DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
HUMANITĀRĀ FAKULTĀTE

VALODA – 2020

Valoda dažādu kultūru kontekstā

XXX Zinātnisko rakstu krājums

Proceedings of Scientific Readings XXX

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS „SAULE”
2020

VALODA – 2020. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXX Zinātnisko rakstu krājums. Atb. red. S. Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2020. 338 lpp.

Rakstu krājumā **„Valoda – 2020. Valoda dažādu kultūru kontekstā"** iekļauti Humanitārās fakultātes XXX Zinātnisko lasījumu materiāli.

Krājumā publicēti raksti par latviešu, lietuviešu, krievu, angļu, vācu u. c. valodas dažādu līmeņu parādībām: diahroniskie, sinhroniskie un kontrastīvie pētījumi, tulkošanas, lingvokulturoloģiskie un sociolingvistiskie jautājumi.

Visi raksti tiek anonīmi recenzēti.

Atbildīgā redaktore
Svetlana Polkovņikova (Daugavpils Universitāte)

Redakcijas kolēģija
Varvara Dobrovoļska (Krievijas Federācijas Kultūras ministrijas Valsts krievu folkloras centrs)
Ina Druviete (Latvijas Universitāte)
Jeļena Goregļada (Vitebskas Valsts universitāte)
Zaiga Ikere (Daugavpils Universitāte)
Genovaite Kačuškiene (Šauļu Universitāte)
Jeļena Koņicka (Viļņas Universitāte)
Jelizaveta Kostandi (Tartu Universitāte)
Anatolijs Kuzņecovs (Daugavpils Universitāte)
Regīna Kvašīte (Šauļu Universitāte)
Ilze Oļehnoviča (Daugavpils Universitāte)
Gaļina Sirica (Daugavpils Universitāte)
Vilma Šaudiņa (Daugavpils Universitāte)
Irina Visocka (Novosibirskas Valsts universitāte)

Literārie redaktori un korektori
S. Meškova (angļu val.), J. Butāne-Zarjuta (latviešu val.), V. Šaudiņa (lietuviešu val.), A. Kuzņecovs (krievu val.), J. Sergejeva (vācu val.)

Māksliniece: S. Kukle

Maketētājas: M. Stočka, V. Štotaka

Redakcijas adrese
Humanitārā fakultāte, Vienības ielā 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija
e-pasts hf@du.lv

Kopš 2013. gada rakstu krājums **„Valoda. Valoda dažādu kultūru kontekstā"** iekļauts „EBSCO Publishing" Starptautiskajā humanitāro zinātņu resursu datubāzē (Humanities Source International Database).

ISSN 1691-6042
ISBN 978-9984-14-920-2

© Daugavpils Universitāte, 2020
© S. Kukle, vāka noformējums, 2020

LANGUAGE 2020. Language in Various Cultural Contexts. Proceedings of Scientific Readings XXX. Ed. S. Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press "Saule", 2020. 338 p.

"Language 2020. Language in Various Cultural Contexts" contains Proceedings of Scientific Readings of the Faculty of Humanities XXX.

This selection is devoted to the phenomena of various levels in Latvian, Lithuanian, Russian, English, German etc. languages, and represents works in diachronic, synchronic and contrastive linguistics. It also includes the issues on the research carried out into lingvo-cultural and sociolinguistic fields.

The articles are evaluated by anonymous reviewers.

Editor
Svetlana Polkovņikova (Daugavpils University)

Editorial Board
Varvara Dobrovolskaya (State Center of the Russian Folklore of the Ministry of Culture of the Russian Federation)
Ina Druviete (Latvian University)
Alena Garagliad (Vitebsk State University)
Zaiga Ikere (Daugavpils University)
Genovaitė Kačiuškienė (Šiauliai University)
Jelena Konicka (Vilnius University)
Elizaveta Kostandi (Tartu University)
Anatoly Kuznecov (Daugavpils University)
Regina Kvašytė (Šiauliai University)
Ilze Oļehnoviča (Daugavpils University)
Gaļina Sirica (Daugavpils University)
Vilma Šaudiņa (Daugavpils University)
Irina Vysotskaya (Novosibirsk State University)

Editorial Address
Humanitārā fakultāte, Vienības ielā 13, Daugavpils, LV-5401, Latvia
e-mail hf@du.lv

Collection of scientific articles **"Language. Language in Various Cultural Contexts"** is indexed in "EBSCO Publishing" Humanities Source International Database since 2013.

Saturs / Contents

DIAHRONIJA UN AREĀLIE PĒTĪJUMI

Laimutė BUČIENĖ. Dvitaškio ir brūkšnio vartosenos išgalės XIX amžiaus lietuvių raštijoje (Usage of Colons and Dashes in 19th Century Lithuanian Writings) 9
Brigita BUŠMANE. Pašķidru (mērcveida) ēdienu nosaukumi latviešu valodas izloksnēs (Names for Thinnish (Sauce/Gravy) Dishes in Sub-Dialects of Latvian) 17
Юрий ХРАМОВ. Наследие В. И. Шерцля и данные славянских и других языков мира (Heritage of Čeněk Šertsl and the Data of Slavic and Other Languages of the World) 24
Irena KRUOPIENĖ. Dėl kai kurių vaizdingų šiaurės panevėžiškių tarmės veiksmažodžių vartosenos (On the Use of Some Figurative Verbs of Northern Panevėžys Dialect) 28
Elga SKRŪZMANE. *Galvas* spožums un posts G. Manceļa „Postillā" frazeoloģiskā aspektā (I) (Brilliance and Misery of the Head (*galva*) in *Lang-gewünschte Lettische Postill* by Georg Manzel from the Phraseological Viewpoint (I)) 36
Anna VULĀNE, Anna STAFECKA. Materiāla atlase „Latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīkam": ieskats problemātikā (Selection of Linguistic Material for the Spelling Tool of Latgalian Written Language: an insight into problem) 42

KONTRASTĪVIE PĒTĪJUMI UN TULKOŠANAS JAUTĀJUMI

Agita BALTGALVE. Literāro tekstu tulkojumi no ķīniešu valodas (Translations of Literary Texts from Chinese into Latvian) 49
Guntars DREIJERS. No austrumiem uz rietumiem: daiļliteratūras tulkotāju lēmumu pieņemšanas lingvokulturoloģiskie aspekti angļu valodā (From East to West: linguoculturology aspects of literary translators' decision-making in English) 58
Valerjans IVANOVS. Salīdzināmās leksikoloģijas pirmsākumi: sanskrits kā glotoģenealoģisks etalons (The Beginnings of Comparative Lexicology: Sanskrit as a glotto-genealogical standard) 69
Regīna KVAŠĪTE. Lietuvas reģionu nosaukumi latviešu valodā (The Names of the Regions of Lithuania in the Latvian Language) 86
Dace LIEPIŅA. Insight into Equivalents of English Metaphorical Legal Terms in the Latvian Language (Ieskats angļu valodas metaforisko juridisko terminu atbilsmēs latviešu valodā) 98
Елена ПЕТРОВА. Имя собственное в аспекте перевода (на материале перевода русских сказок на английский язык) (Proper Names in Translation (on Russian Fairy-Tales in English Translation)) 103

Jānis VECKRĀCIS. Tulkojums un laiks: Dž. D. Selindžera romāna „Uz kraujas rudzu laukā" 1969. un 2001. gada publikācijas latviešu valodā (Translation and Time: Latvian Publications of J. D. Salinger's "The Catcher in the Rye" of 1969 and 2001) 109
Vytautė VITKAUSKIENĖ, Aušra JAUKAUSKAITĖ. Preservation and Transformation Translation Strategies in Lithuanian Translations of Headlines in *National Geographic* Articles (Переводческие стратегии сохранения и трансформации в литовских переводах заголовков статей *National Geographic*) 120
Daiva ZAVISTANAVIČIENĖ, Viorika ŠESTAKOVA. Comparative Analysis of Terms of Economics Denoting Financial Actions in English and Lithuanian (Lyginamoji anglų ir lietuvių kalbų ekonomikos terminų, reiškiančių finansinius veiksmus, analizė) 130

SINHRONIJA: FONĒTISKAIS UN GRAMATISKAIS ASPEKTS

Daiki HORIGUCHI. The Latvian Verb *Laikot* 'Like' and Its Prefixal Derivatives on the Internet (Verbs *laikot* un tā prefiksāli derivāti internetā) 138
Sintija ĶAUĶĪTE. Pieturzīmes interneta portālu virsrakstos (Punctuation Marks in Headings of Internet Portals) 145
Linda LAUZE. Otrās personas vietniekvārdu lietojums interneta ierakstos un komentāros (Use of Second Person Pronouns in Online Posts and Comments) 151
Лариса МУКОВСКАЯ. Дистрибутивный контекст и числовые формы русских существительных (соматическая лексика) (Distributive Context and Number Forms of Russian Nouns (nouns denoting parts of human body)) 158
Jolanta VASKELIENĖ, Kristina RUOČIENĖ. Palyginimai Danutės Kalinauskaitės knygoje *Niekada nežinai* (Similes in Danutė Kalinauskaitė's Book *Niekadanežinai*) 165

SINHRONIJA: LINGVOKOGNITĪVAIS, LINGVOKULTUROLOĢISKAIS UN SOCIOLINGVISTISKAIS ASPEKTS

Инна АДАМСОН. О значении некоторых номинаций социальной сферы современной Эстонии и их российских соответствий (On the Meaning of Some Nominations of the Social Sphere of Modern Estonia and their Russian Correspondences) 177
Ina DRUVIETE. *Language-as-Identity* Perception: prospects for research on language attitudes in Latvia (Valodas kā identitātes pamatelementa uztvere: lingvistiskās attieksmes izpētes perspektīvas Latvijā) 186
Larisa IĻINSKA, Oksana IVANOVA. Some Aspects of Colour Concept Application in Architecture (Daži krāsas koncepta pielietojuma aspekti arhitektūrā) 193

Natalia PITOLINA, Anna KUZMICHENKO. Conceptual Metaphor of FIRE in Ecological Discourse (Концептуальные метафоры ОГНЯ в экологическом дискурсе) 200
Līga ROMĀNE-KALNIŅA. 'We are the Sons and Daughters of Our Mother, the State': family metaphors in presidential speeches in the Baltics – a comparative analysis („Mēs esam savas mātes, savas valsts, dēli un meitas": ģimenes metaforas Baltijas valstu prezidentu runās – salīdzinošā analīze) 206
Elita SALIŅA. Conceptual Metaphor GOOD IS WHITE in the Translations of Imants Ziedonis's *Baltā pasaka* (Konceptuālā metafora LABAIS IR BALTS Imanta Ziedoņa *Baltās pasakas* tulkojumos) 219

SINHRONIJA: LEKSISKAIS, SEMANTISKAIS UN STILISTISKAIS ASPEKTS

Rūta KAZLAUSKAITĖ. Vaižganto apysaka „Rimai ir Nerimai" kaip dialogiškas kūrinys (The Story "Rimai ir Nerimai" as a Dialogic Text) 225
Antra KĻAVINSKA. Priekšvārdu neoficiālās formas: Rēzeknes novada Kaunatas pagasta piemēri (Unofficial Forms of First Names. Examples from Rēzekne Municipality Kaunata Civil Parish) 237
Dite LIEPA. „Baltijas ceļš" 2019. gada rakstītajās studentu pārdomās: valodas izteiksmes līdzekļu raksturojums (The Baltic Way in Students' Written Reflections of 2019: the characteristic use of language devices) 249
Laimdota LOČMELE. Lexical Bundles in the Judgments of the Court of Justice of the European Union (Biežas lietojamības vārdu savienojumi Eiropas Savienības Tiesas spriedumos) 256
Ilga MIGLA. Ģeogrāfiskie nosaukumi un frazeoloģismi (Geographical Names and Idioms) 262
Veronika RUŽA, Irita SAUKĀNE. Preses tekstu virsraksti kā laika zīmes (Headlines in Press as Time Signs) 269
Solveiga SUŠINSKIENĖ. The Contribution of Nominalizations to the Informational-Pragmatic Cohesion of Political Discourse (Nominalizacijų vaidmuo politinio diskurso informacinėje-pragmatinėje kohezijoje) 275
Silga SVIĶE. Latviskie augu nosaukumi terminu vārdnīcā un valodas lietojumā: aptaujas datu analīze (Latvian Plant Names in the Terminological Dictionary and Language Usage: survey data analysis) 282
Vilma ŠAUDIŅA. Lašu izloksnes sociolingvistiskā situācija (Sociolinguistic Situation in Laši Subdialect) 289
Ilze ŠTRAUSA. Tu un tavs vārds (You and Your Name) 294
Dzintra ŠULCE. Speciālās leksikas lietojums lauksaimniecības, meža un veterinārās zinātnes tekstos (The Use of Special Vocabulary in Texts of Agriculture, Forestry, and Veterinary Science) 303

Инесе ЗУГИЦКАЯ, Светлана ПОЛКОВНИКОВА, Ингуна ТЕЙЛАНЕ. Прозвища, образованные от прецедентных имен, в центральной части Латгалии (Nicknames Made of Precedent Names in the Central Part of Latgale) 312

VĀCBALTU TEKSTI: LINGVISTISKAIS UN POĒTISKAIS ASPEKTS

Juris KASTIŅŠ. Die lustige Literatur- und Sprachexpertise von Hans Magnus Enzensberger (The Funny Literature and Language Expertise by Hans Magnus Enzensberger) 320

Ivars OREHOVS. Die sprach- und kulturhistorischen Aspekte der deutschverfassten Abhandlung von J. Tschakste *Die Letten und ihre Latwija* (1917) (The Linguistic and Historico-Cultural Aspects of the Essay Written in German by Jānis Čakste [J. Tschakste] *Die Letten und ihre Latwija* [The Latvians and their Latwija] (1917)) 325

Natalja POLAKOVA. A. Čaks' „Poēma par ormani" („Die Dichtung vom Fuhrmann") im Kontext der europäischen Großstadtliteratur der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts (A. Čaks' "Poēma par ormani" ("Poem about the Cabby") in the Context of European Urban Literature at the Beginning of the 20th Century) 333

Laimutė BUČIENĖ
(Vytauto Didžiojo universitetas)

Dvitaškio ir brūkšnio vartosenos išgalės XIX amžiaus lietuvių raštijoje

Summary

Usage of Colons and Dashes in 19th Century Lithuanian Writings

The aim of this article is to discuss and summarize the tendencies and functions of using colons and dashes which prevailed in the Lithuanian writings of the 19th century, as there are no studies addressing the punctuation of the Lithuanian writings dating to the period under analysis. The research material was collected from original and translated works, which can serve as proper representatives of the situation of the written language during the period under analysis. The empirical database is comprised of 800 cases of usage of colons and dashes.

The study revealed that the sphere of usage of colons in the 19th century texts under investigation is far broader compared to contemporary Lithuanian. It should be noted that the usage of dashes was on the rise in the written Lithuanian language of the mid-19th century; a certain competition between colons and dashes in identical cases of punctuation can be observed. The synonymous usage of these punctuation marks can best be seen in the punctuation of asyndetic clauses of a composite sentence.

Key words: *punctuation, colon, dash, parts of the sentence, complex sentence, subordinate sentence, coordinate sentence, asyndetic sentence*

*

1. Įvadinės pastabos

Lietuvių rašomosios kalbos kūrimosi istorijoje svarbų vaidmenį atlieka ir tam tikrų skyrybos ženklų vartojimas žodžių, žodžių junginių bei sakinio predikatinių dėmenų gramatiniams ir prasminiams santykiams bei ritminėms intonacinėms kalbos ypatybėms reikšti. XVII–XVIII a. susiformavo lietuvių kalbos skyrybos branduolys, pagrindiniai ženklai, kurie vartojami ir dabar. Kiekvienas skyrybos ženklas turi savo istoriją, savo reikšmės, paskirties kitimų kryptį. Bendroji skyrybos raidos linkmė panaši į kitų kraštų skyrybos plėtotę – nuo ritminės intonacinės skyrybos iki sintaksinės [Abaravičius 2002: 65].

Lietuvių kalbos skyrybos raida – visai apleista lietuvių raštijos sritis. Kalbininkų darbuose dažniausiai apsiribojama keletu bendro pobūdžio pastebėjimų apie XVI–XVIII a. lietuvių rašomosios kalbos skyrybą [Palionis 1995: 32–35; Vasiliauskienė 2008: 62, 65]. XIX a. raštijos skyryba, palyginti su pačiais seniausiais lietuvių kalbos raštais, nėra sulaukusi pakankamai dėmesio. Šiame straipsnyje tęsiama XIX a. raštų skyrybos analizė[1].

[1] Jau autorės nagrinėti XIX a. vidurio lietuviškų raštų vientisinio [Bučienė 2012: 198–205; Bučienė 2018: 20–29; Бученe 2019: 22–29] ir sudėtinio sakinio [Bučienė 2019: 9–15] skyrybos polinkiai.

Tyrimo tikslas yra išnagrinėti ir apibendrinti XIX a. lietuvių raštijoje vyravusias dvitaškio ir brūkšnio vartosenos tendencijas ir funkcijas. Šiuo tikslu apžvelgiama aštuonių to meto raštijos[2] atstovų – Mykolo Smolskio, Lauryno Bortkevičiaus, Mykolo Cerausko, Juozo Silvestro Dovydaičio, Mikalojaus Akelaičio, Motiejaus Valančiaus, Henriko Balevičiaus ir Kazimiero Michnevičiaus-Mikėno – originalių ir verstinių prozos veikalų[3], taip pat svarbių XIX a. pabaigos periodinių leidinių „Aušra“, „Varpas“[4] ir „Ūkininkas“ kalba. Empirinės duomenų bazės pagrindą sudaro 260 dvitaškio ir 540 brūkšnio vartojimo atvejų. Tyrimui panaudotas aprašomasis analitinis metodas derinant kokybinę ir kiekybinę duomenų analizę.

2. Dvitaškio ir brūkšnio vartojimo analizė

2.1. Sakinio dalių skyryba

Ištyrus bejungtukiu santykiu sujungtų **vienarūšių sakinio dalių** skyrimo dvitaškiu atvejus pastebėta, kad šie atvejai pavieniai (iš viso rasti 7 atvejai). Tik XIX a. pr. parašytuose L. Bortkevičiaus ir M. Cerausko tekstuose vienarūšės sakinio dalys be jungtukų skiriamos ne tik kableliu, bet ir dvitaškiu, pvz.:

> *Szwenta Baznicia krikſćioniu, Szwentuiu* ***Surinkima****: Grieku* ***atłaydima****: Ir amzina ziwata* (Cerauskas, 96). <...> ***turiu nodieje*** *miłaſzirdiſtey Tawa:* ***milu*** *Tawi uż wisa ſutwierima o artima mana kaypo sawi* <...> (Bortkevičius, 45).

Tyrimo duomenys rodo, kad analizuojamuose raštuose produktyviausias skyrybos ženklas, vartojamas skirti vienarūšes sakinio dalis be jungtukų, yra kablelis, kuriuo perteikiami neutraliausi išvardijimo santykiai [plačiau žr. Bučienė 2012: 199]. Dvitaškiu taip pat parodoma išvardijamoji funkcija, tačiau lyg labiau pabrėžiamas, iškeliamas kiekvienas dėmuo. Dabartinėje lietuvių kalboje šios sakinio dalys, paklūstančios išvardijamajai intonacijai, skiriamos kableliu, rečiau – kablelį pakeičiančiu kabliataškiu [LKST 2019: 2].

M. Valančiaus nagrinėjamame tekste (XIX a. vid.) pasitaiko vienas kitas atvejis, kai prieš jungtuką *bet*, jungiantį vienarūšes sakinio dalis, rašomas ne kablelis, o dvitaškis, pvz.: *Todieł wajkaj mana niekuomet* ***nebijokieties*** *niekokiu dwasiu:* ***bet*** ***nugąnstaukiet;*** *szunu, wiłku o uż wis piktu źmoniu* (Valančius, 80).

Visuotinai pripažįstama, kad dvitaškis yra specialus skyrybos ženklas aiškinamiesiems santykiams žymėti [LKSR 1992: 160]. Šis skyrybos ženklas dažniausiai rašomas po apibendrinamojo žodžio, kai toliau išskaičiuojamos **aiškinamosios sakinio dalys**. Dvitaškis perteikia jungiamąją funkciją, kai atskiriamas vienarūšes sakinio dalis

---

[2] Nuo XIX a. pradžios smarkiai padidėjo knygų tiražai, sparčiai ėmė plisti spauda, o lietuviškų knygų kalba darėsi vis įvairesnė [Zinkevičius 1990: 110].

[3] M. Smolskis „Uwogos ape iźganimu duszios“ (1823), L. Bortkevičius „Giesmės apie keturiolika stacijų“ (1810), M. Cerauskas „Seanas Katechizmas“ (1803), J. S. Dovydaitis „Sziauleniszkis senelis“ (1863), M. Akelaitis „Kwestorius po Lietuvą važinedamas žmonis bemokinąsis“ (1860), M. Valančius „Wajku kningiele su abrozdelejs: su abrozdelejs“ (1868), H. Balevičius „Kielawiedis“ (1857), K. Michnevičius-Mikėnas „Szwentas Izydorius artojas“ (1859).

[4] „Aušros“ ir „Varpo“ įnašas į bendrinę lietuvių rašomąją kalbą labai didelis. Tą darbą vėliau perėmė kiti periodiniai ir vienkartiniai leidiniai [Zinkevičius 1992: 97, 104].

sieja koks apibendrinamasis žodis [Abaravičius 2002: 16]. XIX a. spaudiniuose dvitaškiu skiriamos kelios aiškinamosios sakinio dalys, turinčios jungiamąjį žodį (gali būti ir be jungiamojo žodžio) ir einančios po apibendrinamojo žodžio (tiek sakinio viduryje, tiek pabaigoje). XIX a. pr. rasta vos po vieną kitą tokį pavyzdį, o vėlesnio laikotarpio raštuose skyrimo dvitaškiu atvejai gana dėsningi, pvz.:

> *Wieriju jog wienas ira Diewas noturoy* ***trijosi asabos: Tiewas, Sunus ir Dwasia Szwinta*** (Smolskis, 108). *Diewas paseja unt juos* ***auksa kwieczius, taj ira: małonie, ikwepimus ir doribes wisokia*** *– bet welnias unt seja kukalu* <...> (Michnevičius, 56). *Skajte* ***iszmintingas knygas: gywenimą ir stebukłus Kristuso Pono, grażius apraszimus swieto ir żemes*** (Akelaitis, 8). *Mat, pirma skolydavosi* ***nů vienas kito: kaimynas nů kaimyno, giminė nů giminės****, mokėdami prieinamus palukus* (Aušra, 1886, nr. 5, 28).

Reikia pabrėžti, kad tokiais atvejais matoma dvitaškio ir brūkšnio kaip sinonimiškų ženklų vartosena. Kartais prieš daugianarį aiškinimą, kai vieną abstrakčios reikšmės sakinio dalį aiškina kelios vienarūšės sakinio dalys, rašomas ir brūkšnys, pvz.:

> *Asz żinau kajp* ***elgesi*** *kantrabandieriaj –* ***kartajs ir arkli pawagia ir żmogu użmusza...*** (Akelaitis, 27). <...> *numazgotumaj saużiniu ir szirdi tawa isz* ***wisu nusideimu tawa – błogu paklidimu, ipratimu, girtibes, pałajstuwistes, kejkima, tingeima ir kittu*** <...> (Michnevičius, 8). <...> *ir żmogus ima tirinėti* ***vis tai****, kas papůla jo pajautoms –* ***ir gamtą ir draugiją ir savę****; nėks nebepasislepia nů jo akivo proto* (Aušra, 1884, nr. 1, 2, 3, 5).

Vienanaris aiškinimas be jungiamojo žodžio paprastai išskiriamas kableliais [plačiau žr. Bučienė 2012: 202], rečiau – brūkšniais, kurie žymi pabrėžiamąją intonaciją, pvz.:

> *Niekas niekamet ne mate Izydoriaus* ***supikusia wejda – su pakiłtajs isz siutima płaukajs*** *– unt kaktas juo wisadu buwa linksmibe, a burna juokinga* <...> (Michnevičius, 46). *Atėjunas į musu krasztą ant sykio nużvelgia, jogei* ***pas mus – tarp Lietuviu*** *– nėra prekystės* <...> (Varpas, 1889, nr. 7, 23). *Mums to dėl rodos, kad įsteigimas „moksłu bendrystźs“ galėtu mums visokeriopłse* ***dalykůse – įpatingai dalyke spaudinimo lietuviszku rasztu*** *– didelę naudą atgabenti* (Aušra, 1883, nr. 4, 23).

Apskritai pasakytina, kad aptariamųjų sakinio dalių skyryba gana šiuolaikiška [plg. LKST 2019: 5–6].

XIX a. vid. tekstuose vyrauja polinkis postpozicinius priedėlius skirti kableliais [plačiau žr. Bučienė 2018: 24], tik XIX a. pab. leidinyje „Aušra“ dvitaškis (a) pasirenkamas tada, kai neišplėstas priedėlis eina prieš pažymimąjį žodį, o brūkšnys (b) – atskiriant po pažymimojo žodžio einantį neišplėstą priedėlį, pvz.:

a) *Sziaurės link nuůg Galicijos, szios dienos maskoliszkoje Lenkijoje, pavieczіuůse Sėradźiaus, Lenczicos, Malvos (Mława), Australenkės (Ostrołęka) taipo-gi randame* ***kaimas*****: Dunojai** (Aušra, 1884, nr. 10–11, 42). *Lietuvoje, Lidos pavieczio* ***upė*****: Dunojėlis****, vardai kaimu Dunai, Jeviu ir Ilos parakvijoje, Vilniaus rėdiboje* (Aušra, 1884, nr. 10–11, 42).

b) *Tai anos kulturos rimojo ant pecziu nuvargintu źmoniu, anu valininku **vargdieniu – vergu**; tai tirionistė, priespudis, neteisingumas ir ardimas ligibės vilktinai vilko į bedugnį* <...> (Aušra, 1884, nr. 1–3, 8).

Tiriamojoje medžiagoje aptikta **įterpinių** skyrimo dvitaškiu (a) ir brūkšniu (b) atvejų. Tokia skyryba būdinga įterpiniams, kurie rodo teiginių tarpusavio santykius, žinių šaltinį ar apibendrinimą, pvz.:

a) ***Poantra:*** *Idant pawirtinczia wierą mano, ape atłaydimą grieku mano,* ***Potreczia:*** *Idant patwirtincźia wierą mano ape bendriſtę kurią turiu kune ir kraujose Chryſtuſa Pona,* ***Pokiatwirta:*** *Idant nuſitikrincźia ape prikielimą mano Dwaſiſzką ir kuniſzką* (Cerauskas, 145). ***Wienu žodžiu:*** *Izydorius wisoj kajministej buva geriausis, iszmintingiausis ir darbingiausis gaspadorius, katra kiekwienas kłausia ir miłeja* (Michnevičius, 33).

b) *Vos tikt prisiartinau prie kelio – **matau** – eina kas ten nů upės* (Varpas, 1889, nr. 10, 75). *Pardavikas jam parodė du kalendoriu: „Sztai – **sako** – szits tai rodo lytingą vasarą, o szits – giedrą“* <...> (Ūkininkas, 1893, nr. 4, 21). ***Žodžiu sakant** – įsigimsta pramonė, prekistė, draugijinė uźvada* (Aušra, 1884, nr. 1–3, 5).

Tyrime laikomasi siaurosios įterpinių sampratos – nuo įterpinių atribojami **įspraudai**, kurie dažniausiai prilygsta įterptiniams sakiniams ir yra ne tik gramatiškai izoliuoti, bet ir neturi nei standartinių raiškos priemonių, nei apibrėžtų reikšmių [Akelaitis 1986: 37–40]. Analizė parodė, kad įterpinio ar įspraudo paskirtį turintys vienetai išskiriami ne tik kableliais ir skliausteliais. Šiuos ženklus neretai keičia stilistiškai turtingesnis ženklas – brūkšnys. Tai ypač būdinga 19 a. vid. ir pab. rašomojoje kalboje, pvz.:

*Ir miłeja, guodoja, pakłuśni buwa wisami tajp, kajp Diewas prisake – **Wala ja wisamet szwentu del juos buwa** – siłojas wisadu jam itikt* (Michnevičius, 43). *O iszgirdę tą piudimą iszvėsę musu mandrocziai – **o kas tik pas mus uź tokį savę nelaiko** – isz visu pusiu kaip szirszės su didžiu iszsitikėjimu subirbė* (Aušra, 1884, nr. 2, 48)! *Traukdamiesi sziaurės link senovės Lietuviai davė kelioms pakelėje – **kur gyventi teko** – upėms ir vardus „Duno“, „Dunojaus“, nłg vardo, regis, senoviszkos savo upės* (Aušra, 1884, nr. 10–11, 41).

Pažymėtina, kad XIX a. antrojoje pusėje lietuviškuose raštuose formuojasi tradicija vietoj praleistos tarinio jungties rašyti brūkšnį, pvz.:

Kamara wisa – ka piłna – *mesa unt wirwju sukabinta, kubiłaj pilni kapustu ir wirału* (Michnevičius, 48). *Szitai – aiszki vieta tėviniszkumui* (Aušra, 1884, nr. 1–3; 10). *Kloropormas – tai suvienavimas kloro su taip vadinamu pormiliu (radikalu skruzdinės rugszties)* <...> (Aušra, 1884, nr. 12, 54).

Praleidimo skyrybos atvejais brūkšnys tarsi kompensuoja praleistus žodžius ir išsaugo jiems skirtą vietą. Dėl tokio brūkšnio vartojimo, kaip matoma iš pavyzdžių, paprastėja sakinio forma, jo leksinė ir gramatinė raiška, o prasmės struktūra išlieka, nes praleistų komponentų reikšmė aiški iš konteksto ir kitų struktūros elementų [Abaravičius 2002: 130].

Taigi atliktas tyrimas atskleidė, kad XIX a. lietuviškuose raštuose skiriant sakinio dalis pastebima nedidelė kablelio ir dvitaškio, kablelio ir brūkšnio, dvitaškio ir brūkšnio konkurencija esant tam pačiam skyrybos atvejui.

2.2. Sudėtinio sakinio dėmenų skyryba

2.2.1. Prijungiamieji predikatiniai dėmenys

Analizės rezultatai leidžia teigti, kad XIX a. rašomojoje kalboje pasitaiko šalutinių dėmenų skyrimo atvejų, kai įprastą kablelio poziciją (tokią skyrybą reglamentuoja ir dabartinės skyrybos normos) užima dvitaškis (a) ar brūkšnys (b), pvz.:

a) *Ale netiktay Sunus Diewa, bet ir matona Jo SS. Pasirodziusi Brigiday S. apsakie:* ***Jog po uzziegima dungun Sunaus mana niekados neperstoiau aplunkiti*** <...> (Bortkevičius, 41). *Susiturek ir niezwalik to:* ***bo noturas musu błogas ir pagiedis, ira padabnas unt galwiju,*** *kursey keyp žabalas łekie unt sawa zgubos* (Smolskis, 71). *Žinoja ijs tuo geraj, kad Kummunija szwenta ira walgimu del duszias:* ***ba duszia rejkałauja penieima kajp kunas*** (Michnevičius-Mikėnas, 63). *Nemelůkite, kůmi kitu ėsą, ne Lietuweis:* ***nės szventa teisybė mus szveiczia, ne jůdi rubai*** (Aušra, 1884, nr. 1–3, 13).

b) *Iwedia Izydorius namuos sawa pacziu, a su ju naujas pałajminimas Diewa ieja –* ***ba unt geras paczias niera didesnia turta unt swieta*** (Michnevičius, 40). *Bet, girdi, bicziůlistė su lenkais jiems vien tiktai piktą atneszė –* ***nės sulenkėjo lietuviu didůmenė...*** (Aušra, 1884, nr. 1–3, 2).

Kaip rodo pateikti pavyzdžiai, dažniau dvitaškis ar brūkšnys dedamas prieš šalutinius dėmenis, kurie žymi priežasties santykius.

2.2.2. Sujungiamieji predikatiniai dėmenys

Skiriant sujungiamuosius sudėtinio sakinio dėmenis, taip pat pastebėta analizuojamų skirtukų sinonimijos apraiškų. Variantiška dvitaškio (a) ir brūkšnio (b) vartosena būdinga tada, kai predikatinius dėmenis jungia sudedamasis jungtukas *ir,* priešinamieji ir paremiamieji jungtukai, pvz.:

a) *Akis kuri apiokia Tewa ogordia paſłu szniſte motinos, iſzbeas Warney pa upemis:* ***ir*** *Arialey juos izłas* (Cerauskas, 278). <...> *regieg sudu nietieysingu, ir dekretu unt niekałta Pona Jezusa:* ***ir*** *tu ar ja niesudii, kad artimus tawa sparcziey passudii arba apikalbi* (Balevičius, 66). <...> *atweju atwejejs regiejau wajkus ar taj tiewu ar wiresnibes nekłausąntius:* ***bet*** *niekumet to nematiau kad jiems tas nekłausimas ąnt giera iszejtu* <...> (Valančius, 403). *Paznawok sawi jog esi didźiausiu ubagu ir źiebroku:* ***diel togi*** *tuskink unt duris Pona naybagacziausia ir sutwertoja sawa* (Smolskis, 76).

b) *Del ta nieka ne bijoja, tiktaj nusideima –* ***ir*** *unt nieka nesiskunde ir ne rugoja* (Michnevičius, 20). <...> *bet stengsiesi pasinerti į plotį visatos, į źmonistę –* ***bet*** *uź tai kaip tai gražius ira daigtas iszgrįsti kelią anam pasinėrimui, ir padariti aną galimu* (Aušra, 1884, nr. 1, 2, 3; 10). <...>

*unt kaktas juo wisadu buwa linksmibe, a burna juokinga – **diel togi**, niekamet paczias Izydoriaus werkiunczias niekas ne matē* <...> (Michnevičius, 46).

Brūkšnys ir dvitaškis šiais atvejais aktualina sujungiamųjų dėmenų prasminius tarpusavio santykius. Pažymėtina, kad čia matoma ryškesnė brūkšnio vartojimo tendencija[5]. Skiriant sujungiamuosius sudėtinio sakinio dėmenis dvitaškis vartojamas kur kas rečiau.

2.2.3. Bejungtukiai predikatiniai dėmenys

Analizuojami šaltiniai liudija, kad pakankamai plati dvitaškio ir brūkšnio vartojimo sfera, skiriant sudėtinio sakinio dėmenis, kurie susieti bejungtukiu ryšiu. Kaip ir dabartinėje lietuvių kalboje [LKST 2019: 15–16], skyrybos ženklo pasirinkimą lemia predikatinių dėmenų semantiniai santykiai. Reiškiant aiškinamuosius dėmenų santykius dažniau rašomas dvitaškis, pvz.: =

Skeitikit iems tą Katechizmą, ir mokykit iuos: Pratinkit tuoy iſz iauniſtes <...> (Cerauskas, 16). *Po weczeres wiel parsizegnojen ir truputi pasimeldien, nusitwere koznas uz sawa darba: gaspadorius liepe bernuj bałanu atskeltie, kad pristigus, Szwentos dieuos ne rejktu łauzintie* (Dovydaitis, 55). *Tas pats bus su prekyste: důkime tikt pradžią, ir prekystē iszdygs pas mus it mieliu spirema* (Varpas, 1889, nr. 7, 78). *Po laikraszczius raszo, kad dabar neužilgo busią perdirbti valsczių sudai: valsczių sudams busiant duota didesnē galybē ir didesnē alga* <...> (Ūkininkas, 1893, nr. 4, 9).

Paprastai brūkšniu atskiriami bejungtukiai sakinio dėmenys, susiję išvados bei padarinio santykiais, pvz.: <...> *abudu parsižegnojem, ir jeszkojem kela, ant gała priwažawom pri tworos – tada asz atsikurcziau kur mes važiojam* (Dovydaitis, 30–31). *Jį reikia tůjaus sujieszkoti, jeigu galima, ir patupdinti ten, kur labiaus lakioja spieczius – tame daigte jos ir susimes* (Aušra, 1885, nr. 7–8, 37).

Gretinamieji (priešinamieji) dėmenų santykiai dažniau žymimi brūkšniu (a) nei dvitaškiu (b), pvz.:

a) *Artoju buwa – artoju ir numire – szwentas buwa juo giwenimas, swentas ija ir smertis* (Michnevičius, 70). <...> *małde ira dwasiszkas patiekas priezastcziu – Ponas Jezus nuludis, nierimste, guste, a zmogus iz marna daykta linksmines, ant dungu ir Chrystusu nietrakszte, smierties ir suda stroszna diewa niebija* (Balevičius, 36). *Žinoma, tokiame atvejyje į vaitus pateks pikcziausi žmonės – juk gerų Lietuvių katalikų maskoliszka valdžia į vaitus neskirs* (Ūkininkas, 1893, nr. 4, 12).

b) *Atrades lizdeliej kiauszius, tujaus iszjeme: rades pauksztutius, beregięnt iszmusze o lizdą iszdraskie* (Valančius, 359).

[5] Apskritai pabrėžtina, kad skiriant sudėtinio sakinio dėmenis itin plečiasi brūkšnio vartojimo sfera. Pavyzdžiui, K. Michnevičiaus-Mikėno tekste brūkšnys rašomas keturis kartus dažniau (200 brūkšnio vartojimo atvejų) negu dvitaškis (50 brūkšnio vartojimo atvejų).

Priežastiniai dėmenų santykiai rodomi tiek dvitaškiu (a), tiek brūkšniu (b), pvz.:

a) *Lengwaj Jonui ejo moksłas: per žiema iszmoko skajtytie, o wasaros czese su knygelemis ganydamas bandą pats toliaus mokinosi* (Akelaitis, 5–6). *Ant gała liga suspaustas atgula ant patala: sutina jam gerkle, kure rije užginta arielka* <...> (Dovydaitis, 8). *Visi tai paliovē dirbę: kojos paliovē ējusios, rankos maistą rinkusios, ir burna valgiusi, ir dantys kramcziusios* (Aušra, 1886, nr. 1, 9).

b) <...> *małde ira dwasiszkas patiekas priezastcziu – Ponas Jezus nuludis, nierimste, guste, a zmogus iz marna daykta linksmines* <...> (Balevičius, 36). *Jau jaigu jiems padidins algas, tai galime tikētis, kad Lietuvių katalikų ant tų vietų nē nelaikys – įkisz ir czion Maskolius* (Ūkininkas, 1893, nr. 4, 14).

Matome, kad brūkšniu skiriami du dėmenys, esant ekspresinei intonacijai, kai norima išryškinti, pabrėžiamai pasakyti tam tikrus dėmenų santykius.

3. Išvados

XIX a. tekstuose dvitaškio vartojimo sfera kur kas platesnė nei dabartinėje lietuvių kalboje. Dvitaškis vientisiniame sakinyje rašomas rečiau, sudėtiniame – dažniau. Dvitaškiu būdavo atskiriami tokie sintaksiniai vienetai (vienarūšės sakinio dalys, priedėliai, įterpiniai, šalutiniai dėmenys, sujungiamieji predikatiniai dėmenys), kurių dabar neskiriame. Dvitaškio vartosena tuomet buvo dar neapibrėžta, kai kuriais atvejais gramatiškai nemotyvuota, žyminti intonacines pauzes.

Palyginus 19 a. pr. ir pab. lietuvių raštiją, matyti, kad daugėja brūkšnio vartojimo pozicijų. Brūkšnys ir vientisiniame, ir sudėtiniame sakinyje rašomas dažniau negu dvitaškis. Jis perteikia daugiau reikšmių ir funkcijų.

Dvitaškio ir brūkšnio sinonimika labiausiai išryškėja skiriant bejungtukius sudėtinio sakinio dėmenis. Šie ženklai išnaudojami įvairiems bejungtukių dėmenų semantiniams niuansams atskleisti.

Nors brūkšnio ir dvitaškio vartosena aptariamojo laikotarpio raštuose dar labai įvairavo, bet šie skyrybos ženklai vis dėlto jau ir tada būdavo neretai rašomi taip, kaip dabar.

LITERATŪRA

Abaravičius, J. *Skyrybos stilistika.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002. 287 p.

Akelaitis, G. Įterpiniai ir kiti parentezės elementai. *Lietuvių kalba mokykloje.* II knyga (sud. V. Drotvinas). Kaunas: Šviesa, 1986. 143 p.

Bučienė, L. Vientisinio sakinio skiriamųjų ženklų vartojimas XIX a. vidurio lietuviškuose raštuose: vienarūšės ir aiškinamosios sakinio dalys. *Lituanistica*, t. 58, nr. 2 (88). Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 2012, pp. 198–205.

Bučienė, L. Vientisinio sakinio skiriamųjų ženklų vartojimas XIX a. vidurio lietuviškuose raštuose: pažyminiai ir išplėstinės aplinkybės. *Kalba ir kontekstai,* t. 8 (1). Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2018, pp. 20–29.

Bučienė, L. Sudėtinio sakinio skyrybos dėsningumai XIX amžiaus vidurio lietuvių rašomojoje kalboje. *Valoda – 2019. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums XXIX. Daugavpils Universitāte: Saule, 2019, pp. 9–15.

Palionis, J. *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995. 335 p.

LKRS – *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba* (ats. red. A. Valeckienė). Vilnius: Mokslas, 1992. 263 p.

LKST – *Lietuvių kalbos skyrybos taisyklės*. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 2019 m. lapkričio 7 d. nutarimas Nr. N-8 (178). Available: http://www.vlkk.lt/vlkk-nutarimai/nutarimai/nutarimo-del-lietuviu-kalbos-taisykles

Vasiliauskienė, V. *Lietuvių kalbos žodžių tvarka XVI–XIX a. Atributinės frazės*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008. 322 p.

Zinkevičius, Z. *Lietuvių kalbos istorija 4: Lietuvių kalba XVIII–XIX a*. Vilnius: Mokslas, 1990. 331 p.

Zinkevičius, Z. *Lietuvių kalbos istorija 5: Bendrinės kalbos iškilimas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992. 350 p.

Бучене, Л. Пунктуация при вводных словах и обращениях в литовской письменной речи середины XIX века. *Текст, контекст, интертекст*. Сборник научных статей по материалам международной научной конференции *XV Виноградовские чтения* (г. Москва, 3–5 марта 2018 года). Том 3: Зарубежная филология, философия, междисциплинарные гуманитарные проблемы. Москва: Книгодел, 2019, с. 22–29.

Brigita BUŠMANE
(LU Latviešu valodas institūts)

Pašķidru (mērcveida) ēdienu nosaukumi latviešu valodas izloksnēs[1]

Summary

Names for Thinnish (Sauce/Gravy) Dishes in Sub-Dialects of Latvian

Sauces have played an essential role in the popular nourishment since old times. Many names for them have been attested in regional sub-dialects. The most recent one is *zuoste*, a Germanism (< Gm. dial. *Soost*). Alongside with this, the word *putrīna* 'porridge (diminutive)' has been used in a narrow area in NorthwesternVidzeme.

The word *mērce* (derived from the verb *mērcēt* 'to steep') has entered the language in the 19th century. Its variations *merčene*, *mẽrcputra*, etc. are spread as well. In sub-dialects, two more names for sauces (incl. variations) are forming broader areas. These are derivatives from the adjective *sāļš* 'salty' or from the verb *sālīt* 'to salt', e.g. sāļumputra, sāltiņš, in Northern Kurzeme *slapināms* (< *slapināt* 'to moisten'), *pienslapināms*. The Finno-Ugric word *uksītis* with variations (Est. *okse, õkse*) has been attested in Southern Kurzeme, the word *ķen*(*īt*)*e* – in a wider area in Kurzeme.

Names for sauces are giving evidence of distinctions observed in the nourishment, of local features in the use of products and their preparation, which rather oftentestify to the differentiation of some dishes, e.g. the words *uksītis* and *ķenīte* in different places denote slightly different dishes.

Key words: *vocabulary, regional sub-dialect, word-formation, distribution, origin, semantics*

*

Mērcei, tas ir, šķidrai piedevai, kas papildina ēdiena garšu, izskatu, uzturvielu daudzumu, pašķidriem, mērcveida ēdieniem ir būtiska nozīme tautas uzturā. Rakstu avotos ir sastopamas visai skopas ziņas par šo resp. šiem ēdieniem [sk., piem., Etn. I: 42; LKV 11: 20484–20485, LKV 14: 26676–26678; ME II: 617; Cimermanis 1959: 220; Kursīte 2012: 521–524]. Jāatzīst, ka etnogrāfiskajā literatūrā ir visai grūti nošķirt mērces no pašķidrām putrām, jo skaidrojumā nereti ir ietverts tikai virsjēdziens. Turklāt piebilstams, ka ēdienam, kas ir viens no tautas materiālās kultūras sastāvdaļām, raksturīgi daudz variantu kā kulinārā, tā valodnieciskā skatījumā, ko nosaka subjektīvais faktors ne vien produktu izvēlē, apstrādē, lietošanā, bet arī izlokšņu leksēmu variantums dažādos aspektos. To nosaukumi Latvijas novados pamatos vākti pagājušā gadsimta 60. gadu beigās, 70. gadu sākumā. Ņemot vērā minētos apstākļus, rakstā ne vienmēr ir atspoguļota vārda semantika un ir iekļauti nosaukumi ar dažādām semantiskām niansēm.

Substantīvs ***mērce*** 'eine Tunke, Sauce' minēts K. Ulmaņa vārdnīcā [Ulmann 1872: 156] – 19. gs., kad šis atvasinājums (no verba *mērcēt* pēc vācu *Tunke* 'mērce', *tunken* 'mērkt, mērcēt' parauga) plašāk ir ienācis latviešu valodā [LEV I: 583]. Izloksnēs tas

[1] Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda" (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

parasti ir konstatēts līdzās sinonīmam *zuoste*, tā variantam vai citam senākam apzīmējumam, piem., Ērģemē (ar *-ȅr-*): *vęci cìlvę̂ki nesacija mȅrce, bet putrīna* [ĒIV II: 299], (ar *-ȅr-*) Aknīstē [EH I: 807], Kalnienā [KnIV II: 41], Kalupē [KIV I: 608]; sk. arī ME II: 617, EH I: 807. Ir reģistrēti arī celma varianti, piem., ***mȅrciņš*** Vandzenē un ***mȅrcis*** Dunikā [ME II: 617], variants ar anaptiksi *mer*^{e}*cīte* Augstkalnē, sal. *mēricîtis* turpat [Jansons 1937: 231, EH I: 808]. Nelielos areālos vai sporādiski ir fiksēti vairāki vārddarināšanas varianti: ar sufiksu *-ekl-* ***mêrceklis*** ‘mērce’ Vainižos [VIV I: 517], ***mērceklis*** (*piena, sviesta, tauku mērceklis*) Vecpiebalgā [ME II: 617], ***mērcekle*** ‘eine Art Tunke’ Varakļānos [EH I: 807], ***mę̂rcękls*** Dzērbenē [Apv.], ar sufiksu *-ēkn-* ***mȅrcēknis*** ‘die Tunke’ Ērgļos [EH I: 807], ar *-um-* ***mę̄rcums*** Lielsalacā [ME II: 617], Rencēnos, ***mêrcums*** Jeros [EH I: 807], ar *-ēj-* un *-um-* ***mērcējums*** Stukmanē (*tiek pagatavots no baltpiena un salda piena, abus kopā labi pabiezi samaisot*) [Etn. I: 42]. Atvasinājumi ar sufiksu *-el-* pierakstīti vairākās Rietumzemgales izloksnēs: ***meȓčelis***[2] ‘eine ziemlich dicke Speise aus Graupen, Kartoffeln und geräuchertem Fleisch’ Aucē, Bēnē, Dobelē [EH I: 801], Lielplatonē, ***meȓčele***[2] Elejā, Lielaucē, ***meȓčele*** Bukaišos, Naudītē, Sniķerē, Ukros, ar *-en-* ***meȓčene***[2] Vircavā.

Substantivējies divdabis ***mę̄rcamais*** ietverts EH I: 807: ‘ein dickflüssiger, aus Grütze (mit Fleisch Džūkstē) gekochter Brei’ no Lestenes, 20. gs. otrajā pusē nosaukums ***mę̂rcamais*** minēts arī Grenčos [Apv.]. Vārdkopnosaukums ***lestenieku mę̂rcamais*** konstatēts Lestenē un Līvbērzē, Lestenē arī ***mę̂rcamā putra*** [Cimermanis 1959: 220].

Rietumzemgalē ir izplatīti salikti nosaukumi ar vārdu *mērce* resp. tā formu neatkarīgajā daļā vai pirmajā komponentā. Kā rakstu avotos, tā izloksnēs 20. gs. otrajā pusē biežāk konstatēti salikteņnosaukumi, piem., ***mę̄rcputra*** (*ne visai bieza, savārīta miltu biezputra ar taukiem*) Misā [Etn. I: 18; LS 1924, 17/18: 190; (ar *-ę̄-*) ME II: 617]. LKV 14: 26678 minēts arī deminutīvs *mę̄rcputriņa* ar plašāku ēdiena aprakstu. Jāpiebilst, ka daļā izlokšņu ir norādīts, ka pašķidrais ēdiens ir gatavots no putraimiem, kartupeļiem un gaļas. Nosaukums ***mêrčuputra*** ir reģistrēts, piem., Elejā, Garozā, Jēkabniekos, Vircavā, ***meȓčuputra*** Zaļeniekos, ***mêrču putra*** Burtniekos, Zantē [sk. 1. att.].

Izloksnēs ir sastopami vairāki salikti nosaukumi, kuru neatkarīgajā komponentā resp. pirmajā daļā ir norāde uz konkrētu produktu, uz kādu ēdiena pazīmi, piem., ***miltmêrce*** Stendē [EH I: 814], ***pę̨lę̄kā mêrce*** (gatavota no miltiem, taukiem, sīpoliem) Krotē, ***kriêvu mêrce*** (*vęcamãt taĩsi kriȩ̨u mêrc – sakaûse gâļ un gaļsâlijum uzvãrei, slapinaị kaȓtupeļ̂s iêkša un ta êd*) Engurē [Apv.], ***vidusmērce*** (lika uz biezpiena) un ***blakusmērce*** (piedzer pie biezputras) [Zemk. 1923, 35: 540]. Prefiksālais atvasinājums ***pamȅrce*** ‘die Sauce, Tunke’ reģistrēts Ulmaņa vārdnīcā [1872: 187], arī ME III: 70 – sal. *pamērcēt* ‘etwas eintunken’ [ME III: 70].

Līdzās literārajam nosaukumam *mērce* izloksnēs ir izplatīts ģermānisms ***zuõste***, retāk fiksēti tā varianti, piem., ***zuõste***, arī ***zuõsta*** Ērģemē [ĒIV III: 774, 773], Vainižos [VIV II: 552], ***zùoste*** Kalnienā [KnIV II: 707], Kalupē [KIV II: 594], ***zuõste*** ‘die Sauce, Tunke’ [ME IV: 760 aus d. dial. *Soost*; arī *zuõstêt* ‘mit Sauce zubereiten’ Taurenē], ***zùostiņa*** Nautrēnos (*m’ìerc’is’ s’eņoîk pàr zùs’t’eņòm sàuc’ä*) [Apv.], ***žuõste*** Drustos, Taurenē [ME IV: 840], Dzērbenē, Ipiķos, ***zuõrste*** Raunā [ME IV: 759], Lestenē, ***suoste*** ‘die Sauce’ [Ulmann 1872: 270, ME III: 1139]. Vārds *zuoste* vai tā variants ir arī diferencējošo ēdiena nosaukumu neatkarīgais komponents, piem., Kalnienā – *brùnà zùoste*, *mìltu zùoste*, *speķa zùoste*, *sviêsta zùoste*, *ùolu zùoste* [sk. KnIV II: 707].

Vārds *soost* Latvijā ir bijis pazīstams jau pirms vairākiem gadsimtiem. Uz to atsaucas, piem., vācu ārsts Rozīns Lentīlijs, kas no 1678. līdz 1680. gadam ir bijis mājskolotājs Dobelē un publicējis plašu aprakstu par Kurzemi. Pēc viņa vērojumiem, kurzemnieki ir iecienījuši ēdienu, ko sauc par *soost* [sk. Radiņš 2012: 339.]. Tātad aizguvums *zuoste* ir senāks par latvisko vārdu *mērce*. To apliecina arī vairāki izlokšņu pieraksti, kuros norādīts, ka *mērce* ir jaunāks vārds. Taču jāatzīst, ka R. Lentīlija minētais ēdiens ir visai atšķirīgs no mērces, kas aprakstīta 19. un 20. gs. rakstu avotos. Vārds *zuoste* sastopams pirmajās, no vācu valodas tulkotajās pavāru grāmatās [piem., Pgr. 1795: 71]. Tas ir aizgūts arī lībiešu un igauņu valodā – lībiešu *zùǫst*, igauņu *soost* zunächst < d. [Kettunen 1938: 402].

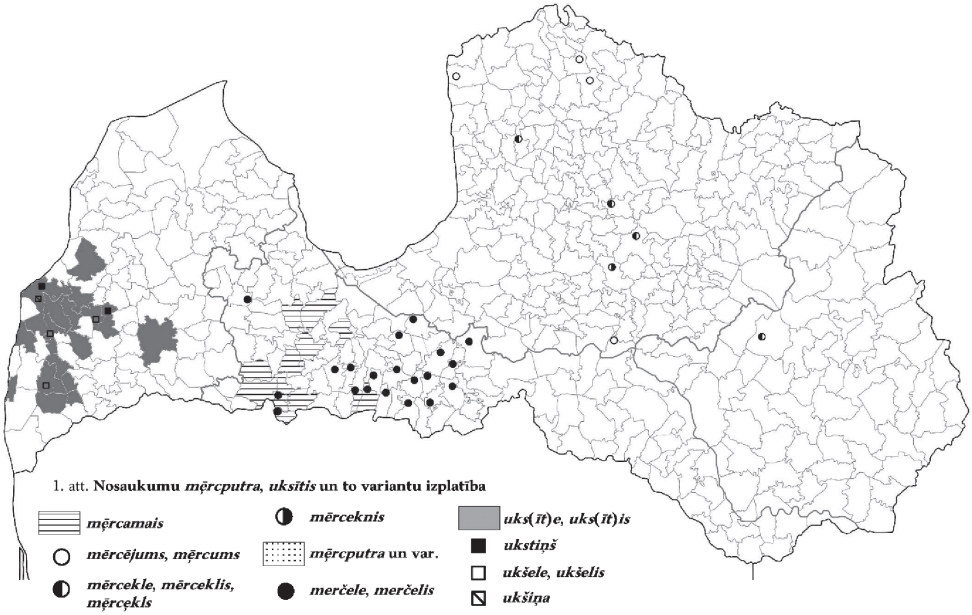

1. attēls

Galvenokārt vairākās Vidzemes augšzemnieku izloksnēs ar nozīmi ‘mērce’ un norādi, ka ir senāks ēdiena nosaukums resp. novecojis, ir fiksēts deminutīvs ***putriņa***, piem., Cesvainē, Dzelzavā, Lizumā, Virānē, variants *putrīna* Ziemeļvidzemē, piem., Ērģemē [ĒIV III: 172], *putrina* Jeros.

Bez virsjēdziena apzīmējuma *mērce* izloksnēs lielākus areālus aptver vēl divi citi latviešu valodā darināti mērču nosaukumi. Ziemeļkurzemē ar nozīmi ‘mērce’ ir izplatīts verbālas cilmes vārds ***slapināms*** (no *slapināt*; izloksnē – *slapnams*). Tas tiek lietots kā piena resp. rūgušpiena, tā arī miltu mērces apzīmēšanai, nereti uz to norādot vārdkopnosaukuma vai salikteņnosaukuma neatkarīgajā komponentā resp. pirmajā daļā, piem., ***piẽnslapināms*** Ārlavā, Lubezerē, Ventā, arī ***piẽna slapināms***, piem., Laidzē [Graudiņa 1964: 247], Dundagā, Piltenē, ***rûgušpiẽnslapināms***, piem., Dundagā (šīs mērces, kas gatavotas no rūgušpiena, krējuma, arī pakrējuma, ēstas parasti pie kartupeļiem, retāk pie biezputras), ***miltslapināms***, piem., Dundagā, ***miltu slapināms***, piem., Popē [Kraut-

mane-Lohmatkina 2002: 35], Ancē, Lubezerē, Puzē. (Vārddarināšanas aspektā sal. *ķepināms* (*ķep:nams*) ‘pabiezs ēdiens no miltiem un saceptiem gaļas gabaliņiem’ Popē, Ventā [Krautmane-Lohmatkina 2002: 50, 127]. Nogalē reģistrētais miltu mērces nosaukums *slapnums*, domājams, ir saīsināts no *slapinājums* [sk. 2. att.].

Ziemeļvidzemē plaši sastopamā ūdenī vārītā pašķidrā sāļā miltu (dažkārt ar pievienotiem sagrieztiem kartupeļiem) biezputra (ar sīku, saceptu gaļas gabaliņu vai tauku piedevu) ir bijusi parasts brokastu ēdiens ziemā. Nereti tas dots arī linu kulstītājiem pēc nakts darba [sk. JZ 1932: 161, 6]. Šajā areālā izplatīti no adjektīva sāļš vai verba sālīt darināti nosaukumi [sk. 2. att.]. Biežāk konstatēts nosaukums ***sāļumputra***, piem., *sàļumputra* Ērģemē [ME III: 803], Vaidavā, Valmierā, Dzērbenē [Apv.], *sâļumputra*[2] Lielsalacā un *sâļumputriņa*[2] Mazstraupē [EH II: 471], Vainižos [VIV II: 289], Alojā, Mujānos, Pālē, Vidrižos. Nosaukums *sàļā putra* ‘ūdenī vārīta miltu biezputra ar tauku piedevām’ zināms Ērģemē [ĒIV III: 171], Kārķos.

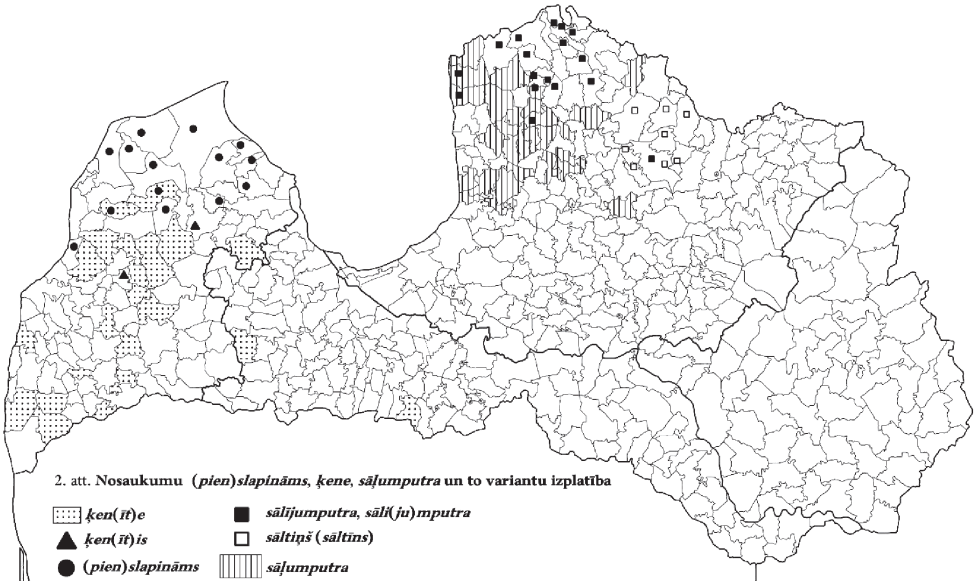

2. attēls

Salikteņnosaukums ***sàlījumputra*** sastopams, piem., Rencēnos, Smiltenē, *sâlijumputra* Bauņos, Vecatē, Vilzēnos, bet Vidzemes lībiskajās izloksnēs variants ***sālimputra*** – ‘eine Art Mehlbrei, der als Zukost gegessen wird’ Mazsalacā [ME III: 802], (ar *â*) Ķoņos, Rozēnos, Skaņkalnē. Ēdiens saukts arī par ***biezputras pameitu*** [sk. JZ 1932: 161].

Retāk izloksnēs fiksēti sufiksāli atvasinājumi, kas dažkārt ir iekļauti diferencējošos saliktos nosaukumos, piem., ***miltu sālims*** ‘eine Speise aus Wasser, Mehl, Fett und kleinen Fleischstücken’, ***gaļas sālims*** ‘eine Speise aus gekochtem, ungeräuchertem Fleisch, Gedärmen, Nieren und Leber’ [ME III: 802], ***sãlimiņa*** ‘pašķidra biezā putra ar gaļu’ Mežamuižā (Augstkalnē) [Jansons 1937: 231, EH II: 470], ***sâļums*** Lādē, ***sâļumiņš*** Limbažos. Vidzemē ap Smilteni, Bilsku izplatītāks ir sufiksāli darinātais atvasinājums ***sūàltiņš*** (*sàltīns*).

Senākos rakstu avotos ir norādīts, ka klaušu laikos aizdars pie sausiem kartupeļiem, arī maizes ir bijis sviesta *sālims* – ***sviestnīņas***, tas ir, ūdens, kas sakrājies zem sālīta sviesta [Etn. I: 42].

Dienvidrietumkurzemē ir izplatīts nosaukums ***uksītis*** un tā varianti [sk. 1. att.]. Tie apzīmē pie kartupeļiem ēdamu vārītu miltu mērci, kam pievienoti sīki sagriezti gaļas (retāk speķa) gabaliņi un pieliets piens. Plašāk šajā areālā sastopams *iį̃o*-celma vārds *uksītis*, piem., Aisterē [Apv.], Bārtā, Tadaiķos. Variants ***uksis*** reģistrēts Sakā, *ē*-celma forma ***uksīte*** Bārtā [ME IV: 297], Cīravā [Apv.], Kazdangā, Vērgalē, ***ukse*** 'eine dickflüssige Mehlspeise' un 'die Sauce, Tunke' Kazdangā [ME IV: 29], 'die Tunke' Apriķos [EH II: 712], Skrundā.

Retāk konstatēti atvasinājumi ar izskaņām *-ele*, *-elis*: ***ukšele*** 'eine Speise, Mehlbrei mit kleinen Fleischstückchen darin' Dunalkā [ME IV: 297], Aisterē, ***ukšelis*** Gaviezē. Sakā zināms arī variants ***ukšiņa*** 'Zukost zu Kartoffeln u. a.' [EH II: 712]. Nosaukums ***ukstiņš*** pierakstīts Kazdangā [E 27: 10604] un Sakā. Vārda *uksīte* areālā – Alsungā – ir reģistrēts ganību nosaukums *ukse* [Endzelīns 1981: 131].

Somugrismu pētnieks L. Vaba ME un EH (bez cilmes skaidrojuma) dotos vārdus *ukse*, *uksīte*, *ukšele* ir ietvēris līdz šim vēl neminēto somugrismu sarakstā, salīdzinot tos ar igauņu *okse*, *õkse* 'vēmekļi; rūgoša bērzu sula; arī par nepatīkamu, nepievilcīgu ēdienu', lībiešu *oksnõks* 'das erbrochene' [Vaba 2002: 87].

Kurzemes izloksnēs – galvenokārt tās centrālajā daļā un dienvidrietumos – sastopams vēl viens miltu mērces (*ūdenī iekultas miltu putras* [LKV 11: 20486]) apzīmējums – ***ķenīte***. Tas ar nelielu ēdiena aprakstu Kandavā, Kuldīgā un Rundālē fiksēts jau 19. gs. beigās [Etn. I: 2; ME II: 365], arī Blīdenē [Etn. I: 57]. Plašāks vārda areāls ir konstatēts 20. gs. 70. gados, piem., Kalētos, Kazdangā, Padurē un Rendā [Apv.], Ēdolē, Bārtā, Bunkā, Kurmālē, Medzē, Snēpelē, ***ķene*** Kazdangā [Apv.], Nīcā. Retāk reģistrētas *iį̃o*-celma formas – ***ķen(īt)is*** Planīcā [sk. 2. att.]. Piebilstams, ka dažviet Kurzemē ir norādīts, ka *uksītis* un *ķenīte* apzīmē nedaudz atšķirīgus ēdienus.

Vārda cilme nav skaidra. Iespējams, tas ir saistāms ar semantiski, arī areālā skatījumā tuvo substantīvu *ķence*: *ķeñce* (Lielezerē *ķeñ ce*[2]) 'eine dicke, breiartige Masse, ein Mischmasch, die Schmiere' Kandavā, Zaļeniekos, Naudītē [sk. ME II: 364–365], *ķeñce*[2] 'ein ziemlich dicker, nicht sonderlich guter Brei (*putra*)' Snēpelē [sk. EH I: 695]. Savukārt V. Zeps ir atsaucies uz latviešu *ķence* minēto nozīmi un igauņu *kõnts* 'schlamm, unreinigkeit auf flüssigem, zäher schmutziger schleim..' un atzinis, ka to saistība ir neskaidra [Zeps 1962: 131].

Dažās Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs ir konstatēti miltu mērces resp. biezputras nosaukumi ar sakni *ķez-* (*ķęz-*): ***ķeziņš*** Vitrupē, Svētciemā [Apv.], *ķeziņš* 'ein Brei aus Mehl und Fett' Lielsalacā [EH I: 698]. Semantiskajā skatījumā tas, šķiet, ir saistāms ar ME II: 372 iekļautajiem verbiem *ķezēt* 'kleben', *ķezēties* 'sich besudeln' un adjektīvu *ķezīgs* 'klebrig, schmutzig'.

Rakstu avotos, arī izlokšņu pierakstos ir sastopami vairāki citi mazāk izplatīti vai sporādiski reģistrēti cilmes aspektā neskaidri mērču nosaukumi: ***čukste*** 'mērce' Mazsalacā [EH I: 294]; ***biñdzītis*** 'šķidrāka putra ar gaļu' [Jansons 1937: 231]; ***ķebele*** 'miltu mērce' Piltenē, Ugālē, Užavā, Zūrās, ***ķebīte*** 'ein dünner Brei' Līvbērzē [ME II: 358]; ***ķeműpītis*** Laidzē un ***muŕčs*** Kandavā (*pienā iejauc nedaudz miltu, maisījumu uzvāra nelielā ūdens daudzumā un pievieno sīki sagrieztus, ar sīpoliem saceptus speķa*

gabaliņus) [Graudiņa 1964: 267–268]; (***mil̃tu***) ***ķę̃pa***, ***ķẽpiņa*** Bīriņos, Nabē, Skultē (sal., piem., *ķę̄pāties* 'darboties ar ko mīkstu, lipīgu', *ķept* 'lipt (par ko mīkstu, lipīgu'); ***ķērceklis*** 'mērcējums no baltpiena ar saldu kreimu' Drustos [Etn. II: 136]; ***ķurza*** Rucavā 'miltu mērce ar saceptiem gaļas gabaliņiem un taukiem' [LFK 438, 489]; ***merdziņš*** 'eine Zukost aus feinem Mehl und Fett' Apšuciemā [ME II: 602 nedroši tiek salīdzināts ar *mȅrce*]; ***slotrans***, arī ***slotrams*** 'eine Tunke, Sauce' Dundagā [ME III: 940]; ***tuntulmozs*** (*pienā iejauc kviešu miltus un sacep uz pannas līdz ar cūku taukiem; ēd pie kartupeļiem*) Ikšķilē [Etn. I: 20; par vārda *tuntulis* cilmi dažādi uzskati – sk. LEV II: 441–442, *mozs* aizgūts no viduslejasvācu *môs* 'breiartige Speise' Sehwers 1918: 154, ME II: 684]; ***žurnica*** 'atšķaidīta mērce' Kurmenē [ME IV: 834; sal. *žūrēt* '(viel, unzweckmässig) giessen' ME IV: 837].

Secinājumi

Pašķidro (mērcveidīgo) ēdienu leksikas lielākā daļa ir latviskas cilmes. Plašāk izloksnēs ir sastopami nosaukumi *sāļumputra*, *putrīna*, *slapināms*. Literārais nosaukums *mērce* (no *mērcēt*) valodā ir ienācis 19. gs. Senāks ir visai izplatītais ģermānisms *zuoste*. Dienvidrietumkurzemē ir reģistrēts somugrisms *uksīte*. Vairāki neskaidras cilmes ēdienu apzīmējumi izloksnēs fiksēti sporādiski.

Aplūkotie dialektismi atspoguļo izlokšņu iekšējās attīstības tendences resp. izmaiņas fonētikā, morfoloģijā, vārddarināšanā.

AVOTI UN LITERATŪRA

Apv. – LU Latviešu valodas institūta izlokšņu leksikas kartotēka.

Cimermanis, S. *Laukstrādnieku dzīves veids Kurzemē un Zemgalē 19. gadsimta otrajā pusē*. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1959. 236 lpp.

EH – Endzelīns, J., Hauzenberga, E. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. 1. sēj. Rīga: Kultūras fonds, 1934–1938, 2. sēj. Rīga: Grāmatu apgāds, 1946.

ĒIV – Kagaine, E., Raģe, S. *Ērģemes izloksnes vārdnīca*. 1.–3. sēj. Rīga: Zinātne, 1977–1983.

Endzelīns, J. *Darbu izlase*. 4. sēj., 1. daļa. Rīga: Zinātne, 1981. 541 lpp.

Etn. – *Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. „Dienas Lapas" pielikums*. 1.–4. sēj. Rīga: P. Bisnieka drukātava, 1891–1894.

Graudiņa, M. Laidzes un Kandavas izloksne. *Valodas un literatūras institūta raksti*. VIII. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1964, 143.–292. lpp.

Jansons, A. Kādās Mežamuižas mājās norādītie ēdieni. *Ceļi:* rakstu krājums, VIII. Rīga: Ramave, 1937, 231.–232. lpp.

JZ – *laikraksts „Jaunākās Ziņas"*.

Kettunen, L. *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1938. 648 S.

KIV – Reķēna, A. *Kalupes izloksnes vārdnīca*. 1.–2. sēj. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.

KnIV – Balode, S., Jansone, I. *Kalnienas izloksnes vārdnīca*. 1.–2. sēj. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2017.

Krautmane-Lohmatkina, L. *Pope un kaimiņizloksnes*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2002. 366 lpp.

Kursīte, J. *Virtuves vārdene*. Rundas, 2012. 992 lpp.

LEV – Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca.* 1.–2. sēj. Rīga: Avots, 1992.

LFK – LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves materiāli.

LKV – *Latviešu konversācijas vārdnīca.* 1.–21. sēj. Rīga: A. Gulbis, 1927–1940.

LS – *Mākslas un senatnes mēnešraksts „Latvijas Saule"*.

ME – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis un turpinājis J. Endzelīns. I–IV. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.

Pgr. 1795 – [Harders K.] *Tā pirmā pavāru grāmata, no vāces grāmatām pārtulkota.* Rubenēs: 1795.

Radiņš, A. *Arheoloģisks ceļvedis latviešu un Latvijas vēsturē.* [Rīga]: Neptuns, 2012. 415 lpp.

Sehwers, J. *Die deutschen Lehnwörter im Lettischen.* Zürich: Berichthaus, 1918. 168 S.

Ulmann, C. C. *Lettisches Wörterbuch*. Erster Theil. *Lettisch-deutsches Wörterbuch* von Bischof Carl Christian Ulmann. Riga: Verlag von H. Brutzer & Co, 1872. 364 S.

Vaba, L. Kā tālāk? Dažas domas par Baltijas jūras leksikālo somugrismu pētīšanu latviešu valodā. *Baltu filoloģija.* XI (1). Rīga: Latvijas Universitāte, 2002, 77.–90. lpp.

VIV – Ādamsons, E., Kagaine, E. *Vainižu izloksnes vārdnīca.* 1.–2. sēj. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2000.

Zemk. – laikraksts „Zemkopis".

Zeps, V. *Latvian and Finnic Linguistic Convergences by Valdis J. Zeps*. Indiana University Publications. Uralic und Altaic Series 9. Bloomington, 1962. 228 p.

Юрий ХРАМОВ
(Рижский технический университет)

Наследие В. И. Шерцля и данные славянских и других языков мира

Summary

Heritage of Čeněk Šertsl and the Data of Slavic and Other Languages of the World

Russian linguist V. Šertsl (1843–1906) is known, on the one hand, as the author of various papers on the formal aspects of language (as, for instance, *Comparative Grammar of Slavic and Other Cognate Languages* /1871–1873/) and, on the other hand, as a semasiologist (see, for example, his work on enantiosemy /1884/). It is the latter area of Šertsl's activity that requires closer attention.

The article focuses on Šertsl's works *On Concreteness in Language* (1884) and *Basic Elements of Language and Principles of its Development* (1885–1889). Considering these works in the context of modern scientific paradigm, the author of the article emphasizes their great significance for historical semasiology and typologic study of semantics.

Despite the fact that arduous work at critical analysis of the examples provided by Šertsl is still ahead, the author of the article claims Šertsl to have tried to reveal lexical and semantic universals long before the dictionaries of C. D. Buck and J. Schröpfer were published. Thus V. Šertsl can undoubtedly be placed among those who stood at the beginning of Russian and European semasiological thought.

Key words: *V. Šertsl, historical lexicology, historical semasiology, typological method, the Russian language, the Latvian language, languages of the world*

*

Викентий Иванович Шерцль (в контексте чешской традиции Čeněk Šercl, 1843–1906) – один из немногочисленных русских ученых конца XIX столетия, обратившихся к сравнительно-историческому и типологическому методам в изучении лексики и семантики.

В ряде своих статей мы уже подчеркивали значение работ В. И. Шерцля для современной науки, писали о том, что В. И. Шерцль известен, с одной стороны, как автор различных исследований формальной стороны языка (см., например, его «Сравнительную грамматику славянских и других родственных языков» 1871–1873), с другой стороны, как семасиолог (см. его труд «О словах с противоположными значениями» 1884) [Храмов 2006; 2008]. В данной заметке мы обратимся к фактам, пока еще нами не рассмотренным и не введенным в научный оборот.

Задолго до появления Словаря избранных синонимов американского индоевропеиста К. Д. Бака [Buck 1949] была опубликована работа В. И. Шерцля «О конкретности в языках» [Шерцль 1884] (особенно нас интересует ее первая часть «Конкретность лексикальной стороны языка»). На материале не только индоевропейских, но и многих других языков мира Шерцлем, по сути, предложен опыт словаря синонимии (правда, без должной систематизации фактов, но Шерцль и

не преследовал такой цели). Остановимся на некоторых тематических группах, которые встречаются у Шерцля.

«В Моравии (в злинском наречии (в современной науке – говор восточноморавской диалектной группы чешского языка – Ю. Х.) *удар, смотря по месту, куда он направлен, и по качеству производящего его действия, имеет множество конкретных названий:* ***buchanec*** *(удар в спину),* ***glvanec*** *(в бок),* ***chlopanec*** *(в лицо),* ***liskanec*** *(по губам),* ***lepanec, oflanec*** *(по голове),* ***ščugełka*** *(щелчок по носу – фрнц. croquignole), кроме того* ***kopanec***, ***látanec***, ***pleskanec***, ***rýpanec, žduchanec*** *(Bartoš Čas. Mat. Mor. X, 58)»* [Шерцль 1884: 23].

«В русском языке для означения разных животных употребляют немало конкретных слов, смотря по их возрасту и по другим свойствам: так, ***птенец*** *сперва –* ***слепыш***, *потом* ***писклёнок***, *затем* ***пенчук*** *(когда показываются пни перьев), ещё позже* ***гнездарь***, ***поршок***, ***слеток*** *(Даль, Толк. Слов.)»* [Шерцль 1884: 23–24].

«В доказательство употребления в русском языке удивительного множества слов для обозначения одного и того же понятия приведу только два примера. Лихорадка в простонародии имеет множество названий, распадающихся на две группы, из которых первая заключает в себе слова, рисующие разные действия этой болезни, тогда как вторая обнимает слова метафорического свойства. К первой группе принадлежат выражения: ***лиходейка***, ***трясавица***, ***болячка***, ***палячка***, ***сукоратка***, ***летучка***, ***трепуха***, ***огневица***, ***знобиха***, ***маяльница***, ***ломовая***, ***ледиха***, ***трясея***, ***студёнка***, ***ломея***, ***глухея***, ***сонная***, ***дрянища***, ***гнетуха***, ***бледная***, ***синя*** *(по отношению к времени её появления:* ***веснуха***, ***листопадная****); ко второй группе принадлежат:* ***дитюха***, ***ворогуша***, ***безыменная***, ***сударыня***, ***дедюха***, ***кума***, ***кумоха***, ***подруга***, ***лёгкая***, ***мачиха***, ***тётка***, ***добруха***, ***Марья Иродовна*** *и др.»* [Шерцль 1884: 25].

«Другим, весьма типичным примером обилия выражений для одного и того же понятия служат слова, означающие ***вздор****. Ни в одном европейском языке нет даже половины тех слов, которые в русском означают это понятие, ср.* ***вздор***, ***бессмыслица***, ***небылица***, ***дичь***, ***чепуха***, ***чуха***, ***чушь***, ***ахинея***, ***гирунда***, ***бред***, ***гиль***, ***ералаш***, ***бестолочь***, ***бестолковщина***, ***нелепица***, ***нескладица***, ***ерунда***, ***галиматья***, ***бредни***, ***фанаберия***, ***хинь****; к этому следует ещё прибавить диалектные слова:* ***нисенитница****, пермск.* ***нетунàвина****, олон.* ***пучуха****, пск. тверск.* ***тарорусы***, ***турусы****, тамб. пенз.* ***алалá***, ***алалýя***, ***барабошь****, тверск.* ***коледа****, ряз. тамб.* ***мемеля****, арх.* ***харутья́****, оренб.* ***шурдáбурда****, волог.* ***белúберда****, влад. яросл.* ***калыбалы***, ***балы***, ***балясы»*** [Шерцль 1884: 25–26].

«В древнерусском языке существовали следующие выражения для лодки: ***буса***, ***галея***, ***груна***, ***каторга***, ***лодь***, ***лойва***, ***насадъ***, ***шкуна***, ***шпека***, ***учанъ*** *(П. Лавровский, Изв. Имп. Ак. Наук II, 276)»* [Шерцль 1884: 24].

Как видим из приведённого материала, В. И. Шерцль ориентируется на известные работы филологов, лингвистов, диалектологов того времени (для русского языка это словарь В. И. Даля и наблюдения П. А. Лавровского (1827–1886), для чешского это публикации Франтишека Бартоша (1837–1906). Подобных синонимических рядов у Шерцля выстраивается огромное множество, причём привлекаются данные не только славянских, индоевропейских, но и неиндоевропейских и редких языков. В работе «Основные элементы языка и начала его развития» Шерцль по различным тематическим группам и многочисленным подгруппам (одна только тематическая группа названий животных состоит из 14 подгрупп!)

представляет типологию звукоподражательных слов, излагая словарный материал более чем на 50-ти страницах [Шерцль 1885–1889: 170–229].

Любое умозаключение В. Шерцль, как правило, подкрепляет обилием ценных для типологии примеров. См., например, следующий фрагмент:

«Собака в псковской губернии называется ***гамка****, в баварском наречии* ***vauvau****, у древних индийцев* ***kukkura****, у кхьенгов* ***ui****, у северновцев* ***á-ó****, у никобарцев* ***ahm****, у миттуйцев (в центр. Афр.)* ***uihi****, у ньямньямов* ***hoah****, у динкайцев* ***auann****, в амойском наречии* ***káu-á****, у туррубулов (Австрал.)* ***ngulgul****, у тарагумаров* ***kokočí****: несмотря на звукоподражательную природу всех приведенных здесь слов разница в звуковом их обозначении весьма существенна»* (из размышлений Шерцля о соотношении звуков природы и звукоподражательных слов) [Шерцль 1885–1889: 127].

Интересны семантические универсалии, выявленные Шерцлем в различных языках. Например, русские ***сморкать*** и ***смеркаться***, чешские smrkati и smrkati se (чередование слухового и оптического впечатления) находят языковую параллель в таком языке, как ашантийский (в современной науке – язык чви, часто названия языков у Шерцля подменяются обозначениями народности – Ю. Х.) a-hẽmã означает ‘рассвет, сумерки’, а hẽm ‘сморкаться’ [Шерцль 1885–1889: 232]. Данные соотношения заслуживают пристального внимания и с точки зрения преодоления тенденции к излишней омонимизации многих этимологических словарей XX века (в частности, словаря индоевропейских языков Ю. Покорного): словоформы или корни, располагаясь в разных словарных статьях, тем не менее могут обнаруживать определенные семантические взаимосвязи.

Стоит выделить и лексический материал, связанный с несоответствием «семасиологического объёма» того или иного слова в разных языках. См. фрагмент о русском ***бабка***: *«Чего напр. не выражает русск.* ***бабка****? Оно означает бабушку, приемницу, подставку под рычаг, часть конской ноги, козлы для подмостков, брус с пазами, пень (для укрепления снастей на судах), сустав ноги человека, надкопытную говяжью кость (игорную бабку), в ряз. нар. шашку, в ворон. орл. коренной зуб, несколько составленных снопов на жниве, белый гриб (смол.) и пр.»* [Шерцль 1884: 28].

Примерами из разных языков мира на специализацию (по Шерцлю, так называемую «конкретность») значений слов могли бы воспользоваться как теоретики языкознания (историки и синхронисты), так и практики, в частности, переводчики и лексикографы (см., например, отрывки о синтагматических особенностях употребления некоторых синонимов древнеанглийского языка или лексике французского воровского арго [Шерцль 1884: 30, 31–32]; весьма показательным примером рассматриваемого явления см. передачу немецкого Abfälle средствами русского языка: ***обрезки***, ***опилки***, ***отрепки***, ***очески***, ***огарки***, ***обрубки***, ***окройки***, ***обломки***, ***стружки***, ***пастрижки***, ***выжимки, шкварки*** и др. [Шерцль 1884: 23]).

В. И. Шерцль в своих построениях активно использует примеры латышского языка (примеры даны в орфографии Шерцля из его работы «Основные элементы языка и начала его развития»): vaiman (= vaimanas), vaidêt, vai, puppikis (= pupiķis, puputis, pupucis) удод, zirzens (= circenis), pûst дуть, pumpt, paupt, pûte пупырь, bučôt, kampt хватать, peppe (= pepe) каша, têvs, brakškêt, pût гнить, putnu cels (= Putnu ceļš) и др. [Шерцль 1885–1889: 105, 112, 161, 174, 177, 178, 179, 185, 191, 213, 220, 232, 238, 250]. Примеры из латышского языка вписываются в систему этимологи-

зации звукоподражательных слов индоевропейских и неиндоевропейских языков: *«Ономатопоические названия сверчка: скр. čîrikâ, армянск. dzghrid,* ***латышск. zirzens****, албанск. cincir, гирканск. tsirts, турецк. džirdžir, джагатайск. čirčir, японск. kirigiris (в древнеяпонском языке ciciro-musi), голл. krekel, билинск. inčirârâ, малайск. čingkri, кореанск. sirsor, ассирийск. zarzaru, явапайск. (сев. Амер.) thiriku-thiriku (в манджурском языке трещанье сверчка изображается через dzir dzir)»* [Шерцль 1885–1889: 174]. Попытка этимологизации некоторых слов латышского языка предпринята В. И. Шерцлем до появления словарей Мюленбаха-Эндзелина и Ю. Покорного и подтверждается данными современной этимологической науки: circenis восходит к корню *ker- как звукоподражание и корневая редупликация [Karulis 1992: 179] (разумеется, тут возможны и альтернативные версии толкования слова).

Большую роль в деле популяризации работ В. И. Шерцля сыграло бы привлечение фактов из его трудов при этимологизации отдельных слов. Такую цель мы ставили в некоторых наших этимологических заметках: см., например, в [Храмов 2015].

Исследования В. И. Шерцля имеют огромное значение для исторической семасиологии и семантической типологии. Еще предстоит большая работа по адаптации собранных В. Шерцлем примеров к современной научной парадигме. Однако уже сейчас нельзя не констатировать, что задолго до словарей К. Д. Бака [Buck 1949] и Й. Шрепфера [Schröpfer 1979] В. Шерцль попытался выявить языковые универсалии в плане лексики и семантики, тем самым определив свое место у истоков русской и европейской «семасиологической» мысли.

ЛИТЕРАТУРА

Храмов, Ю. О забытых работах В. И. Шерцля. *Acta Linguistica*. Sofia: *Eurasia* Academic Publishers, 2008, Vol. 2, № 2, с. 73–78.

Храмов, Ю. О семасиологических исследованиях В. И. Шерцля (1843–1906): к 100-летию со дня смерти ученого. *Slavia: Časopis pro slovanskou filologii*. Praha: Slovanský ústav Akademie věd ČR, v. v. i. and Euroslavica, 2006, roč. 75, seš. 4, с. 401–406.

Храмов, Ю. К этимологии двух русских слов (бабочка и белобрысый). *Studia Slavica Hung*. Budapest: Akademiai Kiado, 2015, № 2, с. 309–314.

Шерцль, В. И. О конкретности в языках. *Филологические записки*. Воронеж: *Типография* В. М. Исаева, 1884.

Шерцль, В. И. Основные элементы языка и начала его развития. *Филологические записки*. Воронеж: *Типография* В. М. Исаева,1885–1889.

Buck, C. D. A *Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages: A Contribution to the History of Ideas*. Chicago: University of Chicago Press, 1949.

Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 1992, 1.–2. sēj.

Schröpfer, J., hrsg. *Wörterbuch der vergleichenden Bezeichnungslehre: Onomasiologie*. Heidelberg: C. Winter, 1979.

Irena KRUOPIENĖ
(Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Kalbos ir kultūros institutas LINGUA LITUANICA)

Dėl kai kurių vaizdingų šiaurės panevėžiškių tarmės veiksmažodžių vartosenos

Summary

On the Use of Some Figurative Verbs of Northern Panevėžys Dialect

Lexicon is the fastest-changing layer of language, most sensitively reflecting various changes in public life. Not only vocabulary of the common language, but also that of dialects is changing rapidly. The purpose of this article is to discuss some of the figurative verbs of the Northern Panevėžys dialect lively used by the author since childhood and to find out the peculiarities of their usage. The object of the research are four picturesque verbs of Northern Panevėžys dialect describing eating, drinking or smoking: *kumžloti* – 'eating in big bites'; *kermenti* – 'eating in small bites'; 'snacking'; *pliurnyti* – 'drinking', 'supping'; *liaukti* – 'smoking', 'drinking'. The article analyzes the usage of these words in Lithuanian dictionaries and corpus, and the actual usage is discussed based on the survey data of the representatives of Northern Panevėžys dialect.

An overview of the use of the analysed verbs in various sources allows concluding that all these words, in one form or another, are recorded only in the dictionary of the Lithuanian language. The data of the dictionary of the modern Lithuanian language, the synonym dictionary, and the present Lithuanian text compendium are relatively poor, and no examples have been found in the corpus of spoken Lithuanian.

Summarized results of the Northern Panevėžys dialect user survey indicate that all four investigated verbs are more or less used or at least heard by respondents, therefore, the real use of the analysed figurative verbs in the Northern Panevėžys dialect could be described as stable.

Key words: *Northern Panevėžys dialect, figurative verbs, dialect users, survey, usage*

*

1. Įvadinės pastabos

Leksika – greičiausiai kintantis kalbos sluoksnis, jautriausiai atspindintis įvairius visuomenės gyvenimo pokyčius. Anot Evaldos Jakaitienės, globalizacija, vartotojiškas požiūris, menkavertė reklama ir skandalinga informacija žiniasklaidoje – tai priežastys, dėl kurių šlyja socialiniai santykiai. Kaip vieną iš blogybių ji nurodo ryšio su savo tauta praradimą ir dėl to menkstančią lietuvių kalbos vertę. Tik išlavintas gebėjimas mąstyti ir kurti lietuviškai gali parodyti mūsų paveldėtus dvasios lobius [Jakaitienė 2018: 10, 16]. Itin sparčiai kinta ne tik bendrinės kalbos, bet ir tarmių leksika. Šiuo straipsniu ir norima atkreipti akis į kelis vaizdingus šiaurės panevėžiškių tarmės veiksmažodžius, nes tarminiai žodžiai yra svarbiausias bendrinės kalbos ir grožinės literatūros turtinimo šaltinis [Pikčilingis 1975: 97; Jakaitienė 2010: 180].

Vaizdingieji žodžiai ne tik pavadina veiksmą, daiktą, reiškinį ar būseną, bet ir suteikia papildomos emocinės, ekspresinės arba modalinės informacijos, jais kalbėtojas įvertina ir apibūdina objektą ar subjektą, veiksmą, būseną, atskleidžia savo jausmus jo atžvilgiu [Zabarskaitė 2006: 171]. Šiaurės panevėžiškių tarmės vaizdingajai leksikai skirtas ne vieno tyrėjo dėmesys. Iš naujesnių tyrimų minėtinas A. Gritėnienės straipsnis apie šiaurės panevėžiškių vaizdinguosius asmenų pavadinimus [Gritėnienė 2018]. Seman-

tines veiksmažodžių *gerti* ir *valgyti* sinonimų atsiradimo priežastis analizavo A. Gaidienė [2015(a), 2015(b)]. Prie šiaurės panevėžiškių vaizdingosios leksikos vartosenos tyrimų yra prisidėjusi ir šio straipsnio autorė. Kartu su G. Kačiuškiene analizuota iš Pasvalio rajono kilusių rašytojų – Mykolo Karčiausko ir Agnės Žagrakalytės – kūrybos ekspresyvioji tarminė leksika [Kačiuškienė, Kruopienė 2012, 2016(a), 2017], tirti šiaurės panevėžiškių tarmės atspindžiai smulkiojoje šio krašto tautosakoje [2015], domėtasi tarmybių samprata ir jų vartosena jaunimo kalboje [2016(b)][1].

Šio straipsnio tikslas – aptarti kelis autorės nuo vaikystės gyvai vartojamus vaizdingus šiaurės panevėžiškių tarmės veiksmažodžius ir išsiaiškinti jų vartosenos ypatumus. Tikslui pasiekti keliami konkretūs uždaviniai: apžvelgti šių žodžių vartojimą lietuvių kalbos žodynuose ir tekstynuose, remiantis šiaurės panevėžiškių tarmės atstovų apklausos duomenimis, aptarti dabartinę jų vartoseną.

Tyrimo objektas – keturi vaizdingi šiaurės panevėžiškių tarmės veiksmažodžiai valgymui, gėrimui ar rūkymui nusakyti: *kumžloti* „dideliais kąsniais, pilna burna valgyti“, *kermenti* „mažais kąsneliais valgyti“, *pliurnyti* „gerti, srėbti“, *liaukti* „rūkyti, gerti“).

Tyrimui panaudoti šie šaltiniai: Lietuvių kalbos žodynas, Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, Sinonimų žodynas, Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas, Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas ir šiaurės panevėžiškių tarmės atstovų apklausos duomenys.

2. Vaizdingųjų veiksmažodžių vartojimas žodynuose ir tekstynuose

Norint išsiaiškinti žodžių paplitimą, jų reikšmių įvairovę ir vartojimą, pirmiausia akys krypsta į Lietuvių kalbos žodyną, kuris pelnytai laikomas leksikos, stilistikos, etnolingvistikos ir kitų lietuvių kalbos sričių lobynu. Jame ypač gausu ekspresyviosios, deja, jau nykstančios leksikos, daugelis vaizdingųjų žodžių pamažu įgauna archaizmų statusą [Zabarskaitė 2006: 170]. Įdomu, kaip šiame žodyne ir kituose šaltiniuose atsispindės vis dar vartojami vaizdingi šiaurės panevėžiškių tarmės žodžiai?

Veiksmažodis ***kumžloti*** (LKŽ *kamžloti*) „godžiai valgyti, kimšti, ėsti“ užfiksuotas ne tik šiaurės panevėžiškių, bet kur kas platesniame rytų aukštaičių plote – Pasvalio, Rokiškio, Panevėžio, Ukmergės, Kupiškio, Utenos, Anykščių, Ignalinos rajonuose. Beje, kaip šio žodžio šaltinis nurodomi ir Jono Jablonskio raštai. Keli pavyzdžiai iš panevėžiškių ploto: *Kad kamžloja, kad kamžloja, lygi kad nesuspės pavalgyti!* (Grūžiai, Pasvalio r.), *Jie valgūs: sausą duoną kad kamžloja* (Miežiškiai, Panevėžio r.), *Nekamžlok taip labai, da užspringsi* (Pumpėnai, Pasvalio r.), *Čia tik pavalgei ir vėl kamžloji* (Paįstrys, Panevėžio r.). Sinonimų žodyne greta kitų valgymo veiksmažodžių[2] teikiamas ir *kamžloti*: *Be nustojimo kamžloja ką nutverdamas*.

Dabartinės lietuvių kalbos žodyne ir tekstynuose[3] šio žodžio vartosena kur kas kuklesnė. Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne užfiksuoti du Ričardo Kalyčio[4] grožinės

---

[1] Už vaisingą kūrybinį bendradarbiavimą, įgyvendintas idėjas ir palaikymą nuoširdžiai dėkoju savo seseriai prof. dr. Genovaitei Kačiuškienei.

[2] Ši leksinė grupė itin gausi. Sinonimų žodyne užfiksuota 112 valgymo veiksmažodžių [Lyberis 2002: 543–545].

[3] Kad rezultatai būtų kuo objektyvesni, į tekstynų paieškos laukelį buvo įvedamos ne tik bendraties, bet įvairios žodžio formos, priešdėliniai vediniai ir pan.

[4] Autorius yra rytų aukštaitis, kilęs iš Utenos valsčiaus.

literatūros pavyzdžiai: *[...] kumžloja ragaišį per abu žandus; [...] pasklidusios po visą platų lauką šnekučiuodamos kumžloja žolę, renka išbirusį grūdą*. Dabartinės lietuvių kalbos žodyne ir Sakytinės lietuvių kalbos tekstyne šio žodžio nerasta. Tiesą sakant, pastarajame tekstyne neužfiksuotas ne tik šis, bet ir kiti tiriamieji veiksmažodžiai. Turint galvoje, kad Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas yra natūralios vartosenos tyrimų šaltinis [Kamandulytė-Merfeldienė 2017: 176], tenka pripažinti, kad bendrinėje kalboje realioji šių žodžių vartosena gana menka.

Tas pats pasakytina apie veiksmažodį ***kermenti***, šiaurės panevėžiškių tarmėje vartojamą reikšme „kramsnoti, mažais kąsneliais valgyti“. Lietuvių kalbos žodyne pateikta sangrąžinė šio veiksmažodžio forma *kermentis, susikermenti* „vaidytis, susivaidyti“ ir vienintelis pavyzdys: *Dvi bobos susitiko, žodis po žodžio ir supyko, susikermeno* (Aukštoji Panemunė, Kauno miesto dalis). Kadangi šiaurės panevėžiškių tarmei būdinga reikšmė Lietuvių kalbos žodyne nepateikta, o visuose kituose šaltiniuose šis žodis neužfiksuotas, kyla įtarimas, kad *kermenti* galbūt galėtų būti siejamas su latvių *ķermenis* „kūnas“, bet tam reikėtų išsamesnių tyrimų. Kita vertus, šį šiaurės panevėžiškių tarmės veiksmažodį ir jo reikšmę būtų pravartu įtraukti į Lietuvių kalbos žodyną.

Šiaurės panevėžiškių veiksmažodis ***pliurnyti*** „godžiai gerti, srėbti“ Lietuvių kalbos žodyne teikiamas, bet kiek kitomis reikšmėmis: „laistyti be reikalo, pilstyti, taškyti, pamaišyti, skalbti, ištrypti“. Visi pavyzdžiai pateikti iš vakarų aukštaičių tarmės ploto – Šakių, Jurbarko, Vilkaviškio rajonų, pvz.: *Nepliurnyk vandenį, o prauskis kap svietas* (Alksnėnai,Vilkaviškio r.), *Kai varlė pliurnijas po vandenį* (Seredžius, Jurbarko r.), *Vaikai barščius išpliurnijo* („išlaistė“)*, ir nė kas kam!* (Griškabūdis, Šakių r.). Dabartinės lietuvių kalbos žodyne šio veiksmažodžio nėra, bet pateiktas daiktavardis *pliurė* (su prierašu šnek[5].), kuris reiškia 1. „praskydusi žemė, purvynė“: *Kelias – viena pliurė*, 2. „skysta košė, putra“: *Išvirė tokios pliurės*[6]. Sinonimų žodyne, be šio daiktavardžio, rastas *pliurna* „burna“, kurį tiesiogiai būtų galima sieti su šiaurės panevėžiškių *pliurnyti*. Be kita ko, Sinonimų žodynas teikia veiksmažodžio *gerti* sinonimą[7] *pliūryti*. Abiejuose tekstynuose šis veiksmažodis nebuvo rastas. Turint galvoje, kad panevėžiškių tarmėje šio veiksmažodžio reikšmė „godžiai gerti, srėbti“ vis dar gyvuoja, derėtų ją įtraukti ir į Lietuvių kalbos žodyną.

Su veiksmažodžiu ***liaukti*** rasti keli pavyzdžiai, užrašyti rytų aukštaičių (Utenos, Zarasų, Pasvalio rajonuose) ir vienas vakarų aukštaičių plote (Šakių rajone): *Prakaitas liaukia* „gausiai teka, bėga“ (Dusetos, Zarasų r.), *Kam te reik[ia] tiek liaukt* („daug gerti“)*, kad nebegali* (Krinčinas, Pasvalio r.), *Tas mūsų tėvas liaukia ir liaukia pypką* „daug rūko“ (Pasvalys), *Iškepė tokių varškėčių, tai kad liaukiau, tai liaukiau* „daug valgiau“ (Slavikai, Šakių r.).

Įdomus grožinės literatūros atvejis rastas Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne – *Nėra lietaus, o liaukti mes negalim* – kurį pavartojo rašytojas K. Saja, kilęs iš šiaurės

[5] Šnek. – vartojamas šnekamojoje kalboje.

[6] Anot V. Šiaudinios, panašus žodis vartojamas ir latvių tarmėse (remiamasi Vilmos Šiaudinios komentaru, pasakytu tarptautinėje Daugpilio Universiteto konferencijoje *Humanitārās fakultātes XXX Zinātniskie lasījumi* 2020 sausio 31 d.).

[7] Sinonimų žodyne užfiksuoti 49 žodžio *gerti* sinonimai [Lyberis 2002: 127–128].

panevėžiškių krašto. Be platesnio konteksto sunku pasakyti, ką tas žodis iš tiesų galėtų reikšti, bet greičiausiai tai mėgdžiojamas personažo minkštojo [l'] tarimas vietoj kietojo priebalsio žodyje *laukti*. Dabartinės lietuvių kalbos žodyne ir Sakytinės lietuvių kalbos tekstyne šis žodis nerastas. Neaptiktas, deja, jis ir Sinonimų žodyne – nei prie *valgyti*, nei prie *gerti*, nei prie *rūkyti* sinonimų.

Apžvelgus tiriamųjų veiksmažodžių vartojimą įvairiuose šaltiniuose, galima trumpai pasakyti, kad visi šie žodžiai vienokiom ar kitokiom reikšmėm užfiksuoti tik Lietuvių kalbos žodyne. Dabartinės lietuvių kalbos žodyno, Sinonimų žodyno ir Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno duomenys apie šiuos veiksmažodžius yra gana šykštūs, o Sakytinės lietuvių kalbos tekstyne nerasta nė vieno pavyzdžio. Lieka pasikliauti tarmės vartotojais ir tikėtis, kad realioji vaizdingųjų veiksmažodžių vartosena vis dar gyva.

3. Vaizdingųjų veiksmažodžių realiosios vartosenos tyrimas

Kaip jau buvo minėta, tiriamuosius žodžius straipsnio autorė vartoja gyvai nuo pat vaikystės iki šiol[8], vadinasi, tie žodžiai turėtų būti suprantami ir žinomi ir kitiems tarmės vartotojams. Kita vertus, autorė iš savo gimtojo krašto išvyko maždaug prieš 40 metų. Per tiek laiko vietinių tarmės atstovų kalba galėjo gerokai pasikeisti. Be to, ankstesnio šiaurės panevėžiškių vaizdingų žodžių tyrimo rezultatai taip pat ne itin džiuginantys. Remiantis Onos Bluzmienės tautosakos rinktinės „Linelius roviau, dainavau" (1990) ir „Joniškėlio apylinkių šnektos tekstų" (1982) smulkiosios tautosakos pavyzdžiais, tirta, kaip vaizdingus šiaurės panevėžiškių tarmės žodžius ir posakius suvokia ar vartoja jaunesniosios kartos bendrinės kalbos vartotojai, studijuojantys Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje ir Šiaulių universitete. Kaip rodo tyrimo rezultatai, apie 80 procentų respondentų tiriamųjų žodžių ir posakių niekada nebuvo girdėję, apie 15 procentų – girdėję kitus vartojant arba skaitę literatūroje ir tik menka dalis juos vartoja [Kačiuškienė, Kruopienė 2016(b): 66–69].

Norint išsiaiškinti, kaip vaizdinguosius veiksmažodžius vartoja patys tarmės atstovai, buvo atliktas anketinis tyrimas. Jame dalyvavo 36 šiaurės panevėžiškių tarmės atstovai, kuriuos galima būtų suskirstyti į dvi grupes – nuolatinius šiaurės panevėžiškių regiono (Vaškų, Grūžių, Iciūnų, Tetirvinų, Kupriškio, Grudžių, Nairių, Noreikių, Pasvalio) gyventojus ir išeivius iš šio regiono, bet gerai mokančius ir aktyviai vartojančius šiaurės panevėžiškių tarmę (dabar gyvenančius Biržuose, Šiauliuose, Panevėžyje, Vilniuje). Beje, esminių skirtumų tarp šių grupių atsakymų nepastebėta. Dalyvių amžius 17–79 metai. Tyrimo dalyviai buvo paprašyti užpildyti anketą apie žodžių vartoseną (pažymėti vartoja, girdėjo, bet nevartoja ar niekada negirdėjo) ir nurodyti ar spėti, ką tas žodis galėtų reikšti.

Apibendrinus apklausos rezultatus, paaiškėjo, kad visi keturi tiriamieji veiksmažodžiai respondentų daugiau ar mažiau vartojami arba girdėti. Vaizdingasis valgymo veiksmažodis ***kumžloti*** iš kitų tiriamųjų žodžių išsiskiria Lietuvių kalbos žodyne teikiamų pavyzdžių gausa. Gyvas jis ir autorės kasdienėje kalboje[9], pvz.: *Ko to čė tėp kumžloj'?* „Ką tu čia taip kumžloji?"; *Prisikišės pilno burno, kumžloj' kažkokio mėso*

[8] Už juos ir visus kitus išmokytus žodžius ir posakius, už įdiegtą kalbos jausmą autorė nuoširdžiai dėkinga savo Mamai Elzbietai Ručinskienei (1925–2018).

[9] Čia ir kitur supaprastinta transkripcija teikiami autentiški autorės pavyzdžiai.

„Prisikišęs pilną burną, kumžloja kažkokią mėsą“. Kaip rodo tyrimo duomenys (žr. 1 pav.), žodį *kumžloti* vartoja 25 proc., yra girdėję 28 proc., o niekada negirdėjo 39 proc. apklaustųjų. 8 proc. tyrimo dalyvių greičiausiai pamiršo pažymėti (vartoja šį žodį, girdėjo ar niekada negirdėjo), bet nurodė vienokias ar kitokias reikšmes.

Šio žodžio vartotojų grupė (taip pat ir tie, kurie nepažymėjo) tiksliai nurodo *kumžloti* reikšmes „pilna burna, dideliais kąsniais, negražiai, nekultūringai valgyti“. Nedaug reikšmių tikslumu atsilieka girdėjusieji, nes nurodo „žiaumoti, negražiai (pilna burna) kramtyti, valgyti ryte ryjant, smarkiai ryti“, bet buvo manančių, kad šis žodis reiškia „lankstyti ar kapanotis“. Sudėjus abiejų grupių rezultatus, galima pasidžiaugti, kad didesnei daliai (53 proc.) apklaustųjų šis žodis žinomas. Kur kas daugiau išradingumo prireikė niekada žodžio negirdėjusiems apklausos dalyviams, nors teisingų spėjimų irgi būta, pvz.: „kandžioti, nemandagiai valgyti“. Tai galima būtų paaiškinti tuo, kad žodžio *kumžloti* skambėjimas primena garsą, kurį sukelia skubiai valgydami žmonės ar ėsdami tam tikrą ėdalą gyvūnai[10]. Kitos šios apklaustųjų grupės nurodytos reikšmės buvo „suglamžyti, lėtai eiti, ropoti, klampoti, loti, kumščiuotis“.

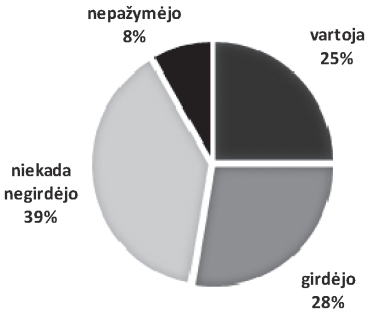

1 pav. **Veiksmažodžio *kumžloti* vartosena**

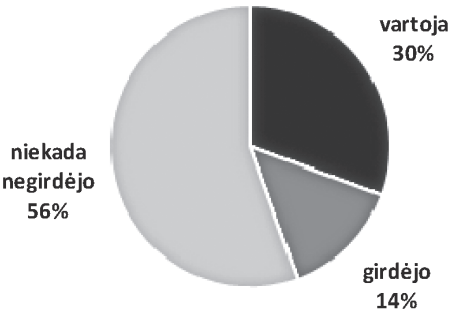

2 pav. **Veiksmažodžio *kermenti* vartosena**

Žodynuose menkai vartojamą veiksmažodį ***kermenti*** galėtume iliustruoti tokiais pavyzdžiais: *Žėrėk, kėp gražė vaikel's kermian!* „Žiūrėk, kaip gražiai vaikelis kermena!“; *Jos vis kermian ko nusigriebės* „Jis vis kermena ką nusigriebęs“. Apklaustieji šiaurės panevėžiškių tarmės atstovai šį žodį taip pat pažįsta gana neblogai (žr. 2 pav.). Nors daugiau negu pusė (56 proc.) respondentų pažymėjo niekada negirdėję[11], vis dėlto nemaža dalis jį vartoja (30 proc.) arba yra girdėję (14 proc.). Tai teikia vilčių, kad minėtas veiksmažodis ne tik neišnykęs, bet ir ateityje gyvuos. Tuo labiau, kad visi vartojantieji gana tiksliai apibrėžė šio žodžio reikšmes: „kramsnoti, mažais kąsneliais, nenoriai, lėtai, mažai valgyti, kramtyti, užkandžiauti, maigyti, knaisioti maistą“.

[10] Plačiau apie panašios reikšmės valgymo veiksmažodį *žlembti* „godžiai valgyti, ėsti“ ir jo pogrupiui priklausančių žodžių (*šlamšti, šlemšti*) motyvuojančią ir metaforinę reikšmę žr. [Gaidienė 2015(b): 243].

[11] Į anksčiau minėto šiaurės panevėžiškių tarmės tyrimo vaizdingų žodžių ir posakių sąrašą taip buvo įtrauktas veiksmažodis *kermenti*, deja, jo vartosena nebuvo labai džiuginanti [Kačiuškienė, Kruopienė 2016(b): 67].

Dalis girdėjusiųjų nurodė valgymo reikšmes („valgyti, užvalgyti, užkąsti“), dviem atvejais nurodytos „snausti, snūduriuoti“ reikšmės. Galima įtarti, kad galbūt siejama su veiksmažodžio *miegoti* sinonimu *kirmyti*. Niekada negirdėję apklaustieji apibūdino veiksmažodį *kermenti* kaip tam tikrą būseną ar kitokią veiklą nusakantį žodį, pvz.: „apsileisti, tingėti, drebėti, nieko neveikti, keliauti, kedenti, krebždenti“.

Veiksmažodį ***pliurnyti*** galima būtų sieti su tam tikru dėl lūpų ir liežuvio veiklos keliamu garsu valgant ar srebiant[12], plg.: *Išpliornijo viso podel' rūguse piena* „Išpliurnijau visą puodelį rūgusio pieno“; *Aš tiek pripliornijo bulvienės, ka daugiau nieka nebenor'* „Aš tiek pripliurnijau bulvienės, kad daugiau nieko nebenoriu“. 25 proc. apklausos dalyvių (žr. 3 pav.) šį žodį sieja su valgymą ar gėrimą apibūdinančiomis reikšmėmis („srėbti, išvalgyti, paskubomis gerti“) arba tam tikru kalbėjimu („kalbėti niekus, apkalbinėti“).

31 proc. apklaustųjų teigia girdėję šį žodį ne tik valgymo ar gėrimo, bet ir kitiems veiksmams nusakyti, pvz.: „maigyti, kalbėti niekus, kalbėti nesąmones“. Taip pat tyrimo dalyviai nurodo ir Lietuvių kalbos žodyne teikiamas reikšmes „smarkiai lyti, bristi, taškytis“ (plg. 2 skyrelį). 44 proc. apklaustųjų niekada negirdėjo šio žodžio ir dauguma nurodė kalbėjimo reikšmes: „niekus taukšti, bet ką plepėti, nesąmones kalbėti“. Beje, toks pasirinkimas, matyt, irgi motyvuotas, nes kalbėjimo veiksmas taip pat susijęs su minėtu lūpų ir liežuvio keliamu garsu. Dar kelios tyrimo dalyvių šiam žodžiui suteiktos reikšmės: „tingėti, klampoti, išbrinkti“.

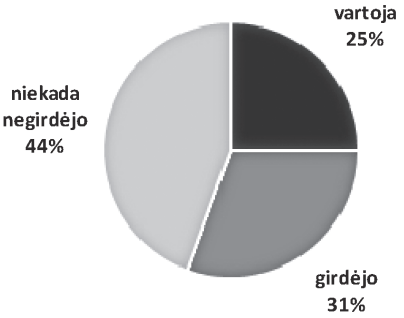

3 pav. **Veiksmažodžio *pliurnyti* vartosena**

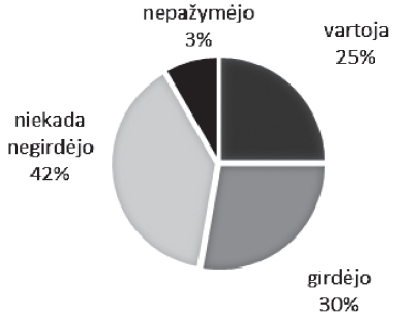

4 pav. **Veiksmažodžio *liaukti* vartosena**

Veiksmažodis ***liaukti*** straipsnio autorei geriausiai pažįstamas kaip žodžio *rūkyti* sinonimas, pvz.: *Atsistojės už kūtės ė liauk'* „Atsistojęs už kūtės (tvarto) ir liaukia“; *Kam to tėp baisė liauk'?* „Kam tu taip baisiai liauki?“. Kita vertus, žodis *liaukti* savo sandara ir skambesiu primena *pliaupti*, *žliaukti*, *kliauti* reikšmėmis nusakomo veiksmo (lietaus, skysčio tekėjimo, liejimosi arba plakimosi) metu keliamą garsą[13], todėl buvo tikėtasi, kad dauguma apklaustųjų pasirinks lietaus lyjimo reikšmes. Spėjimas pasitvirtino tik iš dalies, nes nemažai apklaustųjų nurodė šiaurės panevėžiškiams būdingas

[12]Apie savo prigimtimi panašaus veiksmažodžio *plerpti* „su garsu valgyti, srėbti“ motyvuojančią ir metaforinę reikšmę žr. [Gaidienė 2015(b): 243].

[13] Plačiau apie tokio tipo gėrimo veiksmažodžių reikšmes žr. [Gaidienė 2015(a): 212].

rūkymo, gėrimo ar valgymo reikšmes. 25 proc. tyrimo dalyvių (žr. 4 pav.) vartoja šį žodį ir nusako tikslias reikšmes „gerti, nesaikingai gerti ar rūkyti, godžiai gerti (alų)“. Girdėjusių nuomone (30 proc.), šis žodis reiškia „gerti, maukti, daug gerti ar rūkyti, tekėti“, panašiai spėja ir tie (42 proc.), kurie žodžio *liaukti* niekada negirdėjo. Jų nurodytos reikšmės yra „gerti, rūkyti, stipriai lyti, judėti, laukti“. Vienas dalyvis, nepriskirtas jokiai apklaustųjų grupei, mano, kad šis žodis reiškia „negražiai kalbėti“. Sudėjus vartojančių ir girdėjusių apklausos dalyvių rezultatus, matyti, kad daugiau negu pusei respondentų šis žodis žinomas.

Trumpai apibendrinant apklausos rezultatus, galima teigti, kad realioji tirtų vaizdingųjų veiksmažodžių padėtis šiaurės panevėžiškių tarmėje palyginti nebloga, jie visi vienų ar kitų tarmės atstovų vartojami ar bent jau girdėti.

4. Išvados

Apžvelgus lietuvių kalbos žodynus ir tekstynus, apdorojus realiosios vartosenos tyrimo rezultatus, galima daryti tokias išvadas.

Visi keturi tiriamieji veiksmažodžiai įtraukti tik į Lietuvių kalbos žodyną: du žodžiai pateikti su šiaurės panevėžiškių ir kitų tarmių pavyzdžiais ir vietų nuorodomis, dviejų žodžių – *kermenti* ir *pliurnyti* – šiaurės panevėžiškių tarmėje vartojamos reikšmės šiame žodyne neužfiksuotos. Tikėtina, kad ateityje ir jos bus įtrauktos.

Dabartinės lietuvių kalbos žodyno, Sinonimų žodyno ir Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno duomenų apie šiuos veiksmažodžius gana mažai, o Sakytinės lietuvių kalbos tekstyne apskritai nerastas nė vienas pavyzdys.

Apibendrinti šiaurės panevėžiškių tarmės vartotojų apklausos rezultatai rodo, kad visi keturi tiriamieji veiksmažodžiai daugiau ar mažiau vartojami arba girdėti. Sudėjus vartojančių ir girdėjusių apklausos dalyvių rezultatus, matyti, kad maždaug pusei respondentų šie žodžiai yra žinomi.

Pagal vartojančiųjų skaičių šie žodžiai išsidėsto taip: daugiausia tyrimo dalyvių vartoja žodį *kermenti* (30 proc.), o visus kitus – vienodas apklaustųjų skaičius (po 25 proc.).

Trumpai tariant, dabartinę tirtų vaizdingųjų veiksmažodžių vartoseną galėtume apibūdinti kaip gana stabilią, žodžiai atpažįstami ir gyvai vartojami didelės dalies apklaustųjų. O kad šie ir daugybė kitų vaizdingosios leksikos atvejų išliktų ir ateityje, Evaldos Jakaitienės žodžiais, *„būtinas visų gimtąją kalbą vertinančių, gerbiančių ir mokančių žmonių susiklausymas, nuoseklus ir darnus darbas“* [Jakaitienė 2018: 16].

LITERATŪRA

Gaidienė, A. (a) Semantinės veiksmažodžio gerti sinonimų atsiradimo priežastys. *Acta Linguistica Lithuanica* 72, 2015, p. 196–220.

Gaidienė, A. (b) Antrinės netiesioginės nominacijos valgymo veiksmažodžių semantiniai atsiradimo ypatumai. *Acta Linguistica Lithuanica* 73, 2015, p. 230–251.

Gritėnienė, A. Šiaurės panevėžiškių vaizdingieji asmenų pavadinimai. *Rytų aukštaičių patarmė: kaita ir pokyčiai.* Vilnius: Baltijos kopija, 2018, p. 318–342.

Jakaitienė, E. *Leksikologija.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

Jakaitienė, E. Lietuvių kalba per šimtmetį – kaip pakito leksika? *Gimtoji kalba*, 2. Vilnius, 2018, p. 3–16.

Kačiuškienė, G., Kruopienė, I. Emocinė ekspresinė leksika Agnės Žagrakalytės romane „Eigulio duktė: byla F 117“. *Valoda – 2017. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums XXVII. Daugavpils Universitāte: Saule, 2017, p. 165–170.

Kačiuškienė, G., Kruopienė, I. Leksikos ypatumai Mykolo Karčiausko poezijoje. *Valoda – 2012. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums XXII. Daugavpils Universitāte: Saule, 2012, p. 382–389.

Kačiuškienė, G., Kruopienė, I. Šiaurės panevėžiškių tarmė ir jos atspindžiai smulkiojoje tautosakoje. *Valoda – 2015. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums XXV. Daugavpils Universitāte: Saule, 2015, p. 31–42.

Kačiuškienė, G., Kruopienė, I. Šiaurės panevėžiškių tarmybių samprata ir vartojimas: anketinis tyrimas. *Gimtoji kalba mokykloje* IV. Šiauliai: Lucilijus, 2016(b), p. 66–71.

Kačiuškienė, G., Kruopienė, I. Tarminė leksika ir leksinės svetimybės Agnės Žagrakalytės romane „Eigulio duktė: byla F 117“. *Valoda – 2016. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums XXVI. Daugavpils Universitāte: Saule, 2016 (a), p. 25–30.

Kamandulytė-Merfeldienė, L. Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas natūralios vartosenos tyrimų šaltinis. *Taikomoji kalbotyra: mokslo žurnalas* 9. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2017, p. 176–198. Žiūrėta 2020-02-26.

Pikčilingis, J. *Lietuvių kalbos stilistika*, t. 2. Vilnius: Mokslas, 1975.

Zabarskaitė, J. Ekspresyvioji lietuvių kalbos leksika ir vartosenos žodynai. *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos. Leksikografija ir leksikologija* 1. Vilnius: LKI, 2006, p. 170–180.

ŠALTINIAI

Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas. Kaunas: VDU. Available: http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas: šeštas (trečias elektroninis) leidimas, vyr. red. Stasys Keinys. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006; interneto versija, 2011. Available: http://dz.lki.lt

Lyberis, A. *Sinonimų žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2002.

Lietuvių kalbos žodynas 1–20: elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2008). Available: www.lkz.lt

Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas. Kaunas: VDU. Available: http://sakytinistekstynas.vdu.lt

Elga SKRŪZMANE
(LU Latviešu valodas institūts)

Galvas spožums un posts G. Manceļa „Postillā" frazeoloģiskā aspektā (I)

Summary

Brilliance and Misery of the Head (*galva*) in *Lang-gewünschte Lettische Postill* by Georg Manzel from the Phraseological Viewpoint (I)

Phraseological units included in the sermon collection *Lang-gewünschte Lettische Postill* (1654) by G. Manzel are interesting as regards language history due to their link to texts from the Holy Bible as well as due to rendering in writing the Latvian language spoken at that time.

In this article, some somatic phraseological units with lexical component *galva* 'head' (e.g. *cieta galva* 'hard head', *locīt galvu* 'to bend the head', *kasīt galvu* 'to scratch the head', *galva niez* 'the head itches', etc.) have been analyzed. While realizing the transfer of meaning, subordinate word-groups incite to evaluate their potential of phraseologicity and their accordance to the criteria for phraseological units. Occasional variations of phraseological units are formed in the interplay between separate meanings of the components of phraseological units. Some phraseological units from the *Postill*, which nowadays are obsolete and are not provided in modern dictionaries because they occur very seldom in the language, clearly demonstrate the development of the language.

The affluent language of G. Manzel as regards the *Postill* has added vitality to the sermons and striking shades of meaning to the phraseological units, thus giving proof of their author's good knowledge of Latvian.

Key words: *phraseological unit, phraseological potentials, variant name, phraseological simile, semantics, context*

*

Georga Manceļa (*Georg Mancelius*) sprediķu krājumā „Lang-gewünschte Lettische Postill" (1654; „Ilgi gaidītā latviešu postilla"[1]) sastopamie frazeoloģismi valodas vēstures aspektā ir interesanti vispirms ar to ciešo piesaisti Bībeles tekstiem, kā arī nosacītu tālaika runātās latviešu valodas fiksēšanu un atveidi rakstos. Mērķtiecīga iedziļināšanās konkrētā seno rakstu avotā palīdz izprast kāda valodas elementa attīstību; šoreiz rakstā analizēta daļa „Postillas" somatisko frazeoloģismu ar leksisko komponentu *galva* ('ķermeņa augšējā daļa (cilvēkam) vai priekšējā daļa (dzīvniekam), kurā atrodas smadzenes' [Tez. sv.]). „Laiku gaitā sīksti turas frazeoloģismi, kam sakars ar ķermeņa daļām (rokām, kājām, galvu, acīm, ausīm).." [Rūķe-Draviņa 1985: 232] Salīdzinoši sprediķu krājumā nav ļoti daudz somatisko frazeoloģismu tieši ar leksēmu *galva*, bet tas skaidrojams ar daudzveidīgu un biežu frazeoloģismu lietojumu „Postillā" vispār.

Rakstā tuvāk analizēti formas ziņā kompakti frazeoloģismi – *cieta galva*, *gudra galva*, *sirma galva*, *kratīt galvu*, *locīt galviņu / ar galvu klanīties*, *nokārt galvu*, *pacelt galvu*, *galva niez*, *kasīt galvu*, nākamajai reizei atstājot izvērstākus daudzkomponentu

[1] Turpmāk rakstā „Postilla".

frazeoloģismus, piem., *augt pār manu galvu*, *samīt kādam kā elles čūskai to galvu*, *ne matu uz galvas aizskart* u. tml.

Pirms apskatīt somatiskos frazeoloģismus, konsekventa lietojuma dēļ svarīgi minēt, ka spredikos daudzviet Jēzus nozīmība izcelta, viņu raksturojot ar jēdzienu *galva* vai salīdzinājumu *kā mūsu galva* (*galva*[2] 'autoritatīva, vadoša persona..' [Tez. Llvv]), piem.: *..śwähti Engheļi muhſśai Ghallwai / tam Kungham JEſu Chriſto kallpo..* [LP1 512, 21–22][2]; *To Laim ko nu Chriſtus JEſus ka muhſśa Ghallwa und Wirrſśeneex redſejis gir / ta Laime ir mums / winja Lohzekleem / ja=räds unnd ja=ghaida.* [LP1 516, 22–25] Te izmantota vārda pārnestā nozīme, un tas nav atzīstams par frazeoloģismu.

cieta galva 'saka, ja cilvēks ir stūrgalvīgs, nepiekāpīgs'

„Postillā" vienreiz lietots frazeoloģisms (*cieta .. galva ..* 'saka, ja kādam .. ir grūti ko iegaumēt, izprast' [LFV 352]; '.. saka, ja cilvēks ir stūrgalvīgs' [Tez. sv], pēdējā nozīme šķiet atbilstošāka kontekstam); līdzīgi arī KnIV I: 324; VĪV 105; ĒIV I: 338 'saka par spītīgu, nepaklausīgu cilvēku..'; frazeoloģisms fiksēts arī ME I: 596). Sk. piem.: *Tee Juddi ghribb tah śatziet: Zeeniegs Semmes=Sohjiß / tu ſinni / ka daſcha zeeta Ghallwa palickuſśi / pirrms śchie Semme und ta Juddo=Tauta jums Römeŗeem padäwuśeeß..* [LP3 90, 26–29].

Laika gaitā šis frazeoloģisms izrādījies dzīvotspējīgs, piem., 1970. gadā iznākusi Andreja Dripes grāmata ar nosaukumu „Cietā galva" [Dripe 1970], bet mūsdienās aktuālāks kļuvis variants *ciets pauris* (*cieta galva*) – 1. 'saka, ja kādam ir stūrgalvīgs, ietiepīgs raksturs'; 2. 'saka, ja kādam ir grūti ko iegaumēt, paturēt atmiņā' [LOLD, kur tas saukts par idiomu].

sirma galva 'vecs cilvēks'

Šis vārdu savienojums „Postillā" lietots gan tiešajā nozīmē, piem.: *Schkeet tu / ka Deews töwis ſchälohß tawa śirrma Ghallwa / tawa śirrma Bahrda dehļ?* [LP1 492, 24–25] (*sirma galva* 'cilvēks ar sirmiem matiem' [Tez. llvv]); gan pārnestajā nozīmē, piem.: *Preekſch śirrmu Ghallwu buhß töw zellteeß / unnd tohß Wätzus zeeniet / pa=wehļ Deews patz..* [LP2 96, 11–12]. Tieši konteksts skaidri apstiprina vārdu savienojuma atbilstību frazeoloģisma kritērijiem un atklāj tā nozīmi 'vecs cilvēks'.

Diemžēl šāds vārdu savienojums vārdnīcās par frazeoloģismu nav atzīts (kaut arī nozīmes pārnesums skaidri atklājas, piem., piemērojot sirmgalvja statusu arī večukam plikgalvim bez matiem). Arī mūsdienās tas sastopams valodā, skaidri apliecinot frazeoloģisma statusu. Piem.: *Japāna – sirmo galvu zeme. Simtgadnieku skaits pirmoreiz pārsniedzis 70 000.* [tvnet]

kratīt galvu 'nepieņemt, nosodīt'

Vārdnīcās definētā nozīme salīdzinoši ir plašāka, nekonkrētāka: *kratīt galvu*.. 'neatzīt, noraidīt ko, šaubīties par kādas rīcības lietderīgumu, brīnīties' [LFV 362; VĪV 113; vārdkopa fiksēta ME I: 596; idioma *pakratīt galvu* 'nepiekrītot' LOLD], bet „Postillā" dominē nozīmes nianse, kas akcentē nosodījumu, kā to liecina konteksts. Piem.: *Eß* [plītnieks] *äßmu Tahrps und nhe Zillwähx / no Ļaudeems apśmeetz und*

---

[2] Piemēri saglabāti interneta vietnes http://www.korpuss.lv/senie/toc.jsp rakstībā, tikai *§* [*Je§us*] aizstāts ar *ſ* [*JEſus*]. Aiz piemēra norādīts „Postillas" daļas, lappuses un rindu kārtas numurs.

pullghahtz / wiſśi .. att=pleśch Mutt / und kratta Ghallwu. [LP1 260, 17–20; sk. arī LP1 271, 1–2] Te pausts negatīvs vērtējums, nosodot plītnieku. Arī raksturojot pozitīvā varoņa netaisnās ciešanas, izmantots tas pats frazeoloģisms: *Bett kattri zätzen ghaja / ſaimoja winju* [Jēzu] / *unnd krattija tohß Ghallwus / śatzidami: Wuy töw..* [LP3 141, 7–8; tāpat LP3 154, 30–31].

„Postillā" lielākas uzmanības vērts ir frazeoloģisma lietojums nolieguma formā *nekratīt galvu* 'nenosodīt, pieņemt' līdzās tālāk esošajam frazeoloģismam *locīt galviņu*; nozīmes nianses pārliecinoši precizē turpmākais teksts, akcentējot tieši *kratīt* un *locīt* nozīmes atšķirības. Sk. piem.: *Chriſtus mirrdams nhe kratta Ghallwu / iht ka us mums ļauns buhdams / und dußmojohtz; bett wings lohka śawu Ghallwinju / ghribbädams śawu Mieläſtibu mums rahdiet.* [LP3 159–160, 31–2]

locīt galviņu 'parādīt cieņu, godu'

Frazeoloģisms iekļaujas iepriekš aplūkotajā piemērā kā semantisks pretstats pirmajam [(ne)pretenciozais (*ne*)*kratīt galvu* – un lēnīgais, ieturētais *locīt galviņu* – mīlīgumu un mieru akcentējoša deminutīva forma *galviņa*!)], bet semantiski tikpat cieši caur pretstatu saistīts, loģiski kāpinot pozitīvā vērtējuma ekspresivitāti (sk. iepriekšējo piem.). Vispārīgā analīze vārdnīcās uzrāda plašāku nozīmes amplitūdu: *noliekt* (*liekt*) *galvu* .. 1. 'izjust, apliecināt cieņu, goddevību'; 2. 'izjust padevību, zemoties' [LFV 369; līdzīgi Tez. llvv; VĪV 113; fiksēts LKFV 172; ME I: 596 *nolaist galvu*].

klanīties ar galvu 'izjust, apliecināt cieņu, goddevību' – *locīt galvu* variants

Tas pats nozīmes skaidrojums „Postillā" attiecas uz šā frazeoloģisma variantu *ar galvu klanīties*, atšķirīgo nozīmes niansi rada konteksts. Sk. piem.: .. *tee Zillwäki dara / kattri ohtram par kahdu Leetu pateitz / tad tee irr ar Ghallwu klannijahß / tah buhß irr mums zeļļohs mäßdameeß no Śirrds dibben śatziet..* [P3 160, 19–21].

Šo abu vārdkopu izpratnei svarīgas abas nozīmes: tiešā nosauc realizēto darbību, bet pārnestā realizē frazeoloģiskuma potenciālu, kas saskatāms tiešās un pārnestās nozīmes līdzāspastāvēšanā un mijiedarbībā.

nokārt galvu 'ziedoties, pieņemt labprātīgi savu likteni'

Detalizētais, sīkās niansēs atšķirīgais nozīmes skaidrojums dažādās vārdnīcās rada priekšstatu par valodā bieži lietotu frazeoloģismu: *nokārt .. galvu* 'zaudēt pašpaļāvību, padoties izmisumam; noskumt, bēdāties (biežāk nolieguma teikumos)' [LFV 2000: 368]; 'kļūt grūtsirdīgam, padoties izmisumam; noskumt, bēdāties' [Tez. sv]; 'kļūt grūtsirdīgam, padoties izmisumam' [Tez. llvv]; 'kļūt bēdīgam, noskumt' [ĒIV I: 336]; 'būt skumjam, grūtsirdīgam' [KIV I: 313; VĪV 113; fiksēts ME I: 596 un LKFV 171]. Iepriekš sacītais par tiešās un pārnestās nozīmes līdzāspastāvēšanu un mijiedarbību spēkā ir arī frazeoloģisma *nokārt galvu* raksturojumā, turklāt īpašas uzmanības vērti ir frazeoloģisma gramatiskie varianti.

Tiešā nozīme fiksējama reāla fakta konstatācijā: ..*nokahre Wings* [Jēzus] *to Ghallwu / und ißlaide śawu Dwehſśel.* [LP3 143, 19]

Taču jau evaņģēlistu vēstījumā par Kristus nāvi iezīmējas pārnestās nozīmes dominante – kā šķirējnozīme par labu frazeoloģiskai vārdkopas izpratnei: *Ka Chriſtus nomirris gir / to ſtahſta tee Ewangeliſti / śatzidami; Wings nokahre śawu Ghallwu / und ißlaide śawu Dwehſśel / taß gir tick dauds śatzietz: Wings Ghallwu nokahrdams*

nomirra. [LP3 159, 16–19] Seko tālāka abstrahēšanās no reālā nāves fakta, akcentējot garīgo aspektu, kas pamato vārdkopas frazeoloģisma statusu: *Tad mahza mums nu ſchy Ghallwas Nokahrſchana / ka JEſus CHriſtus mums ar Deewu ſaderrejis und ſaliedſenajis gir. Wings ſawu Ghallwu nokahrdams ghribb mums no Leelas Mieläſtibas ſkuhpſtiet / ka Draudſings Draudſinju muſcho*. [LP3 160, 3–6]

Tātad tautas mutvārdu daiļrades pēdas G. Manceļa spredikos meklējamas frazeoloģiskajos salīdzinājumos un īpašajā valodas ritmā, ko rada leksēmu un teikuma daļu blīvējumi un atkārtojumi. Tie (līdzīgi iepriekšējiem piemēriem) piešķir okazionāla frazeoloģisma raksturu arī nākamajam piemēram, kas tieši atkārtojumu dēļ iegūst frazeoloģisma potences, turklāt izmantojis frazeoloģisma *nokārt galvu* gramatiskos variantus kā līdzekli frazeoloģisma nozīmes interpretācijas niansēm. Lai arī substantīviska frazeoloģisma (*galvas nokāršana*) atvasināšana no verbāla frazeoloģisma nav nekas neparasts, tā piesaista uzmanību tieši retāka lietojuma un gramatiskās formas pēc, tāpat iespējamā frazeoloģisma funkcionēšana divdabja teicienā / komponentam esot divdabja formā:

(**staigā**) ***galvu nokāris / ar nokārtu galvu*** 'bēdīgs, noskumis, izmisis' [LFV 368]; (staigāt) *galvu nokāris* 'ļauties pesimismam, būt noskumušam, bēdīgam' [LOLD (turklāt mūsdienīgs nozīmes skaidrojums ar svešvārdu *pesimisms*)]. Sk. piem.: *Zittz noſkummis no leelahms Bähdams Ghallwu nokahris ſtaighahß / und nhe warr drohſchu und preezighu Sirrdi jembteeß*. [LP1 17, 22–24]; *Buhtu Deews no töw attkahpeeß; muhſchighe by töw noſkummuſcham ar nokahruſchu Ghallwu eet / nhe weena preezigha Stundinja töw buhtu*.. [LP3 181, 19–21].

pacelt galvu 'pārvarēt vājumu, ar cerībām raudzīties nākotnē'

Frazeoloģisms kopumā valodā lietots bieži. Vārdnīcas uzrāda vairākas frazeoloģisma nozīmes (*pacelt galvu* 1. 'paust neapmierinātību, kļūt rosīgam, aktivizēties'; 2. 'sākt apzināties sevi, savu spēku, tiesības, kļūt drosmīgākam, lepnākam'; 3. 'pārvarēt vājumu, ar cerībām raudzīties nākotnē' [LFV 372]; variants *turēt galvu augšā* 'bēdās, grūtībās saglabāt drosmi, pašlepnumu' [VIV II 449; *celt augstu galvu* VĪV 114; fiksēts LKFV 173]). Atšķirīga nozīme ir frazeoloģismam *celt galvu* 'paaugties' [KIV I: 313]. G. Manceļa spredikos vārdkopa nereti balansē uz brīva vārdu savienojuma un frazeoloģisma robežas, tomēr nosliekšanos par labu frazeoloģismam ietekmē ne tikai pārnestās nozīmes nianses, bet arī reliģiski motīvi. To apliecina šā frazeoloģisma vienveidīgais konteksts un no tā izrietošā vienīgā fiksētā nozīme „Postillā":

[Cilvēki] .. *redſehß ta Zillwäka Dählu nakoht Padebbeſsys .. tad ſkattaitees aukſcham / und pazelleeta juhſsas Ghallwas / tapehts / ka juhſsa Peßtiſchana tuwake nahk*. [LP1 13, 5–9]; *Bett tu / O Deewabijatais / kad tu tahdas Siemes redſi/ tad ee=prezenajeeß tu / pazell tawu Ghallwu / aiſto tawa Peſtiſchann nahk / tawas bähdas taps dries leela` Preeka` parwährtas*.. [LP1 21, 15–18]; .. *mums nhe buhß iſbieteeß par to paſtaru Deenu / bett muhſsas Ghallwas pazellt titzädami ka ſchi Deena buhß weena Peſtiſchanas=Deena*.. [LP1 25, 7–9].

galva niez 'izdomā atrunas nedarīšanai'

Mūsdienu vārdnīcās nav fiksēts kā frazeoloģisms, tikai minēts [LOLD].

G. Manceļa stilam atbilstoša izteiksme, kuru paspilgtina frazeoloģiska vārdkopa *galva niez*. Sk. piem: *Plieteht .. Krohgha śehdeht / und śawu Naudinju ap=dſerrt / ta nhe gir leela Leeta; bett Deewa Ghohda` ko=labb doht / tad Ghallwa neeſa / unnd Meegs us=eet.* [LP1 519, 1–3]

„Postillā" ir tikai viens šāds piemērs, bet tas ir tik precīzs un vietā lietots, ka liek domāt par tā likteni: šķiet, ka savulaik bieži lietots sarunvalodā un no tās ienācis spredikā tekstā tieši savas atraktivitātes dēļ, piesaistot visu uzmanību. (Piem.: *Utes koda, galva niez: / Bagatie aprunà. / Lai runaja, cik gribeja, / Es galviņu pakasiju*. [Dainuskapis]) Piemērā – atkarībā no auditorijas vēlmēm – iespējams saskatīt kā tiešo, tā pārnesto nozīmi.

kasīt galvu 'domāt (ar bažām, šaubām, neizpratnē), prātot, gudrot'

Turklāt asociācijas vedina atcerēties vārdkopai *kasīt galvu* sinonīmisku frazeoloģismu *kasīt pakausi* un vilkt nozīmes paralēles: *kasīt .. pakausi..* 'domāt (ar bažām, šaubām, neizpratnē), prātot, gudrot // kasīt aiz auss'. [LFV 858; ME I: 596 *kasīt galvu* ir tikai teicienā (*labāk labas ziņas lasīt, nekā ņurdot galvu kasīt*), atsevišķi ir variants *galvu ieskāt*.]

Domas par vēsturisko aspektu rosina fakts, ka mūsdienu vārdnīcās nav fiksēts frazeoloģisms ne *galva niez*, ne *kasīt galvu*; abi frazeoloģismi loģiski raksturo viena procesa abas puses un ļauj saskatīt nozīmes pārnesumu un to semantisko sakaru, kaut tie būtu jāpieskaita reti lietotiem un novecojušiem frazeoloģismiem. Sk. piem.: .. *Mahzibu by teem währa` jemmt / kattri ſchkeetahß par leeke ghuddri äſśohśchi / .. paddomu meckleht. Bett pehtz tahda ghuddra Ghallwa daſche reis no=puhßdameeß Ghallwu kaſśa irr nhe neeſoht.* [LP2 137, 15–20]

gudra galva 'kāds, kas kļūdaini uzskata sevi par gudrāku, pārāku'

Vārdnīcās nozīmes skaidrojums tuvāks vārdkopas tiešās nozīmes izpratnei ('saka, ja cilvēkam ir attīstīts prāts, spēja ātri uztvert, iegaumēt' [ĒIV I: 338]; *gudra .. galva* – 1. 'attīstīts, vērīgs prāts, arī spēja ātri uztvert, saprast, iegaumēt'; 2. 'cilvēks, kam ir šāds prāts, spēja' [Tez. sv]). Sk. iepriekšējo piemēru.

G. Mancelis ar konteksta starpniecību piešķīris frazeoloģismam pretēju nozīmi, teicami pārvaldot latviešu valodas izteiksmes līdzekļus. Savdabīgā izteiksme rosina interesi gan par latviešu valodas situāciju „Postillas" tapšanas laikā, gan par autora latviešu valodas pratības augsto līmeni.

„Valodas pārmaiņas nerodas kaut kur ārpus cilvēka kādā vispārīgā jeb abstraktā sistēmā. Pārmaiņu iniciators ir atsevišķs cilvēks, un valodas pārmaiņas savā pirmsākumā saistās ar indivīdu. Taču šo pārmaiņu pastāvēšana ir atkarīga no tā, vai tās pieņem citi runātāji." [Nītiņa 2007: 48–49]

Secinājumi

G. Manceļa spredikļu krājumā „Lang-gewünschte Lettische Postill" (1654) sastopamie frazeoloģismi valodas vēstures aspektā ir interesanti ar piesaisti Bībeles tekstiem, kā arī tolaik runātās latviešu valodas atveidi rakstos.

Publikācijā analizēta daļa somatisko frazeoloģismu ar leksisko komponentu *galva* (piem., *cieta galva*, *sirma galva*, *gudra galva*, *kratīt galvu*, *locīt (klanīties ar) galvu*, *nokārt galvu*, *pacelt galvu*, *kasīt galvu*, *galva niez*).

Vārdkopas, realizējot nozīmes pārnesumu vispārinājuma izteikšanai, rosina novērtēt to frazeoloģiskuma potenciālu un atbilstību frazeoloģisma kritērijiem.

Atsevišķi frazeoloģismi to komponentu nozīmju mijiedarbībā savstarpēji veido netipiskus, okazionālus variantus.

Valodas attīstību laika gaitā pārliecinoši uzrāda dažu „Postillas" frazeoloģismu liktenis: tie pieskaitāmi arhaiskiem, novecojušiem frazeoloģismiem, mūsdienu vārdnīcās nav fiksēti un valodā ļoti reti sastopami.

G. Manceļa bagātā valoda „Postillas" kontekstā piešķīrusi spredikļiem dzīvīgumu un frazeoloģismiem spilgtas nozīmes nianses, apliecinot teicamu latviešu valodas pratību.

AVOTI UN LITERATŪRA

Dainuskapis – *Krišjāņa Barona Dainu skapis*. Pieejams: http://dainuskapis.lv/daina/8999-0-Lauzu-valodas-slava-un-neslava-palas-un-nievasana-nicinasana-melnesiba

Dripe – Dripe, A. *Cietā galva*. Rīga: Liesma, 1970. Pieejams: http://literatura.lv/lv/person/Andrejs-Dripe/871700

ĒIV – Kagaine, E., Raģe, S. *Ērģemes izloksnes vārdnīca*. 1.–2. sēj. Rīga: Zinātne, 1977.

LFV – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2000.

KIV – Reķēna, A. *Kalupes izloksnes vārdnīca*. 1. sēj. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.

KnIV – Balode, S., Jansone, I. *Kalnienas izloksnes vārdnīca*. 1. sēj. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2017.

LKFV – Caubuliņa, D., Ozoliņa, Ņ., Plēsuma, A. *Latviešu-krievu frazeoloģiskā vārdnīca = Латышско-русский фразеологический словарь*. Rīga: Liesma, 1965.

LOLD – *Latvian Oxford Living Dictionaries*. Available: https://lv.oxforddictionaries.com

LP1, LP2, LP3 – Manzelius, G. *Lang-gewünschte Lettische Postill*. Available: http://www.korpuss.lv/senie

ME – Mīlenbahs, K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis un turpinājis Endzelīns J. 1.–4. sēj. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.

Nītiņa – Nītiņa, D. *Valodniecības jautājumi*. Rīga: RTU izdevniecība, 2007.

Postilla – Mancelius, G. *Lang-gewünschte Lettische Postill*. Riga: 1654. Available: http://www.korpuss.lv/senie/toc.jsp

Rūķe-Draviņa, V. Diahroniskās maiņas latviešu frazeoloģijā. *Baltu valodas senāk un tagad*. Rīga: Zinātne, 1985, 227.–234. lpp.

Tez. llvv – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Pieejams: http://www.tezaurs.lv/llvv/

Tez. sv – *Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca*. Pieejams: http://www.tezaurs.lv/sv/

Tvnet – *Japāna – sirmo galvu zeme*. Pieejams: https://www.tvnet.lv/6777134/japana-sirmo-galvu-zeme-simtgadnieku-skaits-pirmoreiz-parsniedzis-70-000

VIV – Ādamsons, E., Kagaine, E. *Vainižu izloksnes vārdnīca*. 1.–2. sēj. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2000.

VĪV – Rūķe-Draviņa, V. *Vārds īstā vietā: frazeoloģismu krājums*. Stokholma: Daugava, 1974.

Anna VULĀNE, Anna STAFECKA
(LU Latviešu valodas institūts)

Materiāla atlase „Latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīkam": ieskats problemātikā[1]

Summary

Selection of Linguistic Material for the Spelling Tool of Latgalian Written Language: an insight into the problem

For almost 300 years in Latvia there has existed a second literary tradition, called the Latgalian written language, based on Latgalian subdialects of High Latvian dialect. For the first time in history, the spelling tool of the Latgalian written language is being developed. This article deals with problems related to the selection of linguistic material for this tool, as far as many dialectal variations are found in Latgale region.

The intended spelling tool will be an important contribution to the functionality of the Latgalian written language, as well as to the acquisition and quality of Latgalian in the public sphere, especially in educational institutions.

The project will develop a linguistic template for the spelling tool of the Latgalian written language, which will be forwarded to the specialists of the Cultural Information Systems Center and *Tilde* for its technical implementation.

The development of the spelling tool of the Latgalian written language will be an important contribution to the implementation of the State Language Law.

Key words: *High Latvian dialect, the Latgalian written language, regional studies, spelling tool, subdialect*

*

2019. gadā tika apstiprināts Valsts pētījumu programmas projekts „Latviešu valoda". Viens no tā apakšprojektiem „Reģionālistika" veltīts latviešu valodas izpētei vēsturiskā, ģeolingvistiskā un valodu kontaktu aspektā. Darbs norit vairākos virzienos; viens no tiem ir latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīka izstrāde.

Attīstoties valodas automātiskas analīzes, informācijas digitalizēšanas, pārraidīšanas un izguves iespējām elektroniskā veidā, arvien lielāku nozīmi iegūst dažādu valodas elektronisko resursu un to apstrādes rīku veidošana. Mūsdienās vairums tekstu tiek veidoti digitālajā vidē. Gan dažādos autortekstos, gan elektroniskajā sarakstē un tīmekļa lapās vērojamas pareizrakstības kļūdas, kas Latvijas tīmekļa resursos jau kļuvušas par lielu problēmu.

Pareizrakstības jeb rakstu valodas korektūras rīks ir tāda tehniska atbalsta sistēma, kas pielāgota konkrētas valodas gramatiskajai sistēmai un automātiski reaģē uz kļūdām drukātā tekstā, iezīmējot ortogrammas, interpunkcijas, stila (piem., atkārtojumus) kļūdas. Šāda digitāla sistēma ir ļoti labs palīgs rakstīšanā. Tajā ietilpst pareizrakstības pārbaudītāji, gramatikas pārbaudītāji, zilbjdales rīki, morfoloģijas analizētāji u. c.

[1] Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda" (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

Digitālais korektors pārbauda katra vārda pareizrakstību un piedāvā aizstāt kļūdaini uzrakstītu vārdu ar pareizu, bet nepārprotami kļūdaini uzrakstītus vārdus var izlabot arī automātiski. Tiesa, valodas specifisko iezīmju dēļ rīks atšķirībā no cilvēka nevar novērst pilnīgi visas kļūdas. Piemēram, teikumos *2020 **gda** 30–31 **janvarī daugavpils** universitātē notika Starptautiska **zinatniska** konference. **Šdien** šeit **šeit**, universitāte, notek zinātniskie lasījums.* automātiski tika norādītas kļūdas trekninātajos vārdos, bet pārējās netika pazītas (*2020. gada 30.–31. janvārī **D**augavpils Universitātē notika starptautiska zinātniska konference. Šodien šeit šeit, universitātē, notiek zinātniskie lasījumi*).

Pareizrakstības rīks konstatē (pasvītro) arī nevārdus, bet pagaidām tehniski nav iespējams novērst homoformu, morfoloģiska (ja izvēlēta valodā esoša, bet tekstā neiederīga forma) vai semantiska rakstura kļūdas. Turklāt rīks nepazīst tos vārdus vai formas, kas tam nav norādīti. Tomēr pareizrakstības rīki nepieciešami ikvienai rakstu valodai, kura tiek plaši izmantota digitālajā vidē un globālajā tīmeklī. Arī tad, ja kāda kļūda netiek konstatēta, iezīmēto kļūdu labošana pievērš rakstītāja uzmanību tekstam un sekmē arī citu kļūdu novēršanu.

Latviešu valodā izstrādāti dažādi rīki un resursi: pareizrakstības pārbaudītāji, mašīntulkošanas rīki, valodas korpusi, elektroniskās vārdnīcas, mācību līdzekļi u. c. Latviešu valodā pamatā tiek izmantoti uzņēmuma *Tilde* speciālistu izstrādātie pārbaudītāji. Arī latgaliešu rakstu valodai – latviešu valodas vēsturiskajam paveidam – jārada labvēlīgi apstākļi drukātā teksta pareizrakstības nodrošināšanai.

Rakstā skatītas problēmas, kas izgaismojās, veicot lingvistiskā materiāla atlasi latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīka leksikonam un izstrādājot morfoloģiskā raksturojuma sistēmu.

Latgaliešu rakstu valoda tiek lietota gan globālajā tīmeklī – presē, sociālajos tīklos, dažādās vietnēs utt., gan viedajās ierīcēs, tāpēc ir nobriedusi vajadzība pēc pareizrakstības rīka. To nosaka mūsdienu tehnoloģiskā attīstība, digitalizācija, tas, ka latgaliešu rakstu valoda tiek izmatota izglītības sistēmā skolā un augstskolā, preses izdevumos un daiļdarbos, kā arī oficiālajā un privātajā elektroniskajā saziņā, sociālajos tīklos. Respektīvi, arvien vairāk cilvēku savos datoros un citās viedajās ierīcēs izmanto latgaliešu rakstu valodu, turklāt daudzi no viņiem nepietiekami pārzina tās pareizrakstības normas un gramatisko sistēmu, tāpēc pareizrakstības rīks ir akūti nepieciešams. Jāņem vērā, ka daļai cilvēku, kuri raksta latgaliski, piemēram, e-vēstules, literārus darbus, rakstus u. tml., nav bijis iespējas apgūt latgaliešu rakstu valodu skolā vai kursos. Komentāros vai ierakstos sociālajos tīklos cilvēki dažkārt atzīst, ka nepārzina latgaliešu rakstu valodas normas, bet tomēr izteiksies latgaliski, vai, tieši otrādi, tāpēc kautrējas rakstīt un izvēlas latviešu literāro valodu. Lai sekmētu latgaliešu rakstu valodas lietojumu atbilstoši pareizrakstības nosacījumiem, svarīgi piedāvāt valodas lietotājiem valodas korektūras rīkus. Tādēļ sadarbībā ar vadošo tehnoloģiju lokalizācijas uzņēmumu Baltijā *Tilde* pirmo reizi latgaliešu rakstu valodas attīstības vēsturē tiek izstrādāts pareizrakstības rīks. Viņu uzdevums ir tehniskā risinājuma izstrāde, savukārt valodniekiem jāveic leksiskā materiāla atlase un jāizveido leksikons, jāizstrādā morfoloģiskās paradigmas visām vārdšķirām un jāmarķē leksikons.

Pirmajā gadā ir sagatavota darba lingvistiskā daļa – izveidots un morfoloģiski marķēts pamatleksikons, izstrādātas lokāmo vārdu paradigmas. Izstrādājot šo materiālu, nācās saskarties ar dažāda veida problēmām gan leksikas vienību atlasē, gan morfoloģisko paradigmu izstrādē.

Valodas materiāla atlase: rakstu avoti un izloksnes

Veidojot latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīku, aktuāla ir valodas materiāla atlase – kādus vārdus tajā ievietot. Lieti noder līdz šim publicētās latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības vārdnīcas, tādas ir divas. Vispirms minama 1933. gadā izdotā Pētera (Pītera) Stroda pareizrakstības vārdnīca ar nelielu gramatikas konspektu (Strods 1933). Šī vārdnīca un gramatika veidota, balstoties uz 1929. gada teologa P. Stroda vadītās komisijas izstrādātajiem pareizrakstības noteikumiem, ko apstiprinājusi Izglītības ministrija [Nūteikumi 1929].

Otra latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības vārdnīca ir tapusi trimdā kā pielikums latgaliešu gramatikai [Bukšs, Placinskis 1973]. Arī tai ir sava priekšvēsture. 1972. gadā Kanādā Toronto notika trešā Baltijas studiju konference. Kā var secināt pēc konferences atreferējuma žurnālā *Dzeive* [1972: 13–17], šajā laikā notika arī Latgaļu pētniecības institūta konference, kurā svarīgākais jautājums bija pareizrakstības jautājumu apspriešana. Par latgaliešu ortogrāfijas attīstību 20. gs. sākumā un 1929. gada pareizrakstības noteikumiem ir referējis Miķelis Bukšs, kurš uzsvēris, ka ar 1929. gada noteikumiem tika likts pamats vienai latgaliešu rakstu valodas formai un ka tie paredzēja rakstības tuvināšanu tautas valodai. Tomēr tajos sākotnēji nebija paredzētas garumzīmes patskaņu garuma apzīmēšanai, un tikai pēc skolotāju protesta Izglītības ministrija likusi tās lietot. M. Bukšs arī analizējis P. Stroda 1933. gada *Pareizraksteibas vōrdneicā* atrodamās atkāpes no 1929. gada noteikumiem, kā arī informējis par latgaliešu rakstībā paveikto trimdā. Konferences dalībnieki konstatējuši, ka ir vajadzīga jauna latgaliešu rakstu valodas gramatika. Nākamajā gadā tā tiek izdota Minhenē [Bukšs, Placinskis 1973]. Darbam ir divas daļas – M. Bukša izstrādātais valodas vēstures, pētniecības un gramatiskās sistēmas apskats (7.–342. lpp.) un Jura Placinska veidotā vārdnīca (343.–419. lpp.).

Abu pareizrakstības vārdnīcu materiāls veido latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīka leksikona pamatu, bet līdztekus šīm vārdnīcām leksikona daļas izstrādē izmantoti arī vairāki citi avoti, piemēram, Kalupes izloksnes vārdnīca [Reķēna 1998], zinātniskie raksti par latgaliešu leksiku un vārddarināšanu, nepublicētie izlokšņu un latgaliešu rakstu valodas materiāli, arī preses un daiļliteratūras teksti. Iekļauts ne tikai plaši lietotais leksikas slānis, bet arī izloksnēs sastopamie vienas reālijas vai jēdziena apzīmējuma varianti, lai valodas lietotājiem būtu iespējas pārliecināties arī par leksisko dialektismu pareizrakstību. Nozīmīgi ir Latviešu valodas ekspertu komisijas Latgaliešu rakstu valodas apakškomisijas sēžu lēmumi par amatu un profesiju nosaukumu, iedzīvotāju nosaukumu pēc viņu dzīvesvietas, kā arī toponīmu pareizrakstību (LRVA).

Latgales izloksnes ir visai neviendabīgas. Tomēr, vadoties pēc fonētiskajām un morfoloģiskajām iezīmēm, ir izdalāmas vairākas izlokšņu grupas. Uz to norādījusi jau Velta Rūķe 1939. gadā. Viņa arī kartografējusi daudzas izlokšņu īpatnības un uz šo karšu pamata izveidojusi Latgales izlokšņu grupējuma karti [Rūķe-Draviņa 2017

[1939]: 404]. V. Rūķe nošķir trīs Latgales izlokšņu grupas: ziemeļu, dienvidrietumu un Austrumlatgales grupu [Rūķe-Draviņa 2017 [1939]: 375–400].

Latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīks balstīts uz izloksnēm, kuras ir *Latgaliešu rakstu valodas noteikumu* [Noteikumi 2008] pamatā un vislabāk saglabājušas latgaliskajām izloksnēm raksturīgās pazīmes. Tās ir Aizkalnes, Vārkavas, Galēnu, Viļānu, Sakstagala, Ozolaines, Makašānu, Dricānu, Gaigalavas, Bērzpils, Tilžas un Nautrēnu izloksnes (sk. 1. att.). Morfoloģisko formu pareizrakstībā ņemtas vērā arī citu Latgales izlokšņu plašāk sastopamās parādības, iekļautas seniskākas formas, lai tās nezustu no valodas lietojuma.

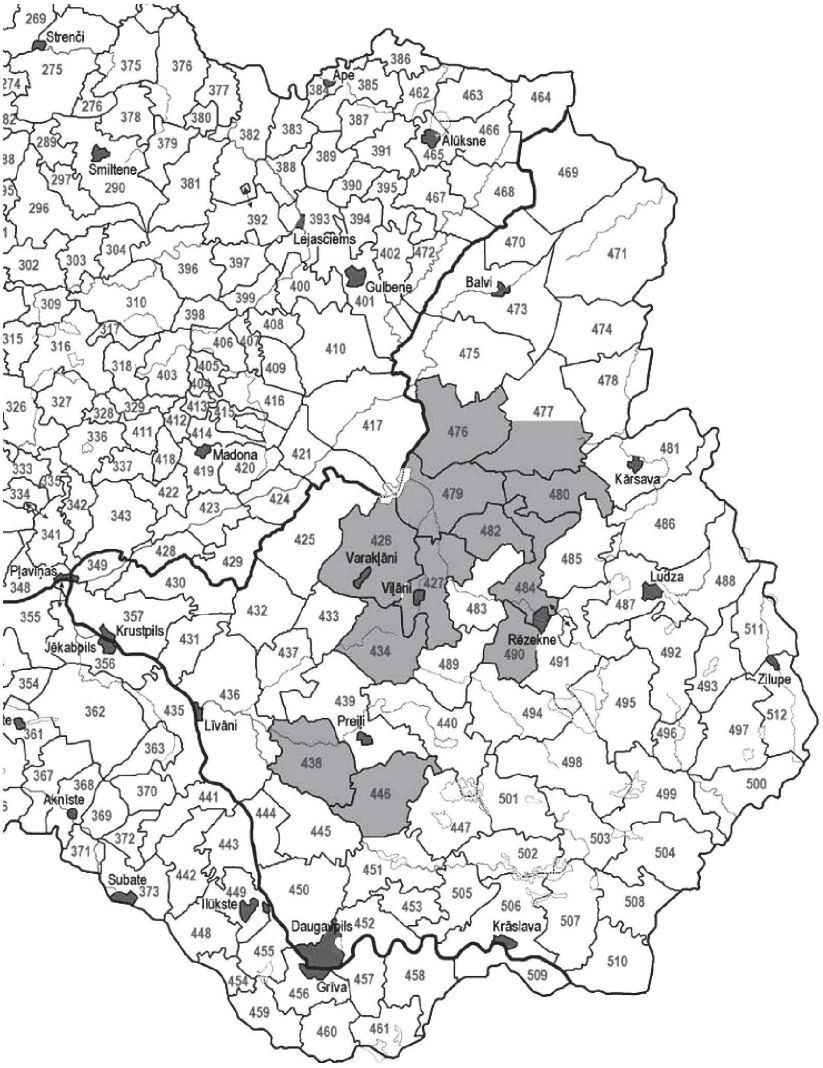

1. attēls. **Izloksnes, kas ir latgaliešu rakstu valodas pamatā**

Tradīcija

Latgaliešu rakstu valodas tradīcija pastāv gandrīz 300 gadu. Tās senākā posma pamatā ir Dienvidlatgales izloksnes ar tām raksturīgajām morfoloģiskajām īpatnībām (darbības vārda vēlējuma izteiksmes formas ar atšķirīgām galotnēm katrai personai, darbības vārdu pagātnes *avā-* celmi, atgriezeniskās morfēmas *sa* un *za* lietojuma variants u. c.). Sākot ar 19. gs. vidu, latgaliešu rakstu valodā ienāca arī dažas Latgales centrālajām izloksnēm raksturīgās pazīmes [Stafecka 2013: 267–284]. Tā kā prefiksālie atgriezeniskie darbības vārdi latgaliešu rakstu valodā tiek darināti citādi nekā latviešu literārajā valodā, īpaša vērība tika veltīta to atlasei rīkam, lai rakstos netiktu izmantotas nepareizas formas ar dubultu atgriezeniskuma rādītāju, piemēram, normatīvā *apsagrīst* vietā lietojot *apsagrīztīs*.

20. gs. pirmā puse ir normētās rakstu valodas veidošanās posms, ko raksturo vairākas ortogrāfijas komisiju apspriedes, diskusijas un kompromisu meklējumi, iznāk vairākas gramatikas ar visai nekonsekventu rakstību [Скринда 1908; Trasuns 1921; Strods 1922]. Taču visvairāk nostiprinājušās ir P. Stroda vadītās komisijas izstrādātās un Latvijas Republikas Izglītības ministrijas 1929. gadā apstiprinātās latgaliešu rakstu valodas normas, kuras gan līdz galam netika izstrādātas. Viens no diskutētajiem jautājumiem arī mūsdienās ir divskaņu *uo* un *ie* atspoguļojums ar *ō* un *ē*, kas latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīkā netiek atspoguļots.

Izlokšņu varianti

Fonētikā viens no sarežģītākajiem ir jautājums par patskaņa *ē* un divskaņa *ie* lietojumu (piem., *dzērve* vai *dzierve*; *svērt* vai *sviert* u. c.). Pareizrakstības noteikumos proponēts patskanis *ē*, tas tiek lietots arī latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīkā. Latgales dienvidu izloksnēs nelielā areālā vārdos *kaķis*, *zāģis* tiek runāts *k'* (*kak'is, zuog'is*), kamēr pārējā Latgalē – *č, dž* (*kačs, zuodžs*). *Pareizrakstības noteikumos* – variants ar *k'* un *g'* iekļauts kā pieļaujamais, taču latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīkā netiek dots.

Morfoloģija: izlokšņu varianti un tradīcija

Tomēr visvairāk izloksnēs ir morfoloģisko variantu. Minēsim dažus:

- sieviešu dzimtes nomenu vsk. ģenitīva, dsk. nominatīva un akuzatīva galotnes *-is*, *-ys* (*zemis*, *molys*) un *-as*, *-es* (*zemes*, *molas*). *Pareizrakstības noteikumos* galotnes *-as* un *-es* dotas kā fakultatīvais variants, taču latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīkā dotas tikai paradigmas ar galotni *-is*, *-ys*;
- noteiktā īpašības vārda vīriešu dzimtes vsk. nominatīva galotne *-ais*, *-īs* (*lobais* vai *lobīs*). Kaut arī lielā daļā Latgales izlokšņu sastopama galotne *-īs* (sk. 2. att.), tā nav noteikta par normu un arī latgaliešu rakstu valodas rīkā nav dota;
- darbības vārda pagātnes formas ar formantu *-uoja* (*runuoja*, *maluoja*) un *-ova* (*runova*, *malova*). *Pareizrakstības noteikumos* šis variants dots kā pieļaujamais, tas iekļauts arī rīkā, lai sekmētu šo pagātnes formu lietojumu un saglabāšanu;
- arī vēlējuma izteiksmes formas ar atšķirīgām personu galotnēm (*ītum*, *ītim*, *ītu*, *ītumem*, *ītumet*, *ītu*), kas *Pareizrakstības noteikumos* dotas kā fakultatīvais variants, iekļautas latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīkā.

Vēl minami arī citi izlokšņu varianti, piemēram:

- īpašības vārdi un lietvārdi ar izskaņu *-inis*, *-ine* (*muoliņs pūds*, *salīciņs*), kas ir seni atvasinājumi un saglabājušies vien nelielā daļā latviešu valodas izlokšņu;

- īpašības vārdi ar *-isks* (*-isks* vai *-iskys*), piemēram, *latgalisks*, *uoryskys*;
- vietniekvārdu *jis*, *jei*, *itys*, *itei*, *tys*, *tei* lokatīva formas *jimā*, *jamā*, *itymā*, *itamā*, *tymā*, *tamā* lietojums. Kā liecina *Latviešu valodas dialektu atlanta* materiāli, Latgales izloksnēs vairumā gadījumu abās dzimtēs izplatīts *jimā*, *itymā*, *tymā*, dažās izloksnēs reģistrēts arī paralēls formu *jamā*, *itamā*, *tamā* lietojums abās dzimtēs, bieži ar piebildi, ka šo variantu lieto retāk (sk. 3. att.).

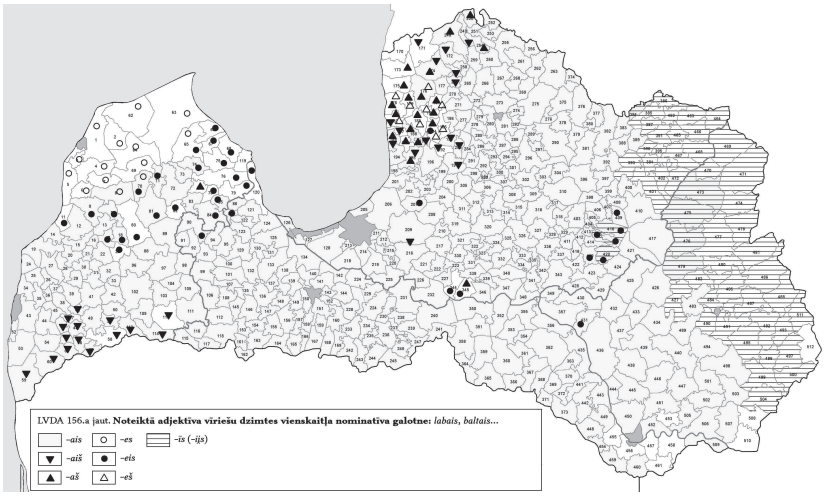

2. attēls. **Noteiktā īpašības vārda vīriešu dzimtes vienskaitļa nominatīva galotne (LVDA karte)**

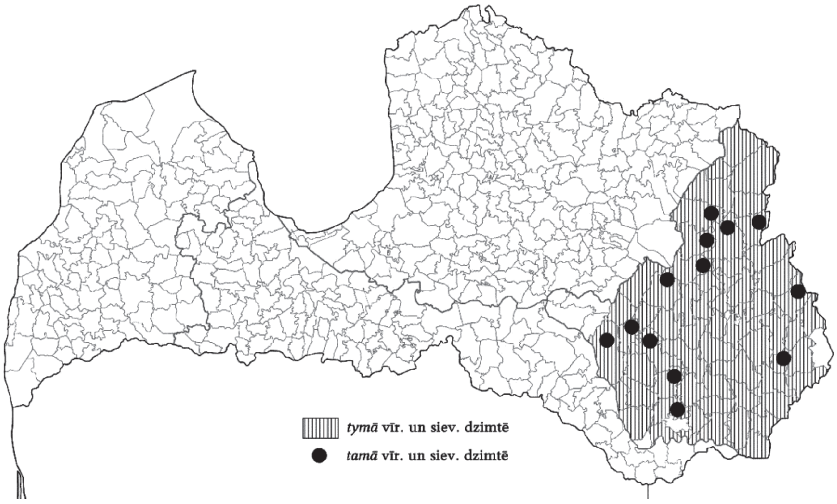

3. attēls. **Vietniekvārdu *tys*, *tei* lokatīva formas Latgales izloksnēs**[2]

[2] Kartes veidotas uz *Latviešu valodas dialektu atlanta* materiālu pamata. Elektronisko versiju veidojusi Liene Markus-Narvila.

Leksika latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīkā netiek normēta. Iespēju robežās rādīti izlokšņu varianti, piemēram, varavīksnes nosaukumi *varaveiksne*, *dardadze*, *zaļvēdere* u. c.; ērkšķogas nosaukumi *osūkle*, *agrista*, *ogruška*; apstākļa vārdi *cīši*, *dyžan*, *smagi* 'ļoti' u. c. Leksikas vienību izvēles pamatkritērijs ir vārda atbilsme literārās normas kritērijiem, tāpēc rīkā netiek iekļauta sarunvalodas leksika – jaunāka laika slāvismi, piemēram, *davaj*, *vot*, *zals*, *bals*, *plans*, *planavuot*, okazionālismi *škūrsteitova* 'bibliotēka', *turīņs* 'saturs'. Sarunvalodas vārdu atlase ir problemātiska, jo noteikt robežu, kurus vārdus neiekļaut latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīkā, nav vienkārši. Tā, piemēram, saiklis *i* ir pieļaujams daiļliteratūrā, taču nebūtu ieteicams zinātniska vai lietišķa rakstura tekstos.

Veidojot rīku, uzmanība tika pievērsta arī homogrāfiem, kam ir vienāda nominatīva forma, bet atšķiras nozīme un gramatiskās paradigmas, piemēram, *kuoss* (1. deklinācija – *klepus* un 2. deklinācija – *kāsis*), *dzeit* (*dzen*, *dzīst*). Tajos gadījumos, kad vārds pieder dažādām paradigmām, tika doti abi vārdi, norādot atbilstošu morfoloģisko marķējumu.

Secinājumi

Izstrādātais latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīks būs nozīmīgs pienesums latgaliešu rakstu valodas funkcionalitātes nodrošināšanā, kā arī latgaliešu rakstu valodas apguvē un kvalitātes nodrošināšanā publiskajā telpā, it īpaši izglītības iestādēs.

Projektā izstrādātās latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīka lingvistiskās sagataves tehnisko realizāciju īstenos *Tildes* un Kultūras informācijas sistēmu centra speciālisti.

Latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības rīka izveide būs nozīmīgs ieguldījums Valsts valodas likuma īstenošanā un latgaliešu rakstu valodas izmantošanas sekmēšanā.

AVOTI UN LITERATŪRA

Bukšs, M., Placinskis, J. *Latgaļu volūdas gramatika un pareizraksteibas vōrdneica.* Minhene: Latgaļu izdevnīceiba, 1973. 420 lpp.

Dzeive, 1972, 116. nr., 13.–17. lpp.

Latgaliešu pareizrakstības noteikumi=Latgalīšu pareizraksteibys nūsacejumi. Rīga-Rēzekne, 2008. Pieejams: https://likumi.lv/ta/id/164904-par-latgaliesu-rakstibas-noteikumiem

Latgaliešu rakstu valodas apakškomisija. Lēmumi. (LRVA) Pieejams: https://vvc.gov.lv/index.php?route=product/category&path=193_198

Nūteikumi par latgalīšu izlūksnes ortografiju. *Latgolas Škola*, Nr. 5, 1929, 24.–26. lpp.

Reķēna, A. *Kalupes izloksnes vārdnīca I–II*. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998, 630, 601 lpp.

Rūķe, V. Latgales izlokšņu grupējums. Rūķe-Draviņa, V. *Darbu izlase*. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2017 [1939], 350.–404. lpp.

Скринда, А. Д. *Латышская грамматика летгальского наречия*=Latwìšu wolúdas gramatika. С.-Петербург: [b. i.], 1908. 78 lpp.

Stafecka, A. Latgaliešu rakstu valoda. *Latviešu valoda*. A. Veisberga red. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 267.–284. lpp.

Strods, P. *Pareizraksteibas vōrdneica*. Rēzekne: Dorbs un Zineiba, 1933. 213 lpp.

Strods, P. *Latwišu voludas gramatika latgališim*. Rēzekne, 1922. 127 lpp.

Trasuns, F. *Łatwišu wołudas Gramatika del łatgališim*. Reiga: Valters un Rapa, 1921. 78 lpp.

Agita BALTGALVE
(Latvijas Universitāte)

Literāro tekstu tulkojumi no ķīniešu valodas

Summary
Translations of Literary Texts from Chinese into Latvian

The main objective of the article is to study and analyze the specifics of literary translations from Chinese into the Latvian language. The author provides a short general comparison between the two languages. Peculiarities of literary translations regarding Chinese traditional texts and modern texts are regarded separately. Excerpts from writings of three different eras are provided as translation examples (*The Book of Changes* – 2nd century BC, *The Treatise about Dao and De* – 3rd century BC, and one Tan Dynasty poem from the 8th century AD).

The research is based on the approach of comparative linguistics with a literary critical perspective on existing translations. The economic and cultural influence of China in the world is growing rapidly, thus, on the one hand, the understanding of history, literature, and language is crucial for the effectiveness of the cooperation. On the other hand, foreign literature translations into Latvian help to develop and activate the use of local lexis, and in the meantime, they serve as excellent bases for scientific research purposes, enhancing the terminology of the Latvian sinology.

Key words: *Comparative Linguistics, Literary Criticism, the Chinese language, the Latvian language, Classical Chinese literature*

*

Ievads

Raksta galvenais mērķis ir izpētīt un analizēt literāro tulkojumu specifiku no ķīniešu valodas latviešu valodā. Autore sniedz abu valodu īsu vispārēju salīdzinājumu. Atsevišķi tiek aplūkotas literāro tekstu tulkojumu īpatnības no senķīniešu un mūsdienu ķīniešu valodas. Tulkošanas tehniku ilustrācijai sniegti piemēri no trīs dažādu laikmetu darbiem („Pārmaiņu grāmata" – 2. g. t. p.m.ē., „Traktāts par **dao** un **de**" – 3. gs. p.m.ē. un Tan dinastijas dzejolis no 8. gs. m.ē.).

Pētījuma pamatā ir salīdzinošās lingvistikas pieeja ar literatūrkritisku skatījumu uz jau esošajiem tulkojumiem. Ķīnas ekonomiskā un kultūras ietekme pasaulē strauji pieaug, tādēļ, no vienas puses, vēstures, literatūras un valodas izpratne ir ļoti būtiska sadarbības efektivitātes veicināšanai. No otras puses, tulkojot latviešu valodā ārzemju literatūru, tiek attīstīts un veicināts arī vietējās leksikas pielietojums, tajā pašā laikā veidojot latviešu sinoloģijas terminu krājumu zinātniskās pētniecības nolūkiem.

Publicēto tulkojumu pārskats

Latvijas sinoloģijas vēsturē no 1936. gada līdz šodienai (82 gadu garumā) atsevišķu grāmatu formātā ir publicēti nepilni 20 literāri tulkojumi no ķīniešu valodas. No tiem vairāk nekā puse iznāca tikai pēc neatkarības atjaunošanas, kad Latvijas Universitātē tika iedibināta akadēmiskā studiju programma sinoloģijā. Tekstu tieši tulkojumi no ķīniešu valodas aizsākās, pateicoties pirmajam izcilajam sinologam, etnogrāfam un valodniekam Pēterim Šmitam – viņš iztulkoja „Ķīniešu pasakas", kas tika publicētas 1936. gadā. Pēc tam sekoja 30 gadu klusuma periods, tulkojumi turpinājās tikai pēc

1957. gada, kad ar ķīniešu moderno literatūru sāka nodarboties Harbinā dzimušais latvietis – japanologs, sinologs un žurnālists Edgars Katajs. Pilns saraksts ar darbu nosaukumiem un tulkotāju vārdiem:

1. Pēteris Šmits. *Ķīniešu pasakas* [Šmits 1936]
2. Edgars Katajs. *Izlase: stāsti* [Lu Siņs 1957]
3. Edgars Katajs. *Runājošais koks: ķīniešu stāsti* [Katajs 1959]
4. Edgars Katajs. *Rikša* [Lao Še 1963]
5. Agita Baltgalve. *Senču ceļš* [Baltgalve 2000]
6. Inese Lielmane. *Šanhajas mīlulīte* [Veihueja 2004]
7. Zane Mellupe. *Ķīniešu sakāmvārdu pasakas* [Mellupe 2004]
8. Zane Mellupe. *Ķīniešu mīti un leģendas* [Mellupe 2005]
9. Zane Mellupe. *Dzenbudistu stāsti* [Mellupe 2006]
10. Inese Lielmane. *Appreci Budu!* [Veihueja 2006]
11. Jeļena Staburova. *Konfūcijs: Apkopotas runas* [Staburova 2006]
12. Irina Bezručenko, Ilze Pūka. *Ķīniešu dzīves ainas Cjin dinastijas laikā* [Bezručenko 2007]
13. Edgars Katajs. *100 ķīniešu gudrības* [Katajs 2008]
14. Jeļena Staburova. *Dao un De kanons* [Staburova 2009]
15. Karens Petrosjans. *Senķīniešu vēsturnieka sniegtās ziņas par Āzijas huņņiem* [Petrosjans 2015]
16. Agita Baltgalve (red.). *Mūsdienu ķīniešu stāsti un esejas* [Baltgalve 2018]
17. Raimonds Jaks. *Meistar, jo tālāk, jo trakāk* [Mo Jeņs 2019]

Latviešu sinoloģija padomju laikā neattīstījās, līdz ar to nāca klajā tikai trīs ķīniešu literārie darbi. Nozīmīgākais ieguldījums ir veikts 21. gs., kas varētu būt saistīts ar neatkarības atgūšanu, globalizāciju, sakariem ar ārvalstīm, kā visa rezultātā izveidojās ciešāki kontakti arī ar Ķīnu. Šajā periodā iezīmējas vietējās sinoloģijas attīstība vidējās un augstākās izglītības iestādēs (galvenokārt Rīgas Kultūru vidusskolā, Latvijas Universitātē un Stradiņa Universitātē).

Tulkotāju literāro darbu izvēle, kā redzams sarakstā, ir samērā nekonsekventa, tai piemīt gadījuma raksturs. Iztrūkst daudzi svarīgi ķīniešu klasiskās literatūras pieminekļi, kā, piemēram, Tan un Sun dinastiju dzeja vai Min dinastijas romāni. Tomēr pastāv svarīgi iemesli, kāpēc tieši šie, nevis citi darbi tika tulkoti. Pirmkārt, tas ir saistīts ar tulkotāju specializāciju un interesēm. Otrkārt, noteikta loma ir finansiālajām iespējām.

Latviešu un ķīniešu valodas atšķirības un tulkošanas pieejas

Analizējot ķīniešu literatūras tulkojumus latviešu valodā, ir jāņem vērā divi svarīgi aspekti:

1) latviešu valodas un ķīniešu valodas atšķirības;
2) ķīniešu klasiskās „rakstu valodas" (*veņ jaņ* 文言)[1] un mūsdienu modernās „literārās valodas" (*šu miaņ ju* 书面语)[2] atšķirības.

[1] Šeit pieskaitāma gan „senķīniešu valoda" (*gu veņ* 古文), kurā rakstīti klasiskie filozofiskie un vēsturiskie traktāti pirms mūsu ēras, gan arī vēlākā literārā rakstu valoda līdz pat 19. gs. beigām, kura lielā mērā sekoja senķīniešu valodas normām.

[2] Sākot ar 20. gs. 20. gadiem, ķīniešu literāti centās rakstīt pēc iespējas tuvāk ikdienā runātajai valodai. Šādu literatūru 20. gs. pirmajā pusē dēvēja par vienkāršo jeb „balto valodu" (*bai hua*

Latviešu un ķīniešu valodas gan pēc izcelsmes, gan pēc fonētikas, gan arī pēc gramatikas un rakstības ir atšķirīgas. Latviešu valodas pamatā ir alfabēts, līdz ar to lasītāja uztvere balstās uz ierobežota skaita burtu salikumiem vārdu grupās. Fonētikā ir īsie un garie patskaņi, mīkstie un cietie līdzskaņi; uzsvars vienmēr tiek likts uz pirmās zilbes; pastāv dažādas teikumu intonācijas, bet nav fiksētu toņu. Morfoloģiski tā ir daudzzilbīga valoda; gramatikā pastāv vārdu fleksijas.

Par rakstu un literārās valodas pirmsākumiem var runāt, sākot ar 16. gs., kad tika izdotas pirmās grāmatas latviešu valodā (tēvreizes). 17. gs. latviešu literatūras attīstībā vērojams garīgās rakstniecības uzplaukums un laicīgās literatūras aizsākums. Nacionālās valodniecības veidošanās un pilnīga atdalīšanās no vācu valodas rakstības principiem norisinājās tikai 19. un 20. gs. mijā, kad sāka darboties jaunlatvieši. Šajā laikā tapa arī pirmie romāni un stāsti [Latviešu valodas aģentūra 2020].

Ķīniešu valodas rakstība attīstījās no piktogrammām, kuras pastāvēja jau 2. g. t. p.m.ē., līdz ar to teksta uztvere balstās uz vizuāliem simboliem. Valoda ir vienzilbīga, fleksijas nav iespējamas; fonētikā mūsdienās pastāv četri toņi. Sintaksē netiek izdalīti vārdi, bet senķīniešu valodā nepastāv arī teikumu un teikumu daļu sadalījums. Vēl pat līdz 20. gs. ķīniešu tekstos nav sastopamas citas pieturzīmes kā vienīgi punkts [Baltgalve 2014: xiv–xv].

Senķīniešu valoda, kurā rakstīja senie domātāji pirms mūsu ēras, ir ļoti simboliska, tā fiksē tikai galveno domu, līdz ar to teksti ir īpaši īsi un tiem iespējamas dažādas interpretācijas. Pēc Haņ dinastijas, kad Ķīnā ienāca budisms un aizsākās tulkojumi no sanskrita, parādījās ķīniešu valodniecības un literatūrkritikas pētījumi, kā arī veidojās daiļliteratūra. Šeit un vēlāk izmantotā literārā valoda balstās uz senķīniešu valodas pamatprincipiem. Visa gramatika sākas un beidzas ar t. s. „tukšajiem vārdiem" (*sju ci* 虛詞)[3] un „pilnajiem vārdiem" (*ši ci* 實詞)[4] [Baltgalve 2015: 9–10].

Literārajā valodā vēl arī mūsdienās (lai gan ne tik lielā mērā kā senāk) lieto īpašus izteicienus un leksiku, kas būtiski atšķiras no sarunvalodas. Ikdienas sarunvalodas formas rakstniecībā līdz Min dinastijas laikam (14. gs.) izmantoja ļoti reti. Daļēji sarunvalodā sarakstītos Min un Cjin dinastijas romānus un lugas uzskatīja par prastu un vulgāru zemāko slāņu literatūru, kas neatbilda ne filozofisko, ne vēsturisko, ne daiļliteratūras darbu elitārajiem standartiem [Baltgalve 2015: 298–299]. Tikai 20. gs. Rietumu ideju ietekmē literatūra tika modernizēta un autori sāka daļēji izmantot sarunvalodu. Tomēr vēl līdz pat mūsdienām dokumentus, zinātniskus pētījumus, esejas, dzeju, vēstules, paziņojumus u. tml. bieži vien raksta literārajā stilā, kurā valda atšķirīgi likumi nekā sarunvalodā. Līdz ar to tulkotājiem, meklējot atbilstošas izteiksmes iespējas mērķa valodā, nākas sastapties ar dažādām grūtībām. Bez teikuma struktūras un vārdu nozīmju atšķirībām, kas raksturīgas vairākumam dažādu valodu, tulkojot no ķīniešu valodas uz latviešu valodu, ir vēl arī citas grūtības, ko var iedalīt divās grupās.

白话), tomēr toreiz un arī tagad zinātnisko un literāro darbu izteiksme, gramatika un leksika atšķiras no sarunvalodas jeb „mutiskās valodas" (*kou ju* 口语).

[3] Te pieskaitāmi funkcionālie palīgvārdi un gramatiskās partikulas.

[4] Te pieskaitāmi nozīmi nesošie vārdi, piemēram, lietvārdi, darbības vārdi, īpašības vārdi u. c.

Tulkojumi no senķīniešu valodas:

- viena hieroglifa simboliska piesātinātība,
- hieroglifu vizuālais vēstījums (grafēmu elementu spēles),
- pieturzīmju neesamība, kas apgrūtina teikumu dalījumu,
- vārdšķiru neesamība,
- skaitļa, dzimtes un laika formu neesamība,
- fleksiju neesamība ķīniešu valodā,
- „tukšie" palīgvārdi, kuriem nav analogu funkciju un lietojuma latviešu valodā.

Tulkojumi no mūsdienu ķīniešu valodas:

- vārdu un frāžu dalījuma neesamība,
- teikumu un teikuma daļu jēdzienu atšķirības Ķīnā un Rietumos[5],
- specifiskas darbības vārdu formas[6],
- toņu problēma (homonīmi, skaņu saspēles),
- tekstu garums un daudzās atsauces uz klasisko literatūru,
- postmodernajā literatūrā – laika, telpas un sižeta līniju sajaukums un pārklājums.

Gan klasiskajos romānos, gan mūsdienu modernajos un postmodernajos romānos bieži vien ir ļoti apjomīgs tēlu un varoņu skaits, kā arī var būt daudzas, viena ar otru saistītas vai nesaistītas sižeta līnijas. Klasiskajos romānos tika ievietotas pat īpašas tabulas un dzimtas koki, kas palīdzēja lasītājam orientēties daudzajos varoņu tēlos, viņu vārdos un pseidonīmos. Liela problēma ir ķīniešu vienzilbīgie personvārdi, kuriem pēc latviešu valodas tradīcijas būtu jāpievieno galotnes. Ķīniešu valodā galotņu nav, līdz ar to, šādi transkribējot vārdus, tie nereti attālinās no oriģināla skanējuma tik lielā mērā, ka kļūst neatpazīstami. Piemēram, ja sākotnēji nelokāmo sievietes vārdu **Van Cjundzi** gribētu deklinēt, tad nāktos vārda garumu gandrīz vai dubultot: **Vana Cjundzija** (nom.), **Vanas Cjundzijas** (ģen.), **Vanai Cjundzijai** (dat.) utt. Sinologi iesaka ķīniešu vārdiem un uzvārdiem galotnes nepievienot un fleksijas neizmantot.

Turpinājumā daži ieteikumi šo problēmu risināšanai (ņemot vērā autores personīgo pieredzi un pētījumus).[7] Senķīniešu tekstos viens vārds atbilst vienam hieroglifam, tas ietver dziļu simbolisku jēgu un ir tulkojams dažādi. Līdz ar to tekstā var izvēlēties vai nu transkripciju, vai vienu vārdu burtiskam tulkojumam, bet vērēs vai komentāros iespējams attiecīgo vārdu skaidrot sīkāk, piemēram, **dao** (ceļš)[8], **de** (tikums)[9],

---

[5] Ķīniešu valodā teikumi parasti ir daudz garāki nekā latviešu valodā, komati tiek lietoti atšķirīgi, nav palīgteikumu.

[6] Pamata darbības vārdam var pievienot papildu vārdus, kas norāda uz virzienu, subjektu, objektu, darbības sākumu u. tml.

[7] Ir publicētas divas mācību grāmatas: senķīniešu valodai (Baltgalve, A. (red.) *Ievads senķīniešu valodā* (*Veņ jaņ veņ žu meņ* 文言文入门). Rīga, LU Akadēmiskais apgāds, 2015) un mūsdienu ķīniešu valodai (Baltgalve, A. *Mūsdienu ķīniešu valodas pamati* (*Sjeņ dai haņ ju jiao čen* 现代汉语教程). Rīga: Zvaigzne ABC, 2014).

[8] Pamatjēdziens ķīniešu filozofijā apzīmē visuma jeb dabas pamatprincipu, ko nav iespējams izteikt vārdos vai uztvert ar maņu orgāniem. Burtiski – 'ceļš', pārnestā nozīmē – 'dzīvesceļš, pareizais, tikumīgais ceļš'. Citas nozīmes – 'runāt, teikt, izteikt', 'iet pa ceļu'.

[9] Daoismā raksturo **dao** (dabiskā pamatprincipa) izpausmi cilvēka dzīvē. Vispārināti attiecas uz pareizu un harmonisku uzvedību sabiedrībā un augstām iekšējām morālām vērtībām.

cji (enerģija)[10]. Tāpat tekstos, kur parādās atsauces uz vēsturiskiem notikumiem, personībām, klasisko filozofiju u. tml., ir nepieciešami papildu paskaidrojumi zemsvītras piezīmēs, jo latviešu lasītājiem trūkst priekšzināšanu, vides un izglītības fona, kāds ir ķīniešiem.

Vārdus, frāzes un teikumus ieteicams dalīt saskaņā ar kontekstu. Par pamatu būtu jāņem mērķa valodas (t. i., latviešu valodas) stila ieradumi, sintakses un gramatikas likumi. Vārdšķiras, skaitlis, dzimte, laiku formas utt., kas nav doti, ir jāizsecina no konteksta un jāpievieno pēc loģikas principiem. Specifiskiem izteicieniem, hieroglifu grafēmu vai toņu saspēlēm dažreiz var tikt izmantoti tradicionāli latviešu valodas teicieni vai citas asociācijas, kas mērķa valodas lasītājam raisītu līdzīgas asociācijas kā izejas valodas kultūrvidē dzīvojošajiem. Tomēr pārāk aizrauties ar analoģijas meklējumiem nebūtu ieteicams, lai nepārvērstu ķīniešu literāro darbu par latviešu folkloru.

Mūsdienu ķīniešu valodas darbības vārdu papildelementiem, kuri norāda virzienu, runātāja-klausītāja attiecības, darbības sākumu, turpinājumu u. tml., latviešu valodā dažreiz iespējams pielāgot piedēkļus, piemēram, *cjilai* 起来 ‘celties’, *džaņcjilai* 站起来 ‘piecelties’, *lai* 来 ‘nākt’, *šanlai* 上来 ‘uznākt (nākt augšā)’. Apzīmētāju frāzes un palīgteikumi ķīniešu valodā vienmēr tiek novietoti pirms galvenā vārda, kas parasti ar ģenitīva partikulu *de* 的 tiek pievienots teiciena beigās. Līdz ar to latviešu valodā vispirms jātulko pēdējais vārds (kas ir galvenais), pēc tā pievienojot palīgteikumu, kas ķīniešu valodā atrodams teikuma daļas sākumā. Ieteicams tulkot pēc iespējas tuvu izejas valodas tekstam, lai saglabātu ķīniešu kultūras un attiecīgā autora stila specifiku. Pēcāk teksti jāpārskata, meklējot sinonīmus un skanīgus, raitus izteicienus mērķa valodā. Vairākas reizes nākas arī pārlasīt galvenās sižeta līnijas, lai pielāgotu atbilstošas darbības vārdu formas un laikus.

Literāro tulkojumu piemēri

Kā piemēri izvēlēti fragmenti no trim dažādu laikmetu un žanru darbiem, lai būtu iespējams gūt priekšstatu par ķīniešu klasiskās literārās valodas tulkošanas specifiku. Tulkojumiem pievienoti arī hieroglifi, lai lasītājs varētu salīdzināt tekstu garumu un ārējo izskatu.

Pirmais fragments ņemts no vissenākā rakstu monumenta „Pārmaiņu grāmatas” (*Ji dzjin* 易經), kuras sākotnējais teksts, iespējams, pierakstīts jau 2. g. t. p.m.ē.[11] Grāmatas pamatā ir 64 nodaļas, katrā no tām vispirms ir dots īss vispārējās situācijas raksturojums, pēc tam seko skaidrojumi sešām heksagrammu līnijām. Teksts pats par sevi ir gandrīz nesaprotams, neloģisks un ekstrēmi īss. To iespējams atšifrēt un skaidrot tikai pēc vēlāk pievienotajiem ķīniešu zinātnieku skaidrojumiem, kuri šajā rakstā netiks citēti. Kā piemērs dots otrās nodaļas „Zeme” fragments raksta autores tulkojumā.

---

[10] Citas nozīmes – ‘elpa’, ‘ēteris’, ‘gaiss’. Tradicionālajā ķīniešu dzīves filozofijā norāda uz neredzamu dzīvības spēku, kas katram cilvēkam piemīt no dzimšanas līdz nāvei. Tas saistās gan ar auru, gan elpošanu, domām, gribasspēku un enerģijas plūsmu pa ķermeni.

[11] Arheoloģiski atklātie senākie teksta fragmenti gan nāk tikai no Haņ dinastijas, apm. 2. gs. p.m.ē. Tas ir tādēļ, ka Cjin dinastijas laikā (3. gs. p.m.ē.), kad imperators Šihuandi ar militāru varu centralizēja teritorijas, gandrīz visi klasiskie teksti tika iznīcināti.

Zeme 坤

1. *Kājas uzmin uz salnas, drīz būs stingrs ledus.* 履霜堅冰至。

2. *Tiešums, plašums, diženums. Ja neaizsedz sauli, nav nekā nelabvēlīga.* 直方大。不習无不利。

3. *Apslēpjot daili, iespējama tikumība. Daži seko valdnieka rīcībai. Nav nopelnu, bet ir rezultāts.* 含章可貞。或從王事。无成有終。

4. *Aizsiet maisu. Nav ko vainot, nav ko slavēt.* 括囊。无咎无譽。

5. *Dzeltens apakštērps pamatā nes laimi.* 黃裳元吉。

6. *Pūķi cīnās klajumā. Viņu asins – zila un dzeltena.* 龍戰于野。其血玄黃。
[Chen Guying 2005: 34]

Senķīniešu valodā katram hieroglifam ir viena vesela vārda funkcija, tāpēc arī latviešu valodā ir mēģināts piemeklēt vienu vārdu. Par spīti tam, ir skaidri redzams, ka latviskais teksts ir divas vai pat trīs reizes garāks. Teikumu dalījums dažādās ķīniešu teksta versijās atšķiras, jebkurā gadījumā teikumi nav pilni, bieži tiek izlaists teikuma priekšmets. Līdz ar to nav skaidri zināms, par kuru personu ir runa un kādā laikā risinās darbība. Dotais tulkojums veikts ļoti burtiski, tomēr būtu arī iespējams pievienot iztrūkstošos vārdus kvadrātiekavās, lai izveidotu loģiskus teikumus. Tekstam, bez šaubām, ir nepieciešami apjomīgi skaidrojumi un komentāri.

Otrais piemērs ņemts no daoistu klasiskā „Traktāta par **dao** un **de**" (*Dao de dzjin* 道德經), ko pēc leģendas sarakstījis Laodzi, lai gan īstenībā konkrētu ziņu nav ne par darba tapšanas laiku un vietu, ne arī par autoru. Mūsdienās sinologi uzskata, ka teksts varētu būt tapis ap 2.–3. gs. p.m.ē. Šis darbs latviešu valodā ir tulkots divas reizes. Jau padomju laikā, apkopojot vairākas vācu valodas versijas, to iztulkoja filozofs Vilnis Zariņš. Pēc neatkarības atjaunošanas to vēlreiz tieši no ķīniešu valodas tulkoja vēsturniece un sinoloģe Jeļena Staburova. Fragments no 6. nodaļas:

	„Laodzi sacerējums par dao un de" [Zariņš 1986: 55]	**„Dao un De kanons"** [Staburova 2009: 43]
谷神不死。	*Ielejas tukšība pastāv vienmēr.*	*Strauta gultnes gars nemirst:*
是謂元牝。	*Tā ir apslēptā spēja būt mātei.*	*to sauc pirmsākuma mātīte.*
元牝之門。	*Mātes būtības izejas vārti.*	*Pirmsākuma mātītes vārti –*
是謂天地根。	*Zemei un debesīm saknes ir.*	*tos sauc debess-zemes sakne:*
綿綿若存。	*Tās liegā virmojumā neizkust no vietas,*	*stiepjas, it kā būtu;*
用之不勤。	*To darbošanās mūžam neapsīkst.*	*lietojama bez piepūles.*

Traktāta nosaukums abos tulkojumos ir atšķirīgs; tāpat arī teksti gan stila, gan leksikas, gan arī satura ziņā – pilnīgi dažādi. Vilnis Zariņš salīdzināja vairākus tulkojumus eiropiešu valodās un galveno uzmanību vērsa uz filozofiskās domas skaidru izteiksmi, viņš arī izmantoja latviešu valodas izteiksmes bagātību. Sacerējums izejas

valodā ir ļoti tēlains, dzejisks un ar atskaņām. Tulkotājs to ir mēģinājis parādīt mērķa valodas lasītājiem līdzīgā izteiksmē. Savukārt Jeļenas Staburovas tulkojums ir ļoti burtisks; nekas nav piedzejots vai izskaistināts. Vietām izteiksme ir samērā smagnēja, vārdu formas mērķa valodā nav noapaļotas un dažreiz izklausās dīvaini. Tulkotāja, iespējams, nedaudz iespaidojās no krievu valodas.

Raksta autore piedāvā savu tulkojuma versiju šim fragmentam, kurā labskanības dēļ ir ievietoti nozīmi nemainošie papildinošie vārdi – „to", „un", „par":

Ielejas dievība nemirst.
To dēvē par sākotnējo sievišķību,
Par sākotnējās sievišķības vārtiem.
To dēvē par debesu un zemes sakni.
Kā zīda šķiedra tā turpinās,
Izmanto to, nekustoties. [Ren Farong 2012: 24]

Mūsu ēras sākumā ķīniešu rakstniecībā izveidojies žanrs, ko varētu pielīdzināt Rietumos pazīstamajai daiļliteratūrai; tas atšķīrās no vēsturiskajiem un filozofiskajiem traktātiem. Strauji attīstījās arī dažādi dzejas stili. Viduslaikos pastāvošās Tan un Sun dinastijas (7.–13. gs.) tiek dēvētas par „zelta laikmetu", jo uzplauka ekonomika, zinātnes un arī literatūra.

Kā nākamais izvēlēts viens dzejolis no Tan dinastijas, kuru sarakstījis dzejnieks Liu Dzunjuaņ 柳宗元. Dzejolis dots raksta autores tulkojumā [Baltgalve 2015: 134].

江雪	**Upes sniegā**
千山鳥飛絕，	*Tūkstoš kalnos putnu lidojums rimis,*
萬徑人蹤滅。	***Simtiem** takās ļaužu pēdas dziest.*
孤舟蓑笠翁，	*Savrupā laivā **večuks niedru hūti**,*
獨釣寒江雪。	*Vientuļi zvejo saltās upes sniegu.*

Dzejolī gandrīz autentiskā veidā var izsekot ķīniešu valodas vārdu salikumam un skaitam. Tikai otrajā rindiņā vārda „desmittūkstoš" (*vaņ* 萬) vietā latviešu valodā labskanības un īsuma dēļ izmantots skaitlis „simts". Trešajā rindiņā samainīti vietām vārdi „niedru hūte" un „večuks", jo šajā frāzē apzīmētāju latviešu valodā nav iespējams novietot pirms galvenā vārda (burtiski – niedru hūte večuks). Diemžēl tonālo sistēmu un rindu beigu atskaņas, kas tajā laikā ķīniešu dzejā tika stingri ievērotas, latviešu valodā nav iespējams atveidot. Ja izvēlētos atdzejošanas metodi, tad būtu nepieciešams mainīt vārdu secību un, iespējams, arī vārdu skaitu, saturiskās nianses.

Secinājumi

Raksta autore vēlas īpaši izcelt nepieciešamību pēc sistemātiskiem un zinātniskiem ķīniešu literatūras tulkojumiem latviešu valodā. Latvijas sabiedrība jau ir iepazinusies ar dažiem tiešiem vai starpvalodu tekstu tulkojumiem. Turklāt mūsdienās tiek veidoti kultūras, biznesa un diplomātiskie kontakti ar Ķīnu, tāpēc adaptēti tulkojumi „vieglā"

valodā vairs nav nepieciešami. Ķīniešu klasiskie darbi ir jātulko un jāskaidro atbilstoši to sākotnējai akadēmiskajai vērtībai izejas kultūrvidē. Aktuāls jautājums ir par nozīmīgāko literāro sacerējumu izvēli, jo ir skaidrs, ka ķīniešu-latviešu literatūras pārneses jomā pieprasījums finansiāli nekad neatsvērs piedāvājuma iespējas. Tomēr, lai cik maza arī nebūtu kāda nācija, tās valodas un literatūras bagātināšanas viens no svarīgiem nosacījumiem ir tulkojumi no svešvalodām. Tas ir veids, kā sakārtot zinātnisku leksiku, terminoloģiju un padziļināt speciālistu un arī plašākas auditorijas zināšanas sinoloģijas jomā.

LITERATŪRA

Baltgalve, A. Ieskats senķīniešu valodas vēsturē. *Ievads senķīniešu valodā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 7.–9. lpp.

Baltgalve, A. Ķīniešu stāstošās prozas (sjaošuo 小說) jēdzieniskā problemātika. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē 20*. Liepāja: LiePa, 2015, 288.–307. lpp.

Baltgalve, A. Ķīniešu valoda un tās attīstības vēsture. *Mūsdienu ķīniešu valodas pamati*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2014, iv–xvii lpp.

Baltgalve, A. Senķīniešu valodas gramatika. *Ievads senķīniešu valodā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 9.–18. lpp.

Latviešu valodas aģentūra. *Literārās un rakstu valodas aizsākumi*. Pieejams: https://valoda.lv/valsts-valoda/vesture/ [skatīts 06.03.2020]

AVOTI

Baltgalve, A. (red.) *Mūsdienu ķīniešu stāsti un esejas / Dang dai hua wen zuo pin jing xuan* 当代华文作品精选. Rīga: AsiaRes, 2018. 300 lpp.

Baltgalve, A. (tulk.) *Senču ceļš / Yuan dao* 原道. Rīga: Mācību apgāds, 2000. 189 lpp.

Bezručenko, I.; Pūka, I. (tulk.) *Ķīniešu dzīves ainas Cjin dinastijas laikā / Scenes of the Chinese life during Qing Dynasty / Zhong guo Qing dai min jian sheng huo xi guan tu pian ji jin* 中國清代民間生活習慣圖片集錦. Rīga: Nordik, 2007. 219 lpp.

Chen Guying 陈鼓应; Zhao Jianwei 赵建伟.. *Zhou yi jin zhu jin yi* 周易今注今译. Beijing, Shangwu yinshuguan, 2005. 764 p.

Katajs, E. (tulk.) *100 ķīniešu gudrības*. Rīga: Jumava, 2008. 211 lpp.

Katajs, E. (tulk.) *Runājošais koks: ķīniešu stāsti*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1959. 401 lpp.

Lao Še; Katajs, E. (tulk.) *Rikša*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1963. 338 lpp.

Lu Siņs; Katajs, E. (tulk.) *Izlase: stāsti*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1957. 355 lpp.

Mellupe, Z. (tulk.) *Dzenbudistu stāsti*. Rīga: Likteņstāsti, 2006. 110 lpp.

Mellupe, Z. (tulk.) *Ķīniešu mīti un leģendas*. Rīga: Likteņstāsti, 2005. 159 lpp.

Mellupe, Z. (tulk.) *Ķīniešu sakāmvārdu pasakas*. Rīga: Likteņstāsti, 2004. 118 lpp.

Mo Jeņs; Jaks, R. (tulk.) *Meistar, jo tālāk, jo trakāk / Shi fu yue lai yue you mo* 师傅越来越幽默. Rīga: Dienas Grāmata, 2019. 261 lpp.

Petrosjans, K. *Senķīniešu vēsturnieka sniegtās ziņas par Āzijas huņņiem*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015. 126 lpp.

Ren Farong 任法融.. *Dao de jing shi yi* 道德經釋義. Hongkong, Pengyingxianguan, 2012. 182 p.

Šmits, P. (tulk.) *Ķīniešu pasakas*. Rīga, 1936. 148 lpp.

Staburova, J. (tulk.) *Konfūcijs: Apkopotas runas / Lun yu* 論語. Rīga: Neputns, 2006. 133 lpp.

Staburova, J. (tulk.) *Laodzi: Dao un De kanons / Dao de jing* 道德經. Rīga: Neputns, 2009. 231 lpp.

Veihueja; Lielmane, I. (tulk.) *Appreci Budu!* Rīga: Apgāds „Atēna", 2006. 219 lpp.

Veihueja; Lielmane, I. (tulk.) *Šanhajas mīlulīte*. Rīga: Apgāds „Atēna", 2004. 246 lpp.

Zariņš, V. (tulk.) *Laodzi sacerējums par dao un de (Daodedzin)*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1986. 190 lpp.

Guntars DREIJERS
(Ventspils Augstskola)

No austrumiem uz rietumiem: daiļliteratūras tulkotāju lēmumu pieņemšanas lingvokulturoloģiskie aspekti angļu valodā

Summary

From East to West: linguoculturology aspects of literary translators' decision-making in English

The article describes various decision-making aspects of translating literary texts from oriental languages into English. Translation studies have recently experienced a revived cultural shift; therefore, the focus has been on linguocultural decision-making aspects in translators' notes and comments. Particularly, translators' notes on translating oriental literature have contributed to the spread of literature from distant countries. Besides, the experience translators have revealed in their notes and comments bridge the translation theory and practice.

The article describes three important concepts such as orientalism, linguoculture and decision-making factors. Among the latter, the most frequent ones established are time, language, content and form, tropes, and cooperation. Orientalism refers largely to the oriental textual world. Linguoculture refers to differences in worldview particulars and common universals. Decision-making factors relating to time cover the issues of cultural untranslatability due to distance in time and space between source and target texts. Linguistic factors emphasize both the importance of denotations and also the symbolic aspects of the literary word. The absence of equivalents in English has urged contemporary translators to transliterate source lexemes. Issues on content and form relate to versification and musicality of a text in translation; whereas figurativeness is often determined by the choice between metaphors and similes that wield comparable and compared referents differently in source and target languages. Translators also admit that various approaches to translating oriental texts may develop the theory of translation. Importantly, literary translation is viewed as a collaborative translation project among specialists.

Key words: *orientalism, linguoculture, decision-making factors*

*

Ievads

Pasaulē pieaug tulkoto grāmatu tirgus. Saskaņā ar ASV Nīlsena ziņojumu (mazumtirgotāju un mārketinga pētījumu grupu) tulkoto grāmatu īpatsvars 2018. gadā angļu valodā pieaudzis par 5.63 % [Anderson, P.]. Lielākā daļa daiļliteratūras tulkojumu angļu valodā ir no franču valodas, taču tulko arī no japāņu, ķīniešu, arābu valodas. Tieši austrumu zemju daiļliteratūra angliski runājošajās zemēs iegūst arvien lielāku popularitāti, jo veicina kultūras un valodas izpratni par tālākām zemēm. Oksfordas Universitātes pētnieks Pīters Frenkopens (*Peter Frankopan*) grāmatā „Zīda ceļš" raksta:

„Kamēr mēs domājam, kā veidot attiecības ar tautām, kultūru un reģioniem, kuros esam bijuši retu reizi vai nemaz, cenšamies arī saprast, kas mūs visus kopā saista, kā esam ieausti Āzijas musturī, ko cenšamies atjaunot. Mēs no jauna aužam Zīda ceļus" [Frankopan 2016: 52].

Raksta mērķis ir sistematizēt un analizēt daiļliteratūras tulkotāju lēmumu pieņemšanas apsvērumus par austrumu literatūras lingvokulturoloģiskajiem aspektiem,

tiek aplūkots orientālisma un lingvokultūras jēdziens daiļliteratūras tulkošanas kontekstā, kā arī raksturotas tendences daiļliteratūras tulkojumos no austrumu valodām angļu valodā. Tulkojumi angļu valodā bieži vien tiek izmantoti kā starpniektulkojumi, ja attiecīgajā mērķvalodā nav pieejams tulkojums. Arī angļu valodā, tāpat kā citās valodās, vērojami gan leksikas aizguvumi no avotvalodas, gan interference, gan tulkotāju piedāvātie varianti. Tam par pamatu bieži vien ir lakūnas, gan tulkojumu marķēšana ar eksotismiem, avota lingvokulturoloģiskais konteksts, kā arī laiktelpas attālums. Lai noskaidrotu tulkotāju lēmumpieņemšanas apsvērumus, izlases veidā tiek aplūkoti tie tulkojumi angļu valodā, kuros pievienotas tulkotāju piezīmes, pielikumi, glosāriji un kas sniedz padziļinātu izpratni par austrumu literatūras tulkojumiem angļu valodā. Taču tulkojumi angļu valodā apliecina arī orientālisma klātbūtni un ietekmi rietumu pasaulē. Praktiskajā materiālā tiek analizētas tulkotāju piezīmes un komentāri, grupējot tos tematiskajos lokos.

Rakstā tiek aplūkoti vairāki tulkošanas lēmumu pieņemšanas jautājumi. Pirmkārt, tulkošanas teorijas saistība ar tulkošanas praksi ir bijusi vienmēr problemātiska. Tulkošanas teorija piedāvā bieži vien ideālus un abstraktus tulkošanas modeļus, taču tulkotāji nereti izstrādā savu avotteksta tulkošanas modeli. Otrkārt, orientālisma jēdziens aptver valodu, tēlu sistēmu, kontekstu, tekstu, skaņas simbolismu. Treškārt, tulkotāju lēmumu pieņemšanas apsvērumi bieži vien piedāvā gan didaktiskus, gan zinātniskus tulkošanas modeļus, akcentējot starpkultūru aspektu. Ceturtkārt, tieši daiļliteratūras tulkotāji efektīvi būvē tiltu starp divām lingvokultūrām.

Lai skatītu pētāmos jautājumus kontekstā, raksta piemēros analizēta persiešu dzejnieka Hafeza dzeja Mario Petruči (*Mario Petrucci*) tulkojumā, Enpingas Činas (*Annping Chin*) tulkojums Konfūcija „Analektiem" (*The Analects*), Martina Palmera tulkojums Konfūcija „Visgodājamākajām grāmatām" (*The Most Venerable Books*), kā arī analizēts Leonarda Preta (*Leonard Pratt*) tulkojums Šena Fu darbam „Seši plūstošas dzīves pieraksti" (*Six Records of a Floating Life*), Robina Voterfilda (*Robin Waterfield*) tulkojums Halīla Džibrāna darbam „Pravietis" (*The Prophet*), Pītera Makmilena (*Peter Macmillan*) tulkotā japāņu dzejas izlase „Simt dzejnieku" (*One Hundred Poets*), „Didaktiskā dzeja" (*The Tales of Ise*), Lusjēna Strika (*Lucien Stryk*) tulkojums Bašo dzejai „Par mīlu un miežiem" (*On Love and Barley*), Koulmena Benksa (*Coleman Banks*) tulkojums Rumi dzejas izlasei (*Selected Poems*), Svama Prabhavandas (*Swami Prabhavanda*) un Frederika Mančestera (*Frederick Manchester*) „Upanišādu" tulkojums, Kristofera Išervuda (*Christopher Isherwood*) „Bhagavadgītas" tulkojums, Tobija Vilkinsona (*Toby Wilkinson*) „Seno ēģiptiešu rakstu" (*Writings from Ancient Egypt*) tulkojumi, Džeimsa Molinsona (*James Mallinson*) un Marka Singltona (*Mark Singleton*) sanskritu tekstu „Jogas izcelsme" tulkojumi.

Orientālisma jēdziens

Jau Džofrijs Čosers, Šekspīrs, Draidens, Poups, Bairons lietoja terminu *orientālisms*, lai raksturotu austrumu zemju ģeogrāfiju, tikumus un kultūru. Piemēram, 19. gs. Viktors Igo rakstīja, ka Luisa XIV laikos rakstnieki un pētnieki bija helēnisti, taču vēlāk daudzi kļuva par orientālistiem [Botton 2002: 92]. Mūsdienu orientālisms ir arī kultūras un politikas artefakts, kas liek pētniekiem uzdot tādus jautājumus kā, piemēram, kāpēc austrumu zemju aprakstam jābūt eksotiskam; kā izzināt orientālismu; kas orientālismā

ir citādāks nekā rietumu kultūrā; kā orientālismu atveido dažādu gadsimtu domātāji; kā tulkot no persiešu valodas angļu valodā; kuram visveiksmīgāk izdodas popularizēt orientālismu – politiķiem, dziedātājiem, dejotājiem, uzņēmējiem… tulkotājiem?

Orientālisms formāli aizsākās 18. un 19. gs., tajā ietilpst austrumu valodu, literatūras, reliģijas, filozofijas, vēstures, mākslas un jurisprudences pētījumi. Ar orientālismu saistāmas semantiski ietilpīgas kultūrleksiskas reālijas: *sfinksa*, *Kleopatra*, *Ēdene*, *Sodoma un Gomora*, *Astarte*, *Izīda un Ozīriss*, *zikurāts*, *Šēbas ķēniņiene*, *Šambala*, *Asīrija*, *budisms*, *hieroglifs*, *Bizantija*, *nirvāna*, *karma* utt. Edvards Saīds (*Edward Said*) ir viens no ievērojamākajiem mūsdienu orientālisma teorijas pamatlicējiem. Saskaņā ar viņa uzskatiem orientālisms pamatā apzīmē teksta pasauli, jo orientālisms izplatījās Eiropā ar rakstītā teksta palīdzību, kuri vērsa uzmanību austrumu domāšanas veidam, valodām un austrumu civilizācijai [Said 2003: 52]. Pat orientālistu kritiķi atzīst, ka Saīda darbs ir joprojām ievērojams islāma studijās, Āzijas studijās, jo Saīdam izdevies orientālismu popularizēt un piesaistīt, īpaši postkoloniālisma kritiķus [Hallaq 2018: 9].

Orientālisma jēdziens ir cieši savijies ar eksotismu. Gan britu koloniālā vēsture, gan ceļotāju un jaunu zemju atklājēju novērojumos austrumi saistījušies ar eksotismu. Emijas Mileras (*Amy Miller*) grāmatā „Pasaules apceļotājs. Viktorijas laikmeta ceļotāji Indijā, Ķīnā un Japānā" (*The Globetrotter. Victorian Excursions in India, China and Japan*) minētas trīs eksotisma saknes – romantiskais orientālisms, autentiskais orientālisms un kosmopolītais orientālisms. Bieži vien ceļotāju novērojumi par austrumu zemju dabu izsaukuši bijību un pat šausmas [Miller 2019: 17]. Savukārt orientālisma kritiķi apgalvo, ka nav nekādu atšķirību starp rietumiem un austrumiem, austrumi nav ne vairāk un ne mazāk garīgi, ne vairāk un ne mazāk attīstīti, ne arī citādi agresīvi, cilvēciski, racionāli, materiālisti, brīvdomātāji un māņticīgi [Hallaq 2018: 141].

Lingvokultūras jēdziens

Viena no jaunākajām tulkošanas paradigmām ir lingvokulturoloģiskās tekstu un tulkošanas teorijas. Kultūrtulkojums uzskatāms par tādu tulkojumu, kurā ņemti vērā gan kultūras, gan lingvistiskie faktori [Cortés 2018: 1]. Lai arī interese par tulkojumu nesaraujamu saistību ar avotkultūru aprakstījis Humbolts un Foslera estētiskā lingvistikas skola Vācijā [Underhill 2013: 7], mūsdienās tulkošanā no jauna aktualizējas valodas un kultūras mijiedarbe globālajā grāmatu tulkojumu tirgū pretstatā dominējošajam 19. un 20. gs. burtiskajam (t. i. gramatiskajam) daiļliteratūras tulkošanas virzienam. Tulkojumu kultūras paradigmā no jauna tiek akcentēti universālie vispārinājumi un reģionālā lingvokultūras specifika:

„Mēs uzskatām, ka pastāv vispārējas likumsakarības, simetriskas struktūras. Mēs pieņemam, ka visi cilvēki spēj uztvert un tiem ir prāta spējas, lai apjēgtu un reaģētu, lai rīkotos un radītu jaunas struktūras. Mēs pieņemam, ka cilvēku spējas interpretēt jaunās struktūras ir neierobežotas. Taču mēs arī uzskatām, ka cilvēku prāta spējām ir robežas un konkrēta mērķtiecība, tādēļ interpretāciju skaits ir ierobežots. Mēs pieņemam, ka cilvēki spēj veidot kultūras kopienas un paradumus. Paradumi ļauj attiecīgās struktūras uztvert, interpretēt, atcerēties, kā arī pašas struktūras vada domāšanu un darbību [Leewenstein 2019: 247]." (raksta autora tulkojums – *G. D.*)

Lingvokultūras struktūra veido savstarpēji saistītu veselumu. Kultūrtulkojums ir tāds tulkojums, kurā avotteksta lingvokultūras struktūra tiek pārtulkota mērķtekstā.

Lingvokultūras relatīvismu ilustratīvi un tēlaini skaidro Edvards Sepīrs – salīdzinot zīmējumu, kurā atainots kāds Japānas kalns (piemēram, mākslinieka Šibas Kokana kalnu zīmējumus), ar Eiropas mākslinieku zīmējumu, kurā atainots kalns (piemēram, Eduarda Monē gleznas ar kalnu ainavām), vērojam būtiskas stilizētas, formālas, kompozicionālas atšķirības [Sapir 1921: 6].

Grāmatas „Language" (Valoda) autore Gvo apraksta atšķirīgu lingvistisko pieredzi, personāžam ieceļojot Lielbritānijā – lingvistiskās akulturācijas process notiek lēni, interference tiek fiksēta ne tikai lingvistiskā, bet arī kultūras līmenī. Autore parāda, kā jauna ķīniete, kura ieradusies mācīties angļu valodu, tver britu lingvistisko pasaules ainavu caur savas kultūras prizmu. Piemēram, pidžina angļu valodā grāmatas personāžs secina: *„Talk doesn't cook rice," say Chinese. Only thing I care in life is eating. And I learning English by food first.* [Guo 2018: 17] (*„No tukšām pļāpām rīsus nepagatavosi. Angļu valodu vispirms apgūstu, mācoties par ēdieniem.*" (raksta autora tulkojums – *G. D.*)) Ēdiena nosaukumi tiek skaidroti, tulkojot burtiski ķīniešu nosaukumus angļu valodā, – *potato* (kartupelis) – *earth bean* (zemes pupa), *lavender* (lavanda) – *clothes perfuming weeds* (augi apģērba iesmaržošanai), *thyme* (timiāns) – *one hundred miles fragrant* (simt jūdžu aromātiskais [augs]) [Guo 2018: 65]. Tādējādi viens un tas pats objekts avotkultūrā un mērķkultūrā var ievērojami atšķirties. Lingvokultūra tiek skatīta vairāku lingvistisko un ekstralingvistisko faktoru mijiedarbē, kas attēlota diagrammā.

1. tabula

Zināšanu veidi valodas uztverē [Bax 2011: 9]

Pasaule	Kopīgās zināšanas par pasauli
Sabiedrība un kultūra	Sociālās attiecības un sociālās lomas
Konteksts	Runas akti, fiziskie faktori
Teksts un žanrs	Intertekstuālie sakari, žanru funkcija un struktūra
Jēdzieniskās struktūras	Mentālie modeļi, shematiskās zināšanas, scenāriji
Kohēzija, teikums, vārds, elements	Teksta kohēzijas un koherences līdzekļi, sintakse, leksika, skaņas, burti

Tulkotāju lēmumpieņemšanas apsvērumi par laika faktoru

Viena no sarežģītākajām tulkotāju problēmām ir tulkot tādus tekstus, kuri sarakstīti pirms vairākiem gadsimtiem un gadu tūkstošiem. Klasiskā un kanoniskā literatūra bieži vien tiek tulkota, ņemot vērā laika faktoru, jo pārmaiņas semantikā piedzīvojusi avotvalodas leksika, aktualizējies apkārtējās pasaules skaidrojums, kultūrvide. Konfūcija tekstu tulkotājs Palmers atzīst tulkošanas grūtības, jo *„teksti tapuši pirms aptuveni trim tūkstošiem gadu, tajā laikā Romas impērija pat vēl nebija radusies, Grieķijai nebija sava rakstu valoda, pamazām Eiropā beidzās akmens laikmets…* [Confucius 2015: X]; *pirms divtūkstoš gadiem Ķīnā jau bija zinātne, taču tikai pirms četrsimt gadiem Eiropa sāka apgūt ķīniešu valodu*" [Confucius 2015: XXVIII]. Tulkotāji angļu valodā aplūko plašu jautājumu klāstu, kas skar laika un vietas faktoru austrumu literatūras tulkošanā – savējo un svešo identitāti, netulkojamības pakāpi, formas un satura vienotības problēmas, skanējumu, simbolus, lingvokultūras kodus, areālo leksiku, tēlainos izteiksmes līdzekļus, tulkotāja atbildību pret lasītāju, teksta vizualizāciju, avotteksta

un mērķteksta sociālo ietekmi, sadarbības iespējas tulkošanā u. c. jautājumus. Tā, piemēram, Džibrāna atdzejotājs Voterfīlds piedāvā lasītājam atdzejojumu piezīmēs ielūkoties 60. gadu *New Age* kustībā, kuru lielā mērā iedvesmoja avotteksts „Pravietis". Zināms, ka 60. gadu kustībai bija raksturīgs dumpinieciskums, atteikšanās no kanoniem, dažādu mistisko pieredžu sintēze, tāpēc atdzejotājs secina: *„dzejniekam jāvēstī noslēpumainais; labs dzejnieks nepārkāpj robežu, aiz kuras sākas īsteni noslēpumainais un nesakarīgais*" [Gibran 1998: XII].

Tulkotāju lingvistiskie lēmumpieņemšanas faktori

Šajā lēmumpieņemšanas tematiskajā grupā ietilpst pārsvarā visi tulkotāju darbi. Tulkotāji meklējuši ne tikai iespējas, kā mūsdienu lasītājam angļu valodā tulkot citu kultūru un laiktelpas tekstus, bet arī norādījuši uz valodas problēmām. Tā tulkotājs Vilkinsons, pārtulkodams seno ēģiptiešu tekstus, secina, ka kopumā par tiem interesējas pētnieki, taču jaunā tipa tulkojums būs interesants arī lasītājiem, kam nav padziļinātas izpratnes par eģiptoloģiju. Turklāt mūsdienu lasītājam jāatklāj atšķirīga citu laikmetu kultūra un pieredze – tulkotājam tas nozīmē aktīvi veidot saikni starp avotkultūras tekstu un mūsdienu lasītāja pieredzi. Vilkinsons apraksta seno ēģiptiešu valodas īpatnības – nozīmju bagātību, semantisko nianšu atšķirības pat tādam vārdam kā, piemēram, 'dižs' (transliterējot angļu valodā – *aa* un *wer*) [Wilkinson 2016: XXIII–XXIV], ko lietojuši senie ēģiptieši, lai nošķirtu uzrunu dieviem un raksturotu diženumu, cēlumu. Faraonu vārdi, uzruna un tituli atšķiras no tradicionālajiem nosaukumiem. Ja rietumos parasti lieto personvārdus, Senajā Ēģiptē faraonus uzrunāja tā saucamajā troņa vārdā, nevis personvārdā, piemēram, *Tutanhamonu* dēvēja par *Nebkheperuru*; kopā seno ēģiptiešu faraoniem bija pieci vārdi, no kuriem personvārdu un troņa vārdu ierakstīja ovālā laukumā – kartušā.

Austrumu literatūrā īpaši pievērsta uzmanība vārdam kā simbolam. Atdzejotājiem jāņem vērā gan denotatīvais aspekts, gan arī lingvokulturoloģijas simboli. Tā atdzejotājs Petruči min vairākus piemērus, kuros bijis jāņem vērā vārdu simboliskā nozīme – *saule*, *mēness*, *kauss*, *roze*, *lauks un dārzs*, *ciprese*, *Jūdas koks*, *mati*, *cirtas*, *lūpas*, *vaigs*, *bārda*, *dzimumzīme*, *rītausma*. Petruči uzsver, ka vēlējies, lai vārdu simboliskā nozīme atklājas pakāpeniski, piemēram:

> *See how Your moon blushes with dawn to reflect Your hidden glow*
> *Watch the rose petal of Judas fall strangely into the wild cup of Rose.*
> [Petrucci 2018: XX–XXI]

> (*Skat, kā Tavs mēness tēls rītausmā tvīkst un noslēpumu Tavu atstaro tas;*
> *Vai pamani rožu ziedlapiņas – no Jūdas koka tās Rožu kausā krīt laiski.*)
> (raksta autora tulkojums – *G. D.*)

Bhagavadgītas tulkotājs Išervuds un Prabhavananda atzīst, ka mūsdienās ir vērojama tendence tulkot senos tekstus vienkāršotā valodā; sanskrita teksti ir koncentrēti, tajos ir precīzi filozofijas un reliģijas termini, kosmoloģijas sistēma ievērojami atšķiras no rietumu antīkās izpratnes par pasaules kārtību [Isherwood; Prabhavananda 2002: 9]. Tulkotāji norāda, ka angļu valodā nav ekvivalenti tādiem vārdiem kā *bramanis*, *ātmans*, *prakriti*, *gunas* un citi. Zīmīga ir atziņa, ka, tulkojot vienu no senākajām reliģiskajām liecībām pasaulē, tekstu nevar burtiski un pedantiski pārtulkot angļu valodā [Isherwood;

Prabhavananda 2002: 10]. Japāņu autors Okakura 1906. gadā skeptiski secinājis: „*Tulkojums vienmēr ir nodevība* [..] *tas vienmēr līdzinās auduma iekšpusei – visi diegi ir vietā, taču trūkst krāsu salikuma smalkuma*" [Okakura 2010: 33–34].

Vietu nosaukumi un administratīvo teritoriju klasifikācija tulkojumos ievērojami atšķiras no rietumu nosaukumiem un klasifikācijas. Konfūcijs aprakstīja, kādam jābūt galvaspilsētas plānojumam: centrā jāatrodas dižciltīgo teritorijai, kuru apņem drošības josla; trešais pilsētas zonējums ir aizliegtā teritorija; tālāk ir barbaru teritorija; piektais zonējums ir noziedznieku teritorija [Confucius 2014: XXVIII].

Vietu norāžu īpašvārdi bieži vien ir tēlaini, tie ir floras un faunas, dabas objektu un parādību motivēti nosaukumi – *Rainbow Park* (Varavīksnes parks), *Garden of Peaceful Waves* (Mierīgo viļņu dārzs), *Lotus Flower Bridge* (Lotosa zieda tilts), *Temple of Arriving Cranes* (Ielidojošo dzērvju templis), *Stone Mirror Mountain* (Akmens spoguļa kalns) u. c.

Leksiski semantiskie netulkojamības varianti mērķtekstos parādās transliterēti. Izmantojot Starptautisko sanskrita transliterācijas alfabētu (IAST), tulkotājs Džeims Molinsons (*James Mallinson*) un Marks Singltons (*Mark Singleton*) piedāvā lasītājam apjomīgu izdevumu par jogas cilmi „Roots of Yoga"; tā sastāv no dažādu jogas skolu tekstiem. Tulkotāji atzīst, ka rietumu valodās nav atbilstošu jēdzienu, trūkst pat daļējas semantiskas atbilsmes, tādēļ transliterē un skaidro mērķtekstā un tulkotāju piezīmēs lietotos jogas terminus. Savus lēmumpieņemšanas apsvērumus tulkotāji pamato šādi:

„*Tā kā grāmata paredzēta plašam lasītāju lokam – gan zinātniekiem, gan nespeciālistam, esam centušies izvairīties no tā būtisko jautājumu loka, kas raksturīgs indologiem* [..] *dažus polivalentus un filozofiskus terminus neesam varējuši vienkāršoti pārtulkot, tādējādi transliterēto terminu lasītājs pakāpeniski uztvers semantiski, pētot glosāriju* [..] *turklāt daži sanskrita termini jau angļu valodā ir asimilējušies, piemēram, karma, nirvāna, sansara, samadhi*" [Mallinson, Singleton 2017: XXVI–XXVII].

Tulkotāju lēmumpieņemšana par satura un formas jautājumiem

Austrumu valodās, kā liecina tulkotāju piezīmes, formai ir cieša saistība ar saturu; konteksts nosaka vārda aktualizēto nozīmi. Japāņu dzejas tulkotājs Makmilens sniedz piemēru transliterētajam vārdam *iro*, ko var tulkot gan kā 'krāsu', gan 'seksualitāti, jutekliskumu'; arī vārdu *yo* var tulkot gan kā 'pasauli', gan 'romantiskas attiecības'. Ņemot vērā, ka viens un tas pats japāņu vārds var apzīmēt vairākus nesaistītus jēdzienus, būtiski saprast vienu no japāņu dzejas netulkojamības problēmām – kā izteikt noklusēto, precīzāk, kā vēl autors spējis pateikt neizsakāmo, tādējādi veidojot īpatnēju dzejas spēli ar jēdzieniem. Tulkotājs, analizējot japāņu valodas vārdu *omonashi*, norāda uz tulkošanas grūtībām, respektīvi, vienā vārdā ir atšķirīgi antonīmiski jēdzieni, tādējādi tulkojums var būt gan 'nekaunīgs, bez kauna', gan 'apspiest lepnumu' [Macmillan 2018: XLIII]. Lai lasītājam sniegtu detalizētu izpratni par satura un formas vienotību, tulkotājs Hofmans par katru tulkoto haiku veido atsevišķu šķirkli. Japāņu *nāves haikas* ir kultūrā savdabīgs žanrs; īsi pirms nāves dzenbudistu mūki sacer haiku, kas veltīta nāves tematam. Šķirklī ietilpst īsas ziņas par mūku, haikas atdzejojums angliski un transliterācija japāņu valodā. Piemēram:

Hakuni
Died in the ninth day of the eighth month, 1792 at the age of eighty-four.

To a melody of prayer *Shomyo ni*
Disappears the moon *tsuki mo kietaru*
My place of rest. *Makura kana* [Hoffman 1986: 179]

(*Hakuni*
Miris astotā mēneša devītajā dienā 1792. gadā 84 gadu vecumā.

Lūgšanu melodijā
Izbāl mēness
Mana atdusas vieta.) (raksta autora tulkojums – *G. D.*)

Īsāks ir dzebudista mūka Šisui šķirklis. Norādīts, ka miris četrdesmit četru gadu vecumā un aiz sevis atstājis haikas vietā tikai *enso* simbolu. Enso ir aplis, ko uzvel ar vienu otas triepienu, tas apzīmē apgaismību, visumu un lietu perfekto kārtību izplatījumā [Hofmann 1986: 287].

Austrumu valodu dzejas saturu bieži vien pauž ritms, skaniskums, skaņu simbolisms. Tā, piemēram, sīriešu dzejnieka Adonisa dzeju (ko mēdz salīdzināt ar Tomasa Eliota „Nīko zemi") iesaka tulkojumā lasīt, noklausoties dzejoli oriģinālvalodā, tverot Bībeles, Korāna un citu kanonisku tekstu intertekstuālās saites. Robins Kresvels (*Robin Creswell*) raksturo Adonisa dzeju kā radniecīgu psalmiem, Jaunajai Derībai un stāstam par Korānu [Adonis 1996: XIX]. Šādu iespēju piedāvā vietnē youtube.com, kas atskaņo dzejoli „Psalms" paša autora izpildījumā [Adonis]. Tulkotājs Petruči tulkojis persieša dzejnieka Hafeza dzeju, cenšoties saklausīt persiešu dzejas muzikalitāti:

„*Es vairākas reizes klausījos persiešu valodu, lai uztvertu tās skaniskumu, tad es pētīju persiešu avottekstus un salīdzināju ar tulkojumiem angļu valodā, tā atklājot formas, satura, tonalitātes nozīmi* [..] *šādi tulkodams jau desmito dzejoli, es guvu papildu spēkus* [..] *un uzsāku aizraujošu spēli*" [Petrucci 2018: X].

Tulkotājs uzdod trīs retoriskus jautājumus – kā atdzejot poētisko persiešu valodu mūsdienu angļu valodā; kā panākt estētisku atbilsmi starp avottekstu un mērķtekstu; vai gazeles (persiešu) pantmērs angļu valodā ir iespējams, ņemot vērā, ka dzejoļa rindām jābūt vienāda garuma, turklāt dzejoļa rindai jāpauž nepārtraukta doma? [Petrucci 2018: X] Šo nepārtraukto domu tulkotājs tēlaini salīdzina ar pērļu virkni, kuras vērtība nav atkarīga no katras atsevišķas pērles, bet gan visas kaklarotas kopumā.

Tulkotāju apsvērumi par tēlainajiem izteiksmes līdzekļiem

Pirmkārt, atdzejotājs tulkojumu raksturo tēlaini, kā ābeļdārzu valodas dūmakā; Benks uzskata, ka tulkotājs dūmaku nepadarīs necaurredzamāku un kliedēs sabiezējušos mākoņus [Rumi 2004: V–VI]. Citi atdzejotāji min *metaforofobiju* – bailes no austrumu valodu metaforām, kuras mūsdienu rietumu lasītājs var nesaprast; nereti tās ir ekstravagantas un majestātiskas [Adonis 1996: XV]. Makmilens uzdod retorisku jautājumu: „*Vai japāņu klasiskā dzeja jātulko, izmantojot metaforas vai salīdzinājumus?*" [Macmillan 2018: XLVI] Bieži vien tēlainos izteiksmes līdzekļus tulkotāji uztver par metaforām, taču parasti vārdus *yo* un *no gotoku* angliski tulko kā *like* vai *as*; Makmilens iesaka tēlaino izteiksmes līdzekļu konstrukcijas ar *yo* un *no gotoku* tulkot kā salīdzi-

nājumus, jo metafora ar koncentrētu slēpto salīdzinājumu bieži vien ir spēcīgāka par salīdzinājumu [Macmillan 2018: XLVI]. Zīmīgi, ka atdzejotājs tulkojumam pievienojis arī daiļliteratūras un japāņu tradīciju glosāriju, piemēram, *engo* nozīmē 'asociatīvais vārds'; *otoko naki* – 'raudošie vīri'. Tēlaino izteiksmes līdzekļu analīzē un glosārijos tulkotāji norāda ne tikai denotatīvās nozīmes, bet arī sociālo praksi, attieksmi, vērtību, motīvus, kontekstuālo lietojumu. Tulkotājas Činas ķiniešu speciālās leksikas glosārijā, kas veidots, analizējot Konfūcija vārdu krājumu, sniegti tādi piemēri kā *ru* – 'rituālu speciālists', *shi* – 'izglītots cilvēks, vīrs, kuram ir pietiekami augsta morāle, lai būtu valdībā', *wen* – 'kultūra, literatūra, rakstu darbi', *yan* – 'vārdi, runa, runāt', *zhi* – 'zināt, saprast, zināšanas, gudrība, gudrs' [Confucius 2014: 360, 362]. Arī japāņu rakstnieks Okakura atzīst, ka angļu tulkojumi tikai aptuveni spēj sniegt visas asociatīvās nozīmes, tāpēc bieži vien angļu tekstiem pievienoti skaidrojumi, tulkotāju piezīmes un glosāriji. Tā, rakstot par tējas ceremoniju, skaidrots, ka vārds *sukiya* nozīmē 'tējas istabu; asimetriskuma, tukšuma un iztēles mājnīcu', *roji* – 'dārza taka', *tokonoma* – 'goda vieta [tējas istabā]', *Chikmatsu* – 'Čikmatsu – japāņu Šekspīrs' [Okakura 2010: 47]. Ņemot vērā, ka tējas dzeršanas rituāliem, telpai un iekārtojumam japāņu kultūrā ir milzu sociālā un kultūras loma, Okakura atzīst, ka, skaidrojot dažādas tējas skolas un tējas dzeršanas tradīcijas, *„jāizmanto rietumu klišeju apzīmējumi – klasiskā, romantiskā, naturālistiskā tējas dzeršanas skola*", taču japāņiem tuvāka ir izpratne par *„vārītās, putotās, mērcētās tējas skolu*") [Okakura 2010: 79].

Tulkotāju apsvērumi par teorijas un prakses nozīmi

Liela daļa austrumu zemju daiļliteratūras tulkotāji ir orientālisti, kuri rūpīgi izvērtējuši līdzšinējos tulkojumus. Taču viena no tendencēm, par kuru raksta, piemēram, Benkss – persiešu dzejnieka Rumi atdzejotājs angļu valodā –, ir meklēt inovatīvas pieejas atdzejojumā [Rumi 2004: IV]. No tulkotāja, kurš aktualizē, atdzejo no jauna jau tulkotos darbus, vienmēr sagaida pamatojumu, kāpēc jaunais atdzejojums ir labāks par iepriekšējo [Bellos 2011: 311]. Angļu valodā bieži vien mūsdienu atdzejotāji cenšas piedāvāt jaunu formas un satura vienotības variantu. Benkss raksta:

„Viena no idejām, kā tulkot, ir apmulsināt pētniekus, respektīvi, atkāpties no atdzejojuma formas – rubajas (četrrindu strofas ar specifisku atskaņu sistēmu) un gazeles (divrindu dzejolis ar specifisku atskaņu sistēmu), jo pētnieka prāts vēlas kategorisku pieeju, taču Rumi radošums bija prāta avots bez noteiktām kategorijām" [Rumi 2004: IV].

Orientālisti tulkotāji secina, ka nav vienprātības, vai tulkotāju piezīmes palīdz atdzejojumu labāk uztvert:

A naked man jumps into the river, hornets swarming above him.
The water is the zikr, remembering,
There is no reality but God. There is only God. [Rumi 2004: 114]

(*Kails vīrs, no sirseņu mākoņa glābjoties, lec upē.*
Upe ir piemiņa – zikrs.
Nav cita dieva kā Dievs. Ir tikai Dievs.) (raksta autora tulkojums – *G. D.*)

Tulkotājs piezīmēs skaidro, ka *zikr* jeb *dhikr* nozīmē 'atcerēšanos (par Dievu un viņa svētību)'. Šis skaidrojums sakrīt ar *dhikr* skaidrojumu mājaslapā *parislamu.lv*:

„Dhikr (Dieva pieminēšana) sniedz mums garīgo barību, dodot iespēju atcerēties par Dievu un Viņa svētībām" [Dhikr]. Praktiski musulmaņiem *zikr* saistās ar frāzi *La'illah il'Allahu* ('nav cita dieva kā Dievs'). Koulmens skaidro, ka *„la'illah norāda uz noliegumu, atteikšanos no visa; il'Allah ir dievišķā klātbūtne visos; hu ir dievišķas klātbūtnes izelpa*" [Rumi 2004: 286]. Arī latviešu valodā nostiprinās ar arābu kultūru un islāmu saistīti nosaukumi.

Tulkotāja piezīmes parādās tikai grāmatas beigās, lai netraucētu lasītāju ar papildu faktu un lingvistiskās analīzes slodzi. Kakuzo Okakura atzīst, ka senie un diženie prāti savas mācības nepauda sistēmiski, *„tie runāja paradoksos, jo vilcinājās paust puspatiesības*" [Okakura 2010: 34].

Tulkotāju apsvērumi par sadarbību daiļliteratūras tulkošanā

Daiļliteratūras, īpaši dzejas, tulkošana ir viens no sarežģītākajiem darbiem, kuru pamats ir gan plašas filoloģijas zināšanas, gan kultūrvēstures, gan attiecīgo darbu konteksta pārzināšana. Bieži vien mūsdienās tulkotāji orientālisti sadarbojas ar citiem tulkotājiem un zinātniekiem. Tā, piemēram, Striks, tulkodams japāņu dzejnieka Bašo haiku krājumu „Par mīlu un miežiem", izteica pateicību tulkotājam Takaši Ikemoto par to, ka iedrošināja atdzejot, konsultējot par haiku lingvokulturoloģiskajām niansēm, kā arī izteica pateicību dzejniekam Šinkiči Takahaši, kurš iepazīstināja ar dzenbudisma filozofiju par atteikšanos no visa – par japāņu dzīves filozofijas aspektu *muga* aktualizāciju atdzejojumā, respektīvi, par to, ka *uz pasauli nav jāskatās*, bet *jāpiedzīvo šķietamība* [Basho 1985: 20]. Tikai ar izpratni par dzenbudisma *muga* iespējams tvert Bašo visā pilnībā. Makmilens bija viens no pirmajiem rietumniekiem, kurš Japānā saņēma *Bunka Kunšo* ordeni par kultūras sakaru veicināšanu, pārtulkodams vairākus japāņu daiļliteratūras darbus angļu valodā. Veidojot dzejas krājumu „Simt dzejnieku, pa vienam dzejolim no katra dzejnieka", kopā ar tulkotāju un pētnieci Ailīnu Kato (*Eileen Kato*) devās svētceļojumā uz Kioto, lai apmeklētu visas tās vietas, kuras pieminējuši simt japāņu dzejnieki [Macmillan 2018: XXXI].

Secinājumi

Valodnieku uzskati par avottekstu un mērķtekstu lingvokultūru mudinājuši tulkotājus pārskatīt netulkojamības problēmu, piedāvājot pieņemamus un inovatīvus tulkojumus, kas visos gadījumos vecinājuši padziļinātu izpratni rietumos par austrumu zemju literatūru. Lingvokultūras atšķirības, formas, satura un izteiksmes tradīcijas austrumos tulkotāju piezīmēs atspoguļotas gan skeptiskos, gan ideālos tulkošanas modeļos. Austrumu zemju daiļliteratūru tulkojumus angļu valodā var tēlaini salīdzināt ar tiltu starp kultūras areāliem un tautām: tiltus starp atšķirīgiem apvidiem būvē tulkotāji, lai pāreja no avotteksta uz mērķtekstu būtu pamatota un lasītajam pieņemama. Orientālisma jēdziens ir viens no lingvokultūras un tulkošanas postkoloniālisma komponentiem. Lielā mērā daiļliteratūras tulkošanā orientālisms aplūkots kā teksts, kurā pasaules redzējums atšķiras no anglofono zemju daiļliteratūras tekstu pasaules. Tulkotāji snieguši norādes tulkotāju piezīmēs, beigu vērēs un komentāros. Lēmumu pieņemšanas apsvērumi norāda uz lingvistiskajām īpatnībām, jo mūsdienu austrumu literatūras tulkotāji bieži vien tulko plašam lasītāju lokam, kuram nepieciešami detalizēti lingvokuluroloģiski komentāri. Lēmumu pieņemšanas lingvistiskie aspekti tiek aplūkoti kopā ar satura un formas jautājumiem, tēlaino izteiksmes līdzekļu analīzi, teorijas un prakses vienotību, tulkotāju

sadarbību. Angļu valodā īpaši uzsvērts, ka būtiski saglabāt daiļliteratūras teksta muzikalitāti un ritmu, panākt estētisku atbilsmi, kā arī dziļāk iepazīt avotteksta ģeogrāfiju, kontekstuālos nosacījumus un autora nolūku (ja tāds ir konstatējams). Minētie lēmumu pieņemšanas apsvērumi tulkotāju piezīmēs var noderēt gan pētniekiem, gan tulkotājiem, gan lasītājiem. Turklāt citu valstu tulkotāju pieredze sniedz papildu ierosmes tulkotājiem latviešu valodā, paturot prātā gan konkrētās valodas savdabību, gan tulkošanas prakses attīstības īpatnības.

LITERATŪRA

Anderson, P. *Nielsen Reports Translated Literature in the UK Grew 5.5 Percent in 2018*. Available: https://publishingperspectives.com/2019/03/nielsen-reports-translated-literature-in-uk-grows-5-percent-in-2018-booker

Bax, S. *Discourse and Genre. Analysing Language in Context*. New York: Palgrave Macmillan, 2011. 213 p.

Bellos, D. *Is That a Fish in Your Ear? The Amazing Adventure of Translation*. London: Penguin Books, 2011. 390 p.

Botton, A. *The Art of Travel*. London: Penguin Books, 2002. 262 p.

Cortés, C., Harding, S. (ed.) Translation and Culture. *The Routledge Handbook of Translation and Cultures*. New York: Routledge, 2018, pp. 1–13.

Dhikr. *Seši veidi, kā padarīt dhikr par neatņemamu dzīves sastāvdaļu*. Available: parislamu.lv/?tag=zikr

Frankopan, P. *The Silk Roads. A New History of the World*. London: Bloomsbury, 2016. 636 p.

Hallaq, B. W. *Restating Orientalism. A Critique of Modern Knowledge*. New York: Columbia University Press, 2018. 392 p.

Leewenstein, J. *Language and Culture. The Handbook of Cultural Psychology*. (eds. Cohen D.; Kitayama S.) London, New York: The Guildford Press, 2019, pp. 246–267.

Miller, A. *The Globetrotter. Victorian Excursions in India, China and Japan*. London: British Library, 2019. 256 p.

Said, E. *Orientalism*. London: Penguin Books, 2003. 396 p.

Sapir, E. *Language*. New York: A Harvest Book, 1921. 242 p.

Thomas, C. M. *Orientalism. Cultural Field of Study*. Available: http://www.britannica.com/science/Orientalism-cultural-field-of-study

Underhill, W. J. *Humboldt, Worldview and Language*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013. 176 p.

AVOTI

Adonis. *Psalm*. Available: https://www.youtube.com/watch?v=i8akQwP5Ay4

Adonis. *Songs of Mihyar the Damascene*. (Transl. Abu-Zeid, K. J.; Eubanks, I.) London: New Directions Publishing, 1996. 233 p.

Basho. *On Love and Barley – Haiku of Basho*. (Transl. Lucien Stryk) London: Penguin Books, 1985. 92 p.

Confucius. *The Analects*. (Transl. Chin, A.) New York: Penguin Books, 2014. 399 p.

Confucius. *The Most Venerable Book (Shang Shu)*. (Transl. Palmer, M.; Ramsay, J.) London: Penguin Books, 2014. 190 p.

Fu, S. *Six Records of a Floating Life*. London: Penguin Books, 1983. 163 p.

Gibran, K. *The Prophet*. (Transl. Waterfield, R.) London: Penguin Books, 2002. 108 p.

Guo, X. *Language*. London: Vintage, 2018. 90 p.

Hoffman, Y. (transl.) *Japanese Death Poems. Written by Zen Monks and Haiku Poets on the Verge of Death*. Rutland, Tuttle Publishing, 1986. 352 p.

Isherwood, C., Prabhavananda, S. (transl.) *Bagavad-Gita. The Song of God*. London: Signet Classics, 2002. 171 p.

Macmillan, P. (transl.) *One Hundred Poets, One Poem Each. A Treasury of Classical Japanese Verse*. Milton Keynes: Penguin Books, 2018. 248 p.

Macmillan, P. (ed., transl.) *The Tales of Ise*. Milton Keynes: Penguin Books, 2016. 366 p.

Mallinson, J., Singleton, M. (transl., ed.) *Roots of Yoga*. Milton Keynes: Penguin Books, 2017. 540 p.

Okakura, K. *The Book of Tea*. London: Penguin Books, 2010. 90 p.

Petrucci, M. (transl.) *Beloved. 81 Poems from Hafez*. Hexam: Bloodaxe Books Ltd., 2018. 81 p.

Rumi. *Selected Poems*. (Transl. Banks, C.) London: Penguin Books, 2004. 311 p.

Wilkinson, T. (transl.) *Writings from Ancient Egypt*. London: Penguin Books, 2016. 337 p.

Valerjans IVANOVS
(Latvijas Universitāte)

Salīdzināmās leksikoloģijas pirmsākumi: sanskrits kā glotoģenealoģisks etalons

Summary

The Beginnings of Comparative Lexicology: Sanskrit as a glotto-genealogical standard

The article provides a review of the main scientific items dedicated to lexical comparison of Sanskrit and European languages, published in Russian, German, English, and French during the first and most fruitful period of comparative lexicology.

The concept of the IE language family arose because of the discovery of Sanskrit – an ancient language of Indian Vedas, which turned out to be similar to Italic, Germanic, Celtic, but especially to Slavic and Baltic languages, which contain a lot of similarities with Sanskrit not only in phonetics and grammar, but also in vocabulary.

Until the mid-19th century, Sanskrit was used as an IE glotto-genealogical model, and comparative lexicology developed successfully. But later it stopped and linguists lost their interest in Sanskrit.

In the 21st century, the comparative lexicology is still taking the first steps, and has the primary task: to develop its own research method, which should include the ability to compare adequately phonetics, grammar, and semantics of the word.

Key words: *linguistics, Sanskrit, comparative lexicology, linguistic comparative studies, Baltic languages*

*

Ievads

Lai gan salīdzināmā valodniecība radās, kad tika atklāta Indijas vēdu valodas – sanskrita – radniecība ar Eiropas valodām, turpmāko divu gadsimtu laikā tieši sanskrita un „moderno" indoeiropiešu (IE) valodu salīdzinošo pētījumu ir bijis samērā maz, sevišķi leksikas līmenī. No vienas puses, tas ir loģiski, jo sanskritu pieņemts salīdzināt ar seniskākām valodas formām, nevis „modernajām". No otras puses, joprojām nav sniegtas pārliecinošas atbildes uz *svarīgiem* jautājumiem, kurus rosināja šis atklājums, proti, kā tāda radniecība varēja rasties teritoriāli un hronoloģiski tik tālo valodu starpā un ko šis fakts nozīmē IE civilizācijas vēsturē? Vairāk vai mazāk pamatotu hipotēžu par ide. valodu izcelsmi un izplatīšanos pa Eirāziju ir pietiekami daudz. Taču to argumentāciju nereti veido nevis objektīvi pārbaudāmi fakti, bet pieņēmumi, kas ir tādas pašas hipotēzes un nevar kalpot par citu hipotēžu zinātnisku pierādījumu. Šie faktori diktē pētāmās tēmas aktualitāti. Iespējams, ka tieši mūsdienu valodu sistēmiska salīdzināšana ar sanskrita valodu var sniegt jaunus argumentus un rosināt pārliecinošākas hipotēzes. Teiktais īpaši attiecas uz leksikas salīdzināmajiem pētījumiem, kur valodniekiem joprojām ir neapgūts lauks, jo līdz šim nav formulēta pat leksikas salīdzināšanas metode, kuras izstrāde ir jebkura pētījuma priekšnoteikums.

Šāds uzdevums rada nepieciešamību apzināt līdzšinējo pētnieku veikumu sanskrita salīdzināmās jeb komparatīvās leksikoloģijas jomā, lai saprastu, kas īsti un kā ir ticis

pētīts, kādus salīdzināšanas paņēmienus iepriekšējo gadsimtu valodnieki ir izmantojuši un kādus secinājumus izdarījuši. Rakstā aplūkoti būtiskākie sanskrita un moderno IE valodu leksikas salīdzinošie pētījumi, kas publicēti kopš 19. gs. sākuma angļu, franču, vācu, krievu un dažās citās Eiropas valodās.

Publikāciju analīze ļauj izvirzīt šādas hipotēzes.

Salīdzināmās valodniecības attīstības sākuma posmā 18.–19. gs. daudzi valodnieki leksikas salīdzināšanu (līdztekus fonētikas un morfoloģijas komparatīvajiem pētījumiem) uzskatīja par ļoti svarīgu valodas evolūcijas izpētes instrumentu un IE glotoģenealoģisku etalonu. Moderno Eiropas valodu (tostarp slāvu un baltu) leksikas salīdzināšanai ar sanskritu tika veltīta īpaša uzmanība.

19. gs. vidū valodnieku interese par sanskritu kā vienu no senākajām IE valodām un lingvistiskās komparatīvistikas instrumentu mazinājās un salīdzināmās leksikoloģijas attīstība apstājās. Netika radīta (un nav joprojām) pati leksikas salīdzināšanas metode. Tādēļ šajā valodniecības jomā ir neizmantotas iespējas, un jauni pētījumi var būt produktīvi.

Leksikas salīdzināšanas metodes formulēšana šobrīd ir komparatīvās leksikoloģijas neatliekams uzdevums, kas risināms, apkopojot un attīstot tālāk šīs valodniecības nozares pionieru izmantotos vārdu salīdzināšanas paņēmienus, kuri ietver gan leksēmu objektīvo, formālo līdzību/atšķirību noskaidrošanu skaņu un gramatisko struktūru līmenī (ar salīdzināmi vēsturiskās metodes instrumentiem), gan vārdu nozīmes veidošanās subjektīvās, radošās dabas respektēšanu, neabsolutizējot kādu no šīm pieejām, bet sintezējot tās.

Frīdrihs Šlēgelis – salīdzināmās leksikoloģijas aizsācējs

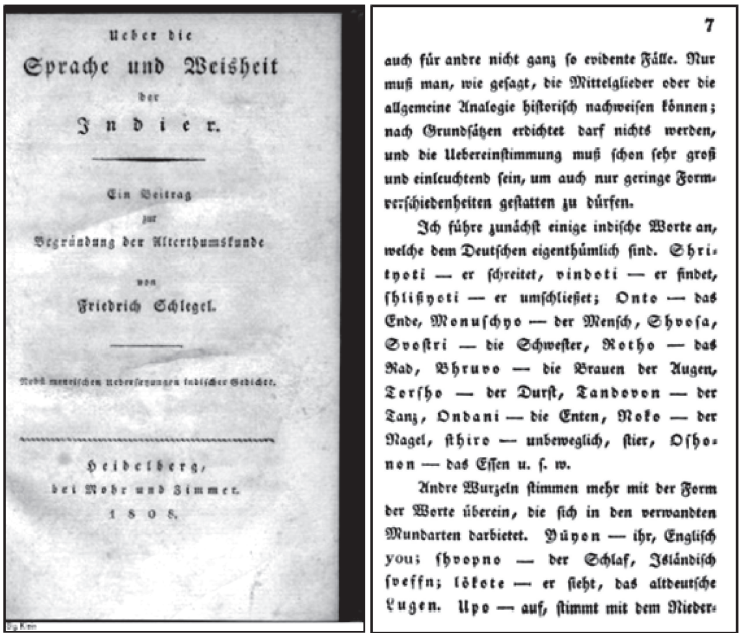

Ueber die
Sprache und Weisheit
der
Indier.

Ein Beitrag
zur
Begründung der Alterthumskunde
von
Friedrich Schlegel.

Nebst metrischen Uebersetzungen indischer Gedichte.

Heidelberg,
bei Mohr und Zimmer.
1808.

7

auch für andre nicht ganz so evidente Fälle. Nur muß man, wie gesagt, die Mittelglieder oder die allgemeine Analogie historisch nachweisen können; nach Grundsätzen erdichtet darf nichts werden, und die Uebereinstimmung muß schon sehr groß und einleuchtend sein, um auch nur geringe Formverschiedenheiten gestatten zu dürfen.

Ich führe zunächst einige indische Worte an, welche dem Deutschen eigenthümlich sind. Shrityoti — er schreitet, vindoti — er findet, shlißyoti — er umschließet; Onto — das Ende, Monuschyo — der Mensch, Shvosa, Svostri — die Schwester, Rotho — das Rad, Bhruvo — die Brauen der Augen, Torsho — der Durst, Tandovon — der Tanz, Ondani — die Enten, Noko — der Nagel, sthiro — unbeweglich, stier, Oshonon — das Essen u. s. w.

Andre Wurzeln stimmen mehr mit der Form der Worte überein, die sich in den verwandten Mundarten darbietet. Yüyon — ihr, Englisch you; shvopno — der Schlaf, Isländisch sveffn; lökote — er sieht, das altdeutsche Lugen. Upo — auf, stimmt mit dem Nieder-

1. attēls. **F. Šlēgeļa grāmatas *Über die Sprache und Weisheit der Indier* 1808. gada izdevuma vāks un teksta paraugs**

IE salīdzināmā leksikoloģija, tāpat kā lingvistiskā komparatīvistika kopumā, radās 1786. gadā pēc britu valodnieka Viljama Džounsa (*William Jones*, 1746–1794) lekcijas Kalkutas Āzijas biedrībā, kurā viņš norādīja uz Eiropas valodu un sanskrita līdzību un kas tiek uzskatīta par salīdzināmās valodniecības sākumpunktu.

Pirmie profesionālie sanskrita un Eiropas valodu leksikas salīdzināšanas mēģinājumi atrodami 1808. gadā Heidelbergā izdotajā Frīdriha Šlēgeļa (*Karl Wilhelm Friedrich Schlegel*, 1772–1829) monogrāfijā *Über die Sprache und Weisheit der Indier* (Par indiešu valodu un gudrību). Ievadā autors uzsver, ka uz sanskrita studijām viņu pamudinājusi V. Džounsa lekcija, kas tobrīd bija kļuvusi par iedvesmas avotu daudziem valodas pētniekiem Vācijā un visā Eiropā. F. Šlēgelis bija aizrāvies ar ideju par to, ka pēc analoģijas ar matemātiskajiem pirmskaitļiem varētu pastāvēt arī „pirmvārdi", no kuriem modernās pasaules valodas smēlušās leksiku. V. Džounsa idejās par Eiropas un Indijas valodu līdzību un iespējamo kopējo indoeiropiešu pirmvalodu (IEP) F. Šlēgelis saskatīja apstiprinājumu savai hipotēzei. Rezultātā tapa grāmata ar trim daļām – *Von der Sprache* (Par valodu), *Von der Philosophie* (Par filozofiju) un *Historische Ideen* (Vēsturiskās idejas). Sadaļa par indiešu valodu ir apjomā lielākā un kompozicionāli pirmā [Schlegel 1808: 6–26].

Pētījumu gaitā F. Šlēgelis nonāca pie atziņas, ka tieši sanskrits ir meklētā sākotnējā valoda (*Ursprache*) jeb IE (Šlēgelis to sauca par indoģermāņu) pirmvaloda, no kuras vēlāk radušās grieķu, latīņu, persiešu un gotu valodas[1], jo tās uzrāda lielu radniecību (*große Verwandtschaft*) gan ar sanskritu, gan savā starpā. Par to liecina līdzīgā fonētika, vārda un teikuma struktūra un gramatiskā sistēma. Veselu nodaļu autors ir veltījis Rietumeiropas valodu (pamatā ģermāņu, itāļu), persiešu un sanskrita leksikas salīdzināšanai jeb sakņu radniecībai (*der Verwandtschaft der Wurzeln*).

Vārdu salīdzināšanas metodi autors nav aprakstījis, tā ir izsecināma empīriski: viņš izvēlas piemērus, kuros jēdziens sanskritā un attiecīgajā Eiropas valodā ir izteikts ar vienu un to pašu vai līdzīgu skaņu kombināciju vārdsaknes līmenī. Tā autors atrod „indiešu vārdus, kuri raksturīgi arī vācu valodai"[2], piemēram, *shrityoti – er schreitet* 'viņš soļo', *vindoti – er findet* 'viņš atrod', *shlißyoti – er umschließet* 'viņš ietver, apņem, ielenc', *onto – das Ende* 'beigas', *monuschyo – der Mensch* 'cilvēks', *shvosa, svostri – die Schwester* 'māsa', *rotho – das Rad* 'ritenis', *bhruvo – die Brauen*, *der Augen* 'uzacs', *torsho – der Durst* 'slāpes', *tandovon – der Tanz* 'deja', *noko – der Nagel* 'nagla'[3] u. c.

---

[1] Attīstot šo hipotēzi, F. Šlēgelis domāja, ka Eiropas „civilizētās tautas", kuru valodās redzama saistība ar sanskritu, ir nākušas tieši no Indijas.

[2] *Ich führe zunächst einige indische Worte an, welche dem Deutschen eigentümlich sind.* [Schlegel 1808: 7]

[3] Mūsdienu sanskrita vārdnīcās, kuru pamatā ir H. Vilsona [Wilson 1819], M. Monjē-Viljamsa sanskrita-angļu [M-W 1899], O. Behtlingka sanskrita-vācu [Böhtlingk & Roth 1855–75] vārdnīcas un kuras balstās uz Ženēvas Starptautiskajā orientālistu kongresā (1894) pieņemtajiem devanāgarī latinizācijas principiem un Starptautisko sanskrita transliterācijas alfabētu (angļu: *International Alphabet of Sanskrit Transliteration* – IAST), Šlēgeļa citētie sanskrita leksikas piemēri doti nedaudz atšķirīgā transkripcijā, piemēram, atrast – विन्दति *vindati*; aptvert, apņemt – श्लिष्यति *śliṣyati*; beigas – अन्त *anta*; vīrs – मनुष्य *manuṣya*; māsa – ष्वसा *ṣvasā*, स्वसृ *svasṛ*; rati, kariete – रथ *ratha*; uzacs – भ्रू *bhrū*; slāpes – तृष् *tṛṣ*, त्रषा *trṣā*, तर्ष *tarṣa*, तर्षा *tarṣā*; neprātīga deja

Kopējas vārdsaknes ar sanskritu F. Šlēgelis atrod arī angļu, islandiešu (ko viņš sauc par vācu dialektiem) un latīņu valodā, piemēram: *yūyon* 'jūs' – angļu *you* (यूयम् *yūyam* 'jūs visi'), *shvopno* – islandiešu *sveffn* 'sapnis'; *navyon* – latīņu *navis* 'kuģis' (नाविन् *nāvin* 'jūrnieks'), *danen* – latīņu *donum* 'dāvana' (dāvana – दान *dāna*, दामन् *dāman*) un piebilst, ka visās šajās valodās joprojām atrodamas kopējas saknes vārdiem tēvs, māte, brālis, meita (vācu: *Vater*, *Mutter*, *Bruder*, *Tochter*), kas indiešu valodā ir *Pita*, *Mata*, *Bhrata*, *Duhita* (पितृ *pitṛ*, मातृ *mātṛ*, भ्रातृ *bhrātṛ*, दुहितृ *duhitṛ*).

Autors uzsver, ka citējamie vārdi uzrāda pilnīgu līdzību (*Völlige Gleichheit des Worts*), parādās kā acīmredzami fakti un nav papildus jāpierāda ar skaņu pārmaiņu, burtu pārbīdes likumiem (*Art von Veränderungs oder Versetzungsregel der Buchstaben*) un etimoloģiskiem artefaktiem [Schlegel 1808: 6].

Fjodors Golovkins – pirmais slāvu-sanskrita leksikas salīdzinātājs

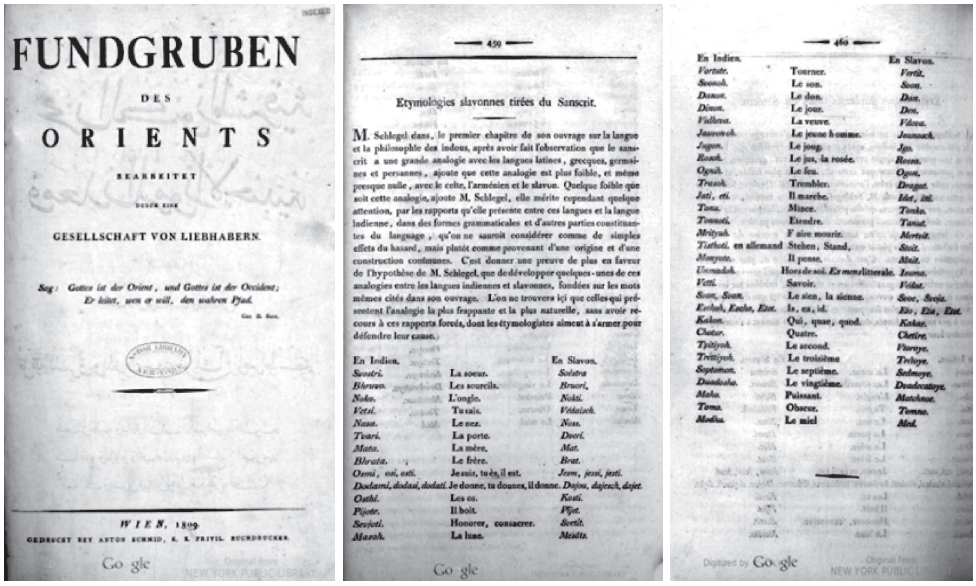

FUNDGRUBEN
DES
ORIENTS
BEARBEITET
DURCH EINE
GESELLSCHAFT VON LIEBHABERN.
Sag: Gottes ist der Orient, und Gottes ist der Occident; Er leitet, wen er will, den wahren Pfad.
WIEN, 1809.
GEDRUCKT BEY ANTON SCHMID, K. K. PRIVIL. BUCHDRUCKER.

459

Etymologies slavonnes tirées du Sanscrit.

M. Schlegel dans, le premier chapitre de son ouvrage sur la langue et la philosophie des indous, après avoir fait l'observation que le sanscrit a une grande analogie avec les langues latines, grecques, germaines et persannes, ajoute que cette analogie est plus foible, et même presque nulle, avec le celte, l'arménien et le slavon. Quelque foible que soit cette analogie, ajoute M. Schlegel, elle mérite cependant quelque attention, par les rapports qu'elle présente entre ces langues et la langue indienne, dans des formes grammaticales et d'autres parties constitantes du language, qu'on ne sauroit considérer comme de simples effets du hasard, mais plutôt comme provenant d'une origine et d'une construction communes. C'est donner une preuve de plus en faveur de l'hypothèse de M. Schlegel, que de développer quelques-unes de ces analogies entre les langues indiennes et slavonnes, fondées sur les mots mêmes cités dans son ouvrage. L'on ne trouvera ici que celles qui présentent l'analogie la plus frappante et la plus naturelle, sans avoir recours à ces rapports forcés, dont les étymologistes aiment à s'armer pour défendre leur cause.

En Indien.		En Slavon.
Swastri.	La soeur.	*Sestra*
Bhruwo.	Les sourcils.	*Browi,*
Nakas.	L'ongle.	*Nokti.*
Vetal.	Tuais.	*Vétésiech.*
Nasa.	Le nez.	*Noss.*
Twari.	La porte.	*Dveri.*
Mata.	La mère.	*Mat.*
Bhrata.	Le frère.	*Brat.*
Asmi, asi, asti.	Je suis, tu es, il est.	*Jesm, jessi, jesti.*
Dadami, dadasi, dadati.	Je donne, tu donnes, il donne.	*Dayou, dajesch, dajet.*
Oxthi.	Les os.	*Kosti.*
Pjoter.	Il boit.	*Pjet.*
Swiati.	Honorer, consacrer.	*Svetiti.*
Manoh.	La lune.	*Méssitz.*

460

En Indien.		En Slavon.
Vartatr.	Tourner.	*Vertiti.*
Soonoh.	Le son.	*Sson.*
Danow.	Le don.	*Dan.*
Dinon.	Le jour.	*Den.*
Vidhewa.	La veuve.	*Vdowa.*
Jeunowoh.	Le jeune homme.	*Jounoch.*
Jugon.	Le joug.	*Igo.*
Rosoh.	Le jus, la rosée.	*Rossa.*
Ognih.	Le feu.	*Ogon.*
Trasoh.	Trembler.	*Dragot.*
Iati, eti.	Il marche.	*Idet, iti.*
Tanu.	Mince.	*Tonko.*
Tannoti.	Etendre.	*Tanut.*
Mritysuh.	F aire mourir.	*Mertvit.*
Tisthoti. en allemand	Stehen, Stand,	*Stoit.*
Manyate.	Il pense.	*Mnit.*
Uttamdoh.	Hors de soi. *Ex mente litterale.*	*Inoma.*
Vetti.	Savoir.	*Védat.*
Swan, Swan.	Le sien, la sienne.	*Swoe, Swoia.*
Ecthah, Ecthe, Etat.	Is, ea, id.	*Eto, Eta, Etat.*
Kolon.	Qui, quae, quod.	*Kakav.*
Chetur.	Quatre.	*Chetire.*
Tjitjyoh.	Le second.	*Vtoroye.*
Trittjyoh.	Le troisième	*Trchye.*
Septamon.	Le septième.	*Sedmoye.*
Dasdascha.	Le vingtième.	*Desdesatoye.*
Maha.	Puissant.	*Matchtnoe.*
Toma.	Obscur.	*Temno.*
Madhu.	Le miel	*Med.*

2. attēls. **Žurnāla *Fundgruben des Orients* 1809. gada izdevuma vāks un F. Golovkina raksts *Etymologies slavonnes tirees du Sanscrit***

ताण्डव *tāṇḍava*; nagla, nags नख *nakha* u. tml. Te un tālāk, lai saglabātu autentiskumu, piemēri citēti tā, kā tos rakstījuši autori. Papildu paskaidrojumi apaļajās iekavās doti gadījumos, ja mūsdienu vārdnīcas sniedz atšķirīgus tulkojumus vai transkripcija ir tik atšķirīga, ka var radīt pārpratumus.

[4] Autors nedefinē, ko viņš saprot ar „slāvu valodu". Piemēri izvēlēti pamatā no krievu valodas.

[5] *M. Schlegel* [..] *après avoir fait l'observation que le sanscrit a une grande analogie avec les langues latines, grecques, germaines et persannes, ajoute que cette analogie est plus foible, et méme presque nulle, avec le celte, l'arménien et le slavon.* [..] *C'est donner une preuve de plus en faveur de l'hypothèse de M. Schlegel, que de développer quelques unes de ces analogies entre les langues indiennes et slavonnes, fondées sur les mots mèmes cités dans son ouvrage* [Golovkin 1809: 459].

F. Šlēgeļa publikācija par sanskrita un Rietumeiropas valodu leksikas līdzību uz tādiem pašiem pētījumiem pamudināja Holandē dzīvojošu krievu diplomātu un literātu grāfu Fjodoru Golovkinu (*Фёдор Головкин*, 1762–1823), kurš 1809. gadā žurnālā *Fundgruben des Orients* (Austrumu dārgumu krātuve) publicēja rakstu *Etymologies slavonnes tirees du Sanscrit* (Slāvu etimoloģijas no sanskrita) franču valodā ar 42 sanskrita-slāvu leksiski semantisko līdzību piemēriem. Ievadā autors pamato raksta mērķi:

„Šlēgeļa kgs raksta, ka sanskritam ir liela līdzība ar latīņu, grieķu, ģermāņu un persiešu valodām, bet ķeltu, armēņu un slāvu[4] valodā šī līdzība esot vāji izteikta vai vispār neredzama. Zemāk publicējamie sanskrita-slāvu leksisko līdzību piemēri liecinās, ka tikpat lielā mērā mums ir pamats runāt arī par sanskrita un slāvu valodu līdzību."[5]

Pirmām kārtām F. Golovkins parāda, ka F. Šlēgeļa pieminētie sanskrita vārdi *māsa*, *māte*, *brālis*, *uzacs*, *nags* ir formāli līdzīgi ne tikai romāņu un ģermāņu atbilsmēm, bet arī attiecīgajām slāvu formām: skr. *Svostri* 'māsa' – slāv. *Soestra* (te un turpmāk saglabāta autora transkripcija), *Mata* 'māte' – *Mat*, *Bhrata* 'brālis' – *Brat*, *Bhruvo* 'uzacs' – *Bruovi*, *Noko* 'nags' – *Nokti*. Papildus F. Golovkins atrod arī citas sanskrita leksēmas, kuras sakņu līmenī saglabājušās gan romāņu-ģermāņu, gan slāvu valodās, piemēram, *Jugon* (mūsdienu vārdnīcās – योग *yoga*, युग *yuga*, युक्त *yukta*) – 'jūgs', kas krieviski ir *igo*, angliski *yoke*, franciski *joug*, latīniski *iugum*, *jugum*; *Vidheva* (विधवा *vidhavā*) – 'atraitne', kr. *vdova*, angl. *widow*, lat. *vidua*, fr. *veuve*, vāc. *Witwe* u. c. Līdztekus autors min arī vairākus tādus leksiski semantisku līdzību pārus, kuri raksturīgi tikai sanskritam un slāvu valodām, bet romāņu un ģermāņu valodām vairs ne, piemēram, *Vortute* (वर्तते *vartate*) 'griezties' – kr. *Vertit*; *Masoh* (मासक *māsaka*) 'mēness' – kr. *Mesats*; Osthi (अस्थि *asthi*) 'kauli' – kr. *Kosti* u. c.

Salīdzināšanas metodi F. Golovkins arī atsevišķi neformulē, bet, līdzīgi kā F. Šlēgelis, atrod vārdus, kas vienus un tos pašus jēdzienus dažādās valodās izteic ar līdzīgu skaņu kombināciju, kā arī meklē līdzības to gramatiskajās formās un citās valodas sastāvdaļās (*et d'autres parties constituantes du language*) un, tāpat kā F. Šlēgelis, uzsver, ka izvēlas tikai visspilgtākās un dabiskākās analoģijas (*l'analogie la plus frappante et la plus naturelle*), kuras neprasa papildu etimoloģiskus pierādījumus [Golowkin 1809: 459].

Sanskrits kā indoeiropiešu valodu saimes apzināšanas instruments

Var teikt, ka, pirms Rasmuss Rasks (*Rasmus Christian Rask*, 1787–1832) un Jākobs Grimms (*Jacob Ludwig Karl Grimm*, 1785–1863) nāca klajā ar saviem novērojumiem par skaņu pārmaiņas (vācu: *Lautverschiebung*) likumībām ģermāņu valodās, ar to liekot pamatus IE salīdzinošajai fonētikai, bet Francis Bops (*Franz Bopp*, 1791–1867) publicēja savus sanskrita un pārējo IE valodu gramatikas salīdzinošos pētījumus [Bopp 1816, 1833], komparatīvā lingvistika nodarbojās tieši ar leksiku. Šajā laikā par savu primāro uzdevumu valodnieki uzskatīja IE valodu saimes robežu apzināšanu; tās vai citas valodas piederību vai nepiederību šai saimei argumentēja ar kopējām vārdsaknēm sanskritā un attiecīgajā salīdzināmajā valodā. No vairākām tā laika publikācijām izriet, ka 19. gs. sākumā Eiropas lingvisti ir mēģinājuši salīdzināt sanskritu ar visām viņiem zināmajām Eiropas un Āzijas valodām un pārliecinošas līdzības argumentus atraduši galvenokārt leksikas līmenī.

Tā 1823. gadā izdotajā skotu valodnieka, Edinburgas universitātes profesora A. Murreja (*Alexander Murray*, 1775–1813) divsējumu monogrāfijā *History of the*

European Languages (Eiropas valodu vēsture) tiek skaidrota šo valodu rašanās no kopējas pirmvalodas un vesela nodaļa veltīta latīņu, zendu (avestas), persiešu (pahlavī), teitoņu (ģermāņu), slavēņu (slāvu) valodu vārdsakņu salīdzināšanai ar sanskrita atbilsmēm [Murray 1823: II]. A. Murrejs sanskritu uzskatīja par vienu no IEP diverģences produktiem – tādu pašu kā grieķu, latīņu, avestas valoda[6].

1832. gadā Oksfordā angļu valodā iznāca vācu izcelsmes krievu valodnieka Frīdriha fon Adelunga (*Friedrich von Adelung*; *Фёдор Павлович Аделунг*, 1768–1843) monogrāfija *An Historical Sketch of Sanscrit Literature* (Sanskrita literatūras vēsturisks apskats), kurā bija aplūkoti uz to brīdi publicētie sanskrita valodas pētījumi un sanskrita tekstu tulkojumi Eiropas un Āzijas valodās, bet īpaša nodaļa bija veltīta sanskrita salīdzinājumam ar citām valodām [Adelung 1832: 38–53].

Sanscrit.	*Slavic.*	*Sanscrit.*	*Slavic.*
Den, day.	Den, day.	Vark, the top.	Vakh, the summit.
Nist, night.	Nostith, night.	Gohsti, hermits.	Gasti, foreigners.
Sneg, a snowy height.	Sneg, a hill.	Pala, a small tub.	Pala, a tent.
Gra, hail.	Grad, hail.	Noot, new.	Nov, new.
Vuntie, wind.	Vanti, wind.	Yuven, young.	Yung, young.
Jup, heat.	Japtvi, heat.	Dev, a god.	Div, a god.
Jupti, ditto.		Deva, a god.	Devny, a god.
Agni, fire.	Ogon, fire.	Stite, to sit.	Sidite, to sit.
Lax, a sight.	Louch, a ray of light.	Dati, to give.	Dati, to give.
Mur, death.	More, a plague.	Theega, a woman.	Stargga Babba, an old woman.
Van, sound.	Soon, sound.		
Sel, salt.	Sol, salt.	Mat, a mother.	Mat, a mother.
Aka, eyes.	Oko, eyes.	Brat, a younger brother.	Brat, a brother.
Nasa, the nose.	Nas, the nose.		
Ost, a bone.	Cost, a bone.	Opas, a fast.	Post, a fast.
Galun, a height.	Kholm, an elevation.	Mena, monthly.	Mena, monthly.

3. attēls. **A. Murreja monografijā *History of the European Languages* (1808) iekļautās sanskrita-slāvu leksiski semantiskās līdzības**

Zīmīgi, ka šajā laikā Rietumeiropas valodnieki savos komparatīvajos pētījumos baltu un slāvu valodu materiālu izmantoja maz vai nemaz. F. Bops, viens no lingvistiskās komparatīvistikas pamatlicējiem, jau pieminētās *Vergleichende Grammatik* [Bopp 1833] pirmajā izdevumā izmantoja dažus lietuviešu valodas faktus, bet slāvu valodas piemērus neiekļāva; tie sāka parādīties, tikai sākot ar otro izdevumu [Bopp 1835, 1856]. Iespējams, viņi pārlieku uzticējās F. Šlēgeļa autoritātei, kurš bija publiski apšaubījis slāvu valodu piederību IE valodu saimei, bet baltu valodas vispār netika pieminējis; iespējams, ka vienkārši nepārzināja tās pietiekami labi. A. Murreja grāmatā ir gan publicēti 30 sanskrita-slāvu leksiski semantisko līdzību pāri, taču tie pierakstīti ne visai saprotamā transkripcijā (sk. 3. att.), un pieraksta neprecizitātes mudina domāt, ka autors un redaktors gan slāvu valodas, gan sanskritu pazina paviršī. Piemēram, diena sanskritā nav *den*, bet दिन *dina*, nakts – ne gluži *nist*, bet निश् *niś*, kurai vistuvākā starp slāviskajām

[6] Pusgadsimtu vēlāk vācu valodnieks Augusts Šleihers (*August Schleicher,* 1821–1868) mēģināja rekonstruēt IEP, bet sanskritu dēvēja par senāko IE valodu [pēc: Сафронов 1989].

formām varētu būt ukraiņu *nič* (ніч), bet autora uzrādītā forma *nostith* ar nozīmi ‘nakts’ nav atrodama nevienā slāvu valodā. Tāpat veca sieviete nevienā slāvu valodā nav *Stargga Babba*, kā rakstīts A. Murreja grāmatā, bet *staraya* (*stare*, *stary*) *baba* u. tml. Tomēr vairums līdzību atzīstamas par pamatotām, piemēram, *agni* – *ogon* ‘uguns’, *ost* (अस्थि *asthi*) – *kost* ‘kauls’, *stite* (सीदति *sīdati*) – *sidite* ‘sēdēt’ utt.

Frīdrihs Adelungs par krievu un sanskrita valodu radniecību

1811. gadā Pēterburgas ZA akadēmiķis, valodnieks Frīdrihs Adelungs publicēja rakstu franču valodā *Rapports entre la langue Sanscrit et la langue Russe* [Attiecības starp sanskritu un krievu valodu, Adelung 1811], pēc tam arī holandiešu valodā ar nosaukumu *Ower de Verwantschap de Russische en de Sanscritische taal* [Krievu un sanskrita valodu radniecība, Adelung 1814]. Šajās publikācijās autors uzrādīja 177 krievu valodas un sanskrita leksiski semantiskās līdzības – skaitliski vairāk, nekā tobrīd bija atrasts citās Eiropas valodās. Daudzi sanskrita un krievu vārdi izrādījās ne vien līdzīgi, bet gandrīz identiski pēc formas un semantikas. Tas ļāva autoram izteikt hipotēzi par sanskrita un krievu valodu „apbrīnojamo līdzību” (*l’étonnant rapport*).

Raksturojot salīdzināšanas metodi, autors uzsver, ka publikācijā ir vienkopus savākta tā sanskrita leksika, kurai krievu valodā atrodamas atbilsmes vārdu izrunā un to nozīmē.[7]

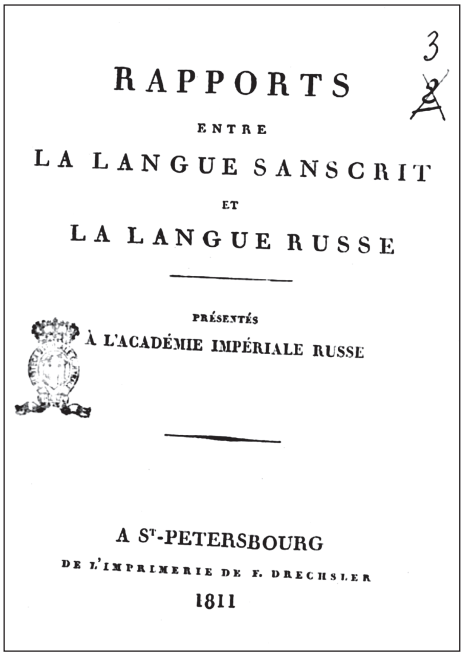

RAPPORTS

ENTRE

LA LANGUE SANSCRIT

ET

LA LANGUE RUSSE

PRÉSENTÉS

À L'ACADÉMIE IMPÉRIALE RUSSE

A ST-PETERSBOURG

DE L'IMPRIMERIE DE F. DRECHSLER

1811

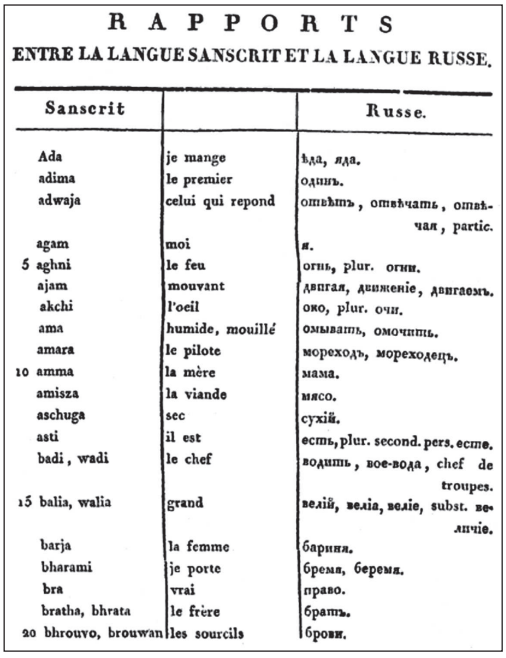

RAPPORTS

ENTRE LA LANGUE SANSCRIT ET LA LANGUE RUSSE.

	Sanscrit		Russe.
	Ada	je mange	ѣда, ядa.
	adima	le premier	одинъ.
	adwaja	celui qui repond	отвѣтъ, отвѣчать, отвѣчая, partic.
	agam	moi	я.
5	aghni	le feu	огнь, plur. огни.
	ajam	mouvant	двигая, движеніе, двигаемъ.
	akchi	l'oeil	око, plur. очи.
	ama	humide, mouillé	омывать, омочить.
	amara	le pilote	мореходъ, мореходецъ.
10	amma	la mère	мама.
	amisza	la viande	мясо.
	aschuga	sec	сухій.
	asti	il est	есть, plur. second. pers. есте.
	badi, wadi	le chef	водить, вое-вода, chef de troupes.
15	balia, walia	grand	велій, велія, веліе, subst. величіе.
	barja	la femme	бариня.
	bharami	je porte	бремя, беремя.
	bra	vrai	право.
	bratha, bhrata	le frère	братъ.
20	bhrouvo, brouwan	les sourcils	брови.

4. attēls. **F. Adelunga publikācijas *Rapports entre la langue Sanscrit et la langue Russe* (1811) titullapa un pirmās 20 sanskrita-krievu leksiski semantiskās līdzības**

[7] *La concordance des mots dans leur prononciation comme dans leur signification* [Adelung 1811: 3].

Sanskrita piemērus autors sniedza latīniskajā transkripcijā, krievu – kirilicā, tulkojumus un paskaidrojumus – franciski. F. Adelungs bija pārkrievojies vācietis no zinātnieku dzimtas ar augstas izglītības tradīcijām vairākās paaudzēs[8], kurš labi pārvaldīja ne tikai vācu, franču, latīņu, bet arī krievu valodu. Šīs kompetences izpaudās pētījumā: krievu valodas piemēri pierakstīti precīzi, vietām sniegti vairāki formu varianti, kā arī paskaidrojumi par attiecīgās formas gramatiskajām kategorijām. Piemēram, salīdzinot sanskrita अग्नि *agni* 'uguns' ar krievu огнь, огонь, autors rāda, ka formāli tuvākā sanskritam ir daudzskaitļa forma „plur. огни"; vai arī sanskrita verbs *dodati* 'dot' krievu valodā ir дастъ, kas fonētiski nedaudz atšķiras no sanskrita, bet ir saglabājies bez formālām izmaiņām slāvu vārdā додати ar nedaudz atšķirīgu nozīmi *donner le manquant* 'piedot klāt trūkstošo'.

Par atsevišķu autora izvēlēto sanskrita-krievu atbilsmju pareizību iespējams diskutēt, taču vairums ir pārliecinošas, piemēram, *ada* – ѣда, яда 'ēdiens', *adima* – одинъ 'viens', *amisza* (mūsd. आमिष *āmiṣa*, मांस *māṃsa*) – мясо 'gaļa', *dina* – день, дни 'diena' u. tml., jo pie identiskas semantikas sakrīt vārdu gramatiskā struktūra, bet fonētiskās atšķirības ir izskaidrojamas ar IE valodās novērotajām skaņu atbilstības likumībām.

Atliek piebilst, ka zināšanas par Indiju un sanskritu valodnieks uzskatīja par ļoti svarīgām visai Eiropas zinātnei un dēvēja par „vaduguni, kas turpmāk rādīs ceļu ikvienam zinātniekam, kurš nodarbosies ar valodu radniecības pētījumiem"[9].

Antuna Mihanoviča 200 vārdu saraksts

Šajā periodā atsevišķas sanskrita līdzības poļu un čehu valodu leksikā un gramatikā atrada polis Valentijs Skorohuds-Majevskis (*Walenty Skorochód-Majewski*, 1764–1835) grāmatā *O Słowianach i ich pobratymcach* (Par slāviem un viņu radiniekiem, Skorochód 1816), čehu ārsts un sanskrita pētnieks Antonīns Jans Jungmanns (*Antonín Jan Jungmann*, 1775–1854) pētījumā *O Sanskrytu* (Par sanskritu, Jungmann 1821) u. c. Pirmo nozīmīgāko slāvu-sanskrita salīdzināmo glosāriju izveidoja horvātu literāts un diplomāts, Horvātijas nacionālās atmodas darbinieks Antuns Mihanovičs (*Antun Mihanović*, 1796–1861), kurš 1823. gadā žurnāla *Hommayr's archiv* 66., 67. un 71. numurā publicēja rakstu vācu valodā ar nosaukumu *Zusammenstellung von 200 Laut- und Sinnvervandten Wörtern des Sanskrites und Slawischen* [Fonētiski un jēdzieniski līdzīgo sanskrita un slāvu 200 vārdu saraksts, Mihanović 1823].

Līdzīgi kā F. Adelungs, arī A. Mihanovičs uzskatīja, ka sanskrits un senās Indijas kultūras mantojums paver jaunas iespējas Eiropas valodu un tautu vēstures izpētei, un cerēja, ka „no Indijas nākošā gaisma kliedēs tūkstošgadīgo nakti, kas pārklājusi mūsu tautu saimes priekšvēsturi"[10]. Raksta pirmajā daļā A. Mihanovičs sniedz tobrīd publicēto

[8] F. Adelunga tēvabrālis Johans Adelungs (*Johann Christoph Adelung*, 1732–1806) bija vācu valodnieks, apgaismības darbinieks, vācu literārās valodas normalizētājs un unificētājs. Viens no ortogrāfijas principa „raksti kā runā un lasi kā rakstīts" ieviesējiem.

[9] *C'est particulièrement à la connaissance plus exacte que nous avons aujourd'hui de l'Inde, que nous devons la lumière, qui guide maintenant les savans dans leurs travaux sur l'affinité des langues* [Adelung 1811: 3].

[10] *Eine herrliche Aera soll nahen, wo die vieltausendjährige Nacht, welche die Urgeschichte unseres Geschlechtes deckt, vor dem aus Indien tagenden Lichte endlich verschwindet* [Mihanović 1823: 66].

sanskrita salīdzināmo pētījumu apskatu, bet otrajā daļā uzrāda 200 sanskrita vārdus, kuriem ir leksiski semantiskas atbilsmes slāvu (galvenokārt – horvātu, serbu, slovēņu u. c.) valodās.

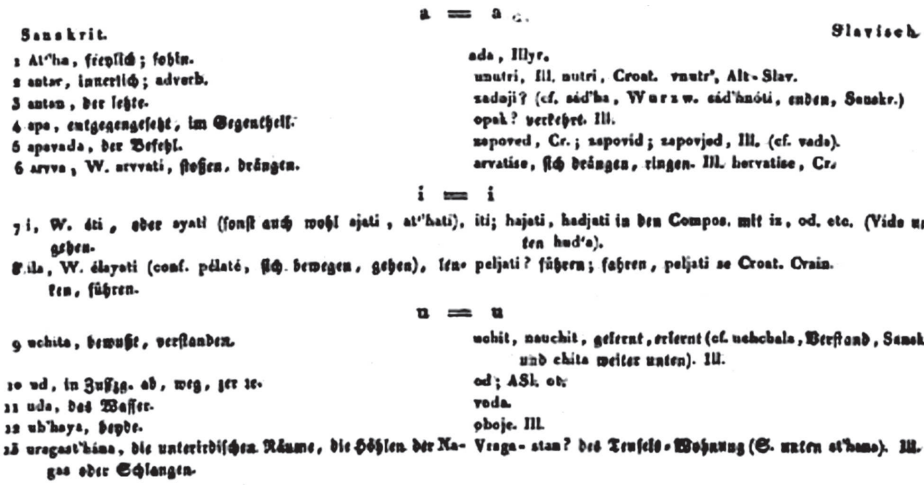

a = a

Sanskrit.	Slavisch.
1 At'ha, freylich; sohin.	ada, Illyr.
2 antar, innerlich; adverb.	unutri, Ill. nutri, Croat. vnutr', Alt-Slav.
3 antan, der letzte.	zadaji? (cf. sád'ha, Wurzw. sád'hnóti, enden, Sanskr.)
4 apa, entgegengesetzt, im Gegentheil.	opak? verkehrt. Ill.
5 apavada, der Befehl.	zapoved, Cr.; zapovid; zapovjed, Ill. (cf. vada).
6 arvva, W. arvvati, stoßen, drängen.	arvatise, sich drängen, ringen. Ill. hervatise, Cr.

i = i

7 i, W. éti, oder ayati (sonst auch wohl ajati, at'hati), gehen.	iti; hajati, hadjati in den Compos. mit iz, od. etc. (Vide unten hud'a).
8 ila, W. élayati (conf. pélaté, sich bewegen, gehen), lenken, führen.	peljati? führen; fahren, peljati se Croat. Crain.

u = u

9 uchita, bewußt, verstanden.	uchit, nauchit, gelernt, erlernt (cf. uchchala, Verstand, Sanskr. und chita weiter unten). Ill.
10 ud, in Zuſſzg. ab, weg, zer ꝛc.	od; ASl. ot.
11 uda, das Wasser.	voda.
12 ub'haya, beyde.	oboje. Ill.
13 uragast'hána, die unterirdischen Räume, die Höhlen der Nagas oder Schlangen.	Vraga-stan? des Teufels-Wohnung (S. unten st'hana). Ill.

5. attēls. **A. Mihanoviča raksta *Zusammenstellung von 200 Laut- und Sinnvervandten Wörtern des Sanskrites und Slawischen* (1823) fragments ar pirmajiem 13 vārdiem no šī saraksta**

Sanskrita un slāvu piemēri doti latīniskajā transkripcijā; tulkojumi un paskaidrojumi – vāciski. Atšķirībā no F. Adelunga, F. Golovkina u. c., kuri savos pētījumos varēja balstīties vienīgi uz V. Kerija (*William Carey*, 1804), Č. Vilkinsa (*Charles Wilkins*, 1808) gramatikām un oriģinālajiem sanskrita tekstiem, A. Mihanoviča rīcībā jau bija 1819. gadā Kalkutā iznākusī H. Vilsona (*Horace Hayman Wilson*, 1786–1860) apjomīgā (ap 1000 lpp.) sanskrita-angļu vārdnīca[11], kuras ievadā autors ir devis savu devanāgarī latīniskās transliterācijas tabulu. Līdz ar to arī A. Mihanoviča sanskrita piemēri jau transliterēti pēc vienotas sistēmas.

Kā radniecīgus autors identificē šādus sanskrita-slāvu leksēmu pārus: *eti* 'iet' – *iti* 'iet, staigāt'; *uda* 'ūdens' – *voda* 'ūdens'; *ubhaya* 'abi' – *oboje* 'abi'; *ostha* 'lūpa' – *usta* 'mute, lūpas'; *kadā* 'kad' – *kagda*, *kada* 'kad'; *kās*, *kasate* 'klepus, klepot' – *kashlj*, *kašalj* 'klepus'; *giri* 'kalns, paugurs, klints' – *gora* 'kalns'; *gavate* 'runa' – *govor*, *govoriti* 'runa, runāt'; *caturtha* 'ceturtais' – *chetvartij* 'ceturtais'; *jani* 'sieviete, māte' – *žena* 'sieviete, sieva'; *jīv*, *jīvati* 'dzīvs, dzīvot' – *živ*, *živjote* 'dzīvs, dzīvojat'; *jñā*, *jānāti* 'zināt' – *znati* 'zināt', *jñāna* 'zināšanas' – *znanje* 'zināšanas' u. c. Slāviskajiem leksikas piemēriem dažviet pievienotas norādes, no kādas slāvu valodas tie nāk, kā arī piezīmes par to gramatiskajām kategorijām.

Runājot par salīdzināšanas metodi, A. Mihanovičs lieto vācu jēdzienus *Übereinstimmung in Laut und Sinn* (angļu tulkojumos: *agreement in sound and meaning*), tātad

[11] *A Dictionary in Sanskrit and English* [Wilson 1819].

vārdu skaņas (izrunas) un nozīmes (jeb fonētikas un semantikas) sakritība, atbilstība salīdzināmajās valodās. Sanskrita-slāvu leksiski semantiskās līdzības A. Mihanovičs izvēlas pēc „skaņu un nozīmju" atbilstības, īpaši neanalizējot iespējamās skaņu pārmaiņas un salīdzināmo vārdu gramatiskās struktūras. Tas ir arī saprotami, jo tobrīd valodniecības priekšstati par fonētiskajām un morfoloģiskajām atbilsmēm radniecīgās valodās vēl tikai veidojās.[12]

Dažas regulāras skaņu atbilsmes starp sanskritu un slāvu valodām A. Mihanovičs pats mēģināja sistematizēt, grupējot leksiski semantisko līdzību pārus atbilstoši skaņu korelācijām. Tā, piemēram, viņš konstatēja, ka sanskrita *c* horvātu valodā mainās uz *ch* (*č*): *caturtha* = *chetarti* (*četvrti*) 'ceturtais'; *j* uz *z*: *jñāna* = *znanje* 'zināšanas'; *j* uz *ž*: *jani* 'māte, sieviete' = *žena* 'sieviete, sieva' u. tml.

Horvātu lingvists, indologs un slāvists Radoslavs Katičičs (*Radoslav Katičić*, 1930–2019) atzīmē, ka A. Mihanoviča pieeja bija „metodoloģiski interesanta, un dažos aspektos viņš krietni apsteidza savu laiku"[13]. Savukārt krievu-britu valodnieks K. Borisovs (*Константин Л. Борисов; Constantine Borissoff*), izturēdamies pret daudzām A. Mihanoviča hipotēzēm kritiski, pētījumu tomēr vērtē kā „nozīmīgu un ievērojamu ieguldījumu salīdzināmās valodniecības attīstībā"[14].

Aleksandrs Gilferdings par slāvu valodu un sanskrita radniecību

30 gadus pēc A. Mihanoviča krievu valodnieks, Pēterburgas ZA korespondētājloceklis Aleksandrs Gilferdings (*Александр Гильфердинг*, 1831–1872) šo tēmu attīstīja pētījumā *О сродствѣ языка славянскаго съ санскритскимъ* (Par slāvu valodas un sanskrita radniecību), kas publicēts 1853. gadā un satur līdz tam apjomīgāko sanskrita-slāvu salīdzinošo vārdnīcu – ap 600 sanskrita vārdu un to leksiski semantiskās līdzības krievu u. c. slāvu valodās.

Ievadā autors pamato pētījuma aktualitāti: lai gan salīdzināmā valodniecība savas pastāvēšanas 36 gadu laikā[15] ir guvusi ievērojamas sekmes, joprojām ir arī baltie plankumi, no kuriem būtiskākais – slāvu valoda. Valodniecības zinātne aizsākās Vācijā, un galveno sasniegumu autori ir vācu zinātnieki, tāpēc viņi ar sanskritu salīdzina pirmkārt tās valodas, kuras vislabāk pazīst: grieķu, latīņu un „visus vācu dialektus"[16],

---

[12] Par regulāru skaņu atbilsmju likumībām IE valodās valodnieki sāka runāt pēc Jakoba Grimma *Vācu gramatikas* [Grimm 1822] publicēšanas, kurā viņš izvirzīja hipotēzi par regulārām skaņu pārmaiņām un „fonētisko likumu" pastāvēšanu ģermāņu valodās. Par to, ka IE valodās iespējams konstatēt arī identisku vai līdzīgu vārda morfoloģisko struktūru, F. Bops zinātniskā līmenī paziņoja tikai pēc desmit gadiem savā IE valodu salīdzinošajā gramatikā [Bopp 1835].

[13] *Pri tome je njegov postupak metodološki zanimljiv jer se tek iz današnje perspektive pokazuje kako je u ponečemu bio i ispred svojega vremena* [Katičić 2005: 84].

[14] *The article has become an important contribution in preparing the foundations of the 'Illyrian' and Croatian national revival movements; however, this ideological pointedness should not overshadow its significance as a remarkable, for the time, piece of comparative linguistic research* [Borissoff 2015: 36].

[15] A. Gilferdings par modernās valodniecības dzimšanas brīdi uzskatīja nevis V. Džounsa lekciju 1786. gadā, bet F. Bopa IE salīdzinošās gramatikas pirmpublikācijas faktu 1816. gadā.

[16] *Всѣ нарѣчія Нѣмецкія*. No citāta redzams, ka tās valodas formas, ko šodien dēvējam par vācu, angļu, franču, latīņu, latviešu, lietuviešu, krievu utt. valodām, A. Gilferdings, F. Šlēgelis

bet slāvu valoda pētījumos ieņem pašu pēdējo vietu. Savus secinājumus viņi argumentē ar zendu, lietuviešu vai ķeltu, bet tikai ne ar slāvu valodu faktiem. Šāда parādība ir grūti izskaidrojama, bet tas ir fakts [Гильфердинг 1853: 3].

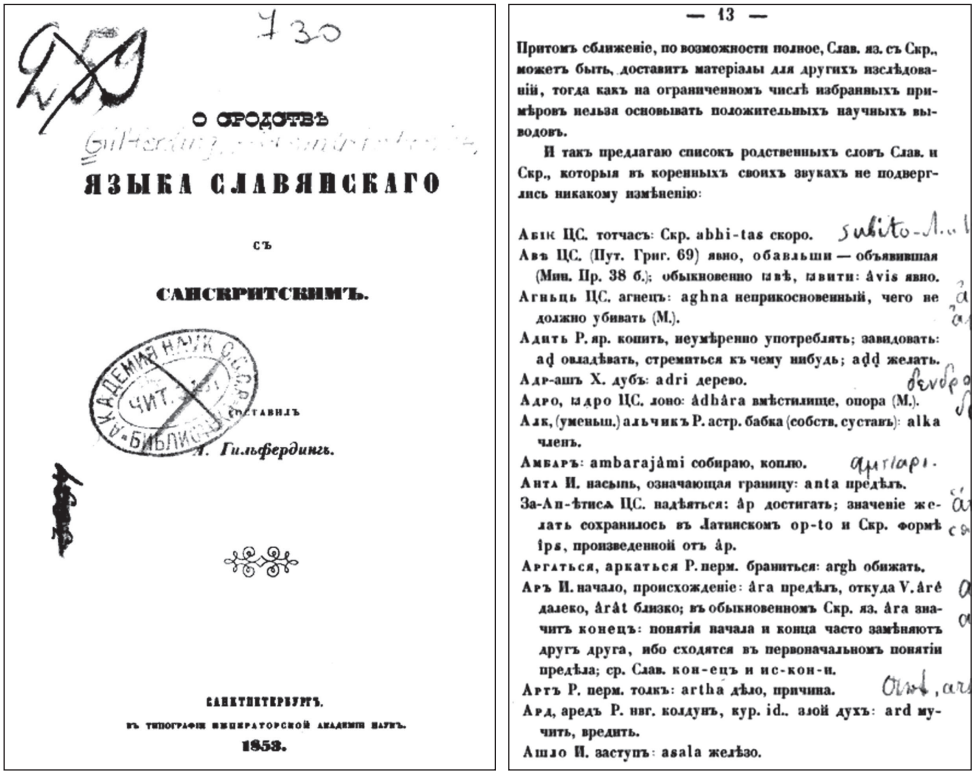

7 30

О СРОДСТВѢ

ЯЗЫКА СЛАВЯНСКАГО

СЪ

САНСКРИТСКИМЪ.

АКАДЕМІЯ НАУКЪ СПБ. ЧИТ. ЗАЛА БИБЛІОТЕКА

СОСТАВИЛЪ

А. Гильфердингъ.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФІИ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

1853.

— 13 —

Притомъ сближеніе, по возможности полное, Слав. яз. съ Скр., можетъ быть, доставитъ матеріялы для другихъ изслѣдованій, тогда какъ на ограниченномъ числѣ избранныхъ примѣровъ нельзя основывать положительныхъ научныхъ выводовъ.

И такъ предлагаю списокъ родственныхъ словъ Слав. и Скр., которыя въ коренныхъ своихъ звукахъ не подверглись никакому измѣненію:

Абік ЦС. тотчасъ: Скр. abhi-tas скоро.

Авъ ЦС. (Пут. Григ. 69) явно, обавльши — объявившая (Мин. Пр. 38 б.); обыкновенно явѣ, явити: âvis явно.

Агньць ЦС. агнецъ: aghna неприкосновенный, чего не должно убивать (М.).

Адить Р. яр. кошить, неумѣренно употреблять; завидовать: aḍ овладѣвать, стремиться къ чему нибудь; aḍḍ желать.

Адр-ашъ Х. дубъ: adri дерево.

Адро, ядро ЦС. лоно: ádhâra вмѣстилище, опора (М.).

Алк, (уменьш.) альчикъ Р. астр. бабка (собств. сустав): alka членъ.

Амбаръ: ambarajâmi собираю, коплю.

Анта И. насыпь, означающая границу: anta предѣлъ.

За-Ап-ѣтисѧ ЦС. надѣяться: âp достигать; значеніе желать сохранилось въ Латинскомъ op-to и Скр. формѣ ipṛa, произведенной отъ âp.

Аргаться, аркаться Р. перм. браниться: argh обижать.

Аръ И. начало, происхожденіе: âra предѣлъ, откуда V. ârê далеко, ârât близко; въ обыкновенномъ Скр. яз. âra значитъ конецъ: понятія начала и конца часто замѣняютъ другъ друга, ибо сходятся въ первоначальномъ понятіи предѣла; ср. Слав. кон-ецъ и ис-кон-и.

Артъ Р. перм. толкъ: artha дѣло, причина.

Ард, аредъ Р. нвг. колдунъ, кур. id.. злой духъ: ard мучить, вредить.

Ашло И. заступъ: asala желѣзо.

6. attēls. **A. Gilferdinga pētījuma *О сродствѣ языка славянскаго съ санскритскимъ* (1853) titullapa un pirmie 14 piemēri no viņa sanskrita-slāvu leksiski semantisko līdzību saraksta**

Arī A. Gilferdings sanskritu – atšķirībā no F. Šlēgeļa – vairs neuzskata par IEP, bet tikai par arhaiskāko starp dzīvajām IE valodām, kurā visprecīzākā formā ir saglabājušās tās IEP īpašības, kuras pārējās radniecīgajās valodās jau ir izkliedētas, izkropļotas vai nozaudētas.[17]

A. Gilferdings risina salīdzināmo valodu skaņu adekvātas transliterācijas un transkripcijas problēmu, ko priekšteči tika vienīgi iezīmējuši. Slāvu vārdus viņš pieraksta ar krievu burtiem, ieviešot papildu grafēmas no baznīcas slāvu valodas alfabēta, bet pārējo

---

u. c. 19. gs. valodnieki uzskatīja par ģermāņu, romāņu, baltu, slāvu, ķeltu utt. valodu izloksnēm (kr.: *нарѣчія*) jeb dialektiem (vācu: *Mundarten*).

[17] *Языкъ Санскритский* [..] *съ наибольшею вѣрностью сохранилъ первобытныя свойства рѣчи Индо Европейской, разсѣянныя, искаженныя или утраченныя въ прочихъ языкахъ родственныхъ* [Гильфердинг 1853: 3, 5].

valodu piemērus – ar latīņu alfabēta burtiem, kuriem atsevišķu specifisku valodas skaņu attēlošanai pievieno papildu diakritiskās zīmes. Lai gan vēlāk lielākā daļa A. Gilferdinga ieviesto zīmju slāvu valodu fonētiskajā transkripcijā netika izmantota, savam pētījumam viņš bija izveidojis visai detalizētu fonēmu grafiskās atveides sistēmu, kas lasītājam ļāva saprast, kā attiecīgā skaņa tiek izrunāta.

Tāpat autors sniedz sanskrita fonētikas aprakstu, izmantojot devanāgarī latīnisko transliterāciju. Tiekdamies iespējami precīzāk transkribēt senindiešu valodas skaņu nianses, autors lieto diezgan daudz diakritisko zīmju. Par unificētu sanskrita transliterācijas sistēmu pasaules sanskritologi vienojās tikai pēc pusgadsimta. Lielākā daļa A. Gilferdinga lietoto zīmju tajā netika uzņemta – vienkāršības un ērtuma vārdā. Konkrētajā pētījumā detalizēts skaņu apraksts ļāva autoram diezgan precīzi salīdzināt slāvu valodas un sanskrita fonētiskās sistēmas un secināt, ka tās ir gandrīz vienādas.[18]

Tālāk A. Gilferdings pāriet pie leksiski semantisko līdzību saraksta, kurā operē ar leksikas paraugiem no dažādām slāvu valodām (autora skatījumā – izloksnēm), atrod vārdus, kas formāli un semantiski ir gandrīz identiski savām sanskrita atbilsmēm. Piemēram, no krievu valodas: гадъ – *gaḍu* ‘tārps’, домъ – *dama* ‘māja’; новый – *nava*, *navja* ‘jauns’, жив, жить – *ǵiv* जीव (*jīva*) ‘dzīvs’, носъ – *nasà* ‘deguns’, огнь – *agni* ‘uguns’, подъ – *pada* (पादु *pādu*) ‘vieta’, полка ‘plaukts’ – *phalaka* ‘dēlis’, роса – *rasa* ‘ūdens’ (रसा *rasā* ‘augsne, mitrums’); no baznīcas slāvu (ЦС): нокъть – *nakha* ‘nags’, овьца – *avi* ‘avs’; no čehu: братръ – *bhrātṛ* ‘brālis’, no serbu: кокотъ – *kukkuta* ‘gailis’, меляти ‘smērēt’ – *mala* ‘dubļi’; no horvātu: петла, пецель – *patala* ‘stiebrs’, банъ ‘Horvātijā vaivada tituls’ – *bhanu* ‘kungs’; no poļu-kašubu: лепа ‘lūpa’ – *lapana* ‘mute’, no augšsorbu: медъ ‘starpā’ – *madhja* ‘vidū’ utt. Sava pētījuma pirmo daļu autors noslēdz ar atziņu: „Garais fonētiski līdzīgo sanskrita-slāvu vārdu saraksts, bez šaubām, pierāda, ka šo valodu starpā pastāv vistuvākā radniecība.”[19]

Uz savāktā leksiski semantisko līdzību materiāla bāzes autors mēģina definēt, kādas skaņu pārmaiņas notikušas slāvu valodas vārdsaknēs, salīdzinot ar sanskrita atbilsmēm. Piemēram, patskaņi *e* < *a*: жена – *gani* (जनी janī) ‘sieva’, звенѣть – *svan* ‘zvanīt’ (स्वन *svana* – ‘skaņa’), медъ – *madhu* ‘medus’, небо – *nabhas* ‘debesis’; *e* < *i*: тетеревъ ‘rubenis’ – *tittira* ‘irbe’; *o* < *a*: бобръ ‘bebrs’ – *babhru* ‘mangusts’, horv. бошити ‘vērīgi skatīties’ – *bhas* ‘redzēt’; *o* < *u*: bulgāru: соче ‘rādu’ – *sûć* ‘rādīt’. IE valodām raksturīgo līdzskaņu *l* < *r* (*r* < *l*) miju autors atrod serbu валовъ ‘sile’ – *varva* (वार्वट *vārvaṭa*) ‘trauks’; krievu apvidvārdā варега ‘virve’ – *valga* ‘valgs, iemaukti’; baznīcas slāvu влъкъ un krievu волк – *vṛka* ‘vilks’; krievu соль – *sara* ‘sāls’, piemetinot, ka sanskrita fonēma r saglabājusies serbu valodas derivatīvā сосюръ ‘sālstrauks’. Šādā veidā, salīdzinot sanskrita un slāvu leksiku, A. Gilferdings atrod ap 70 skaņu pārmaiņas un atbilsmes variantus.

---

[18] *Мы получаемъ въ двухъ сравнимаемыхъ языкахъ систему звуковъ, почти одинаковую* [Гильфердинг 1853: 11].

[19] *Этотъ длинный списокъ Славянскихъ и Санскритскихъ словъ, совершенно сходныхъ въ звукахъ своихъ, безъ сомнѣнія, ясно и наглядно доказываетъ, что эти языки соединены между собою самымъ близкимъ родствомъ* [Гильфердинг 1853: 39].

Pētījuma gaitā A. Gilferdings izvirza arī atsevišķu īpašvārdu etimoloģijas, piemēram, hidronīmus Донъ, Дунай atvedina no sanskrita vārda *dhuni* 'upe', bet krievu vārdu кремль 'kremlis' – no sanskrita substantīva *krama* 'spēks, vara, kārtība'.

A. Gilferdinga pētījumu atzinīgi novērtējis viņa laikabiedrs, krievu sanskritologs, pirmās sanskrita-krievu vārdnīcas autors Kaetans Kossovičs (*Каэта́н Андре́евич Косо́вич*, 1814–1883) rakstā *Филологическія замѣчанія* (Filoloģiskas piezīmes, Коссович 1853). Izvērtējot salīdzināmās valodniecības stāvokli Krievijā un Eiropā 19. gs. vidū un slāvu valodnieku ieguldījumu salīdzināmās leksikoloģijas attīstībā, viņš īpaši izceļ A. Gilferdinga pētījumu kā ļoti kvalitatīvu un studēšanas vērtu gan lielā valodas faktu materiāla, gan asprātīgo un interesanto secinājumu dēļ, un uzskata, ka tas ir labs ieganstslai meklētu slāvu valodas vārdu izcelsmes zinātnisku skaidrojumu.[20]

***

Ar A. Gilferdinga publikāciju faktiski noslēdzās sanskrita un Eiropas valodu leksikas salīdzinošo pētījumu (lielā mērā arī visas IE salīdzināmās leksikoloģijas) pirmais posms, kuram sekoja šādu pētījumu pārtraukums vesela gadsimta garumā. 19. gs. otrajā pusē Eiropas valodniecībā sāka dominēt jaungramatiķi, kuri daudz nodarbojās ar hipotētiskas PIE u. c. hipotētisku valodu protoformu rekonstruēšanu. Viņu lingvistiskie pētījumi bija orientēti uz fonētikas un morfoloģijas, bet ne leksikas līmeni. 20. gs. IE valodniecība attīstījās zem strukturālisma un formālisma karogiem; par lingvistu izpētes objektu kļuva valodu iekšējās formālās struktūras, kas maz korelējās ar leksiku kā tādu un komparatīvistiku kā pētīšanas metodi. Rezultātā pie leksikas salīdzināmajiem pētījumiem Rietumu valodniecība atgriezās tikai 20. gs. vidū – ar Morisa Svodeša[21] leksikostatistikas un glotohronoloģijas un Džozefa Grīnberga[22] masu salīdzināšanas metodēm. Taču to autori savas metodes izmantoja galvenokārt kā lingvistiskās tipoloģijas instrumentus Amerikas indiāņu, Āfrikas u. c. neindoeiropiešu tautu valodu saimju robežu noteikšanai. Sanskrita leksikas salīdzināmajos pētījumos tās netika izmantotas. Turklāt M. Svodešs savu leksikostatistikas metodi neizstrādāja līdz galam, bet pievērsās vienam tās aspektam, t. s. glotohronoloģijai – hipotētiskai metodei, ar kuras palīdzību mēģināja noteikt radniecīgu valodu diversifikācijas laiku [Swadesh 1972]. Tādējādi salīdzināmās leksikoloģijas pionieru 19. gs. iedibinātās tradīcijas 20. gs. būtisku attīstību neguva, un mūsdienās šī valodniecības nozare, Krievijas valodnieces R. Ceitlinas vārdiem runājot, joprojām vēl atrodas formēšanās stadijā un sper tikai pirmos soļus.[23]

---

[20] *Считая его достойнымъ изученія по множеству матеріаловъ, въ немъ собранныхъ, и соображеній остроумныхъ и любопытныхъ, я остановлюсь на немъ, как на поводе къ объясненію образованія слов языка отечественного* [Коссович 1853: 7].

[21] Moriss Svodešs (*Morris Swadesh*, 1909–1967) – amerikāņu lingvists un antropologs. Salīdzināmās leksikoloģijas vēsturē pazīstams ar t. s. Svodeša bāzes leksikas sarakstu (*Swadesh list*) kā leksikostatistikas metodes instrumentu [Swadesh 1955].

[22] Džozefs Grīnbergs (*Joseph Harold Greenberg*, 1915–2001) – amerikāņu lingvists, viens no lingvistiskās tipoloģijas un valodu ģenētiskās klasifikācijas autoriem. Salīdzinošās leksikoloģijas vēsturē pazīstams ar t. s. masu salīdzināšanas (*mass comparison*) jeb daudzpusējas salīdzināšanas (*multilateral comparison*) metodi, ar kuras palīdzību mēģināja noteikt ģenētiskās saistības līmeni starp valodām.

[23] *Сравнительная лексикология* [..] *делает свои первые шаги* [Цейтлин 1996: 3].

Baltu-sanskrita leksikas salīdzinošie pētījumi

Uz baltu (sevišķi – lietuviešu) valodu līdzību ar sanskritu, kā arī to arhaiskumu valodnieki norādījuši jau 19. gs., taču šīs atziņas balstījās galvenokārt uz F. Bopa, A. Šleihera, A. Meijē u. c. autoritatīvu valodnieku izteikumiem, nevis sistemātiskiem sanskrita un baltu valodu leksikas salīdzinošajiem pētījumiem. Atsevišķi mēģinājumi salīdzināt sanskritu ar mūsu valodām tomēr ir bijuši jau komparatīvistikas pirmsākumos. F. Adelungs savā 1832. gada sanskrita literatūras vēsturiskajā apskatā liecina, ka 1828. gadā Kēnigsbergas Karaliskajā vācu biedrībā[24] profesors P. Bolens[25] nolasījis publisku lekciju vācu valodā par lietuviešu un sanskrita valodu līdzību. Savukārt Kurzemes mācītājs Karls Vatsons[26] atradis lielu līdzību sanskrita un latviešu valodas gramatiskajās formās, diemžēl zinātnieka agrīnā nāve ir pārtraukusi viņa plašākus pētījumus par šo tēmu [Adelung 1832: 52]. Ne P. Bolena lekcija, ne K. Vatsona pieraksti nav saglabājušies. Taču latvistikas un baltistikas vēsturē ir viena publikācija, kura pelna uzmanību aplūkojamās tēmas kontekstā, lai gan tās autors nav profesionāls valodnieks. Tā ir Kaspara Lazdiņa (*Chas. Lasdin*) 1954. gadā Monreālā angļu valodā izdotā grāmata *Sanskrit-Latvian words. Living language fossils* (Sanskrita-latviešu vārdi. Dzīvie valodas izrakteņi). No pirmajām līdzīgām publikācijām to šķir vairāk kā gadsimts, taču tā iederas mūsu apskatā kā pirmā sanskrita-latviešu salīdzināmā vārdnīca. Turklāt metodoloģiski un stilistiski tā ir līdzīga F. Šlēgeļa, F. Golovkina, A. Murreja, F. Adelunga pētījumiem: neiedziļinoties fonētisko atbilsmju un salīdzināmo vārdu gramatisko struktūru analīzē, autors meklē identiski vai līdzīgi izrunājamus sanskrita un latviešu vārdus, kuri nozīmē vienus un tos pašus vai līdzīgus jēdzienus, un atrod ap 300 līdzību pāru.

„Nav jaunums, ka sanskritā un latviešu valodā ir daudz līdzību," autors raksta ievadā. „Pārsteidzoši ir tas, ka identisku latviešu vārdu ir tik daudz un, neraugoties uz to, līdz šim tie nav savākti un klasificēti."[27] Jēdzienus, kas salīdzināmajās valodās izteikti ar formāli līdzīgiem vārdiem, viņš grupē pēc cilvēku dzīves un darbības jomām, uz kurām tie attiecas: sociālās šķiras, ģimenes locekļu statuss, ķermeņa daļu nosaukumi, dabas parādības, reliģija, uzturs u. tml. Piemēram, grupā „Sociālās šķiras" autors ievieto skr. KARTA 'atšķirība, iedalījums' un salīdzina to ar latv. KĀRTA; grupā „Ģimene" – skr. MATA (मातृ *mātṛ*) jeb latv. MĀTE; skr. SŪNI (सूनु *sūnu*) 'bērns, dēls' un latv. ZĒNS; grupā „Ķermeņa daļas" – skr. NAKHA jeb latv. NAGS; skr. MUKHA jeb latv. MUTE; skr. NASA (arī नासा *nāsā*) 'deguns' un latv. NĀSS (skr. नस्र *nasra*); skr. PARNA jeb latv. SPĀRNS; grupā „Materiālas lietas" – skr. RATHA jeb latv. RATI; grupā „Ēdieni" – skr. MADHU jeb latv. MEDUS; grupā „Dabas parādības" – skr. SVANA

[24] *Die Königliche Deutsche Gesellschaft.*

[25] Pēters fon Bolens (*Peter von Bohlen*, 1796–1840), vācu orientālists un indologs, Kēnigsbergas universitātes profesors.

[26] Karls Vatsons (*Carl Friedrich Watson*, 1777–1826), Kurzemes guberņas vācu luterāņu mācītājs, viens no pirmajiem latviešu etnogrāfijas un vēstures pētniekiem, laikraksta „Latviešu Avīzes" redaktors 1822.–1826. gadā.

[27] *There is nothing new that the basic Sanskrit and Latvian languages have close similarity, but the surprising fact is that though in the Latvian language there are such a large number of identical words, they have not been collected and classified* [Lasdin 1954: 3].

'skaņa' un latv. ZVANS; skr. AGNI jeb latv. UGUNS; skr. DHŪMA jeb latv. DŪMI; grupā „Reliģija" – skr. DEVA (arī देव *daiva*) jeb latv. DIEVE utt.

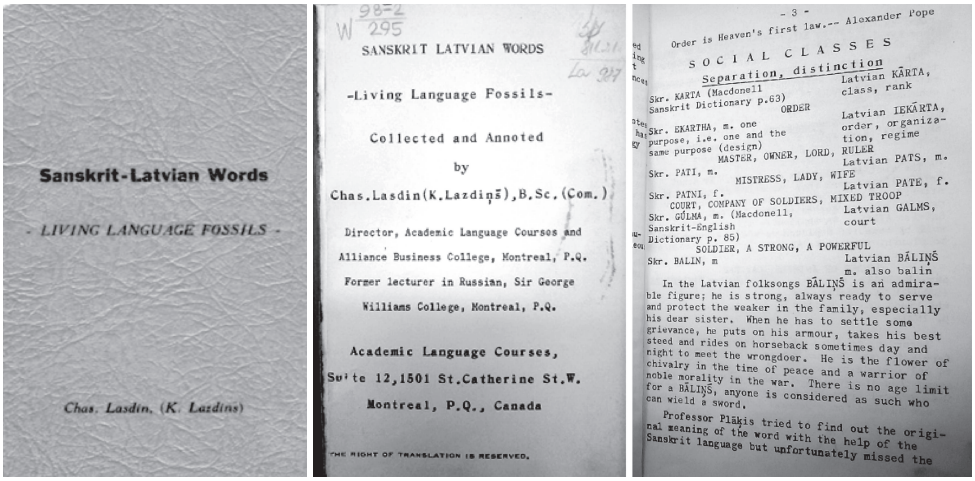

Sanskrit-Latvian Words

- LIVING LANGUAGE FOSSILS -

Chas. Lasdin, (K. Lazdiņš)

W 295

SANSKRIT LATVIAN WORDS

-Living Language Fossils-

Collected and Annoted

by

Chas.Lasdin(K.Lazdiņš),B.Sc.(Com.)

Director, Academic Language Courses and Alliance Business College, Montreal, P.Q.

Former lecturer in Russian, Sir George Williams College, Montreal, P.Q.

Academic Language Courses, Suite 12,1501 St.Catherine St.W. Montreal, P.Q., Canada

THE RIGHT OF TRANSLATION IS RESERVED.

- 3 -

Order is Heaven's first law.-- Alexander Pope

SOCIAL CLASSES

Separation, distinction

Skr. KARTA (Macdonell Sanskrit Dictionary p.63) ORDER — Latvian KĀRTA, class, rank

Skr. KARTHA, m. one purpose, i.e. one and the same purpose (design) — Latvian IEKĀRTA, order, organization, regime

Skr. PATI, m. MASTER, OWNER, LORD, RULER — Latvian PATS, m.

Skr. PATNI, f. MISTRESS, LADY, WIFE — Latvian PATE, f.

Skr. GŪLMA, m. (Macdonell, Sanskrit-English Dictionary p. 85) COURT, COMPANY OF SOLDIERS, MIXED TROOP — Latvian GALMS, court

Skr. BALIN, m SOLDIER, A STRONG, A POWERFUL — Latvian BĀLIŅŠ m. also balin

In the Latvian folksongs BĀLIŅŠ is an admirable figure; he is strong, always ready to serve and protect the weaker in the family, especially his dear sister. When he has to settle some grievance, he puts on his armour, takes his best steed and rides on horseback sometimes day and night to meet the wrongdoer. He is the flower of chivalry in the time of peace and a warrior of noble morality in the war. There is no age limit for a BĀLIŅŠ, anyone is considered as such who can wield a sword.

Professor Plāķis tried to find out the original meaning of the word with the help of the Sanskrit language but unfortunately missed the

7. attēls. **K. Lazdiņa grāmatas *Sanskrit-Latvian words. Living language fossils* (1954) vāks, titullapa un teksta fragments**

Publikācija savulaik izraisīja plašu diskusiju trimdas latviešu presē. 1955. gada janvārī „Londonas Avīze" publicēja Latvijas sūtņa K. Zariņa atsauksmi par K. Lazdiņa grāmatu:

„Jūsu darbs ir ievērības un apbrīnas cienīgs un es ļoti priecājos par šo sevišķi labi izdevušos latviešu valodas propagandas darbu, tik zinātniskā un izsmeļošā apjomā, kā Jūs to esiet veikuši. Jums taisnība: latvju tauta sīksti turas pie savas valodas. Viņas sīkstums un vienība ir mūsu senčiem palīdzējušas uzvarēt un šie paši tikumi arī mūs reiz vedīs atpakaļ uz dzimteni." [Sanskrita un latviešu valodas sakari. *Londonas Avīze*, Nr. 451, 14.01.1955.]

Taču šādu viedokli atbalstīja ne visi. Valodnieks Benjāmiņš Jēgers Amerikas latviešu laikrakstā „Laiks" publicēja recenziju „Vēl viens neizdevies mēģinājums", kurā pārmeta autoram, ka viņš nemēģina salīdzināt un analizēt sanskrita un latviešu valodas līdzības fonētikas un morfoloģijas līmenī, kā to paredz salīdzināmi vēsturiskā metode, bet līdzīgo vārdu salīdzināšanā vadās no leksēmu ārējās leksiski semantiskās līdzības – vienkārši meklē līdzīgi izrunājamus vārdus ar līdzīgu nozīmi. Tas novedot pie nepareiziem skaidrojumiem. Piemēram, sanskrita „vārdu *ēkārtha* K. Lazdiņš uzskata par radu latviešu vārdam „iekārta", lai gan sanskr. vārds sastāv no ēka – 'viens' un artha – 'mērķis, nozīme', bet latviešu vārdam pamatā ir lietvārds 'kārta' ar priedēkli ie-, nevis kaut kāda – ārta" [Jēgers 1955].

Konkrētā piemēra kritika atzīstama par pamatotu. Taču savā recenzijā B. Jēgers nepiemin nevienu no augstāk citētajiem līdzību piemēriem, kurus K. Lazdiņš ir atradis pareizi, jo tajos redzama sanskrita un latviešu leksēmu morfoloģisko struktūru sakritība, bet skaņu pārmaiņas ir izskaidrojamas ar citās IE valodās konstatētajām skaņu atbilsmēm. Turklāt K. Lazdiņa publikācijā tādu pāru ir daudz.

Pret daudzām K. Lazdiņa hipotēzēm ir pamats izturēties kritiski. Līdzības nereti izvēlētas uz intuīcijas un asociāciju, nevis stingras metodikas pamata. Taču jāņem vērā, ka viņa rīcībā nebija gatavas leksikas salīdzināšanas metodikas. K. Lazdiņš tika izvirzījis interesantu un latviešu etnoģenēzes izpratnei būtisku valodniecisku hipotēzi par latviešu valodas izteiktu (salīdzinājumā ar Rietumeiropas valodām) līdzību sanskritam, kura šī iemesla dēļ ir pelnījusi tālāku izpēti, nevis noliegšanu.

Secinājumi

Valodnieku izpratne par IE valodu saimi, IE salīdzināmā valodniecība kā lingvistikas nozare 18. gs. gadsimta beigās radās tādēļ, ka eiropieši sev atklāja sanskritu – teritoriāli un hronoloģiski tālo Indijas vēdu valodu, kas tomēr izrādījās ļoti līdzīga Eiropas valodām visos līmeņos – fonētikā, gramatiskajās formās, leksikā. Līdz 19. gs. vidum, kamēr valodnieki diskutēja par IE valodu saimes robežām, sanskrits šajās diskusijās kalpoja par glotoģenealoģisku etalonu.

Lingvistiskās komparatīvistikas pionieri 18.–19. gs. mijā par valodu evolūcijas un ģenealoģijas izpētes svarīgāko instrumentu uzskatīja tieši leksikas salīdzināšanu: sanskritā tika meklētas un atrastas attiecīgo Eiropas valodu leksiski semantiskās atbilsmes jeb vārdu pāri, kuros viens un tas pats vai semantiski tuvs jēdziens izteikts ar vienu un to pašu vai līdzīgu skaņu kombināciju vārdsaknes līmenī. Šo pieeju (nenoliedzot skaņu pārmaiņu izvērtēšanas un gramatisko struktūru atbilstības nozīmi) īpaši aizstāvēja slāvu un baltu valodu pratēji, kuri savās valodās atrada daudz sanskrita leksiski semantisko līdzību – vairāk nekā ģermāņu un romāņu valodās – un uzskatīja šo faktu par padziļinātas zinātniskas izpētes vērtu.

Tomēr 19. gs. vidū interese par sanskritu kā lingvistiskās komparatīvistikas instrumentu samazinājās, bet salīdzināmās leksikoloģijas attīstība apsīka. Par salīdzināmās valodniecības pētījumu galveno objektu kļuva IE valodu fonētika, gramatika un citi valodas sistēmas līmeņi. Leksikas salīdzināšanas metode tā arī netika izstrādāta.

Vārdu salīdzināšanas metodes formulēšana šobrīd ir komparatīvās leksikoloģijas neatliekams uzdevums. Tas veicams, apkopojot un attīstot tālāk šīs nozares pionieru izmantotos vārdu salīdzināšanas paņēmienus, kuri ietvēra gan leksēmu objektīvo, formālo līdzību/atšķirību noskaidrošanu fonētikas un gramatisko struktūru līmenī (ar salīdzināmi vēsturiskās metodes instrumentiem), gan vārdu semantikas veidošanās komplicēto, subjektīvo dabu. Šķiet, ka šodien, balstoties uz jaunākajiem pētījumiem semantikas jomā un izmantojot leksikostatistikas pieeju, tas beidzot varētu izdoties.

LITERATŪRA

Adelung, F. *Rapports entre la langue Sanscrit et la langue Russe*. St-Petersbourg: F. Drechsler, 1811.

Adelung, F. *Ower de Verwantschap de Russische en de Sanscritische taal*. Algemene konst en letterbode, 1814, S. 27, 26–29.

Adelung, F. von. *An Historical Sketch of Sanscrit Literature: With Copious Bibliographical Notices of Sanscrit Works and Translations*. Oxford: D. A. Talboys, 1832. 234 p.

Bopp, F. *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache...* Herausgegeben und mit Vorerinnerungen begleitet von Dr. K. J. Windischmann. Frankfurt am Main: Andreas, 1816.

Bopp, F. *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gothischen und Deutschen*. Berlin: F. Dümmler, 1833.

Bopp, F. *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Send, Armenischen, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Altslavischen, Gothischen und Deutschen*. Berlin: F. Dümmler, 1835.

Bopp, F. *A comparative grammar of the Sanskrit, Zend, Greek, Latin, Lithuanian, Gothic, German, and Sclavonic languages* (translated by Edward B. Eastwick). London – Edinburgh: Williams and Norgate, 1856.

Borisoff, C. L. Antun Mihanović and His Contribution to Slavonic-Sanskrit Comparative Studies. *FILOLOGIJA* 64, Zagreb, 2015, pp. 1–36.

Carey, W. *A Grammar of the Sanskrit Language, composed from the works of the most esteemed Hindoo Grammarians*. Serampore: Mission Press, 1804.

Golovkin, F. G. *Etymologies slavonnes tir es du Samscrit. Fundgruben des Orients*. Bearbeitet durch eine Gesellschaft von Liebhabern, 1809. 1, S. 459–460.

Grimm, J. *Deutsche Grammatik*. Göttingen: Dieterrichs, 1822.

Jēgers, B. Vēl viens neizdevies mēģinājums. *Laiks*, Nr. 3, 08.01.1955.

Jungmann, A. *O Sanskrytu. Krok, Veřejný spis všenaučný pro vzdělance národu Česko-Slovanského*. Vydáván přispíváním mnoha učených vlastenců od Jana Svatopluka Presla, doktora lékařství, c. k. veřejného profe-sora přírodopisu a správce c. k. přírodovny vysokých škol pražských. Částka I, 1821, S. 65–81.

Katičić, R. Mitovi naše poganske starine i Natko Nodilo. *Filologija* 44,2005, pp. 63–84.

Lazdiņš, K. *Sanskrit Latvian Words: Living Language Fossils. Collected and annoted by Chas*. Lasdin (K. Lazdins), B. sc. (com.). Montreal, P. Q., Canada: Academic Language Courses, 1954, p. 72.

Mihanović, A. Zusammenstellung von 200 Laut- und Sinnvervand-ten Wörtern des Sanskrites und Slawischen. *Hommayr's archiv*, 1823. № 66, 67, 71.

Murray, A. *History of the European Languages or, researches into the affinities of the Teutonic, Greek, Celtic, Sclavonic, and Indian nations* Vol. I–II. Edinburgh: Archibald Constable & Co; London: Hurst, Robinson and Co, 1823.

Schlegel, F. *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier. Ein Beitrag zur Begründung der Alterthumskunde* [..]. *Nebst metrischen Uebersetzungen Indischer Gedichte*. Heidelberg: Mohr und Zimmer, 1808. *Digitale Edition von Jochen A*. Bär. Vechta 2014.

Skorochód-Majewski, W. O *Słowianach i ich pobratymcach. Cz. 1, Obeymuiaca czytane na posiedzeniach działowych w latach 1813, 1814, 1815, tudzież na Posiedzeniu Publicznem Towarzystwa Królewskiego Przyiaciół Nauk dnia 30 kwietnia 1816 r. rozprawy o języku sanskryptskim* [..]. Warszawa: Viktor Dabrowski, 1816.

Swadesh, M. Towards greater accuracy in lexicostatistic dating. *International Journal of American Linguistics*, 1955, # 21, 121–137.

Swadesh, M. *The Origin and Diversification of Language*. London: Routledge & Kegan Paul, 1972, p. 252.

Wilkins, C. *Grammar of the Sanskrita Language*. London: W. Bulmer and Co, 1808.

Гильфердинг, А. *О сродствѣ языка славянскаго съ санскритскимъ*, 1-е изд. Saint-Petersburg: Тип. Имп. Академии наук, 1853, с. 288.

Коссович, К. *Филологическія замѣчанія*. Санктпетер-бургъ: Тип. Имп. Академии наук, 1853, с. 24.

Сафронов, В. А. *Индоевропейские прародины*. Горький: Волго-Вятское книжное изд-во, 1989. 398 с.

Цейтлин, Р. М. *Сравнительная лексикология славянских языков X/XI–XTVPCV вв. Проблемы и методы*. Москва: Наука, 1996. 232 с.

Regīna KVAŠĪTE
(Šauļu Universitāte)

Lietuvas reģionu nosaukumi latviešu valodā

Summary

The Names of the Regions of Lithuania in the Latvian Language

The aim of the research is to find out the rendering and usage of Lithuanian names of regions, singled out according to various criteria, in the Latvian language. Dictionaries, encyclopaedias, press issues, and information for tourists published in Latvia as well as other non-fiction texts, both written in Latvian or Lithuanian and translated into Latvian, were chosen as sources for the investigation.

According to Latvian sources, the rendering and usage of Lithuanian regions is much simpler. The most difficult name of the five regions, *Aukštaitija*, *Dzūkija*, *Mažoji Lietuva*, *Suvalkija*, *Žemaitija*, is the first one. Because of the difference in the consonants forming the basis of the root of the adjective having the same meaning (cf. Lithuanian *aukštas* and Latvian *augsts*), the forms *Aukštaitija* and *Augštaitija* were found; the form that is more similar to the original is the correct one. Both names *Dzūkija* and *Žemaitija* have no other variants differing from the Lithuanian form; and the name *Suvalkija* was used with a palatal consonant of the Latvian language, *Suvaļkija*, in one of the sources. Such rendering reflects pronunciation more precisely; however, still it has no tradition of usage. A collocation *Mažoji Lietuva* is usually translated word by word, *Mazā Lietuva*, even though, observing the analogy with other names of the same kind, it could be rendered by a compound *Mazlietuva*.

The comparison of the names of regions demonstrates that the rendering of Lithuanian place names in Latvian is changing in dictionaries and texts.

Key words: *Lithuania, names of the regions, rendering of place names, the Latvian language, usage*

*

Ievads

Citvalodu īpašvārdu – personvārdu (antroponīmu), vietvārdu (toponīmu) un ergonīmu, resp., *īpašvārdu, kas nosauc noteiktai darbībai izveidotu cilvēku apvienību (organizāciju, uzņēmumu, iestādi u. tml.)* [VPSV 2007: 109] – atveides un lietošanas otrajā baltu valodā teorija un prakse speciālistu un lietotāju (sabiedrības) uzmanības lokā ir gan Lietuvā, gan Latvijā. Pēdējā laikā arvien lielāka kļūst interese par abu minēto Baltijas valstu vietvārdu atveidi un lietošanu.

Pētījuma **mērķis** – noskaidrot Lietuvas kultūrvēsturisko reģionu[1] nosaukumu atveidi un to lietošanu latviešu valodā. Pētījuma **avots** – lietuviešu-latviešu, latviešu-lietuviešu valodu un citas vārdnīcas, kurās iekļauti vietvārdi, kā arī enciklopēdijas un preses izdevumi. Analizēti arī dažādu projektu bukleti un tūristiem adresēti abās valstīs izdoti izdevumi (gan latviešu valodā rakstīti, gan tulkoti no lietuviešu valodas), jo mūsdienās, kad paplašinās tūrisma iespējas un tūrisma informācijas centri vai citas

[1] Rakstā lietots galvenokārt šis termins, bet citātos saglabāti autoru izvēlētie nosaukumi (plašāk sk. turpmāk).

institūcijas, kas rūpējas par Lietuvas popularizēšanu Latvijā un ceļotāju piesaistīšanu, izdod materiālus latviešu valodā. Pētījuma **objekts** – visu mūsdienu Lietuvas kultūrvēsturisko reģionu nosaukumi (arī to varianti un ar tiem saistītie etnonīmi, ja informācija par tiem konstatēta avotos), kā arī atsevišķu teritoriālo reģionu nosaukumi. Analīze veikta, izmantojot sastatāmo un aprakstošo **metodi**.

Kulturoloģiskais un terminoloģiskais aspekts

Tradicionāli Lietuvas, līdzīgi kā Latvijas, teritorija iedalīta četros reģionos, kuru nosaukumi lietuviešu valodā ir *Aukštaitija*, *Dzūkija*, *Suvalkija* un *Žemaitija*. Taču pēc 2003. gada Etniskās kultūras aizsardzības padomes (liet. *Etninės kultūros globos taryba*) apstiprinātās rekomendācijas, kas noteica etniskās tradīcijas izplatīšanās robežas [EKGT], nostiprināts piektais reģions – *Mažoji Lietuva* [Mazā Lietuva]. Jāsaka gan, ka arī pirms tam tas bieži tika izdalīts pretstatā teritorijai, ko sauca *Didžioji Lietuva* [Lielā Lietuva]. Tādas mūsdienu reģionālā dalījuma izmaiņas aprakstītas un skaidrotas avotos mērķvalodā, resp., latviešu valodā: [Lietuvas brīvdabas muzejs[2]] *iepazīstina ar XVIII g. beigu – XX gs. Pirmās* [= pirmās][3] *puses Lietuvas etnogrāfiskajiem reģioniem: Dzūkiju, Aukštaitiju, Suvalkiju, Žemaitiju un Mazo Lietuvu* LLBM; *Mājas* [Lietuvas brīvdabas muzejā] *tiek grupētas pa etniskajiem reģioniem: Žemaitiju, Aukštaitiju, Dzūkiju, Suvalkiju un Mazo Lietuvu* MK 17. Četru reģionu nosaukumi ir atvasinājumi ar izskaņu *-ija* no etnonīmiem *aukštaičiai* 'aukštaiši', *dzūkai* 'dzūki', *suvalkiečiai* 'suvalkieši' un *žemaičiai* 'žemaiši', bet piektais – saliktais vietvārds ar noteikto īpašības vārdu apzīmētāja funkcijā *Mažoji Lietuva*.

Jāpiebilst, ka Lietuvai raksturīga tendence lietuviešu valodā dažu reģionu nosaukumos izmantot etnonīmu daudzskaitli: *Aukštaičiai*, *Dzūkai* un *Žemaičiai*, ko uzskata par attiecīgo atvasinājumu blakusvariantiem [VŽ 2002]. Šī tradīcija ir atspoguļota latviešu-lietuviešu valodu vārdnīcas 1977. gada izdevumā, kur šie sinonīmi parādās pie divu reģionu nosaukumiem avotvalodā (pirmajā vietā – blakusvariants): *Aukštaičiai*, *Aukštaitija* LLKŽ 1977, 732 un *Žemaičiai*, *Žemaitija* LLKŽ 1977, 758 (citu Lietuvas reģionu nosaukumu šīs vārdnīcas ģeogrāfisko nosaukumu pielikumā nav).

Lietuvas, tāpat kā Latvijas, reģionālā dalījuma pamatā ir dažādi kritēriji, tāpēc reģioni tiek saukti gan par etnogrāfiskajiem vai etniskajiem (liet. *etnografiniai / etniniai*), gan vēsturiskajiem (liet. *istoriniai*) u. tml. Piemēram, par reprezentatīvu avotu uzskatītajā Vispārīgajā lietuviešu enciklopēdijā (liet. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*) tie saukti par „daļām" vai „apgabaliem": *Aukštaitija – istorinė, geografinė ir etnografinė Lietuvos dalis* [Aukštaitija – vēsturiska, ģeogrāfiska un etnogrāfiska Lietuvas daļa] (tāpat arī *Žemaitija*), *Dzūkija – etnografinė Lietuvos sritis* [Dzūkija – etnogrāfisks Lietuvas apgabals], *Mažoji Lietuva – istorinė sritis* [Mazā Lietuva – vēsturisks apgabals][4] [VLE]. Domājams, ka latviešu valodā vispiemērotākais jēdziena saturu atspoguļo termins *kultūrvēsturiskais novads* [Balode, Bušs 2015], savukārt lietuviešu valodā tam atbilstoša

---

[2] Bukletā tas latviešu valodā saukts arī par Lietuvas tautas sadzīves muzeju, resp., burtiski pārtulkots avotvalodas nosaukums *Lietuvių liaudies buities muziejus* (plašāk par Latvijas reāliju nosaukumiem lietuviešu valodā sk. [Kvašīte 2019])

[3] Šeit un turpmāk labotas acīmredzamas (korektūras) kļūdas. – *R. K.*

[4] Te un turpmāk citātu no lietuviešu valodas tulkojums mans. – *R. K.*

salikteņa nav, reizēm vienlaikus lieto divus apzīmētājus (liet. *kultūriniai istoriniai*). Tāpēc turpmāk rakstā tiks lietots termins *kultūrvēsturiskais reģions*, neatkarīgi no tā, kā tos sauc lietuviešu valodā.

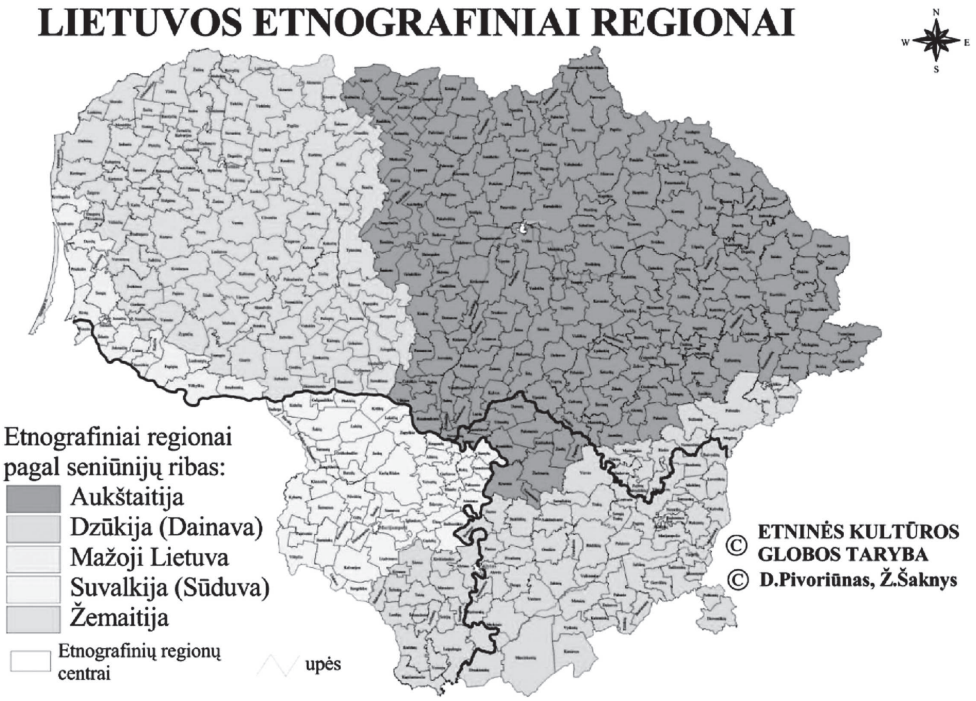

1. attēls. **Lietuvas kultūrvēsturisko reģionu karte** (no interneta; autortiesības EKGT)

Terminoloģiskajā aspektā nevar nepieskarties terminiem, kas nosauc virsjēdzienu. Latviešu valodā līdzās svešcilmes vārdam *reģions* (liet. *regionas*) izplatīts ir pašcilmes vārds *novads*, kurš *[..] mūsdienās rakstot par Latvijas ģeogrāfiju, tiek lietots divās pamatnozīmēs:* '*Latvijas vēsturiski etnogrāfiskā teritoriālā dalījuma lielākā vienība* (*piemēram,* Kurzeme, Latgale)' *un* '*Latvijas mūsdienu administratīvā iedalījuma mazākā vienība* (*piemēram,* Auces novads, Strenču novads)'[5] [Balode, Bušs 2015: 8]. Salīdzinot divvalodu vārdnīcas, redzams, ka 1929. un 1964. gada izdevumos netiek lietotas reģionu norādes, tādu nav arī lietuviešu-latviešu 1995. gada vārdnīcas saīsinājumu sarakstā, taču paskaidrojums *novads* parādās pie katra konkrēta vietvārda. Savukārt latviešu-lietuviešu vārdnīcā lieto norādi *reg. – regionas – reģions* LLKŽ 2003, 802. Konstatēts, ka tekstos latviešu valodā par Lietuvu pat viena teikuma vai teksta ietvaros mēdz lietot abus vārdus, piemēram, *[..] arī mūsdienās žemaišu kultūras un tautiskās identitātes kustība nereti ir iemesls reģiona iedzīvotājus pa pusei nopietni, pa pusei nenopietni*

[5] Tā kā visi citāti rakstā ir slīprakstā, piemēri, kuri citējamos tekstos rakstīti slīprakstā, netiek slīpināti. Turpmāk citētajos piemēros saglabāts avotos lietotais pieraksts, bet analizējamie vietvārdi retināti.

saukt par separātistiem – žemaiši uzskata, ka viņiem ir valoda, nevis dialekts, un sava valsts, nevis etnogrāfiskais novads AKL 2003, 21.

Savukārt lietuviešu valodā reizēm šajā nozīmē lieto pašvalodas vārdu *kraštas*. Lai gan kā viena no šī vārda atbilsmēm latviešu valodā divvalodu vārdnīcās ir dots vārds *novads*, terminoloģiski tas ne vienmēr ir precīzi. Piemēram, Šauļu Tūrisma informācijas centra izdevuma *Saules zemes bagātības* apakšvirsraksts ir *Aicina Šauļu novads* SZB, kas atbilst lietuviešu valodā pieņemtajam apzīmējumam *Šiaulių kraštas*, bet aptver šaurāku teritoriju nekā kultūrvēsturiskais reģions (Šauļu pilsēta atrodas Žemaitijas kultūrvēsturiskajā reģionā) un tikai daļēji sakrīt ar teritoriālo Ziemeļlietuvas reģionu, par kura galvaspilsētu tiek uzskatīti Šauļi (par teritoriālo reģionu nosaukumiem sk. turpmāk). Citā avotā, kas tulkots no lietuviešu valodas, vārds *novads* ir lietots neterminoloģiskā nozīmē, lai piešķirtu izteiksmei tēlainību – runa ir par rajona raksturojumu (*Klaipėdas rajons – 4 ūdeņu novads* KR).

Kultūrvēsturisko reģionu nosaukumi

Tā kā tradicionālajos Lietuvas kultūrvēsturisko reģionu nosaukumos nav burtu ar specifiskām lietuviešu valodas diakritiskajām zīmēm, resp., tādām, kuras atšķirtos no latviešu alfabēta, varētu domāt, ka to atveide latviešu valodā nesagādā grūtības (sk. 2. att.). Tomēr plašākas piemēru kopas analīze liecina, ka zināmas atveides un lietošanas atšķirības pastāv.

Aukštaitija ir Lietuvas kultūrvēsturiskā reģiona, kas robežojas arī ar Latviju, nosaukums, kura atveide latviešu valodā sagādā visvairāk grūtību. Acīmredzams, ka tas ir saistīts ar līdzskaņu atšķirībām tās pašas nozīmes īpašības vārdu, kas ir nosaukumu pamatā, saknēs (sal. liet. *aukštas* un latv. *augsts*): *Aukštaitija* LLV 1964, 843; LLV 1995, 598 un *Augštaitija* LLKŽ 1977, 732; LLKŽ 2003, 804. Varēja ietekmēt arī tas, ka latviešu valodā ir īpašības vārdi, kuri tikai nedaudz atšķiras pēc formas, bet būtiski – pēc nozīmes: *augsts* (liet. *aukštas*) un *auksts* (liet. *šaltas*). Tomēr citos Lietuvas vietvārdos ar līdzīgu sakni tajos pašos avotos šāda līdzskaņu maiņa nav novērota (*Aukštadvare* mst. *Aukštadvaris* LLV 1995, 598; LLKŽ 2003, 804, līdzīgi arī enciklopēdijā (*Aukštadvares pilskalns* LPE 1, 1981, 507–508) un tekstos (*Apskaties skaistākās Žemaitijas vietas, braucot pa Varņu reģionālā parka dienvidu daļā ierīkoto 23 km garo Aukštagires* [= Aukštaģires] *gājēju trasi [..] nonāksi pie noslēpumainā Laumēkalņa* [= Laumēkaļņa], *zem kura it kā laumas dzīvojot, un pēc 2,7 km nonāksi vienā no skaistākajām maršruta vietām – Aukštagires* [= Aukštaģires] *kalnā* LA 32. Salīdzinājumam var paskatīties, kā līdzīgas saknes Latvijas vietvārdus atveido lietuviešu valodā. Valsts lietuviešu valodas komisija (liet. *Valstybinė lietuvių kalbos komisija*; VLKK), sniedzot konsultāciju *Kaip lietuvinti Latvijos kraštavardį* Augšzeme*?* [Kā lietuviskot Latvijas novada vārdu *Augšzeme*], skaidro: *Latv. Augšzeme (latv. var. Augškurzeme) – suliet.* **Augšžemė** *(ne Aukšzemė ir ne Aukšžemė), žr.: „Visuotinė lietuvių enciklopedija", t. 2, Vilnius, 2002, p. 204. Plg. daugiau šios šaknies Latvijos vietovardžių žodyne „Pasaulio vietovardžiai. Europa", Pasaulio vardų svetainėje: latv. Augstkalne – suliet.* Augstkalnė*, latv. Augšlīgatne – suliet.* Augšlygatnė*, latv. Augšzemes augstiene – suliet.* Augšzemės aukštuma [Latv. *Augšzeme* (latv. var. *Augškurzeme*) – lietuvisk. **Augšžemė** (ne *Aukšzemė* un ne *Aukšžemė*), sk.: „Visuotinė lietuvių enciklopedija", 2. sēj., Viļņa, 2002, 204. lpp. Sal. vairāk šīs saknes Latvijas vietvārdu vārdnīcā „Pasaulio vietovardžiai. Europa", Pasaules vārdu

mājaslapā: latv. *Augstkalne* – lietuvisk. *Augstkalnė*, latv. *Augšlīgatne* – lietuvisk. *Augšlygatnė*, latv. *Augšzemes augstiene* – lietuvisk. *Augšzemės aukštuma*] [VLKK].

Analizējamajā piemēru kopumā abas šī vietvārda formas – gan ar līdzskani *g*, gan ar *k* – konstatētas arī dažādos izdevumos gan reģiona, gan arī citos nosaukumos, kuros minēts reģions: *A u g š t a i t i j a* (Aukštaitija) *– vēsturiski ģeogr. un etnogr. novads Lietuvas A daļā. Vēst. avotos* Δ *nos. minēts no 14. gs. sāk. [..]* LPE 1, 1981, 497; *A u k š t a i t i j ā ietilpst Viduslietuvas zemiene un A u k š t a i t i j a s a u g s t i e n e ar Utenu centrā* NNL 2009, 29; *Jagailis ieviesa kristietību A u k š t a i t i j ā un sāka novērst šo* [Vācu ordeņa izraisīto Lietuvas] *izolāciju, taču padarīja Lietuvu par Polijai pakļautu valsti* MK 10; *A u k š t a i t i j a s n a c i o n ā l ā p a r k a velosipēdu trase nav sarežģīta [..]* LA 24.

Ceļojumu aprakstos (tūristiem adresētajos izdevumos) tiek ne vien reprezentēts reģions, bet arī raksturoti to iedzīvotāji, reizēm salīdzinot tos ar Latvijas kultūrvēsturisko reģionu iedzīvotājiem vai tās dzīves reālijām: *A u k š t a i t i j a s nosaukums cēlies no vārda „augsts". Ja pieņemsim, ka Lietuvā patiešām ir kalni, tad tie atrodas tieši šā novada austrumos. Iespējams, reljefs ir ietekmējis novada ļaužu mentalitāti un uzvedību, jo pārējie lietuvieši ir pārliecināti, ka a u k š t a i t i s , lecot ar izpletni pat pirmoreiz mūžā, domā nevis par to, kā pareizi piezemēties, bet par to, vai visas ciemata meitenes redz, cik lieliski viņš izskatās!* AKL 2003, 16; *Ja jums rokās ir Latvijas un Lietuvas karte, tad varat redzēt, ka Latgales un A u k š t a i t i j a s ezeri ir viena un tā paša aizlaikos kūstoša ledāja „darbs"* AKL 2003, 16; *A u k š t a i t i j u , tāpat kā Latgali, sauc par Zilo ezeru zemi* TEZ 2011, 61.

Lai gan piemēru kopuma analīze liecina, ka pēdējā laikā dominē pareizi atveidots reģiona nosaukums, vienā no jaunākajām publikācijām *delfi* rubrikā *Tūrisma gids*, kas samērā bieži publicē rakstus par Lietuvu, atkal parādījās, liktos, jau piemirstā vietvārda forma: *Mērojot ceļu līdz austrumu A u g š t a i t i j a i , nokļūsiet leišu ezerzemē – Molētos* TG (jāsaka, ka tajā ir daudz nepareizi atveidotu, pat nesaprotamu Lietuvas vietvārdu un citu nosaukumu, kam varētu veltīt atsevišķu pētījumu).

Dzūkija ir Lietuvas kultūrvēsturiskā reģiona nosaukums, kurā nav diakritisko zīmju, kas atšķirtos lietuviešu un latviešu valodā, tāpēc to viegli atveidot mērķvalodā. Acīmredzot šī iemesla dēļ tas ir iekļauts tikai dažās divvalodu vārdnīcās: *Dzūkija* reg. LLKŽ 2003, 805 un *Dzūkija* novads LLV 1995, 598.

Šis vietvārds samērā bieži konstatēts tekstos: *D z ū k i j a ir patiesi interesants reģions, kas ieintriģē ar savām tradīcijām* AKL 2003, 18; *Mēs, lietuvieši, lepojamies arī ar D z ū k i j a s un Aukštaitijas daudzajiem ezeriem [..]* ABL 2008, 3. Taču tajos līdzās šim vietvārdam lietoti vēl citi šī reģiona nosaukumi (*Dainava* (sk. 1. att.) un atbilstoši teritoriālajam novietojumam – *Dienvidlietuva*), kā arī plašāk aprakstīts iedzīvotāju dzīvesveids vai īpašības, ar kurām tie atšķiras no citu Lietuvas reģionu iedzīvotājiem, meklējot paralēles ar Latviju: *Gaišu silu un smilšainu pauguru, senu tradīciju un dziesmu zeme. Reizumis to tā arī sauc – par D a i n a v u . D z ū k i , tāpat kā latgaļi, tiek uzskatīti par nabadzīgiem materiālā ziņā, bet ir sirsnīgi, iejūtīgi, draudzīgi un dzīvespriecīgi ļaudis. Viņi literārās valodas mīksto „d" un „t" vietā izrunā „dz" un „c"* – Dzievas, dziena, ciltas (Dievas, diena, tiltas) – *no tā arī cēlies novada nosaukums* AKL 2003, 18; *Ikvienu cilvēku, kuram nav vienaldzīgs dabas skaistums, var savaldzināt*

atpūta brīvā dabā – pie skaistajiem Dienvidlietuvas[6] *ezeriem un gleznainajos mežos, kuri vasarā ir sēņotāju un ogotāju pilni* AKL 2003, 18.

Mažoji Lietuva – jaunākā, precīzā, nesen par tādu atzītā Lietuvas kultūrvēsturiskā reģiona nosaukums, kuru latviešu valodā visbiežāk tulko ar saliktu vietvārdu – *Mazā Lietuva* (sal. pretstatā citai Lietuvas daļai, ko avotvalodā sauc *Didžioji Lietuva* 'Lielā Lietuva'). Divvalodu vārdnīcās nosaukums nav konstatēts, bet dažādos tekstos tas tiek lietots bieži: *Rakstītā lit. paralēli veidojās Lietuvas lielkņazistē un Mazajā Lietuvā (toreizējās Austrumprūsijas Z daļā)* LPE 6, 1985, 164; *Klaipēdas rajons no etniskā viedokļa ir īpašs: to gandrīz uz pusēm sadala divu Lietuvas etnisko grupu vēsturiskais un kultūras mantojums – Mazās Lietuvas Austrumprūsijas lietuviešu un Lielās Lietuvas žemaišu* KR 2; *Ciema* [Dreverna – sens zvejnieku ciems] *kapsētā aplūko senās savdabīgās lietuvininkus (tā sauca Mazās Lietuvas iedzīvotājus) koka kapu zīmes – krustus* LA 10; *Šeit* [Drevernā] *vēl arī baudīsiet Mazās Lietuvas vafeles un kafiju* KR 16; *Ziemeļos tā* [Žemaitija] *robežojas ar Latviju, austrumos – ar Lietuvas Aukštaitijas novadu, dienvidos un dienvidrietumos kādreiz atradās robeža ar Mazo Lietuvu* CLK 2010, 26.

Lai gan arī latviešu valodas vietvārdu kopā ir gadījumi, kad salikto nosaukumu sastāvā kā apzīmētājs ir īpašības vārds ar noteikto galotni, piemēram, upes nosaukums *Mazā Jugla* LLKŽ 1977, 746, pēc analoģijas ar citiem tādas uzbūves nosaukumiem latviešu valodā reģiona nosaukums varētu būt saliktenis *Mazlietuva* (sal. citu lietuviešu nosaukumu ar šādiem īpašības vārdiem atbilsmes latviešu valodā: *Mažoji Azija – Mazāzija*, *Didžioji Britanija – Lielbritānija* u. tml.), tikai līdz šim nav novērota tāda tendence (nav nostiprinājusies tradīcija).

Suvalkija ir vēl viens Lietuvas reģiona nosaukums, kuru nešķiet grūti atveidot latviešu valodā, tāpēc ne visās divvalodu vārdnīcās tas ir iekļauts. Lietuviešu-latviešu vārdnīcā konstatēts *Suvalkija* novads LLV 1995, 600, bet latviešu-lietuviešu vārdnīcā kā sinonīmi atrodami vietvārdi *Suvalkija* un *Užnemunė* LLKŽ 2003, 807, savukārt lietuviešu vietvārdu vārdnīcā fiksēti divi reģiona nosaukumi – pamatvariants *Suvalkija* un blakusvariants *Sūduva* [VŽ 2002] (sk. 1. att.), bet lietuviešu enciklopēdijā kā pamatnosaukums iekļauts vietvārds *Užnemunė* [VLE].

Šī kultūrvēsturiskā reģiona nosaukumu dažādība avotvalodā atspoguļojas arī mērķvalodas tekstos. Kopumā tajos dominē *Suvalkija*, taču ir konstatēti visi iepriekš minētie vietvārdi: *Suvalkijas novads ir unikāls ar savu skanīgo valodu* AKL 2003, 20; *Iepazīsti Sūduvas mežu un ezeru skaistumu, ceļojot pa Meteļu reģionālo parku* LA 37; *Apmēram 30 kilometrus uz dienvidiem no Kauņas Lietuvas likteņupe Nemuna aptuveni desmit kilometru attālumu izloka 60 kilometru garumā. Šo apvidu sauc par Sūduvu* NNL 2009, 52; *Šī novada nosaukums valodniekiem joprojām ir mīkla. Kādreiz to sauca par Užnemuni vai latviski – Aiznemuni*[7]*, vai par Sūdavu* [= Sūduvu] *saistībā ar kādas nelielas upītes vārdu* AKL 2003, 20.

Lietuviešu vispārīgajā enciklopēdijā vietvārds raksturots kā Polijas teritorijas ziemeļaustrumu daļas lietuviskais nosaukums (sal. *Suvalkijà (*Suwalszczyzna*), Lenkijos*

[6] Par to sk. arī turpmāk.

[7] Precīzāk būtu saukt par *Pārnemuni*, lai gan vieta atrodas 'aiz Nemunas'.

šiaurės rytų dalies lietuviškas pavadinimas [VLE]), bet par precīzāko uzskatāmais nosaukums *Užnemunė* skaidrots attiecīgā enciklopēdijas šķirklī. Tajā par šo Lietuvas reģionu, tā pakļautību un ar to saistītām nosaukumu maiņām rakstīts samērā plaši: *Lietuvos dalis Nemuno kairiajame krante. Šiaurės vakaruose gyvena suvalkiečiai (užnemuniečiai), pietų rytuose – vakarų dzūkai. Iki 20 a. vidurio Užnemune vadinta Sūduva, jos gyventojai – sūduviais [..] Užnemunės dalis palei Prūsijos sieną vadinta Paprūse, o ruožas maždaug tarp Nemuno ir Virbalio – Užgirio kraštu, arba Žemaičių vyskupijos Užgirio dekanatu. [..] Po Abiejų Tautų Respublikos III padalijimo (1795) Užnemunė 1795–1807 buvo viena Prūsijos karalystės provincijų – Naujoji Rytų Prūsija. 1807–15 priklausė Varšuvos kunigaikštystei, 1815–1915 – Lenkijos karalystei. 1867–1915 Užnemunė įėjo į Suvalkų guberniją, dėl to 20 a. 1 pusėje ji dažniausiai buvo vadinama Suvalkija* [Lietuvas daļa Nemunas kreisajā krastā. Ziemeļrietumos dzīvo suvalkieši (pārnemunieši), dienvidaustrumos – austrumdzūki. Līdz 20. gs. vidum Užnemune (Pārnemune) saukta par Sūduvu, tās iedzīvotāji par sūduviešiem [..] Užnemunes daļa gar Prūsijas robežu saukta par Paprūsi, bet josla apmēram starp Nemunu un Virbali – par Užģires (Pārģires) novadu jeb Žemaišu bīskapijas Užģires dekanātu [..]. Pēc Abu Tautu Republikas III sadalīšanas (1795) Užnemune 1795–1807 bija viena no Prūsijas karalistes provincēm – Jaunā Austrumprūsija. 1807–15 piederēja Varšavas kunigaitijai, 1815–1915 – Polijas karalistei. 1867–1915 Užnemune iekļāvās Suvalku guberņā, tāpēc 20. gs. 1. pusē tā visbiežāk tika saukta par Suvaļķiju] [VLE].

Vienā no jaunākiem tūristiem paredzētajiem izdevumiem latviešu valodā konstatēta citāda (varētu teikt – okazionāla) forma, kura precīzāk atspoguļo lietuviešu vietvārda izrunu – *Suvaļkija*: *[..] ir vērts aplūkot S u v a ļ k i j u , kuru Lietuvai uzdāvināja tās godprātīgākie dēli. S u v a ļ k i j a ir slavena ar garšīgu kvasu un sātīgu maizi, jo šeit ir auglīgākās Lietuvas zemes* LST 2011, 50. Domājams, ka būtu vērts apsvērt šāda atveidojuma ieviešanu (lai gan vēl korektāk būtu *Suvaļķija*).

Žemaitija – otra lielākā (pēc Aukštaitijas) Lietuvas kultūrvēsturiskā reģiona nosaukumu atveidot latviešu valodā ir viegli, tomēr tas ir iekļauts visās divvalodu vārdnīcās, turklāt divās no tām avotvalodā priekšroka dota etnonīma daudzskaitlim: *Žemaičiai*, *~ija* (žemaišu apdzīvotais novads) – *Žemaitija* LLV 1964, 860; *Žemaitija* novads LLV 1995, 601, *Žemaitija – Žemaičiai*, *Žemaitija* LLKŽ 1977 758; *Žemaitija* reg. LLKŽ 2003, 808. No mūsdienu valodas viedokļa interesants ir sinonīmiskais nosaukums *Lejas Lietava*, ko savā vārdnīcā iekļāvis Jānis Rīteris LLV 1929, 1337 (tajā nav atsevišķa ģeogrāfisko nosaukumu pielikuma, vietvārds iekļauts kopīgajā alfabētā). Šajā saliktajā vietvārdā atspoguļojas 20. gs. sākumā latviešu valodā lietotā valsts nosaukuma forma *Lietava*, bet apzīmētājs acīmredzot izvēlēts pēc analoģijas ar Latvijas vietvārdiem, piemēram, *Lejaskurzeme*, jo saistīts nosaukuma *Žemaitija* pamatā esošu īpašības vārdu *žemas* ‘zems’.

Gan vietvārda, gan etnonīma *žemaičiai* ‘žemaiši’, no kura šis nosaukums ir atvasināts, lietojumgadījumu dažādos tekstos latviešu valodā ir daudz: *Ž e m a i t i j a* (Žemaitija) – *vēsturiski ģeogr. un etnogr. novads Lietuvas R. daļā. No 1. gt.* Δ *dzīvoja žemaiši (*Δ *centr. daļā), zemgaļi (ZA), kurši (Z un R), skalvji (DF), augštaiši* [= aukštaiši] *(A)* LPE 10_1, 1987, 708; *Ž e m a i t i j a ir viens no Lietuvas etnogrāfiskajiem reģioniem, tās teritorija apmēram 21 000 km*^{2} CLK 2010, 26; *Pluņģes rajona asociācija „Žemaitijos turizmo klasteris” („Ž e m a i t i j a s tūrisma savienība”) aicina apmeklēt kunigaišu*

Oginsku muižas kompleksu, kurš tiek dēvēts par Žemaitijas Versaļu ŽTS; *Papiles pilsētiņa ir bijusi viena no senākajiem Žemaitijas ciematiem* IR 23; *Ja gribi iepazīt košās Žemaitijas krāsas, apskatīt Plateļu ezera salas, pussalas, attekas, apbrauc ezeru ar velosipēdu* LA 13 u. c.

Nosaucot šo Lietuvas reģionu, atšķirībā no citiem, arī latviešu valodā reizēm (parasti vēsturiskā kontekstā) lieto etnonīma daudzskaitli *Žemaiši* 'žemaičiai', kā tas pieņemts avotvalodā, piemēram, *Tagadējais Žemaitijas etnogrāfiskais reģions aptver apmēram pusi vēsturiskās Žemaišu teritorijas* CLK 2010, 26; *Ne par velti ievērojamais lietuviešu rakstnieks Motejs Valančus sauca to* [Šauļu Sv. Apustuļu Pētera un Pāvila katedrāli[8]] *par „skaistāko visos Žemaišos" [..]* OS; *Pilsētas* [Kauņas] *kultūras dzīve tika atdzīvināta ar 1864. g. cariskās varas dekrētu, Žemaišu (Telšu) bīskapijas centru pārceļot no Varņiem uz Kauņu* MK 21.

Jāpievērš uzmanība arī tam, ka atsevišķos avotos plašāk tiek raksturota Žemaitijas vai tās iedzīvotāju specifika, kā arī saskatītas līdzības ar Latviju un latviešiem (aprakstos konstatēts gan reģiona nosaukums, gan etnonīms): *žemaiši (žemaičiai) – etnogr. grupa Lietuvas R daļā. 13.–14. gs. varonīgi cīnījās pret Vācu ordeņa agresiju. 15. gs. sāk. pēc Grunvaldes (Žalgiras) kaujas (1410) Žemaitija iekļāvās Lietuvas lielkņazistē. Δ atšķiras no pārējiem lietuviešiem ar trad. īpatnībām valodā, materiālajā kult., paražās, tautas daiļradē* LPE 10_1, 1987, 708; *Žemaiši godā savu valodu, kas no lietuviešu literārās valodas atšķiras tik stipri, ka žemaišus kurš katrs lietuvietis nevar saprast. Valodnieki to sauc par žemaišu dialektu, bet žemaiši paši – par valodu. Un taisnība vien viņiem ir – jo valoda ir katras tautas dvēsele. Arī žemaišu valoda ir tāda – lēna un pamatīga, tajā nav steigas un nemiera. Un tikai likteņa lemtas nejaušības dēļ žemaišu valoda nekļuva par lietuviešu literārās valodas pamatu. Žemaišu valodā ir daudz tādu vārdu, kas mums, latviešiem, saprotami pat labāk nekā lietuviešiem. Tāpēc lietuvieši, kas nav žemaiši, bieži vien saka, ka žemaiši jau tādi puslatvieši vien esot – lēni, drūmi, pamatīgi [..]* CLK 2010, 26; *Kultūrvēsturiski bagāts Lietuvas novads, atrodas valsts ziemeļrietumos. Pārējo novadu iedzīvotāji žemaišus parasti raksturo kā sevišķi spītīgus, padrūmus, lēnīgus, toties godīgus un drošsirdīgus cilvēkus. Žemaiši par sevi tā arī saka – „Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus!" (Lai notiek kas notikdams, bet žemaitis nepazudīs!). Vai tas neatgādina kurzemnieka portretu? Šīs īpašības nav svešas arī lāčiem – varbūt tāpēc žemaiši to ielikuši sava novada ģerbonī. Īpaša un citu dialektu runātājiem gandrīz nesaprotama ir žemaišu valoda, bagāta ar izmirušās kuršu valodas formām, turklāt žemaiši, līdzīgi latviešiem, runājot uzsvaru liek uz pirmās zilbes* AKL 2003, 21.

Presē konstatēts ergonīms (uzņēmuma nosaukums), kura sastāvā ir minētais vietvārds – īsā informatīvā rakstiņā veselas trīs reizes atkārtota forma, kādu grūti iedomāties: *[..] ievērojamu asfaltbetona pasūtījumu saņēmis Lietuvas ceļu būves uzņēmums Zemaitios Kelio* [= Žemaitijos keliai] N 25.08.2008., 6. Tātad, neraugoties uz apgalvojumu, ka šī, tāpat kā daudzu citu Lietuvas kultūrvēsturisko reģionu nosaukumu, atveide ir pareiza, sastopami izņēmumi. Acīmredzot preses piemēra gadījumā par avotu ir kalpojis informācijas avots svešvalodā, nevis avotvalodā.

---

[8] Bukletā nosaukums ir *Sv. Apustuļu Pētera un Paula katedrāle* (liet. *Šv. Apaštalų Petro ir Pauliaus katedra*).

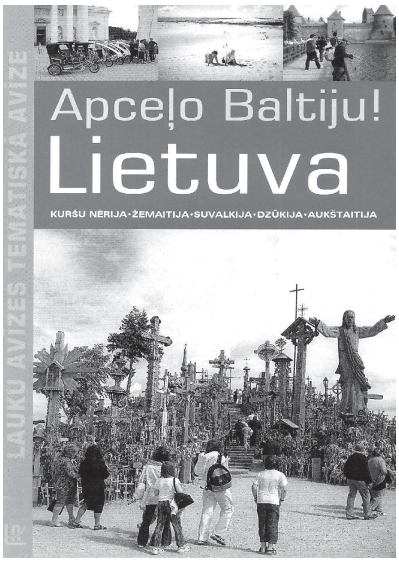

2. attēls. **Dažu kultūrvēsturisko reģionu nosaukumu tradicionālā atveide**

3. attēls. **Lietuvas kultūrvēsturiskā reģiona daļas *Austrumaukštaitija* nosaukuma nepareiza atveide**

Teritoriālo reģionu nosaukumi

Lietuvas teritoriālo reģionu nosaukumu atveides un lietošanas gadījumā svarīgi ir pievērst uzmanību salikto nosaukumu atveidei un to konkurencei ar salikteņiem mērķvalodā (teiktais attiecas arī uz reģionu daļu nosaukumiem). Piemēram, bieži runā par Lietuvas ziemeļdaļu kā par reģionu, kam raksturīga zināma specifika: *Žagares Ķiršu festivāls (13.–14. jūlijs, 2018) ir viens no lielākajiem, interesantākajiem un populārākajiem festivāliem Ziemeļlietuvā* IKZ; *Zemgales un Ziemeļlietuvas kultūrvēsturiskais novads ir zīmīgs ar unikālu kultūrvidi, interesantu dabas ainavu, tautas mākslu un reliģiskās dzīves tradīcijām. [..] Zemgales un Ziemeļlietuvas muzejos strādā aizrautīgi vēsturnieki un novadpētnieki, savas valsts un novada patrioti, kuriem vēsturisko faktu un materiālu vākšana, izzināšana, saglabāšana un popularizēšana ir mīlestības darbs* ZZK; *Haima Frenkeļa villa – viens no populārākajiem kultūras tūrisma objektiem Ziemeļlietuvā un viens no dārgākajiem dimantiem Šauļu pilsētas vainagā* SZB 8; *Baznīca* [Evaņģēlisko reformātu baznīca[9] Biržos] *kļuva par Ziemeļu Lietuvas reformācijas centru* B [par šo nosaukumu sk. arī Kvašīte 2014; Kvašytė 2012].

Konstatēti arī citi nosaukumi, kuros konkretizēta reģiona vai tā daļas atrašanās vieta vai teritorija, kā arī dažādu ģeogrāfisku objektu nosaukumi: *Ikvienu cilvēku, kuram nav vienaldzīgs dabas skaistums, var savaldzināt atpūta brīvā dabā – pie skaistajiem Dienvidlietuvas ezeriem un gleznainajos mežos, kuri vasarā ir sēņotāju un ogotāju pilni* AKL 2003, 18; *Aukštaitijā ietilpst Viduslietuvas zemiene un Aukš-*

[9] Bukletā nosaukta par Evaņģēliku Reformātu baznīcu.

taitijas augstiene ar Utenu centrā NNL 2009, 29. Toties, lai nosauktu kultūrvēsturisko reģionu daļas, avotvalodas salikto nosaukumu atveide mērķvalodā nav precīza: *Mēs piedāvājam iepazīt Baltijas Ezeru Zemi – Latgali Latvijā un Rytu Aukštaitiju* [= Austrumaukštaitiju] *Lietuvā* TSD[10] (sk. 3. att.); *Utena ir Austrumu Augštaitijas* [= Austrumaukštaitijas] *galvaspilsēta un viena no senākajām Lietuvas pilsētām* TG.

Secinājumi

Lietuvas teritorijā pēc atšķirīgiem kritērijiem izdalīto piecu kultūrvēsturisko reģionu nosaukumu analīzes gaitā noskaidrotas to atveides tendences un īpatnības. Pievērsta uzmanība tam, ka, rakstot par Lietuvu latviski, sinonīmiski tiek lietots gan aizguvums *reģions*, gan pašvalodas termins *novads*, kam piemīt divas nozīmes.

Kā redzams no avotiem latviešu valodā, vietvārdu atveide un lietošana ir samērā vienkārša. No visu piecu reģionu – *Aukštaitija*, *Dzūkija*, *Mažoji Lietuva*, *Suvalkija* un *Žemaitija* – nosaukumiem visvairāk grūtību sagādā pirmais. Tas ir saistīts ar nosaukuma pamatā esoša tās pašas nozīmes īpašības vārda saknes līdzskaņu atšķirībām (sal. lietuviešu *aukštas* un latviešu *augsts*), tāpēc ir konstatētas divas formas: *Aukštaitija* un *Augštaitija*, no kurām pareiza un mūsdienās plašāk izplatīta ir pirmā. Gan nosaukuma *Dzūkija*, gan *Žemaitija* formas variantu, kuri kaut kādā veidā atšķirtos no avotvalodas, nav, tikai vēsturiskā kontekstā sastopams no etnonīma daudzskaitļa darinātais nosaukums *Žemaiši* (sal. liet. *Žemaičiai*). Bet nosaukums *Suvalkija* vienā no latviešu avotiem lietots ar mīkstināto līdzskani (*Suvaļkija*), kas labāk atspoguļo tā izrunu (vēl precīzāk būtu *Suvaļķija*), tikai pagaidām tam nav lietošanas tradīcijas. Runājot par šo reģionu, svarīgi ir pievērst uzmanību, ka avotvalodā konkurē trīs nosaukumi (*Suvalkija*, *Sūduva*, *Užnemunė*), no kuriem tieši pēdējais kā precīzākais ir iekļauts lietuviešu enciklopēdijā. Savukārt saliktais vietvārds *Mažoji Lietuva* visbiežāk tiek tulkots ar vārdkopu *Mazā Lietuva*, lai gan pēc analoģijas ar citiem tāda veida vietvārdiem varētu tikt atveidots ar salikteni *Mazlietuva*. Šajā sakarā pētījumā aplūkoti arī vairāku teritoriālo reģionu nosaukumi, kuri parasti tiek atveidoti kā salikteņi, piemēram, *Šiaurės Lietuva – Ziemeļlietuva*, *Pietų Lietuva – Dienvidlietuva*. Toties nepareizi atveidots ir ne viens vien šādas struktūras reģionu daļas nosaukums.

Lietuvas kultūrvēsturisko reģionu nosaukumu analīze parādīja, ka to atveide latviešu valodā laika gaitā nedaudz mainās, bet lietošanas dažādība ir samērā liela. Kādu formu izvēlēties, ir atkarīga no vārdnīcu sastādītāju un autoru (tulkotāju) atbildības par rakstīto tekstu kvalitāti.

LITERATŪRA

Balode, L., Bušs, O. *No Abavas līdz Zilupei*. Vietvārdu cilmes īsā vārdnīca. Zin. red. Sanda Rapa. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2015. 304 lpp.

EKGT – *Etninės kultūros globos taryba*. Available: http://www.old.ekgt.lt/www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show6b18.html?p_r=7039&p_d=95439&p_k=1 [sk. 28.01.2020].

[10] Teikumā nepareizs ir ne vien reģiona nosaukums (liet. *Rytų Aukštaitija*), resp., nav pārtulkots saliktā nosaukuma pirmais komponents (turklāt ar nepareizi uzrakstīts lietuviski), bet arī lielo sākumburtu lietojums vārdkopā *Baltijas ezeru zeme*.

Kvašīte, R. Par Latviju enciklopēdijā „Visuotinė lietuvių enciklopedija". *Valoda – 2019. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XXIX Zinātnisko rakstu krājums. Atb. red. Svetlana Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2019, 150.–161. lpp.

Kvašīte, R. Par Ziemeļlietuvu latviski: vietvārdu atveide. *Valoda – 2014. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XXIV Zinātnisko rakstu krājums. Atb. red. Svetlana Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2014, 147.–159. lpp.

Kvašytė, R. Šiaurės Lietuvos vietovardžiai latvių tekstuose. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. T. 14. *Regionas: laikas, erdvė, žmonės*. Sud. Bronius Maskuliūnas, Simonas Strelcovas. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2012, p. 140–151.

VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. I–XVI. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001–2009; T. XVII–XXV. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010–2015. Available: https://www.vle.lt/

VLKK – Kaip lietuvinti Latvijos kraštavardį Augšzeme? Konsultacijos. *Valstybinė lietuvių kalbos komisija*. Available: http://www.vlkk.lt/konsultacijos/12493-augszeme-aukszeme [sk. 15.03.2020].

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. aut. kol. Valentīnas Skujiņas vad. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Valsts valodas aģentūra, 2007. 623 lpp.

VŽ – *Vietovardžių žodynas*. Parengė Aldonas Pupkis (sud. ir vyr. red.), Marytė Razmukaitė (sud.), Rita Miliūnaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002. 462 p.

AVOTI

ABL – *Apceļo Baltiju! Lietuva. Kuršu Nērija. Žemaitija. Suvalkija. Dzūkija. Aukštaitija*. „Lauku Avīzes" tematiskā avīze 2008 / 5 (150).

AKL – *Apraugi kaimiņus lietuviešus!* 2003.

B – *Birži*. Biržu Tūrisma informācijas centrs (buklets).

CLK – *Ceļojums Lietuvas krāsainībā. Vēstures dziļumi un šodienas lepnums*. „Lauku Avīzes" tematiskā avīze 2010 / 5 (181).

IKZ – Tūrisma maršruts *Iepazīsti kaimiņus Zemgalē!* Turizmo maršrutas *Pažinkime kaimynus Žiemgaloje!* Apskates objekti Bauskas, Iecavas, Rundāles, Vecumnieku, Biržu, Pakrojas, Pasvales un Jonišķu pašvaldībās. 2018.

IR – *Iepazīsti Rietumzemgali! 9 tūrisma maršruti Dobeles, Akmens un Jonišķu rajonos*. Izd. Dobeles rajona padome, 2006.

KR – *Klaipēdas rajons – 4 ūdeņu novads* (buklets).

LA – *Lietuva. Apbrauc! Velobraucienu maršruti*. 2011 (buklets).

LLBM – *Lietuvos liaudies buities muziejus [..] Lietuvas tautas sadzīves muzejs* Tėviškė (buklets).

LLKŽ 1977 – Balkevičius, J., Kabelka, J. *Latvių-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslas.

LLKŽ 2003 – *Latvių-lietuvių kalbų žodynas*. Sud. Alvydas Butkus. Kaunas: Aesti.

LLV 1929 – *Lietuviski-latviska vārdnīca*. Sast. Jānis Rīteris. Rīga: Autora izdevums.

LLV 1964 – Bojāte, A., Subatnieks, V. *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

LLV 1995 – Balode, L., Balkevičs, J., Bojāte, A., Subatnieks, V. *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.

LPE – *Latvijas padomju enciklopēdija*. Red. Pēteris Jērāns. 10 sēj. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija. 1981–1988.

LST – *Lietuva. Saglabātas tradīcijas. Ceļojumi pa kultūras objektiem*. 2011 (buklets).

MK – *Mūsdienīgā Kauņa*. Kauņas tūrisma informācijas un konferenču birojs (buklets).

N – *Nedēļa* (žurnāls).

NNL – *Nedēļas nogale Lietuvā. Kuršu kāpas. Žemaitija. Nemunas loki. Viļņa. Aukštaitija*. „Lauku Avīzes" tematiskā avīze 2009 / 5 (165).

OS – *11 objektu Šauļos – tikai tos ieraudzīji vari teikt, ka biji Saules pilsētā*. Šauļu Tūrisma informācijas centrs (buklets).

SZB – *Saules zemes bagātības. Aicina Šauļu novads*. Šauļu Tūrisma informācijas centrs (buklets).

TEZ – *Trejas ezeru zemes. Latvija, Baltkrievija, Lietuva*. „Lauku Avīzes" tematiskā avīze 2011 (195).

TG – *Tūrisma gids*. Pieejams: https://www.delfi.lv/turismagids/galamerki/7-idejas-interesantai-atputai-lietuva-torni-rodeli-un-muzeji.d?id=49704007 [sk. 08.02.2020].

TSD – *Tavas skaistākās dienas Latgalē un Aukštaitijā. Jūsų geriausias poilsis Latgaloje ir Aukštaitijoje*. 2007.–2013. g. Latvijas un Lietuvas pārrobežu programmas projekta izdevums.

ZZK – *Zemgales un Ziemeļlietuvas kultūrvēsture – muzejos un izstāžu zālēs* (2007.–2013. projekta buklets).

ŽTS – *Pluņģes rajona asociācija „Žemaitijas tūrisma savienība"* (buklets).

Dace LIEPIŅA
(University of Latvia)

Insight into Equivalents of English Metaphorical Legal Terms in the Latvian Language

Summary

Insight into Equivalents of English Metaphorical Legal Terms in the Latvian Language

The legitimacy of the existence of metaphor in terminology is at times disputed and ousted; however, the number of metaphoric terms grows, confirming the assumption that a new concept is easier to understand on the basis of analogy with a different domain. Even though metaphor is a basic scheme by which people conceptualise their experience and the external world, metaphor as a means of term formation is generally viewed with caution in Latvian term-formation practice as evidenced by Latvian equivalents for English legal terms related to money laundering. The analysis of a cluster of Latvian equivalents reveals de-metaphorisation as the prevailing trend in the transfer of English metaphorical legal terms in Latvian legal terminology even though at times the outcome may give rise to ambiguity and misinterpretation. Resisting metaphor in terminology might prove to be an effort in vain as practice shows that professionals tend to use the English source terms in communication even though there are approved Latvian equivalents and practice is a test for all theories.

Key words: *metaphor, metaphorical term, money laundering, equivalent, source language*

Kopsavilkums

Ieskats angļu valodas metaforisko juridisko terminu atbilsmēs latviešu valodā

Metaforas pastāvēšanas leģitimitāte terminoloģijā nereti tiek apstrīdēta un izskausta, lai gan metaforisku terminu skaits aug, apstiprinot pieņēmumu, ka jaunu jēdzienu var vieglāk izprast, balstoties uz analoģiju no citas jomas. Lai gan metafora ir pamatshēma, kā cilvēki konceptualizē savu pieredzi un ārējo pasauli, metafora kā terminrades līdzeklis tiek uztverta piesardzīgi latviešu valodas terminrades praksē, par ko liecina latviešu valodas atbilsmes angļu valodas terminiem, kas saistīti ar naudas atmazgāšanu. Latviešu valodas terminu kopas analīze liecina, ka demetaforizācija ir dominējošā tendence angļu valodas metaforisko terminu pārnesē latviešu valodā, pat ja reizēm iznākums var izraisīt pārpratumus un nepareizu interpretāciju. Pretošanās metaforai terminoloģijā var izrādīties veltīga, jo prakse rāda, ka profesionāļi sliecas izmantot avotvalodas – angļu valodas terminus, pat ja ir apstiprinātas latviešu valodas atbilsmes, bet prakse ir visu teoriju pārbaudes mērs.

Atslēgas vārdi: *metafora, metaforisks termins, naudas atmazgāšana, atbilsme, paražu tiesības, avotvaloda*

*

As the humanity strives for knowledge it creates new concepts that require designations, thus generating a huge range of terms that should be internalised and recognised against the background of prior knowledge. Not infrequently these efforts include resorting to metaphors, in George Lakoff's words, *"as a major and indispensable part of our ordinary, conventional way of conceptualizing the world"* [Lakoff 1993: 202].

Evidence of these efforts can be found in terminology of various fields, including law. Heikki Mattila has pointed out that also *"some legal terms in the strict sense, even fundamental, originate from metaphors"* [Mattila 2006: 76], emphasizing that the reason for it is that *"a metaphor is a highly useful linguistic means in cases involving something brand new that has yet to be named. It brings out features analogical to the new and the old"* [Mattila 2006: 76]. However, the attitude towards metaphoric terms varies in different languages. Even though metaphor is a basic scheme by which people conceptualise their experience and the external world, metaphor as a means of term formation is generally viewed with caution in Latvian term-formation practice and Latvian equivalents for English legal terms bear evidence of this uneasy relationship.

For the last thirty years, money laundering as a criminal offence has come to be closely related to financing of terrorism and serious concerted efforts have been made to curb and eliminate this criminal endeavour altogether, in particular in the aftermath of September 11, Daes hatrocities and acts of terrorism in Europe and elsewhere in the world. In 1997, the Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures (MONEYVAL) was established as a permanent monitoring mechanism of the Council of Europe, a pan-European organisation with 47 member states, reporting directly to its principal organ, the Committee of Ministers.

MONEYVAL is entrusted with the task of assessing compliance with the principal international standards to counter money laundering and the financing of terrorism and the effectiveness of their implementation, as well as with the task of making recommendations to national authorities in respect of necessary improvements to their systems. The MONEYVAL report for 2018 was not favourable for Latvia and reverberated through the whole banking system resulting in the liquidation of one of the leading banks in Latvia. Textbooks and manuals for early detection of money laundering reveal that money laundering techniques have become more sophisticated and it is interesting to note that most of them are designated by metaphoric terms. The Association of Certified Anti-Money Laundering Specialists (ACAMS) has compiled a comprehensive glossary that has been used also in the present research study [ACAMS: Online].

The International Law Office provided a comprehensive list of money laundering techniques already in 2003 in the article "The Language of Hiding", contributed by Martin Kenney [Kenney: Online]; however, a closer examination of available lexicographic sources has revealed that to date no Latvian equivalents have been approved for several of the said techniques and if these terms are used in Latvian by legal professionals then presumably they resort to the use of the English term, a calque or a descriptive designation.

One of the earliest terms used in the money-laundering workshops in the nineties was the term **shell bank** denoting: *"Bank that exists on paper only and that has no physical presence in the country where it is incorporated or licensed, and which is unaffiliated with a regulated financial services group that is subject to effective consolidated supervision"* [ACAMS: Online] with the Latvian equivalent of **salmu banka** that has now been superseded by **čaulas banka,** used extensively in the mass media and professional discussions, thus retaining the metaphoric character of the source term, even though the officially approved Latvian equivalent provided by the State Language Centre and listed in *Eurotermbank* is **fiktīva banka** [Eurotermbank: Online].

Another term that dates back to the same period is **starburst** denoting *"the bursting of substantial tranches of wealth into multiple fragments. A single sum of money is moved into a bank, divided into dozens of fragmentary pieces and credited to multiple pre-existing dummy accounts. Starbursts end where the fragmented wealth is brought together again into an aggregate, normally at a third or fourth bank on the hiding chain"* [Kenney: Online]. This term has no known Latvian equivalent, one of the options might be **zvaigznes sprādziens;** however it has not been detected in usage.

The term **smurfing** with the synonym **structuring** denotes: *"A commonly used money laundering method, smurfing involves the use of multiple individuals and/or multiple transactions for making cash deposits, buying monetary instruments or bank drafts in amounts under the reporting threshold. The individuals hired to conduct the transactions are referred to as "smurfs""* [ACAMS: Online]. The origin of the term is interesting as it has been borrowed from the Belgian comic characters Smurfs (French: Les Schtroumpfs, Dutch: De Smurfen) created in 1958 – small blue creatures living in mushroom-shaped houses in the forest that won world fame in the 1980s due to the children's television cartoon. According to ACAMS, initially the slang word **smurf** was used *"to describe Colombian drug cartels' use of armies of elderly "blue-haired" old ladies to conduct money laundering transactions"* [ACAMS: Online] but in the course of time smurfs came to denote individuals hired to conduct banking transactions under the reporting threshold while smurfing designated the process itself. Examination of equivalents in the respective EU languages listed in Eurotembank shows that the equivalent **smurfing** is used in Danish, English, Finnish, Italian, Dutch, Polish, Portuguese, Swedish where presumably the cartoon characters are better known and thus the metaphoric link is better perceived, with the respective adaption to the spelling peculiarities of the given languages, sometimes together with the synonym **structuring** while the term **structuring** is the equivalent chosen in other languages, including the Latvian equivalent **strukturēšana** [Eurotermbank: Online], listing the Latvian equivalent **summas sadalīšana sīkākās daļās** for the term **cuckoo smurfing** [Eurotermbank: Online].

There are several other terms designating individuals involved in money laundering: a **money mule** that denotes *"a person who receives money from a third party in their bank account and transfers it to another one or takes it out in cash and gives it to someone else, obtaining a commission for it"* [Europol: Online] with the derivative of **money muling** as a type of money laundering [Europol: Online]. The English term has no approved Latvian equivalent; however, the Latvian equivalent **naudas mūlis** can be found in methodological materials published by the Financial Intelligence Unit of Latvia on its website [FID: Online] as well as in the Latvian version of a poster on money mules designed by the Europol [Europol: Online].

The term **strawmen** denotes *"money laundering intermediaries, with clean records and corroborated employment, with direct deposit, to provide an additional layer of separation"* [Kenney: Online]. The Merriam – Webster Dictionary also lists the meaning of *"a person set up to serve as a cover for a usually questionable transaction"* [Merriam – Webster Dictionary: Online]. However, it must be pointed out that, even though the term **strawmen** can be found in articles on money laundering, this term is not given by the ACAMS Glossary. *Letonika* gives the primary meaning of the word strawman–

'putnubiedēklis' and it remains to be seen if the word becomes a metaphoric term in Latvian denoting a participant in a money-laundering scheme.

A whole cluster of metaphorical terms denotes techniques of money laundering. The terms **richochet** describes how *"money **ricochets** through electronic funds transfers, bouncing off a singular bank account to an ultimate end deposit point"* [Kenney: Online], while the term **boomerang** denotes a technique when *"money moves by electronic funds transfer, seemingly moving away from one country for a few months. However, bydesign, it eventually moves backwards and comes to rest at its starting point"* [Kenney: Online]. Presumably, the Latvian equivalents for these money-laundering terms might retain the metaphoric meaning found in the source terms. The situation is more complicated with two other terms that also denote money laundering techniques – **hopscotch** and **sausage machine**. **Hopscotch** is a children's game played with several players or alone – which players toss a small object into numbered triangles or a pattern of rectangles outlined on the ground and then hop or jump through the spaces to retrieve the object. The designation of the children's game has Latvian equivalents – **būdiņu spēle, klases** [Letonika: Online]. In the money laundering context **hopscotch** is *"a simple method, designed to confuse asset tracers. Money is **hopscotched** from one pre-existing bank account to the next, around the world, occasionally moving from 10 to 20 banks in the course of two months. It ultimately comes to rests in what is called a 'holding account' in a bank secrecy jurisdiction"* [Kenney: Online]. No approved Latvian equivalent can be found and it can be assumed that in professional discussions experts use the English term.

The term **sausage machine** denotes the money laundering technique when *"raw, misappropriated onshore wealth is run offshore through a series of accounts. Its form and the identity of its apparent ownership are changed, and a seemingly innocuous sum of value is yielded, available for legitimate investment or consumption back home in the very jurisdiction from which it was unlawfully taken in the first place"* [Kenney: Online]. This term seems to be without any Latvian equivalent, no calque has been found in any Latvian texts and if the given technique has been mentioned anywhere, then presumably the Latvian equivalent used is descriptive and so far removed from the metaphorical source term that it is totally unrecognisable and any back translation might encounter serious difficulties, risking misinterpretation and errors if the translator/interpreter is not well-versed in the ways of money launderers.

The cluster of English metaphorical terms related to money laundering reveals that the metaphoric nature of these terms allows understanding complex concepts by analogy. They have become legitimate members of terminology related to money laundering, at present one of the most dangerous and widespread criminal offences, difficult to detect and difficult to combat. Resisting metaphor in terminology might prove to be an effort in vain as practice shows that professionals tend to use the English source terms in communication even though there are approved Latvian equivalents and practice is the test of all theories. It would be interesting to analyse the emergence of these terms as at present only some of them have indications of recorded first usage. It would certainly say a lot about the social and economic context of the time when they appeared as well as about the factors that influenced their appearance in legal terminology. The ultimate conclusion gained as a result of this research study is that these terms are here

to stay, sooner or later they will require Latvian equivalents and that means that a crucial decision will have to be taken – to eliminate metaphoric terms from Latvian legal terminology or to recognise the legitimacy of their existence.

LITERATURE

Kenney, M. The Language of Hiding. Available: https://www.internationallawoffice.com/.

Lakoff, G. The Contemporary Theory of Metaphor. *Metaphor and Thought, 2nd ed*. Ortony, Andrew (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 1993, pp. 200–251.

Mattila, H. *Comparative Legal Linguistics*. Farnham, UK: Ashgate Publishing, Ltd., 2006.

Načisčione, A. Translation of Terminology: Why Kill the Metaphor? *Proceedings of the Third International Riga Symposium on Pragmatic Aspects of Translation*. Veisbergs, Andrejs (ed.). Riga: University of Latvia and Aarhus School of Business, 2003, pp. 102–117.

ONLINE SOURCES

https://www.acams.org/aml-glossary/index/Accessed February 29, 2020.

https://www.europol.europa.eu/activities-services/Accessed February 29, 2020.

http://www.eurotermbank.com/ Accessed February 29, 2020.

https://fid.gov.lv/index.php/en/naudas-mulis/Accessed February 29, 2020.

https://www.internationallawoffice.com/Accessed February 29, 2020.

https://www.letonika.lv/ Accessed February 29, 2020.

https://www.merriam-webster.com/dictionary/straw%20man/Accessed February 29, 2020.

https://termini.lza.lv/term.php/Accessed February 29, 2020.

https://www.tilde.lv/ Accessed February 29, 2020.

Елена ПЕТРОВА
(Псковский государственный университет)

Имя собственное в аспекте перевода (на материале перевода русских сказок на английский язык)

Summary
Proper Names in Translation (on Russian Fairy-Tales in English Translation)

The article deals with the theoretical and practical issues that arise in the process of translating proper names from Russian fairy-tales into English. The relevance of the problem is determined by a growing concern about the issues of intercultural communication and, in particular, the ability of a translator to render such specific words into a foreign language.

The article deals with the phenomenon of culturally marked vocabulary, discusses the strategies used in translation of culture-specific elements. The empirical part of the research is based on a selected set of cultural items from Russian folk-tales by A. Afanasiev. It also deals with the analysis of the employed strategies and techniques used in translating cultural items from Russian into English. The strategies and techniques are studied in order to determine how they retain the cultural specificity of the source text in the target text.

Key words: *Russian fairy-tales, proper names, translation, intercultural communication*

*

Общеизвестно, что язык и культура неразрывно связаны между собой, и поэтому перевод стоит рассматривать не только с точки зрения взаимодействия языков, но и взаимодействия культур.

Перевод как форма межкультурной коммуникации имеет конкретную область изучения и практического применения. В языковой коммуникации перевод может быть как прямым общением, так и заочным контактом разноязычных лиц с участием переводчика. При этом созданный вторичный текст должен абсолютно адекватно репрезентировать оригинал. Под адекватностью мы предполагаем сходство не только информационной части, но и экспрессивное наполнение материала. Чем более текст в своём оригинальном состоянии наполнен внутрикультурным содержанием, например, аллюзиями, диалектизмами, речью различных этнических групп, тем более сложным он становится для адекватного перевода.

Художественный текст является отражением культуры народа. Специфической разновидностью художественного текста является фольклорный текст, в котором особое значение приобретает форма изложения. В сказках воплощается не столько реальное и рациональное, сколько эстетическое познание действительности. Текст сказки описывает вымышленные миры и события посредством всех выразительных средств и стилистических приемов языка. Изображая вымышленные события и вымышленные миры по сходству с реальными, сказки выстраивают как взаимосвязи внутри мира, так и аналоги с миром действительным. А поскольку процессы в реальности многомерны и многовалентны, то само сознание человеческое достраивает эти отношения и в мире вымышленном [Петрова 2005].

Особое место в тексте сказки принадлежит имени собственному (ИС). Имена собственные играют определяющую роль в процессе межъязыковых и межкультурных контактов. Их функциональный потенциал отличается универсальностью использования. Будучи языковыми универсалиями любого языкового коллектива, ИС становятся опорными точками и своего рода «мостиками» в межкультурной коммуникации. Эта уникальная характерная особенность и породила распространенное заблуждение

ИС чрезвычайно важны для общения и взаимопонимания людей. От нарицательных слов их отличает постоянная тенденция к универсальности использования. ИС становятся опорными точками в процессе межкультурной коммуникации и при изучении иностранного языка и при переводе с него. ИС могут функционировать как «мостики» в межкультурной коммуникации. И это ценное свойство ИС породило распространенное заблуждение, что ИС не требуют пристального внимания при переводе. ИС на самом деле «помогают преодолевать языковые барьеры, но в своей изначальной языковой среде они обладают сложной языковой структурой, уникальными особенностями формы и этимологии, способностями к видоизменению и словообразованию, многочисленными связями с другими единицами и категориями языка» [Ермолович 2005: 6]. При переводе имен собственных значительная часть вышеизложенных особенностей не сохраняется, особенно это справедливо при передаче ИС в текстах народных сказок.

Имена сказочных персонажей содержат в себе совокупность различных характеристик и особенностей. Очень часто ИС являют собой прозвища, в которых заложена та или иная черта сказочного персонажа. В русских народных сказках выделяются устоявшиеся группы характеристик, которые раскрывают отличительные особенности героев сказки:

1. физиологические особенности персонажа (Заморышек, Крошечка-Хаврошечка, царица – золотые кудри, Одноглазка),
2. отличительные особенности образа жизни и поведения (Шабарша),
3. особенности этнической принадлежности (Белый Полянин),
4. социальное положение, статус (Марья-царевна),
5. особенности интеллектуального развития (Иван-дурак, Василиса Премудрая),
6. определенное экспрессивно-субъективное отношение (Идолище нечестивый),
7. принадлежность к определенному роду, особенности происхождения (Иван кухаркин сын, Иван Быкович),
8. особенности материального положения (Марко Богатый),
9. возраст персонажа (Семен малый юныш),
10. другие особенности (Иван несчастный, Крупеничка).

В отдельную группу можно отнести зоонимы, которые в сказках приобретают черты антропоморфности: их имена по структуре сходны с человеческими именами: *Петя-петушок*, *Михайло Потапыч*, *Кот Котонаевич* и др.

Переводоведов, исследующих передачу имен собственных, интересует чаще всего мотивация и определенные причины, приводящие к возникновению того или иного прозвища. Однако даже сама мотивация может оказаться нестабильной, может уточняться и изменяться. Более того, причина возникновения про-

звища может носить абсолютно случайный характер, и в дальнейшем употреблении первоначальная мотивация не определяется. Также прозвища могут возникать благодаря совершенно случайной и неожиданной мотивации, которая затем не поддается расшифровке. Достаточно интересный пример можно взять из сказки Л. Кэролла «Алиса в стране чудес»:

"The master was an old Turtle – we used to call him *Tortoise* –"
"Why did you call him Tortoise if he wasn't one?" Alice asked.
"We called him Tortoise because he *taught us,"* said the Mock Turtle angrily...

В данном отрывке причиной возникновения имени сказочного персонажа становится простое созвучие tortoise [t ɔ:təs] – taught us [t ɔ:təs]. В сказке это звучит комично и интересно рассмотреть, как подошли к переводу данного отрывка разные переводчики.

(1) Мы называли его сухопутной черепахой... Мы называли его так, потому что он двигался очень медленно (переводчик не указан).

(2) Учительницей была старая Черепаха, но мы обычно звали ее *Жучихой*.
– Почему же вы называли ее Жучихой, если она не была Жучихой? – спросила Алиса.
– Ведь она *ж учила* нас! (Пер. А. Щербакова)

(3) – Он был *Питон*! Ведь мы – его *Питонцы*! (Пер. Б. Заходера)

(4) Учительницей у нас была тетя Черепаха. Но мы ее звали *Черемама*.
– Вот странно! Почему? – удивилась Алиса.
Не называть же *тетю Черепапа*! (Пер. Л. Яхнина)

(5) У нас был старый, строгий учитель, мы его звали *Молодым Спрутом*... Мы его звали так потому, что он всегда был *с прутиком* (В. Набоков. «Аня в стране чудес»)

(6) – Мы его звали *Спрутиком,* потому, что он всегда ходил *с прутиком*. (Пер. Н. Демуровой)

Переводчики имели дело с непростой задачей: передать имя персонажа, юмористический эффект которого основан на каламбуре (при сохранении подобия звучания и «морского» семантического элемента имени Tortoise – морская черепаха).

В примере (1) переводчик передал семантический компонент имени, но не воссоздал игру слов и юмористический эффект.

В примере (2) автор перевода предложил свой вариант имени, отличающегося созвучностью, основанном на каламбуре, но не сохранившем «морской» компонент значения.

В примере (4) удачно обыграна ситуация созвучности, но не сохранена мотивация.

Наиболее удачными можно признать примеры (3) и (6), но только в переводе Н. Демуровой точно прослеживается основной принцип, по которому образовано сказочное имя в оригинале (звуковое подобие слова и словосочетания).

Очень большая часть имен русских сказочных персонажей являются по структуре и семантике именами смешанного типа, состоящими из собственно имени и прозвища-характеристики (Иванушка-дурачок, Настасья Золотая Коса, Марко Богатый). Передача данных имен на английский язык, в основном, происходит по модели «имя собственное + the + характеристика персонажа: Ivan the Fool, Nastasya the Golden Plait, Marko the Rich.

Стараясь воссоздать характерные черты, заложенные в имени-прозвище, существенно важно учитывать существующие в переводящем языке традиционно принятые способы сказочной номинации. Данный аспект предполагает определенные ограничения на возможные варианты перевода. Так, уменьшительно-ласкательные суффиксы очень часто передаются добавлением лексического элемента *wee* и прилагательными *little* или *tiny*, например:

Крошечка – Хаврошечка (*Wee* Little Havroshechka)

Мужичок сам с ноготь, борода с локоть (*little* man no bigger than a nail, with a beard a cubit long)

Сказочные зоонимы – сложный материал для перевода, т. к. их обладатели персонифицированы: они подобны человеческим персонажам если не в физическом облике, то в поведении. Данные персонажи способны говорить, заводить семьи, вести хозяйство и даже вступать в экономические отношения. С точки зрения лингвистической объективации эти имена идентичны антропонимическим прозвищам. Частотными приемами образования сказочных прозвищ животных являются игра слов, ономатопея, звуковое подобие и различные ассоциации.

Заюшка-из-под-кустышка – Highjump the Hare

Комар Долгоногий – Mischievous Mosquito

Ящерка-Шерошерочка – Wriggly Lizard

Волчище Серое Хвостище – Wolf Graytail

Мышечка-тютюрюшечка – Murmuring Mouse

Петя Петушок золотой гребешок – Petya comb of gold (golden crest)

Косой заяц – Squint-Eye the Hare

В сказочных зоонимах семантический признак категориальной принадлежности может быть выражен в оригинале эксплицитно: *Кот* Котанаевич, *лиса* Патрикеевна, *медведь* Толстоногий (*Cat* Cotonaevich, Patricia *Fox*, *Bear* Thicklegs). При переводе важно учитывать тот факт, что в нарицательно-собственных именах (*Cat, Fox, Bear*), актуализируется родовой компонент, т.е. идентификация с определенным полом. Русский язык данную принадлежность реализует посредством грамматической категории рода, а в английском языке родовой элемент закреплен традицией (жаба – ж.р., Toad – м.р.; лиса – ж.р., Fox – м.р.; птичка – ж.р., Bird – м.р.). Если в английском и русском языках одно и то же животное ассоциируется с разными полами, задача переводчика осложняется.

В сказке О. Уайльда «Счастливый принц» повествуется о любви *the Swallow* и *the Reed*. Ласточка, как и вообще любая птица в английской традиции, имеет мужской род, в то время, как в русском языке ласточка – женского рода. Тростник же,

наоборот – женского рода в английском языке. В данной паре *the Swallow* (ласточка) выступает как мужчина, а *the Reed* (тростинка) – как женщина. Поэтому в переводе К. Чуковского описываемая ситуация не совсем естественна:

> One night there flew over the city a little *Swallow*. His friends had gone away to Egypt six weeks before. But he had stayed behind, for he was in love with the most beautiful *Reed*.
>
> Как-то ночью пролетала тем городом Л*асточка*. Ее подруги вот уже седьмая неделя как улетели в Египет, а она задержалась тут, потому что была влюблена в гибкую *Красавицу-тростинку* (К. Чуковский).

Впоследствии сам К. Чуковский исправил *тростинку* на *тростник*: *...потому что была влюблена в гибкий красивый Тростник*.

В результате, в паре были изменены роли, но это совершенно не соответствует характеру персонажей оригинала, т.к. *the Swallow* отличается в сказке мужскими чертами характера, *the Reed* – наоборот, женскими.

Нередко при переводе используются традиционные фольклорные соответствия. Можно заметить, что в переводе персонажи имеют свойственные языку перевода характерные атрибуты: блоха-попрядуха, вошь-поползуха, Мишка (Leaping Flea, Crawling Louse, Bruin). Однако количество таких соответствий весьма ограничено. В английском языке многие сказочные персонажи животного происхождения не имеют эпитетов: the Mouse, the Fox, the Bear. Частотность использования тех или иных сказочных животных в русских и английских сказках тоже различна. В английском фольклоре, например, практически не упоминаются зайцы, зато кролики (Bunny Rabbit) встречаются довольно часто.

Проблема передачи имени собственного в межъязыковой коммуникации стара, как и само общение между народами. Трудности, возникающие в процессе передачи, возникали, и будут возникать в силу как объективных, так и субъективных причин. Объективные причины сложностей в первую очередь связаны со спецификой ИС как лингвистических знаков. Семантическая структура ИС в сказочном тексте настолько богата, что может служить источником для образования разнообразных переносных значений и даже нарицательных дериватов.

Таким образом, сказочные имена дают переводчику большой простор для фантазии. Можно утверждать, что ИС в тексте сказок не только привносят содержательный и эстетический элемент, но и обладают определенной прагматической силой. ИС в текстах русских народных сказок представляют собой открытую систему в цельности текста: наряду с традиционными фольклорными образами-символами, парадигмами, устойчивыми ассоциативными рядами, ИС являются такими же структурно-композиционными элементами, которые организуют текст сказки.

Таким образом, проблематика передачи ИС в тексте сказки не связана с какими-либо грамматическими проблемами перевода, а скорее с объективными расхождениями и противоречиями, связанными с функционированием имени в иной языковой среде.

ЛИТЕРАТУРА

Ермолович, Д. И. *Имена собственные: теория и практика межъязыковой передачи*. Москва: Р. Валент, 2005, с. 6.

Петрова, Е. Е. Особенности художественного текста в условиях перевода. *Проблемы филологии и методики преподавания иностранных языков на рубеже веков*: Межвузовский сборник научно-методических статей. Выпуск 5. Псков, ПГПУ им. С. М. Кирова, 2005, с. 120–124.

Чуковский, К. И. *Высокое искусство*. К. И. Чуковский. Москва: Сов. писатель, 1988. 348 с.

Afanas'ev, Aleksandr. *Russian Fairy Tales*. London: Sheldon Press, 1976. 662 p.

Jānis VECKRĀCIS
(Ventspils Augstskola)

Tulkojums un laiks: Dž. D. Selindžera romāna „Uz kraujas rudzu laukā" 1969. un 2001. gada publikācijas latviešu valodā

Summary

Translation and Time: Latvian Publications of J. D. Salinger's "The Catcher in the Rye" of 1969 and 2001

The paper discusses two publications of J. D. Salinger's novel, "The Catcher in the Rye" in Latvian in 1969 and 2001. Following brief theoretical insights, the paper includes an analysis of the Latvian target texts, as well as, where applicable, three Russian translations, in order to identify the differences and their character and acceptability, and to examine whether the Latvian publications represent high-quality translations.

A highly specific context of a prose fiction text imply that the respective translation is likely to become outdated.

The 2001 Latvian publication of the novel is largely in line with the first Latvian translation, where the impact of the Russian translation is apparent and strong; respectively, both translations feature a number of issues arising from both the specific circumstances during the preparation of the first translation and from translator's competence. Some of the most obvious and simple errors have been eliminated. In general, however, the quality of the Latvian translation is not sufficient; a new translation is needed.

Key words: *translation reworking, re-translation, translation revision, editing, intermediary translation, translation quality assessment*

*

Raksta uzmanības centrā ir divas Džeroma Deivida Selindžera vienīgā romāna „Uz kraujas rudzu laukā" (pirmo reizi izdots 1951. gadā) publikācijas latviešu valodā 1969. un 2001. gadā. Pastāv uzskats, ka daiļliteratūras darbi būtu jātulko atkārtoti ik pēc 20 gadiem. Abas minētās publikācijas šķir ilgāks laiks. Nomainījusies politiskā iekārta, notikusi paaudžu maiņa, atšķirīga ir arī pati latviešu valoda un tās ikdienas lietojums, mainījušās sabiedriskās normas, rakstnieku jaunrade un lasītāju gaume, arī izpratne par to, kas ir „laba" daiļliteratūra un kas daiļliteratūrā (plašāk – mākslā) ir pieņemams un pieļaujams. Ņemot vērā šo kontekstu, pēc īsa teorētisko apsvērumu izklāsta ir veikta abu mērķtekstu, kā arī – pamatotas vajadzības gadījumā – triju romāna krievu valodas tulkojumu kontrastīva analīze, lai noskaidrotu atšķirības, to raksturu un pamatotību, kā arī lai noteiktu, vai publikācijas latviešu valodā var uzskatīt par kvalitatīviem tulkojumiem.

Tūkstošgades sākumā Izabella Kolombata prognozēja, ka 21. gs. būs atkārtoto tulkojumu laikmets [Collombat, cit. pēc Poucke, Gallego 2019: 10]. Pirmā divdesmitgade šo prognozi, šķiet, apstiprina, un iemesli (lai gan tiem šajā rakstā plašāk nepievērsīsimies) galvenokārt ir saistīti ar kultūras, literāriem, sociolingvistiskiem un arī ekonomisko iespēju faktoriem.

Jāpiekrīt Lorensa Venuti atziņai, ka tulkojums vienmēr ir saistīts ar attiecīgo vēsturisko brīdi; tāpat tulkojums neatkarīgi no pakāpes, kādā ievēroti avotteksta (turpmāk – AT) nosacījumi, vienmēr nozīmē tuvinājumu mērķkultūras apstākļiem un vajadzībām [Venuti 2004: 25, 34], līdz ar to, analizējot viena AT pārstrādātos tulkojumus, jāņem vērā tulkojuma (te jāpiebilst, ka tieši tulkojuma, nevis publikācijas) laiks un mainīgais vēsturiskais konteksts. To var uzskatīt arī par tulkojumu pārstrādāšanas galveno iemeslu. Pievienojot 1990. gadu sākumā izvirzīto atkārtotās tulkošanas pamathipotēzi[1] (turpmāk – ATH), ka pirmais tulkojums ir vairāk vērsts uz mērķauditoriju, lai tas tiktu pieņemts mērķkultūrā, savukārt turpmākie tulkojumi kļūst tuvāki AT (plašāk sk. Paloposki, Koskinen 2004), var rasties priekšstats, ka pārstrādāto tulkojumu būtība ir salīdzinoši vienkārša. Tomēr faktiskā situācija paver ievērojami sarežģītāku ainu, līdz ar to pārstrādāto mērķtekstu (turpmāk – MT) klasifikācija, iezīmes un analīze arī izvēršas plašā tīklojumā.

Andrē Lefevers [Lefevere 1992: 10] norāda četrus galvenos mērķkultūras faktorus, kas ietekmē tulkojumus (un šajā rakstā būtiski piebilst – arī tulkojumu redaktūru): ideoloģija, poētika, diskursa principi un valoda. Šie faktori tulkošanā kā sociālā parādībā, kuras pamatā ir problēmu risināšana un lēmumu pieņemšana, priekšplānā izvirza dažādu mainīgo normu (pieņemamā un ieteicamā priekšrakstu) ietekmi [Desmidt 2009: 670]. Lai pilnvērtīgi iezīmētu ietekmju zonas, liela nozīme var būt arī iesaistīto pušu nostājai un prasībām, tulkojuma funkcijai vai mērķauditorijai [turpat]; svarīga ir paša tulkotāja pieeja, pieredze un prasmes, kas veido un ietekmē lēmumu pieņemšanu. Sarežģītas cēloņsakarības un kontekstuāli apsvērumi var noteikt arī šķietami tehniskus mikrostrukturālā līmeņa risinājumus, piemēram, personvārdu atveidi, tādu vārdu izvēli, kuriem piemīt noteiktas fonētiskas iezīmes, pieeja kultūras reāliju tulkošanā (transkripcija, aizguvums, kalks, skaidrojums, jaunvārds), citātu un implikatūras apstrādi un pieeju attiecībā uz pareizrakstību [Sánchez, Rodríguez 2017: 142–143]. Attiecīgais būtiskais secinājums: tulkojumu analīzē un vērtēšanā nepietiek ar vienkāršu teksta analīzi, un pat atsevišķu vienību izpētē ir nepieciešama arī makrolīmeņa analīze.

Komplicēto faktoru kontekstā ir raisījušās šaubas par ATH piemērojamību, un empīriskie pētījumi [Desmidt 2009: 671; Paloposki, Koskinen 2004] apliecina, ka šī hipotēze ne vienmēr ir spēkā. Piemēram, laikā no 1907. līdz 1999. gadam Selmas Lāgerlēvas grāmatai „Nila Holgersona brīnišķīgais ceļojums" vācu valodā ir publicētas 52 versijas, turklāt dažkārt no oriģinālajām aptuveni 700 lpp. vācu valodā ir vien 200 lpp. Funkcionalitātes izmaiņas ir noteikušas attiecīgos lēmumus – virzībā uz grāmatas izklaidējošo funkciju atsevišķi ģeogrāfiski fakti uzskatīti par nesvarīgiem – daiļliteratūras normas ir kļuvušas svarīgākas par sākotnējo izglītojošo funkciju.

Turklāt ATH kontekstā būtisks jautājums: kāds tulkojums būtu uzskatāms par AT/avotkultūrai vai MT/mērķkultūrai tuvāku, piemēram, vai to nosaka tikai tulkotāja pieeja „slēpt" oriģinālu, nepieļaut jebkādu MT „svešatnīgumu" (*foreignness*) un adaptēt/lokalizēt MT (*domestication*). Ilustrācijai vērts pieminēt, ka vairākos Luisa Kerola

[1] Hipotēzē gan pamatoti var saskatīt seno Johana Volfganga Gētes postulātu, ka sākotnēji uz mērķkultūru vērstajos tulkojumos vēlāk ir vērojama virzība uz avotkultūru [Goethe, cit. pēc Desmidt 2009: 671].

pasakas „Alise Brīnumzemē" tulkojumos somu valodā pat galvenajai varonei dots cits vārds [sk. Paloposki, Koskinen 2004: 33]. Savukārt Dž. D. Selindžera romāna jaunākajos tulkojumos priekšplānā izvirzās citi apsvērumi: zinot, ka viena no galvenajām AT iezīmēm ir mutvārdu, nevis rakstveida izteiksmes akcentēšana, tekstu tuvinot pusaudžu runai[2] (tai, kā zināms, piemīt tendencei mainīties īpaši strauji), tulkojumam jālemj, piemēram, par to, kura laika pusaudžiem MT tuvināt – runai, kas attiecas uz AT sagatavošanas laiku, vai izteiksmei, kas raksturo pusaudžu runu tulkojuma sagatavošanas laikā. Būtiski pieminēt, ka izteiksmes novecošanas faktors attiecas ne tikai uz tulkojumiem, bet arī uz pašu AT, kas jāņem vērā tulkotāja lēmumos.

Dž. D. Selindžera romāna „Uz kraujas rudzu laukā" tulkojums krievu valodā 1955., 1998. un 2017. gadā[3] un to publikācijas apliecina atkārtoto tulkojumu sarežģītās attiecības ar laiku. Lai gan katrs no trim tulkojumiem ir krasi atšķirīgs un var rasties iespaids, ka tulkotāji brīžam diezgan pašmērķīgi ir centušies radīt maksimāli atšķirīgas versijas (turklāt katrā tulkojumā atšķiras arī romāna nosaukums), publikāciju bibliogrāfija neapstiprina iespējamo pieņēmumu, ka līdz ar jauno tulkojumu iepriekšējie zaudē aktualitāti. Piemēram, 1955. gada tulkojums ar cildinošu tulkotājas Ritas Raitas-Kovaļovas veikuma vērtējumu (tādējādi apliecinot šī tulkojuma gluži kanonisko statusu) atkārtoti izdots 1989., 2009. un 2019. gadā. Tomēr arī šī fakta iemesli var būt dažādi, piemēram, neuzticēšanās jaunajam tulkojumam, izdevēja gaume vai izdevēja priekšstati par dominējošo lasītāju gaumi, ņemot vērā, ka attiecīgā tulkojuma izvēle veicina noietu.

Vēl jāpiemin, ka pārstrādātos tulkojumus var sagatavot gan viens un tas pats cilvēks, gan atšķirīgi tulkotāji, turklāt jauni vai atkārtoti tulkojumi ne vienmēr top dažādā laikā – spilgtākais nesenais piemērs Latvijā ir Korāns, kas 2011. gadā ar dažu nedēļu atstarpi nāca klajā gan dzejnieka un tulkotāja Ulda Bērziņa, gan komponista Imanta Kalniņa tulkojumā.

Tulkojumu pārstrādāšanā sarežģītas attieksmes veidojas gan ar AT, gan ar tā citvalodu tulkojumiem. Piemēram, Vsevoloda Bagno [Багно 2017] pētījumā, kas galvenokārt pievēršas spāņu-krievu un franču-krievu daiļliteratūras tulkojumu vēsturei, konstatēts, ka ne vien 18. un 19. gs., bet pat 20. gs. daiļliteratūras tulkojumi krievu valodā bieži ir tapuši starpniekkultūru ietekmē: no franču valodas tulkoti ne tikai t. s. eksotisko tautu daiļliteratūras darbi, bet arī spāņu un pat angļu rakstnieku teksti. Turklāt V. Bagno piemin, ka reizēm starpniekvalodas tulkojuma izmantošana tiek slēpta. Iepazīstoties ar Dž. D. Selindžera romāna 1969. gada tulkojumu latviešu valodā, var secināt, ka tulkotāja Anna Bauga ir ieskatījusies 1955. gadā publicētajā krievu valodas tulkojumā (sk. 1. tabulu; tiesa, reizēm risinājumi ir atšķirīgi).

---

[2] Būtisks aspekts ir raksturīgu pusaudžu runas elementu apvienošana ar individualizētiem elementiem, kas izriet arī no galvenajam varonim Holdenam piešķirtajām iezīmēm, piemēram, sarunvalodas vai vienkāršrunas vienību izmantošana vienīgi emocionālā stāvokļa paušanai, turklāt ar mainīgu (gan pozitīvu, gan negatīvu) konotāciju; sarunvalodas elementu lietošana kopā ar specifiskiem jēdzieniem, kā arī Holdena psiholoģisko iezīmju (piemēram, empātijas), principu un vērtību izpausmes, kas maina atsevišķu runas vienību tipisko iedarbības spēku [cf. Costello 2000 [1959]: 11–20].

[3] Raksta ierobežotā apjoma dēļ netiek aplūkots Jakova Lotovska tulkojums 2010. gadā [Лотовский 2010].

1. tabula

Krievu valodas 1955. gada tulkojuma ietekme latviešu valodas 1969. gada tulkojumā

AT	1969. gada tulkojums latviešu valodā (turpmāk – LMT1969)	1955. gada tulkojums krievu valodā (turpmāk – KMT1955)
he came up to school in this big goddam Cadillac, and we all had to stand up in the grandstand and give him a locomotive – **that's a cheer**[4] [Chapter 3]	un mums visiem bija jāpieceļas tribīnēs un jāauro, cik jaudas, **tas ir, jākliedz „urā!"** [26]	а мы должны были вскочить на трибунах и трубить вовсю, **то есть кричать ему «Ура!»**
Then, after him, they had this **Christmas thing** they have at Radio City every year. [Chapter 18]	**ziemsvētku pantonīma** [129]	**рождественская пантомима**
The other end of the bar was full of **flits**. [Chapter]	Otrā bāra stūrī bija sapulcējušies **ķertie**. [140]	А в другом конце бара собрались **психи**.

Jāņem vērā arī citi iespējamie apstākļi: citvalodas(-u) tulkojumu(-us) izmanto nevis tulkotājs, bet attiecīgā tulkojuma redaktors vai izdevējs valsts varas ideoloģisko prasību ietekmē prasa saglabāt līdzību noteiktas starpniekvalodas tulkojumam – daiļliteratūras tulkojumos latviešu valodā šāda prakse īpaši plaši tika īstenota padomju okupācijas sākumposmā, kad dominējošo starpniekfunkciju pildīja krievu valoda [Veisbergs 2019: 71]. Savukārt tulkojuma pārstrādāšanas laikā ietekmes avoti var būt pat vairāki starpniekvalodu tulkojumi.

Apstākļu piemēri ilustrē pārstrādāto tulkojumu sarežģīto raksturu, kam ir īpaša nozīme gan pilnvērtīgā analīzē, lai konstatētu un izprastu tekstā klātesošās „balsis" dažādos intertekstualitātes līmeņos[5], gan klasifikācijas izstrādē.

Dž. D. Selindžera romāna 2001. gadā publicētais pārstrādātais tulkojums latviešu valodā un tulkojumi krievu valodā liecina par divām krasi atšķirīgām situācijām: latviešu valodā veikti atsevišķi redakcionāli labojumi, bet katrs no MT krievu valodā ir jauns (atkārtots) tulkojums. Izdevniecības „Jumava" pārstāvji norāda, ka pirms 2001. gada publikācijas, visticamāk, kāds redaktors ir centies pielāgot 1969. gada tekstu jaunajam kontekstam (jāņem vērā, ka tulkotāja A. Bauga mirusi 1991. gadā). Šie faktori situāciju padara par īpašu un neraksturīgu. Labojumiem, kā arī citām analītiski būtiskām vienībām abos latviešu valodas MT ir dažāds raksturs, un to pilnvērtīga klasifikācija būtu apjomīga. Šajā rakstā minēti tikai ilustratīvi piemēri.

[4] Šeit un turpmāk AT vienības reizēm iekļautas izvērstākā formā nekā MT vienības, lai izpratnes atvieglošanas nolūkā sniegtu plašāku kontekstu.

[5] Pārstrādāts tulkojums un iepriekšējais tulkojums(-i) var sabalsoties arī dažādās statusa attieksmēs. Lai gan parasti iepriekšējais tulkojums nonāk zināmā mērā nepilnīga teksta statusā, jaunie tulkojumi reizēm tiek atzīti par nekvalitatīvākiem.

Vispirms jānorāda, ka 2001. gada izdevumā ir labotas vairākas kļūdas[6], kuras ir iespējams konstatēt, pat nesalīdzinot tulkojumu ar AT (sk. 2. tabulu).

2. tabula

Acīmredzamu LMT1969 kļūdu labojumi

AT	LMT1969	2001. gada tulkojums latviešu valodā (turpmāk – LMT2001)
'We win, or what?'	– Kas **uzveica**, vai mēs? [30]	– Kas **uzvarēja**, vai mēs? [27]
[the razor was] full of lather and hairs and crap	[bārdasnazis] aplipis ar **bārdas matiem un ziepju putām** [36]	[bārdasnazis] aplipis ar **bārdas rugājiem, ziepju putām un drazu** [36]
Boy, did she hit the ceiling when I said that	*Nu*, tad gan viņa **leca** uz pannas, kad es tā pateicu. [126]	*Nu*, tad gan viņa **lēca** uz pannas, kad es tā pateicu. [158]

Tiesa, arī par labojumiem reizēm varētu diskutēt. Piemēram, var apšaubīt frazeoloģisma „lēkt uz pannas" iederību, turklāt latviešu valodas leksikogrāfiskie resursi liecina, ka to izmanto reti; varētu apsvērt citu izvēli, piemēram, „*Ak*, tad gan šī/viņa uzsprāga" vai „*Ak*, šī/viņa gandrīz līdz griestiem palēcās".

Dažas izmaiņas LMT2001 kvalitāti neuzlabo. Piemēram, vienības – *Mēs varētu ieiet restorāna vagonā. **Jā?*** [62] labojums uz – *Mēs varētu ieiet restorāna vagonā. **Kā?*** [71] sarunvalodas izteiksmes precizitāti komunikatīvās funkcijas īstenošanai nepilnveido; šī problēma raisa izbrīnu, jo AT vienības *We can go in the club car. **All right?*** nozīme un funkcija nevarētu izraisīt neskaidrību („Kā ar tādu ideju?/Labi?/Ok?").

Ievērojama daļa labojumu izriet no to ideoloģisko prasību un cenzūras neesamības, kas LMT1969 laikā aptvēra visu Padomju Savienību un kas postpadomju telpā vairs nepastāv pēc totalitārā režīma beigām; par vienotām norisēm liecina arī tulkojumi krievu valodā.

Izmaiņas attiecas, piemēram, uz vienībām, kas skar reliģiju (sk. 2. piemēru 1. tabulā: 1969. gada izdevumā Ziemsvētki lietoti ar mazo sākumburtu). Tomēr atsevišķās vienībās funkcionālais konteksts nozīmē nepieciešamību tulkošanas lēmumos un tulkojuma izvērtējumā ņemt vērā vairākus apsvērumus.

Norādītajā piemērā (sk. 3. tabulu) ideoloģisko ierobežojumu dēļ ir saprotams vārda „Dievs" lietojums ar mazo sākumburtu savrupinātajā frazeoloģismā *lai dievs žēlīgs* [LMT1969]; tāds pats risinājums konstatējams pirmajā krievu valodas tulkojumā [KMT1955]; izbrīna latviešu valodas tulkotāju izvēle atkārtoto vienību *for Chrissake* tulkot atšķirīgi, kas nepamatoti maina būtisku AT (un galvenā varoņa runas) iezīmi (tā saglabāta tikai vienā pieciem tulkojuma variantiem). Turklāt LMT2001 variants

[6] Paradoksālā kārtā LMT2001 dažviet ir ieviesušās arī neuzmanības vai pārrakstīšanās kļūdas, kuru LMT1969 nav.

liecina, ka attiecīgo AT vienību var tulkot ar citiem frazeoloģismiem, kas LMT1969 situācijā ideoloģiskas problēmas, iespējams, neradītu. Var izteikt pieņēmumu, ka galīgajā izvēlē nācās svaru kausos likt divus apsvērumus: vai tulkot ar emocionāli maigākas konotācijas frazeoloģismu *lai dievs žēlīgs* (vai, piemēram, kā LMT2001 – *dieviņ tētīt*), vai ar konotatīvi negatīvāku frazeoloģismu „velns parāvis", kurā savukārt nav vārda ar spēcīgu reliģiskās semantikas elementu. Jāpiebilst, ka šīs vienības latviešu valodas tulkojumos nav ņemti vērā AT konstatējamie literārās valodas normu pārkāpumi, lai gan to atveides risinājumi latviešu valodā ir pieejami, piemēram, „for Chrissake" – „Dievdēļ". Tāpat jānorāda, ka abos latviešu valodas tulkojumos iespējams konstatēt sintaktisku problēmu: saskaņā ar emocionālas runas prosodiju atbilstīgāka vārdu kārta pirmajā piemēra teikumā būtu šāda: „– *Zivīm* ir daudz spaidīgāk nekā tādām pīlēm, ziema taču un visādas ķibeles".

3. tabula

Frazeoloģismi ar reliģiskas semantikas elementiem: apstrāde tulkojumos

AT	'It's tougher for the *fish*, the winter and all, than it is for the ducks, **for Chrissake**. Use your head, **for Chrissake**.'
LMT1969	**–** *Zivīm* ir daudz spaidīgāk nekā tādām pīlēm, **taču ziema** un visādas ķibeles, **lai dievs žēlīgs**. Padomājiet ar galvu, **dieviņ tētīt!** [83]
LMT2001	**–** *Zivīm* ir daudz spaidīgāk nekā tādām pīlēm, **taču ziema** un visādas ķibeles, **lai Dievs žēlīgs**. Padomājiet ar galvu, **velns parāvis!** [99]
KMT1955	**Господи ты боже мой**, да рыбам зимой еще хуже, чем уткам. Вы думайте головой, **господи боже**!
1998. gada tulkojums krievu valodā (turpmāk – KMT1998)	**Господи**, *рыбе*-то тяжельше, ну зима, всё такое, чем уткам. Сам прикинь, **Боже мой**.
2017. gada tulkojums krievu valodā (turpmāk – KMT2017)	*Рыбе* круче приходится, зима и все такое, чем уткам, **я тя умоляю**. Ты башкой своей подумай, **я тя умоляю**.

Tomēr visbiežāk ideoloģijas un cenzūras žņaugi ir zuduši attiecībā uz leksiku, kas saistīta ar cilvēka seksualitāti un dzimumattiecībām, kā arī attiecībā uz sarunvalodas un vienkāršrunas vārdiem (sk. 3. piemēru 1. tabulā un 4. tabulu)[7]. Padomju laikā publiskos tekstos, arī daiļliteratūrā un tās tulkojumos šī leksikas daļa bija vai nu aizliegtā zona, vai pakļauta stingriem ierobežojumiem. Ne velti postpadomju telpā kopš 1990. gadu sākuma masveidā publicēti oriģināldarbu un tulkojumu necenzētās versijas.

[7] Romāns, ko tā ilgstošās popularitātes dēļ pašlaik pamatoti var uzskatīt par kanonisku, piedzīvoja cenzūru arī ASV (sk., piemēram, Harolda Blūma grāmatas [Bloom 2007] nodaļu „Cenzūra un „Uz kraujas rudzu laukā"). Tāpat jāatgādina, ka romāna publicēšanas laikā arī Rietumos attieksme pret homoseksuālismu bija krasi atšķirīga no šodienas situācijas: līdz 1962. gadam homoseksuālisms bija kriminālnoziegums visos ASV štatos, bet Apvienotajā Karalistē dekriminalizācija notika vien 1967. gadā.

4. tabula

Vienkāršrunas, ar seksualitāti un dzimumattiecībām saistīto vienību izmaiņas

AT	LMT1969	LMT2001	KMT1955	KMT1998	KMT2017
I can't stand that sonuvabitch.	Vai, kā es neciešu šito **nelieti**. [33]	Vai, kā es neciešu šito **kuņas bērnu**. [32]	Не терплю я эту **сволочь**.	Ё-моё, ненавижу **сукина сына**.	**Я** эту **падлу** просто не переваривaю.
Only **very sexy stuff** interested him.	Viņu interesēja tikai **visādas piedauzības**. [40]	Viņu interesēja tikai **seksuālas** piedauzības. [42]	Он только **всякой похабщиной интересовался**.	Его колышет **только откровенная половуха**.	Ему б только **помацать кого**.
I was feeling pretty horny.	Jutos **drausmīgi nejēdzīgi**. [67]	Jutos **seksuāli uzbudināts**. [78]	Чувствовал я себя **препаршиво**.	Не помешало бы **потискать какую-нибудь девочку**.	**Стоял у меня будь здоров**.

Visbeidzot jāatzīst, ka LMT2001 saglabāta lielākā daļa to LMT1969 vienību, kas noteikti būtu jāmaina neveiklu risinājumu vai, piemēram, leksiskās un kontekstuālās aktualizācijas nolūkā. Šādu nepieciešamību apliecina arī tulkojumi krievu valodā – tajos attiecīgās problēmas parasti nav novērojamas (sk. 5. tabulu). Turklāt atsevišķas LMT2001 izmaiņas tulkojuma kvalitāti pat samazina.

5. tabulas 1. piemērā darbības vārda „būt" varbūtības izteiksme ir tikai alternatīvs ierosinājums; īstenības izteiksme būtisku komunikatīvu problēmu nerada. Turpretī darbības vārds „nākties" atvasinājumā ar priedēkli iegūst būtiski atšķirīgu un konkrētajam kontekstam atbilstošu nozīmi ('būt atbilstošam prasībām vai normām; būt veicamam, morāli nepieciešamam'[8]). Jāpiebilst, ka kopumā pareizā, literārā izteiksme neatbilst sarunvalodas lietojumam AT (arī šoreiz ir jaušama ietekme no KMT1955; tas attiecas arī uz frazeoloģismu *uzkārties aiz bēdām*).

Arī 2. piemērā augstam runas stilam piederīgā darbības vārda *apritēt* lietojums raisa neizpratni – AT izteiksme ir vienkārša atbilstoši pusaudža runai. Visos krievu valodas tulkojums šis funkcionālais un komunikatīvais nosacījums ir ievērots un saglabāts; tiesa – abos jaunākajos krievu valodas tulkojumos iespējams, pat varētu apsvērt gluži pretēju problēmu: vai Holdena runas vulgaritātes pakāpe nav pārspīlēta.

Savukārt 3. piemērā noslēdzošā teikuma tulkojums neatbilst AT teikuma kontekstuālajai nozīmei. Galvenais varonis reflektē par mātei raksturīgo vēlmi idealizēt bērna rakstura iezīmes, reizēm visai neprognozējamā veidā, nespēdamas ieraudzīt patieso ainu vai arī noticēdamas vārdiem, kas neatbilst realitātei (iespējamie tulkojuma varianti ir, piemēram, „Šajās lietās mātes viegli uzķeras uz āķa", „Šajās lietās mātes var būt padumjas"). Konkrētais tulkojums akcentu pārvirza no mātes priekšstatu/secinājumu nenosakāmības un vēlmes noticēt vēlamajam uz rīcības neprognozējamību, t. i., padara pārspriedumu priekšmetu konkrētāku un apzīmējumu – asāku.

[8] Tezaurs.lv

5. tabula

Latviešu valodas 1969. un 2001. gada tulkojumā aktualizējamās/maināmās vienības

AT	LMT1969	LMT2001	KMT1955	KMT1998	KMT2017
The game with Saxon Hall was supposed to be a very big deal around Pencey. It was the last game of the year, and you **were supposed** to commit suicide or something if old Pencey didn't win.	Tika uzskatīts, ka Pensejai šīs sacīkstes **ir** varen svarīgas. [..] ja mūsu skola negūtu uzvaru, tad mums visiem **pienāktos** vai uzkārties aiz bēdām. [14]	Tika uzskatīts, ka Pensejai šīs sacīkstes **esot** varen svarīgas. [..] ja mūsu skola negūtu uzvaru, tad mums visiem **nāktos** vai uzkārties aiz bēdām. [6]	Считалось, что для Пэнси этот матч важней всего на свете. [..] если бы наша школа проиграла, нам всем **полагалось** чуть ли не перевешаться с горя.	Короче, дело происходило в субботу, шла футбольная встреча с Саксон-Холлом. [..] Считалось, упаси бог Пенси проиграет, **надо бежать** совать голову в петлю, и вообще.	В Пенси играть с Саксон-Холлом — всегда кипиш. [..] если Пенси не выиграет, **прям хоть** в петлю.
I started playing golf when I **was** only ten years old.	kad man **apritēja** tikai desmitais gads [45]	kad man **apritēja** tikai desmitais gads [49]	Я начал играть в гольф **с десяти лет**.	Я начал играть в гольф **ещё в десять лет**.	**Уже в десять лет** я начал играть в гольф.
Mrs Morrow'll keep thinking of him now as [..]. She might. You can't tell. **Mothers aren't too sharp about that stuff.**	misis Morova vienmēr domās par savu dēlu kā par [..]. Tas ir pilnīgi iespējams. **Mātes ir neaprēķinātas.** [61]	misis Morova vienmēr domās par savu dēlu kā par [..]. Tas ir pilnīgi iespējams. **Mātes ir neaprēķinātas.** [71]	миссис Морроу будет всегда представлять себе своего сына [..]. Это вполне возможно. **Кто их знает. Матери в таких делах не очень-то разбираются**.	г-жа Морроу станет о нём думать как об [..]. Запросто эдак подумает. Кто знает? **Матери легко попадают на крючок**.	миссис Морроу станет считать его [..]. Вполне. Поди угадай. **Штруни в такой фигне не сильно петрят**.

I **didn't even bother to dry** it or anything. **I just let** the sonuvabitch drip.	Pat nepapūlējos **noslaucīties, lai ūdens pil** uz velna paraušanu. [142]	Pat nepapūlējos **noslaucīties, lai ūdens pil** uz velna paraušanu. [178]	А потом и **вытирать не стал. Пускай**, думаю, с нее каплет к чертям собачьим.	**Сушить не стал**, и вообще. **Пусть**, думаю, просто стечёт, стерва.	**Не стал** даже ни **вытирать**, ничего. **Пусть** эта падла капает.
That's depressing, **when** somebody says 'please' to you. **I mean if** it's Phoebe or **somebody**.	Man ir ļoti neērti, **kad** man saka "lūdzu", **kad** to saka Fībija vai kāds cits **tuvinieks**. [191]	Man ir ļoti neērti, **kad** man saka "lūdzu", **kad** to saka Fībija vai kāds cits **tuvinieks**. [245]	Как-то неловко, **когда** тебя так просят, особенно **когда** это **твоя собственная сестренка**.	Как же на мóзги давит, **коль** тебе говорят «пожалуйста». **В смысле**, Фиби, **иль ещё кто**.	Такая тоска берет, **когда** кто-то говорит тебе «пожалуйста». **В смысле**, Фиби **или как-то**.

Nākamajā piemērā iespējams konstatēt sintaktisku problēmu. AT teikumu apvienošanas sintaktiskais risinājums *Pat nepapūlējos noslaucīties, lai ūdens pil uz velna paraušanu* rada neskaidru vai pat maldinošu cēloņsakarību, lai gan ir pieejami uztveri atvieglojoši varianti (piemēram, „Pat nepapūlējos noslaucīties – lai jau tas sūds/sūda ūdens/maita/vellagabals pil.").

Pēdējā piemērā ir gan sintaktiska, gan leksiska problēma. Secīgs pakārtojums ar saikli *kad* izraisa AT nenovērojamu izteiksmes neveiklību, kas būtu pavisam vienkārši novēršama; tāpat nav izprotams, kāpēc nenoteiktais AT elements *or somebody* ('vai kāds') tulkojumā konkretizēts *vai tuvinieks*. Iespējamo risinājumu ir daudz, piemēram, „Paliek drūmi/Spiež pie zemes, kad kāds saka „lūdzu". Nu, saprotiet, ja tā ir Fībija vai kāds cits".

Apsverot vēlamos risinājumus iespējamā jaunā tulkojumā, adekvāta jauniešu runas izmantošana tulkotājam būtu nopietns izaicinājums. Ilustrācijai noderīgs ir piemērs no saziņas ar studentiem, kas kādā lekcijā paši spontāni pārrunāja, kā viņi ikdienā dēvē papīrgrozu. Tika secināts, ka ir vismaz seši dažādi varianti. Tāpēc grūti vērtēt, vai J. Verneras maģistra darbā lasāmajos latviešu valodas tulkojuma ieteikumos visi alternatīvie risinājumi atbilst pašlaik aktuālajam sarunvalodas un vienkāršrunas lietojumam (piemēram, šaubas raisa priekšlikums vienības „pie tā *stulbā* lielgabala" vietā izmantot „blakus tam *sviestīgajam* lielgabalam" [Vernera 2018: 43] vai vienības „*Uzbudinājumu* es neizjutu nepavisam" vietā – „Es nekādā gadījumā nejutos *seksuāli*" [turpat: 49].

Secinājumi

Jo specifiskāks ir daiļliteratūras darba konteksts (piemēram, ideoloģiska cenzūra), tajā izmantotās runas iezīmes un funkcija, jo iespējamāka ir attiecīgā tulkojuma (un arī paša AT) [strauja] novecošana, un MT ir nepieciešams regulāri pārstrādāt.

Dž. D. Selindžera romāns primāri ilustrē galveno varoņu runu, nevis attiecīgo laikmetu, tāpēc tulkojumā jāsaglabā līdzīgs uzsvars – MT izmantotā valoda jāaktualizē, lai nodrošinātu atbilstību runas iezīmēm tulkojuma tapšanas laikā.

Romāna publikācijas latviešu valodā liecina, ka galvenās problēmas ir saistītas nevis ar ierastiem vispārīga līmeņa risinājumiem (piemēram, ar iespējamu vēlmi adaptēt jeb lokalizēt AT), bet ar konkrētiem lēmumiem konkrētajā tekstā. Tā kā nedaudz pārstrādātais variants lielā mērā atbilst LMT1969, abu publikāciju analīzē jāapsver pirmā izdevuma apstākļi, tulkojumā „nolasāmās" ideoloģiskās prasības un tulkotājas kompetence. Savukārt, ja pārstrādātais teksts būtu pilnvērtīgs atkārtots tulkojums, priekšplānā izvirzītos arī tulkotāja brīvības pakāpe un drosme konservatīvajam latviešu lasītājam piedāvāt AT varoņu runai atbilstošu redakciju. Jāpiebilst, ka vienkāršots ir J. Verneras pieņēmums, ka tieši jauniešiem ar seksualitāti saistītās leksikas aizplīvurošana varētu šķist komiska [Vernera 2019] – darbā ar studentiem ir bijusi iespēja pārliecināties, ka reizēm jaunieši diezgan saasināti reaģē pat uz pavisam nelielu vienkāršrunas lietojumu daiļliteratūras darbā.

LMT1969 ir vērojama spēcīga pirmā krievu valodas tulkojuma ietekme, kā arī virkne problēmu, kas izriet gan no specifiskajiem apstākļiem tulkojuma sagatavošanas laikā, gan tulkotājas kompetences. Redakcionāli nedaudz labotā izdevumā ir novērstas dažas acīmredzamākās un vienkāršākās kļūdas, kā arī rediģētas vienības, kurās izmaiņu nepieciešamību ir viegli prognozēt, zinot AT iezīmes un LMT1969 apgrūtinošos ierobežojumus. Taču jāatzīst, ka nepieciešamie atsevišķo vienību labojumi, gan kopējais iespaids par latviešu valodas MT, kura kvalitāti nākas vērtēt visnotaļ kritiski (nevar piekrist iespējamam „kanoniska" teksta apsvērumam un atziņai, ka A. Baugas tulkojums ir uzskatāms par kvalitatīvu un korektu [Vernera 2019]), nozīmē vajadzību pēc jauna tulkojuma, ko veiktu kompetents un izteiksmes līdzekļu lietojumā pietiekami drosmīgs tulkotājs ar labi attīstītu literāro un valodas gaumi. Tomēr izdevniecība „Jumava", kam acīmredzot pieder romāna izdošanas tiesības, norāda, ka tuvākajā laikā jauns tulkojums nav gaidāms.

LITERATŪRA

Bloom, H. *J. D. Salinger's The Catcher in the Rye. Bloom's Guides*. New York: Chelsea House, 2007.

Costello, D. P. The Language of *The Catcher in the Rye*. Bloom, H. (ed.) *J. D. Salinger's The Catcher in the Rye. Bloom's Moder Critical Interpretations*. New York: Chelsea House, 2000.

Desmidt, I. (Re)translation Revised. *Meta*, LIV, 4. Les Presses de l'Université de Montréal, 2009.

Lefevere, A. *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. London, New York: Routledge, 1992.

Paloposki, O., Koskinen, K. A thousand and one translation. Revisiting retranslation. Hansen, G., Malmkjær, K., Gile, D. (eds.) *Claims, Changes and Challenges in Translation Studies*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004, pp. 27–38.

Paloposki, O., Koskinen, K. Reprocessing texts. The fine line between retranslating and revising. *Across Languages and Cultures* 11 (1), 2010, pp. 29–49.

Poucke, P. V., Gallego, G. S. Retranslation in context. *Cad. Trad., Florianópolis*, V. 39, No. 1, 2019, pp. 10–22.

Sánchez, J. L., Rodríguez, N. The Six Lives of Celestine: Octave Mirbeau and the Spanish Translations of *Le Journal d'une femme de chambre* (Chapters I and II). Cadera, S. M., Walsh, A. S. (eds.) *Literary Retranslation in Context*. Bern: Peter Lang, 2017, pp. 139–166.

Veisbergs, A. Velna eliksīri mēra laikā. Latviešu tulkojumjoma Staļina gados. *Domuzīme*, 2019 / 4, 70.–72. lpp.

Venuti, L. Retranslations: The Creation of Value. *Bucknell Review;* 47, 1, 2004. pp. 25–38.

Vernera, J. *Dž. D. Selindžera romāna „Uz kraujas rudzu laukā" tulkojuma latviešu valodā analīze. Atkārtota tulkojuma izstrādes priekšlikumi*. Maģistra darbs. Latvijas Universitāte. 2018.

Vernera, J. *„Atkal jaunu P…"*. Punctum, 16.04.2019. Pieejams: http://www.punctummagazine.lv/2019/04/16/atkal-jaunu-p/.

Багно, В. *Дар особенный: Художественный перевод в истории русской культуры.* Москва: Новое литературное обозрение, 2017.

AVOTI

Salinger, J. D. *The Catcher in the Rye*. Penguin, e-grāmata, 2010.

Selindžers, Dž. D. *Uz kraujas rudzu laukā*. Tulk. Bauga, A. Rīga: Liesma, 1969.

Selindžers, Dž. D. *Uz kraujas rudzu laukā*. Tulk. Bauga, A. Rīga: Jumava, 2001.

Сэлинджер, Дж. Д. Над пропастью во ржи. *Над пропастью во ржи; Повести; Девять рассказов.* Перевод: Райт-Ковалева, Р. – Сост. А. Мулярчика. Москва: Худож. лит., эл. книга, 1983 [1955]. с. 19–180.

Салинджер, Дж. Д. *ОБРЫВ на краю ржаного поля ДЕТСТВА.* Перевод: Махов, С. А. Аякс ЛТД, эл. книга, 1998.

Сэлинджер, Дж. Д. *Над пропастью во ржи.* Перевод: Лотовский, Я. К. *Семь искусств*, 2(3), февраль; 3(4), март, 2010. Available: http://7iskusstv.com/2010/Nomer2/Lotovsky1.php.

Салинджер, Дж. Д. *Ловец на хлебном поле.* Перевод: Немцов, Москва: Эксмо, эл. книга, 2017.

Vytautė VITKAUSKIENĖ, Aušra JAUKAUSKAITĖ
(Vytautas Magnus University)

Preservation and Transformation Translation Strategies in Lithuanian Translations of Headlines in *National Geographic* Articles

Summary

Preservation and Transformation Translation Strategies in Lithuanian Translations of Headlines in *National Geographic* Articles

The study discusses the application of preservation and transformation translation strategies in the process of translating headlines of articles in the *National Geographic* Lithuanian translations from the source language [English]. The choice of the given strategies has been justified by the findings of the former study of the present authors [Jankauskaitė &Daugėlaitė 2014], according to which, these are the most common techniques employed by translators. The authors studied 155 headlines in three English and the corresponding Lithuanian issues of the journal. A contrastive descriptive analysis has been employed as a research method to compare English [SL] and Lithuanian [TL] structures on the lexical and syntactical level.

Preservation makes up 84 cases in all examined headlines. The latter technique is observed when an item is translated directly or is maintained as in ST only with some phonological changes. Transformation is employed in 25 headlines. Transformation is an alteration or distortion of the original [Davies 2003: 86]. A translator decides to use this strategy when it is difficult to understand the real meaning of an item of the ST but which cannot be left out.

Key words: *translation, translation strategies, headlines, source text, target text*

Резюме

Переводческие стратегии сохранения и трансформации в литовских переводах заголовков статей *National Geographic*

В исследовании рассматривается применение переводческих стратегий сохранения и трансформации при переводе заголовков статей в журнале *National Geographic* с исходного языка [английского] на литовский. Выбор данных стратегий обусловлен результатами предыдущего исследования авторов [Jankauskaitė & Daugėlaitė 2014], которые показали, что упомянутые техники являются наиболее употребительными в процессе перевода. Авторы изучили 155 заголовков статей на английском языке в трех номерах журнала *National Geographic* и соответствующие названия статей на литовском языке. В качестве метода исследования для сравнения английских [ИЯ] и литовских [ЦЯ] структур на лексическом и синтаксическом уровне был применен контрастивно-описательный анализ.

Проведенный анализ позволяет сделать вывод о том, что в процессе перевода заголовков использование стратегии сохранения составляет 84 случая, т. е. элемент ИЯ переводится буквально или без изменений – как в языке оригинала, претерпевая некоторые фонологические модификации. Использование стратегии трансформации иллюстрируют 25 заголовков. Трансформация – это изменение или искажение оригинала [Davies 2003: 86]. Переводчик решает прибегнуть к данной стратегии в случае возникновения трудностей в понимании значения единицы исходного текста и необходимости передачи данной единицы при переводе.

Ключевые слова: *перевод, стратегии перевода, заголовок, исходный текст, целевой текст*

*

Introduction

In present-day world, with the rise of global communication, the importance of rendering the information accurately has become of a particular importance. In this respect, issues related to the translation process in different languages have acquired high relevance. Translation strategies as means of translating and overcoming problems encountered by translators have been studied extensively as well. As it is commonly assumed, strategies are applied when literal translations seem insufficient and do not convey a complete or precise meaning in the target language.

In accordance with the findings of the former study by the present authors [Jankauskaitė & Daugėlaitė 2014], the most prevalent techniques employed by translators are *preservation* and *transformation*. Therefore, a deeper research has been performed to examine the application of the given strategies and the degree of how close the translations eventually appear to the original meanings. Thus, **the aim of this study** is to analyse the application of *preservation* and *transformation* translation strategies in the Lithuanian translations of the English headlines in the *National Geographic* articles as well as to disclose the linguistic and semantic changes that occur in the translation process.

The following **research objectives** have been set out to achieve the aim:

- to briefly review the description of translation strategies in different sources as commonly applied tools in translating texts, including headlines;
- to point out the use of the above mentioned translation strategies in the Lithuanian translations of the selected *National Geographic* headlines;
- to examine the linguistic and semantic changes in the target text that appear as a consequence of the use of the particular translation strategy;
- to discuss if the translations are successful and perform the intended functions as compared to the original ones.

The examined **corpus** involves 155 headlines in three English and the corresponding Lithuanian issues of *National Geographic*:

National Geographic, April, 2019 [7–146]
National Geographic, balandis, 2019 [10–110]
National Geographic, March, 2019 [17–128]
National Geographic, kovas, 2019 [21] [7– 87]
National Geographic, February, 2019 [7–138]
National Geographic, vasaris, 2019 [6–100]

A contrastive descriptive analysis has been used as **a research method** to disclose the application of the specific translation strategies in translating items from the Source Text [ST] to the Target Text [TT] as well as to highlight the linguistic variations and semantic transformations that appear in the TT.

Review of theoretical approaches to translation strategies

Chesterman [1997] makes the distinction between syntactic, semantic, and pragmatic strategies, each of which encompasses its subcategories.

Characteristics of Translation Strategies according to Chesterman [1997: 91]:

- translation strategies apply to a process;
- involve text-manipulation;

- goal-oriented;
- problem-centered;
- applied consciously;
- inter-subjective.

According to Miremadi [1991], translation problems are divided into two main categories – lexical and syntactic. Following further interpretation of lexical problems by Miremadi [1991], a word in one language may not be replaced with a word in another language, despite the fact that it refers to the same concept or object.

What concerns syntactic problems in translation, they are related to the syntactic differences between the two languages [Miremadi 1991]. These involve the differences in word classes, grammatical relations, word order, style, the role of a constituent in the sentence, the way it functions in different languages and pragmatic aspects.

As Miremadi [1991] cites Werner [1961], the degree of approximation between two language systems determines the effectiveness of the translation. There is a diversity in the way various scholars classify translation strategies. This is due to different perspectives of interpretation of what a strategy is and its application in translation.

A well-known translation theorist Mona Baker construed eight strategies of dealing with translation problems [Baker 1992: 26–42]:

- translation by a more general word;
- translation by a more neutral/ less expressive word;
- translation by cultural substitution;
- translation using a loan word or loan word plus explanation;
- translation by paraphrase using a related word;
- translation by omission;
- translation by illustration.

Baker's theoretical approach is commonly defined as Baker's taxonomy.

The present study is based on **Eirlys E. Davis's [2003] classification** and description of translation strategies. He defined five strategies that can be employed in the translation process: *preservation, addition, omission, localization*, and *transformation* [Davies 2003: 72–89]. Notably, this interpretation relates to Baker's description of translation strategies. The analysed strategies, according to Eirlys E. Davis [2003: 72–86] can be described in the following way:

Preservation. A ST item is preserved in a TT without any changes or is changed phonologically [Davies 2003: 72–73]. There are also cases when a translator cannot find a close equivalent in the target culture and, for this reason, decides to maintain the ST term in the translation [Davies 2003: 72–73].

Transformation. An alteration or distortion of the original [Davies 2003: 86]. A translator decides to use this strategy when it is difficult to understand the real meaning of an item of the ST but which cannot be left out.

This can be related to Baker's description of translation by paraphrase using unrelated and related words. Baker points out that the paraphrase strategy can be applied when the concept in the source item is not lexicalized in the target language [Baker 1992].

Data Analysis

155 headlines in three English and the corresponding Lithuanian *National Geographic* magazines were studied. We identified 84 cases of the use of *preservation* and 25 – of the use of *transformation*.

The headlines were analysed by examining the given criteria: a) *linguistic* – style, addition of information, and omission of information; b) *semantic* – the change of meaning and *explicitness*. The mentioned criteria are frequently observed in headline translations.

Explicitness is described as a *translation technique consisting of making explicit in the target text information that is implicit in the source text* [Klaudy 1998: 80]. The key aspects of the linguistic and semantic analysis of the selected corpus are provided henceforth.

The linguistic parameter of stylistic variations

Rendering style in translation is as significant as translating the meaning. The translator's style in the heading may influence the target text and the target reader.

Style: *Preservation* Translation Strategy

1. ST Kangaroos are the hopping icons of Australia. They also destroy crops and cause car accidents. [127]	**TT** Kengūros – ne tik striksintis australijos simbolis. Jos niokoja pasėlius ir sukelia avarijas. [89]
2. ST Cradle of innovation and inequality. [118]	**TT** Inovacijų ir nelygybės lopšys. [82]
3. ST Welwyn Garden City, England [71]	**TT** Velin Garden Sitis (Welwyn Garden City), Anglija [37]
4. ST How Silicon Valley works [113]	**TT** Kaip veikia Silicio slėnis [79]
5. ST The rush for white gold [81]	**TT** Baltojo aukso karštligė [51]
6. ST This neuroscientist makes memories – and suppresses them [28]	**TT** Šis neuromokslininkas kuria atsiminimus ir… juos slopina [17]
7. ST In the city's shadow wherever there are people there will be rats, thriving on our trash. [126]	**TT** Miesto šešėlyje žiurkės lydi žmones visur ir tarpsta mūsų atliekose. [92]
8. ST ASAKUSA A NEW TYPE OF URBAN DESIGN [55]	**TT** ASAKUSA NAUJOVIŠKAS MIESTO PLANAS [77]
9. ST PLANNERS FACE A BIG CHALLENGE: FIGHTING THE SPRAWL THAT HAS DISCONNECTED SO MANY COMMUNITIES. [85]	**TT**PLANUOTOJAI SUSIDURIA SU DIDELIU IŠŠŪKIU – SUVALDYTI PADRIKĄ MIESTŲ PLĖTRĄ, KURI ATSKYRĖ DAUGELĮ BENDRUOMENIŲ. [47]
10. ST ACROSS THE U.S., RENEWED DESIRE FOR AN URBAN LIFESTYLE IS SPRINKLING SUBURBIA WITH NEW 'DOWNTOWNS.' [96]	**TT** VISOSE JAV ATGIJĘS ŽMONIŲ NORAS GYVENTI MIESTE PASKATINO PRIEMIESČIUOSE KURTIS NAUJUS CENTRINIUS RAJONUS. [56]

As is seen in the examples above, the original style of the text has been maintained in the translation. Notably, the cases of the use of *preservation* translation strategy may be characterised with no significant stylistic variations. The style is preserved as the lexical items of the text.

Here are several examples where the style of the TT headline differs from the ST. This may be observed mostly in the cases when *transformation* strategy or a combination of *transformation* with *preservation* was applied.

Style: *Transformation* Translation Strategy

1. ST Generations of migrants **have carved out** lives for their families in the U.S., far from the violence that continues to **plague** their homelands. [81]	**TT** Jau kelios imigrantų kartos **sukūrė** gyvenimą JAV, toli nuo gimtąją šalį **niokojančiosmurto**. [95]	**BT created life destroying destroying violence**
2. ST Fleeing to the U.S. [88]	**TT** Imigracija į JAV [102]	**BT Immigration to USA**
3. ST Hunting for habitability [58]	**TT** Gyvybei tinkamų sąlygų paieškos [46]	**BT In search of appropriate life conditions**
4. STA Wake-Up Call on Water Quality [17]	**TT Raginimas pamąstyti** apie vandens kokybę [7]	**BT Urging to reflect**
5. STHow Poppies Got Power? [26]	**TT Iš kur atsirado narkotinių medžiagų poveikis?** [20]	**BT Where did the effects of narcotic substances come from?**
6. ST FUELING BIG IDEAS [104]	**TT DIDŽIŲJŲ IDĖJŲ KALVĖS** [70]	**BT Smithery of great ideas**
7. ST SHADOW OF MOUNT FUJI [52]	**TT** FUDŽIO KALNO **PAŪKSMĖ** [74]	**BT Unidentified place**

Looking at the first example, the original headline sounds more dramatic than the TT. In the translation, we see that *carved out* has been translated as *sukūrė* [created]. However, *carved out* implies that that immigrants worked truly hard to build up their lives. The connotation of this word is stronger in English than *created*. The same applies to the phrase *continues to plague*, which has been translated as *niokojantis* [destroying].

The word *plague* is an extremely vivid item with a dramatic implication. It is even intensified by its use as a verb in the sentence, which is not a common case. Plague is primarily associated with the deadly epidemic disease which entirely ravaged Europe in late Middle Ages. Consequently, an English reader understands that the violence is completely devastating to homelands. The translation [*niokojantis* – 'destroying'], however, sounds more neutral and as a regular phenomenon. The only means of strengthening the dramatic effect is addition of the adverb *jau* [already] at the beginning of the sentence.

In the second example, the verb *flee* is defined as *run away to escape* [https://www.thesaurus.com/]. The reader understands that people or a person is in a

critical and desperate position. People flee to escape from danger when there is no other choice. The translation of *flee* as *imigracija* [immigration] does not contain the semantic impact of something critical. People immigrate for different reasons and not all of them are driven by the need to escape from the negative. It is a neutral word which shifts the style of the whole translated headline to more neutral as well.

Another example of the change of style is observed in the headline *Hunting for Habitability*. The first meaning of *hunting* is *chasing a prey* [https://www.thesaurus.com/]. It refers to earnest and at times even desperate search. Again, it is a lexical item which bears a dramatic effect. Whereas its translation as *paieškos* [search], even though with the lexical change into the plural form, sounds more neutral and non-emotional.

In case [4] *A Wake-Up Call* is rendered as *Raginimas pamąstyti* intensifies the meaning of the headline, supposingly to motivate human beings to protect the environment. The issues on pollution have reached a different level nowadays and have been referred as *Climate Emergency* by the European Praliament [https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20191121IPR67110/the-european-parliament-declares-climate-emergency]. However, the TT does not express the real meaning of the ST [BT *urging to reflect*] which might be presumed that the translator tried to approach the idea.

The example [5] *How Poppies Got Power?* has a metaphoric meaning to all problems caused by drug substances all over the world. Poppies might include the political and social issues and the eradication seems impossible regardless of any country's efforts; at least, the control over the drugs could slow down all trafficking processes. TT *Iš kur atsirado narkotinių medžiagų poveikis?* does not include poppies, presumingly the translator avoided this flower because today it might stand as a symbol of peace and different kinds of drugs have been sprawled and produced by drug traffickers that a far away from the real meaning of poppies [https://www.nationalgeographic.com/magazine/2011/02/opium-wars/].

In brief, the studied headline translations demonstrate that stylistic variations in TT occur in the cases of the use of *transformation* strategy in translation. Several examples illustrating the analysis of the translations in accordance with the semantic criterion of *explicitness* follow.

A number of theorists distinguish the terms of *explicitness* and *explicitation*. The latter is interpreted as the process that constitutes a higher degree of explicitness in the TT compared to the ST [Baumgarten et al. 2008]. In the present study the term *explicitness* is used to refer to the cases when the information in the TT is linguistically openly encoded as opposed to the original text. Whereas *explicitation* refers to the translator's technique used in the process of translation.

Klaudy [1998, cited in Bazza 2012] differentiates between *obligatory explicitation* and *optional explicitation*. *Obligatory explicitation* arises due to language-specific differences between the source and the target language. Whereas *optional explicitation* is applied when there are differences in culturespecific knowledge expressed in the two languages.

Explicitness: *Transformation* Translation Strategy

Here are a few cases that can be described as examples of *obligatory explicitation* performed in the course of translation.

1. ST Everything's up-to-date in Kansas city smart technology is reviving **streetcars.** [34]	**TT** Modernus Kanzas Sitis. Išmaniosios technologijos atgaivino **tramvajų** [30]	**BT trams**
2. ST Commuting en masse [53]	**TT** Viešojo transporto sistema [75]	**BT Public transport system**
3. ST How ketchup made food **safer**[17]	**TT** Kaip kečupas **pagerino maisto kokybę** [9]	**BT** How ketchup **improved the quality of food**
4. ST Charging ahead [95]	**TT** Skubus poreikis [64]	**BT** Fast demand
5. ST From mega-regions to **micro-size homes** [20]	**TT** Nuo megaregionų iki **patalpų** [18]	**BT** From mega-regions to **premises**
6. ST WALKING TOKYO A JOURNEY THROUGH THE RICH **TEXTURES** OF JAPAN'S **VIBRANT, REINVENTED** MEGACITY [40]	**TT** PASIVAIKŠČIOJIMAS PO TOKIJĄ KELIONĖ PER SODRIUS **DARINIUS ATSINAUJINUSIAME KUNKULIUOJANČIAME** JAPONIJOS MEGAMIESTE [62]	**BT Compositions Renewed Alive**
7. ST TOKYO BECOMES AN **INCORPORATED CITY** [53]	**TT** TOKIJAS GAUNA **MIESTO STATUSĄ** [75]	**BT City status**
8. ST PLANNERS FACE A BIG CHALLENGE: **FIGHTINGTHE SPRAWL** THAT HAS DISCONNECTED SO MANY COMMUNITIES. [85]	**TT** PLANUOTOJAI SUSIDURIA SU DIDELIU IŠŠŪKIU – **SUVALDYTI PADRIKĄ MIESTŲ PLĖTRĄ,** KURI ATSKYRĖ DAUGELĮ BENDRUOMENIŲ. [47]	**BT Take into control Scattered urban development**
9. ST SEEING THE COLORS [54]	**TT SPALVOS** [42]	**BT Colours**

In the first example, several translation strategies have been used: *omission, transformation*, and *preservation*.

What has been made explicit in the TT, is *tramvajų* [trams], which is implicit as *streetcars* in the ST. In Lithuanian, streetcars [gatvių automobiliai] can be understood as any cars in the street. Hence, if translated by preserving the lexical items, the meaning of the headline would not reflect the implied idea of *trams* in the ST. A point can be made that this is a case of *obligatory explicitation* employed by the translator to render the meaning of the original headline.

Another example of *obligatory explicitation* could be *Commuting en Masse*. *Transformation* has been applied in translation of the given headline. Explicitness may be

clearly observed here. *Commuting* is defined in English as the *activity of travelling regularly between work and home* [https://www.thesaurus.com/]. In Lithuanian there is no single word to describe this concept. Besides, commuting does not necessarily involve the use of public transport. However, the whole English headline refers to travelling by public transport due to the French-origin word *en masse*, which signifies *as a group*, hence, with public. This idea has been made explicit in the TT. It can be regarded as obligatory solution since otherwise, without *explicitation* in the TT, conveyance of the ST idea would have been complicated.

The study of *optional explicitation* in headline translations follows. Klaudy describes *optional explicitation* as a semantic variation which occurs due to culture-specific world knowledge in the source and target language communities and differences in communicative conventions between these two communities. [Klaudy 1998: 80, as cited in Bazza 2012]

The translation of headline *How ketchup made food safer* [Example 3] illustrates the case of *optional explicitation*. The translation has been performed with a help of both *preservation* and *transformation*. *Preservation* is observed in the syntactical structure of the TT and the linguistic equivalents of *ketchup* and *food*. Yet, instead of the idea of food safety, the translator used *pagerino maisto kokybę* [improved the quality of food]. The translator made explicit the idea of enhancing the general quality of food, which also presupposes safety. However, such transformation and *optional explicitation* altered to a certain extent the meaning of the ST and may be considered as not necessary.

Charging Ahead [Example 5] is one more case of *optional explicitation* noticed in the TT. *Explicitness* occurred due to the application of *transformation* in translation. *Charging* is defined as *imposing payment for something* [https://www.thesaurus.com/], while *ahead* contains the meaning of *in advance*. Yet, in the TT neither of these concepts is seen. However, the idea conveyed in the TT, namely, *fast demand* is present in the article proceeding the headline. Thus, the translator may be claimed to have altered the translation to make the content of the article under the headline clearer for the reader.

In case [7] *Tokyo Becomes An Incorporated City* has been translated as *Tokijas Gauna Miesto Statusą* where *optional explicitation* has been chosen and here the meaning is closer to the idea that this megacity has been developing dynamically. It also could imply that Tokyo is no longer a city consisting of small parts of international businesses, social lives and its infrastructure but as a hub for all life spheres regarding economy, diversity, art, etc.

To sum up, the cases of both *obligatory* and *optional explicitation* show the translator's wish to clarify the TT to the reader and approximate the ideas presented in both the original headlines and the particular magazine articles.

Discussion and Conclusions

Application of the specific strategies has been examined in accordance with Eirlys E. Davis's [2003] classification of translation strategies. The following system bears similarities with Baker's theory of translation [Baker1992].

The study of headline translations revealed extensive application of *preservation* and *transformation*. According to the earlier studies of the present authors, these are the most frequent strategies along with the *addition* employed by the Lithuanian translators of *National Geographic*.

Notably, there is a variety of cases when *preservation* and *transformation* are combined. There are also translations where a number of strategies merge, e.g. ST *How Poppies got Power?* – TT *Iš kur atsirado narkotinių medžiagų poveikis? Preservation, transformation* and *addition* can be detected in the latter case, or ST *Seeing the Colours* – TT *Spalvos* with the application of *preservation* and *omission*. Translators choose different means of rendering the idea expressed in the source headline and even in the particular article.

Regarding the criteria of the analysis of the changes that occur in the TT, linguistic changes encompass stylistic shifts, addition of information and omission of information. Stylistic variations mostly contain the change of style from dramatic and expressive to more neutral, calm, and customary.

Another set of the parameters for the analysis has been semantic alterations, namely, the change of meaning and *explicitness*. *Explicitness* as a result of both *obligatory* and *optional explicitation*, is applied for the sake of clarity. The translators seek to facilitate the target reader's understanding of the message underlying the headline. As a result, a change of meaning may occur if the ST is closely compared to the TT, e.g. *micro-size homes* become *premises* in the translation [*patalpos*]. The effectiveness of the translation may also be argued.

However, the majority of the examined headlines reveal the translator's wish to approximate to the ST. The target translations are aimed at performing the main headline functions – semantic, pragmatic, and communicative. The target headlines are accurate, informative, and captivating.

LITERATURE

Baker, M. *In Other Words: a Coursebook on Translation*. London & NY: Routledge, 1992, pp. 22–42.

Baumgarten, N., Meyer, B., Ozcetin, D. [2008]. *Explicitness in Translation and Interpreting: A Critical Review and Some Empirical Evidence [of an Elusive Concept], Across Language and Cultures* 9, no. 2, 2008, pp. 177–203.

Bazza, T. *Headline Translation from English into Arabic: A Comparative Study*. 2012. Available: http://scribd.com/doc/98178375/ [accessed 14.01.2020].

Chesterman, A. *Memes of Translation: the Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1997, pp. 92–112.

Davies, Eirlys E. *A Goblin or a Dirty Nose? The Translator: Studies in Intercultural Communication 9* [I], 2003, pp. 65–100.

Daugėlaitė, V. & Jankauskaitė, A. Analysis of Strategic Choices in Lithuanian Translations of National Geographic Headlines. *VALODA – 2014. Valoda dažādu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XXIV*. Daugavpils: Saule, 2014, pp. 100–113.

Klaudy, K. 1998. Explicitation. M. Baker & K. Malmkjær [eds.] *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge: 1998, pp. 80–84.

National Geographic, April, 2019 [7–146]
National Geographic, balandis, 2019 [10–110]
National Geographic, March, 2019 [17–128]
National Geographic, kovas, 2019 [21] [7–87]
National Geographic, February, 2019 [7–138]
National Geographic, vasaris, 2019 [6–100]

INTERNET SOURCES

https://www.thesaurus.com/[lastaccessed 14/01/2020].
https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20191121IPR67110/the-european-parliament-declares-climate-emergency[lastaccessed 15/01/2020].
https://www.nationalgeographic.com/magazine/2011/02/opium-wars/[lastaccessed 15/01/2020].

Daiva ZAVISTANAVIČIENĖ, Viorika ŠESTAKOVA
(Kaunas University of Technology)

Comparative Analysis of Terms of Economics Denoting Financial Actions in English and Lithuanian

Summary

Comparative Analysis of Terms of Economics Denoting Financial Actions in English and Lithuanian

Terminology is still a young discipline. The first terminology methodologies were developed mostly by engineers, not by linguists. New and improved products are developed and elaborated, more innovation, increased productivity, and significant economic growth are anticipated. Not only does the exchange occur between people but also between objects and systems. Consequently, this will cause large amounts of data from all over the world and from all industries – data that need to be collected, classified, stored, processed, and translated accordingly. Translation and terminology go hand-in-hand; accurate, context-specific, and coherent language is a must in any quality translated document. Each industry, sphere, or realm has its own terminology, and since language evolves constantly, performing terminology research remains relevant and indispensable in ever changing world.

The article discusses dictionary entries of 'financial actions' word group and looks into term coinage techniques in the field of economics. The study aims to specify similarities and differences in the term structure both in the English and Lithuanian languages, determine which analysed terms are Lithuanian and which ones have international origin, find out which investigated terms are polysemous. The research sample is taken from Rūta Vainienė's *Dictionary of Economic Terms*, *The Explanatory English-Lithuanian Dictionary of Economics* compiled by David W. Pearce and online dictionary *Longman Dictionary of Business English* (1-e-dic).

Key words: *structural analysis, terms of economics, international terms, financial actions, polysemy*

Santrauka

Lyginamoji anglų ir lietuvių kalbų ekonomikos terminų, reiškiančių finansinius veiksmus, analizė

Terminologija yra jaunas mokslas. Pirmąsias terminologijos metodikas sukūrė inžinieriai, bet ne kalbininkai. Kuriami nauji ir modernūs gaminai, atsiranda įvairios inovacijos, didėja produktyvumas, vyksta pokyčiai ne tik tarp žmonių, bet ir tarp gaminių ir sistemų. O tam reikės daugybės kiekių duomenų iš viso pasaulio ir iš įvairiausių pramonės sričių. Duomenų, kuriuos reikia surinkti, klasifikuoti, sisteminti, išsaugoti, apdoroti ir tinkamai išversti į kitas kalbas. Vertimas ir terminologija negali egzistuoti vienas be kito. Tiksli, būdinga tam tikram kontekstui ir nuosekli kalba yra būtina kokybiškam tekstui. Kiekviena sritis turi tik jai būdingą terminiją. Kadangi pati kalba pastoviai keičiasi, terminologijos tyrimai visada yra labai aktualūs, svarbūs ir būtini. Straipsnyje nagrinėjami ekonomikos terminai, reiškiantys „finansinius veiksmus". Pateikiama terminų struktūrinė analizė, tiriama jų kilmė, ar terminai yra lietuviški ar tarptautinės kilmės. Taip pat nagrinėjama, ar terminai yra daugiareikšmiai ar vienareikšmiai. Tyrimui naudojami trys žodynai: R. Vainienės „Ekonomikos terminų žodynas", internetinis žodynas 'Longman

Dictionary of Business English“ ir „Aiškinamasis ekonomikos anglų-lietuvių kalbų žodynas“, verstas David W. Pearce.

Raktiniai žodžiai: *struktūrinė analizė, ekonomikos terminai, tarptautiniai terminai, finansiniai veiksmai, polisemija*

*

Introduction

Interaction and integration among people, companies and governments worldwide have greatly impacted term coinage all over Europe. Besides, a rapid growth of technology, its expansion and advancement caused a need for specialists of various scientific areas to cooperate. International communication has an enormous effect on the language and terms of various fields. Term usage is essential for the process of communication, it also remains relevant for the applied nature in language learning, perception of the principles of term composition and increasing vocabulary. Terms of profession-oriented areas have to be accurate, explicit, and consistent. Term correspondence to the aforementioned principles of term coinage is critical in order to perceive the content of the word correctly, to conceive name concepts properly, it is also significant in order to maintain the peculiarity of a native language. The most essential origin of any language terminology has to be the source language, in case of our study – the Lithuanian language. However, researches [Gaivenis, Kaulakienė 1996: 42–51] reveal that terms of international origin constitute a large part of term lexis. One more point to be analysed is term *polysemy*. Dictionary entries prove that the number of monosemous words in the language is relatively small. Inherent function of a language determines the fact that most of the words express more than one concept. Such a phenomenon when the word can have more than one meaning is called polysemy. This phenomenon needs to be researched as it makes term definition and distinguishing one term from another quite complicated.

The research sample of ‘financial actions’ word group is taken from three dictionaries, i.e., Rūta Vainienė *Dictionary of Economic Terms*, online dictionary *Longman Dictionary of Business English* (1-e-dic), and *The Explanatory English-Lithuanian Dictionary of Economics* compiled by David W. Pearce, and the terms are compared accordingly. The study aims to specify similarities and differences in the term structure both in the English and Lithuanian languages, determine which terms denoting financial actions are of Lithuanian origin and which ones are international terms, and identify which analysed terms are polysemous.

Theoretical background

Oxford dictionary provides a definition of a term as ‘*a word or phrase used to describe a thing or to express a concept, especially in a particular kind of language or branch of study*’ [http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/term]. Hereby, terms are words or phrases related to a specific field and can be used for some particular thing, especially in a specialized field of knowledge [http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/term].

Terminology evolved due to the constant movement and change of the human knowledge, which terms had to reflect, and the limited number of lexical items reused in a great variety of combinations. Thus, terminology serves science, technology, and

communication. Not only scholars of various scientific areas but also communities with different languages collaborate and communicate to implement standardization of concepts and terms for each specific field [Cabre 1999: 9].

Time constraint to match a term with the concept, translate it, and fit it into a new terminological system is an issue for terminologists of less widely used languages like Lithuanian. Specialists of different fields, i.e., terminologists, subject field experts, translators and interpreters are interested in the linguistic aspects of term formation, as the lack of specialized dictionaries and glossaries makes them coin new terms. New terms must meet certain requirements, i.e., clarity, accuracy, systematicity, consistency, etc. Each language is unique and has its own prerequisites for the content and presentation. Thus, such issues as the term expression, term perception, and unification become exceptionally relevant to professionals who translate, compare, and search for the most accurate term with the same meaning in different languages. Term shortness is the key in new term coinage. This requirement is met while analysing simple terms. However, compound terms name specific concepts and they are the most characteristic property of current science vocabulary [Gaivenis 2002:17; Salager 1983: 31]. The English and Lithuanian languages are different and term structures vary significantly. This study compares the structure composition of terms of economics denoting financial actions in English and Lithuanian.

The source of term vocabulary compilation is considered to be the native language. However, Lithuanian term analysis in dictionaries highlighted the English language to be the source of dictionary creation and formation. As Gaivenis [2002: 82] states, the majority of international terms have Lithuanian equivalents, which are used in parallel with their international variants. However, it is vital to create more new Lithuanian terms, which can compete with loan terms. Otherwise, the loan terms will dominate in term lexis as their access to dictionaries will be surplus and uncontrolled. Consequently, one of the most significant principles of terminology, i.e., preference for native language terms, would be violated. Thus, it is necessary to coin a Lithuanian equivalent for a loan word, especially when new derivatives have been created for designating new concepts [Kaulakienė 2000: 27].

Polysemy is a complicated linguistic phenomenon that has been analysed by language researchers until now. Polysemy is the relationship between a signifier and a concept in a language when one signifier represents two or more concepts which have certain common characteristics [LST ISO 1087-1:2005; Muñoz 2010]. This issue must be thoroughly discussed as it is quite confusing to distinguish one meaning of the word from another; they are difficult to define; it is hard to determine their boundaries and numbers [Jakaitienė 2010: 87; Pérez Iglesias 2010; Vogel 2013]. Using a term in more than one meaning can disservice the accuracy of terms. Temmerman [2000: 17] indicates that, on the one hand, *"terminologists only investigate ways of making terminology as efficient and unambiguous as possible"*, but on the other hand, she argues that *"polysemy (one word, having more than one meaning) often occurs in any specialized language, and must be included in any realistic terminological analysis"*. Terms must effectively reflect a concept system of the field, be correct, accurate, concise, and convenient to use so that such a communication would be successful and credible [Jakaitienė 2010: 186; Cabre 1999: 33; Temmerman 2000: 138].

Polysemous economic terms denoting financial actions selected for this study are analyzed in several ways: 1) the term in the Lithuanian language has more meanings than its equivalent in the English language; 2) the English language term has more meanings than its Lithuanian equivalent; 3) in both languages, the terms are polysemous.

Analysis and discussion

The research material is taken from Rūta Vainienė's *Dictionary of Economic Terms*, online dictionary *Longman Dictionary of Business English* (1-e-dic), and *The Explanatory English-Lithuanian Dictionary of Economics* compiled by David W. Pearce. The study sample consisted of 104 terms taken from the aforementioned dictionaries, e.g. *akcijų priedas / share premium* (ETŽ 17), *biudžeto deficitas / budget deficit* (ETŽ 49, AEŽ 685), *autorinis atlyginimas / royalty* (ETŽ 38, AEŽ 683), *biudžetas / budget* (ETŽ 49, AEŽ 685), *dempingas / dumping* (ETŽ 64, AEŽ 689), *vartojimo mokestis / consumer credit* (ETŽ 276, AEŽ 739), etc.

Firstly, the sample in Lithuanian was analysed. There were 24 simple terms, 68 two-word terms, 9 three-word terms, and 3 multi-word terms identified. The comparative analysis with the English language revealed the following results, i.e., the number of simple terms of economics denoting financial actions is almost the same (24 simple terms in Lithuanian correspond to 20 simple terms in English), e.g. *anuitetas / annuity* (ETŽ 24, AEŽ 680), *dotacija / dotation* (ETŽ 70, AEŽ 690), *pajamos / income* (ETŽ 198, AEŽ 716), *rankpinigiai / earnest* (ETŽ 233), *valiuta / currency* (ETŽ 270, AEŽ 738).

The analysis of Lithuanian two-word terms (68 cases) revealed the following results in the English language which correspond to:

- 3 simple terms, e.g. *dovanotasis kapitalas / endowment* (ETŽ 70), *autorinis atlyginimas / royalty* (ETŽ 304, AEŽ 683), *grynieji pinigai / cash* (ETŽ 101, AEŽ 695).
- 61 two-word terms, e.g. *likvidacinė vertė / liquidation value* (ETŽ 158), *mokesčio bazė / tax base* (ETŽ 171, AEŽ 709), *terminuotasis indėlis / time deposit* (ETŽ 260, AEŽ 735), *atidėtosios pajamos / deferred income* (ETŽ 32), *frančizės mokestis / franchise tax* (ETŽ 94).
- 1 two-word term with a preposition, e.g. *apmokestintas kapitalas / paid-up capital* (ETŽ 27).
- 2 three-word terms, e.g. *vienkartinis mokestis / lump-sump tax* (ETŽ 286), *pelno mokestis / corporate income tax* (ETŽ 212).
- 1 multi-word term, e.g. *finansinė sąskaita / capital and financial account* (ETŽ 89).

In Lithuanian, 9 three-word terms were identified. Their equivalents in English are presented below:

- 3 two-word terms, e.g. *minimalus darbo užmokestis / minimum wage* (ETŽ 168, AEŽ 709), *paveldimo turto mokestis / inheritance tax* (ETŽ 211, AEŽ 720), *grynųjų pinigų atsarga / cash holdings* (ETŽ 101).
- 6 three-word terms, e.g. *bendrosios nacionalinės pajamos / gross national income* (ETŽ 47, AEŽ 684), *fiksuotoji palūkanų norma / fixed interest rate* (ETŽ 87), *grynoji likutinė vertė / net book value* (ETŽ 101, AEŽ 695), *kapitalo prieaugio mokestis / capital gains tax* (ETŽ 128, AEŽ 702), *neigiamasis pajamų mokestis / negative income tax* (ETŽ 183), *nekilnojamo turto mokestis / real estate tax* (ETŽ 184).

Lithuanian multi-word terms (2 cases) correspond to the following in English:

- a three-word term, e.g. *darbo užmokestis 'į rankas' / take-home pay* (ETŽ 61).
- a two-word term, e.g. *teisėta ir privaloma priimti mokėjimo priemonė / legal tender* (ETŽ 260).

The next aim of the research was to find out how many of the analysed terms have Lithuanian origin and which ones are international terms. The results are as follows:

- The first group entailed Lithuanian simple terms (24 terms). According to the research 9 of them were Lithuanian terms, e.g. *apyvarta* (ETŽ 26), *pajamos* (ETŽ 198), *atidėjinys* (ETŽ 32), *bauda* (ETŽ 42), *rankpinigiai* (ETŽ 233). And 15 were international terms, e.g. *akcija* (ETŽ 17) ← *Ol. 'aktie', arbitražas* (ETŽ 29) ← *French 'arbitrage', ažio* (ETŽ 38) ← *Italian 'aggio', biudžetas* (ETŽ 49) ← *English 'budget', franko* (ETŽ 93) ← *Italian 'franco'*.
- Lithuanian two-word term analysis showed the following results:
  - 54 cases were identified when both terms are of Lithuanian origin, e.g. *atkuriamoji vertė* (ETŽ 33), *gyvybės draudimas* (ETŽ 99), *dvigubas apmokestinimas* (ETŽ 74), *mokesčio nuolaida* (ETŽ 172), *pinigų srautai* (ETŽ 220), etc.
  - 11 cases included one Lithuanian word and the other international, e.g. *apyvartinis (Lith.) kapitalas (Latin 'capitalis')* (ETŽ 26, AEŽ 680), *grynasis (Lith.) eksportas (Latin 'exporto')* (ETŽ 100), *pinigų (Lith.) sertifikatai (French 'certificate')* (ETŽ 219), *hipotekinė (Greek 'hypotheke') paskola (Lith)* (ETŽ 104, AEŽ 695), etc.
  - 3 terms were composed of international words, e.g. *biudžeto (English 'budget') deficitas (Latin 'deficit')* (ETŽ 49 AEŽ 685), *pensijų (Latin 'pension') anuitetas (German 'annuität)* (ETŽ 213), *akcijų (Ol. 'aktie') kapitalas (Latin 'capitalis')* (ETŽ 18).
- The last and the smallest group entailed Lithuanian three-word terms. Their origins are as follows:
  - All three words are of Lithuanian origin (8), e.g. *nekilnojamo turto mokestis* (ETŽ 184), *neigiamasis pajamų mokestis* (ETŽ 183), *bendrosios nacionalinės pajamos* (ETŽ 47), *grynųjų pinigų atsarga* (ETŽ 101), etc.;
  - International + Lithuanian + Lithuanian (1), e.g. *minimalus (Latin 'minimalis') darbo užmokestis* (ETŽ 168, AEŽ 709).

The third step in the research was term polysemy. The analysis of the study sample identified 13 cases of term polysemy. Their examples are grouped below:

- 7 cases were found when the term is polysemous in the English dictionary but in the Lithuanian dictionary the same term has one meaning, i.e., in addition to equivalent meaning, English term has subsidiary meaning(s). The examples of this group are presented below:
  For example, the Lithuanian dictionary gives such definition of the term *dividendai* (ETŽ 68, AEŽ 690) – *„Dauguma bendrovių dalį savo metinio pelno skiria akcininkams. Ši pelno dalis ir vadinama dividendais"*, whereas Longman Dictionary of Business English (1-e-dic) provides the following definitions of the term *divi-*

dends: 1) *'a part of the profits of a company for a particular period of time that is paid to shareholders for each share that they own'*; 2) *'a fixed rate of interest that is paid on certain types of company stock'*; 3) *'a part of the profits of a life insurance company paid out to those who have insurance agreements with the company'*. Therefore, it can be stated that one meaning is equivalent and two more meanings in English are subsidiary. The next example is the following. The English dictionary (1-e-dic) provides four meanings for the term *turnover:* 1) *'the amount of business done in a particular period of time, measured by the amount of money obtained from customers for goods or services that have been sold'*; 2) *'the rate at which workers leave an organization and are replaced by others'*; 3) *'the rate at which goods are sold'*; 4) *'the number of shares traded on a stockmarket during a particular period of time, usually a day, or the number of shares traded in a particular company'*. However, the Lithuanian term *'apyvarta'* (ETŽ 26, AEŽ 680) has only one meaning – *'Bendrosios įmonės įplaukos už parduotas prekes ir paslaugas per tam tikrą laikotarpį, ketvirtį ar metus. Tai yra parduotų prekių ar paslaugų ir jų kainos sandauga'*. The Lithuanian term meaning coincides only with the first meaning of the English term, and partly coincides with the third, whereas the second and the fourth meanings can be treated as subsidiary. Another English term *endowment* (1-e-dic) has two meanings: 1) *'a sum of money given to a college, hospital etc. to provide it with an income, or the act of giving this money'*; 2) *'a natural quality or ability that someone has'*. However, Lithuanian term *dovanotas kapitalas* (ETŽ 70) has one meaning – *'Nevyriausybinei organizacijai padovanota didelė pinigų suma ar kitas turtas (vertybiniai popieriai ar nekilnojamasis turtas), kurį nevyriausybinė organizacija privalo investuoti ar kitaip išsaugoti, savo reikmėms naudodama tik patį materialųjį turtą ar lėšų investicijų pajamas (pvz., palūkanas, dividendus, kitą grąžą)'*. The definitions show that the English term has more explicit meanings, whereas the Lithuanian one combines everything in one.

- 3 cases were found when the term is monosemous in the English dictionary, whereas the same term represents two or more meanings in regard to the concept-related information in the Lithuanian dictionary.

  The following examples will be presented in this group. The English term *net value* (1-e-dic) has one meaning: *'the amount of rent that could be charged for a house, land, etc. used in Britain as a basis for calculating local taxes'*, whereas the term in Lithuanian *grynoji vertė* (ETŽ 101) has two meanings: 1) *'investicijos įsigijimo (sukūrimo, vertės padidinimo) vertė, sumažinta amortizacijos verte ir šios investicijos rizikai amortizuoti sudarytais specialiaisiais atidėjiniais'*; 2) *'finansų įstaigos finansinio turto vertė, įkainota rinkos kaina arba įsigijimo kaina, sumažinta šiam turtui sudarytais specialiaisiais atidėjiniais'* where one meaning is subsidiary. The Lithuanian dictionary provides two meanings of the term *bendrosios pajamos* (ETŽ 47, AEŽ 685): 1) *'visos gyventojų piniginės ir nepiniginės pajamos prieš atskaitymus'*; 2) *'įmonės pajamos, gautos iš bendrųjų įplaukų atskaičiavus parduotų produktų savikainą, dar vadinamos bendruoju pelnu'*, whereas the English term *gross income* (1-e-dic) has only one meaning, i.e. *'the total amount of income received before taking off tax, expenses etc.'*. It can be stated that the Lithuanian term is more extensive while the English term is more concise. One more example

is the Lithuanian term *centas* (ETŽ 54) which possesses two meanings: 1) *'šimtoji piniginio vieneto (dolerio, euro) dalis'*; 2) *'moneta lygi šimtojai piniginio vieneto daliai'*. The term in English *cent* (1-e-dic) has only one meaning, i.e. *'0.01 of the main currency unit in some countries, for example 0.01 of a dollar or a euro'*. It can be claimed that one of the meanings in Lithuanian is subsidiary.

- 3 terms were identified when both language terms are polysemous. The examples of this group are as follows. The term *arbitražas* (ETŽ 29, AEŽ 628) in Lithuanian has two meanings: 1) *'uždarbis iš kainų skirtumo, kai prekė vienoje rinkoje nuperkama pigiau ir kitoje parduodama brangiau'*; 2) *'trečiųjų šalių teismas, ginčų sprendimas dalyvaujant nepraklausomai trečiajai šaliai'*. The term in English *arbitrage* (1-e-dic) also has two meanings: 1) *'buying something such as a raw material or currency in one place and selling it immediately in another, in order to make a profit from price differences between the two places'*; 2) *'buying and selling shares of two companies involved, or that may be involved, in a takeover, in order to make a profit from differences in the share values of the two companies'*. However, the second meaning of the term in English does not coincide with the meaning in Lithuanian. Another example is the term *autorinis atlyginimas* (ETŽ 38, AEŽ 683) in Lithuanian which has two meanings: 1) *'autoriui už kūrinio sukūrimą ir / ar atlikimą ir /ar perdavimą sumokėtas atlyginimas. Kitaip dar vadinamas honoraru'*; 2) *'autoriaus iš kūrinio platinimo gaunamos pajamos, paprastai išreiškiamos procentais nuo kūrinio (knygos) kainos'*. The term *royalty* (1-e-dic) in English has two meanings as well, i.e. 1) *'a payment made to someone who owns a copyright or a patent (=legal right to be the only producer or seller of something), for example an inventor or the writer of a book. The amount depends on the number of products or copies of the work which are sold'*; 2) *'a payment made to someone for the right to remove minerals from their land'*. The meanings in Lithuanian coincide with the first meaning in English which is concise, whereas the second meaning in English is different. The third example is the Lithuanian term *ažio* (ETŽ 38) which has three meanings: 1) *'komisiniai, mokami už valiutos keitimą'*; 2) *'skirtumas tarp valiutos vertės ir jos nominalo'*; 3) *'valiutos keitimo verslas'*. The English dictionary (1-e-dic) provides the term *agio* with two meanings: 1) *'the difference between the interest rate a bank pays on deposits and the interest rate it charges on loans'*; 2) *'the difference between the buying price and the selling price of a currency'*. Thus, one meaning of the term in Lithuanian is subsidiary.

Conclusions

Having analysed the terms of economics denoting financial actions and compared their meanings in three dictionaries, the following preliminary conclusions can be drawn. Simple Lithuanian terms of economics denoting financial actions correspond to simple English terms. Whereas in two-word and three-word terms, frequently the same number of words is retained in the English language as it is in the Lithuanian language. Terms of international origin prevail in simple terms of economics denoting financial actions. Lithuanian origin terms dominate in the group of two-or three-word terms of economics denoting financial actions. Lithuanian monosemous terms correspond to English polysemous terms more frequently. Lithuanian polysemous terms comply with English

polysemous terms, whereas Lithuanian polysemous terms rarely correspond to English monosemous terms.

The research allows generalizing that the term coinage requirements are mostly maintained in the word group denoting financial actions and native language has to be given preference in coining the new terms. Analysis of polysemy of the aforementioned terms revealed that polysemous terms in Lithuanian are most likely correspondent to polysemous terms in English.

LITERATURE

Cabre, M, T. *Terminology: theory, methods, and applications*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 1999.

Gaivenis, K. *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*. Vilnius: LKI, 2002. 148 p.

Gaivenis, K., Kaulakienė, A. *Ekstralingvistiniai terminų norminimo principai. Kultūra ir visuomenė: mokslo darbai*. T. 3, Kaunas: Technologija, 1996, 42–51. lpp.

Jakaitienė, E. *Leksikologija*. Vilnius, Vilniaus universitetas, 2010. 351 p.

Kaulakienė, A. Kompiuterijos terminijos sinonimija: yda ar būtinybė. *Terminologija* 6, 2000, 23.–29. lpp.

LST ISO 1087-1:2005, *Terminologijos darbas. Aiškinamasis žodynas. 1 dalis. Teorija ir taikymas* (tapatus ISO 1087-1:2000), LST ISO 1087-1:2005, ICS: 01.020; 01.040.01), Rengėjas: LST TK 37 „Terminologija". Available: http://alpha.lsd.lt/term/outterm.asp?Lang=LT&ID=22686

Muñoz, M. S. *Terminology*. Open Courseware, Universidad de Murcia. 2010. Available: http://ocw.um.es/cc.-sociales/terminologia/material-de-clase-1/unit-ii.pdf [Accessed on 29 December 2019].

Pérez Iglesias, E. *Polysemy in Specialized Lexicon from Old English to Present-Day English*. Revista de Lenguas para Fines Especificos, Vol. 16. 2010. Available: http://ojsspdc.ulpgc.es/ojs/index.php/LFE/article/view/134

Salager, F. *Compound nominal phrases in scientific-technical literature – proportion and rationale. Reading for Professional Purposes: Studies and Practices in Native and Foreign Languages*. A. J. Pugh & J. M. Ulijn (eds.). London: Heinemann, 1983, p. 64.

Temmerman, R. *Towards New Ways of Terminology Description*. Amsterdam: John Benjamins publishing. 2000.

Vogel, R. Terminologies in economics/business: synonymy, polysemy and avoiding inaccuracy. *International Staff Teaching Week*. University of Alba Iulia, Rumunsko. 2013. [Accessed on 29 December 2019].

SOURCES

ETŽ – Vainienė, R. *Dictionary of Economic Terms* (Dictionary of Economics Terms). Vilnius: TytoAlba, 2008. 327 p.

1-e-dic – *Longman Dictionary of Contemporary English* Online 5nd Edition, 2003. Managing editor Bullon, S. et al. Pearson ELT. Available: www.ldoceonline [Accessed 29 December 2019].

AEŽ – Pearce, D. *Aiškinamasis ekonomikos anglų-lietuvių kalbų žodynas* (Explanatory English-Lithuanian Dictionary of Economics). Vilnius: TEV, 2006. Translated from *Macmillan Dictionary of Modern Economics* (1992). Pierce, D. (ed.), Macmillan Press Ltd.

Daiki HORIGUCHI
(Kyoto University)

The Latvian Verb *Laikot* 'Like' and Its Prefixal Derivatives on the Internet

Summary

The Latvian Verb *Laikot* 'Like' and Its Prefixal Derivatives on the Internet

This article aims to analyze the Latvian verb *laikot* and its prefixal derivatives and to sketch word-formation tendencies in Internet neologisms on *Facebook* and other Internet sources. The verb, Anglicism by origin, represents an illustrative Internet slang in the 21st century. Among the prefixal derivatives, there are two active prefixes that perfectivize the base verb without triggering essential semantic changes. The prefix *ie-* perfectivizes the verb based on its spatial meaning 'in', reflecting a spatial perception that is characteristic of verbs denoting actions executed in the virtual world and undividable into phases. This word-formation model has been actualized in connection with other thematically related verbs. Another prefix is *no-*, which serves as a perfectivizer for the greater part of loan verbs. Such a concurrence is common among loan verbs, and the verb *laikot* is not an exception. Other prefixal and circumfixal derivatives are used only sporadically, and no suffixal derivatives are found.

Key words: *word-formation (derivation), prefix, neologism, internet, social media*

Kopsavilkums

Verbs *laikot* un tā prefiksāli derivāti internetā

Rakstā tiek analizēts verbs *laikot* un šī verba prefiksālie derivāti un iezīmēta vārddarināšanas tendence, izmantojot sociālo tīklu *Facebook* un citus interneta resursus. Verbs, būdams anglicisms pēc izcelsmes, ir spilgts interneta slengisms 21. gadsimtā. Prefiksālo atvasinājumu vidū minami divi aktīvākie prefiksi, kas ne tik ievieš būtiski jaunu semantiku, cik perfektivē verbu *laikot*. Prefikss *ie-* perfektivē verbu ar telpiskās nozīmes 'iekšā' palīdzību, atspoguļojot telpisko uztveri, kas ir raksturīga virtuālā vidē veicamām, fāzēs nesašķeļamām darbībām. Tādējādi te var izcelt atsevišķu vārddarināšanas modeli, kas aktualizējies savienojumā ar tematiskiem verbiem. Savukārt prefikss *no-* perfektivē verbu, pildot savu tipisko funkciju produktīvi piešķirt perfektivitāti vairākumam aizgūtu verbu. Prefiksa *no-* jaunās funkcijas aktualizēšanās nav vērojama. Šāda semantiski motivētā prefiksa un verbu perfektivētājprefiksa *no-* konkurence pastāv arī citiem aizgūtiem verbiem, un verbs *laikot* šajā sakarā nav izņēmums. Pārējie prefiksāli un cirkumfiksāli derivāti tiek lietoti tikai sporādiski, bet sufiksālie derivāti vispār nav konstatēti.

Atslēgas vārdi: *vārddarināšana, prefikss, neoloģisms, internets, sociālie tīkli*

*

Introduction

For a long time it has been impossible to imagine contemporary life without the Internet. The Internet has influenced not only our life, but also our language. In the past decade, much of our everyday linguistic activity has taken place on social media. Global social media platforms such as *Facebook*, *Twitter*, and *Instagram* have become increasingly popular. As for *Facebook* in particular, according to research by the *Kantar*

TNS Latvia company in 2018, the number of *Facebook* users in Latvia has increased, while the local platform *Draugiem* has lost its former popularity [Kantar 2018]. Thus, the choice of social media platforms is also affected by global trends.

One of the most important keywords and ways of communication in social media is to push the "Like" button to show interest, sympathy, and attention to others' posts, as well as to follow events, personalities, shops, and organizations. Today, this action is related not only to interpersonal communication and psychological effects on self-esteem but also to economic and political activities, and is thus widespread in society. Although the word represents an action on social media platforms, it may be used outside of them in the mass media and other Internet sources.

Languages of the world tend to have an "analytic" expression meaning 'push the button "Like"' to denote this action, for example, Latvian *(no)spiest pogu 'Patīk'*. However, a unitary verb derived from English *like* and classified explicitly as a neologism and Internet slang word, now occurs in many languages: French *liker,* Spanish *likear*, German *liken,* Swedish *att lajka*, Norwegian *å laike*, Russian *(за)лайкать/лайкнуть,* Polish *lajkować/lajknąć,* Lithuanian *(pa)laikinti*, Hungarian *lájkolni*, Estonian *laikima*, Georgian დალაიქება (dalaiqeba)), Armenian լայքել (laikel). The Latvian verb is *laikot*.

This article aims to analyze the Latvian verb *laikot* and its prefixal derivatives and to identify word-formation tendencies in Internet neologisms on *Facebook* and other Internet sources, including the mass media texts available at *Lursoft Laikrakstu Bibliotēka* (henceforth, "the Newspapers Database"). Social media provide broad empirical data, while the use of the Newspapers Database provides more reliable insight into the quantitative and diachronic data.

The neologism *laikot* 'like'

In Latvian, the action is designated by the verb *laikot*, which is derived from the English word *like* with the productive verbal suffix *-o-* and infinitive ending *-t*. The respective noun is *laiks*, though in Latvian *Facebook* the *Like* button is translated as *patīk* '(I) like'.

Both the verb *laikot* and the noun *laiks* have native homonyms. The homonymic noun *laiks* means 'time' and 'weather', while the verb *laikot*, more often in the prefixed forms *pielaikot* or *uzlaikot,* means 'try on (clothes)' as in (1). Although today it is difficult to trace their etymological relationships, historically the noun *laiks* had the meaning 'size', which led to the derivation of the verb *laikot,* initially 'measure (clothes)' [Karulis 2001: 488].

(1) *Tad vienai otrai pienesam drēbes un tās* ***laikojam.***
'Then we bring clothes to each other and try them on.'

Homonymy, especially that of verbs, is actively used in word play in advertisements nowadays, as seen in (2)–(3) with *uzlaikot* and *pielaikot*, respectively. Example (3) is interesting in that it allows a double-reading *pielaiko* and *ielaiko*. The first letter *p* of the second-person singular imperative form *pielaiko* 'try on' is written lowercase, while the rest of the word, corresponding to the other verb *ielaiko* 'like', is shown in capital letters.

(2) *Nāc uzlaiko un „**laiko**”!*
'Come try [it] on and "like" [it]!'

(3) *p**IELAIKO**.*
'Try [it] on and like [it]' (sign in a shoe shop)

Although homonymy makes it difficult to examine linguistic data, the Newspapers Database attests example (4), the first use of this word, in 2011, where a writer marks the word as a neologism with quotation marks. In texts, and especially in the mass media, the word has often been marked in this way until today.

(4) *Viss, ko dziedātāja dara, tiek tvītots un retvītots, komentēts un „**laikots**”.*
'All that the singer does is tweeted and retweeted, commented and "liked".'

In addition to this anglicism, a purely Latvian derivative is also attested, the verb *patīkot*, which is derived from *patīk*, the Latvian translation used on the "Like" button, with the suffix *-o-*, which usually derives denominal verbs. However, in terms of frequency of use, it is not comparable to *laikot*.

(5) ***Patīko** mūsu Facebook mājaslapu, un uzzini jaunumus pirmais!*
'Like our *Facebook* homepage and get to know the news first!' (Facebook: 09.06.2017)

In addition, there is a fairly new derivative *pietīkot*, which was nominated as *Word of the Year* in 2018 to replace the word *laikot*. A year later in the same contest, another new derivative noun *tīkšķis* and its respective verb *tīkšķot* were nominated [Kuzmina 2020]. They derive from the noun *īkšķis* 'thumb', which graphically symbolizes the "Like" button, and part of the verbal form *patīk* discussed above with the verbal suffix *-o-*. However, the Newspapers Database attests no individual use of these verbs.

In Latvian, relatively recent loan verbs have the suffixes *-ē-* or *-o-*, while other suffixes *-ā-*, *-ī-*, *-inā-* are not characteristic of loan verbs. There are also four iterative and causative suffixes *-alē-*, *-aļā-*, *-elē-*, *-uļo-*, but their productivity is restricted even among native verbs [Vulāne 2013: 286] and they are not available for loan verbs. Instead of suffixation, prefixation is very productive with loan verbs.

Prefixation of the verb *laikot*

The prefixation of loan verbs explicitly demonstrates ongoing word-formation processes in the language and reveals to a greater extent the speaker's commitment to word-formation. Compared to native verbs, which already have established prefixed forms, loan verbs that have just entered the language usually do not have set prefixes. A speaker may occasionally invent words by analogy based on existing word-formation models [Horiguchi 2013: 47]. When affixed to loan verbs, prefixes tend to express their semantics in a unified way, expressing mostly spatial and aspectual meanings.

The unprefixed verb is imperfective in terms of aspect. It describes the action as continuous, habitual, and general. One of the characteristic uses of the imperfective verb is that only imperfective verbs can be used in connection with phasal verbs like *sākt* 'start', *turpināt* '*continue*', and *beigt* 'finish', as in (8).

(6) *Ierakstu* ***laikoja*** *un šēroja, taču aicinājumam neatsaucās neviens.*
'They liked and shared the post, but no one reacted to the invitation.'

(7) *Pašlaik ar fotogrāfiju ir dalījušies 45 tūkstoši „Facebook" lietotāju, savukārt vairāk nekā 10 000 lietotāji ir* ***„laikojuši"*** *šo fotogrāfiju.*
'By now 45 thousand users have shared the picture, and more than 10 000 users have "liked" this picture.'

(8) *Turpinām* ***laikot****, šērot, jo priekšā vēl tikai 3 izlozes līdz konkursa noslēgumam.*
'We are continuing to like and share because there are only three draws left until the end of the contest.'

In Latvian, some verbs have the aspectual opposition *perfective* and *imperfective* expressed by prefixed verbs and unprefixed verbs, respectively (e.g. 'to buy', *nopirkt* perfective, *pirkt* imperfective). Although the aspectual opposition does not cover all the Latvian verbal lexicon and there are aspectually neutral, biaspectual verbs which may be both prefixed and unprefixed, loan verbs tend to derive their perfective counterpart through prefixation.

Of the dozen verbal prefixes, there are two prefixes that are actively added to the verb *laikot*. The first is the prefix *ie-* expressing the spatial orientation of the action, 'in'. It reflects pushing the button on the screen with a finger or mouse click. Currently the prefix is actively used in connection with other verbs denoting actions on virtual media platforms: *iešērot* 'share', *iepostot/iepostēt* 'post', *ietagot* 'tag', *iekomentēt* 'comment', *ietvītot* 'tweet', *iečatot* 'chat', and also with verbs derived from the names of platforms and meaning 'put something up on the named platform', e.g. *ieinstagramēt* 'instagram', *iefeisbukot* 'facebook' [Horiguchi 2014: 116]. Those prefixed verbs function in parallel with unprefixed and thus imperfective verbs: *šērot* 'share', *postot/postēt* 'post', *tagot* 'tag' and so on. Among Latvian native verbs often used to denote actions in the virtual world, several take this prefix: *ierakstīt* 'write in', *ielikt* 'put in', *ievietot* 'put in'. This word-formation model has been actualized in combination with thematic, computer-related verbs.

The prefix does not trigger any essential semantic modification; it simply demonstrates the spatial orientation associated with the action. In terms of aspect, the verb *ielaikot* is a perfective verb. The action is executed with a single click and cannot be divided into phases.

(9) *Ja man patīk, es* ***ielaikoju****, ja nepatīk, to nelieku.*
'If I like it, I like, if I do not, I do not put it in.'

(10) *Darbs tev –* ***„ielaiko"*** *viņa veidoto video. Bet* ***„laiko"*** *te linkā (..).*
'Your job is to "like" videos made by him. But "like" here in the link (..).'

(11) *Uzņēmumi, kas apzinās, ka sociālajos tīklos ir liels spēks, lūdz dalīties ar informāciju par uzņēmumu, vakancēm,* ***ielaikot (like – angļu val. patīk)****, piemēram, uzņēmuma klipu par jauno produktu vai tml.*
'Companies that are conscious that social media have a strong power ask to share information about company, vacancies, to like (*like* – English

like), for example, a company's clip about a new product, and so on.' (Dienas Bizness: 30.10.2013)

(12) *Daļa to neizvērtē – dalās tālāk vai* ***ielaiko*** *(nospiež patīk – aut.).*

'Part of them do not appreciate it – share further and like (push like – auth.).'

According to D. Laiveniece, this prefix has been actively used in word-formation during this century, replacing other more usual prefixes for some verbs, for example, *ievērtēt* 'evaluate' compared to more frequent *novērtēt* 'evaluate' [Laiveniece 2009: 54–56]. However, unlike the verb *laikot* and other computer-related verbs, the verbs she analyzed are not thematically related to each other, and the semantic modification of these verbs induced by this prefix remains undefined.

Another active prefix is *no-*. It serves to perfectivize the greater part of loan verbs [Horiguchi 2011: 104; 2013: 49–50; 2014: 112–113]. In examples (13)–(14), the verb is used in coordination with other perfective verbs.

(13) *50. komentētāj, neaizmirsti* ***nolaikot*** *un* ***nošērot!*** *Vienkārši.*

'The 50th commentator, do not forget to like and share! Simple.'

(14) *Viņi tikai* ***nolaiko****,* ***nošēro*** *un nemaz neiedziļinās,* ***izlasa*** *vien virsrakstu (..).*

'They just like, share, and do not go deeper read just the title (..).'

(15) *Dažs labs šajos tīklos atrodas tāpēc lai justos* ***nolaikots****. Nu, protams, patīkami jau, ka tevi nokomplimentē…. Ko tur liegties!*

'Something good in social media is to feel liked. Well, of course it is good that they compliment you …it's hard to deny!'

The Newspapers Database shows that both prefixed verbs are equally used in terms of frequency: *nolaikot* in 26 texts, *ielaikot* in 23. Both of them, being perfective verbs, correlate with the unprefixed imperfective verb *laikot*. However, if the prefix *ie-* indicates a spatial modification of the meaning of the basic verb, the prefix *no-* functions to make the verb perfective without any spatial modification. Such a pattern in prefixation can be widely observed in loan verbs that have perfective doublets, where one perfective form takes a semantically motivated prefix and the other has the prefix *no-*, which emphasizes the perfectivity of the action. Semantically motivated prefixes are prefixes whose semantics, mostly spatial, match that of the verb: *sakoncentrēt* 'concentrate' with the prefix *sa-* 'together', *izanalizēt* 'analyze' with the prefix *iz-* 'through', *ieekonomēt* 'save, economize' with the prefix *ie-* 'in'. In parallel with these verbs, there are less frequent, but automatically perfectivized verbs with the prefix *no-* (*nokoncentrēt*, *noanalizēt*, *noekonomēt*). The latter verbs have commonly been criticized from a normative perspective, even during the Soviet period, for an unnecessary emphasis on perfectivity, which, according to some linguists, is already inherent in the base verbs [Augstkalne 1968: 71; Ozola 1984: 126; Freimane 1993: 157 and others].

Other prefixed verbs are much less widely attested. They are found not in the Newspapers Database but on social media platforms and other Internet sources.

Thus there is a verb with the attenuative prefix *pa-* whose semantics is 'a little, slightly, for a while'.

(16) *(..) lūdzu, lūdzu,* ***palaikojam****, pašeirojam, ja nu kādam, and no Taviem draugiem kas iepatikās.*

'(..) Please, please, let's like, share, if someone among your friends liked something.'

The annullative prefix *at-*, which denotes cancellation of the previously accomplished action, is also attested. The English equivalent is the prefix *un-*. The reflexive form *atlaikoties* seems to be derived in analogy with the native verb *atrakstīties* 'unsubscribe', where the base verb is *rakstīt* 'write'.

(17) *Sākumā es* ***atlaikošu*** *visu, ko esmu tev laikojusi. Tad atdraugošu Feisbukā.*

'First I will unlike all that I have liked for you. And then I will unfriend [you] in *Facebook*.' (krab.lv: 07.01.2020, orthography-corrected)

(18) *Tikmēr no šīs lapas ..) jūs droši varat* ***atlaikoties****, lai ik pa brīdim nebūtu jāsaņem ziņa, ka šo lapu mēs pēc kāda laiciņa likvidēsim.*

'Meanwhile you definitely can unlike in order not to receive occasional notification that we will close this page after some time.'

There are also verbs with the saturative prefix *sa-*, which expresses a great quantity of objects, often with a negative connotation. This derivative is comparable to the native verb *sadarīt* 'do (something wrong)'.

(19) *Autobuss tā kratījās, ka nejauši* ***salaikoju*** *tvītus, kurus nemaz netaisījos laikot.*

'The bus was shaking so much that I happened to like tweets which I didn't intend to like at all.'

The prefixed verbs *pielaikot* and *uzlaikot* are used only in the meaning 'try on (clothes)'. In particular, the prefix *uz-* has a spatial meaning 'on'. The semantics might match the semantics of computer-related verbs and there are occasionally derived prefixed verbs like *uzkomentēt* 'comment (on the wall)' or *uztagot* 'tag (on)'. However, the use of verbs *pielaikot* and *uzlaikot* as to liking in social media does not happen often, probably in order to avoid homonymy.

No verbs with the prefixes *aiz-*, *ap-*, *iz-*, and *pār-* are attested in the Newspapers Database or other Internet sources.

Among the circumfixal derivatives, only *nolaikoties* is attested. The circumfixal model *no-* + *-ies* indicates an intensive action that provokes fatigue.

Man ir rakstījuši fanpage veidotāji, sūtot nemitīgas ziņas ar atgādinājumiem piesekoties, ***„nolaikoties"****, pastāstīt par viņiem.*

'Fanpage makers have written to me, sending unceasing notifications with reminders to follow them, "like them a lot", talk about them.'

Conclusion

This analysis of the neologism *laikot* 'like' and its prefixal derivatives shows that an active word-formational process is observable in the semantics of the words being actualized in contemporary communication. There are two active prefixes that perfectivize the base verb without triggering essential semantic changes. The prefix *ie-* perfectivizes the verb based on its spatial meaning 'in', reflecting a spatial perception that is characteristic of verbs denoting actions executed in the virtual world and undividable into phases. This word-formation model has been actualized in connection with other thematically related verbs. Another prefix is *no-*, which serves as a perfectivizer for the greater part of loan verbs. Such a concurrence is common among loan verbs, and the verb *laikot* is not an exception. Other prefixal and circumfixal derivatives are used only sporadically, and no suffixal derivatives are found.

LITERATURE

Augstkalne, R. Vērojumi un ieteikumi. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, *4*. Rīga: Liesma, 1968, 69.–74. lpp.

Freimane, I. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā.* Rīga: Zvaigzne, 1993.

Horiguchi, D. Perfektīvie *no*-verbi plašsaziņas līdzekļos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, *15(1)*. Liepāja, 2011, 100.–108. lpp.

Horiguchi, D. Priedēkļi kā internacionālismu „nacionalizācijas" līdzekļi. *Valoda: nozīme un forma, 3*. Rīga, 2013, 45.–56. lpp.

Horiguchi, D. Vārda darināšanas brīvība un internacionālo verbu prefiksācija. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, *9*. Rīga, 2014, 110.–122. lpp.

Kantar TNS Latvijā. *Interneta vietņu TOP 15*, 04.06.2018. Pieejams: http://www.kantar.lv/11499-2

Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca.* Rīga: Avots, 2001.

Kuzmina, I. Viens valodā iekļaujas, cits ne. Gada vārdiem un nevārdiem – dažādi likteņi. *Latvijas Avīze.* 09.02.2020. Pieejams: http://www.la.lv/gada-vardiem-un-nevardiem-dazadi-likteni

Laiveniece, D. Reportāža no notikuma vietas: priedēkļa *ie-* aktualizēšanās 21. gadsimta sākuma latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi, 4*. Rīga, 2009, 53.–61. lpp.

LETA. VIDEO. Par gada vārdu kļūst „zibmaksājums", nevārds – „influenceris", *Latvijas Avīze,* 28.01.2019. Pieejams: http://www.la.lv/video-par-gada-vardu-klust-zibmaksajums-nevards-influenceris

Ozola, Ā. Par priedēkļa *no-* lietošanu pabeigtības nozīmē vietā un nevietā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, *20*. Rīga: Liesma, 1984, 128.–138. lpp.

Vulāne, A. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013, 190.–299. lpp.

Sintija ĶAUĶĪTE
(LU Latviešu valodas institūts)

Pieturzīmes interneta portālu virsrakstos[1]

Summary
Punctuation Marks in Headings of Internet Portals

Readers and Internet users first notice the heading – the textual negotiator between the story and readers. The heading has several functions, for example, to influence and engage. Earlier exchange of information happened only in newspapers. Nowadays Internet plays a greater role, as people read in mobile phones and computers. To turn attention to headlines, authors use different graphical approaches – punctuation marks, typeface, and capital letters. The aim of the research is to study the stylistic usage of punctuation marks in headlines of Internet portals. The author analyzes exclamation and question marks, dots, dashes, inverted comas, colons, full stops, etc. About 400 syntactic constructions were excerpted from 11 webpages, some of them (in bold) are reflected in the paper. The descriptive and quantitative methods are used. The main conclusions are summarized.

Key words: *punctuation, stylistic function, heading, Internet portals, graphical means*

*

Ievads

Pirmais, kam uzmanību pievērš ikviens preses izdevuma lasītājs vai interneta ziņu portāla apmeklētājs, ir virsraksts. Tam kā starpniekam starp tekstu un lasītāju ir īpašas funkcijas – teksta adresāta ieinteresēšana un ietekmēšana. Virsrakstā norādīta svarīgākā informācija sekojošā tekstā. Tā kā dažkārt virsraksts pasaka visu, uzmanības novēršana no teksta lasīšanas arī ir viena no virsraksta funkcijām [Kalnača 2007; Brandes 2004: 197; Deering 2016: 3; Dor 2003: 696; Liepa 2013: 143; Carroll 2010: 80–81]. Sākotnēji informācijas aprite starp teksta autoru un lasītāju noritēja tikai dienas laikrakstos. Tajos, salīdzinot ar interneta ziņu portāliem, virsrakstam tika atvēlēts ierobežots vietas daudzums [Kalnača 2007]. Internets ir mainījis mūsu dzīvi. Mūsdienās arvien pieaugošā interneta loma cilvēku dzīvē ir ietekmējusi ziņu izplatīšanās ātrumu sabiedrībā [Kalnača 2007; Dutta 2016: 77; Branston, Stafford 2010: 335]. Ziņas darbojas kā sabiedrības spogulis – tās atspoguļo pasauli [Matheson 2005: 15]. Ziņu saņemšanai nav ne vietas, ne laika ierobežojuma – jaunāko informāciju var uzzināt no jebkuras vietas pasaulē ar datora vai mobilā telefona palīdzību. Viss, kas vajadzīgs, ir interneta pieslēgums. Arī atsauksmes par rakstā pausto informāciju iespējams sniegt virsrakstam blakus esošajā komentāru sadaļā. Komentārus var pievienot anonīmi vai reģistrējoties ar kādu no sociālo tīklu profiliem.

Lai piesaistītu uzmanību virsrakstam, teksta autori izmanto dažādus grafiskus līdzekļus – interpunkcijas zīmes, burtveidolu, lielos burtus. Latviešu valodā pamatā lieto 16 pieturzīmes. Tekstā tās veic gramatisko, intonatīvo, semantisko un stilistisko funkciju. Stilistiskos nolūkos pieturzīmes lietotas gan teikuma vidū, gan teikuma beigās.

[1] Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda" (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002)

Pētījuma mērķis ir, izmantojot aprakstošo un kvantitatīvo metodi, analizēt interpunkcijas zīmju stilistisku lietojumu interneta portālu virsrakstos. Rakstā pievērsta uzmanība šādām pieturzīmēm: izsaukuma zīmei, jautājuma zīmei, daudzpunktei, domuzīmei, pēdiņām, kolam, punktam, kā arī pieturzīmju kombinācijām. Aplūkots pieturzīmju lietojums dažādās virsrakstos izmantotās sintaktiskās konstrukcijās, piemēram, teikumos, nosaucējvienībās, tiešajā runā, iestarpinājumos u. tml. Pētījuma empīrisko bāzi veido aptuveni 400 plašāku sintaktisku konstrukciju vienības, rakstā iestrādāta daļa (52 piemēri) no savāktā materiāla. Raksta autore ekscerpējusi piemērus no 11 interneta ziņu portāliem. Raksturojamās vienības tekstā trekninātas.

Izsaukuma zīme

Empīriskā materiālā tika konstatēti 160 izsaukuma zīmes lietojuma gadījumi. Analīzes procesā secināts, ka visbiežāk lietota viena izsaukuma zīme (60 %, 96 vienību) teikuma beigās: *Rūdolf, dod šaibu! Balcers iepriecina divus letiņu hokeja fanus* (la.lv). Lai piesaistītu lasītāju uzmanību, interneta portālā nra.lv teksta autors mēdz aiz uzrunas lietot izsaukuma zīmi: ***Autovadītājiem!*** *Tērbatas ielas apkaimē Rīgā slēgs autostāvvietas* (nra.lv) vai kolu: ***Autovadītājiem:*** *janvārī jārēķinās ar ierobežojumiem Skanstes ielā* (nra.lv).

Ziņu portāla jauns.lv virsrakstu kvantitatīva analīze norāda uz tendenci aiz skaitļiem, kas apzīmē daudzumu, iekavās ievietot izsaukuma zīmi bez paskaidrojošajiem vārdiem (40 vienību). Tā pausts pārsteigums un sašutums: *Sievietei, kura dzemdējusi 44 (!) bērnus, liegts radīt vēl pēcnācējus (jauns.lv); Sāc jauno gadu skaisti! Vīrietis atklāj, kā ātri un efektīvi notievēt –37kg (!!!)* (jauns.lv). Arī aiz citām teksta vienībām iekavās likta izsaukuma zīme (10 vienību): *Sieviete telefonā atrod negadījuma foto, kas uzņemti stundu (!) pirms avārijas (jauns.lv)*.

Iekavās kā iestarpinājums var parādīties arī komentārs par iepriekš minēto informāciju, tā beigās likta izsaukuma zīme (14 vienības). Šādi teksta autors vērsis lasītāja uzmanību uz teksta saturu un rosinājis ielūkoties rakstā. Piebilde rakstīta gan ar lielo: *Šausmas Sīrijā: Austrumgutā septiņās dienās nogalināti vismaz 500 parastie iedzīvotāji* ***(Brīdinām, nepatīkami!)*** (jauns.lv), gan ar mazo sākumburtu: *Ārste izstāsta, kā nomest 17 kg* ***(uzmanību – līdz vasarai mazāk nekā 25 dienas!)*** (jauns.lv); *Baiba atklāj: kā viegli atbrīvoties no liekajiem kg* ***(+ pēdējā brīža Pavasara izaicinājuma garantija!!!)*** (jauns.lv).

Jautājuma zīme

Visbiežāk lietota viena jautājuma zīme teikuma beigās: *Vai citplanētieši mūs ignorē?* (tvnet.lv). Ja jautājuma teikums ir emocionāli pastiprināts, dažkārt lieto divas vai trīs jautājuma zīmes [Blinkena 2009: 372]: *Vai Tu šovasar beidzot notievēji vai atkal atliki??? Skaistā Paula Freimane izaicina… (jauns.lv)*.

Sastopami virsraksti ar jautājuma nozīmi, bet bez jautājuma zīmes teksta vienības beigās. Virsrakstus veido t. s. nosaucošie jautājuma teikumi, kas rāda, ka tekstā tiks sniegta atbilde uz virsrakstā izvirzīto jautājumu, satura ziņā tie līdzinās stāstījuma teikuma veidā izteiktiem virsrakstiem [Blinkena 2009: 134, 155; Beitiņa 2009: 70; Moze 1997: 39]: ***Kā Ziemassvētkus svin citās valstīs*** (nra.lv); ***Kā iztīrīt ādas dīvānu un citas ādas virsmas*** (jauns.lv).

Izsaukuma zīmes savienojums ar jautājuma zīmi

Stilistiskos nolūkos teksta autors mēdz lietot dažādus interpunkcijas zīmju savienojumus. Ja izsaukuma zīme novietota aiz jautājuma zīmes, tā atbild uz iepriekš izteikto retorisko jautājumu ar kategorisku nē vai arī norāda uz to, ka izsaukums pauž noliedzošu izbrīnu [Vītola 1997: 110]: *„Pirts pie jūras?! Vai tā tiešām drīkst?" Aculieciniece Jaungada brīvdienās pie Kolkas raga kāpām pamana aizdomīgus atpūtniekus* (skaties.lv). Vispirms var lietot izsaukuma zīmi, pēc tam jautājuma zīmi – teikums uztverams kā izsaukuma teikums ar jautājuma teikuma modalitāti. Šādi iespējams paust sašutumu u. c. emocijas: *„Kāpēc apsūdzētajiem tiesā ir advokāti, lai taču viņi paļaujas uz Dievu!?" Uzklausa lieciniekus lietā par traģēdiju mājas dzemdībās Jelgavā* (la.lv).

Viens un tas pats virsraksts ar citu pieturzīmi teikuma beigās lietots vairākos interneta portālos. Tas izskaidrojams ar ziņu pārproducēšanu no viena portāla uz otru. Informācija abos rakstos pārklājas, lasītāju komentāru nav. Portālā kasjauns.lv šis raksts ievietots 2019. gada 9. oktobrī, bet apollo.lv 2019. gada 8. novembrī: *Eksperiments: Ko cilvēki patiesībā domā par Paulas Freimanes notievēšanas metodi!?* (jauns.lv); *Eksperiments: ko cilvēki patiesībā domā par Paulas Freimanes notievēšanas metodi?* (apollo.lv).

Daudzpunkte

Virsrakstos daudzpunkte lietota, lai piesaistītu lasītāju uzmanību, radītu interesi par to, kas ir pausts rakstā. Šādi virsraksti var būt veidoti dažādi: daudzpunkte teikuma beigās: *Advokāti atsakās no lietas uzreiz pēc tam, kad padzirdējuši Guļāna uzvārdu…* (pietiek.com); daudzpunkte aiz otrā virsraksta teikuma: *Izlasi šodienas horoskopu! Dienas gaisotne ļoti dinamiska. Būs…* (skaties.lv); daudzpunkte teikuma vidū: *Dāmas un kungi... jūsu uzmanībai PlayStation 5 DualShock 5* (spoki.lv). Daudzpunkte var atrasties arī aiz pirmā virsraksta teikuma. Nākamajā teikumā sniegta papildinformācija par rakstā izlasāmo informāciju: *Tu pat nenojauti... Slavenības, kuras sirgst ar autismu* (tvnet.lv).

Nereti interneta portālos trūkst atstarpes starp teikuma daļām vai teikumiem. Tas izskaidrojams ar strauju informācijas apmaiņu starp teksta autoru un lasītāju. Nepieciešams iespējami ātri informēt lasītāju par jaunākajiem notikumiem, pievērst lasītāja uzmanību ar virsrakstu vien. Šajā piemērā redzams, ka trūkst atstarpes aiz daudzpunktes – jauns teikums sākts bez atstarpes starp otro un trešo virsraksta teikumu: *VIDEO. Gāja tumsā bez atstarotāja… Uz Valmieras šosejas nāvējoši notriekta sieviete* (la.lv).

Domuzīme

Publicistikā domuzīmi lieto rakstu virsrakstos, pievēršot uzmanību informācijai aiz tās. Tā iespējams izcelt atsevišķus virsraksta elementus. Ar domuzīmi atdala teikuma priekšmetu no izteicēja vai papildinātāja u. tml. [Blinkena 2009: 381] Domuzīme ne vienmēr lietota atbilstoši tās grafiskajam attēlojumam (tās vietā rakstīta defise): *Viņa dienas vada aprūpes namā – **izcilā aktrise Astrīda Kairiša uz skatuves vairs neatgriezīsies** (jauns.lv).*

Bez atbilstošām pieturzīmēm no tiešās runas vai citāta ar domuzīmi atdalīta piebilde: *„Nāves trose" ceļā uz ezeru bijusi novilkta jau labu laiku – par traģēdiju Madonā runā vietējie* (tvnet.lv). Tiešās runas tekstā aiz domuzīmes uzdots jautājums teksta adresātam: *Trīs jaungada apņemšanās, kas regulāri izgāžas – **kā to labot?*** (tvnet.lv)

Domuzīmes lietošanā sastopamas arī pārrakstīšanās kļūdas. Šajā piemērā domuzīme ir lieka – saiklis *un* tekstā saista divus vienlīdzīgus palīgteikumus: *5 konkrēti padomi, kā iemācīties pateikt „nē" citiem – un atrast laiku sev* (jauns.lv).

Pēdiņas

Interneta portālos nav vienotas pēdiņu lietošanas tradīcijas – ar vienu un to pašu nozīmi lieto gan apaļās („ "), gan stūrainās (« ») pēdiņas. Kā redzams piemēros, apaļās pēdiņas atvērtas gan apakšā, gan augšā. Pēdiņās liktas vārdu pārnestās nozīmes: *Kā top «**rezerves daļas**» cilvēkiem, un ko maina tehnoloģijas?* (lsm.lv); *Veselīgais, bet noslēpumainais našķis. Kā padomju laika bērni iemīlēja **„asins tāfelīti"*** (apollo.lv); *FOTO: Rīgas lidostā nolaižas **„ukraiņu haizivs"*** (jauns.lv).

Pēdiņās rakstīti vārdi, kas lietoti ironiskā: *„Smieklīgi tas ir!" Ietve nekurienē: kārtējais būvniecības **„šedevrs"** ņirgājas par rīdziniekiem* (skaties.lv) vai pretējā nozīmē: *Pāris ASV no **„iebrucēja"** paslēpjas skapī. Policija noskaidro, ka vainīgs bijis putekļusūcējs* (apollo.lv).

Pēdiņās likti arī frazeoloģismi, piemēram, *par sviestmaizi* 'ļoti lēti': *Valsts kūdru izdāļā «**par sviestmaizi**» un nezina resursu vērtību*; *ZM sola vērtēt LVM valdes atbildību* (lsm.lv). Ar pēdiņām tekstā izcelti sarunvalodas vārdi, piemēram, *uzsēdināt* 'pieradināt kādu' (tezaurs.lv/mlvv): *Valmieras skolēnus **„uzsēdina"** uz zelējamās tabakas (jauns.lv)* un *nonest* 'nogāzt' (tezaurs.lv/mlvv): *VIDEO > Pārdaugavā kāds kravas busiņš burtiski **„nones"** luksoforu (apollo.lv)*.

Pēdiņās likts teksta autora tulkojums no angļu valodas. Ar burvjiem saprasta basketbola komanda Vašingtonas „Wizards" – *wizard* 'burvis': *Pasečņiks palīdz **„burvjiem"** uzveikt NBA Austrumu vicelīderi* (tvnet.lv); *Ko **„burvjiem"** iesākt ar Dāvi?* (sportazinas.com)

Ar pēdiņām atdalīti citāti no kādas personas teiktā: *Innusa sola pieņemt lēmumus **„bez apšaubāmas likumības pazīmēm"*** (diena.lv). Interneta ziņu portālos fiksējami arī virsraksti, kas veidoti kā piebilde kopā ar tiešo runu, gan bez atbilstošajām pieturzīmēm. Jau virsrakstā tiek skaidri norādīts, kura persona ko ir teikusi vai rakstījusi. Piebilde var atrasties pirms tiešās runas: *Skandālos iepītā influencere Armaņeva: **„Tie, kas man tic, turpina man ticēt!"*** (tvnet.lv) vai aiz tās: ***„Zona, kas jāpamet tūristiem."*** *Austrālijas varasiestādes liek tūristiem 48 stundu laikā evakuēties* (apollo.lv).

Interneta portālā la.lv raksta nosaukums *Kad gaidāms čika laiks janvārī?* izmantots divas reizes – 2018. un 2019. gadā. 2018. gadā vārdu savienojums „čika laiks" likts pēdiņās, bet 2019. gadā – nē (*Kad gaidāms **„čika laiks"** janvārī?*). Līdzīgi virsraksti portālā izmantoti vairākkārt – gan 2018., gan 2019. gadā. Vai nu pēdiņas nav lietotas: *Kad gaidāms **čika laiks** decembrī?* (la.lv, 03.12.2019.), vai nu pēdiņās likts vārdu savienojums „čika laiks": *Kad gaidāms **„čika laiks"** maijā?* (la.lv, 30.04.2018.), vai vārds „čika": *Aprīlis jau klāt! Kad gaidāms **„čika"** laiks?* (la.lv, 27.03.2018.) Tā kā nav zināms, vai visus rakstus veidojis viens un tas pats autors, nevar viennozīmīgi apgalvot, ka tā ir atsevišķa autora rakstības īpatnība vai vēlme pievērst uzmanību vissvarīgākajam vārdam tekstā.

Kols

Kols ir pieturzīme, kas tiek lietota, lai norādītu paskaidrojumu [VPSV 2007: 186]. Aiz kola seko piebilde, paskaidrojums par iepriekš minēto informāciju: *Ne tikai uguns-*

grēki: Austrāliju sāk pārņemt vēl citas dabas kataklizmas (jauns.lv); Vērienīga kratīšana Rīgas Centrāltirgū: aizturēti pārdevēji, apsargi (la.lv). Kols lietots tiešās runas teikumos aiz piebildes. Trūkst pēdiņu un citu pieturzīmju: *Medijs: vismaz piecas NBA komandas vēlas iegūt Bertānu* (tvnet.lv); *Ministre: dažas slimnīcas uztur ilūziju par speciālistu pieejamību diennakts režīmā* (tvnet.lv); *Tortorella: Elvis mums deva iespējas* (tvnet.lv).

Punkts

Interneta portālu virsrakstos punkts lietots aiz konsituatīvi saistītiem izteikumiem – nosaucējvienībām, kas tikai nosauc runas priekšmetu jeb tēmu, bet atšķirībā no teikuma neko par to nepaziņo. Tās lasītājam atvieglo teksta uztveri. Par nosaucējvienībām visbiežāk lieto lietvārda nominatīva un darbības vārda nenoteiksmes formu [VPSV 2007: 260; Kārkliņš 1972: 73–74; Lokmane 2005: 112]. Interneta portālu virsrakstos lietotas lietvārda nominatīva formas: ***Degviela, alkohols un elektrība****. Kas kļūs dārgāks vai lētāks 2020. gadā?* (apollo.lv) Nosaucējvienības nominatīvs var veidot vārdkopu – piesaistīt paplašinātājus uz pakārtojuma sakara pamata [Lokmane 2005: 115]: ***Skaņu fobijas****. Kā pasargāt savu mīluli no salūta radītā stresa?* (apollo.lv); ***Tehniskas ķibelītes****. Māte nenofilmē meitas bildinājumu, bet gan savu reakciju selfijā* (apollo.lv).

Virsrakstos pietiek ar tēmas pieteikumu un faktu vispārīgu konstatāciju, jo plašāku informāciju sniedz raksti [Kalnača 2007]. Autore uzskata, ka pie nosaucējvienībām varētu pieskaitīt šajos piemēros izceltos tēmas pieteikumus. Tos ievada prievārds par: ***Par burgeriem, soļankas kūku un tikšanos ar prezidentu****. Saruna ar „Latvijas lepnumu" Piparu* (apollo.lv); ***Par teātri, influenceru atbildību un stereotipiem, ar ko saskaras blondīnes****. Atklāta saruna ar Ievu Florenci-Vīksni* (apollo.lv).

Nobeigums

Interneta portālu virsraksti ir garāki nekā dienas laikrakstos. Teksta autora nolūks ir jau virsrakstā pateikt maksimāli daudz, panākt, lai portāla apmeklētājs izlasa arī rakstu, ne tikai pārskrien ar acīm virsrakstam. Tāpēc virsraksta mērķis ir ieinteresēt un ietekmēt lasītāju. Lai piesaistītu lasītāja uzmanību virsrakstam, teksta autori izmanto dažādus grafiskus līdzekļus – interpunkcijas zīmes, burtveidolu, lielos burtus. Stilistiskos nolūkos pieturzīmes lietotas gan teikuma vidū (daudzpunkte, domuzīme, pēdiņas, kols), gan teikuma beigās (izsaukuma zīme, jautājuma zīme, daudzpunkte, punkts, pieturzīmju kombinācijas). Interneta portāliem raksturīga informācijas pārproducēšana no viena portāla uz otru. Informācija mēdz pārklāties. Tas izskaidrojams ar straujo informācijas apmaiņu starp portāla veidotājiem un lasītāju. Vērojamas drukas un pārrakstīšanās kļūdas, nemotivēts pieturzīmju lietojums.

LITERATŪRA

Beitiņa, M. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse: lekciju kurss filoloģijas studentiem*. Liepāja: LiePA, 2009, 70 lpp.

Blinkena, A. *Latviešu interpunkcija*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009, 372., 381., 401. lpp.

Brandes, M. P. *Stilistika teksta. Teoretičeskij kurs*. Moskva: Progres – Tradicija. Infra – M, 2004, c. 197.

Branston, G., Stafford, R. *The Media Student's Book*. Fifth Edition. London and New York: Routledge, 2010. 335 p.

Carroll, B. *Writing for Digital Media*. New York and London: Routledge, 2010, pp. 80–81.

Deering, C. *Headlines In Online Print Media: The Relationship Between Popularity and Word Count*. Rochester Institute of Technology, Version: 1, In Progress, DOI:10.13140/RG.2.2.21390.66883. 2016. 3 p. Available: https://www.researchgate.net/publication/320311260_Headlines_In_Online_Print_Media

Dor, D. On newspaper headlines as relevance optimizers. *Journal of Pragmatics*; 35, 2003. 696 p.

Dutta, S. The Internet of things – Getting Up-close and Personal. *Amity Journal of Media & Communication Studies*; Vol. 5, No. 3, 2016. 77 p.

Kalnača, A. *Virsraksti interneta portālu ziņās*. 2007. Pieejams: *lu.lv/filol/valoda/ind_3_publ_r_Andras.htm*

Kārkliņš, J. Dažas teksta sintaktiskās struktūras īpatnības. *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam*. Rīga: Zinātne, 1972, 73.–74. lpp.

Liepa, D. Virsrakstu lietojums preses tekstos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti 17(1): rakstu krājums*. Liepāja: LiePA, 2013, 143. lpp.

Lokmane, I. *Konsituatīvo saistījumu tipi mūsdienu latviešu valodā*. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozarē. Rīga: Latvijas Universitāte: Baltu valodu katedra, 2005, 33., 112., 115. lpp.

Matheson, D. *Media Discourses: Analysing Media Texts*. Maidenhead, England; New York: Open University Press, 2005, p. 15.

Moze, M. *Latviešu valodas interpunkcijas prakse: mācību līdzeklis*. Liepāja: Liepājas Pedagoģiskā augstskola: Latviešu valodas un literatūras katedra, 1997, 39. lpp.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Valentīnas Skujiņas redakcijā. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007, 78., 97.–98., 171., 175., 186., 260., 293. lpp.

Vītola, I. *Interpunkcijas stilistiskās funkcijas latviešu modernisma prozā (19. un 20. gs. mijā, 20. gs. pirmajā trešdaļā)*. Disertācija filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997, 110. lpp.

Akadēmiskā terminu datubāze AkadTerm. LZA Terminoloģijas komisija. Pieejams tiešsaistē: termini.lza.lv.

MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: www.tezaurs.lv/mlvv/

AVOTI

tvnet.lv
jauns.lv
la.lv
skaties.lv
nra.lv
pietiek.com
apollo.lv
lsm.lv
sportazinas.com
diena.lv
spoki.lv

Linda LAUZE
(Liepājas Universitāte, Kurzemes Humanitārais institūts)

Otrās personas vietniekvārdu lietojums interneta ierakstos un komentāros

Summary
Use of Second Person Pronouns in Online Posts and Comments

The present article deals with the use of the second person pronouns in online posts and comments on the Internet. The aggregated material comprises about 400 posts and comments published on social media networks Facebook and Twitter. This article also analyses metalingual commentaries describing the use of Latvian pronouns *tu* and *jūs* and various situations of language etiquette. The present research additionally uses the results of the survey data. A quick poll was organized on social media network Twitter. 780 respondents answered the question *Which pronoun do you use when addressing a foreign user on Twitter?* Most respondents (50.1%) sometimes use pronoun *tu*and sometimes *jūs*.

There are two singular personal pronouns – informal *tu* and formal *jūs* in the Latvian language. The pronoun *jūs* is also plural personal pronoun. The paper also highlights issues of their spelling and the role of the capital letter. The present research leads to a conclusion that the informal pronoun *tu* is used wider in social media networks, nevertheless the pronoun *jūs* being a polite address form of the Latvian language occurs even in such democratic language environment as online posts and comments on the Internet.

Key words: *personal pronouns, address, internet language, social media, sociolinguistics*

*

Līdz šim izpētes lokā ir bijusi sarunvaloda tās dabiskajā izpausmes veidā – samērā spontānā runā, kas norisinās noteiktā runas situācijā. Līdz ar to, ka mūsdienās internets ir kļuvis par ikdienas dzīves sastāvdaļu, ir paplašinājusies sarunvalodas kā neoficiālas mutvārdu saziņas formas atveide rakstos. Ar ierakstiem un komentāriem dažādās sociālajās vietnēs, kā *Facebook*, *Twitter*, *Instagram*, tā parādās arī publiskajā saziņā. Iepriekš vairākās autores publikācijās ir pievērsta uzmanība otrās personas vietniekvārdu opozīcijai *tu* un *jūs* vienskaitļa nozīmē, kas attiecas uz vēršanos pie viena cilvēka neoficiālā veidā vai pieklājības formā atkarībā no saziņas partneru savstarpējām attiecībām un dažādiem citiem faktoriem, kas jau ir raksturoti [piemēram, sk. Lauze 2002; Lauze 2018; Lauze 2019].

Raksta mērķis ir analizēt otrās personas vietniekvārdu lietojumu interneta ierakstos un komentāros, kas ir publicēti sociālajās vietnēs *Facebook* un *Twitter*. Pētījuma praktiskais materiāls ir ap 400 piemēru, kas ekscerpēti no interneta ierakstiem un komentāriem minētajās sociālajās vietnēs laika posmā no 2018. gada oktobra līdz 2020. gada martam. Viens no faktoriem, kas ietekmē vietniekvārdu *tu* un *jūs* izvēli, vēršoties pie vienas personas, ir tas, vai saziņas partneri ir pazīstami reālajā dzīvē, kādas ir viņu sociālās lomas un savstarpējās attiecības, vai tie ir sveši cilvēki. Pie katra piemēra ar simboliem IP, NP, NZ ir norādīts, vai pētījumā ir izdevies noskaidrot šo faktoru (sk. saīsinājumu sarakstu). Jāņem vērā arī interneta saziņas iespējas: *Facebook* draugi un

Twitter sekotāji var būt kā cilvēki ar īsto vārdu un uzvārdu – gan pazīstami, gan sveši –, tā personas ar izdomātu identitāti, kuru tikai retumis izdodas noskaidrot. To darbošanās sociālajās vietnēs arī var būt atšķirīga – samērā pasīva, kas izpaužas tikai gatava, citu radīta materiāla apskatīšanā, lasīšanā, pozitīvas attieksmes izrādīšanā un padošanā tālāk, vai arī aktīva, ko apliecina savu ierakstu veidošana, piedalīšanās diskusijās un komentāru rakstīšana [sal. Migla 2018: 251; Brice 2019: 69]. Bez tam izmantota ekspresaptauja, kas norisinājās sociālajā vietnē *Twitter* 2020. gada 3. janvārī un kurā piedalījās 780 dalībnieku. Analizēti arī tvitera lietotāju metalingvistiskie komentāri par otrās personas vietniekvārdu izmantojumu latviešu valodā.

Sociālajā vietnē *Twitter* veiktajā ekspresaptaujā atbildē uz jautājumu *Kuru vietniekvārdu lietojat, vēršoties pie tviterbiedra, ar kuru reālajā dzīvē neesat pazīstami?* tika piedāvāti trīs varianti: *Jūs*, *Tu* un *reizēm Tu, reizēm Jūs*. Vairums respondentu (50,1 %) ir norādījuši atbildi *reizēm Tu, reizēm Jūs* (sk. 1. attēlu).

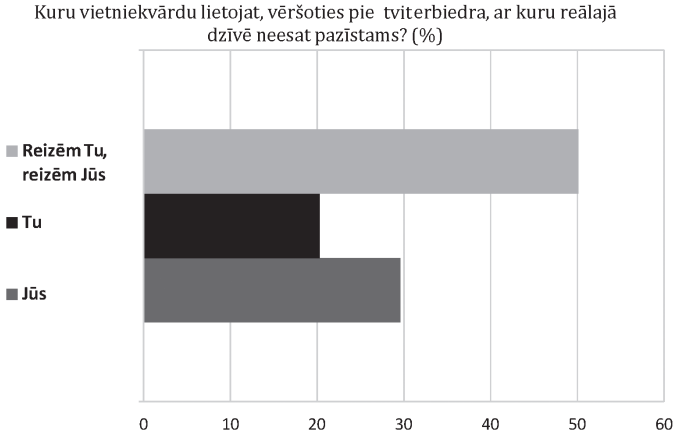

1. attēls. **Otrās personas vietniekvārda izvēle, vēršoties pie tviterbiedra, kurš reālajā dzīvē nav pazīstams**
Avots: https://twitter.com/LindaLauzeL/status/1213049397916950534

Šādos gadījumos 29,6 % ekspresaptaujas dalībnieku izmanto vietniekvārdu *Jūs*, bet 20,3 % – *Tu*. Kopumā tviterī veiktās aptaujas rezultāti ir līdzīgi tiem, kas iegūti 2018. gada aptaujā par otrās personas vietniekvārdu lietojumu reālajā dzīvē, nevis internetā. Tajā piedalījās 200 respondentu, kas pārstāvēja piecas vecuma grupas, sākot no 15 līdz 65 un vairāk gadu vecumam. Ja respondentam ir nepatīkami, ja kāds svešs cilvēks viņu uzrunā ar *tu* bez iepriekšējas vienošanās, kas ir konstatēts 28,5 % gadījumu, tad, visticamāk, respondents arī internetā, vēršoties pie nepazīstama cilvēka, lietotu vietniekvārdu *jūs*, kas tviterī veiktajā aptaujā atbilst 29,6 % gadījumu. Līdzīgus rezultātus atspoguļo arī visvairāk izvēlētais atbilžu variants. 2018. gadā 45 % respondentu atzīst, ka viņiem ir dažreiz nepatīkami, ja svešinieks uzreiz uzsāk saziņu neformāli. 2020. gadā aptaujas dalībnieki (50,1 %) tviterī reizēm lieto *tu*, reizēm – *jūs*, kas parāda nekonsekvenci minētā vietniekvārda izvēlē. To respondentu īpatsvars (26,5 %), kam nav nepatīkami, ja svešinieks pie viņiem vēršas neformāli, ir samērā tuvs arī ekspres-

aptaujas rādītājam – 20,3 % dalībnieku tviterī lieto vietniekvārdu *tu*, vēršoties pie nepazīstama tviterbiedra.

Nepieciešams atzīmēt, ka 2018. gada aptaujas rezultāti ir iegūti Latvijā, bet ekspresaptaujas respondentu un metalingvistisko komentāru autoru loks ir plašāks, to vidū ir arī tādi tvitera lietotāji, kuri, ilgstoši dzīvodami kādā citā valstī ārpus Latvijas, izmanto latviešu valodu internetā. Metalingvistiskajos komentāros, kas sniegti saistībā ar piedāvāto ekspresaptaujas jautājumu, ir pamatota otrās personas vietniekvārdu izvēle. Ilustrācijai daži piemēri[1].

> *Pret cienījamu cilvēku, kurš raksta ar savu īsto vārdu un uzvārdu, vienmēr lietoju Jūs. Anonīmie un rupjie neko vairāk par Tu nav pelnījuši.* Ivars Lipskis @IvarsLipskis (Twitter 03.01.2020.)
>
> *Ja @IvarsLipskis mani uzrunā uz Tu... es tur neko pazemojošu nesaskatu [emocijzīme] Un visi var mani uzrunāt uz Tu!!!!* Richijs @Richijs13 (Twitter 03.01.2020.)
>
> *Es jūsoju. Uzskatu – ja cūkas kopā neganījām, tad – Jūs. Draugiem vienaudžiem – Tu. Un tikai pēc atļaujas vai lūguma – Tutoju.* Dii @diana_DinDin (Twitter 05.01.2020.)
>
> *Man, gluzi otradi, pec 12 gadiem UK, gruti atkal pierast pie latviesu jusosanas. Kad mani kads ta uzruna, pirma instinktiva doma ir: „ko gan tadu atkal esmu ievarijusi."* Andra Kaupe @AndraKaupe (Twitter 05.01.2020.)

Kā galvenais faktors pieklājības formas *jūs* izmantojumam metalingvistiskajos komentāros ir cieņas izrādīšana pret saziņas partneri tviterī, it īpaši gadījumos, kad ir atpazīstama viņa identitāte ar īsto vārdu un uzvārdu. Vietniekvārda *tu* lietojums pamatots, nosaucot vairākus iemeslus. Tie ir vienāds vecums, piederība pie viena draugu loka, pieradums ārpus Latvijas angļu valodā lietot vienu vietniekvārdu *you*, kas ir radījis nepamatotu stereotipu to automātiski pieņemt par *tu*, neievērojot, ka arī angļu valodā pastāv dažādi izteiksmes līdzekļi, ko piemēro formālās un neformālās runas situācijās [sk. Lauze 2018]. Analizētajā materiālā atklājas vēl viena opozīcijas *tu* un *jūs* semantiskā pazīme, proti, noteiktos saziņas apstākļos pastāv galējība ar *tu* izteikt nicinājumu un nievājumu kā pretstatu cieņas apliecinājumam. Rodžers Brauns un Alberts Gilmens, kas ir pētījuši otrās personas vietniekvārdu lietojumu un semantiku vairākās Eiropas valodās un izstrādājuši teoriju par solidaritātes un varas vietniekvārdiem, norāda: „Vissenākās T un V lietojuma normas pārsvarā pauž nicinājumu vai dusmas ar T, bet apbrīnu un cieņu ar V." [Brauns, Gilmens 2003: 143][2]

Šajā rakstā tiek pievērsta uzmanība arī otrās personas vietniekvārdu rakstībai. Nekonsekvence lielā un mazā sākumburta lietojumā ir konstatēta jau daudzu gadu garumā, ekscerpējot dažāda veida tekstus [Laugale, Šulce 2012: 20]. Rakstīt otrās personas vietniekvārdus *tu*, *jūs* un to formas atkarīgajos locījumos ar lielo sākumburtu ir pieņemts vēstulēs [Ķestere 2007: 205]. Šis pareizrakstības noteikums skar arī piede-

[1] Lai saglabātu tekstu autentiskumu, tie nav rediģēti.

[2] Pētījumos par otrās personas vietniekvārdu opozīciju dažādās valodās tiek lietoti simboli T un V neformālā un formālā vietniekvārda apzīmēšanai (no latīņu val. *tu* un *vos*).

rības vietniekvārda *tavs* lietojumu vēstulēs. Tā ir vēsturiska tradīcija. Anna Bergmane un Aina Blinkena pētījumā par latviešu rakstības attīstību atzīst: „Šis pieņēmums ir plaši iesakņojies vairāku valodu rakstībā un pauž cieņu pret uzrunāto personu, t. i., pret vēstules adresātu. Tāds lielā burta lietojums latviešu rakstos atrodams jau 18. gs. tekstos.." [Bergmane, Blinkena 1986: 192] Jānorāda, ka vietniekvārdu *jūs* nominatīvā un citās locījumu formās ar lielo sākumburtu raksta tad, ja to attiecina uz vienu personu [Guļevska, Miķelsone, Porīte 2002: 122–123].

Mūsdienās saziņas rakstveida formas ir kļuvušas daudzveidīgas, tāpēc varētu ieteikt paplašināt lielo sākumburtu funkcijas un tās piemērot kopumā personīgajā saskarsmē, bet publiskajā saskarsmē izmantot mazo sākumburtu. Bez tam lielā un mazā sākumburta šķīrums palīdzētu nošķirt otrās personas vietniekvārda *jūs* lietojumu vienskaitļa vai daudzskaitļa nozīmē:

- *Tu*, *Tavs* – personīgajā saskarsmē vēstulēs, īsziņās;
- *tu*, *tavs* – publiskajā saskarsmē intervijās, reklāmā;
- *Jūs*, *Jūsu* – vienskaitļa nozīmē;
- *jūs*, *jūsu* – daudzskaitļa nozīmē.

Valodas praksē, analizējot interneta ierakstus un komentārus pētītajās sociālajās vietnēs, izdalāmi vairāki otrās personas vietniekvārdu rakstības gadījumi:

1) *Tu* ar lielo sākumburtu:

   Es brīnos, ka ***Tu*** *par to brīnies*. Inese Ejugbo @IneseEjugbo (Twitter 10.12.2019.) NP

   Mana reakcija protams nevar but simpatiju vai antipatiju līmenī, bet tikai empatijas vai dispatijas līmeni, jo vel ***Tevi*** *isti nepazistu*. Jaanis Savickis @jaanis888 (Twitter 01.12.2019.) NP

   Paldies ***Tev*** *par darbu!* Martiņš Bergmanis (Facebook 12.01.2020.) IP

2) *tu* ar mazo sākumburtu:

   Jānis Rieksting jā tur ***tev*** *taisnība*. Māris Grasmanis (Facebook 10.01.2020.) IP

   Malacis, milzīgs prieks par ***tevi!*** Iveta Stepena@IvetaFreiberga (Twitter 10.01.2020.) NZ

   Kur ***tu*** *šo garadarbu noskatījies?* Evija@_evija (Twitter 02.01.2020.) NZ

3) *Jūs* ar lielo sākumburtu vienskaitļa nozīmē:

   Atbildes tvīts Dvīņu mammai: *Pateicoties* ***Jūsu*** *ierakstiem, bij' sajūta, ka savējo gaidu*. Igors Kasjanovs @Miesnieks_LV (Twitter 20.01.2020.)

   Cien. Rita! Redzēju ***Jūs*** *TV*. Andis Zommers @AndisAndiszo (Twitter 08.01.2020.)

   Es ***Jūs*** *nepazīstu un manis teiktais vairāk attiecas uz maniem draugiem, kuri ar šo ierakstu dalījās un, no kuriem patiešām neko tādu negaidīju*. Didzis Sedlenieks (Facebook 07.01.2020.)

4) *jūs* ar mazo sākumburtu vienskaitļa nozīmē:

   Atbildes tvīts Ivaram Neideram: *Vai* ***jums*** *ir labvēlīgs vai nelabvēlīgs viedoklis par sociālismu?* armands @armands_ (Twitter 19.01.2020.)

Komentārs zem Krišjāņa Kariņa ieraksta par valsts labklājību: *Vai **jūs** zināt cik nodokļos aiziet uz algām?!!!* Iveta Skujiņa (Facebook 25.01.2020.)

5) *jūs* ar mazo sākumburtu daudzskaitļa nozīmē:

*Kāpēc **jūs** man visi nākat bojāt prieciņu par sevi pasmieties un atcerēties Indijā piedzīvoto?* Inga Knipinska @knipinska (Twitter 10.01.2020.)

*Es pēc **jums** skumšu, mani jaukie Latvijas iedzīvotāji!* Meta Sniedze @meta_sniedze (Twitter 10.01.2020.)

Komentārs zem fotogrāfijas, kurā redzama viegla sniega kārtiņa: *Kas tas baltais tur **jums** izkaisīts pa zemi?* Aigars Červinskis (Facebook 23.01.2020.)

6) *Jūs* ar lielo sākumburtu daudzskaitļa nozīmē:

*Čau visiem! Man ir jālūdz **Jūsu** palīdzība.* Māris Jānis Stars (Facebook 09.01.2020.)

*Meitenes, **Jums** ir tikai 13.* Ilze Zariņa @z_ilze (Twitter 24.01.2020.)

*Jaukie facebook draugi! [..] Mani interesē viens konkrēts vārds, kura dēļ **Jūs** man ietaupītu laiku vienam braucienam uz Gaismas pili* [emocijzīme] Elīna Peina (Facebook 11.01.2020.)

4. un 6. gadījumā lielā sākumburta neievērošana rakstībā var radīt pārpratumus, jo lasītājam ir nepieciešams izvērtēt kontekstu, lai saprastu, vai vietniekvārds *jūs* ir lietots vienskaitļa vai daudzskaitļa nozīmē.

Nav šaubu, ka saziņa sociālajās vietnēs ir joma, kur nav iespējams vienmēr sagaidīt, ka pilnībā tiek ievērotas literārās valodas normas. Pirmkārt, „rakstītāja individualitāte, temats, adresāts un citi faktori nosaka to, kuru valodas paveidu – literāro valodu, sarunvalodu, reģionālo variantu vai sociolektu – izvēlēties" [Baltiņš, Druviete 2017: 147]. Otrkārt, internetā ir būtisks saziņas ātrums, kura dēļ var atteikties no tā, kas palēnina saziņu un rakstītājam nav tik svarīgs. Deivids Kristals ir uzsvēris, ka saziņas ātrumu respektē arī izglītoti interneta lietotāji, kas citos gadījumos ievēro standartvalodas normas, bet lieto arī elektroniskai saziņai piemērotu rakstu formu, t. i., „nešķiež laiku, spiežot liekus taustiņus. Ja lietotu lielos burtus vai pieturzīmes, rakstīšanas ātrums palēninātos" [Kristals 2019: 206].

Viena no tviterlietotājām Marta Kukarane ir raisījusi diskusiju par vienskaitļa otrās personas vietniekvārda *tu* rakstību:

Vai jūs tiešām jūtaties aizskarti, ja čatā, ikdienas e-pastā vai lasot mājas lapās produktu aprakstus jūs tiekat uzrunāti uz „tu" ar mazo burtu? Jo es nekādi nespēju saprast, pa kuru laiku par normu kļuvis visur izrādīt kaut kādu pārpasaulīgu cieņu ar „Tu". Marta Kukarane @Kukarane (Twitter 05.01.2020.)

Diskusijas dalībnieku metalingvistiskajos komentāros dominē viedoklis, ka lielais sākumburts minētā vietniekvārda rakstībā ir lieks un ka tā neesamība sarakstē netiek uztverta kā necieņas izrādīšana. Tikai atsevišķos tvītos tiek atzīmēts, ka rakstība ar lielo sākumburtu ir jāievēro vēstulēs.

Epastā ievēroju, bet čatā parasti nē, jo tas tomēr ir neformālāks komunikācijas veids. Bet aizvainots noteikti nejūtos, ja man raksta ar mazo t burtu. Mārtiņš Lūsis @MartinsLusis (Twitter 05.01.2020.)

Gramatikā tas nav un neaizskar, ja nelieto. Taču realitātē valodas lietojums mainās, ja paskatāmies uz to, kā bija pirms 100 gadiem. Līdz ar ko tagad Tu, nevis tu, uzrunājot konkrētu cilvēku, šķiet norma. Annija Apsīte @AnnijaApsīte (Twitter 05.01.2020.)

Ar lielo tikai vēstulēs. (Neviens tāpat neraksta draugiem vēstules!) Visās pārējās vietās lieki. (Twitter 05.01.2020.)

Analizējot praktisko materiālu, reizēm var konstatēt, ka saziņas partneriem ir pretējs uzskats par to, kurš no diviem vietniekvārdiem būtu lietojams: viens ir izvēlējies *tu*, bet otrs – *jūs*. Otrās personas vienskaitļa vietniekvārda izmantojums, šķiet, vēl vairāk pastiprina asu viedokļu apmaiņu un rada iespaidu par necieņu pret otru saziņas partneri. Ilustrācijai trīs diskusijas fragmenti.

1) *Dzejdare sailgojusies pēc jaunības.* Rudīte Martišauska @AlksneR

   *Bet varbūt **Jūs** nostaļģiski padomju jaunībā un izpratnē? Kāda gan te iespējama padomju tauta, attopieties!* liana_langa@liana_langa

   *Attopies pati, padomju pilsone! Nezinu, kas **Tavā** galvā darās.* Rudīte Martišauska @AlksneRn (Twitter 19.01.2020.)

2) ***Jūs**, laikam, neko nesapratāt. Pilnīgi neko...* NK @NeilaKrave (Twitter 27.01.2020.)

   Runa ir par «Like» nospiešanu. Pārlasi vēlreiz. Tvirtāks @tvirter

   *Esam uz «**tu**»?* NK @NeilaKrave (Twitter 27.01.2020.)

3) *Jeb **Jūs** reaģējat tikai uz karaļnamu un prominenču teikto?* Alkatībai – nē @alkatibai

   *Ja es tagad **tev** kko pateikšu, tad **tu** to darīsi?* Selma Levrence @selmuushh (Twitter 30.03.2020.)

Interesanti, ka pat šādos konfliktu gadījumos lielais sākumburts abu vietniekvārdu rakstībā lielākoties tiek saglabāts.

Regulāra komunikācija par dažādām, tostarp ikdienišķām un privātām, tēmām, dalība interešu grupā, sarunvalodas vai pat slenga izmantojums rakstveida formā šķietami tuvina sociālo vietņu lietotājus un veicina neformālā vietniekvārda *tu* izvēli saziņā ar nepazīstamu cilvēku. Nobeigumā var secināt, ka pētījums par otrās personas vietniekvārdu lietojumu interneta ierakstos un komentāros apliecina līdzīgas tendences minēto vietniekvārdu izmantojumam citās valodas lietojuma jomās. Kopumā nedaudz pastiprinās vietniekvārda *tu* funkcionēšana, tādējādi vietniekvārda *jūs* pozīcijas sašaurinās, tomēr pieklājības forma *jūs*, vēršoties pie viena cilvēka, latviešu valodā joprojām pastāv – pat tik demokrātiskā vidē kā dažādas sociālās vietnes internetā.

SAĪSINĀJUMI

IP – saziņas partneri ir pazīstami

NP – saziņas partneri nav pazīstami

NZ – nav zināms, vai saziņas partneri ir pazīstami

LITERATŪRA

Baltiņš, M., Druviete, I. *Ceļavējš cilvēku ciltij: Valoda sabiedrībā.* Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017.

Bergmane, A., Blinkena, A. *Latviešu rakstības attīstība.* Rīga: Zinātne, 1986.

Brauns, R., Gilmens, A. Solidaritātes un varas vietniekvārdi. *Kentaurs XXI.* Kulturoloģisks žurnāls. Nr. 30, 2003, 124.–147. lpp.

Brice, L. #valoda tviterī – 140 zīmju izaicinājums un tiešsaistes konsultācijas. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.* Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 14. Atb. red. A. Vulāne. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2019, 67.–78. lpp.

Guļevska, D., Miķelsone, A., Porīte, T. *Pareizrakstības un pareizrunas rokasgrāmata: latviešu valoda.* Rīga: Avots, 2002.

Kristals, D. *Mazā valodas grāmata.* Tulk. Ina Druviete, zin. red. Sanda Rapa. Rīga: LVA, 2019.

Ķestere, I. *Lietišķā etiķete. Eiropas pieredze.* Rīga: Zvaigzne ABC, 2007.

Laugale, V., Šulce, Dz. *Lielo burtu lietojums latviešu valodā: ieskats vēsturiskajā izpētē, problēmas un risinājumi.* Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2012.

Lauze, L. Vietniekvārdu *tu* un *jūs* lietojums jauniešu vērtējumā. *Valoda – 2002. Valoda dažādu kultūru kontekstā.* Humanitārās fakultātes XII zinātniskie lasījumi. 1. daļa. „Valodas lingvistiskie aspekti". Daugavpils: Saule, 2002, 29.–34. lpp.

Lauze, L. Tu un jūs. *Domuzīme*: *literatūra, publicistika, vēsture*, Nr. 4, 2018, 80. lpp.

Lauze, L. Lingvistiskā attieksme pret svešinieku uzrunas lietojumā. *VALODA – 2019. Valoda dažādu kultūru kontekstā.* XXIX Zinātnisko rakstu krājums. Atb. red. S. Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2019, 162.–167. lpp.

Migla, I. Valoda tviterī: lasot Lato Lapsas tviterkontu. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*: rakstu krājums, 22(1/2). Liepāja: LiePA, 2018, 250.–259. lpp.

Лариса МУКОВСКАЯ
(Тартуский университет)

Дистрибутивный контекст и числовые формы русских существительных (соматическая лексика)[1]

Summary

Distributive Context and Number Forms of Russian Nouns (nouns denoting parts of human body)

The research aims to discover the factors determining the choice of Sg/Pl noun forms in a distributive context. The latter is related to two sets where the elements of one set are distributed among the elements of the other. The research is based on the text samples of nouns denoting parts of human body from the National Corpus of Russian. The article explores both the cases of one-to-one correspondence (*качали головой*) and more logically complex examples (*ходили с карандашом за ухом*). The cases of one-to-one correspondence are examined with the help of the distributive use of the noun *голова* (150 sentences); the more complex examples are studied with the help of the noun *ухо* (100 sentences). Corpus data allow for selecting the structural models and demonstrating the degree of vocabulary influence on the choice of number forms. The structural features influencing the choice of number forms include multiplicity markers *(друг друга, одновременно)*, quantifiers, prepositions, and adverbial participles. A noun's number form may be determined by the grammar of set phrases (*сломя голову; очертя голову; с головы до ног; с головой*).

Key words: *distributive context, noun, number, parts of human body*

*

1. Введение

Под дистрибутивным контекстом в нашей работе понимается представление ситуации, в которой имеется два множества и элементы одного множества распределены между элементами другого множества. Например, в предложении *Заяц с медвежонком шевелили ушами и качали головой* имеется множество Y (*заяц с медвежонком*) и множество X (*ушами, головой*), элементы множества X распределены между элементами множества Y. В предложениях с именами существительными, относящимися к соматической лексике, возможны разные варианты распределения элементов: одно-однозначного и неодно-однозначного распределения:

(1) *Заяц (Y^1) с медвежонком (Y^2) шевелили ушами (X^1) и качали головой (X^2).*

При одно-однозначном распределении каждому элементу множества Y соответствует один элемент множества X: в нашем случае каждому из Y соответствует по одному X^2. При неодно-однозначном соответствии каждому элементу множества Y соответствует больше одного элемента множества X: в нашем случае элементам Y^1 и Y^2 соответствует больше одного X^1. В примере (1) представлены,

[1] Исследование выполнено при поддержке Европейского фонда регионального развития (Фонд Archimedes, Dora Plus Program, Тартуский университет).

таким образом, случаи одно-однозначного и неодно-однозначного соответствия. Эти два случая являются наиболее типичными вариантами дистрибутивного контекста для соматической лексики. В дистрибутивном употреблении в таких контекстах встречаются наименования единственной части тела (органа) человека (случаи одно-однозначного кореферентного соответствия) и наименования парных частей тела (органов) человека (случаи неодно-однозначного соответствия). К неодно-однозначным соответствиям относятся также случаи дистрибутивного употребления наименований частей тела (органов) человека, которые представляют своего рода «комплекты» (например*: пальцы, зубы*), т.е. имеются у человека в количестве большем, чем два. Для нас интерес представляли имена, называющие части тела (органы), имеющиеся у человека в количестве одного и двух.

Дистрибутивность имени в русском языке рассматривалась в связи с выделением дистрибутивного значения у форм единственного числа (*Собаки бежали, подняв хвост* [пример из РГ–80]) и в связи с попыткой выделить правила выбора числовой формы имен в дистрибутивном употреблении [Бурас 1985; см. также Ляшевская 2004: 288– 305]. При рассмотрении категории числа имени традиционно рассматриваются две отдельные группы имен «по форме»: 1) группа имен с «дефектной» парадигмой (pluralia и singularia tantum), 2) группа имен, имеющих как формы единственного, так и множественного числа (отдельно рассматриваются singularia-ориентированные и pluralia-ориентированные имена). Если выделять имена по семантическому признаку («по лексике»), то наибольшее внимание при описании числового поведения имен на материале русского языка получили существительные, называющие овощи, фрукты, ягоды, и называющие части тела [Кудрявцев 2001; Поливанова 2008: 39–52; там же: 53–56; Ляшевская 2004: 71–86]. Авторы пытаются усмотреть наличие жестких правил в лексике (у названий растений) и в грамматике (в дистрибутивных контекстах), которые могли бы «жестко дисциплинировать языковую интуицию наблюдателя» [Поливанова 2008: 42]. Для исследований в этой области особую ценность представляет статья М. М. Бурас [Бурас 1985], в которой формулируются факторы, определяющие числовое поведение имен в дистрибутивном употреблении. Материалом в работе М. М. Бурас послужили 130 предложений из художественных текстов (195 дистрибутивных употреблений существительных без ограничений по отнесенности к каким-либо лексическим группам). Факторы представлены в виде четырех бинарных признаков. Первый признак определяется фактором: фиксировано ли в ситуации одно-однозначное соответствие между X и Y. Если не фиксировано, то X имеет форму множественного числа [далее примеры 2–6 из Бурас 1985].

(2) *Тощие лошади (Y) ... потянулись, производя копытами (X) своими неприятный для слуха звук.*

Второй признак определен для ситуативного фиксированного одно-однозначного соответствия и учитывает наличие при Y кванторного слова (*каждый, всякий, любой* и т.д.). Если существительное связано кванторным словом, то для X обязательна форма единственного числа.

(3) *Каждый(Y) вынул из кармана (X) своего деревянную ложку.*

Третий признак описывает ситуации, в которых X и Y внеситуативно не связаны между собой, и Y имеет форму множественного числа.

(4) *Одни (Y) расходились по домам из класса со своими ранчиками (X)...*

Четвертый признак описывает ситуации, в которых X и Y внеситуативно связаны между собой. Если X и Y внеситуативно связаны одно-однозначными отношениями, то числовым оформлением X являются «взаимозаменяемые формы» единственного и множественного числа (пример 5), если X и Y не связаны внеситуативным одно-однозначным отношением, то X имеет форму единственного числа (пример 6).

(5) *Казаки (Y^1) приподняли уже совсем понурившиеся было головы (X^1) и многие (Y^2) одобрительно кивнули головой (X^2).*

(6) *У всех беспризорников (Y) на глазу (X) была повязка.*

К названным признакам М. М. Бурас делает замечание о том, что не «стоит забывать о существовании определенных отклонений от сформулированного правила» [Бурас 1985: 66] и приводит пример адвербиализованных *на нос, по лбу, за голову* с перетяжкой ударения на предлог. Если имя употребляется в форме множественного числа, то перетяжка ударения исчезает. Сочетания *изо рта, на душе* являются адвербиализованными, но подчиняются общим правилам дистрибутивного употребления.

2. Соматическая лексика в дистрибутивном употреблении

Названия частей тела (органов) предсказуемо довольно часто встречаются именно в дистрибутивных контекстах, поэтому их числовое поведение в таком употреблении представляет большой интерес при изучении числового поведения имен. Для нашего исследования была сделана выборка из Национального корпуса русского языка [НКРЯ], для чего был задан пользовательский подкорпус художественных текстов (вторая половина XX – начало XXI века). Нами было отобрано 150 предложений с именем существительным *голова* и 100 предложений с существительным *ухо* в дистрибутивном употреблении. Примеры отбирались в порядке, предложенном в корпусе, пока не была создана коллекция с заданным количеством.

2.1. Одно-однозначное соответствие объектов дистрибутивного контекста

Для контекстов с одно-однозначным постоянным внеситуативным соответствием (обычно человек и его единственная часть тела) имя X, обозначающее единственную часть тела, может оформляться в предложении как формой единственного, так и множественного числа (четвертый признак М. М. Бурас). Обязательными условиями такого дистрибутивного контекста считаются 1) множественное Y и 2) каждому элементу множества Y соответствует один элемент множества X. Для таких контекстов указывается, что словоформы множественного числа X «обычно избегают, поскольку она может восприниматься в значении множества предметов, принадлежащих одному лицу» [Шелякин 2011: 36]. Собранные примеры демонстрируют, тем не менее, существенно более частотное использование как раз форм множественного числа в предложениях, где существительное *голова* употребляется с предлогами *в* и *на* (локативные конструкции).

(7) *А если учесть, что во время учебы в вузе эти студенты еще и сериалы иногда посматривают по телевизору, то легко предположить, какой коктейль из мифов и глупостей гнездится* ***в их головах****.*

(8) *Ему и его дамам торопливо помогли выйти, перед ним побежали вперёд, указывая дорогу, его снова окружили мальчишки и те дюжие каприйские бабы, что носят* ***на головах*** *чемоданы и сундуки порядочных туристов.*

Заметно преобладают формы множественного числа также в объектных сочетаниях, например:

(9) *Голоса всё гуще и плотней, гости всё чаще задирают* ***головы****, высматривая начало.*

Собранные примеры не позволяют подтвердить замечание в [Ляшевская 2004: 305], что в деепричастных оборотах преобладают формы единственного числа имени в дистрибутивном употреблении. В нашей выборке формы множественного числа в таких контекстах встречаются очень часто:

(10) *Мужики отхлынули от центра, вздымая руки, хором мощно выдохнули «хха» и, склонив* ***головы****, снова рванулись к середине, хватая друг друга за плечи, за локти.*

Форма единственного числа встречается в устойчивых сочетаниях в деепричастном обороте *очертя голову*:

(11) *А эти фермеры-мелмеры... Кидаются* ***очертя голову****, а потом...*

В деепричастных оборотах, в которых употребляется форма единственного числа имени для X, можно отметить, что имя Y обозначает либо четко выделенную группу лиц (пример 12), либо группу лиц, отделенную (отличную) от другой группы (пример 13).

(12) ***Башуцкие*** *(Y),* ***схватившись за голову****, кинулись наутёк.*

(13) ***Иные парни*** *(Y) уже по-хозяйски, открыто нежились,* ***положив голову*** *в ласковые женские колени.*

В устойчивых сочетаниях со значением меры и степени употребляются только формы единственного числа:

(14) *Меж тем, сидевшие в лодке встали, вооружённые* ***с головы до ног****, вышли гуськом.*

(15) *На занятых спали две фигуры,* ***с головой*** *укрытые простынями...*

Форма единственного числа закреплена во фразеологическом сочетании *хоть кол на голове теши*; в устойчивом сочетании *приходить в голову* (но, ср. пример 19), *склонить голову* (в значении «подчиниться», «уступить» и т.п.):

(16) ***В голову*** *ни Анне Федоровне, ни Кате, ни даже входящей в возраст Леночке не пришло бы в этот дом, целиком и полностью принадлежащий Мур, привести даже самого скромного, самого незначительного мужчину.*

(17) *Лирики смущённо отступали, **склоняя голову** перед новой силой.*

На выбор формы множественного числа может влиять включение в предложение некоторых сочетаний, таких, например, как: *одновременно, друг друга*, которые предполагают множественность объектов X:

(18) *...и горничные, давясь беззвучным смехом, упали **головами** на плечи друг другу.*

(19) *Нам ничего не приходило в **головы** одновременно, и уж точно никто за другого не начинал или заканчивал.*

Форму единственного числа имени X в некоторых контекстах можно объяснить экземплифицирующим значением контекста, где невозможна конкретная референция имени:

(20) *И одевались они с некоторой примесью белорусской одежды: под пиджаком рубаха навыпуск с косым вырезом и узким воротником, вышитым красной тесьмой, на женщинах – короткая кофточка со шнуровкой, плотно облегающая грудь, синяя или красная юбка, фартук, **на голове** платок.*

Приведенные выше примеры, тем не менее, не помогают сформулировать критерии, по которым выбирается форма единственного числа в следующих контекстах:

(21) *И тогда Заяц с Медвежонком уселись рядышком и до самого вечера шевелили ушами и кивали **головой**, пока не стемнело и Другой Заяц с Другим Медвежонком не встали, не помахали им лапами и не ушли спать...* (ср. пример 13)

(22) *Ползёт кирпич вниз и шуршит. А медвежата **голову** набок наклонят и слушают, как шуршит.*

Очевидно, предпочтение форм множественного числа в одних контекстах и закрепление выбора форм единственного числа в других не позволяет говорить о (свободной) конкуренции форм единственного и множественного числа в дистрибутивном употреблении. Скорее, можно усомниться во «взаимозаменяемости форм» единственного и множественного числа в таких контекстах.

2.2. Неодно-однозначное соответствие объектов дистрибутивного контекста

Неодно-однозначное постоянное внеситуативное соотношение характеризует употребление названий парных частей тела (органов) человека в дистрибутивном контексте. При этом возможна ситуация, когда каждому Y соответствует один объект из пары X (в этом случае выбирается форма единственного числа для X, пример 24) и ситуация, когда каждому Y соответствует два объекта из пары X (примеры 23). Это правило хорошо описывает употребление существительного *ухо* в дистрибутивных конструкциях.

(23) *Волосы у обоих опять же на один манер были забраны **за уши**...*

(24) *То и дело мелькают быстрые, оперативные личности с молотками, гвоздодёрами и химическими карандашами **за ухом**.*

Примечание М. М. Бурас об адвербиализованных сочетаниях форм единственного числа с переносом ударения на предлог может быть дополнено сочетанием *по уши* также с переносом ударения, только в этом случае фиксируется употребление формы множественного числа. Фиксированным будет употребление числовой формы в устойчивых сочетаниях *краем уха, и ухом не (по)ведет, уловить ухом; услышать собственными ушами*.

Если имя *ухо* употребляется для обозначения не органа, а его функции («слух»), то закреплено употребление формы единственного числа:

(25) *Она дымила в коридор, а* ***ухом*** *и глазом, как магнитами, притягивала к себе всё, что происходило за дверью.*

Названия парных частей тела в дистрибутивном употреблении подчиняются, таким образом, правилам, которые могут быть четко сформулированы: «если каждому Y соответствует по одному X, то X употребляется в форме единственного числа» и «если каждому Y соответствует два (составляющих пару) X, то X употребляется в форме множественного числа».

3. Заключение

Полученные нами корпусные данные о дистрибутивном употреблении имен, называющих части тела, показывают, насколько недостаточно только четырех признаков, выделяемых М. М. Бурас; что другие признаки (факторы), относимые к периферии или к «казусам», «интересным случаям» [Поливанова 2008: 40], могут существенно повлиять на выбор числовой формы. Выбор формы зависит от сложного взаимодействия правил построения синтаксической конструкции, словаря (или грамматики) фразеологических оборотов и семантики контекстов.

Анализ корпусных данных позволяет несколько приблизиться к пониманию действующих структурных и семантических моделей с числовыми формами в дистрибутивном употреблении.

ЛИТЕРАТУРА

Бурас, М. М. Выбор числового оформления русских существительных в дистрибутивном употреблении. *АН СССР. Проблемная группа по экспериментальной и прикладной лингвистике. Предварительные публикации*. Вып. 168. Москва, 1985. (цит. по Поливанова, А. К. *Общее и русское языкознание. Избранные работы*. Orientalia et Classica. Москва: Издательство РГГУ, 2008, с. 57–67.)

Кудрявцев, Ю. С. Формы числа у названий съедобных растений. *Valoda – 2001. Humanitārās fakultātes. XI Zinātniskie lasījumi. Valodas lingvistiskie aspekti. Lingvistikas didaktika*. Daugavpils Pedagoģiskā Universitāte, 2001. с. 14–17.

Ляшевская, О. Н. *Семантика русского числа*. Москва: Языки славянской культуры. 2004. 392 с.

НКРЯ – *Национальный корпус русского языка*. Available: http://www.ruscorpora.ru/new/ (08.03.2020)

Поливанова, А. К. Выбор числовых форм существительных в русском языке. Поливанова, А. К. *Общее и русское языкознание. Избранные работы*. Orientalia et Classica. Москва: Издательство РГГУ, 2008, с. 39–52.)

Поливанова, А. К. *Приложение 1. О лексикографической разработке русских существительных (названия фруктов и овощей): разбор предложения И. А. Мельчука 1985.* Поливанова, А. К. Общее и русское языкознание. Избранные работы. Orientalia et Classica. Москва: Издательство РГГУ, 2008, с. 53–56.)

РГ–80 – *Русская грамматика*. Т. 1. Шведова, Н. Ю. (гл. ред.). Москва, «Наука», 1980.

Шелякин, М. *Функциональная грамматика русского языка*. Москва: «Русский язык». 2011, с. 36.

Jolanta VASKELIENĖ, Kristina RUOČIENĖ
(Šiaulių universitetas)

Palyginimai Danutės Kalinauskaitės knygoje *Niekada nežinai*

Summary
Similes in Danutė Kalinauskaitė's Book *Niekada nežinai*

Simile is based upon an analogy between two things. To use a simile is to characterize one thing by relating it to another thing belonging to a different class of things. The following elements of analogy are distinguished: the thing which is characterized (the Theme), the thing by which it is characterized (the Rheme), and the basis of the analogy. The elements of the analogy are expressed by the following connectives: *kaip* ('like'), *lyg* ('as'), *tartum* ('as if'), etc. The paper discusses the similes that have connectives in Danutė Kalinauskaitė's book *Niekada nežinai*. The material of the research comprises 273 similes that have connectives: 224 of them are not included in the *Dictionary of Phraseologisms* (FŽ)and the *Dictionary of Similes* (PŽ), 49 similes are fixed in the dictionaries.

Having analysed the similes in the book, the following conclusions have been drawn:

1. The centre of the Theme and the Rheme of the similes that are not fixed in the dictionaries is usually the *noun* (83%); the partial similes dominate (91% of all noun-based similes).
   1.1. The centre of the Theme is usually the noun expressing a *thing* (77%): they are the nouns that may express a *living being* (52%) and a *non-living being* (48%). Out of the names of living beings it is usually a *person* that is compared to something (72%).
   1.2. The centre of the Rheme is usually the names of *things* (94%), out of which nouns expressing *non-living beings* prevail (69%). The noun in the centre of the Rheme is usually used together with the words describing the thing (74%).
   1.3. The similes where initially the *Theme* is indicated prevail in the book (92%).
2. The Theme of non-nominal similes and even more often the Rheme are extended. In this way an elaborated image of compared phenomena is created.
3. Out of the words connecting the elements of simile, the connective *kaip* ('like') prevails: it makes 78% of all similes, the connective *lyg* ('as')makes 17%, other connectives are used rarely.
4. There are nonce-word similes found in the book that are not fixed in the dictionaries, they constitute 82%. Moreover, even the similes fixed in the dictionaries are often modified and expanded.
5. According to the data of Corpus of the Contemporary Lithuanian Language, some of the similes that are not included in the dictionaries (e.g. *kaip atversta knyga, kaip oras, kaip žiurkė iš skęstančio laivo*) are often restored (i.e., they are trite), therefore, they could be included in PŽ.

Key words: *simile, basis of the analogy, connective, theme, rheme*

*

1. Įvadiniai teiginiai

Kiekviename grožiniame kūrinyje būna įvairių stiliaus figūrų, ypač dažnos leksinės ir semantinės – metaforos, metonimijos, palyginimai[1]. Palyginimai vartojami norint

[1] Pasakytina, kad palyginimų esti ir kitų stilių, pavyzdžiui, mokslinio stiliaus tekstuose (apie mokslo populiarinamuosiuose tekstuose pavartotus palyginimus žr. Petrėnienė 2013, apie palyginamąsias mokslinių tekstų kontrukcijas žr. Пучкова 2010).

sugretinti ar palyginti asmenis, daiktus, reiškinius, augalus ir t. t., siekiant išskirti, pabrėžti kuriuos nors jų bruožus arba juos padaryti aiškesnius, akivaizdesnius. Skiriami dalykiniai ir meniniai palyginimai akcentuojant, kad pastaruosiuose glūdi vaizdinga, neretai perkeltinė, reikšmė, kuriamas ryškesnis aprašomo daikto vaizdas arba tas daiktas emociškai vertinamas [Župerka 2012: 59; plg. Galperin 1971]. Valerijos Ramonaitės [2010: 66] teigimu, palyginimas – tai „panašumu pagrįstas dviejų reiškinių sugretinimas, suartinimas, siekiant vieną jų vaizdingai paaiškinti kitu“. Ji palyginimą laiko dvinare konstrukcija, kurioje atskirais žodžiais pavadinami abu gretinami reiškiniai: tai, kas lyginama (tema), ir tai, su kuo lyginama (objektas) [Ibid. 66]. Palyginime gali būti gretinami tolimiausių gyvenimo sričių reiškiniai, tačiau juose turi būti daugiau ar mažiau to, kas bendra, panašu, asociatyvu. Tai yra lyginimo pagrindas – nuvokiamas ar nujaučiamas trečiasis palyginimo narys, semantinė dviejų gretinamų reiškinių jungtis, kartais gana konkreti, kartais visiškai neapibrėžta. Ten, kur akcentuojamas ir lyginimo pagrindas, kalbama apie tris palyginimo dėmenis: „1) dalykas, kurį lyginame (tema), 2) dalykas, su kuriuo lyginame (vaizdas, rema), ir 3) lyginimo pagrindas“ [Župerka 2012: 59[2]; plg. KTŽ 1990: 141; Kubilius 1982: 96; Rozenbergs 2004: 116, 150; Simpson 2004: 41–44; Childs, Fowler 2006: 218–219]. Klementinos Vosylytės *Lietuvių kalbos palyginimų žodyne* [2014: VII; toliau – PŽ] pateikiama ne tik palyginimo samprata, bet ir kalbama apie tai, kad vieni palyginimai yra leksiškai laisvi, situaciniai, o kiti – pastovūs, tradiciniai, vartojami kaip nusistovėjusios, įprastos kalbos priemonės. Mokslinėje literatūroje aptariami lyginamieji frazeologizmai, jų santykis su pastoviaisiais palyginimais [žr. Jakaitienė 2010: 301–302; Ramonaitė 2010: 78–79], pvz., Juozas Pikčilingis [1975: 352], nusakydamas lyginamuosius frazeologizmus, teigia, kad „jie yra daugiau ar mažiau sustabarėję junginiai, turintys palyginimo formą ir reiškiantys tradicinį palyginimą“, o K. Vosylytė [1972: 100] mano, kad „su lyginamuoju frazeologizmu glaudžiai susiję žodžiai paprastai išlaiko savoleksinį ir gramatinį savarankiškumą ir neįeina į frazeologizmo sudėtį“. V. Ramonaitė [2010: 69–78] aptaria paprastuosius ir išplėstinius palyginimus. Paprastųjų palyginimų dalis yra tokie, kurių komponentus jungia jungtukai. Kad „[p]agrindinė palyginimo raiška yra dvinarė forma su lyginamaisiais jungtukais *kaip*, *lyg, it, tartum, negu, nei*“, akcentuoja ir K. Župerka [2012: 60, plg. KTŽ 116; lyginamieji sakiniai, lyginamieji posakiai aptariami ir DLKG[3]]. Jungtukus turintys palyginimai ir yra šio tyrimo **objektas**. **Šaltinis** – Danutės Kalinauskaitės trumposios prozos knyga *Niekada nežinai* (Vilnius: Baltos lankos, 2008)[4]. Tyrimo **tikslui** – aptarti jungtukus

[2] Palyginimas yra pilnasis, kai pasakyti visi trys jo dėmenys.

[3] „Lyginamieji posakiai yra tarsi jungiamoji grandis tarp aplinkybių ir lyginamųjų prijungiamųjų sakinių šalutinių dėmenų. Jie susideda iš žodžio formos (vienos ar su priklausomais žodžiais), jungiamos su tariniu ar kitomis sakinio dalimis lyginamaisiais jungtukais ar jungiamaisiais žodžiais. Nuo lyginamųjų sakinių šalutinių dėmenų jie skiriasi tuo, kad neturi atskiro sintaksinių ryšių centro – tarinio. Tačiau savo reikšme jie kartais beveik nesiskiria, plg: *Vargai praeis kaip naktis* Myk-Put (lyginamasis posakis) – *Vargai praeis, kaip praeina naktis* (lyginamojo prijungiamojo sakinio šalutinis dėmuo)“ [DLKG 2005: 634].

[4] Danutė Kalinauskaitė – šiuolaikinė lietuvių prozininkė. 1987 m. pasirodė pirmoji jos knyga *Išėjusi šviesa*, o po dvidešimt vienų kūrybinės pauzės metų, 2008-aisiais, išėjo knyga *Niekada nežinai*, už kurią autorė buvo apdovanota Lietuvos rašytojų sąjungos ir Lietuvių literatūros ir

turinčius palyginimus – pasiekti kelti tokie **uždaviniai**: išrinkti palyginimus su jungtukais, nustatyti palyginimų temas ir remas, išanalizuoti į *Frazeologijos žodyną* (toliau – FŽ), PŽ neįtrauktus suklasifikuotus palyginimus, aptarti FŽ, PŽ fiksuotus, bet modifikuotus palyginimus. Tyrimui taikyti analizės, interpretacijos ir skaičiavimo **metodai**.

2. Tiriamoji dalis

Knygoje *Niekada nežinai* iš viso rasti 273 palyginimai su jungtukais, iš jų 224 neįtraukti į FŽ ir PŽ[5]. Didžiosios palyginimų dalies (187 plg.) temos ir remos centras yra **daiktavardis**[6]. Šių palyginimų temos centrą sudaro *nedaiktų* (43 plg.) ir *daiktų* (144 plg.) pavadinimai, kurie detaliau suskirstyti į *gyvų daiktų* pavadinimus (75 plg.) ir *negyvų daiktų* pavadinimus (69 plg.).

2.1. Palyginimai, kurių tema – gyvų daiktų pavadinimai. Gausią grupę sudaro palyginimai, kur tema yra *asmenį* reiškiantis daiktavardis. Kai kurių palyginimai yra pilnieji – tekste pasakytas ne tik lyginamas dalykas, objektas, su kuriuo lyginama, bet ir lyginimo pagrindas. Žmogus pagal būdingą ypatybę lyginamas su žmogumi (*Mama graži kaip Marlena Dytrich* 158[7]) ar žmogaus dalimi *[Žmonės] kieti kaip kumštis* 118), negyvu daiktu (*Klasikinė baro Vanda ūksmingu tarpkrūčiu, minkšta kaip patalai* 77; *Žuvusieji niūksojo sumesti kaip malkos* 49; *[žmonės] tolimi kaip Šiaurės ir Pietų ašigaliai, gyvena dviese* 67) – lyginimo pagrindas nusakomas ypatybes reiškiančiais būdvardžiais *gražus, kietas, minkštas*, *tolimas*, neveikiamuoju dalyviu *sumestas*).

Yra palyginimų, kuriuose žmonės lyginami su daiktais pagal nepasakytą, bet numanomą ypatybę, kuriamo vaizdo panašumą: *Patys [žmonės] sugulė kaip šaukščiukai bufeto stalčiuje* 108 (glaudžiai sugulę žmonės lyginami su tvarkingai stalčiuje sudėtais šaukšteliais); *Elė ėmė atsileisti kaip suspausta spyruoklė*127; *[mes] Sukimbam it kokie krumpliaračiai* 173; *Jis atšoks kaip lakas nuo įdrėkusio medžio* 118; *O kai reikia skirtis, plėšia save kaip nagą iš mėsos* 65–66 – čia gretinimui suvokti svarbus veiksmažodžiais *sugulti, atsileisti, sukibti, atšokti, plėšti* reiškiamas veiksmas ar būsena. Kartais žmonės lyginami su įvairiais daiktais pagal dar bendresnį (numanomą) lyginimo pagrindą: *[tu] Kokia? Kaip sudužęsąsotis* 112; *Tas Dievo paukštelis neatplaunamu šokoladiniu veidu <...> atkako iki manęs, kurį laiką žiūrėjo kaip į NSO* 88; *Kaip du pagaliukai – vienas aukščiau, kitas žemiau – už sieto tvoros jie [tėvas irTuzikas] turėtų atrodyti iš tolimųjų reisų traukinio* 18. Kartais žmogus (turint galvoje suteikiamą nemalonų jausmą) palyginamas ir su abstraktais, pvz., *Elė iš Vievio atrodo ne kaip stebuklas, o kaip galvos skausmas* 124.

---

tautosakos instituto premijomis. Apie D. Kalinauskaitės knygos *Niekada nežinai* kūrinių kalbinę raišką, kontekstus vienur kitur užsimenama, bet tyrimų, kur būtų detaliau aptariami palyginimai, neaptikta [žr. Radvilavičiūtė 2018; Šerelytė 2009; Vaskelienė 2009].

[5] Apie FŽ ir / (ar) PŽ fiksuotus palyginimus žr. 2.7.

[6] Tyrime remiamasi Aldonos Paulauskienės [1994: 61] daiktavardžių klasifikacija, kur pirmiausia skiriamos *daiktų* ir *nedaiktų* pavadinimų grupės, daiktų pavadinimai skirstomi į *negyvų daiktų* ir *gyvų daiktų* pavadinimus, pastarieji į *augalų* ir *gyvūnų pavadinimus*, kurie dar smulkiau skirstomi į *asmenų* ir *neasmenų* pavadinimus.

[7] Straipsnyje pavyzdžiai pateikiami kursyvu, prie pavyzdžio nurodytas knygos puslapis, palyginimas pabraukiamas.

Kartais tarpusavyje gretinant žmones rema eina asmenys pagal profesiją, socialinį statusą ir pan. pavadinimas, pvz.: *...pareigūnas Verutę atvežė į oro uostą su darbiniais drabužiais kaip nusikaltėlę* 30; *Joselis Machatas kaip magas lindėdavo po juoda trikojo marška...* 87; *[aš] Kaip mokinukė portfeliuke rausiuosi atmintyje kriminalo* 147; *Duktė gali būti lygiai tiek pat, kiek šarlatanė* 125; *[Saulius] Kaip teismo antstolis dabar įkainos brolio turtą* 36. Daug dažniau rema yra išplėtota (objektas apibūdinamas detaliau, plačiau, konkrečiau), pvz.: *Kolia kaip tolimųjų reisų vairuotojas* 167 (vyras lyginamas ne šiaip su vairuotoju, o su tolimųjų reisų vairuotoju – skaitytojui, turinčiam foninių žinių (kad tai ilgai namuose nebūnantis žmogus ir pan.), toks palyginimas yra informatyvesnis); *[jis] kaip visi jautrūs alkoholikai...* 36 (asmuo lyginamas su alkoholiku ('kas liguistai linkęs į svaigiuosius gėrimus, girtuoklis' DLKŽ), t. y. asmens pavadinimu, turinčiu neigiamą konotaciją, kuri švelninama greta pavartotu epitetu *jautrus,* veikiausiai vartojamu reikšme 'atjaučiantis, gailestingas' DLKŽ); dar plg. *Užaugęs [jis] į virtuvę įžengia jau ne kaip paprastas kulinaras, o kaip burtininkas* 102; *Tėvas kaip nusenęs magas...* 26; *[aš] Kai būnu pilna puikybės kaip Larso fon Tryro Selma, šokusi tamsoje* 186; *[jis] Kaip tas Bitės Vilimaitės iškrypėlis geležtės veidu,* <...> *atsikąstų...* 18. Kai kurių palyginimų rema einanti dalis yra labai išplėtota, pvz.: *Adolfas* <...> *kaip stomatologas, kuris ką tik apžiūrinėjo jūsų išgedusią burną ir dabar turi konstatuoti nemalonius dalykus* 57 (žmogus lyginamas su stomatologu (dabar odontologu – J. V.), neretai esančiu detaliai aprašomoje situacijoje); *[ji] Ir kaip ta sena dama, kuri drąsiai kovojusi su liga, vieną gražią dieną staiga nusprendė, kad jau pakankamai prisikovojo ir kad atėjo metas liautis, nusisuko į langą* 73; *Turėjau [aš] mažne 3 mm gyvybės kaip anas rašytojas, šokęs su parašiutu – 3 sekundes dangaus* 141; *[aš] Kaip UlosBerkevi'č herojė, atvažiavusi padėti numarinti senelio, susirišo plaukus, kad nė viena jos dalelė nenukristų ir nemirtų, taip ir aš...* 72. Retai žmogus lyginamas su gyvūnu (rema einanti palyginimo dalis taip pat išplėsta): *Kolia prisimerkia kaip jo ugninis katinas* 168; *Tu kaip driežas, kuris ėda savo uodegą, pagalvoja plikydama arbatžoles* 24.

Nemažą grupę sudaro palyginimai, kur tema eina kokią nors gyvo daikto dalį ar šiaip gyvam daiktui būdingą dalyką reiškiantys leksikos vienetai. Lyginama su įvairiais konkrečiais daiktais ir net abstraktu (*skausmas*); vienur lyginimo pagrindas pasakytas (A), kitur tik numanomas (B):

A. *Žmonių širdys* <...> *siauros kaip adatos šiknutė* 131; *...jis norom nenorom atkiša drebančias rankas marga kaip putpelės kiaušiniai oda* 25; *Saulius* <...> *raminamai patapšnoja tėvui ranką – drebančią bėdulę marga kaip putpelės kiaušiniai oda* 39; *Kad užmuštų nervą, įkyrų kaip danties skausmas* 33.
B. *Nes jo pėdoje it kokiame žaizdre jau gruzda, žioruoja* <...> *cigarečių nuorūkos* 149; *[galvą ledinio vandens kibire] Laikytų, kol sprogtų kaip vandenilinė bomba* 33; *kad kumšteliai neištintų kaip pagalvėlės* 64; *Jos akys nebebuvo nuskalbtos trūka žolių mėlynumo – tamsios, vyzdžiai kaip degtukų galvutės* 72; *...kaip suskrebusi duonos plutelė atšoka į orkaitę įkištos rankos oda* 38; *Liežuvis išdžiūdavo it „pemza kulnims šveisti"* 62; *Ir juodas varnas iš priešaušrio sapnų snapu kaip ledo kirtikliu kirs į apmirusį mano pakaušį* 68.

Keleto palyginimų tema yra *augalą* reiškiantis daiktavardis. Augalas lyginamas su įvairiais negyvais daiktais (*skiautele, kryžiuku*) ar gyvam daiktui būdinga dalimi (*plaukmeniu, sąnariu, sauja*). Nors lyginimo pagrindas nepasakytas, kartais jis labai

aiškus, pvz., *Žirnio žiedas subaltuoja kaip vaikiškų įkapių skiautelė* 154 (lyginimo pagrindas nusakomas veiksmažodžiu *subaltuoti*, o išplėtota rema (panaudojant regimąsias detales) kuriamas ryškus vaizdas); *Garšvų lapai kvėpuoja lyg milžiniški plaučiai* 129 (tiek augalo lapai, tiek gyvo padaro plaučiai pasižymi gebėjimu kvėpuoti). Neretai lyginama pagal formą, vaizdo panašumą: *eglės iš tolo kaip kryžiukai* 9; *[magnolijų] žiedai – kaip dvi saujos* 61; *Moliūgo žiedas kaip ančiuko plaukmuo* 27; *Kalėsi rabarbarai kaip sveikų sąnarių galvutės* 6. Pasakytina, kad beveik visais atvejais (išskyrus egles lyginant su kryžiukais) remos centre esančiais daiktavardžiais įvardyti daiktai įvairiais leksikos vienetais apibūdinami detaliau.

2.2. Palyginimai, kurių tema – negyvo daikto pavadinimas. Didelę grupę sudaro palyginimai, kurių temos centre negyvo daikto pavadinimas. Kartais daiktai lyginami tarpusavyje nurodant lyginimo pagrindą būdvardžiais (*mažas, šaltas, gelsvas, perregimas*) ar dalyviais (*nepakeičiamas, raitytas*): *Mirtis tetos namuose, mažuose kaip degtukų dėžutė, pamažu tapo kūnu* 79; *Pakistanietis, viešbučio savininkas, versdavo raitytais kaip arabų rašmenys koridoriais* 62; *Reikia įsidrąsinti, kad nubrauktum nuo kaktos prakaito kruopas, šaltas kaip požemio vanduo* 8; *Tie namai – bestogė dėžutė ant gelsvos kaip chalva žemės* 107; *Kol perregimuose kaip žmogaus oda apvalkaluose lieka skruzdės, pelės ir vaiduokliai* 63; *Dauguma kadaise nepakeičiamų kaip antra oda daiktų* 45.

Kai kada daiktai lyginami tarpusavyje ir lyginimo pagrindas nepasakytas, bet nesunkiai numanomas: *..mėlynas vanduo krateriniuose kalnų ežeriukuose kaip rašalinėse* 61 (ežerai[8] su rašalinėmis lyginami pagal spalvą – tekste minimas *mėlynas vanduo*, o rašalas dažnai irgi būna mėlynos spalvos); *Sniegas nuo žingsnių ėmė grukšėti kaip krakmolas* 78 (veiksmažodis *grukšėti* veikiausiai vartojamas LKŽe pateikta reikšme ‘trumpą, neskambų garsą duoti, grikšėti’; *Silikonai gurgžda kaip koks bulvių krakmolas už 2 Lt 76 ct* 172 (*gurgždėti* ‘girgždėti; gergžti; čiužėti’ LKŽe); *Padažai verdant jam vyniojasi kaip prabangiausių medžiagų rietimai* 145 (lyginimo pagrindui suvokti svarbus sangrąžinis veiksmažodis *vyniotis,* veikiausiai vartojamas LKŽe nurodyta reikšme ‘rangantis judėti, raitytis’). Reta atvejų, kai negyvas daiktas lyginamas su gyvu, pvz., bulvė lyginamasu asmeniu (kuriamo vaizdo panašumas – bulvės lupimas primena moters nurengimą: *Bulvę jis suvalgys išuostęs ir nudraskęs kailinėlius – išrengęs kaip moterį* 11); *buržuika*[9] lyginama su kitais istorinio konteksto ženklais – liga (tuberkulioze) ir parazitais (utėlėmis): *Jos [buržuikos] kaip tuberkuliozė ir utėlės, vėl sugrįžusios į madą* 67.

Dažniausiai lyginimo pagrindas aiškiau nepasakytas, o įvairūs daiktai (dalykai) lyginami tarpusavyje pagal objektyvius arba subjektyvius požymius (išorinį panašumą, vertinimą, keliamas asociacijas ir pan.). Kai kurių palyginimų ir tema, ir rema neišplėtotos: *Tą automobilį popstė kaip kūdikį 105; Švelniai moko, kaip reikia valgyti kivį. Su šaukšteliu. Kaip kiaušinį* 39; *Bet pilniausi namai vis dėlto būna tada, kai jie būna*

[8] Atkreiptinas dėmesys į išplėtotą temą (deminutyvas *ežeriukai* turi būdvardinį (*krateriniai*) ir daiktavardinį (*kalnų*) epitetus).

[9] *Buržuika* – bendrinei kalbai neteiktinas daiktavardis, vietoj kurio siūloma vartoti *(geležinė) krosnelė* [žr. *Kalbos patarimai* 2013: 20]. Barbarizmo *buržuika* vartojimas yra motyvuotas – pasirenkamas įprastas vaizduojamo meto žodis, beje, šnekamojoje kalboje neretas iki šiol – DLKT rasti 39 *buržuika* (arba jo varianto *buržuikė*) vartojimo pavyzdžiai.

kaip kosmosas 63; *ligoninė ant kalno kaip fabrikas* 8; *...tiltai kabodavo virš jų lyg vaiduokliai* 114. Kai kurių palyginimų tema išplėsta (temos centre esančiu daiktavardžiu pavadintas dalykas apibūdinamas detaliau), o rema – ne, pvz.: *Saulės stulpai kaip kolosai, pervėrę sekmadienines popietes* 63; *Prieblandoje skendintis kambarys su teta atrodė kaip negatyvas* 75; *Ji pagaliau atrado save, <...> priklausė greitojo reagavimo sielų gelbėjimo tarnybai, tarytum kokiam „Arui“* 76. Kai kurių palyginimų tema neišplėsta, o remos centre esantis daikto pavadinimas eina kartu su jį apibūdinančiais, detalizuojančiais žodžiais: *Į mašiną kaip į neįstiklintą verandą tuoj įsisuko šiltas dykumų* 107; *Tos mašinos atrodė kaip užlituotos kapsulės* 92; *po daugelio metų svetimi žmonės, apsigyvenę čia, vis atkasinės jas [adatas] kaip surūdijusias karo laikų kulkeles* 11; *Tuniso, kaip trauklapio ant žaizdų, pasirodo, reikėjo mums abiem* 103; *Karste, kuris kaip buities rakandas keliavo iš vienos Lisabonos vietos į kitą...* 65; *Lietaus lašai į ją [brezentinę striukę] turėtų papsėti kaip į palapinės tentą* 142; (*[pasaulis] Susitraukia kaip išskalbtas drabužis* 91 (pastarojo palyginimo tema numanoma – pasakyta ankstesniame sakinyje).

Vis dėlto palyginimų, kai tarpusavyje gretinami daiktai, dažniausiai ir tema, ir rema yra išplėtotos: *Po skyrybų Vilė liko kaip stove, tik su cigarečių pakeliu kaip papentėliu duonos* 60; *Sunku pareiti namo, kai gėlių lysvės kūpso kaip apsnigti kapų kauburėliai* 8; *stiklinė degalinė, naktimis plieskianti visais langais kaip iš dangaus nusileidęs neatpažintas skraidantis objektas* 71; *Augustinui kaip tik rūpėjo siauros gatvelės, kurios jam atrodė lyg apkabos, pilnos šovinių* 104; *Šio to verti – kokia sulčiaspaudė, indai, patalynė, rankšluosčiai, neretai net su kainų etiketėmis, laikyti „geresniems laikams“ – atitenka giminėms kaip pereinamieji prizai* 45; *Vapsvų lizdas malkinės palubėje – kaip sudrėkęs popierinis japoniškas žibintas* 51.

Nedažnai daiktas lyginamas su abstraktu. Kai kada lyginimo pagrindas pasakytas, pvz., būdvardžiais *lengvas, -a*[10], *būtinas, -a* (*Pro langą išpūčiau bitės lavonėlį, lengvą kaip kvėptelėjimas* 142; *skleidžiančių aromatus, kurie jam būtini kaip oras, kuriuo kvėpuoji* 116), kartais – tik numanomas (*Kaip sąžinės priekaištą prisiminiau tėvelio žodžius* 150).

2.3. Palyginimai, kurių tema – nedaikto pavadinimas. Kai kurie iš šios grupės palyginimų yra pilnieji – su pasakytu lyginimo pagrindu. Visais atvejais lyginama su negyvu daiktu: *Užtat tokios mintys neturi „užpakalinio plano“ ir būna tiesios kaip vektoriai* 74; *Prieblanda, ruda kaip duona* 187; *Povilas garsėjo aštriomis kaip skalpelis žmonių charakteristikomis ir mėgdavo daryti skerspjūvius – nuspėti ateitį* 100; *Povilas, pasižymėjęs aštriomis kaip skalpelis žmonių charakteristikomis, tapo žinomu ir brangiu advokatu* 115; *...vasaros pabaigos oras ar svirplių muzikavimas, išsausėjusią žolę krečiantis kaip elektra* 142. Dažniau lyginimo pagrindas aiškiai nepasakytas, bet numanomas, pvz., tema einančiu daiktavardžiu *jausmas* (‘santykio su aplinka, kitais žmonėmis ir pačiu savimi išgyvenimas’ DLKŽ) pavadinta būsena būna intensyvi arba blėstanti, nykstanti, todėl ir lyginama su tuo pasižyminčiais daiktais (*kamščiu, kapsule, sąskaita*[11]): *Jausmas kitam vyrui iššovė kaip kamštis iš butelio* 182; *Jausmai, širdis,*

[10] Šis būdvardis veikiausiai pavartotas reikšme ‘silpnas, nestiprus, švelnus, lengvas’ DLKŽ.

[11] Lyginimo pagrindui suvokti svarbūs sakiniuose pavartoti veiksmažodžiai *iššauti* (‘susidarius viduje spaudimui, su garsu išmušti’ LKŽe) ir *išsibaigti* (‘išeikvoti, suvartoti’ LKŽe).

<...> skonis, uoslė, lytėjimas, net rega, – gali išsibaigti kaip rašalo kapsulė ar banko sąskaita 164. Nedaiktai lyginami su daiktais pagal įvairias subjektyvias asociacijas: *O prieblanda ėmė stingti lyg krekenos* 83; *Kadaise prieblandoje, kuri dabar man atrodė kaip senovinis vyšninis brokatas* 72 (prieblanda vienu atveju lyginama su medžiaga, kitu – su maistu); *Mėgstamas darbas baigia grimzti kaip „Titanikas“* 159; *Sausas juokas po skrybėle kaip grumsteliai į kapo duobės tamsą* 159; *Rugsėjo tamsa <...> lyg veidrodis, padengtas amagalma* 190; *...kvapus raškai ore kaip prinokusius vaisius* 95; *Netvariausia pasaulyje substancija [kvapai] kaip kiečiausias gruntas* 151; *Praeitį kaip neišmokamą skolą vilksiu visą laiką ir nepajėgsiu nieko pradėti iš naujo* 105. Abstraktas *tuštuma* lyginamas su konkrečiu daiktu (rankena) ir su ne tokiais apčiuopiamais (erdve, dangumi, dukart su šviesos vandenynu[12]): *Pagaliau kasdienė tuštuma, prie kurios priprantama kaip prie durų rankenos* 160; *Tuštuma kaip šviesos vandenynas* 160; *Tuštuma kaip erdvė, kaip giedras dangus, <...> kaip šviesos vandenynas* 160.

Kartais nedaiktai lyginami su gyvais daiktais – augalais *(mintys laužiasi kaip gležni želmenėliai per asfaltą* 74; *Kelionė gydo kaip trauklapis ant žaizdų* 93) ar gyvo daikto dalimi (*Bet priklausomybė nuo senukų tėvų ir savo pačios praeities tuose namuose <...> įaugo kaip nagas į mėsą* 53). Retai nedaiktų pavadinimai yra ir tema, ir rema: *Latvis kalbėjo apie virimą kaip apie aukščiausią meną* 101; *kaip bičių korio tuštumėlės manęs laukė akimirkos ir valandos – kol teta mirs, nori nenori pati turėsiu sunešti į jas medų ir tą duoną* 75.

2.4. Nedaiktavardiniai palyginimai. Palyginimo ribos yra slankios ir „[p]alyginamasis objektas gali būti tuo pačiu metu gretinamas su dviem reiškiniais: daiktu ir jo atliekamu veiksmu“ [Ramonaitė 2010: 68]. DLKG [2005: 653] teigiama, kad lyginamųjų posakių pagrindiniu žodžiu gali eiti ne tik daiktavardis, bet ir kitos kalbos dalys – būdvardžiai, skaitvardžiai, įvardžiai, išvestinės veiksmažodžiai, prieveiksmiai.[13] Taigi atskira grupe pateikiami palyginimai, kai gretinamos, lyginamos situacijos, veiksmai (ir jų aplinkybės), kurių temą ir remą (ar jų centrą) sudaro įvairių kalbos dalių žodžiai. Tema būna įvairiomis sakinio dalimis einantis veiksmažodis (A), dvipusės sąsajos ryšiu susiję žodžiai(B) arba ištisi sakiniai (C)[14], o ja reiškiamas veiksmas, situacija (pagal keliamas asociacijas) lyginama su kita situacija, veiksmu ar būsena (kartais šių palyginimų temos, o dažniau remos būna labai išplėtotos, vaizdingai perteikiančios tam tikrą situaciją):

---

[12] Manoma, kad daiktavardis *vandenynas* pavartotas ne žodynuose pateiktomis reikšmėmis, o reiškia gausą, didelį kiekį. (Tokios vartosenos pavyzdžių rasta DLKT, pvz.: *Už jo užvertų vokų spindulingosios palaimos **vandenynas** tekėjo aukštyn; jį tarsi praryja kitoniškumo **vandenynas;** probūties vandenynas, kuriame gimė visa Benetui žinoma gyvybė* ir pan.)

[13] Akcentuodama, kad didelė dalis lietuvių kalbos lyginamųjų frazeologizmų atlieka prieveiksmio funkciją, K. Vosylytė [1972: 102] išskiria 3 prieveiksminės funkcijos lyginamųjų frazeologizmų aplinkos žodžius: „1) veiksmažodis (retkarčiais jį atstojantis ištiktukas ar žodžių junginys), 2) būdvardžio nelyginamojo laipsnio arba bevardės giminės forma, būdvardį atstojanti kalbos dalis – dalyvis, 3) daiktavardžių kilmininkas”.

[14] Pasakytina, kad neretai palyginamasis posakis priklauso nuo tarinio, taigi temoje svarbesnis būna veiksmažodis.

A. …*verkdamas lyg dainuotų* 131; *Išvargęs, lyg kiaurą dieną skaldęs malkas ar mėžęs mėšlą* 131; ...*nuobodžiaudama, lyg pasakotų apie savo vonią, na, gal po remonto* 98; *nušvinta, lyg visas vidus nuo grindų iki pat lubų ten būtų vienas žioruojantis lobis* 189.

B. *Staiga tetos kambaryje kažkas šlumštelėjo, tarytum nuo palangės būtų nukritęs vazonas* 74; *Čia ir vėl tampi niekuo, lyg niekur nebūtum išvažiavęs* 35; *Jis pažvelgė į mane lyg kažko prasikaltęs* 102; *Jo [Sauliaus] dalelė sustingsta lyg iš baimės, lyg iš gailesčio* 36; *Grįžta įtūžęs. Kaip ir dera tikram vyrui, pastatęs ką reikia į vietą.* 168; *[Rašytojas jautėsi] Lyg jis, kaltas be kaltės, būtų atėmęs iš tos mergaitės pusę jos galimos biografijos, pusę galimos praeities...* 128 (atkreiptinas dėmesys, kad nors pastaruosiuose dviejuose pavyzdžiuose palyginimo tema ir rema eina atskirais sakiniais, kontaktiniu būdu susieti sakiniai mintį, lyginimą daro suprantamą).

C. *ir takai vėl sausai kosėdavo lyg vaikščiotum per ligonio krūtinę* 177 (šiame palyginime personifikuotas takas – jam (kaip gyvai būtybei, dažniausiai asmeniui) suteikiamas požymis kosėti); *Ir parėjo [jis] taip, kaip pareina vyrai iš karo – išvargęs, be vilties...* 153–154; *Jis kalbėjo ir elgėsi, lyg iš tikrųjų būtų ką tik sugrįžęs <...> Grįžęs iš karo...* 153; *Ir vėl viskas [tinka puikiai] kaip jam siūta!* 159; ...*staiga ji rūsčiai pažvelgė į mane, lyg aš kur nors po stalu jau būčiau pasiruošusi stiklainiuką klijų* 80; *Atsakomybę, kad garbės lenta miestelio centre laikėsi <...> tik ant snarglių, kaip visada Rusijoje tokiais atvejais...* 166; *Daiktai po gabalą išnešioja visą žmogaus gyvenimą, lyg jo nė nebūtų buvę* 45; *Elė išraudo iki plaukų šaknų, lyg sučiupta važiuojanti be bilieto* 131; *[žmonės] apšviesti dieviškosios šviesos – lyg Boscho paveiksluose* 135; ...*o matai tik viena – lyg žvelgtum iš upelio dugno* 165; *[prisimenu] Su geliančiu ilgesiu – lyg vyčiausi Kolią stadiono bėgimo takelyje, kai žinau, kad neprisivysiu* 167; *Mokausi džiaugtis mažmožiais. Taip, kaip jais džiaugėsi Arundati Roi Mažmožių dievo herojai...* 51 (antrojo sakinio prieveiksmis *taip* be ankstesnio (pirmojo) sakinio būtų neinformatyvus, taigi palyginimui svarbūs abu sakiniai); *Ir vis dėlto susėsti šįvakar su tėvu užstalėj tik dviese – sunku. Lyg dalyvautum akistatoje ir lauktum, kol būsi atpažintas įvykdęs nusikaltimą, nusikaltimo sudėties – taigi nėra* 24–25 (pastarajame fragmente išplėtota tema pasakyta pirmuoju sakiniu, o išplėtota rema – antruoju).

2.5. Temos ir remos vieta palyginime. Lietuvių kalboje tema dažniau eina prieš remą (apie rašytinio teksto aktualiąją skaidą, temos ir remos vietą sakinyje daugiau žr. Vaskelienė 2015). Aptariamuose palyginimuose taip pat tema dažniausiai eina prieš remą – t. y. pirma pasakomas dalykas, kuris lyginamas, o po jungtuko dalykas, objektas, su kuriuo lyginama: *Daiktai kaip detalės, iš kurių kaip iš siūlų kamuolio išvynioji visumą* 42; *Šeimininkai, <...> gyvenantys tame pusrūsyje kaip stotyje* 29; *Ji turėjo savą širdžių lentelę, kuria vadovaudavosi kaip autobusų tvarkaraščiu* 131; *dūmas į dangų kyla ne kaip dūmas, o kaip gazinis baldakimas* 182 ir t. t. – tokie yra daugelis ankstesniuose skyreliuose minėtų pavyzdžių). Ne taip dažnai objektas, su kuriuo lyginama, t. y. rema, eina prieš lyginamo dalyko pavadinimą (temą): *Kaip riešutą ant delno norėdamas pasidėti jos vidų* 129; *Sėdint ant suoliuko kaip gyvsidabrio rutuliukas po oda palindo tas niekas* 89; *Kaip uždelsto veikimo bomba ištinka dabartis* 96; *Kaip negincijamą įkaltį prieš mane jis turi mano dabartį* 158; *garsėjo aštriomis kaip skalpelis*

*žmonių charakteristikomis*100; *Ima bėgti antys, į tylą kaip šovinių seriją paleisdamos vandens papliūpas* 145; *Lyg rožinio karoliukus per pirštus atmintyje leisdama visus savo praeities siužeto mazgus* 142; *Kaip du pagaliukai <...> už sieto tvoros jie turėtų atrodyti iš tolimųjų reisų traukinio* 18; *Mus kaip vilkiukai tuoj apspito šeši murzini Makremo sesers vaikai* 107; *Vakare, lyg duodamos sutartinį ženklą, į namo langus sužybsi šviesos* 154; *Kaip sąžinės priekaištą prisiminiau tėvelio žodžius* 150; *Ant rankų kaip mėnesio kūdikis – paties marinuotų paprikų trilitrinis* 162.

2.6. Palyginimų jungtukai. Palyginimų dėmenys jungiami įvairiais jungtukais (žr. paveikslą). Dažniausiai palyginimo dėmenis jungia *kaip* (175 iš visų FŽ, PŽ nefiksuotų palyginimų), daug mažiau palyginimų su jungtuku *lyg* (37 plg.) (žr. ankstesniuose skyriuose pateiktus pavyzdžius). Retai (12 plg.) palyginimo dėmenys siejami kitais jungtukais (*tarsi, tarytum, nelyg, nelyginant, it, kiek*[15]): *Štai jis atidaro rūbų spintą ir, tarsi žinodamas, kas ten mano geriausia, ištraukią zomšinį švarką...* 158; *[Lietuva] Europoj – nelyg zoologijos sodas* 172; *Ramybės būvis jai – nelyginant sausuma žuviai* 143; *Nes jo pėdoje it kokiame žaizdre jau gruzda, žioruoja per ilgą rūkymo stažą susikaupusios cigarečių nuorūkos* 149; *Berželius lankstydavo it smilgas* 162; *Duktė iš už nugaros apkabina tėvą, nustebdama, kad po tuo darbiniu balakonu jo jau tiek, kiek paukščiuko* 26–27; *žmogus anais laikais kainavo tiek, kiek aliumininis šaukštelis* 10.

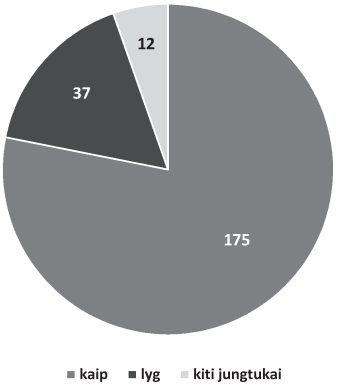

Pav. **Palyginimų jungtukai**

2.7. FŽ ir PŽ fiksuoti palyginimai. Iš knygoje *Niekada nežinai* rastų palyginimų 49 yra įtraukti į FŽ ir PŽ[16]. Kai kurių D. Kalinauskaitės knygoje pavartotų palyginimų gramatinė raiška yra kitokia negu pateikiama šiuose žodynuose, pvz.: *kaip bičių avilys* (plg. *kaip bitės avilyje* FŽ 166), *kaip silkės statinėje* (plg. *kaip silkių statinėje* FŽ 115), knygoje vartojami palyginimai *kaip devintoji banga, lyg kortų namelis*, o FŽ pateikti žodžių junginiai *devintoji banga* (FŽ 151) ir *kortų namelis* (FŽ 341). Neretai palyginimai yra papildomi įvairiais leksikos vienetais, sustabarėjusiems palyginimams suteikiantys

[15] Su jungtuku *kiek* (paprastai turinčiu atliepiamąjį žodį *tiek*), reiškiamas kiekybės lyginimas [DLKG 2005: 636].

[16] Pasakytina, kad kai kurie palyginimai žodynuose pateikti su kitokiais jungtukais.

papildomų reikšmės atspalvių: *kaip ratuota bitelė* (plg. *kaip bitė* FŽ 104), *kaip šveicariškas laikrodis* (plg. *kaip laikrodis* FŽ 372), *kaip tėvo adata* (plg. *kaip adata* PŽ 1), *kaip giedras dangus* (plg. *kaip dangus* PŽ 72), *kaip dramblys stiklinių figūrėlių muziejuje* (plg. *kaip dramblys* PŽ 81), *kaip tolimas griaustinis* (plg. *kaip griaustinis* PŽ 125), *kaip kūdikėlis Jėzus* (plg. *kaip pupų Jėzus* PŽ 158), *kaip kėkšto kiaušinėlis* (plg. *kaip kiaušinis* PŽ 197*), it kalnų krištolas* (plg. *it krištolas* PŽ 215), *kaip mikroskopiniai malūnėliai* (plg. *kaip malūnėlis* PŽ 247), *kaip migruojantis paukštis* (plg. *kaip paukštis* PŽ 325), *kaip danties skausmas* (plg. *kaip pilvo skausmas* PŽ 399), *kaip sarginis šuo* (plg. *kaip šuo* PŽ 465), *kaip pamatinė rupūžė* (plg. *kaip rupūžė* PŽ 387), *kaip sugauta* [žuvis] (plg. *kaip žuvis* PŽ 613). Esama pavyzdžių, kai tai pačiam daiktui palyginti vartojami keli palyginimai, iš kurių vienas yra tradicinis (pateiktas FŽ, PŽ), o kitas originalus. Pavyzdžiui, žmogaus širdis pagal lyginimo pagrindą (*plati* ir *siaura*) gretinama su skirtingais objektais: *Žmonių širdys plačios kaip vartai ir siauros kaip adatos šiknutė* 131 – palyginimas *kaip vartai* fiksuotas PŽ (538), kitas (*kaip adatos šiknutė*) originalus. PŽ (72) pateiktas palyginimas *kaip dangus* – D. Kalinauskaitės knygoje abstraktas *tuštuma* lyginamas ne tik su dangumi, bet ir su erdve bei šviesos vandenynu: *Tuštuma kaip erdvė, kaip giedras dangus, <...> kaip šviesos vandenynas* 160. Pasakytina, kad į FŽ, PŽ neįtraukti kai kurie knygoje pavartoti palyginimai, kurie, kaip rodo DLKT medžiaga, dabartinėje kalboje yra atkuriami (apstabarėję ar sustabarėję): *kaip atversta knyga,* [būtinas] *kaip oras, kaip žiurkė iš skęstančio laivo, kaip garvežys, kaip maitvanagiai*[17]*: Dukters, tokios lapės, norinčios skaityti jį kaip atverstą knygą, privengia* 20; *Kad ten nėra tikrų garų, skleidžiančių aromatus, kurie jam būtini kaip oras, kuriuo kvėpuoji, didelių puodų, katilų ir prikaistuvių* 116; *Manekenės išsilakstė kaip žiurkės iš skęstančio laivo* 98; *Aštuoniasdešimtmetė Roza su perlamutriniais klipsais ir Barbaros Buš šukuosena, dar nuo DP laikų rūkanti kaip garvežys, Amerikoje buvo užgyvenusi tris namus* 60; *visas tas dienas [mes] spietėm apie tetos lovą kaip maitvanagiai* 83.

3. Išvados

1. Knygoje „Niekada nežinai“ rasti 224 FŽ ir PŽ nefiksuoti palyginimai su jungtukais. Dažniausiai palyginimų temos ir remos centras yra daiktavardis (83 proc. visų palyginimų). Dominuoja nepilnieji palyginimai – jie sudaro 91 proc. visų daiktavardinių palyginimų.

[17] DLKT rasta sakinių su šiais palyginimais (itin daug su palyginimu *kaip oras*), pvz.: *Jau ketinau sprukti kaip žiurkė iš skęstančio laivo; Bet dabar tie peliaakiai buvo dingę kaip žiurkės iš skęstančio laivo; LDDP nariai nebėgs kaip žiurkės iš skęstančio laivo liko dar keletas, ne visi kaip žiurkės iš skęstančio laivo išsilakstė! Šis kartų bendradarbiavimas dabar būtinas kaip oras ir vanduo; komplimentai buvo reikalingi kaip oras ir vanduo; socialinių ir ekonominių įstatymų, kurie kaip oras reikalingi Lietuvai; Savivaldybių veikloje skaidrumas yra būtinas kaip oras; Pinigų, žinoma, reikia kaip oro; Vakarų Europai kaip oro reikia Rusijos; Jie skaitomi kaip atversta knyga ir užtat greitai nusibosta; Tai kasdienybė, kurią gali skaityti kaip atverstą knygą; Karlas begal mėgo tą kvapą, skaitė jį kaip atverstą knygą; Aš pati rūkau kaip garvežys; Rūko kaip garvežys, maukia kaip vežikas; senoji kunigaikštienė dūmijo kaip garvežys; reporteriai tuojau kaip maitvanagiai apguls ir Užsienio reikalų ministeriją; Kai tai atsitiko, reporteriai kaip maitvanagiai aplipo mano namus; Dabar jie kaip maitvanagiai laksto po Trakus ir tikrina, kas ką daro.*

1.1. Palyginimų temos centras (tai, kas lyginama) dažniau būna daiktus reiškiantys daiktavardžiai (77 proc.). Beveik vienodai dažnai tai yra gyvų daiktų (52 proc.) ir negyvų daiktų (48 proc.) pavadinimai. Iš gyvų daiktų dažniausiai su kuo nors lyginamas asmuo (72 proc.).

1.2. Palyginimo remos centras dažniausiai būna daiktų pavadinimai (94 proc.), iš kurių dominuoja negyvą daiktą reiškiantys daiktavardžiai (69 proc.). Remos centre esantis daiktavardis dažniausiai eina kartu su juo reiškiamą dalyką apibūdinančiais žodžiais (74 proc. visų remų).

1.3. Vyrauja palyginimai, kuriuose pirma yra pasakyta tema (92 proc. visų palyginimų). Taigi knygoje dažniausiai vartojami įprastos struktūros palyginimai, tipiška rašytinių tekstų sakinių žodžių tvarka.

2. Nedaiktavardinių palyginimų tema, bet dar dažniau rema būna išplėtota. Taip kuriamas išsamus lyginamų reiškinių vaizdas.
3. Iš palyginimų dėmenis jungiančių žodžių dominuoja jungtukas *kaip* – jis vartojamas 78 proc. visų palyginimų, 17 proc. palyginimų dėmenis jungia *lyg*, kiti jungtukai vartojami retai.
4. 82 proc. knygoje rastų palyginimų yra žodynuose neužfiksuoti, originalūs. Be to, net ir žodynuose užfiksuoti palyginimai neretai būna modifikuoti, išplėsti. Tiek autoriniai, žodynų fiksuoti palyginimai, meistriškai vartojami knygoje *Niekada nežinai*, rašytojos kalbą daro gyvą ir vaizdingą.
5. DLKT duomenys rodo, kad kai kurie į žodynus neįtraukti palyginimai (*kaip atversta knyga,* [būtinas, reikalingas] *kaip oras, kaip žiurkė iš skęstančio laivo,* [rūko] *kaip garvežys, kaip maitvanagiai*) dabartinėje lietuvių kalboje atkuriami (yra apstabarėję), todėl galėtų būti įtraukti į PŽ.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Childs, P., Fowler, R. *The Routledge Dictionary of Literay Terms*. Londons and New York: Routledge, 2006.

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Available: http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/ [žiūrėta 2020 m. kovo mėn.].

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys. 7-as pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012; elektroninis variantas 2015. Available: http://lkiis.lki.lt/dabartinis [žiūrėta 2020 m. kovo mėn.].

FŽ – *Frazeologijos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

Galperin, I. R. *Stylistics*. Moscow: Higher School Publishing House, 1971.

Kalbos patarimai 4. Leksika: skolinių vartojimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.

KTŽ – Gaivenis, K., Keinys, S. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1990.

Jakaitienė, E. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

Kalinauskaitė, D. *Niekada nežinai*. Vilnius: Baltos lankos, 2008.

Kubilius, V. *Literatūros teorijos apybraiža*. Vilnius: Vaga, 1982.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (elektroninio varianto I leidimas). Available: http://www.lkz.lt

Paulauskienė, A. *Lietuvių kalbos morfologija. Paskaitos lituanistams*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

Petrėnienė, O. Palyginimai mokslo populiarinamuosiuose tekstuose. *Žmogus ir žodis. Didaktinė lingvistika 15 (1)*. 2013, p. 149–153.

Pikčilingis, J. *Lietuvių kalbos stilistika* II. Vilnius: Mokslas, 1975.

PŽ – Vosylytė, K. *Palyginimų žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014.

Rozenbergs, J. *The Stylistics of Latvian*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2004.

Radvilavičiūtė, G. Stiliaus medžioklė. *Tekstų persekiojimas. Esė apie rašytojus ir žmones*. Vilnius: Apostrofa, 2018, p. 71–80.

Ramonaitė, V. *Rinktiniai raštai*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2010.

Sipson, P. *Stylistics*. Londons and New Yourk: Routledge, 2004. Available: http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.457.5028&rep=rep1&type=pdf[žiūrėta 2020 m. kovo mėn.].

Šerelytė, R. Būties klodai atminties tamsoje. (Danutė Kalinauskaitė *Niekada nežinai*, 2008). *Metai*, nr. 01 (sausis). 2009. Available: http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/4098-renata-serelyte-buties-klodai-atminties-tamsoje-danute-kalinauskaite-niekada-nezinai[žiūrėta 2020 m. kovo mėn.].

Vaskelienė, J. Kontekstų tipai ir sąveika (Danutės Kalinauskaitės *Niekada nežinai*). *Žmogus ir žodis. Didaktinė lingvistika 11 (1)*. 2009, p. 91–97.

Vaskelienė, J. Rašytinio teksto aktualioji sakinio skaida. *Žmogus ir žodis. Didaktinė lingvistika 17 (1)*. 2015, p. 87–99. Available: http://zmogusirzodis.leu.lt/index.php/zmogusirzodis/article/view/117

Vosylytė, K. Lietuvių kalbos lyginamųjų frazeologizmų santykis su aplinka. *Lietuvių kalbotyros klausimai XIII*. 1972, p. 99–109.

Župerka, K. *Stilistika*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2012.

Пучкова, Е. В. Сравнительные конструкции в научных текстах (к постановке проблемы). *Ученые заметки ТОГУ* 1 (2), 2010. 71–74. Available: http://pnu.edu.ru/media/ejournal/articles/2010/TGU_02_13.pdf [žiūrėta 2020 m. kovo mėn.].

Инна АДАМСОН
(Таллинский университет)

О значении некоторых номинаций социальной сферы современной Эстонии и их российских соответствий

Summary

On the Meaning of Some Nominations of the Social Sphere of Modern Estonia and their Russian Correspondences

The article presents an analysis of two nominations frequently occurring in Estonian Russian discourse: *опорное лицо* ('support person') and *семейный врач* ('family doctor'). The difference between the meanings in Estonian and Russian is considered, frequency data are provided, the approximate time of occurrence of these nominations in the texts is determined, describing the context of their use. As a theoretical basis, both fundamental works on linguistic contacts and research on the Russian language of the diasporas of the Baltic countries: Estonia, Latvia, and Lithuania are used. A review is made of previous research on the correspondences and the parallels between the nominations of the diasporas and the metropolis. The notion of pluricentricity of languages is considered.

Key words: *diaspore, metropolis, borrowing, nomination*

*

В данной статье будет представлено продолжение наблюдений над номинациями социальной сферы Эстонии и их российскими соответствиями [Адамсон 2020]. Ранее автор проводил наблюдения над языком русскоязычной диаспоры Эстонии уже длительное время, затрагивался ряд вопросов, связанных с функционированием языковых единиц в текстах СМИ и электронных системах [Адамсон 2009, 2010, 2013, 2018, 2020].

Необходимо отметить, что различные аспекты языка русской диаспоры Эстонии были также обстоятельно описаны, например, в [Кюльмоя 2016; Костанди 2018; Щаднева 2009; Щаднева, Вельман-Омелина 2013; Кару 2013] и др.

Если обратиться к работам о русском языке зарубежья в целом, то можно отметить следующее: язык диаспор различных стран постсоветского пространства имеет общие черты. В частности, изменение статуса языка после восстановления независимости, превращение в язык национального меньшинства, впитывание номинаций из государственных языков и т. д. [Авина 2003; Синочкина 2018; Костанди 2018 и др.].

С одной стороны, есть два полюса – язык метрополии и язык зарубежья, с другой стороны – говорят также о плюроцентричности языков по аналогии с английским языком. Имеется в виду, что «плюрицентрический язык это язык с двумя или более стандартными разновидностями, каждая из которых может быть приписана одному центру, как правило, стране. Примерами плюрицентрических языков являются английский (центрами являются Великобритания, США, Австралия и др.), Португальский (Португалия, Бразилия), шведский (Швеция, Финляндия)

и так далее» [Berdicevskis 2014: 226]. Отмечается, что обычно русский язык считается моноцентричным, но в последнее время и он может рассматриваться как плюрицентричный (см. подробнее: [Там же]). О полицентричности современного русского языка со ссылкой также и на других исследователей, которые отмечали этот момент (Е. Ю. Протасову, M. Clyne, Д. Шайбакову), писала и Б. М. Синочкина, исследовательница русского языка Литвы (подробнее см.: [Синочкина 2018]). Действительно, можно говорить и о локальных нормах, в частности русского языка для тех стран, где он функционирует.

В иноязычном окружении, по мнению Е. А. Земской, говорящие неизбежно впитывают чужую речь, а при социальном функционировании в иноязычном обществе употребляются номинации, актуальные для данной конкретной страны (см. об этом подробнее [Земская 2005: online]). Эти выводы имеют универсальную природу, что описано У. Вайнрайхом и Э. Хаугеном. На них ссылаются и исследователи языка диаспоры Литвы [Авина 2003], [Синочкина 2018]. Например: «Отлучение языка от функций, придающих ему престиж, например от роли государственного языка,часто снижает его авторитет и уменьшает сопротивление интерференции, способствуя закреплению нововведений, вносимых двуязычными носителями» [Вайнрайх 1972: online]. Или такая характеристика языка, находящегося в контакте с другим языком: «Интерференция не обязана всегда оставаться интерференцией, т. е. отклонением от нормы; при частом повторении она сама может стать нормой» [Хауген 1972: online].

Что касается языка конкретной диаспоры, то Б. М. Синочкина справедливо отмечает: «Состояние языка диаспоры, степень его подверженности влиянию иноязычного окружения во многом определяется конкретной социолингвистической ситуацией и статусом недоминирующего языка» [Синочкина 2018: 127].

Эту точку зрения дополняют обобщения о русском языке Эстонии, где используется также термин «дискурсивная практика»: «...Роль русского языка в обществе в целом, его распространенность в разных сферах жизни, влияние иных языков и культур, билингвизм многих носителей языка и ряд более частных факторов, разумеется, влияют на разные аспекты языка, в том числе на появление специфических местных дискурсивных практик, а также практик, сопоставимых с имеющимися в странах с аналогичной языковой ситуацией, и, напротив, на отсутствие или трансформацию практик, характерных для стран, где русский является основным языком общения, в первую очередь России» [Костанди 2018: 95].

Поскольку целью нашего исследования является сопоставление некоторых номинаций социальной сферы Эстонии и России, то обратимся к работам, где также проводились подобные параллели.

В [Щаднева 2009: 235] рассматриваются различия в значениях лексем *департамент* и *канцлер* (см. об этом подробнее в [Адамсон 2020]). О значении лексемы *канцлер* в Литве писала также Н. Ю. Авина [Авина 2003: 8].

Кроме того, рассматривались такие лексемы, как *интресс*, что в узусе метрополии обозначается как ‘банковский процент’, *теллер* ‘(банковский) кассир’, ‘(банковский) служащий’. Также указывалось на различия в значении лексемы *маклер* в Эстонии и России, лексема входит в группу *брокер, трейдер, дилер, маклер*. Уточняется, что «посредника при заключении торговых сделок с недвижи-

мостью в России и Эстонии называют по-разному». В России это *агент по недвижимости/ агент по продаже недвижимости/ агент по операциям с недвижимостью.* Функционирующая же в Эстонии калькированная с эстонского номинация *маклер по недвижимости* имеет российскую параллель в виде словосочетания *брокер по недвижимости/ брокер недвижимости*, «но чаще *риэлтор*». Что касается также этой же темы, то принятой в Эстонии переводной конструкции *фирма по развитию недвижимости* в России соответствует номинация с определением *девелоперская* [Щаднева, Вельман-Омелина 2013: 60–61]. Также сопоставлялось значение номинации *префект*: в Эстонии ‘должность в эстонской полиции’, в России ‘должность чиновника’. Приведем еще ряд параллелей, отмеченных в исследовании В. П. Щадневой и Е. Вельман-Омелиной. На первом месте эстонская, а на втором российская номинация: *банкротный управляющий – конкурсный управляющий предприятия-банкрота, арбитражный управляющий; целевое учреждение – фонд*; и другие случаи, связанные с проблемами перевода: *закон потребителей – закон о защите прав потребителей; родительское возмещение – родительское пособие* [Там же].

Б. М. Синочкина при исследовании русского языка Литвы указывает на различие в значении ряда номинаций Литвы и их российскими параллелями. В частности, *ежедневник* «ежедневно выходящая газета» (лит.), «блокнот для ежедневных записей, деловой календарь» (российск.); *тренинг* «не только тренировка, тренаж, но и «тренировочный, спортивный костюм», притом pluralia tantum *тренинги* ‘штаны от спортивного костюма’»; *каденция* «не только категория гармонии, но и «срок полномочий, срок созыва»; *термин* «не только «единица специальной лексики», но и установленное время, срок»; *микрушка* «микроавтобус, в том числе используемый в качестве маршрутного такси», притом только в этом значении, тогда как «в России слово используется значительно шире и способно замещать названия различных предметов с компонентом *микро-*: это и микроволновая печь, и микросхема, и даже собака мелких пород»; *велобус* в Литве это «автобусы для перевозки велосипедов», что соответствует российской номинации *автовелобус*. В России же слово *велобус* обозначает «автомобиль на коллективной велосипедной тяге». Исследовательница отмечает, что эта реалия в Литве обозначается как *велобар* [Синочкина 2018: 129].

Для наглядной иллюстрации приведем фотографии из интернета.

Иллюстрация 1. **Велобус**

Иллюстрация 2. **Велобус (Литва), автовелобус (Россия)**

Иллюстрация 3. **Велобар**

Иллюстрация 4. **Фотография из интернета, найденная по запросу «пакет-майка»**

Интересно наблюдение и над употреблением лексемы *мешок, мешочек,* по аналогии с литовским, «в том числе и с вырубными ручками», в России последние могут называться *пакет-майка* [Синочкина 2018: 130].

У А. Бердичевскиса в исследовании о русском языке Латвии также проводятся параллели между региональными и российскими номинациями. Мы здесь все их приводить не будем, приведем лишь некоторые. На первом месте латвийские, на втором российские: *абсольвент – выпускник; самориск – франшиза; капитальное общество/ общество капитала – хозяйственное общество; народное голосование – референдум* и др.[Berdicevskis 2014: 234–236].

При ознакомлении с работами латвийских и литовских коллег мы обнаружили общие лексемы с теми, которые функционируют и в Эстонии под непосредственным влиянием эстонского языка: *уезд* [Синочкина 2018: 129], *акцептировать, волость, волостной, сениор, сениорский* [Berdicevskis 2014: 236].

На данном этапе исследования языка диаспоры возникла потребность сопоставления, проведения параллелей между локально значимыми номинациями и теми, что актуальны в дискурсе метрополии. Такая работа уже была начата в [Адамсон 2020]. Это вызвано потребностями специалистов, работающих с языком: преподавателей, переводчиков, журналистов и т.д. Мы подробнее остановимся на некоторых из них, рассмотрим их подробнее. Это такие единицы, которые внешне не ощущаются как регионально значимые, но весьма частотны в общественном дискурсе. Из фокуса рассмотрения мы исключим макаронизмы вроде *халдур* (от эст. haldur – управляющий, администратор), *таотлус* (от эст. taotlus – ходатайство), *косолек* (от эст. koosolek – собрание) и др. То есть мы подробнее остановимся на составных номинациях *опорное лицо* (эст. tugiisik), *семейный врач* (эст. perearst). Основанием для выбора именно этих номинаций стала их частая встречаемость в русскоязычном общественном дискурсе Эстонии. Разумеется, такого рода единиц значительно больше, но из-за ограниченного объема статьи мы остановимся только на двух, употребление которых вызывает трудности у специалистов, работающих с русским языком.

Опорное лицо

Первоначальное описание данного словосочетания было осуществлено автором данной статьи в [Адамсон 2018: 66–67], где также рассматривалась регулярно встречающаяся синонимичная номинация *опорный специалист*. На новом этапе исследования, во-первых, были опрошены некоторые жители России по поводу того, как они понимают значение этой номинации, и, во-вторых, данное словосочетание было отдельно исследовано по системе Интергрум. Это дает больше возможностей для интерпретации значения.

Для этой номинации затруднительно подобрать точное соответствие. В российском дискурсе могут быть следующие соответствия: *соцработник, консультант, помощник*, что предполагает другое смысловое наполнение. Главным образом, это помощь специалисту, например, продавцу или юристу. Примечательно, что совсем недавно одна российская журналистка о словосочетании *опорное лицо* спросила: «А что это такое?», то есть возможно, что для большинства россиян эта номинация будет чуждой.

В Эстонии же словосочетание *опорное лицо* употребляется в значении ‘помощник, специалист, оказывающий поддержку лицу с ограниченными возможностями, особыми потребностями, пожилому человеку’ и т.п., но в том числе *опорным лицом* называют помощника ученика, студента, которому необходимо адаптироваться, сориентироваться, справиться с программой обучения в учебном заведении. С одной стороны, речь идет об аналоге соцработника, но с другой стороны о помощнике, к которому можно обратиться за поддержкой и советом. При общении с коллегами из Латвии выяснилось, что данная номинация имеет соответствие *ассистент*.

Подавляющее большинство употреблений словосочетания *опорное лицо* встретилось в текстах, относящихся к Эстонии. Например:

(1) *...Между тем у многих таких людей есть значительные дополнительные расходы на лекарства, вспомогательные средства, личных помощников и* ***опорных лиц****. Услуга* ***опорного лица*** *компенсируется в размере всего 1000 часов в год, а некоторым она нужна постоянно. Например, как быть человеку с серьезными нарушениями опорно-двигательного аппарата, который занимается интеллектуальным трудом...* (Источник: ИА REGNUM. Дата выпуска: 27.06.2016, 12:29. Заглавие: «Реформа рынка труда для инвалидов Эстонии сама нуждается в костылях»).

В российском дискурсе России наблюдались единичные употребления. Например:

(2) *Козак, как и Грызлов, тоже пошел на повышение – за ту же верность президенту. Чему же тогда верен сам наш президент, если все действия его* ***опорных лиц*** *не ради жизни на родной земле, а против этой жизни?* (Завтра. «Бить или не бить? (Почему в итоге правовой реформы у нас стало больше мордобоя в камерах?)». Дата выпуска: 02.06.2004. Номер выпуска: 23(550)).

(3) *Большинство выступающих сошлись во мнении, что, упраздняя администрацию сельского поселения, все же необходимо оставлять в насе-*

ленном пункте неких ***«опорных лиц»****, которые бы были связующим звеном между людьми и властью, решали какие-то небольшие вопросы, касающиеся бытовых проблем.* (Республика (Сыктывкар). «Сельское слияние». Дата выпуска: 16.09.2017. Номер выпуска: 103).

Из приведенных примеров следует, что в России номинация *опорное лицо* может использоваться для обозначения чиновника, являющегося «связующим звеном» между представителем более высокой ступени власти и гражданами, нуждающимися в поддержке.

По системе Интегрум удалось определить год, когда данная номинация вошла в обиход (1999), а также ее частотность до марта 2020 года.

График 1.

Как видно из графика, частота употребления данной единицы крайне низка: колеблется в пределах 14 употреблений в год, притом, что в Национальном корпусе русского языка (далее НКРЯ) встречаемость равно нулю.

Семейный врач

Беседа с жителями России (Санкт-Петербург, Москва) показала, что «эстонскому» *семейному врачу* по выполняемым функциям соответствует *участковый врач*, или *терапевт*. Есть также *врач общей практики* (ВОП), который обычно работает в сельской местности или в платных лечебных учреждениях. Но примечательно, что при обращении к данным интернета ВОП можно истолковать как аналога семейного врача (URL: https://clinicamz.ru/therapy/general-practitioner/). Также некоторые жители России говорят, что у них тоже есть такое понятие как *семейный врач*. Это подтверждается как НКРЯ, так и системой Интегрум. В НКРЯ данная номинация имеет 31 вхождение, что не говорит о высокой частотности ее употребления. В Интегруме частотность значительно выше и ее динамика будет продемонстрирована на графике ниже. Как таковая, номинация *семейный врач* встречается в российских текстах, начиная с 1989 года. Если посмотреть содержание текстов, то можно отметить, что в конце 1980-х начале 1990-х годов рассматриваемая номинация употреблялась как обозначение чего-то нового, не связанного с повседневной жизнью обычного (советского) человека.

Например:

(4) *По аналогии, скажем, с медициной, где частнопрактикующий* ***семейный врач*** *несоперник, а соратник Минздрава (в идеале)* (Огонек. Дата: 26 августа 1989. Выпуск 35).

(5) *Человек, которого действительно заботит здоровье Горбачева, – это его личный врач Игорь Борисов, который примерно одного с ним возраста и является* ***семейным врачом*** *Горбачевых* (Независимая газета, Москва. Дата выпуска: 30.05.1991. Номер выпуска: 63. Автор: Елена Щедрунова. «Как здоровье, господин президент?»).

В середине 2000-х годов уже указывается на появление «новой медицинской специальности» *семейный врач*:

(6) *...в России появится новая медицинская специальность* ***семейные врачи****. В их обязанности вменят наблюдение за беременными и новорожденными* (Аргументы и факты. Номер выпуска: 13 (1274). Дата выпуска: 30.03.2005. Рубрика: Панорама. «Битва за детей или за деньги»).

Далее можно увидеть, что *семейный врач* ставится в один ряд с такими номинациями, как *участковый терапевт*, *участковый педиатр*. Примечательно, что в Интегруме наблюдались контексты, где номинации *семейный врач* и *врач общей практики (ВОП)* ставились в один ряд, но в отношении нестоличного региона, например, речь шла о Белгороде, Сибири и др. Можно предположить, уточняя мнение респондентов из Петербурга и Москвы, что данные номинации могут относиться не только к врачам, работающим в сельской местности, но и в различных, удаленных от столицы, регионах страны. Например:

(8) *Например, в Белгороде реализовали систему центров семейной медицины (область разделили на медицинские округа, в каждом появился свой отлично оборудованный офис семейной медицины на 1,5–2 тыс. человек. – Ред.). Медиков, которые едут работать* ***семейными врачами****, там любят, холят и лелеют, и амбулаторная служба у них укомплектована* (АиФ – Москва. Дата выпуска: 16.10.2019. Номер выпуска: 042. «Психиатр с акцентом»).

График 2.

Приведенный выше график показывает динамику частотности номинации семейный врач с момента первой встречаемости в Интегруме и до марта 2020 года.

Итак, в статье было более подробно рассмотрено функционирование двух распространённых в дискурсивных практиках Эстонии номинаций и произведено сопоставление значений. Оказалось возможным при помощи системы баз данных Интегрум получить важные данные об особенностях функционирования некоторых номинаций и углубить предшествующее первичное описание. Данное исследование еще требует своего продолжения.

ЛИТЕРАТУРА

Berdicevskis, A. Predictors of pluricentricity: lexical divergences between Latvian Russian and Russian Russian. Russian Language Outside the Nation. Ed. by Larissa Ryazanova-Clarke. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014, p. 225–245.

Integrum World Wide. Available: http://www.integrumworld.com/

Авина, Н. К исследованию русского языка диаспоры: лингвистический аспект. *Русский язык в научном освещении*. 2003, № 1, с. 5–13.

Адамсон, И. Динамические процессы в лексике таллинских газет на русском языке (на примере двуязычных изданий). *Humaniora: Lingua Russica. Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика XII. Активные процессы в русском языке диаспоры и метрополии*. Тарту, 2009, с. 29–44.

Адамсон, И. Особенности русского языка Эстонии по данным поисковых систем. *Humaniora: Lingua Russica. Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика XIV. Развитие и вариативность языка в современном мире II*. Тарту, 2011, с. 29–47.

Адамсон, И. К вопросу о регулярных чертах русского языка современной Эстонии. *Гуманитарные чтения РГГУ–2012. Русский язык зарубежья*. Москва, 2013,с. 23–32.

Адамсон, И. Исследование особенностей русского языка за пределами России при помощи «Интегрума» (на примере Эстонии и Латвии). *Актуальные проблемы контактной лингвистики*. Вентспилс, 2018,с. 55–70.

Адамсон, И. Особенности русского языка в Эстонии как следствие языковых контактов. *Minderheiten in der slawischen Welt. Philologica Slavica Vindobonensia*. Band 5. Wien: Peter Lang, 2019, с. 59–70.

Адамсон, И. К проблеме сопоставления номинаций социальной сферы современной Эстонии и их российских соответствий. *Культура русской диаспоры: Эмигрантское восприятие «советского» – советское восприятие «эмигрантского»*. Таллин, 2020, 12 с. In print.

Вайнрайх, У. Одноязычие и многоязычие. Новое в лингвистике. Вып. 6. *Языковые контакты*. Москва, 1972, с. 25–60. Available: http://www.philology.ru/linguistics1/weinreich-72.htm

Земская, Е. *Особенности русской речи эмигрантов четвертой волны*. Available: http://gramota.ru/biblio/magazines/gramota/28_520

Кару, К. Язык диаспоры или интерференция в переводе? Славистика в Эстонии и за ее пределами. *Acta Slavica Estonica III. Slavica Tartuensia X*. Тарту, 2013, с. 211–220.

Костанди, Е. Дискурсивные практики русской диаспоры Эстонии: языковые контакты. *Русистика за рубежом. Слово. ру: Балтийский акцент*. 2018, Т. 9, № 3, с. 94–107.

Кюльмоя, И. К диалектике своего и чужого в русском языке рассеяния. *Acta Slavica Estonica VIII. Труды по русской и славянской филологии. Лингвистка XVII. Свое-чужое в языке и речи*. Тарту, 2016, с. 116–123.

Национальный корпус русского языка (НКРЯ). Available: www.ruscorpora.ru.

Синочкина, Б. Русский язык в массмедийном пространстве Литвы: к проблеме вариативности. *Медиалингвистика.* 2018, Т. 5, № 1, с. 123–134.

Хауген, Э. Языковой контакт. Новое в лингвистике. Вып. 6. *Языковые контакты*. Москва, 1972, с. 61–80. Available: http://www.philology.ru/linguistics1/haugen-72.htm

Щаднева, В. О месте и лингвистических особенностях русских официально-деловых текстов в языковой ситуации современной Эстонии. *Humaniora: Lingua Russica*. *Труды по русской и славянской филологии*. *Лингвистика XII. Активные процессы в русском языке диаспоры и метрополии*. Тарту, 2009, с. 224–242.

Щаднева, В., Вельман-Омелина, Е. Особенности официально-делового общения на русском языке в условиях современной Эстонии. *Гуманитарные чтения РГГУ–2012. Русский язык зарубежья.* Москва, 2013, с. 54–68.

Ina DRUVIETE
(University of Latvia)

Language-as-Identity Perception: prospects for research on language attitudes in Latvia

Summary

***Language-as-Identity* Perception: prospects for research on language attitudes in Latvia**

In 2018 the new State Research Program "The Latvian Language" (2018–2021) was launched. The goal of the program is to develop human capital, expand knowledge base of Latvian and Liv research and development in linguistics and neighbouring sciences, expand language resources digitalization and analysis, thus ensuring the necessary accessibility of research results to the public, as well as contribute to the domains of education and language acquisition and strengthen the role and functions of the state/official language. The goal of one of the subprojects is to provide theory-based recommendations for further development of language policy as important part of domestic policy in Latvia, including suggestions for amendments and changes in the respective legal acts, proposals for language teaching and learning strategies as well as for raising awareness on language issues among general public. In order to evaluate the language situation and its dynamics, it is necessary to confront the current language legislation and statistical data on language skills in the country with subjective factors as language attitudes. Language attitudes determine feelings towards our language and other languages; they are formed by historical memories, stereotypes, prejudices, flow of information or disinformation, the impact of opinion leaders, etc., having an effect on language use in definite sociolinguistic functions. The project analyses the ways language attitudes are related to identity – the sociohistorical way to refer to qualities of sameness in relation to a person's connection to others and to a particular group of people speaking one or another language.

Key words: *language, identity, official language, language policy, language attitudes*

Kopsavilkums

Valodas kā identitātes pamatelementa uztvere: lingvistiskās attieksmes izpētes perspektīvas Latvijā

2018. gada decembrī pieņemtās Valsts pētījumu programmas „Latviešu valoda" (VPP-IZM-2018/2-0002) virsmērķis ir stiprināt latviešu valodas – Latvijas identitāti un valsts vērtības veidojošā pamatelementa – ilgtspēju, lingvistisko kvalitāti un konkurētspēju Latvijā un pasaules valodu kontekstā. Šī mērķa īstenošanai svarīgi gan turpināt latviešu valodas struktūras, leksikas, semantikas, vēstures izpēti, gan analizēt valodas funkcionēšanu sabiedrībā, izvērtējot ne tikai statistiskos rādītājus valodu prasmes un lietojuma jomā, bet arī lingvistisko attieksmi. Vienā no desmit programmas apakšprojektiem tādēļ tiek apzināti subjektīvie faktori valodas situācijas uztverē, kā stereotipi, tradicionāli priekšstati, informācijas vai dezinformācijas apjoms, viedokļu līderu ietekme uz sabiedrisko domu. Lai izvērtētu valodas situāciju un tās dinamiku noteiktā laikposmā, valstī pastāvošais tiesiskais regulējums valodu jomā analizējams kopsakarā ar minētajiem subjektīvajiem faktoriem, lai noteiktu lingvistiskās attieksmes ietekmi uz valsts valodas lietošanu vai nelietošanu noteiktās sociolingvistiskās funkcijās. Rakstā sniegts arī ieskats vienā no galvenajiem lingvistiskās attieksmes veidošanās aspektiem – valodas kā identitātes elementa uztverei un traktējumam.

Atslēgas vārdi: *valoda, identitāte, valsts valoda, valodas politika, lingvistiskā attieksme*

*

State Research Program "The Latvian Language"

In 2018, the new State Research Program "The Latvian Language" (2018–2021) was launched. The goal of the program is to develop human capital, expand knowledge base of Latvian and Liv research and development in linguistics and neighbouring sciences, expand language resources digitalization and analysis, thus ensuring the necessary accessibility of research results to the public, as well as contribute to the domains of education and language acquisition and strengthen the role and functions of the state/official language [Rīkojums 2018].

The program consists of 10 sub-projects covering the most important fields of language study. Along with the research in language ontology, grammar, onomastics, lexicography, language acquisition, regional studies, sociolinguistic research will be carried on. The goal of sub-project No 2 (Sociolinguistics) is to provide theory-based recommendations for further development of language policy as important part of domestic policy in Latvia including suggestions for amendments and changes in the respective legal acts, proposals for language teaching and learning strategies as well as for raising awareness on language issues among general public.

In order to implement the main goal, three research tasks have been formulated.

1. To study the theoretical aspects of identity concept and its linguistic components against the background of global and regional sociolinguistic processes; to compare language attitudes in Latvia and other multilingual countries.
2. To analyse the popular perception of language/languages in mass media and social networks in Latvia; to identify myths and stereotypes about language within different social groups.
3. To make recommendations for policy-makers concerning the co-existence of languages in Latvia and strengthening of the positions of the State language.

The goal of the sub-project will be achieved by parallel research in two directions: *quantitative analysis of the dynamics of language situation* (*monitoring*) (Latvian language skills among various social groups, language use in certain sociolinguistic functions) and *qualitative studies of language attitudes* (including the public opinion about language issues, linguistic stereotypes, etc.). Taking into account the previous experience gained over more than thirty years of sociolinguistic panel research in Latvia (the first survey dates back to 1987) [Drīzule, Gerentoviča 1990], the *research hypothesis* is as follows: the maintenance and competitiveness of the Latvian language depends on its usage in all significant sociolinguistic functions, and this usage largely depends on language attitudes.

Monitoring the language situation in Latvia

Latvia is one of the few European countries that has a long-standing experience of constant monitoring of the language situation. According to a certain system, the changes of language uses in significant sociolinguistic functions have been documented since 1995 (partially from 1987). The main researchers involved in sub-project No 2 have been involved in several previous projects resulting in collective monographs, e.g.: *The Language Situation in Latvia. Sociolinguistic Survey. Part 1. Language Use and Attitudes among Minorities in Latvia*. Ed. I. Druviete. Rīga: Latviešu valodas

institūts, 1995; *Latviešu valoda 15 neatkarības gados. Lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences* [The Latvian language during 15 years of independence, Language situation, attitudes, processes, tendencies]. Ed. M. Baltiņš, I. Druviete, A. Veisbergs. Rīga, Valsts valodas komisija, 2007; *Valsts valodas likums: vēsture un aktualitāte* [The Official State Language Law: History and Present State]. Ed. I. Druviete. Rīga: Valsts valodas aģentūra, 2008. The results of these research projects had influenced the development of the *Law on Official State Language* (1999) as well as the other legal acts, and have formed the background for changes in education policy, in transition to Latvian as the main language of education in particular.

Regular investigation of language situation is the only way to evaluate the results of the language policy and to plan its forthcoming tasks. Research and monitoring of the language situation carried out by the Latvian Language Agency serves as a basis to define with greatest precision the most urgent tasks in the implementation of language policy in short and longer term. Monitoring of the language situation in Latvia for more than 30 years has accumulated a lot of evidence that the main problems encountered during the *de facto* establishing of the official State language have much more to do with language attitudes than with proficiency of the Latvian language [Language situation 2016]. The research of state language situation had been conducted in accordance with the Guidelines of the State Language Policy [Guidelines 2015]. The next issue of the sociolinguistic survey to be published in 2021 is under preparation, as well as the updated version of the Guidelines of the State Language Policy (2021–2030).

The first attempts to provide a complex analysis of the sociolinguistic aspects of national identity have been included in the previous State Research Programme "Letonika (Latvian Studies): Studies of History, Languages, Culture and Values" Project No. 3, "Studies of the Latvian language in the context of 21st century research". As a result of this research, a collective monograph "Nacionālās identitātes sociolingvistiskie aspekti/ Sociolinguistic Aspects of National Identity" has been published [Druviete (ed.) 2018].

Sociolinguistic triangle: language skills, language use, language attitudes

In his seminal monograph *Language Management*, Bernard Spolsky assumes that language policy has three interrelated but independently describable components: practice, beliefs, and management. Practice (statistical data and observations about language skills and language use) and management (linguistic legislation, activities of governmental institutions and NGOs) have been widely described and discussed both in scholarly publications and press in Latvia. The third component – according to Spolsky, *"beliefs about language, sometimes called an ideology"* [Spolsky 2009: 4], in other words, language attitudes, has not been appreciated enough when speaking about the language situation in Latvia. However, as Gunta Kļava emphasizes in her foreword to the publication of 2016 survey, *"when we consider the sensitive nature of language and questions relating to language, various opinions and even stereotypes within society play a significant role"* [Kļava 2017: 7].

Language attitudes may be described as a complex of subjective factors characteristic of different ethnicities, social groups or individuals, perception of different languages or language varieties, as well as evaluation of language policy measures implemented

by governmental institutions. Therefore, along with the regular monitoring of language skills and language use in Latvia, it is necessary to pay special attention to the analysis of language attitudes and linguistic behaviour. Language attitudes have been formed under the influence of historical and geopolitical processes and global informational space, therefore their impact on the public opinion on language issues needs to be analysed.

As Marko Dragojevic writes,

"Language attitudes can be socialized through various agents, including educators, peers, family, and the media. Because language attitudes are learned, they are inherently prone to change. Language attitudes may change in response to shifts in intergroup relations and government language policies, as well as more dynamically as a function of the social comparative context in which they are evoked. Once evoked, language attitudes can have myriad behavioral consequences, with negative attitudes typically promoting prejudice, discrimination, and problematic social interactions" [Dragojevic 2017].

As a matter of fact, there is an inseparable link between language attitudes and identity issues. This interaction is quite complex when described in scholarly terms, but its role in language use and in the updating of language policy in Latvia has been of great significance. Therefore we have to analyse the impact of identity issues to the wider phenomenon of language attitudes.

Language attitudes and identity issues

During our previous research, we tried to formulate the inseparable ties between such notions as *language attitudes* and *individual/social identity* [Druviete (ed.) 2018]. In European research, the term *identity* and the understanding of its meaning and usage are not universally accepted [Ehala 2018; Krauss 2018]. Some scholars consider that the term *identity* has been overexplored during recent decades – in politics, academic research, mass media, and even everyday discourse. Most researchers, however, accept the definition that identity is recognised as the central element in the self-awareness of every person. This allows an individual to perceive oneself as being different from and at the same time bonded with others, thus creating a group identity. Among the diverse factors of belonging, the most evident and notable are race, sex/gender, age, social class, state of health, sexual orientation, religious affiliation, ethnicity, and language. These elements naturally overlap and in some cases may merge. In any case, language has to be included among the constituent elements of identity. It may be stated as a working hypothesis that for Latvians language is the central identity factor.

In Latvia, the term *national identity* has been used with high frequency. During the years 2010–2013, the research on national identity was proclaimed as an academic priority, and a special National Research programme "National Identity (language, Latvian history, culture and human security)" was launched. Its mission was to create a pool of knowledge ensuring deep and complex understanding of national identity in the 21st century Latvia, taking into account not only its historical and cultural heritage, but also social, economic, political, and cultural changes. The main goal of the programme was to develop guidelines for sustaining Latvian national identity in the future. Researchers representing various fields and institutions carried out innovative and multidisciplinary analysis of national identity and its components, taking into account

the status of the Latvian language, history of Latvia, culture, and security issues. Much attention has been paid to the plurality of identities and to the ways in which regional, national, European, and global identities interact and influence the development of society. Within this programme, project No. 3, "Language – the basis of national identity" dealt with linguistic and sociolinguistic aspects of identity.

In 2011, the Cabinet of Ministers of the Republic of Latvia adopted *Guidelines of National Identity, Civil Society and Integration Policy (2012–2018)* [Guidelines 2011]. National identity was described in the official English version of this document as *"a part of a person's identity connecting him or her with other persons having similar national cultural features. Language, the body of values, models of behavior and cultural symbols and social memory are the foundation on which a person's affinity with a nation and mutual unity of those belonging to a nation are formed and maintained. National identity includes the idea of each nation's uniqueness but not its superiority, distinctiveness from other nations, the idea of mutual community of the people belonging to a nation, and the idea of a nation's continuity"* (p. 5).

Constitution as indicator of language-as-identity perception

Most countries implement overt or covert identity-constructing policies – *"identity construction is frequently used as a political strategy, as part of the protection of the traditional language communities"* [Janssens 2018: 65]. Therefore the first level in order to analyze identity component in language attitudes would be the overview of legislation, the Constitutions in particular.

Constitution is the fundamental law of the State that establishes the character of a government by defining the basic principles to which a society must conform; by describing the organization of the government and regulation, distribution, and limitations on the functions of different government departments; and by prescribing the extent and manner of the exercise of its sovereign powers. Preamble is the introduction to the constitution.

It presents the history behind the constitution's enactment, as well as the nation's core principles and values. L. Orgad states:

"Do preambles have a point? They surely do. For a long time, preambles have been disregarded as symbolic statements. In a global perspective, this premise is no longer valid. A growing number of countries have legalized the language of the preamble. The preamble's rights and principles have become more and more legally enforceable, rights that lawyers can bring to court (whether this is a desirable practice is a separate question). And yet, preambles are not simply legal provisions, like the other provisions of the constitution. The motives for writing preambles, their design process, and their sociological functions are different. The preamble's purpose is not only – perhaps not mainly – to guarantee rights or provide legal arguments but to set down the basic structure of the society and its constitutional faith. In no other place than the preamble is the constitutional understanding of the founding fathers and the national creed so clearly reflected" [Orgad 2010: 738].

Within the project "Constitute", constitutions of 194 countries have been analysed (https://www.constituteproject.org/search?lang=en). There are preambles in 167 Constitutions, and very few Constitution Preambles mention language. There are two

main groups of states having language(s) mentioned in the Preambles: 1) African or Pacific States proclaiming independence during the 20th century (e.g. Cameroon, Vanuatu) and 2) European nation-States (e.g. Spain, Hungary, the Baltic States). For instance, the Constitution of Lithuania states: *"The Lithuanian Nation [..] having preserved its spirit, native language, writing, and customs, [..] the will of the citizens of the reborn State of Lithuania, approves and declares this Constitution"* (http://www.opbw.org/nat_imp/leg_reg/lithuania/constitution.pdf), the Constitution of Estonia:

"With unwavering faith and a steadfast will to strengthen and develop the state which embodies the inextinguishable right of the people of Estonia to national self-determination and which was proclaimed on 24 February 1918, which is founded on liberty, justice and the rule of law, which is created to protect the peace and defend the people against aggression from the outside, and which forms a pledge to present and future generations for their social progress and welfare, which must guarantee the preservation of the Estonian people, the Estonian language and the Estonian culture through the ages, the people of Estonia, on the basis of § 1 of the Constitution which entered into force in 1938, and in the referendum held on 28 June 1992, have adopted the following Constitution" (http://www.legislationline.org/documents/section/constitutions).

In 2014, the Republic of Latvia joined most of countries having at least some introductory statement of the purpose or spirit of their Constitutions. In the Preamble of the Constitution of Latvia, the Latvian language has been mentioned three times making Latvia a unique case. Preamble of the Constitution of Latvia states:

"The State of Latvia, proclaimed on 18 November 1918, has been established by uniting historical Latvian lands and on the basis of the unwavering will of the Latvian nation to have its own State and its inalienable right of self-determination in order to guarantee the existence and development of the Latvian nation, its language and culture throughout the centuries, to ensure freedom and promote welfare of the people of Latvia and each individual. Since ancient times, the identity of Latvia in the European cultural space has been shaped by Latvian and Liv traditions, Latvian folk wisdom, the Latvian language, universal human and Christian values. Loyalty to Latvia, the Latvian language as the only official language, freedom, equality, solidarity, justice, honesty, work ethic and family are the foundations of a cohesive society. Each individual takes care of oneself, one's relatives and the common good of society by acting responsibly toward other people, future generations, the environment and nature".

Does it point to some special position of the Latvian language within the complex phenomenon of (national) identity? The Preamble was created at this particular time to reflect the given historical situation, and to make it clear that Latvia upholds European values [Levits 2013; Pleps 2014]. It also witnesses the efforts for creating identity-construction policies which need to be analysed together with all the other elements of language attitudes.

Conclusion

The results of the subproject will be important in the appraisal of the impact of global, regional, and national processes in the context of the Latvian language situation development. These results will help measure the positive and negative dynamics of

the language situation and define specific tasks to solve in terms of the language policy. Upon confirmation of the hypothesis that language attitude has a determinant role in ensuring the acquisition and use of a language, concrete recommendations will be made for developing positive language attitudes in all social groups by using different techniques for influencing these attitudes.

LITERATURE

Dragojevic, M. Language Attitudes. *Oxford Handbooks Online*. Available: https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-437 [accessed 10.02.2020].

Drīzule, V., Gerentoviča, V. *Valodu sociāli funkcionālā stratifikācija komunikatīvajās sfērās*. Manuskripts. Rīga: Valodas un literatūras institūts, 1990.

Druviete, I. (ed.). *Nacionālās identitātes sociolingvistiskie aspekti.* Rakstu krājums/ *Sociolinguistic Aspects of National Identity*. Zinātniskā redaktore Ina Druviete. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2018. 352 lpp.

Ehala, M. *Signs of Identity. The Anatomy of Belonging*. London/New York: Routledge, 2018.

Guidelines of National Identity, Civil Society and Integration Policy. Available: https://www.km.gov.lv/uploads/ckeditor/files/Sabiedribas_integracija/Petijumi/En_Pamatnostad.pdf [accessed 10.02.2020].

Janssens, R. The impact of mobility and migration on the identity-constructing policy in Brussels. *The Politics of Multilingualism. Europeanisation, Globalisation and Linguistic Governance*. Ed. by P. A. Kraus, F. Grin. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2018, pp. 65–87.

Kļava, G. Foreword. *The Language Situation in Latvia: 2010–2015. A sociolinguistic study*. Scientific Editor: L. Lauze, Editor-in-Chief: G. Kļava. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017.

Kraus, P. A. From glossophagic hegemony to multilingual pluralism? Re-assessing the politics of linguistic identity in Europe. *The Politics of Multilingualism, Europeanisation, Globalisation and Linguistic Governance*. Ed. by P. A. Kraus, F. Grin. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2018, pp. 89–109.

Language Situation in Latvia 2010–2015. A Sociolinguistic Study. Rīga: Latvian Language Agency, 2016. Available: https://valoda.lv/en/wp-content/uploads/2017/10/LSL_ENG_2017_web.pdf) [accessed 10.02.20120].

Levits, E. Izvērstas Satversmes preambulas iespējamā teksta piedāvājums un komentārs. [Draft of possible text of a Constitutional Preamble for discussion] *Jurista Vārds, 2013,* 39 (790): 8–19.

Official Language Policy Guidelines for 2015–2020 (informative part). Available: http://www.vvc.gov.lv/export/sites/default/docs/LRTA/Citi/Official_Language_Policy_Guidelines_for_2015x2020.pdf [accessed 10.02.2020].

Orgad, L. The preamble in constitutional interpretation. *International Journal of Constitutional Law*, 2010, Vol. 8 (4), pp. 714–738.

Pleps, J. The fundamental values of the Latvian constitutional order: some thoughts about the intentions of the constitutional legislator. 2014. Available: http://constitutional-change.com/the-fundamental-values-of-the-latvian-constitutional-order-some-thoughts-about-the-intentions-of-the-constitutional-legislator/ [accessed 12.02.2020].

Rīkojums 2018 – Ministru kabineta rīkojums Nr. 465, Rīgā 2018. gada 2. oktobrī (prot. Nr. 44 42. §). Par valsts pētījumu programmu „Latviešu valoda". Pieejams: https://likumi.lv/ta/id/301965-par-valsts-petijumu-programmu-latviesu-valoda [accessed 05.04.2020].

Larisa IĻINSKA, Oksana IVANOVA
(Riga Technical University)

Some Aspects of Colour Concept Application in Architecture

Summary

Some Aspects of Colour Concept Application in Architecture

Architecture as any type of art can be regarded as a multimodal sign system. Two main sign systems of architecture can be distinguished: *verbal language*, the language of professional terms, notions, concepts and categories; and *the language of architectural medium*, i.e., special language that allows expressing the artist's informative, decorative, or symbolic intent in the composition.

The integral part of studies in architecture also focuses on colour. The impression created by means of colour concept depends on such factors as form, space, distance and the angle of view. Multimodal elements of architecture provide better understanding of why all of them are considered together and what meanings they convey as a whole. The results obtained may be used for further study of the evolution of colour terms in different thematic fields.

Key words: *colour concept, architecture, multimodal analysis, meaning representation, intersemiotic meaning*

Kopsavilkums

Daži krāsas koncepta pielietojuma aspekti arhitektūrā

Arhitektūru kā jebkuru mākslas veidu var uzskatīt par multimodālu zīmju sistēmu. Var izdalīt divas galvenās arhitektūras zīmju sistēmas: *verbālo valodu*, profesionālo terminu, jēdzienu un kategoriju valodu, un *arhitektūras vides valodu*, t. i., īpašo valodu, kas ļauj izteikt mākslinieka informatīvo, dekoratīvo vai simbolisko nodomu kompozīcijā.

Arhitektūras izpētes neatņemama sastāvdaļa ir krāsa. Krāsas koncepta radītais iespaids ir atkarīgs no tādiem faktoriem kā forma, telpa, attālums un skata leņķis. Multimodālie arhitektūras elementi sniedz labāku izpratni par to, kāpēc tie visi tiek skatīti kopā un kādas nozīmes tie kopumā nodod. Iegūtos rezultātus var izmantot turpmākai krāsu terminu evolūcijas izpētei dažādās tematiskajās jomās.

Atslēgas vārdi: *krāsu koncepts, arhitektūra, multimodāla analīze, nozīmes atveide, intersemotiskā nozīme*

*

Introduction

Architecture is based on the knowledge of art, science, technology, and humanities. Nowadays with the emerging knowledge in scientific fields and the rise of new materials and technologies, architecture has become modern, avant-garde and stylish, and even more concentrated on the perception of colour, beauty, and aesthetics. Architectural works are usually perceived as cultural symbols and works of art. Based on its impact on emotions, associations, and interpretation, colour plays an important role in architecture. The appropriate choice of colours allows achieving the desired colour effects, which can be positive, negative, or neutral. Colour as a magical phenomenon has both

visual and psychological effect on people as colours can trigger different emotions and associations, as well as influence human perception. Nothing is more significant and, at the same time, subjective than the perception of colour. The concept of colour, its perception, categorisation, and application in architecture have been considered by prominent scholars [Elliot and Maier 2014; Wolfrom 1992] in terms of historical and cultural aspects.

As any type of art, architecture is considered to be a multimodal sign system. Architecture contains visual, verbal and non-verbal signs and it may be viewed from the perspective of multimodality. The impression created by means of colour in architecture depends on such factors as space, form, distance, and the angle of viewing. The present paper aims at examining the evolution and transformation of colour in meanings in relation to multimodal characteristic of architecture as an art and craft.

Architecture as an art and craft

Architecture as an art is focused on aesthetic and spiritual aspects, but as a craft it transfers potential processes and applications of the architectural design. Colour is among primary elements of architecture. Many essays, articles, and books describing the meaning of colour in architecture have appeared and, thus, the relationship between colour and architecture has been described at many levels, which contain the interaction of many semiotic modes of communication. Some examples are provided below.

- *Colour and psychology*. The secret codes of colour are concerned with psychology, symbolism and even mysticism [Meerwein et al. 2007; Riley 1995]. It is known that colour can determine human behaviour, influence mood, change heart rate and temperature, as well as alter the perception of time. Despite the obvious optical reaction to colour, it is in fact the reaction to the energy of light waves. The idea that architects can make a positive impact on human lives through colour choices was of great interest for psychologists: *"Colours that are generally considered warm are red, orange and yellow while cool colours are shades of blue and green. There are a number of accepted medical theories proving the perception of temperature with respect to colours."* [Mahnke 1996]. According to colour theory, all colours may appear cool or warm depending on the colour they are mixed with. Like colour perception, colour harmony, colour symbolism, and other psychological aspects of colour depend on culture, country, and historical period.
- *Colour emotions*. Some colours may be associated with several different emotions and some emotions are associated with more than one colour. In architecture, colours can elicit an emotional response, conscious or unconscious. Conscious symbolism develops through personal experiences. There are some universal associations that surprisingly coincide across cultures. Unconscious reactions may originate out of our genetic imprinting or may also be triggered by a former personal experience. Colour identifies, colour sings, colour is sexy and lifts up and feeds human spirit and soul respectively [Wilhide 2006]. Colours in architecture create one's world and reflect one's feelings, both spiritually and emotionally. Colour emotions also depend on context (sometimes create a new context) since they are almost never seen in isolation. For example, great cities are always creative and express a variety of thoughts, forms, colours, and emotions.

- *Colour perception*. Cognitive psychology is concerned with such mental processes as perception, thinking, sense, impression, intuition, and awareness. *"Early in colour science, psychological studies on colour naming and colour memory recognised cognitive aspects of colour. [..] the distinction between the perceptual and cognitive aspects of colour"* [Derefeldt et al. 1997: 165]. In architecture, colour is almost never seen as it is in reality because colour may affect the size, form, space, and shape of the construction, which means that colour is able to create visual illusions. Colour effects create new levels of perception. Perception *"makes colour symbolism a powerful tool in communication of a wide range of meanings, evoking networks of associations and triggering a myriad of emotions"* [Iļinska et al. 2017: 348]. The way we actually perceive colour depends on its cognitive aspects. In modern studies, it has been proved that the relation between colour parameters and colour perception can be established by artificial neural network technique [Chen & Chen 2008].
- *Colour and space*. In architectural design, where the main aim is the creation of space, perception of space is most important. Colours have an impact on the perception of space applied in the context of architectural structures. Colour can rearrange the space in different ways. For example, *"large dark areas that are in contrast to their surroundings usually reduce or blur the perceived dimensions of the space"* [Schultz et al. 2018: 135]. The interrelation of coloured surfaces within the space provides it with individual characteristics. Thus, white, black, grey colours are often considered a better choice in modern architecture. Architects work with strong black-white contrast. However, many modern architects believe in the benefits of colour in architecture. A colour concept using the opposite principle can be very effective and impressive. The idea of using colour in modern architecture, as inspired by paintings, appeared in the 1920s. With the appearance of these architects, the use of colour in space concerned more about the perception of space, but not by using colour as a decorative element. Constructivism and Expressionism were the movements using colour as a basis for conceptual design. The use of bright colours is usually affected by cultural traditions of a country. For example, Barragan [2003: 17], states concerning his activity as an architect, *"colour and light have always been a crucially important constant. Both are basic elements in the creation of an architectural space"*. His native city Mexico is covered with bright buildings (e.g. red, pink, and turquoise) producing a positive atmosphere. Barragan used colours in his buildings to evoke different feelings and create a dreamlike atmosphere. Considering the way colour is perceived in architecture today, moving away from the idea of colour use as an exclusively decorative element, it may be concluded that application of colour in architecture will be even more important in future.
- *Colour and distance*. Distance is an important element in connection to architecture. The exploration has been performed in different directions: distance as architectural design in terms of dimensions, architectonic elements and perception; the ancient Greek way of building. Ancient Greek architecture is distinguished by its structure and decoration. In the case of temples, each building appears within the landscape to be a sculptural entity raised on high ground in such a way that

the change in colour can be perceived with the ever-changing light of day. The building might be observed from a large distance and from different points of view.

- *Colour and form.* The interrelation of colour and form can change the design intent by modifying features of space, create illusions and make changes in perception. Colour highlights forms, volumes, and spaces. Hamlin [1955] asserted that *"a building's appeal to the senses is produced by two things only: the play of light and shades over varied surfaces and colour of the material of which it is composed"*. Another important aspect is that principles of geometry and hierarchy in the space define the perception of colours used in buildings, especially in the interior and exterior design. Works of architecture can be better perceived by the approved criteria of form and colour. Effect of colour depends on its position whether it is located on the ceiling, wall, or floor, as colours can change when facing light.
- *Colour and design* (planning and designing of streets, parks and open spaces, as well as constructing buildings). *"The combination of colour and design is not so much a choice of theme, but a choice of perception"* [Wolfrom 1992: 7]. Design is often inspired by interactions of colours, blending of colours, and colour contrasts. It should be noted that, in design, strong colour contrasts may generate both positive emotions and visual irritation. Colour plays a very important role in architecture as an artistic production and studies on colour have received empirical interest in recent times [Elliot and Maier 2014]. Colours are the most essential parts of any design as they represent an inner sense of any construction and affect communication. Colours for building evoke personal taste preferences and meanings. Architects must also be aware of the cultural significance of colour while designing.
- *Colour and culture.* In the cognitive approach to culture, the cultural phenomena to which linguistic forms refer are represented in the format of mental structures that appear to exist in the minds of certain culture representatives. Culture is embodied in the form of cognitive models that condition people's interpretations of the outer world phenomena [Katan 1999: 18]. The relationship between architecture and culture has been studied for many years. In modern literature, culture is often viewed as that complex whole, which includes knowledge, beliefs, art, morals, law, customs, and other capabilities acquired by man as a member of society, or as *"the mental programming of the mind"* [Hofstede et al. 2010], or as *"a symbolic web of meanings"* [Biernacki 2000]. Colour is in constant reinterpretation of itself especially from the human perspective. It is evident that every colour carries unique meanings and connotations of meanings in different periods of time and socio-cultural contexts.

Two main sign systems of architecture

Two main sign systems of architecture can be distinguished: *the language of architectural medium* (including space, form, distance, design), i.e., special language that allows expressing the artist's decorative, informative, or symbolic intent in the structure or composition; and *the humanities* (philosophy, psychology, cognitive linguistics, verbal language) – the language of professional terms, notions, concepts, and categories. Taking into account the rapid development of modern architectural science and technology, there is an obvious need for the introduction and creation of new terms. In the

present research, we make a distinction between the notions of colour term and colour-based term. A colour term refers to a colour or comprises the lexeme 'colour', whereas a colour-based term is a term that has a colour attribute, for example, *sea-blue space, radiant yellow energy*, or is created on associations with different colours, such as *tomato blot, flaming flame images, pastel colours (pale colours), star sapphire wall, pure darkness of the blue sapphire*. Many colour terms are created by analogy or coined using various stylistic devices, for example, personification, such as: *colour interacts, colour develops, colour dominates, colour shapes, colour highlights*. There is also a tendency of meaning extension of colour terms by metaphorisation, as the language of architecture has become less formal, more expressive and cross-disciplinary. Most of colour-based terms are stylistically marked and even symbolic; their connotational meanings are determined by the cognitive aspects of colour perception.

The application of colour terms in architecture depends on the constant evolution of the language of architecture and results in the creation of basically infinite number of meanings organised according to characteristics of the thematic field. Colour terms can define material concepts, for example: *colour island*, *colour composition*, *colour installation*, *colour area*, *colour structure*, *colour zone*, and also define abstract notions, such as: *colour concept, colour emotion*, *colour world*, *colour image*, *colour context*, *colour effect*, etc. The criteria of colour concept may be different. We distinguish basically infinite number of meanings in different characteristics of colour created according to the constraints of the field of architecture, such as: *contrasting colours*, *chromatic colours*, *complementary colours*, *changeable colours*, *primary* and *secondary colours*, *warm* and *cool colours*, *bright* and *pale colours*, *identical colours*, and *non-colour*. Eco [1985: 160] emphasised the importance of cultural aspects regarding the perception of colour terms, as well as noted that the concept associated with a specific colour term might vary from person to person, from country to country, depending on the scope of inherent and acquired factors.

The multimodal analysis of the elements inherent in architecture includes not only the analysis of communication in all of its forms, but is also concerned with the special field that contains the interaction of many semiotic resources or "modes" of communication [O'Halloran and Smith 2010]. According to Royce [1999], to create intersemiotic meanings, different meaning-making resources should be used. The relationship among various semiotic systems in the language of architecture increases respectively with the number of modes involved. It is important to realise that, while interpreting multimodal texts, all the information perceived through different semiotic modes is integrated and processed by recipients as a unified whole [Kress 2010]. For example, in architecture, the density of space can be created with the help of colour intensity. Such an effect can be attained by means of the interaction of colour and form of the composition. The communicative approach to interpretation of the contemporary language of architecture means that the perception of it can only be achieved through the configuration of different semiotic modes creating new, additional (often implicit) meanings. It should be noted that, to decode information conveyed by different modes in architecture, one should possess not only cognitive, semantic and pragmatic, but also semiotic competence.

Concluding remarks

The multimodal analysis of the elements in architecture within the framework of linguistic and cultural semiotics investigates the modes of representation that architects use to convey thoughts, associations, and ideas. Effective multimodal authors creatively use modes in various configurations to convey the intended meaning by shifting the emphasis between various modes throughout the text.

Architecture outlines different levels in which we perceive and experience colours. Perception of colour terms depends on values, experiences, individual preferences, and cultural background. Colours take on different meanings according to the historical or cultural period.

Application of colour terms in architecture contributes to the constant evolution of the language of architecture and results in the creation of an infinite number of meanings organised following the rules and limitations of the given thematic field.

Interpretation of meanings in such a multimodal text as architecture requires attention to each of its elements to better understand why they are considered together and what meanings they convey as a whole.

LITERATURE

Barragan, L. *Barragan: The Complete Works*. New York: Princeton Architectural, 2003. 232 p.

Biernacki, R. Language and the shift from signs to practices in cultural inquiry. *History and Theory, 39*, 2000, pp. 289–310.

Chen, Y., Chen, Z. Analysis and evaluation of colour perception. *International Journal of Clothing Science and Technology, 20* (3), 2008, pp. 184–191.

Derefeldt, G., P. Menu, J., Swartling, T. Cognitive aspects of colour. *Human Vision and Electronic Imaging*, 1995, pp. 16–24.

Eco, U. How culture conditions the colours we see. M. Blonsky (ed.), *On Signs: A Semiotics Reader*. Oxford: Basil Blackwell, 1985, pp. 157–175. Meerwein, G., Rodeck, B. Mahnke, F. H. *Colour – Communication in Architectural Space* (4th rev. ed.). Berlin: Birkhäuser Verlag AG, 2007, 152 p.

Elliot, A. J., Maier, M. A. Perceiving colour on psychological functioning in humans. *Annual Review of Psychology, 65*, 2014, pp. 95–120.

Hamlin, T. *Architecture – An Art for All Men*. New York: Columbia University Press, 1955, p. 102.

Hofstede, G., Hofstede, G. J., Minkov, M. *Cultures and Organizations: Software of the Mind* (rev. 3rd ed.). New York: McGraw-Hill, 2010, 561 p.

Iļinska, L., Platonova, M., Smirnova, T. Green light for terminology development. *Terminological Approaches in the European Context*. UK: Cambridge Scholars Publishing, 2017, pp. 348–364.

Katan, D. *Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester: St Jerome Publishing, 1999, 271 p.

Kress, G. *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. London: Routledge, 2010. 212 p.

Mahnke, F. H. *Colour, Environment, and Human Response: An Interdisciplinary Understanding of Colour and its Use as a Beneficial Element in the Design of the Architectural Environment*. Canada: John Wiley and Sons, 1996. 233 p.

O'Halloran, K. L., Smith, B. A. *Multimodal Text Analysis*, 2010. Available: http://multimodal analysis-lab.org/_docs/encyclopedia/01Multimodal_Text_Analysis-O'Halloran_and_Smith.pdf

Riley, Charles A. II. *Colour Codes: Modern Theories of Colour in Philosophy, Painting and Architecture, Literature, Music, and Psychology*. Hanover: Press of New England, 1995. 307 p.

Royce, T. *Visual-Verbal Intersemiotic Complementarity in the Economist Magazine*. Unpublished doctoral dissertation. England: University of Reading, 1999. Available: http://www.isfla.org/Systemics/Print/Theses/RoyceThesis/

Schultz, K., Wiedemann-Tokarz, H., Herrmann, E. M. *Thinking Colour in Space: Positions, Projects, Potentials*. Basel: Birkhauser, 2018. 366 p.

Wilhide, E. *Light Your Home: A Comprehensive Guide to Practical and Decorative Lighting*. London: Conran Octopus Publishing Group, 2006. 192 p.

Wolfrom, J. *The Magical Effects of Colour*. California: C & T Publishing, 1992. 132 p.

Natalia PITOLINA, Anna KUZMICHENKO
(Pskov State University)

Conceptual Metaphor of FIRE in Ecological Discourse

Summary

Conceptual Metaphor of FIRE in Ecological Discourse

This article is written at the intersection of linguistics and ecology. Fire is seen as a conceptual metaphor reflecting national consciousness on the one hand and collective consciousness on the other. Presented hierarchy of conceptual metaphors of fire reflects the overall dynamics of the processes of human's cognition and interaction with the world and nature, and in the context of current global climate and economic transformations allows to recognize the conceptual metaphor of fire as the unit of ecological consciousness. The problem of the article also involves the study of fire as a mental construct. As a result of the analysis of the data of the BBC News, some basic properties of fire, reflecting the ambivalent nature of the element underlying the metaphorical projection, are distinguished. Special emphasis is laid upon the ecological discourse by which the authors understand any text whose topic is connected with nature and environmental problems. Besides, such texts can both reflect and structure evolution of ecological consciousness. The analysis of the English-language articles from the *BBC News* devoted to forest fires allows us to identify a universal metaphorical model in which fire is compared to enemy. At the same time, the article presents some positive observations indicating that this model is being rethought and new environmental conceptual metaphors come into being. It is concluded that the basic conceptual models of fire, represented by binary oppositions, are universal concepts of ordinary consciousness, but their interpretation depends on extralinguistic (environmental) factors, that leads to a change in the ecological paradigm of consciousness.

Key words: *conceptual metaphor, ecocentric ecological consciousness, ecological conceptual metaphor, ecological consciousness, ecological factor, fire*

Резюме

Концептуальные метафоры ОГНЯ в экологическом дискурсе

Данная статья написана на стыке лингвистики и экологии. Огонь рассматривается как концептуальная метафора, отражающая национальное сознание, с одной стороны, и коллективное – с другой. Представленная иерархия концептуальных метафор ОГНЯ отражает общую динамику познавательных процессов человека и его взаимодействие с миром и природой, и в контексте глобальных климатических и экономических изменений позволяет признать концептуальные метафоры ОГНЯ единицей экологического сознания. Проблематика статьи также включает изучение огня как ментального конструкта. В результате анализа текстов BBC News выделяются базовые свойства огня, отражающие амбивалентную природу элемента, лежащего в основе метафорической проекции. Особое внимание уделено экологическому дискурсу, под которым авторы понимают любой текст, связанный с природой и проблемами окружающей среды. Кроме того, подобные тексты и отражают, и определяют эволюцию экологического сознания. Анализ англоязычных статей BBC News, посвященных лесным пожарам, позволяет выделить универсальную метафорическую модель, в которой огонь сравнивается с врагом. В то же время, в статье представлены и некоторые положительные наблюдения о переосмыслении данной модели, а также о появлении новых экологических метафорических моделей. Авторы делают вывод

о том, что базовые концептуальные модели огня, представленные бинарными оппозициями, – универсальные концепты обыденного сознания, но их интерпретация зависит от экстралингвистических факторов (факторов окружающей среды), что ведет к изменению в экологической парадигме сознания.

Ключевые слова:*концептуальная метафора, экоцентрическое экологическое сознание, экологический дискурс, экологическое сознание, экологический фактор, пожар*

*

Ecological linguistics is known to be one of the most developing paradigms of contemporary linguistics. It unites several sciences – ecology, sociology, and linguistics. Ecolinguistics emerged in the 1970s when the American sociolinguist E. Haugen published the book *The Ecology of Language: Language Science and National Development* (1972). Since then, ecolinguistics has continued to gain momentum. The English-born Australian linguist M. Halliday provided the stimulus for linguists to consider the ecological context and consequences of language. Among other things, the challenge that M. Halliday put forward was to make linguistics relevant to the widespread destruction of the ecosystems that life depends on. The researcher wondered to what extent language could make ecological problems more intelligible for man. M. Halliday also introduced the term *language ecology* which considers languages and texts in terms of their being ecological [Halliday 1990:7]. Another name worth mentioning is that of Austrian linguist A. Fill. The researcher discriminates between different domains and terms of ecolinguistics [1996].

In the 2000s, Russian linguists brought the problems of ecolinguistics into sharp focus, too. They have made the ecological discourse the major object of their research [Zajceva, Ivanova et al]: "*The ecological discourse is a complex phenomenon which is both a kind of social communication, based upon man's verbal and mental activity, and a collection of ecological texts (scientific, publicistic, literary, official etc.) that shape the recipient's ecological consciousness*." [Zajceva 2014: 28]

Hence, the main criterion which makes ecological discourse possible is that of "topic". Commonly, "topic" is known to be the main criterion for discourse typology and is based upon any sphere of human activity (pedagogics, politics, every-day life, etc.), that is why the list of topical discourses is being constantly enriched.

Taking all the afore-mentioned into consideration we also find the term ecological discourse acceptable. It may include various texts on ecological problems, its main concepts being nature and environment.

The present research is produced on media texts – articles from *BBC News* for the last two years devoted to fires. Before sharing observations made in this domain, we need to introduce some key terms to make our study both ecologically and linguistically relevant. These key terms are **ecological consciousness (EC), environmental factor**, and **conceptual metaphor**.

Collectively, **ecological consciousness** may be characterized as a form of human consciousness (both social and individual) which includes the sum-total of ideas, opinions, values, motivations, intentions, competence and skills to solve economic problems without doing harm to the environment and human health. It also includes practical issues of interaction between man and environment, between society and nature

[Begidova, Makrushina 2014]. It is noteworthy that ecological consciousness is integral to personality that can be moral, spiritual, mindful, and responsible for their deeds. When shaped, ecological consciousness might serve as a key to awareness and comprehension of environmental problems and necessity for their solution.

Human's interaction with nature is long-lasting, continuous, and evolving. It might depend upon the epoch, religion, mentality and other factors. That is why each stage in mankind's evolution is characterized by its own type of ecological consciousness, each implying a certain set of distinctive features. According to the dominant features, there are two principal types of ecological consciousness – **anthropocentric and ecocentric**. We cannot but mention that ecolingiustic approach strictly criticizes anthropocentricity. Ecolinguists are in favor of ecocentricity/biocentricity, and firmly believe that nature is self-important and all living organisms have equal rights to live and develop their own way.

The next key term in the article is **environmental factor**: the element of habitat that can have a direct impact on the organism [Nikolaikin 2004: 48]. All environmental factors are divided into **biotic** (possible influence is experienced by a living organism from the living beings), **abiotic** (possible influence is experienced by a living organism from inanimate nature), and **anthropogenic** (possible influence is experienced by a living organism directly from humans). This categorization is not that strict since one and the same possible influence experienced by a living organism can be attributed to some/ all factors.

Let us take FIRE to exemplify it.

FIRE can be originally described as an abiotic factor: fires often start accidentally due to a combination of ideal conditions like lack of rain, hot weather, the availability of dry grass ignited by a lightning strike.

FIRE can also be a biotic environmental factor. Historically, wildfires played a positive role in the ecosystem of our planet. Being a part of "climate", fires had been forming the history of flora since ancient times.

Humans, however, have changed the influence of the environmental factor of fire dramatically, so that it has become rather anthropogenic. And this influence is many-faceted. Firstly, wildfires and grassland fires would be a method of hunting and slash-and-burn agriculture that resulted in some obvious environmental changes including flora, fauna, soil, climate, and regime of rivers. Secondly, a large group of risks and hazards is linked with man-made disasters and military operations. The latter may also cause fires which destroy local natural ecosystems and can lead to changes in the atmosphere. And, finally, a man's unconcerned attitude causes the degeneration of the environment (uncontrolled small fires, non-stubbed out cigarettes, unpermitted burns and other careless actions). To crown all, the dominance of anthropocentric EC is leading to destructive and irreversible consequences for our planet.

Having described the importance of fire in human life, we are going to proceed with the basic notions of cognitive linguistics, which are: *conceptualization* and *conceptual metaphor*, where FIRE is viewed as a mental construct, which, as is obvious from the above, is an integral unit of the conceptual system of man.

The process of **conceptualization** is linked with the human consciousness, which allocates in objective or subjective reality a certain separate area, comprehends it, high-

lighting its distinctive features and bringing it under a certain class of phenomena. The result of conceptualization is a **concept**, a mental reflection of the selected features of this area, which acts as a denotation of the concept, that is, the real sphere that found a mental reflection in the concept [Sternin, Popova 2007: 85]. **Conceptual metaphor** is considered to be one of the means of conceptualization.

The process of metaphorizing is explained in the theory of conceptual metaphor, suggested by G. Lakoff and M. Johnson, who formulated it as follows: conceptual metaphors in general are based on the "embodied" experience of human cognition, i.e., on how the human brain and body function in interaction with the environment [Lakoff & Johnson 1980].

Conceptual metaphors represent the systemic relationship between two mental spheres: the *source-domain*, which serves as the foundation for metaphorization, and the *target-domain*, which represents the described object itself. Thus, the essence of metaphorization is the transfer from the "source-domain" to the "target-domain" of those cognitive structures in terms of which the experience related to the "source-domain" was structured [Lakoff & Johnson 1980: 8].

The analysis of the empirical data (*BBC News*, the references are provided in section LITERATURE) shows that, when speaking of FIRE, two basic models can be distinguished: FIRE IS A LIVING BEING and FIRE IS A NON-LIVING ENTITY. These conceptual metaphors, in their turn, can also be subjected to further decomposition according to their semantics.

1. FIRE IS A LIVING BEING

- FIRE IS MAN

  "*The **fires** in Australia **have affected** huge numbers of wild animals.*"

  "*So what is the truth behind these claims, and **does controlled burning really work**?*"

— FIRE IS AN ENEMY which invokes a certain assumption about negative experience and complex relationship between man and fire which can be generally characterized as *hostile, conflicting, unequal, uncompromising.*

  "***As Australia battles unprecedented fires** this year, a debate is under way about what is called "**controlled burning**" as a means to stop **fires spreading**.*"

  "*The fires in the seaside village of Mati in July 2018 spread rapidly, **trapping people** in their homes and cars – and even some who fled to the sea.*"

Our analysis has also led us to another interesting conclusion which is quite *positive*, because it shows that the model FIRE IS ENEMY is being conceptually reconsidered. And FIRE comes to be understood as an object of study. So humans are searching for ways how to safely coexist with fire and how to prevent it. We dare to label this newly-born metaphor as:

— FIRE IS A PARTNER

  "*Prime Minister Scott Morrison has said those "who say they want action on climate change" could be "the same people who don't share the same urgency of **dealing with hazard reduction**".*"

"***To explain fire**, scientists and firefighters use something called the **"fire triangle"**: an ignition source, plus fuel such as dry vegetation and oxygen to keep going.*"

"***We need to adapt and learn how to coexist with fire.***"

The rise of this model is evidence that man makes a big step in the direction of ecocentric ecological consciousness. Being aware of the fact that man is the greatest predator and threat to the environment, man has to admit at least two truths: first, the enemy, whom man is fiercely fighting with, is man-made; and second, it is man himself who can become the ultimate loser in this battle.

- FIRE IS AN ANIMAL

"*Belinda, her husband Travis, and their children made a terrifying last-minute escape as the **fire swung around** unexpectedly and **roared through their property**.*"

2. FIRE IS A NON-LIVING ENTITY

- FIRE IS WEAPON

"*Her family believes that Courtney's **death** in Glen Innes, New South Wales, was **triggered by smoke*** from nearby bushfires."

- FIRE IS A MACHINE

"*Last year was Australia's hottest and driest on record. The tinder dry conditions **fuelled the fires**.*"

- FIRE IS A DEATH ATTRIBUTE

"*Like many populated areas across Australia's east, **the town has been shrouded by smoke** in recent months.*"

- FIRE IS A DISASTER

"*A fortnight before Courtney's death on 28 November, **bushfires ripped through Glen Innes**, causing the deaths of two people.*"

Thus, the research shows that the most productive conceptual model of FIRE is the basic metaphor FIRE IS A LIVING BEING, which is further categorized into two sub models: FIRE IS AN ANIMAL and FIRE IS MAN. The latter metaphor provides some extra foundations for classification, which let us distinguish two more contradictory metaphorical models: FIRE IS AN ENEMY and FIRE IS A PARTNER. These conceptual metaphors seem to reflect man's ambivalent attitude to the natural phenomenon of FIRE: on the one hand, it is the element that brings suffering and death, on the other hand, nowadays it is something we can "negotiate" and "reach agreement" with. This leads to the idea of man's reconsideration of FIRE phenomenon and suggests appearing a new strategy of handling the fire.

LITERATURE

Australia fires: Does controlled burning really work? Available: https://www.bbc.com/news/world-australia-51020384 [15 January, 2020].

Australia fires: Family blames teenager's death on bushfire smoke. Available: https://www.bbc.com/news/world-australia-51115155 [15 January, 2020].

Australia fires: Koalas – five facts you need to know. Available: https://www.bbc.co.uk/newsround/51119716 [15 January, 2020].

Australia fires: The farmers burying their own cattle. Available: https://www.bbc.com/news/world-australia-51087273 [15 January, 2020].

Begidova, S. N., Makrushina, I. V. Struktura ekologicheskogo soznaniya. *Majkop:Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2014, Seriya 3: Pedagogika i psihologiya. Available: https://cyberleninka.ru/article/n/struktura-ekologicheskogo-soznaniya [11 October, 2019].

Fill, A. Ökologie der Linguistik – Linguistik der Ökologie. Alwin Fill (ed.): *Sprachökologie und Ökolinguistik*. Tübingen: Stauffenburg Linguistik, 1996, pp. 3–16.

Halliday, M. A. K. New ways of Meaning: the challenge to applied linguistics. *Journal of Applied Linguistics*, 6, Ninth World Congress of Applied Linguistics Special Issue. The Greek Applied Linguistics Association (GALA) (Thessaloniki), 1990, pp. 7–36.

Haugen, E. *The Ecology of Language: Language Science and National Development*. Stanford: Stanford University Press, 1972. 366 p.

Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.

Nikolajkin, N. I. *Ekologiya*: *Ucheb. dlya vuzov* / N. I. Nikolajkin, N. E. Nikolajkina, O. P. Melekhova. Moskva: Drofa, 2004. 624 s.

Popova, Z. D., Sternin, I. A. *Kognitivnaya lingvistika*. Moskva: AST, 2007. 314 s.

Zajceva, A. V. *Tipologiya tekstov ekologicheskogo diskursa FRG*. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata filologicheskih nauk. Smolensk, 2014. 253 s.

Līga ROMĀNE-KALNIŅA
(University of Latvia)

‘We are the Sons and Daughters of Our Mother, the State’: family metaphors in presidential speeches in the Baltics – a comparative analysis

Summary

‘We are the Sons and Daughters of Our Mother, the State’: family metaphors in presidential speeches in the Baltics – a comparative analysis

The present study uses the Discourse Historical-Approach (DHA) to Critical Discourse Analysis (CDA) and a comparative analysis to identify, analyse, and compare the use of family metaphors in a corpus of 175 speeches by the presidents of the Baltic States over a century. The study shows that the presidents of Estonia, Latvia, and Lithuania address the national spirit, family ties, and sense of belonging of the people by addressing them as children of the states and particular state as a mother or father figure. Likewise, the states are often referred to as motherland (by the presidents of Lithuania), fatherland (Latvia), or homeland (Estonia) that marks a significant difference in how maternal or paternal roles are translated on to the abstract concept of nation, thus effectively anchoring social and political belief systems of the citizens in the moral and emotional values of family life.

Key words: *presidential speeches, Baltic States, national identity, family metaphor, Critical Discourse Analysis*

Kopsavilkums

„Mēs esam savas mātes, savas valsts, dēli un meitas”: ģimenes metaforas Baltijas valstu prezidentu runās – salīdzinošā analīze

Pētījumā diskursa vēsturiskā pieeja kritiskajai diskursa analīzei apvienojumā ar salīdzinošo runu analīzi izmantota Baltijas valstu prezidentu 175 runu korpusa analīze ar mērķi identificēt, salīdzināt un aprakstīt ģimenes metaforu lietojumu prezidentu runās pēdējos simts gados. Pētījuma rezultāti rāda, ka Igaunijas, Latvijas un Lietuvas prezidenti vēršas pie valstu iedzīvotājiem kā pie konkrētās valsts bērniem, pašu valsti nostādot mātes vai tēva lomā, tādā veidā uzrunājot klausītāju nacionālo garu, piederības sajūtu un ģimenes izjūtu. Lietuvas prezidenti visbiežāk savu valsti pozicionē kā mātes zemi, Latvijas prezidenti kā tēvzemi, bet Igaunijas prezidenti kā māju zemi, kas norāda uz ģimenes galvas vai simbola atainošanas dažādību nacionālā līmenī, tādējādi efektīvi enkurojot pilsoņu sociālās un politiskās sistēmas uztveri to morālajās un emocionālajās ģimenes vērtībās.

Atslēgas vārdi: *prezidentu runas, Baltijas valstis, nacionālā identitāte, ģimenes metafora, kritiskā diskursa analīze*

*

Introduction

Since the time of Greek philosophy, the role of metaphor and its definitions have changed several times. It is no longer considered to be a specialised use of language that is only applied in poetic and literary works but rather as a frame of human mind

that is inborn, and both understood and applied daily during one's lifetime. Metaphor is one of the linguistic means that has relatively recently been found as operating at the *"cognitive dimension of human understanding of the world"* [Lakoff and Johnson 2003; Landau 2017]. When applying metaphor in identity discourse, the metaphorical frames or domains need to be ones that the target recipient recognises immediately and identifies with on a higher emotional level. Thus, family and the idea of home is a significant emotional value that creates ties between the state and its citizens. Accordingly, the target domain STATE may be conceptualised in terms of emotional or cognitively more understandable or relatable concepts such as home or mother to create the intended rhetorical effect on the target recipient. Presidential speeches as part of political discourse are considered to be one of the most influential types of political rhetoric that can address the masses, their sense of belonging and national identities.

Thus, the present paper investigates how family metaphors are used in 175 speeches by the presidents of the Baltic States addressing the citizens of Estonia, Latvia, and Lithuania on different nationally significant occasions (see the list of presidents below).

Table 1

Presidents of the Baltic States

President	Years of service	Political affiliation
Lennart Meri (Estonia)	1992–2001	National Coalition
Arnold Ruutel	2001–2006	People's Union – conservative
Toomas Hendrik Ilves	2006–2016	Social Democrats
Kersti Kaljulaid	2016–present	Independent
Jānis Čakste (Latvia)	1918–1927	Democratic Centre – agrarianism
Gustavs Zemgals	1927–1930	Democratic Centre
Alberts Kviesis	1930–1936	Farmer's Union – Euroscepticism
Kārlis Ulmanis	1936–1940	Independent
Guntis Ulmanis	1993–1999	Farmer's Union
Vaira Vīķe-Freiberga	1999–2007	Independent
Valdis Zatlers	2007–2011	Independent
Andris Bērziņš	2011–2015	Union of Greens and Farmers
Raimonds Vējonis	2015–2019	Union of Greens and Farmers
Egils Levits	2019–present	Independent
Algirdas Brazauskas (Lithuania)	1993–1998	Social Democrats
Valdas Adamkus	1998–2001 and 2004–2009	Independent
Rolandas Paksas	2003–2004	Order and Justice national party
Arturas Paulauskas	2004	Labour Party
Dalia Grybauskaite	2009–2019	Independent

The research methodology follows the guidelines set for the DHA approach to CDA as described by Fairclough [2013], Wodak and Meyer [2016], and Flowerdew and Richardson [2017.] The research object is a corpus of 175 speeches, that has been further subdivided into several sub-corpora, namely 60 speeches by the presidents of Latvia in Latvian since 1918 and 25 speeches by the presidents of Latvia in English delivered to international audience, 50 speeches by the presidents of Lithuania in English since 1991, 40 speeches by the presidents of Estonia in English since 1991. The overall corpus size is 214775 words (79155 – Estonia, 86877 – Latvia, 48743 – Lithuania). The speeches of the presidents of Lithuania and Estonia have been gathered from the English versions of the homepages of the president chancelleries. Since the speeches of the presidents of Lithuania and Estonia are the translated variants of the originals, it should be noted that there may be slight deviations or losses of original meanings that have occurred during the translation process.

Critical Discourse Analysis of metaphor in political discourse

Political discourse is saturated with metaphorical meanings, which, when applied with due care, can not only address the cognition of the recipient of the discursive practice but also frame the worldview and cause particular actions by the listener. CDA as *"paradigm which seeks to raise critical consciousness about the discursive dimensions of social problems involving discrimination, disadvantage, and dominance with the aim of promoting a change for the better"* has been applied by many linguists in the study of political discourse [Reisigl in Flowerdew and Richardson 2017:133]. The DHA, however, as *"the most prominent critical approach to the study of discourse – interdisciplinary, problem-oriented, combination of theories and methods, historical orientation"* can be applied specifically for the analysis of identity discourse [Wodak 2009 in Flowerdew and Richardson 2017: 44].

A simple definition of political discourse would see it as language use in political context by people working in politics, while scholars formally see it as *"a class of genres defined by a social domain of politics, the discourse of politicians typically saturated with ideological content"* [Van Dijk in Flowerdew and Richardson 2017: 30]. Political discourse is likewise characterised as being *"deliberative and argumentative in nature"* and its analysis must be anchored in cognitive linguistic theory of metaphor [Neagu 2003: 2]. Reason for the aforementioned claim lies in the fact that metaphor is one of the most widely used language and cognitive means in political discourse, and its goal is to *"activate a certain value system and to engage the people into reconsidering their attitudes, interests and beliefs with a view to changing their perspective over the future"* [ibid.].

Moreover, the contemporary scholars of metaphor use in discourse claim that *"as conventional metaphors shape our view of reality, and creative metaphors can even change our view of reality, they can no longer be seen as mere ornaments of speech but have a clear argumentative value"* [Flowerdew and Richardson 2017: 236]. It has thus been defined as *"a universal feature of human cognition"* that only *"succeeds rhetorically once draw on pre-existing frames and shared values and licenses a shift in thinking and in behaviour via the arguments reservoir"* [Neagu 2003: 2]. Moreover,

conceptual metaphors are one of the *"semantic means to understand, represent and experience the world, and hence both our knowledge and opinions"* [Van Dijk 2010: 32]. In this sense metaphor is also used as a means of linguistic and political manipulation [Placinska and Karapetjana 2016: 5].

Family metaphor is seen as *"part of our conceptual systems"* that *"allows us to reason about the nation in terms of what we know about family"* [Lakoff 2002: 154]. Thus, citizens' beliefs about *"ideal family life serve as a conceptual anchor for their larger, moral belief systems"* about how a nation should function thus serving as a driving force for particular attitudes and actions [Feinberg and Wehling 2018: 3]. It can be stated that family metaphor is the *"translation of family-level beliefs into nation-level attitudes"* as it facilitates *"reasoning about the highly abstract world of society and politics ([…] target domain) by linking it to the more concrete, experience-based knowledge individuals have about how family functions ([…] source domain)"* [ibid.]. The theory further proposes that ideal parenting traits are translated into ideal government traits (typically father) or symbol of the nation (typically mother) and ideal children (typically citizens) [Lakoff 2002: 155, Feinberg and Wehling 2019: 5].

Finally, presidential speeches are defined as *"more than merely a forum for the pronunciation of allegedly transcendent national values […] but rather providers of opportunity for the ritual re-enactment of peoplehood"* [Beasley 2004: 10]. In this sense, national identity can be seen asa collective sentiment based upon the belief of belonging to the same nation and of sharing most of the attributes that make it distinct from other nations. Much of scholarly attention has been paid to its concept and content and it is agreed that national identity and identity in general is *"a modern phenomenon of a fluid and dynamic nature"* [Guibernau 2007: 5]. In various dimensions of national identity such as cultural, historical, geographical, and psychological, it has been defined as a *"belief in a common culture, history, kinship, language, religion, territory where founding movement and destiny have been invoked, with varying intensity, by peoples claiming to share a particular national identity"* [ibid.]. Other scholars see it as a *"belief in a system of cultural representations and imaginary community that is constructed and conveyed in discourse"* [Wodak et.al. 2009: 22]. A very complex multi-layered sense of selfness and the central element in the human conscience based on race, gender, social belonging, ethnicity, and language that is *"generally a positive force helping individuals find their place within society"* [Baltiņš and Druviete 2017: 45].

Although, there exist numerous strategies of the discoursal and linguistic construction of national identity, the present study is based on the strategies described by Wodak, De Cillia, Reisigl, and Liebhart [2009] and Guibernau [2007], displayed below.

Table 2

Strategies of constructing national identity in discourse

Wodak et al. [2009: 30]	**Guibernau** [2007: 35]
1) The linguistic construction of the 'homo nationalis'.	*1) The progressive consolidation of national education and media systems as key instruments in the dissemination of a particular image of the nation, with its symbols and rituals, values, principles, traditions and ways of life, and common enemies, and, even more crucially, a clear-cut definition of good citizens.*
2) The narration and confabulation of a common political past.	*2) The creation of common enemies. The prosecution of was has proven crucial to the emergence and consolidation of a sense of community among citizens united against an external threat, be it imminent, potential or invented.*
3) The linguistic construction of a common culture.	*3) The creation and spread of a set of symbols and rituals charged with the mission of reinforcing a sense of community among citizens.*
4) The linguistic construction of a common political present and future.	*4) The advancement of citizenship, involving a well-defined set of civil and legal rights, political rights and duties, and socio-economic rights.*
5) The linguistic construction of a 'national body'.	*5) The construction and dissemination of a certain image of the nation often based upon the dominant nation or ethnic group living within the states boundaries and comprising a common history, a shared culture and demarcated territory.*

It has been concluded that the strategies listed above fit in the methodological framework set for the present study as they aid in identifying how national values and symbols (national languages, flags, anthems, coats of arms, song festivals, state decorations, religion, family, work, the history of occupation and common future in Europe) as elements of national identity are constructed within the discoursal practices of the political leaders of the Baltic States [Taagepera 2018: 4; Mole 2012: 121]. Moreover, it should be emphasized within this context that the state name not only for Estonia, but also for Latvia and Lithuania after World War I (although their identities are rooted deeper into history since the 17th century), became *"the driving force of their national identities"*, because before that people used to refer to themselves using the village name or larger territorial name (such as Livonia), but after that Estonians, Latvians, and Lithuanians *"were born"* [Subrenat 2004: 85].

Family metaphors in the presidential speeches of the Baltics

The empirical part of the present study has revealed several tendencies of using family metaphors in the speeches by the presidents of the Baltic States, the examples of metaphors as well as analysis of how national identity is constructed via language use is summarised in the tables below.

For the presidents of Estonia family concept is equated with the idea of home as a significant emotional value that creates ties between the state and its citizens (*Estonia – homeland, ESTONIANS ARE FAMILY*), as exemplified below.

Table 3

Family metaphors – Estonia

Metaphor type (count in the speeches)	Example	Analysis of national identity reflection via family metaphors
ESTONIA IS HOME (16)	*That is here [Estonia] where* ***our home is.*** *Here is the place for our life and love. Let us protect it together! [Ruutel 2001]* *And now,* ***let us talk about our home.*** *What will become of us if more and more people move away from* ***Estonia****?* *Absolutely every one of us made their contribution to* ***building our home, like ants carrying spruce needles into one of the great ant hills in Estonian forests.*** *[Kaljulaid 2018]*	The metaphor targets the emotions of belonging to one's family and home in the same time requesting the target recipient to protect one's home. The second case uses cataphoric reference as a discourse marker to emphasize the emotional effect of the metaphor ESTONIA IS HOME by mentioning home in the first sentence and then identifying what it refers to in an emotionally charged rhetorical questions that manipulates the emotions of the recipient to feel personally responsible to his or her home and its future. Kaljulaid uses the home metaphor together with simile that compares citizens to ants building their home in this way also emphasizing work as an element of national identity of Estonia.
ESTONIANS ARE CHILDREN (1)	*At the same time,* ***sons of this small nation*** *dressed in foreign uniforms did not fight for the interests of either occupying powers. [Ruutel 2004]*	By addressing the citizens of Estonia who fought the world wars as sons of the state the metaphor targets both patriotic and emotional feelings and constructs common political past and common enemy (in this case German and Soviet occupation).

ESTONIANS ARE FAMILY (2)	*We felt ourselves* ***united as a larger and prouder family****. This is an ineffably good feeling. We would like these wonderful moments to repeat themselves again and again. [Ilves 2011]*	The family metaphor aims at constructing national spirit via both reference to the political past (restoration of independence) and reference (the use of would) to the possible of wishful political future where Estonians would be as united a family as they have been during the fight for independence of the state.
ESTONIA IS CHILD (5)	*It [Estonia]* ***was born of the will of our fathers and grandfathers*** *right here, within a radius of a few hundred metres. [Meri 1993]*	Birth metaphor portrays the state as a baby that was born when independence was declared and grows or rather is nurtured and raised by the people of Estonia in this way addressing the feelings of responsibility and duty.

It seems that the use of the types of family metaphors has slightly changed over time and differs across the states as, for instance, the use of the idea of government as a paternal symbol has decreased in frequency over time and is being replaced by the metaphors *LATVIA IS MOTHER, LATVIANS ARE FAMILY, LATVIA IS HOME*, though the paternal symbol still occasionally appears in the speeches of the presidents of Latvia (*fatherland, the land of the founding fathers*), as exemplified below.

Table 4

Family metaphors – Latvia

Metaphor type (count in the speeches)	Example and translation	Analysis of national identity reflection via family metaphors
LATVIA IS MOTHER (19)	*Es pateicos visiem tiem, kas* ***ciena un mīl savu zemi, jo tā ir mūsu māte****, kas* ***mūs ir izauklējusi*** *[Freiberga 2000] – I am grateful to all of those,* ***who respect and love their country, because it is our mother who has nurtured us****.* *Šos spēka avotus simbolizē skulptūras pie* ***Mātes Latvijas*** *kājām – Ģimene, Darbs, Gara darbinieki*	The metaphor depicts Latvian land as a mother to all of those who live on it, moreover, by drawing on national spirit and the sense of love and respect for one's mother, the metaphor targets deep emotional family ties and thus the ties between the individual and the state. The second metaphor though uses the mother figure to address the state and the freedom monument, draw more on national values and common culture and common past

	un Tēvzemes sargi [Zatlers 2008] – The sculptures at the feet of ***mother Latvia*** *symbolise sources of strength [of the nation] – family, work, religious workers and the guardians of fatherland.*	of the nation by addressing some of the most important elements of Latvian identity.
LATVIANS ARE CHILDREN (18)	*Ne mums,* ***viņas bērniem*** *prasīt, vai viņa mūsu mīlestību būtu pelnījusi, bet gan mums katram* ***pierādīt, ka mēs esam pelnījuši saukties par viņas bērniem*** *[Freiberga 2000] – It is not for us,* ***her children****, to ask if she deserves our love, but rather to prove that we deserve to* ***call ourselves her children****.*	By comparing citizens to children, the metaphor addresses the sense of debt that people may feel towards their parents who have raised and cared for them, and thus also the sense of debt towards the state and the urge to prove one's value as a good child of the state.
LATVIA IS HOME (11) FATHER-LAND (25)	*Mēs – Latvijas tauta,stipri savā valsts gribā, spējam veidot savu* ***valsti kā mājas*** *katram no mums [Levits 2019] – We – the people of Latvia, strong in our will of independence, can construct the* ***state as home*** *of each of us.* *Ja mēs paši […] gribam un varam, lemt savas* ***Tēvzemes*** *nākotni, tad šobrīd ir pēdējais laiks būt vienotiem un izlēmīgiem, atmest klišejas un iesīkstējušus priekšstatus par latvietību, par savējiem un svešajiem, jo visas tautas, kas* ***šajā zemē radušas sev mājas****, tur cieņā un godā mūsu valodu, tradīcijas un simbolus, ir pierādījušas, ka prot strādāt kopā un izšķirī-*	Simile that uses the concept of metaphor that portrays state as home to its citizens targets the construction of common political future that is in one's own hands, namely, one's power to construct his or her home in the way he or she wants to see it. The concept of state as home is used to show that people of different nationality may find their home in Latvia if they respect its national identity and take it partially as their own, namely, people of different origins may come together to form family and build home.

	gos brīžos uzņemties atbildību par sevi un savu valsti [Bērziņš 2012] – If we want and can decide the fate of our ***fatherland****, then it is the time to be united and decisive, let go of clichés and old beliefs about latvianity, being us or them, because all folks, that have found* ***this land to be their home****, respect and honour our language, traditions and symbols, they have proved that the can we work together and take responsibility for themselves and our country.*	
LATVIANS ARE FAMILY (5)	*Mēs noliksim varoņu dienu, kurā latviešu tauta atcerēsies ik gadus* ***tos mūsu dēlus un brāļus****, kas nolika savu galvu par Latviju [Čakste 1919] – We will have a day of heroes, when Latvian folk will remember our* ***brothers and sons*** *that sacrificed their lives for Latvia.*	Both metaphors target the sense of unity, love and care for one's fellow people as for one's brothers and sisters and for the state of Latvia as one's parent. The use of metaphors here can be seen as the strategy of the construction of 'homo nationalis' or national spirit and common history, in this case the spirit of unity and historical memory.
	Mēs atkal esam vienoti – ***vienas zemes dēli un meitas*** *[Ulmanis, K 1934] – We are united again –* ***the sons and daughters of one land.***	The second metaphor likewise draws on the sense of unity and national spirit, but refers implicitly to the state as land, which can also be seen as partially addressing the aspect of Latvian national identity that relates to physical land, work, and farming.

The presidents of Lithuania portray the state as a maternal figure (*Lithuania – motherland*) but at the same time the use of the metaphor *LITHUANIA IS MOTHER* occurs less frequently than metaphors *LITHUANIA IS HOME* or *LITHUANIANS ARE FAMILY*, as exemplified below.

Table 5

Family metaphors – Lithuania

Metaphor (count in the speeches)	Example	Analysis of national identity reflection via family metaphors
LITHUANIA IS MOTHER (4) MOTHER-LAND (14)	*Though today* ***our state is not yet able to care for all her children as a generous caring mother does****, it should ensure quality education as it is most important what education they will receive [Paksas 2003]* *Do not leave Lithuania, your caring* ***Motherland****, which is generous in bread and never allows her* ***children to starve*** *[Paksas 2004]*	By using the conceptual frame of state as a mother, the metaphor targets and aims to promise to those citizens of Lithuania that are in most need of the help of the state, the sense of love, of care and belonging to Lithuania. The second metaphor targets the strong emotions of feeling grateful and responsible for one's mother who has taken care of and nurtured her children. In this case the president constructs the sense of national spirit and responsibility of citizens to care for the state that has cared for them.
LITHUANIA IS HOME (5)	*Each citizen of our country should know that* ***Lithuania is his or her home****, where he or she is always welcome [Adamkus 2004]* *Protecting the most precious we have –* ***Lithuania, our home*** *[Grybauskaite 2016]*	The first metaphor draws on the idea that one is always welcome in his or her family home and targets the sense of belonging to Lithuania as a family home. The second metaphor aims to construct and target the sense of responsibility for one's home, thus constructing national spirit by drawing on emotional ties with one's home.
LITHUANIANS ARE CHILDREN (4)	*Lithuania is in need of all* ***her sons and daughters****, their wisdom, their hands and their creative powers [Brazauskas 1998]*	By emphasizing the talents of Lithuanians and children of the state, the metaphor targets not only the sense of responsibility of children for their parents but also the sense of parental pride and the need of children to feel that pride.

THE BALTICS IS HOME (1)	***It [the Baltics] is home*** *to large and small, economically strong and less developed countries, that not so long ago were separated by the front [Brazauskas 1994]*	The metaphor constructs and reflects identity of the common Baltic territory near the Baltic sea as home, by targeting the common political past and common present as of the 'smallest' and least developed countries of Europe due to the historical heritage that has not only separated the countries from one another but also from Europe.

Additionally, INDEPENDENCE IS BIRTH and STATE IS A NEW-BORN metaphors are also identified as frequently used within the context of family metaphors in the presidential speeches. Moreover, it is observed that, on some occasions, family metaphors are extended from national to supranational levels aiming on some occasions to trigger the belief systems of the citizens of Estonia, Latvia, Lithuania into seeing themselves as citizens (family members) of Europe, as exemplified below.

Table 6

Family metaphors – Europe

Metaphor (count in the speeches)	Example	Analysis of (supra)national identity reflection via family metaphors
EUROPE IS HOME (6)	*Turkey and Latvia are also like a binding material without which the* ***new European home*** *cannot be built [Ulmanis, G 1997]* *Democracy and the welfare of nations must be laid as foundations for the new* ***European home*** *[ibid.]*	Metaphors that use the simile of states are like clay that binds material when constructing buildings and the metaphor that conceptualises Europe as physical home for all its citizens, built on democracy and welfare as foundations, where all the states are seen as essential materials in order for the building to function and be protective of its inhabitants. Thus, the metaphor targets the supranational sense of safety and belonging.
EUROPE IS FAMILY (4)	*These principles are the foundation upon which we wish to build, in order to create a* ***family of secure, stable and prosperous nations*** *that will eventually encompass the entire European continent. [Freiberga 2000]*	The family metaphor targets citizens' sense of security most of all, likewise, addressing the idea of common political and supranational values that the politicians of the European Union try to construct and communicate across Europe in order to create a common identity that is above national identity.

The European Union is a large family *of European, democratic nations, where the interests of each and every nation are respected [Freiberga 2003]*

Lithuania could attain these goals only by anchoring itself firmly in ***the family of Western democracies*** *[Adamkus 2004]*

Thus, states as an abstract concept are translated into a very emotional and close concept of family, thus creating a very powerful and manipulative effect on citizens.

Conclusions

Family as a (supra)national value can be considered as a significant part of national identity in the Baltic States, therefore the use of the concept metaphorically as well as in combination with other linguistic strategies creates a strong emotional effect on the listener.

The use of family metaphors targets emotions of the target audience in relation to their sense of belonging to and love for their immediate family and in the form of extended metaphor to their homeland and its people as a family.

The presidents of Latvia use the embodiment of Latvia as a mother figure to construct national spirit, while the presidents of Estonia and Lithuania use metaphorical expressions referring to the state as home.

The presidents of Latvia refer to the state as fatherland (land of the founding fathers), the presidents of Estonia – as homeland and the land of family, and the presidents of Lithuania – as motherland accordingly.

The metaphor of the state being born and raised by its people is used by the presidents of all three states; accordingly is the metaphor of the states belonging to the EU family.

LITERATURE

Baltiņš, M. and Druviete, I. *Ceļavējš cilvēku ciltij. Valoda sabiedrībā.* Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2017.

Beasley, V. B. *You, the People: American national identity in presidential rhetoric*. Texas: Texas A&M University Press, 2004.

Fainberg, M. and Wehling, E. *A moral house divided: How idealized family models impact political cognition*, 2018. Available: https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0193347

Fairclough, N. *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language*. London: Routledge, 2013.

Flowerdew, J. and Richardson, J. E. *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*. New York: Routledge, 2017.

Guibernau, M. *The Identity of Nations*. Cambridge: Polity Press, 2007.

Lakoff, G. *Moral Politics: How conservatives and liberals think*. Chicago and London: University of Chicago Press, 2002.

Lakoff, G. and Johnson, M. *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press, 2003.

Landau, M. J. C*onceptual Metaphor in Social Psychology: the poetics of everyday life*. London and New York: Routledge, 2017.

Mole, R. C. M. *The Baltic States from the Soviet Union to the European Union: identity, discourse and power in the post-communist transition of Estonia, Latvia and Lithuania*. London and New York: Routledge, 2012.

Placinska, A. and Karapetjana, I. Language of troubled times: Creativity of manipulation. *Russian Linguistic Bulletin*, 2016. 4(8): 4–1.

Subrenat, J. J. *Estonia: identity and independence*. Amsterdam and New York: Rodopi B. V, 2004.

Taagepera, R. *Estonia: return to independence*. London and New York, 2018.

Van Dijk, T. A. Discourse, knowledge, power and politics. Towards Critical Epistemic Discourse Analysis. *Critical Discourse Studies in Context and Cognition*. Amsterdam: John Benjamins, 2010.

Wodak, R., De Cillia, R., Reisigl, M. and Liebhart, K. *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009.

Wodak, R. and Meyer, M. *Methods of Critical Discourse Analysis*. London and New York: Routdledge, 2016.

CORPUS DATA

Homepage of the President of Estonia. Available: https://president.ee/et/

Homepage of the President of Latvia. Available: https://www.president.lv/lv

Homepage of the President of Lithuania. Available: https://www.lrp.lt/lt

Elita SALIŅA
(Latvijas Kultūras akadēmija)

Conceptual Metaphor GOOD IS WHITE in the Translations of Imants Ziedonis's *Baltā pasaka*

Summary

Conceptual Metaphor GOOD IS WHITE in the Translations of Imants Ziedonis's *Baltā pasaka*

Since the 1990s, translation studies have increasingly focused on cultural and cognitive aspects of the translation process. This shift in emphasis has influenced also the interpretation of untranslatability relating it not only to cross-lingual but also cross-cultural and cognitive differences. The paper analyzes the Russian, English, and Italian translations of Imants Ziedonis's *Baltā pasaka* (*The White Fairy-Tale*) paying special attention to the translation strategies used to render the phraseological unit *baltā diena (white day)*. In the source text it points to a subtype of the conceptual metaphor GOOD IS LIGHT, namely, GOOD IS WHITE. Although this conceptual metaphor exists in other Indo-European languages, it may be difficult to transfer to the target language the extensive figurative network it has in Latvian. The empirical analysis demonstrates the use of varied translation strategies from domestication to foreignization.

Key words: *translations of Ziedonis's "Baltā pasaka", conceptual metaphor, untranslatability, domestication, foreignization*

Kopsavilkums

Konceptuālā metafora LABAIS IR BALTS Imanta Ziedoņa *Baltās pasakas* tulkojumos

Jau kopš 1990. gadiem tulkojumzinātnē arvien lielāku nozīmi iegūst tulkošanas procesa kulturoloģiskie un kognitīvie aspekti. Šī uzsvaru maiņa ietekmējusi arī netulkojamības koncepta interpretāciju. Netulkojamību saista ne tikai ar interlingvālo, bet arī kultūru un kognitīvo modeļu atšķirībām.

Rakstā analizēti Imanta Ziedoņa *Baltās pasakas* tulkojumi krievu, angļu un itāļu valodā. Īpaša uzmanība tiek pievērsta tulkošanas stratēģijām, kuras izmantotas, lai atveidotu frazeoloģisko vienību „baltā diena". Tās lietojums avottekstā norāda uz konceptuālās metaforas LABAIS IR GAISMA apakštipu LABAIS IR BALTS. Kaut gan šī konceptuālā metafora pastāv arī citās indoeiropiešu valodās, latviešu valodā tai ir raksturīgs plašs figuratīvais izvērsums, kuru varētu būt sarežģīti pārnest mērķvalodā. Empīriskā analīze liecina par daudzveidīgu tulkošanas stratēģiju lietojumu no avotteksta pieradināšanas mērķkultūrai līdz svešādošanai.

Atslēgas vārdi: *Ziedoņa „Baltās pasakas" tulkojumi, konceptuālā metafora, netulkojamība, pielāgošana, svešādošana*

*

Untranslatability has long been the spectre haunting translators and translation scholars alike and much effort has been devoted to discussing its implications for translation practice and theory. Andrew Chesterman indicates that the supermeme of untranslatability is closely related to another supermeme – that of absolute and perfect equivalence [Chesterman 2016: 6], a notion for a variety of reasons found untenable

by different schools of Translation Studies. But even though the idea of absolute and perfect equivalence has been discarded, Chesterman admits that:

> *Looked at empirically, however, certain texts do tend to be more easily translated than others. Texts tend to be easier to translate when source and target cultures are in close cultural contact or share a similar cultural history, when source and target cultures are related, when the source text is already oriented towards the target readership, etc.* [Chesterman 2016: 7–8].

Consequently, the more recent studies of untranslatability vs. translatability have shown a growing interest in the role of translator as a mediator between cultures, not only languages, and the question how the cultural situation in which a text has been translated influences the translational choices and the rendering of cross-cultural, not only cross-lingual differences. The cultural turn that has been gaining momentum in Translation Studies since the 1990s has largely coincided with the cognitive turn in linguistics. As a result, source and target texts alike are often viewed as linguistic evidence of cognitive processes and conceptualizations that can be also culturally determined.

The present paper will analyse how translators, representing different languages and cultures, have conveyed the symbolization of color white in Imants Ziedonis's *Baltā pasaka* (*The White Fairy-Tale*) that opens his collection of fairy tales *Krāsainas pasakas (Colorful Tales)*. Out of the existent more than fourteen translations, four – the Russian, Italian, and two English translations – have been selected. The choice of the languages has been, on the one hand, subjective, since these are languages directly accessible to the author of the present paper; however, these translations also span a considerable period of time from 1979, when the Russian translation of *Krāsainas pasakas* was published, to 2017, when the first complete English translation of the collection was released. As they were created in different historical contexts and cultural configurations, it may have reflected on translational choices made to transmit the crossculturally and cross-lingually different meanings of color white.

Baltā pasaka describes a day when the first snow covers the world obliterating all colors and transforming black into white. Although the words for black/dark and white/light are present in nearly all languages [Wierbicka 1992: 18], the figurative meanings they transmit may vary, since, according to the metaphor scholar Richard Trim, in the studies of color-based metaphors, *"evidence for cultural differences abound, although within European languages there are more correspondences due to a common cultural heritage"* [Trim 2007: 57, 59]. A case in point is the network of denotative meanings of color *balts*, whose focal point is the phraseological unit *baltā diena* ('the white day') created by Ziedonis. In the source text *baltā diena*, marking the transition from the everyday reality to the realm of the poet's imagination, can be interpreted as a day which is literally white, because it has snowed, also that period of the day when it is fully light (alternative to the English phraseological unit *in broad daylight)*. Furthermore, the description of what happens on this white day implies that it is a happy and careless day. Some of these meanings will be easily recognizable to the target audiences belonging to most European languages while other meanings, especially the association between the concepts white and happiness may be more difficult to convey.

Cognitive linguists assert that literary and non-literary uses of language cannot be studied in isolation and creative writers often extend, elaborate, question, or combine conventional conceptual metaphors [Semino, Steen 2008: 236]. Thus, the specific uses of color white in *The White Fairy Tale* point to a subtype of the conceptual metaphor GOOD IS LIGHT, namely, GOOD IS WHITE. The association between color *white* and *goodness* (as can be seen, for example in the contrast between *white magic and black magic*) undeniably exists in other European cultures but what distinguishes it in the Latvian cognitive environment is its versatility and multiplicity of application. The figurative extension centered on this conceptual metaphor may indicate purity, virtue, industry, emotional attachment to a person or an object, happiness, etc. Consequently, in the translation process it may be difficult to convey this complexity of the perception of *balts* to the target language readerships, since it may not exist in the target culture and its cognitive model, as it will be demonstrated in the following case studies.

The Russian translation is not only chronologically the earliest among the selected translations but also represents a translation into a target language and culture that is relatively close to the source language and culture. It is noticeable that the translator Ludmila Kopylova has significantly increased the ornamentality of the text. If in the original the idea of whiteness is expressed through the repetition of the adjective *balts* in different collocations and contexts, then the Russian translation contains, for example, emphatic compounds, highlighting the excess of whiteness: ***И кругом все белым-бело*** (cf. *Nи viss ir balts.); Деревья стоят* ***белые-пребелые*** (cf. *Visi koki – balti.)*, punning nonce-formations based on the etymology of the word белка: ***У белки-белянки выбельчились бельчата****, прыгнули на белые ветки — белка их и потеряла* (cf. *Baltajai vāverei piedzima balti vāverēni, ielēca baltajos koku zaros, un vāvere nevar vairs tos atrast.)*.[1] The Russian phraseological unit *среди белого дня* that corresponds to one of the meanings of the phraseological unit *baltā diena* in the source language occurs in an additional rhyming pattern: ***Бреду я по лесу, не могу разобрать: где дерево, где пень, а где белый день*** (cf. *Visi koki – balti*, *eju pa mežu, nevaru saprast, kur koks, kur baltā diena*.) And, since the Russian language system allows it, the contrast between black and white has been further foregrounded on the semantic level of the text: ***Чернила в чернильнице тоже побелели*** (cf. *…tintes pudelē tinte kļuvusi balta*).

The overall impression is of playfulness and linguistic exuberance with the emphasis on the visual aspects and whiteness of the snowy day described in the original. Furthermore, the translation is almost seamlessly incorporated into the target language and culture. The most obvious indication of cultural otherness is the presence of the toponym Gauja. The translation closely corresponds to Venuti's description of the domesticating approach to a cultural other:

> *The aim of translation is to bring back a cultural other as the same, the recognizable, even the familiar; and this aim always risks a wholesale domestication of the foreign text, often in highly self-conscious projects, where translation serves an appropriation of foreign cultures for domestic agendas, cultural,*

[1] Here and elsewhere the Latvian text of the fairy tale quoted from Ziedonis 2016 and the Russian translation from Зиедонис 1979. See the list of the sources.

> *economic, political. Translation can be considered the communication of a foreign text, but it is always a communication limited by its address to a specific reading audience* [Venuti 2004: 18–19].

The degree of domestication can be seen in one more additional repetition of белый which may be considered even redundant. The fish that has swallowed the white duckling in the Russian version of the fairy tale is *белорыбица* (*Stenodus leucichthys leucichthys*) that is not indigenous to Latvia and does not live in the River Gauja. It would be rash to conclude that the translator's approach was derived from the sense of a shared "Soviet" geopolitical and cultural space, but the translation undeniably seeks to incorporate the source text into the target-language literary scene presenting it as a tale for children or басня – a fantastic story, akin to the works of such authorities of Russian children's literature as Korney Chukovsky or Samuil Marshak.

Furthermore, by implicitly addressing the translation to children's audience, for example, substituting the generic plural personal pronoun *jūs* used in the source text by the more familiar singular personal pronoun *ты* and introducing some features typical of children's language, for example, *чур!* (*cross your heart!)* the translation precludes or at least lessens the possibility that the fairy tale could be read as an example of Aesopian language containing anti-regime sentiments.

Roughly ten years later (1987), the Canadian writer and poet Barry Callaghan translated *Baltā pasaka* into another large international language – English. He worked through the medium of interlinear translations and was keen to emphasize the uniqueness of Ziedonis's poetic vision, especially its link with traditional Latvian culture. Therefore, he supplemented his translations with extensive comments. One of the comments mentions the multiplicity of meanings of the word "white" for Latvians as one of the potential points of difference between Anglo-American and Latvian cultures [Ziedonis 1990: 123]. Although Callaghan resorts to literal translation, rendering the phraseological unit *baltā diena* as *the white day*, the loss of figurative meaning is compensated by the introduction of an additional metaphor describing the snow-covered woods: ***A blizzard of trees*** *– a white tree lost in* ***a white day*** *in the woods* preceded by another compensatory device, the pun *Now the world is white. So white it's a whiteout* [Ziedonis 1990: 115]. The 2017 English translation of the fairy tale also relies on literal translation losing the figurative meaning of the source text phraseological unit; however, since there are no compensatory stylistic devices, the stress shifts from the confusion of senses implied by Callaghan to the pristine whiteness of the newly-fallen snow.

The Italian version of the fairy tale likewise adopts the strategy of partial translation. The quality of whiteness in the phraseological unit *baltā diena* is transmitted using a synonym of *bianco* that suggests brilliant whiteness and also innocence, purity: *Tutti gli alberi – bianchi, vado per il bosco e non riesco a capire dove sono gli alberi, in tutto* ***il candore del giorno*** [Ziedonis 2013: 19]. Consequently, the implication that this day is careless and happy should be gathered from the semi-ironic reference to a white duckling that might one day lay a golden egg. The significance of eating only white bread and drinking only white coffee that further upholds this figurative meaning would be virtually lost on the native Italian readership, because the most typical type of bread in Italian cuisine is wheat bread. It can be generically described using the term

pane bianco, as we read it in Paolo Pantaleo's translation: *Qui si mangia solo pane bianco e si beve caffé altrettanto bianco* [Ziedonis 2013: 19]; however, its counterpart *pane nero,* sometimes used to describe rye bread, does not as readily associate with everyday meals or daily routines as it does in Latvian culture, but rather with a type of bread eaten either in some locations of Northern Italy or abroad.[2] True, Giovanni Verga has named one of his Sicilian stories *Pane Nero*, but it is rather an original metaphor than an allusion to a stable usage embedded in the Italian language and indicates subsistence existence.[3] The same refers to the term *caffè bianco*, a less often used synonym for *caffè macchiato*, an espresso with a dash of milk,[4] which figures in the translation. Neither of these terms has generated stable figurative meanings in the Italian language.

In conclusion, it might be illuminating to revisit the concept of untranslatability as an obstacle to the translation process and consider the opinion of the Belgian translation scholar Theo Hermans, who has viewed it *"as the impossibility of exhausting the store of possible, alternative renderings and of reaching a definitive translation"* [Hermans 2019: 37]. Thus, according to him, untranslatability could be more accurately and perhaps at first sight paradoxically recast as retranslatability. The above-discussion of the different translational choices made to convey the idiosyncratic and culture-specific meaning of white and whiteness in Ziedonis's *Baltā pasaka* indicates that, first of all, the so-called "untranslatables" may be in equal degrees a phenomenon of cross-lingual and cross-cultural difference reflecting the particular cognitive environment in which the source text has originated. The range of the possible solutions is very wide: from partial translation that focuses on one aspect of the meaning of the source text, resonating with the target language and culture, to choosing collocations and phraseological units that are more marginal in the target language and culture system and therefore may seem to be "foreignizing", as well as literal translations that may be combined with various compensatory devices, including paratextual translator's comments. The choice largely depends on whether the translator has chosen the strategy of domestication or foreignization, a choice that is not always purely personal but may be determined by the historical and cultural circumstances and the accepted translational norms.

LITERATURE

Chesterman, A. *Memes of Translation.* Amsterdam: John Benjamins, 2016. 225 p.

Hermans, T. Untranslatability, Entanglement and Understanding. *Untranslatability. Interdisciplinary Perspectives.* London and New York: Routledge, 2019, pp. 27–40.

Semino E., Steen, G. Metaphor in Literature. *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, pp. 232–245.

Trim, R. *Metaphor Networks: The Comparative Evaluation of Figurative Language*. London: Palgrave Macmillan, 2007. 231 p.

[2] See http://www.treccani.it/vocabolario/pane1/ [Accessed on 10 January 2020].

[3] See Verga, G. *Novelle Rusticane,* 1883.

[4] See http://www.treccani.it/vocabolario/ricerca/caffe-bianco/ [Accessed on 10 January 2020].

Venuti, L. *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London and New York: Routledge, 2004. 353 p.

Wierbicka, A. *Semantics, Culture, and Cognition. Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. Oxford: Oxford University Press, 1992. 487 p.

SOURCES

Ziedonis, I. *Flowers of Ice*. New York: Sheep Meadow Press, 1990. 127 p.

Ziedonis, I. Favola bianca. *Favole colorate*. Venezia: Damocle, 2013. pp. 19–20.

Ziedonis, I. Baltā pasaka. *Krāsainas pasakas*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2016. 10. lpp.

Ziedonis, I. The White Fairy Tale. *Colorful Tales*. Rīga: Jumava, 2017, pp. 7–8.

Зиедонис, И. Белая сказка. *Разноцветные сказки*. Рига: Лиесма, 1979, 5–6 с.

Rūta KAZLAUSKAITĖ
(Šiaulių universitetas)

Vaižganto apysaka „Rimai ir Nerimai“ kaip dialogiškas kūrinys

Summary
The Story “Rimai ir Nerimai” as a Dialogic Text

The text of the story “Rimai ir Nerimai” (The Rimas and Nerimas Families) by Juozas Tumas-Vaižgantas (first published in 1914) is to be called a dialogic narrative: the characters’ dialogues and monologues and the narrator’s language are purposefully addressee-focused – the author addresses the readers and hopes for their response.

The text of the story has three distinct features: actualization of colloquial language; insertions of scientific and journalistic style not characteristic of fiction; exaltation of Lithuanianism as the good and the beauty. All the features are meant to educate people, make them think, rely on the mind rather than emotions, encourage them to be united and play an active role in their personal well-being and the well-being of the homeland.

The characters’ dialogues and monologues are used to convey the everyday language of rural people. The colloquial language is indicated by verbalization of body movements, humour, connoted (strong, lowered, evaluative) vocabulary, elements of dialectal language. The insertions of scientific and journalistic style are explanations and reasoning – they are presented at the end of the parts of the text, various references and allusions, cultural signs and terms, verbal means of the activation of attention, metalinguistic utterances. The description of the Lithuanian character, worldview, and emotional attitude to the environment shows what nation Vaižgantas would like to see.

Key words: *Vaižgantas, narrator’s language, dialogue, monologue, humour, colloquialism, dialecticism, Lithuanianism*

*

Lietuvių literatūros klasikas kunigas Juozas Tumas-Vaižgantas(1869–1933) buvo darbštus, įvairiais talentais apdovanotas žmogus ir ryški asmenybė. Jis „yra buvęs politikas, visuomenininkas, kalbėtojas, pamokslininkas, publicistas, redaktorius, etnologas, literatūros istorikas, kritikas, profesorius, feljetonistas, beletristas, dramaturgas, vertėjas“, vienur darbavęsis „dėl įgimto talento, kitur dėl gyvo temperamento, trečiur dėl reikalo ir pareigos“ [Grinius 1977: 2]. Būdo išskirtinumą liudija tokios savybės kaip veržlumas, komunikabilumas, nuoširdumas ir atvirumas, ekspresyvumas, polinkis šmaikštauti, optimizmas, aplinkos idealizavimas, romantizavimas ir drauge realus suvokimas. Įvairiaspalvę rašytojo asmenybę, kaip pastebėjo amžininkai, atliepia kūryba: „Vaižganto gi stilius ir yra beveik tobulas jo asmenybės pareiškimas, jo galvojimo proceso atvaizdavimas“ [Mykolaitis-Putinas1937: 45].

Vaižgantas sulaukė deramo literatūrologų dėmesio. Parengta keliasdešimt atskiras kūrybos problemas nagrinėjančių straipsnių, arti dešimties išsamių studijų: disertacijų, monografijų [Ambrazevičius 1936; Merkelis 1934 [1989]; Grinius 1977; Vaitiekūnienė 1964; 1982; Radzevičius 1987; Čiužauskaitė 2001; Kučinskienė 2016]. Literatūros tyrinėtojų darbuose, suprantama, detali kalbos klausimų analizė lieka paribyje – minimi tik akivaizdžiausi stilistinės raiškos ypatumai. Savo ruožtu kalbotyros specialistai

daugiausia gilinosi į kalbos taisyklingumo ir redagavimo klausimus [žr., pvz., Dabušis 1920; 1933; Būga 1922; Piročkinas 2000]. Dėl plačių rašytojo interesų aktualiu tampa su komunikavimo situacija siejamas kalbinės raiškos tyrimas. Jis siūlo pasakymų reikšmes (*kas pasakyta*) aiškinti neišleidžiant iš akių tokių aplinkybių kaip adresanto tikslai ir ketinimai (*kodėl pasakyta*), bendravimo sąlygos (*kada, kur pasakyta*), adresatų galimybės suprasti ir tinkamai interpretuoti gautą informaciją (*kiek, kaip suvokta?*). Pasakymo turinio logikos įvertinimas ir autoriaus propozicija pridera pragmatinių tyrimų sričiai [žr., pavyzdžiui, Арутюнова, Падучева 1985: 3 ir ten min. lit.; БЭС 1998: 390; van Dijk 2000, 2006; Yule 2000: 3].

Šio straipsnio tikslas – lingvistiniu pragmatiniu aptarti Vaižganto apysakos „Rimai ir Nerimai“ kalbą, išryškinti svarbiausius teksto ypatumus. Minimoji apysaka pirmą kartą išspausdinta laikraštyje *Vairas* 1914 metais; ji yra vienas iš pirmųjų didesnių kūrinių. Vėliau apysaka, viena ar įtraukta į rinkinius, buvo publikuojama kaip knyga. Straipsnyje remiamasi 1974 m. leidimu, bet autorinė rašyba, autentiškos formos ir konstrukcijos, tarminiai žodžiai nurodomi, kai yra tiesiogiai susiję su tema.

Apysakoje kalbama apie Aukštaičių kaimo ūkininkus – kaimynus Rimą ir Nerimą. Abu ūkininkai gyvenimo būdu, padėtimi, interesais labai panašūs. Ryškesnių skirtumų nebuvimas, įvykių paralelės erzina ir jautrina vyrus, sukelia nesveiką konkurenciją, kuri ilgainiui virsta vienas kito ignoravimu.

Savimeilė žmogaus pastangomis nebenugalima. Ambicingus kaimynus sutaiko karas. Kariauti pašaukti abiejų vyresnieji sūnūs nusprendžia rašyti bendrus laiškus, tad artimieji priversti juos skaityti kartu. O vėliau draugiškai lankosi pas kunigą, aprauda žuvusius sūnus.

Šnekamosios kalbos aktualizacija. Apysaka yra tekstas, kuriuo autorius kreipiasi į skaitytojus. Komunikacinė kreipimosi situacija yra dialoginė. Viešai, pirmąkart laikraštyje, skelbiamas kūrinys turi tikslinį adresatą – kaimo žmones. Adresantas, tikėdamasis reakcijos, renkasi stimuliuojamąją raišką: paveikų, nes adresatui artimą, kalbėjimo būdą ir savas kalbos priemones. Dialogai ir monologai sudaro galimybę atpažinti save ir aplinkinius, o pasakotojo žodžiai, atliepiantys natūralią adresatų šneką, stiprina visų komunikantų bendrystę, skatina pasitikėjimą.

Pirmiausia aptartina veikėjų dialogų ir monologų specifika; laiškai yra rašytinės formos monologai. Dialogais ir monologais aktualizuojama kaimo žmonėms savabuitinė kalba. Tokia kasdieninė, įprastu terminu, – šnekamoji kalba pasižymi spontaniškumu, neoficialumu, subjektyvumu ir vaizdingumu, be to, šios ypatybės išreiškiamos ir verbaliai, ir kūno judesiais [smulkiau apie šnekamosios kalbos ypatumus žr. Župerka 2012: 91–92; Jurgaitytė 2018].

Spontaniškumą, neoficialumą, subjektyvumą liudija nenuoseklios, sintaksiškai padrikos veikėjų frazės: mintis nebaigiama, nutylima, nežymiai pakeičiant pakartojama. Išreikšti nebūtina tų turinio dalykų, kurie pašnekovams aiškūs iš konteksto: ir faktų, nuomonių, ir emocinio fono, žymimo ašaromis, atodūsiais, mimikomis ar gestais. Būdingieji pavyzdžiai – samdinės Katrės ir grebežninko replikos dėl bėrio, nukepėstavusio paėsti svetimos žolės (1), abiejų pagrindinių personažų ūkininkų sielvartingas pokalbis, supratus, kad vyresniųjų sūnų nebepamatys (2), taip pat sodiečių svarstymai apie prasidėjusį karą (3) ir neįprastą paauglės išvaizdą (4):

(1) – *Na, gana! Atiduokš! Aš greičiau užsėsiu. Pasakyk Rimui, kad be penkių auksinų nesiųstų atsiimti.* – Ir striktelėjęs nujojo. // – *Penkių auksinų! Ką man besakys šeimininkas!* – dilgterėjo Katrei, ir pasileido ji iš visos gerklės rėkti. (RN 219).

(2) – *Kruvina!* – sušuko, pablūdusiom akim įsismeigęs į Nerimo akis. // – *Kruvina... abudu...* – kurčiu balsu atsakė Nerimas. (RN 235).

(3) – *Taigi, matai, vo, ir pasidarė... Tai kad pasidarė, tai pasidarė... Ak, tu jejem... Ė kas gi čia bebus...* – Ir taip be galo! (RN 224).

(4) – *Tokia dar pusmergėlė, ir tokia jau karvė...* (RN 216).

Dialogų (1, 2) kalba fragmentiška. Išbaigtos pirmojo replikos atrodytų maždaug taip: – *Na, gana* [mėginti užlipti ant arklio]! *Atiduokš* [gyvulį]! *Aš* [jį] *greičiau užsėsiu. Pasakyk Rimui, kad be penkių auksinų nesiųstų* [žmogaus arklio] *atsiimti.* //– [Arkliui atgauti reikės] *penkių auksinų! Ką* [dėl tokių didelių pinigų] *man nesakys šeimininkas!* Akivaizdu, kad trumpi, kapotos intonacijos pasakymai yra natūralesni, gyvesni ir geriau perteikiantys emocinį nusiteikimą: grebežninko juoką *iš viso pilvo* ir Katrės išgąstį dėl laukiamo šeimininko pykčio. Emocijas žymi ir gausūs šauktukai.

Antrojo dialogo pagrindas – kartojamasis būdvardis *kruvina*. Žodis suprantamas ne tik tiesiogiai, kaip fizinės ypatybės rodmuo, – jis papildomai informuoja, kas atsitiko sūnums. Į karą pašaukti vaikinai parašė namiškiams atvirlaiškį, bet žuvę nespėjo išsiųsti. Žūties ženklas yra krauju suteptas laiškelis. Skaitvardis *abudu* žymi vaikinų vienį. Šis trumpas pokalbis išryškina svarbią šnekamosios kalbos ypatybę: kuo raiška ekonomiškesnė, tuo ryškesnė emocinė žodžių konotacija.

Monologiniai svarstymai (3, 4) baigiasi nutylėjimais: karas griauna nusistovėjusią ramybę ir baugina, nes neišvengiamai žada daugybę bėdų; ankstyva penkiolikmetės dukters fizinė branda ir trikdo, ir stebina motiną. Nerimastinga būsena neleidžia sutelktai mąstyti – tai išduoda dalelytės *vo, taigi, ir, kad, gi, dar, jau*, jaustukai *ak, jejem, ė*; vieną mintį veja kita panaši – plg. *taigi ir pasidarė* ir *kad pasidarė, tai pasidarė*; *tokia dar* ir *tokia jau*. Jų, kaip teigia pasakotojas, *be galo*. Antrasis pavyzdys ypatingas vaizdingumu ir netikėtu sugretinimu: stačią krūtinę turinčią mergaitę pusmergėlę (įvardijimas maloninis – deminutyvinis) motina mato kaip karvę – subrendusį, turintį jauniklių gyvulį.

Veikėjų netramdomi veiksmai, nulemti pykčio, apmaudo ar juoko, kalbos priemonėmis gali būti išreiškiami tiesiogiai. Pavyzdyje *Tfu, ar galva apsisuko?.. Juk aš čia ką tik buvau...* (RN 213) spjūvio atitikmuo *tfu* rodo elgetų nepasitenkinimą, apmaudą, kad neįstengia prisiminti, į kurią trobą buvo ką tik užsukę. Kitų dviejų pavyzdžių autorinė rašyba įkoduoja kaimiečius apėmusį juoką ir pyktį. Brūkšneliu į dvi dalis suskaidyta *Rimo* pavardė sakinyje *Sodiečiai* <...> *lėpo juoku ir, lyg susitarę, paspringdami, vos beištarė: //* – Ri-mo *kavaleristas...* Ri-mo *kavaleristas...* (RN 219) žymi artikuliacijos bėdas: vienu metu juokiantis ir kalbant, žodžiai imami skiemenuoti. Nerimienės žodžių *Nagi, tu, karve, jauti!* (RN 213) kreipinys į elgetą pirmajame apysakos leidime užrašytas su dviem *r*: – *Nagi, tu karrve, jauti!* (V15: 6). Sudvejinta raidė žymi nepasitenkinimą.

Veikėjų dialogai ir monologai grožiniuose kūriniuose šnekamąją kalbą perteikia tiesiogiai. Įvykių stebėtojo pasakotojo kalba pirmiausia skirta pranešti, ir, žinoma, priversti susimąstyti – t. y. prusinti visuomenę, todėl formos atžvilgiu yra griežtesnė,

nuoseklesnė ir išbaigtesnė. Apysakos „Rimai ir Nerimai“ pasakotojas, tapatintinas su pačiu Vaižgantu [plg. Čiužauskaitė 1999: 69], kaimo žmonėms artimas giedru žvilgsniu į pasaulį, polinkiu nepiktai pasijuokti.

Humoras – geraširdiškas juokas – kyla iš netikėtumo, kai sugretinami skirtingos prigimties objektai, plg. (4) fragmentą: mergaitės ir karvės paralelę. Juokaujant suardomas nusistovėjęs mąstymas ir matymas: adresatas tikisi vienų dalykų, o sulaukia opozicinių. Tipiški humoristiniai fragmentai apysakoje yra pasakojimas apie bėrio žygį bei žolės vertę ir Katrės mėginimo užsėsti arklį aprašymas:

(5) *Rimo rumbasai bėris iš savo ganyklos nukepėstavo į Pakalnių sodžiaus liūną ir džiaugiasi, radęs minkštų jaunų viksvų. // Pakalniai žolę labiau brangino už savo plaukus: taip jos maža teturėjo. Jų plaukų galėjai kas šventą dieną miestelio karčiamoj be jokio atlyginimo pasirauti; už žolę gi tuoj ėmė grebežių, kuris reikėjo vaduoti, mokant gyvais pinigais pabaudą.* (RN 218). (Autorinėje kalboje *viksvų* vietoje yra *vikšrų* (V15: 7) – pavartotas vakarų Lietuvoje, ypač Žemaičiuose, žinomas žodis.)

(6) *Sumanė – ir daro. Bėris buvo neaukštas, bet ir Katrė nemokėjo švediškės gimnastikos. Durs pilvu į šoną ir atšoksta: niekaip negali užsikarti ant karčio. Matė ji, jog berniukams, kad ir visai mažučiams, gana, kad tik rankiotėm karčio pasiekia: pasispirs kairės kojos nykščiu arklio kelio – ir jau užsirito. Bet Katrė bandė užsėsti ne iš kairės, o iš dešinės pusės. Pasispyrė dešine koja, nykštys slyst, ji nosimi bakst į kartį ir susimušė. Pažaliavo akyse. Katrė nusikeikė ir ėmė vėl pilvu badyti arklį, vadinasi, šokinėti ant jo.* (RN 219).

Humoras kuriamas įasmeninimais (bėris *džiaugiasi*); homonimais (*branginti* ‘vertinti, taupyti, saugoti’ ir ‘brangiai prašyti, kelti kainą’); dvireikšmiais žodžiais (plg. ties. r. [plaukus] *rauti* ‘traukti su šaknimis’ ir frazeologizmus *plaukus rauti(s)* ‘labai sielvartauti’, taip pat *plaukus apsiraustyti* ‘susipešti’ (FŽ 536, 537); *gyvais* [*pinigais*] ties. r. ‘turinčiais gyvybę’ ir perk. r. ‘tikrais, grynais’); vaizdingaisiais veiksmažodžiais (*nukepėstavo* ‘nedailiai, krypuodamas nuėjo’, *užsikarti* šnek. ‘su vargu užlipti’, *užsirito* ‘su vargu užlipo’), semantiškai nederančių žodžių junginiais (*brangino žolę* – žolė yra menkavertis dalykas; *durs pilvu, pilvu badyti* – duriama smailais daiktais); lėtus judesius žymintys veiksmažodžiai derinami su veržlumą žyminčiais ištiktukais (*slyst, bakst*). Visa tai yra meninio išdidinimo arba sumenkinimo priemonės. Jos šaržuoja situaciją, parodo netipiškus bėrio ir Katrės sprendimus ir veiksmus: nerangus, nepaslankus bėris nukepėstuoja į svetimą sodžių; *švediškės gimnastikos* nemokanti merga sumano joti raita.

Įvairiopų priešpriešų, semantinio dvilypumo pagrindas – riboto paplitimo leksika, kitaip sakant, semantiškai talpūs, vaizdingi, prižeminto stiliaus žodžiai (7–10) ir stipriau ar menkiau sustabarėję, iš atminties atkuriami, t. y. frazeologiniai, pasakymai (11–15) bei palyginimai (16–20). Žr. tipiškus pavyzdžius:

(7) *Iš visų kiemų* vertėsi *žmonės žiūrėti retai tepasitaikančio skandalo*. (RN 221).

(8) *Susitikusi Nerimaičią, pagavo, pabučiavo, apsuko aplink ir, balsiai paskaičius atvirutę,* parrūko *namo tėvams pasakyti* <...>. (RN 228).

(9) <...> *visi trys jų vaikai* spyrė *į Rimus laiško.* (RN 229).

(10) <...> *gėdingai akim delbsėdamas,* nuruseno *į paklėtį.* (RN 221).

Veiksmažodžiai *vertėsi* ‘būriu greitai pajudėjo’, *parrūko* ‘greitai parbėgo’, *spyrė* ‘sparčiai, greitai ėjo, bėgo’ ir *nuruseno* ‘lėtai nuėjo’ žymi su įkarščiu atliekamus arba, atvirkščiai, neskubrius veiksmus. Visi jie vartojami perkeltine reikšme ir yra aiškūs neformalios raiškos elementai. Du veiksmažodžiai, *parrūkti* ir *spirti,* DLKŽe turi pažymą *šnek*.

Iš daiktavardžių pirmiausia minėtini perkeltiniai įvardijimai *karvė* (žr. (4) pavyzdį) ir *jautis, avinas* ir *avelė*. Gyvulių pavadinimais Rimienė ir Nerimienė vadina savo vaikus, jas kartoja sutuoktiniai ir sodiečiai. Šie daiktavardžiai žymi ne tik fizinę ypatybę – kūno sudėjimą, bet ir paslėptą vertinimą – žemesnį jaunuolių statusą kaimo bendruomenėje.

(11) *Tai buvo vienatinė Rimo ir Nerimo* gyvenimo rakštis <...>. (RN 212).

(12) *Pagaliau susistatė taip vienodai, kad spitrakiams elgetoms pasidarė tikra* dievo aplaidžia (RN 213).

(13) <...> *Nerimaičios ligi pat antrosios šventės bėgios* paleistais viduriais, *kol iškaulys ir sau tokias pat*. (RN 214).

(14) <...> *bet seniai, per kelias dešimtis metų kas diena, kas valanda vienas antrą matydami,* <...> pritrynė *vienas antram* akis. (RN 214).

(15) *Tad* giežė apmaudą *ant Rimo, degė kerštu, nemigo nakčių*. (RN 223).

Daiktavardiniai junginiai: *gyvenimo rakštis* ‘kliuvinys, nepatogumas’, *paleisti viduriai* ‘didelis noras’ ir *dievo aplaidžia* ‘neganda, bausmė’, konkrečiau, buitiškiau, įvardija varginančią būklę. Be to, pagrindiniai dėmenys *rakštis*, *viduriai, aplaidžia* ir vieni vartojami yra stilistiškai konotuoti, o šalia apibūdinamųjų žodžių, jų emocinis krūvis dar padidėja. Panaši ir veiksmažodinių junginių *pritrynė akis* ‘nusibodo’, *giežė apmaudą* ‘labai pyko’paskirtis – žymėti neigiamą emocinį sprendimą ir nusiteikimą, kuriuos sukelia įkyrus tų pačių dalykų kartojimasis, nepriimtini poelgiai. Beje, aptartieji junginiai nėra labai sustabarėję: į *Frazeologijos žodyną* įtrauktas tik paskutinio variantas *apmaudą nugiežti* (FŽ 65).

(16) <...> plačia kaip ližė *savo plaštaka perbraukė Katrei per skaudamą vietą* <...> (RN 222).

(17) *Bet dirstelės į* tiesius kaip žvakė <...> *ir vėl čirkšt ašaros iš akių...* (RN 226).

(18) *Kiekvienas* šūvis dūrė *jam į širdį* it iešmu. (RN 232).

(19) Puolė kaip *akis* išdegusi. (RN 219).

(20) <...> šoko, it pablūdęs *iš baimės, ir griebė virstančią per jį Katrę, už kur pakliuvo*. (RN 221).

Pirmųjų trijų frazeologinių palyginimų (14–16) vaizdas – panašios formos buities daiktai: ližė, žvakė, iešmas. Jis įprasti, todėl tampa savotiškais etalonais. Pridurtina, kad šautuvas ir šūviai – karo ženklai; nekarys su ginklais gali nesusidurti. Todėl nuaštrintas smaigas tiksliau atskleidžia jauseną žmogaus, atsidūrusio mūšio epicentre.

Kiti du palyginimai rodo ūmų žmogaus judesį. Veiksmažodžiai *puolė, šoko* paaiškinami dalyviais *[akis] išdegusi, pablūdęs* ‘išprotėjęs’. Įkarščio priežastis – liga, nesveikata, – kitaip sakant, dar viena neganda, drumsčianti ramią gyvenimo tėkmę.

Ir veikėjų, ir pasakotojo kalboje gausu tarmybių. Vaižgantas, žinoma, labiausiai rėmėsi gimtąja patarme – svėdasiškiai pagal dabartinę klasifikaciją priklauso rytų aukštaičių anykštėnų šiaurinei daliai (RAA 26; 27), bet kunigavimas įvairiose Lietuvos parapijose leido susipažinti ir kitomis patarmėmis.

Rytų aukštaičių fonetines tarmybes rodo žodžiai *rumbasai* ‘rambusis; sunkiai pavaromas’ ir *nemigo nakčių* ‘nakčia; naktį’ (RN 218; 223). Dvigarsis *am* būdvardyje tariamas susiaurėjęs. Tai viena iš skiriamųjų rytų aukštaičių ypatybių. Tą pačią ypatybę, tik nebe taip aiškiai, rodo ir *nakčių* – netikslus paties autoriaus perrašas bendrine kalba (V16: 16), likęs nesutvarkytas ir vėliau. Atstatytina forma *nakčia* – buvęs vienaskaitos įnagininkas su inovacine, iš produktyviojo *-ią* kamieno perimta galūne (< **-ią*, < **-ią́n*).

Daiktavardžiai *kelinėmis* ‘kelnėmis’, *bilizacija* ‘mobilizacija’ ir *porčikais* ‘praporščikai’ (RN 228; 224; 228) iškelia tarmėse vykstančius fonetinius procesus: sinkopę – iš žodžio vidurio išmestas funkciškai nereikšmingas nekirčiuotasis *i*, aferezę – numesti pradiniai penkiaskiemenių ir keturskiemenių naujažodžių skiemenys. Be to, sunkus ištarti priebalsių junginys *šč* pakeistas *č*. Dar pasakytina, kad pirmajame apysakos variante pavartotas ir dėsningas veiksmažodžių priešdėlių *in-*: *inkandęs* ‘įkandęs’ (V16: 15), *inkaitintu* ‘įkaitintu’ (V17–18: 9).

Rytietiškus darybos formantus: priešdėlį *ata-*, priesagas *-otė* ir *-aičia*, kurios žymi atitinkamai nebemažą realiją ir netekėjusią merginą pagal tėvo pavardę, rodo daiktavardžiai *atakaitoje* ‘atokaitoje’, *rankiotėm* ‘(paauglio) rankomis’, *Nerimaičios*, *Rimaičia* (RN 221; 219; 214; 229). Beje, Vaižgantas merginų pavardžių formas rašė su *-yčia*: *Nerimyčia, Rimyčia* (V15: 6tt). Redaguojant tekstą, atsižvelgus į tėvo pavardės galūnę, pasirinkta dažnesnė *-aičia*, nors vedinių su priesagomis *-aičia, -yčia, -ūčia* „pasiskirstymas ir vartojimas šiaurinėse ir šiaurrytinėse aukštaičių tarmėse yra gana susipynęs, ne visada priklausantis nuo tėvo pavardės kamieno“ (LKAIII 121). Savitą antrąjį pamatinį žodį liudija dūrinys *Šienpiūviai* ‘Šienpjoviai (žvaigždynas)’ (RN 225).

Iš tarminių linksniuojamųjų ir asmenuojamųjų žodžių minėtinos daiktavardžio, įvardžio ir veiksmažodžio formos *dvynais* ‘dvyniais’(RN 212), *tretį* ‘trečią’ (RN 213), *skutės* ‘skutosi’. Pastarasis pavyzdys aptinkamas pirmajame leidime (V15: 6).

Vaižgantas iš savo tarmės į apysaką bus perkėlęs dviskaitos vardininko-galininko formas, įvardžiuotinių formų priesagą *-asai,* pvz.: *į abi pusi*; *du sielvartu it du gretimu uosiu* (RN 225), taip pat žr. minėtą (4) *rumbasai* ‘rambusis’. Pavartota ir aukščiausiąjį laipsnį reiškiančių rytietiškų konstrukcijų, pvz.: *patsai gerasai* ‘geriausiasis’, *pačiais gražiaisiais* ‘gražiausiais’ (RN 212; 215; apie laipsnio raišką žr. RAA 39).

Apysakoje yra ir sintaksinių tarmybių. Po slinkties veiksmažodžių vartojamas siekinys, pvz.: *pasiuntė vieną jo* parvestų; *visi sugužėjo* atsisveikintų, *jų* palydėtų, *jų* atsiprašytų (RN 218; 227). Po tokių žodžių kaip *reikia, tenka* veiksmo objektas reiškiamas ne galininko, bet vardininko linksniu, pvz.: *reikėjo meiliai pabarti* pačiutė; *nebebuvo laiko sekti* laikraščiai (RN 216; 227). Dažnos bevardės giminės formos, pvz., Atgulta, *bet* nemigta. (RN 224), judėjimo kryptį žyminčios prielinksnio *į* ir galininko konstrukcijos, pvz.: *„Mėė! kur tu, nenuklysk, grįžk* į mamą*!“*; *Su tuo baisiu*

dokumentu Nerimas nuėjo į patį Rimą. (RN 213; 234). Prielinksnis *po* laikui žymėti derinamas su naudininko linksniu: *po smarkiai audrai*, žr. (22) pavyzdį.

Rytiečių leksikos pavyzdžiai: *stogas* ‘ūgis’, *kaitulys* ‘avių liga, sukinys’, *spryskas* ‘akmeniniai ar cementiniai laiptai’, *mėsiedas* ‘laiko tarpas nuo Kalėdų iki Užgavėnių’ (RN 215; 214; 231; 223, 224; autorius rašė *mėsėdas* (V17–18: 6)), *sėtrijo* ‘negijo, pūliavo’, *stidendamu* ‘drebėdami nuo šalčio’, *oras* ‘laukas’ (RN 212; 233; 226).

Apysakoje nemažai ir vakarų Lietuvai būdingos kalbos elementų, iš kurių didžiąją dalį sudaro žemaičių tarmės žodžiai. Pvz.: *rytmetį* ‘ryto metą, rytą’, *stodainius* ‘lenteles ar kuoliukus statinei tvorai tverti’, *prilermavo* ‘pritriukšmavo’, *pajamblūs* ‘paimlūs, gabūs, mokslūs’, *aukštynelkas* ‘aukštielninkas’ (RN 234; 213; 222; 226; 234), *neapsivežėjimas* ‘nepakentimas, nesibjaurėjimas’ – <...> *pabaigs rauti ketvirtadalio amžiaus neapykantą ar tik* neapsivežėjimą *viens kitu, kurį matė savo seniuose tėvuose.* (RN 234); paskutinius du žodžius Vaižgantas užrašė su balsėmis *i* ir *ė*: *aukštinelkas*, *neapsivėžėjimas* (V17–18: 9). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad *pajamblūs* prieš priesagą turi įterptinį *b*; tokia epentezė būdinga šiaurės žemaičiams (LKAII 116). Pamatinis vedinio žodis – *paimti* variantas *pajamti.* Jo formos labiausiai paplitusios šiaurinėse patarmėse [žr. Zinkevičius 1966: 189].

Esama ir semantinių tarmybių – žinomo pavidalo, bet savitõs reikšmės žodžių. Tokie yra veiksmažodžiai *kriokti* ‘verkti’ ir *kriokinti* ‘virkdyti’ (RN 235), *skųsti* ‘gailėti’ – <...> *gerų patarimų vienodai* neskundė, *nesigailėjo* (RN 212). Reikšme ‘kiekvienas’ porąkart pavartotas įvardis *katras*, pvz., Katrie *sau ruošė vežimus į pavietą.* (RN 227).

Ryškiausia žemaitiškos morfologijos ypatybė – veiksmažodžių dviskaitos formos. Jų gausu kareivių laiške, pvz.: *kovojava* ‘(abu) kovojame’, *patekova* ‘(abu) patekome’ (RN 227). Kitos ypatybės: *ā* kamieno forma *milžo* ‘melžė’ (RN 211), geidžiamosios nuosakos žymuo dalelytė *lai* vietoj *te-, tegu(l)*: *vienos mišios* lai bus *dėkojimo dievui* (RN 230).

Sintaksinėms žemaitybėms atstovauja latvių kalbai veikiant susiformavęs tarpinis veiksmažodžio veikslas: <...> *lyg kas būtų visa sauja pagavęs už gerklės; nors* krisk žemėn. (RN 225).

Konstrukcijos *kristi žemėn* antrasis dėmuo informuoja apie neišvengiamai prie mirties vedantį veiksmą [plačiau žr. Girdenis, Kačiuškienė 1986].

Mokslinio ir publicistinio stiliaus intarpai. Apysaka yra grožinės literatūros žanras, bet kreipimosi situacija ir komunikavimo intencija – supažindinti, šviesti, mokyti, ugdyti – pasakotojo kalboje pateisina kitų tekstų referavimą, citatas, nuorodas į autorius, argumentuotą interpretavimą, dalykinius apibendrinimus. Tokio pobūdžio intarpiniai tekstai ar jų fragmentai – mokslinio stiliaus savastis. Dėmesio aktyvinimo priemonės: kreipiniai ir liepiamosios nuosakos formos, taip pat pašalines ir papildomas pastabas reiškiantys įterpiniai aktualizuoja publicistinį stilių.

Kaimo buities realijas pavadinantys žodžiai *Rimų ir Nerimų* pasakotojo kalboje derinami su terminais – mokslo, meno, kultūros sąvokas įvardijančiais tarptautiniais žodžiais (21–25), istorinių asmenybių vardais (26). Tai civilizacijos ir kultūros (taip pat tradicinės, liaudiškosios), kurią visiems privalu išmanyti, ženklai. Pvz.:

(21) *Nuraudęs, it* apopleksijos *daužtas, jis sugriežė dančiu* <...> (RN 232).

(22) *Lyg kas būtų perkūnsargį ūmai iškišęs į* elektros *pritvinkusį Rimų orą: sprogo, išsigriaudė ir liko gardus* ozono *kvapas po smarkiai audrai.* (RN 222).

(23) *Rimukai dainavo ir prie vargonų giedojo* sopranais *ir* tenorais, *o Nerimukai* altais *ir* baritonais. (RN 215).

(24) <...> *paskutinių laikų gyžimas buvo dirbtinis, taip sakant,* stilizuotas *sulig tėvų jausmais.* (RN 233).

(25) *„Karvė" ne toks jau baisus žodis. Iš riebios ar pieningos karvės daug naudos. Ir išvaizda jos ne taip jau juokinga; atseit, iš katro galo žiūrėsi.* Žolės maišė verstapilvė, erza keverza, du niūkso, du kiūkso. *Bet* du spykso *labai gražiai: tokios gražios, ramios ir ašarotai* melancholingos, *didelės akys!* (RN 216).

(26) <...> *abidvi motinos* Niobės *jau ruošė savo kareivius į kelią.* (RN 226).

Apopleksija – medicinos terminas, *elektra* ir *ozonas* – fizikos, vyrų balsų tipai *sopranas, tenoras, altas, baritonas* – muzikos. Vediniai *stilizuotas* ir *melancholingas* nukreipia į dailės ir psichologijos sritis. Įkoduotas karvės išvaizdos nusakymas paimtas iš tautosakos, tai mįslė. Metafora *Niobės* aktualizuoja begalinę motinų meilę savo vaikams ir pastangas juos apsaugoti. Niobė – graikų mitologijos personažas.

Vienu kitu atveju (27–29) pasakotojas nurodo, kam priskiriama teiginio autorystė:

(27) *Anot* to, *kad pritiko, tai prilipo.* (RN 216).

(28) *Už tokią veido spalvą,* japonai *sako, galima esą nematyti septyneriopų kūno eibių.* (RN 215).

(29) *Visi aukštaičiai mėgsta savo moteris avelėmis vadinti, nes tai ir yra tikras lietuvių tipas: nuolaidžios, nemokančios priešintis, temokančios verkti, kad beviekė. Skaityk* senovės dainas. (RN 217). *Beviekė* reiškia 'bejėgė'.

Kaip matyti, gali būti įvardytas tiek kūrėjas: žinomas ir nežinomas žmogus (*tas*) arba tauta (*japonai*), tiek kūrinio žanras (*senovės dainos*). Žmonijos patirties išryškinimas yra vienas iš loginių argumentų asmeniniams teiginiams pagrįsti. Pastarieji neretai remiami emocinėmis nuostatomis, plg.karvės nusakymą (25).

Dauguma šio skirsnio pavyzdžių yra samprotaujamieji pasakotojo komentarai. Dar plg. du (30–31) pavyzdžius:

(30) *Tad griežė apmaudą ant Rimo, degė kerštu, nemigo nakčių. Griežtai taip, kaip pirmiau Rimas. Ir taip bent mėnesį.* // Pilko gyvenimo dulkės, kaip vištai asloje pasikrapščius, sukilo ir uždengė šviesą, žmonišką ir dievišką. (RN 233).

(31) [apysakos pabaigoje] *Ak, kare, kare! Kiek tu teiki nelaimių ir širdies skausmų! Bet kiek ir širdžių valai, dezinfekuoji...* (RN 234).

Pateikti atskiro teksto fragmento pabaigoje, komentarai apibendrina svarbiausius apysakos įvykius ar susidariusią išskirtinę padėtį. Dėl didesnio poveikio jų raiška įvairiopa: šnekamajai kalbai būdingos priemonės derinamos su knyginės kalbos žodžiais – poetizmais, specialiąja mokslo terminija ir kt. (plg. *kaip vištai asloje pasikrapščius* ir *šviesą, žmonišką ir dievišką*; *valai* ir *dezinfekuoji*).

Aiškia pragmatine orientacija pasižymi žodžiai ir pasakymai, nepriskiriami sakiniams gramatiškai, siejami su jais tik pagal prasmę. Tai imituoto dialogo replikos, kreipiniai į šalia nesančius žmones, pašalines pastabas perduodantys įterpiniai (32–35). Visos priemonės liudija adresanto pastangas atkreipti adresatų dėmesį, jį išlaikyti, kitaip sakant, parodyti aktyvų komunikavimą. Pvz.:

(32) *Prieš akis testovėjo vienas: karas. Mušis, šaudysis iš šautuvų, patrankų, kulkosvaidžių; mėtysis bombomis, badysis durtuvais, – na,* kaipgi čia gyvam beišlikti? Neliks, neliks!!! *Ir tavo,* meiluže, *ir tavo,* žmonele patiekėle, *ir tavo,* motute sengalvėle [vyrų neliks]... (RN 224).

(33) *Jeigu Rimui gimė kūdikis, tai,* žiūrėk, *ir Nerimai betaisą krikštynas.* (RN 211).

(34) <...> *ir visi, silabizuodami,* sakytume, *nuobodžiai, tik ne jiems patiems, ėmė skaityti.* (RN 229).

(35) *Vis dėlto,* sakau, *širdyje, nors neprisipažindamas būtų pasidžiaugęs, jog pas kaimyną nors kiek dabar bus nebe taip, kaip buvo, nors kiek nebepanašu į jo.* (RN 214).

Pirmajame (32) fragmente pasakotojas pats klausia ir pats, kreipdamasis į įvairaus amžiaus moteris, atsako. Atsakymas emocinis, jis atliepia dažnos moters jauseną ištikus negandai: kalba redukuota, intonacija su ryškia nevilties gaida (intensyvumo rodmuo – trys šauktukai). Įterpiniai, pavartoti kituose grupės fragmentuose (33–35), aktyvina dėmesį (*žiūrėk*), išreiškia kolektyvinę arba asmeninę nuomonę (*sakytume, sakau*).

Lietuvybės idėja. Išsikėlus tikslą šviesti, mokyti ir ugdyti, būtina gerai pažinti tuos, kurie bus mokomi ir ugdomi, su kuriais tapatinamasi ir įeinama į vieną bendruomenę. Tautos prigimtis ir gyvenimo būdas, lietuvio charakteris – Vaižgantui labai rūpėję klausimai: „Man viena tiktai tebuvo skanu ir malonu – čeploti, kad ir nešvarų, bet tik tautinį čiulpiką“ [cit. iš: Grinius 1977: 3]. Aptariamojoje apysakoje šalia etnonimo *lietuvis, -ė* ir slaviško jo varianto *licviakas* Vaižgantas nurodo įžiūrėtus apibendrintus lietuvių būdo bruožus.

Moterys aukštaitės esą pasižymi nuolaidumu, bejėgiškumu – žr. (29) pavyzdį.

Vyrai nusakomi plačiau. Jie darbštūs ir negirtuokliai – alkoholį vartoja saikingai ir vien per šventes (36), yra rūpestingi ir dėmesingi artimiesiems (37), mėgsta pafilosofuoti, t. y. tuščiai pakalbėti (38):

(36) *Abudu buvo sveiku,* darbščiu *ir* negirtuokliu, *nors, lietuviai būdami, per daug* nebėgo *kaip latviai ir* nuo puskvortės šventomis dienomis neatsisakė *kaip tie prisiekę blaivininkai.* (RN 211).

(37) *Valgiu dalijos, naktį stidendamu, vienas antrą klostės. Jų* draugavimąsi *žinojo visa rota; į akis neva išjuokė, bet už akių jais džiaugėsi ir net pavydėjo tiems „licviakams“, kurie* mylisi *it mergelės.* (RN 233).

(38) <...> *būtų net, grįždamas namo, pačiai lietuviškai* pafilosofavęs: *// – Taigi, matai, gi vo: ėmė ir numirė. Ė da būtų pagyvenęs, kad nenumiręs...* (RN 214).

Iš pavyzdžių matyti, kad įvardytos ypatybės artimiausioms tautoms svetimos: latviai esantys prisiekę blaivininkai, o slavai – individualistai.

Vaižgantas buvo žinomas kaip „tikras grožio smaliūga“ [Vykintas-Povilavičius 1935: 19], grožį jis gebėjo įžiūrėti lietuviams įprasčiausiuose dalykuose. Apžvelgtina, kam apysakoje *Rimai ir Nerimai* yra priskirta kalbamoji ypatybė, t. y. kas apibūdinama šaknų *graž-, dail-, puik-* žodžiais, pirmiausia būdvardžiais. Būdvardžio *gražus* tiesioginė reikšmė – ‘teikiantis pasigėrėjimo, džiuginantis savo išvaizda ar skambėjimu, dailus’, *dailus* yra ‘malonus pažiūrėti, labai gražus’, o *puikus* –tai ‘labai gražus, dailus’ (DLKŽe).

Aptarus pavyzdžius, paaiškėja, kad konotaciją ‘gražus’ turi šviesus gymis, ūgis, ramios didelės akys ir jaunystė (39, 25); gyvenamoji vieta – sodžius, tėvynės gamta (40); bendruomenėje nusistovėjusi tvarka, tradiciniai dalykai ir pažangos sąlygos naujovės: sutelktis, pasireiškianti dirbant ir tarnaujant tėvynei (jos simbolis – uniforma) (41), įsiklausymas į aplinkinius, pagarba jiems ir mandagumas (42), nuovoka, šilti jausmai ir kūrybiškumas (43), auklėjimas (44); prigimtinė (sakytinė) kalba ir išmokstamas raštas, maitinimosi įpročiai (45), pvz.:

(38) *Nerimų gi vaikai buvo* <...> taip gražiai skaisčių veidų, *kad nors ir žiūrėk*.; *Užtat Rimienė buvo aukštesnė už vyrą, labai* dailiai išaugusi *ir nė kiek nenutukusi*.; Rimukai *ir* Nerimukai *buvo visoje parapijoje* laikomi *pačiais* gražiaisiais. (RN 215).

(39) *Vienodai pilkas jų* gyvenimas gražiai tilpo *to vieno sodžiaus srityje*. (RN 218); Gražus *buvo vasaros* dangus Lietuvoje <...>. (RN 225).

(40) – *Dėdienyte, kokių* gražių naujienų! – *sušuko Rimaičia ir ėmė skaityti*. (RN 229); Puikus *jų* darbas, *ta* vienybė <...> *sutaikino likusius namie*. (RN 233); <...> *išleistieji mandraficieriai sugrįš oficieriais, ponais,* gražiai išmargintais mundirais, *siauromis kelnėmis, su pentinais, žeme šliaužiančia šoble*... (RN 228).

(41) <...> *abudu šeimininku* gražiai žinojo *vienas antro ketinimus ir skubėjo laiku susilyginti*. (RN 213); *Klebonas pirma paėmė atvirutę,* dailiai paprašė *moteris sėstis* <...>. (RN 230).

(42) <...> *senovės draugai neilgai beatminė kvailą sodžiaus atsitikimą, kurs betgi tiek* gražių jausmų *pakeitė tiekuo* negražių jausmų. (RN 231); *Nebuvo kuo pajvairinti* [buities], *kas* prasimanyti gražesnio *ar juokingesnio*. (RN 218).

(43) *Žiūrėjo jų, globojo, ir ta švelni* moteriškės įtaka išdailino *ir nušvelnino jų būdą, širdį, sielą*. (RN 217); *Tai Nerimienė* dailiai baudė, stabdė ar persergėjo *savo „angelėlius”* <...>. (RN 216).

(44) *Pačia* gražiąja prasme *karvės vardas labai pritiko Nerimienei ir jos vaikams žaliūkams*. (RN 216); <...> *dar labiau prasilavino ir išmoko* „dailiai žiūrėti į raštą”; *suprask: gerai paskaityti ir suprasti laikraščius*. (RN 2226); <...> *užtat patys* gražiai maitinosi. (RN 211).

Visas gražiomis vadinamas realijas galima vadinti lietuvybės ženklais. Daugumą Vaižganto įžvalgų patvirtina šių laikų mokslininkų atlikti eksperimentiniai tyrimai. Pavyzdžiui, nustatyta, kad vienas iš lietuvių antropologinio tipo požymių yra šviesus

gymis [Venskienė 2012: 310–311], o tarp ryškiausių tautos būdo bruožų patenka darbštumas, svetingumas ir draugiškumas [Akstinavičiūtė, Petraitytė 2007: 18–19]. Žinoma, neturime užmiršti, kad lietuvybės puoselėtojas Vaižgantas buvo idealistas. Jo nuostata – vaizduojamąją tikrovę reikia šiek tiek paryškinti, pakoreguoti pagal aukštesnes idėjas.

Apibendrinimas. Apysaka „Rimai ir Nerimai“ yra dialogiškas pasakojimas. Kalbos tipą ir priemones lemia komunikacinė autoriaus intencija – ne tik supažindinti su savo, kaip kūrėjo, nuostatomis ir požiūriu į aktualijas, bet ir šviesti, telkti tautą – paskatinti veiklai, kuriant asmeninę ir tėvynės gerovę.

Pasakojimas remiasi adresatams įprasta šnekamąja kalba. Dialogų ir monologų raiška yra redukuota ir perteklinė – emocinė. Dalykinį turinį dubliuoja parakalba: juokas, verksmas, kūno judesiai. Veikėjų kalba, kaip ir įvykiai, adresatams leidžia atpažinti save, mokytis iš daromų klaidų.

Pasakotojo kalbos pagrindas – įvairios paralelės ir semantinės priešpriešos:

a) moksliniam stiliui būdingi kitų tekstų intarpai, nuorodos į tekstų autorius ir publicistiniam (oratorių) stiliui tiesiogiai atstovaujantys dalykiniai kreipiniai, liepiamosios nuosakos formos, pašalines ir papildomas pastabas žymintys įterpiniai – suaktualina žmonijos patirtį, suaktyvina ir koncentruoja adresatų dėmesį;
b) meninio išdidinimo arba sumenkinimo priemonės: ekspresyvūs, sodrūs, keliareikšmiai žodžiai ir pasakymai, yra humoro pagrindas; šmaikštavimai kelia nuotaiką, moko nepasiduoti užklupus sunkumams;
c) skirtingų tarmių ypatybių derinimas liudija autoriaus siekį vienyti tautą, ją stiprinti.

Apysakoje paminėti tautos būdo bruožai: moterų nuolankumas ir bejėgiškumas, vyrų blaivus protas – rūpestingumas, dėmesingumas, taip pat darbštumas ir pomėgis pakalbėti, liudija pasakotojo (ir autoriaus) norą ir pastangas suvokti lietuvių tapatybę.

Pagrindinė kūrinio idėja: gražu – tai, kas lietuviui ir Lietuvai yra prigimta ir sāva: šviesus gymis, ūgis ir vidinė ramybė, nuovoka, šilti jausmai, pagarba aplinkiniams ir mandagumas, papročiai, darbas, kūrybiškumas, noras mokytis, kalba, sodžius, bendruomenė, tėvynė, gamta.

LITERATŪRA

Akstinavičiūtė, I., Petraitytė, D. Lietuvių tautinės tapatybės simbolinių komponentų konfigūracijos. *Filosofija. Sociologija,* 18 (2), 2007, p. 14–31.

Ambrazevičius, J. *Vaižgantas. Apmatai kūrybos studijai.* Kaunas: Viltis, 1936.

Būga, K. *Kalba ir senovė*, 1. Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys, 1922, p. 19–59.

Čiužauskaitė, I. Pasakotojas ir pasakojimas Vaižganto publicistikoje. *Lituanistika*, 2(39), 1999, p. 68–80.

Čiužauskaitė, I. *Vaižganto publicistikos literatūrinė raiška*. Vilnius: LLTI, 2001.

DLKŽe – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. redaktorius S. Keinys. 7-asis patais. ir papild. leid. Vilnius: LKI, 2012; el. variantas, 2015 (atnaujinta versija, 2017). Available: http://lkiis.lki.lt/dabartinis [žiūrėta 2019-11-10].

Dabušis, St. [=Du dobilai, penki lapai]. Rec. kn. Vaižgantas. Pragiedruliai: vaizdai kovos dėl kultūros, kn. 2 (3), Vilnius: Švyturys, 1920. *Švietimo darbas*, 8–9, 1920, p. 62–76.

Dabušis, St. Tumas-Vaižgantas kalbininkas. *Šviesos keliai*, 5, 1933, p. 284–287.

van Dijk, T. A. *Cognitive discourse analysis,* 2000. Available: http://www.discursos.org/unpublished%20articles/cogn-dis-anal.htm [žiūrėta 2020-01-20].

van Dijk, T. A. The Study of Discourse. *Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction,* 1. Ed. by T. A. van Dijk. London, Thousand Oaks, New Dehli: Sage Publications, 2006.

FŽ – *Frazeologijos žodynas*. Red. J. Paulauskas. Vilnius: LKI, 2001.

Girdenis, A., Kačiuškienė, G. Paraleliniai reiškiniai latvių ir šiaurinių lietuvių veiksmažodžio sistemose. *Kalbotyra* 37, 1986, p. 21–27.

Grinius, J. Juozas Tumas Vaižgantas – integralinis realistas. *Veidai ir problemos lietuvių literatūroje,* II. Red. A. Liuima. Roma: Lietuvių Katalikų mokslo akademija, 1977, p. 1–37.

Yule, G. *Pragmatics*. Oxford etc: Oxford University Press, 2000.

Jurgaitytė, I. Šnekamoji kalba kaip sistema. *Linguistica Lettica*, 26, 2018, p. 282–298.

Kučinskienė, A. *Juozo Tumo-Vaižganto epistolinis diskursas*: daktaro disertacija. Vilnius: LLTI, 2016.

LKAII, III – *Lietuvių kalbos atlasas*, 2: *Fonetika*, 3: *Morfologija*. Atsak. red. K. Morkūnas. Vilnius: Mokslas, 1982, 1991.

Merkelis, A. *Juozas Tumas Vaižgantas*. Kaunas: Pažanga, 1934 [= Vilnius: Vaga, 1989].

Mykolaitis-Putinas, V. *Literatūros etiudai*. Kaunas: Sakalas, 1937.

Piročkinas, A. Jonas Jablonskis redaguoja Vaižgantą. *Archivum Lithuanicum*, 2, 2000, p. 151–164.

RAA – *Rytų aukštaičiai anykštėnai*. Sudarė Ž. Markevičienė, A. Markevičius, V. Salienė. Vilnius: LKI, 2013.

Radzevičius, A. *Vaižgantas lietuvių prozos kryžkelėse: meninės sintezės problema.* Vilnius: Vaga, 1987.

Venskienė, A. Fizinis grožis ir jo ženkliškumas XIX a. pabaigos – XX a. pirmos pusės lietuvių kaimiškoje kultūroje. *Grožio fenomenas kultūroje.* Vilnius: LLTI, 2012, p. 204–312.

Vaitiekūnienė, A. *Vaižgantas*. Vilnius: Vaga, 1982.

Vaitiekūnienė, A. *Vaižganto apysaka „Dėdės ir dėdienės“*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964.

Vykintas-Povilavičius, S. Įžanginis žodis. Vaižgantas. *Milžinų dvasios: fragmentai iš Pragiedrulių*. Kaunas: Spindulys, 1935, p. 11–21.

Zinkevičius, Z. *Lietuvių dialektologija.* Vilnius: Mintis, 1966.

Župerka, K. *Stilistika*. Šiauliai: ŠU leidykla, 2012.

Арутюнова, Н. Д., Падучева, Е. В. Истоки, проблемы и категории прагматики: Вступительная статья. *Новое в зарубежной лингвистике,* 16: *Лингвистическая прагматика.* Общая ред. Падучевой, Е. В. Москва: Прогресс, 1985, с. 3–43.

БЭС – *Большой энциклопедический словарь: Языкознание*. Гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Большая Российская энциклопедия, 1998.

ŠALTINIAI

RN – Tumas-Vaižgantas, J. *Dėdės ir dėdienės. Nebylys. Rimai ir Nerimai*: apysakos. Vilnius: Vaga, 1974, p. 211–232.

V – Vaišgantas. Rimai ir Nerimai. *Vairas:* literatūros, dailės, mokslo, visuomenės ir politikos laikraštis. Vilnius, 1914, nr. 15, p. 5–7; nr. 16, p. 15–16; nr. 17–18, p. 6–9. Available: http://elibrary.mab.lt/handle/1/22139 [žiūrėta 2020-01-15].

Antra KĻAVINSKA
(Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija)

Priekšvārdu neoficiālās formas: Rēzeknes novada Kaunatas pagasta piemēri

Summary

Unofficial Forms of First Names. Examples from Rēzekne Municipality Kaunata Civil Parish

Any personal name, official or unofficial, has the function of identification; however, the functions of unofficial personal names are much more diverse. These names are used in informal communication; they mark the relationships between people, their ethnic identity and associative thinking.

On the basis of theoretical socio-onomastic conclusions, a field study was performed in 2017 in Rēzekne municipality Kaunata civil parish in order to learn about the naming traditions, the popularity of first names and motives for their choice, the attitudes to the given names and the unofficial forms of first names used in everyday communication. 120 respondents of various ages and genders were surveyed. The aim of this article is to analyse, from the aspect of word-formation, semantics, and functionality, the survey data on the unofficial forms of first names used in communication in modern Latgale.

Quite often, official first names turn out to be too long, which is why they are shortened in everyday communication (forming hypocoristic names), diminutives are derived, sometimes creating nicknames motivated by the first name or associative wordplay. First name fashion trends and the use of approaches to creating unofficial forms both show that nowadays the traditional Latgalian system of anthroponyms is disappearing (it is mostly characteristic of the older generation). First names that are popular everywhere in Latvia are also given in Latgale; interaction of different traditions, cultures, and languages is observed in creating unofficial forms (the effect of Slavic languages and global trends). Unofficial first names express an axiological, emotional, and stylistic connotation and describe the ethnolinguistic situation. In Kaunata civil parish, 92 of 120 respondents stated that they are addressed by unofficial forms of their first name. The reason given most frequently for the use of hypocorisms is that the form of the first name is shorter than the official name and is easier to pronounce; it is usually used as a form of address by family members, close acquaintances, and colleagues. Whereas diminutive forms are more often used as a form of address by parents when addressing their children. For the most part, the respondents express positive and neutral attitudes to the use of unofficial first names in everyday communication.

Key words: *socio-onomastics, unofficial personal name, first name, hypocoristic name, diminutive*

*

Ievads

Personvārdi jeb antroponīmi ir universāla valodas sastāvdaļa, tomēr katrai valodai raksturīga sava daudzu gadsimtu garumā izveidojusies antroponīmiskā sistēma, kas atklāj gan valodas, gan kultūras specifiku. Personvārdi ne tikai identificē cilvēku, bet arī piešķir tam kultūras, sociālo un bieži vien arī dzimuma identitāti. Personvārdos bieži ir apslēpta vērtīga informācija par dažādām kultūrām un to vēsturi, kā arī par personas reliģisko, etnisko un lingvistisko izcelsmi [Ainiala, Saarelma, Sjöblom 2012: 126].

Latviešu valodniecībā ***personvārds*** jeb antroponīms tiek definēts kā „īpašvārds, kas nosauc kādu cilvēku – vārds, uzvārds, tēvavārds, iesauka u. tml." [VPSV 2007: 296]. Latviešu valodniecības pētījumos un sabiedrībā kopumā vēl nav nostiprinājies termina ***priekšvārds*** lietojums, lai gan valodniecības terminu vārdnīcā tas minēts ar nozīmi „cilvēka vārds, ko jaundzimušajam dod pēc dzimšanas un ko ieraksta dzimšanas pamatdokumentā, piemēram, *Jānis*, *Anna*" [VPSV 2007: 311]. Mūsdienu latviešu valodā (pēc „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas" datiem) leksēmas *priekšvārds* primārā nozīme ir „teksts (grāmatas, brošūras u. tml. sākumā), kurā izteikti autora vai citas personas iepriekšēji paskaidrojumi, piezīmes (par šo grāmatu, brošūru u. tml.)", bet otrā nozīme – „personas vārds" [MLVV]. Tradicionāli latviešu onomastiskajā literatūrā priekšvārdi vispārināti tiek saukti par personvārdiem [Siliņš 1990, Bušs 2003 u. c.], taču mūsdienu onomasti savos pētījumos lieto terminu „priekšvārds" [Balodis 2018, Siliņa-Piņķe 2009 u. c.]. Šajā rakstā lietots gan termins *personvārds* kā vispārinošs antroponīma apzīmējums, gan termins *priekšvārds*, lai nošķirtu cilvēka vārdu no citiem personvārdiem (uzvārda, iesaukas u. tml.).

Raksta **mērķis** ir analizēt Rēzeknes novada Kaunatas pagastā mūsdienās saziņā izmantotās priekšvārdu neoficiālās formas vārddarināšanas, semantikas un funkcionalitātes aspektā.

Pētījuma jautājumi:

1) Kādas priekšvārdu neoficiālās formas tiek izmantotas saziņā mūsdienu Latgalē?
2) Kādi ir neoficiālo priekšvārdu rašanās iemesli un funkcijas?
3) Kādi vārddarināšanas paņēmieni izmantoti, darinot neoficiālos priekšvārdus?
4) Kāda ir valodas lietotāju attieksme pret neoficiālo priekšvārdu lietošanu saziņā?

Pētījuma teorētiskie aspekti un metodoloģija

Onomastikas pētījumos tradicionāli vairāk uzmanības pievērsts īpašvārdu etimoloģijas un tipoloģijas jautājumiem, taču mūsdienās arvien biežāk tiek pausts uzskats, ka īpašvārds (tostarp personvārds) nav tikai valodas vienība, tas pilda sociokultūras un pat politiskas funkcijas [Bramwell 2012; Kostanski, Puzey 2016; Van Langendonck 2007 u. c.]. Pieaugot onomastikas pētījumu skaitam, veidojas dažādas starpdisciplināras apakšnozares, piemēram, socioonomastika (angļu val. *socio-onomastics*). Somu lingviste Terhi Ainiala definē socioonomastiku kā onomastikas apakšnozari, kas pēta īpašvārdu sistēmu kultūras, valodas, sociālo un situatīvo izpausmju kontekstā. Tā atklāj cilvēku izjūtas, uzskatus un attieksmi pret īpašvārdiem un nosaukšanas procesu, kas ietver arī identitātes jautājumus [Ainiala 2016: 106]. Īpašvārdu variantums un mainība ir socioonomastikas nozīmīgākie jautājumi, pētījumi galvenokārt ir veltīti sinhronajām variācijām, taču tiek pētītas arī diahroniskās variācijas [Ainiala, Östman 2017].

Lai arī socioonomastika balstās tradicionālās onomastikas pētījumu metodēs un pieejās, tā cieši saistīta ar soliolingvistikas un pragmatikas pētījumu metodoloģiju. Dati, kas iegūti individuālās un grupu intervijās, kā arī anketēšanā, tiek analizēti, ņemot vērā mainīgos lielumus: respondentu vecums, dzimums, etniskā izcelsme, reliģiskā pārliecība, sociālais statuss, dzīvesveids u. c. [Ainiala, Östman 2017]. Socioonomastikas pētījumos tiek analizēti arī personvārdi, tostarp priekšvārdi un to varianti. Piemēram, somu lingvistu pētījumos uzmanība pievērsta priekšvārdu popularitātes variāciju izpētei, izmantojot statistikas datus. Pētot vārdu došanas tradīcijas, izmantotas anketas un

intervijas. Tiek pētīts arī personvārdu lietojuma situatīvais variantums – kā dažādās situācijās tiek izmantoti personvārdu varianti, tostarp iesaukas [Ainiala, Östman, 2017].

Latviešu valodniecībā līdz šim vairāk pētīti oficiālie personvārdi: uzvārdi un priekšvārdi [Balodis 2018, Bušs 2003, Siliņš 1990, Сталтмане 1981 u. c.]. Savukārt personvārdu neoficiālās formas īpaši aktuālas šķiet Latgales antroponīmu kontekstā [Latkovskis 1968, Latkovskis 1971; Leikuma 2008; Zuģicka 2011 u. c.], kā arī jauniešu valodā [Ernstsone 2002]. Socioonomastikas aspekts izvērsts pētījumos par bērnu priekšvārdu izvēli etniski jauktās ģimenēs [Balode 2011; Balode 2015], kā arī personvārdu popularitātes pētījumos, piemēram, analizēti Latvijā izplatītākie uzvārdi [Jansone 2019] un priekšvārdi [Balode 2019].

Kā atzīst latgaliešu valodas pētniece Lidija Leikuma, latgaliešu personvārdi veido savdabīgu antroponīmu grupu, kur starptautiskais, universālais savijies ar nacionālo, lokālo. Latgaliešu viendabīgās konfesionālās piederības dēļ senākā priekšvārdu sistēma vairāk līdzinās poļu un lietuviešu personvārdiem, lai arī daļa priekšvārdu sakrīt visiem latviešiem. Latgales latviešu antroponīmiskās sistēmas savdabība ir saglabājusies līdz 20. gadsimta otrajai pusei, kad pakāpeniski katoļu kristāmos vārdus nomaina citi – pārējiem Latvijas novadiem vairāk raksturīgie priekšvārdi [Leikuma 2012: 90].

Anketēšana Rēzeknes novada Kaunatas pagastā

2017. gadā Rēzeknes novada Kaunatas pagastā tika veikts lauka pētījums ar mērķi noskaidrot vārda došanas tradīcijas, priekšvārdu popularitāti un izvēles motīvus, attieksmi pret piešķirto vārdu un ikdienas saziņā lietotās priekšvārdu neoficiālās formas. Anketēšanu (kopumā 10 jautājumi) veica Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas maģistra studiju programmas „Filoloģija" studente Jūlija Sprukte, tika aptaujāti 120 respondenti. Lielākā daļa no savāktajiem datiem analizēti maģistra darbā „Vārda došanas tradīcijas Rēzeknes novada Kaunatas pagastā" [Sprukte 2018], taču iegūtie dati par pagastā lietotajām priekšvārdu neoficiālajām formām darbā analizēti netika. Tāpēc ar aptaujas veicējas atļauju kā šī pētījuma avots ir izmantoti minētās aptaujas dati.

Kaunatas pagasts atrodas Rēzeknes novada dienvidaustrumu daļā. 2017. gadā, kad tika veikta aptauja par priekšvārdiem, pagasta teritoriju apdzīvoja 1152 iedzīvotāji [PMLP dati]. Etniskais sastāvs: 65,8% latvieši, 29,9% krievi, 3,4% citas tautības [Kaunatas vidusskolas attīstības plāns 2017: 7].

Pētījuma gaitā tika anketēti 120 respondenti vecumā no 5 līdz 76 gadiem (respondentu vecuma distribūciju sk. 1. attēlā), no tiem 65% sievietes, 35% vīrieši.

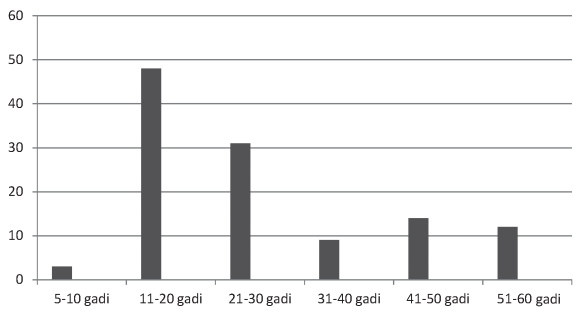

1. attēls. **Kaunatas pagastā aptaujāto respondentu vecums**

Šajā rakstā analizētas atbildes uz diviem anketas jautājumiem:

1) Vai Jūsu tuvinieki, draugi, kolēģi, paziņas uzrunā Jūs kādā neoficiālā vārda formā? Ja jā, nosauciet tās!
2) Vai varat minēt kādu notikumu, situāciju, kurā tiek lietota Jūsu vārda neoficiālā forma?

Neoficiālo priekšvārdu darināšanas paņēmieni

Daudzās valodās no oficiālajiem priekšvārdiem un uzvārdiem iespējams darināt neoficiālas formas vairākos veidos: atvasinot ar dažādiem afiksiem, ar strupināšanas paņēmienu, kā arī veidojot asociatīvas vārdu spēles un aliterācijas [Ainiala, Saarelma, Sjöblom 2012: 192].

Latviešu antroponīmijā par neoficiālajiem personvārdiem var uzskatīt iesaukas, personvārdu (gan priekšvārdu, gan uzvārdu) hipokoristikas un deminutīvu formas. Šo terminu izpratne nav viennozīmīga, atkarīga no lietojuma konteksta. ***Deminutīvs*** atspoguļo runātāja attieksmi pret nosaukto objektu, tā vērtējumu u. tml. [Vulāne 2013: 228], taču mūsdienās daudzi deminutīvi ir kļuvuši par oficiāliem priekšvārdiem, līdz ar to var tikt uzskatīti par stilistiski neitrāliem, piemēram, *Skaidrīte* < *Skaidra* [Siliņš 1990: 293]. Savukārt ***hipokoristika*** valodniecības terminoloģijā tiek definēta kā „personvārda (parasti priekšvārda) saīsināta vai citādi pārveidota neoficiāla forma. Par hipokoristiskiem vārdiem parasti neuzskata personvārdu deminutīvus" [VPSV 2007: 144]. Tajā pašā laikā arī oficiālo priekšvārdu skaitā var saskatīt saīsinātas formas, piemēram, *Vera* < *Verēna*, *Verona*, *Veronika* [Siliņš 1990: 321–322]. Vienīgi ***iesauka*** šķietami viennozīmīgi ir uzskatāma par neoficiālu personvārdu, ko „lieto papildus cilvēka vārdam un uzvārdam" [VPSV 2007: 150]. Tajā pašā laikā dažkārt ir grūtības nošķirt iesauku no hipokoristikas [Zuģicka 2018], kā arī deminutīvatvasinājumu no hipokoristikas [Leikuma 2008: 65].

Lai noskaidrotu, kādas priekšvārdu neoficiālās formas tiek lietotas Kaunatas pagastā, svarīgi zināt, no kādiem oficiālajiem priekšvārdiem tās tiek darinātas. J. Sprukte, izmantojot Latvijas Nacionālā arhīva (LNA) Latvijas Valsts vēstures arhīva projekta „Raduraksti" datubāzi, Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes (PMLP) Iedzīvotāju reģistra datus, Rēzeknes novada Dzimtsarakstu nodaļas dzimšanas reģistru, noskaidrojusi vārdu modes tendences Kaunatas pagastā (apkopojumu sk. 1. tabulā).

1. tabula

Populārākie jaundzimušo priekšvārdi Kaunatas pagastā (1853–2017) [Sprukte 2018: 47–50]

Periods	Vīriešu vārdi	Sieviešu vārdi
1853–1900	Aleksandrs, Pēteris (Pīters), Jāzeps (Josifs), Jānis (Jons), Antons, Kazimirs (Kazmers), Stanislavs	Marija (Mora), Katra, Ģertrūde (Gertruda), Tekla
1901–1920	Jāzeps (Jezups, Josifs), Aleksandrs, Jānis, Ignats, Pēteris, Antons	Anna, Marija, Veronika, Tekļa, Antoņina, Domicela
1921–1940	Jānis, Konstantīns, Ivans, Vitālijs, Aleksandrs, Vladislavs	Anna, Valentīna, Marija, Antoņina, Veronika

1941–1960	Jānis, Aleksandrs, Pēteris, Viktors, Vladislavs, Voldemārs, Jāzeps, Anatolijs	Marija, Valentīna, Irina, Ļubova, Janīna, Anna
1961–1980	Sergejs, Juris, Andris, Nikolajs, Ivars, Aivars, Vladimirs	Tatjana, Marija, Anita, Valentīna, Irēna, Natālija
1981–2000	Aleksandrs, Jānis, Vadims, Sergejs, Oskars, Juris, Valērijs	Svetlana, Rita, Diāna, Kristīne, Aļona
2001–2017	Māris, Daniels, Arturs, Maksims, Mārtiņš, Sergejs	Viktorija, Linda, Sabīne, Katrīna, Jolanta

Kaunatas pagastā par populārākajiem priekšvārdiem ilgtermiņā var uzskatīt vīriešu vārdus *Jānis* (*Juoņs*), *Jāzeps* (*Jezups*) un sieviešu vārdus *Anna*, *Marija*, kas vispopulārāko personvārdu topā noturējušies vairākus gadu desmitus, tikai ap 20. gs. otro pusi populārāko vārdu sarakstā ienāk slāvu antroponīmu sistēmai raksturīgi priekšvārdi *Tatjana*, *Sergejs*, *Vladimirs* u. c. [Sprukte 2018: 59].

Aptaujā 92 no 120 respondentiem ir norādījuši, ka tiek uzrunāti neoficiālās priekšvārda formās. Tā kā vairāki gadījumi atkārtojās, šajā rakstā vārddarināšanas aspektā tika analizētas 77 priekšvārdu neoficiālās formas. Vairākas dažāda vecuma un dzimuma personas anketās ir norādījušas, ka sarunvalodā tiek izmatoti pat līdz pieciem priekšvārda variantiem: Dmitrijs (17)[1] – *Dzimka*, *Dzimon*, *Dzima*, *Dzim*, *Dzimič*; Ilga (51) – *Ilgucis*, *Ilgiņa*, *Iļga*, (*Iuga*, *Iga* – tā dēvē bērni); Vivita (17) – *Viva*, *Vivianka*, *Vivitusja*, *Ivita*, *Vivitka*.

Kaunatas pagasta materiālā ļoti nelielā skaitā (3) konstatēti **priekšvārdu dialektālie varianti**, kuru dēvēšana par neoficiāliem vēsturiskā kontekstā nebūtu īsti korekta, jo tie ir savulaik oficiālos dokumentos lietoti personvārdi. Piemēram, LNA Latvijas Valsts vēstures arhīva projekta „Raduraksti" datubāzē Kaunatas pagastā reģistrēti šādi personu priekšvārdi: *Jezups* (1883. gadā), *Jons* (1894. gadā), *Mora* (1896. gadā), *Dorta*, *Adeļa* (1897. gadā), *Odums* (1902. gadā). Mūsdienās oficiālajos dokumentos priekšvārdi rakstīti latviešu literārajā valodā, tāpēc respondenti latgaliskos priekšvārdu variantus norādījuši kā neoficiālus, sarunvalodā lietotus: Jānis (53) – *Joņs*, Juris (40) – *Jurs*, Pēteris (61) – *Pīters*. Kā redzams, tikai vīrieši no 40 gadu vecuma un vecāki norāda, ka tiek uzrunāti šādā formā. Iespējams, tas ir viens no veidiem, kā sabiedrībā tiek demonstrēta latgaliskā identitāte.

L. Leikuma atzīst, ka „latgaliešu personvārdu sistēmas raksturīga īpatnība ir daudzie un dažādie priekšvārdu, retāk uzvārdu, īsinājumi (*Zeņa* no *Zinaidas*, *Ladze* no *Vladislava* u. tml.). Šādus īsinājumus lieto ne tikai latgalieši – salīdzinot ar citiem, daudz līdzības atklātos ar leišu valodā lietojamiem saīsinājumiem, bet tipoloģisko – arī ar citu tautu personvārdiem" [Leikuma 2008: 65].

Personvārdu lietojumā Latgalē vērojama arī poļu un krievu antroponīmijas sistēmas ietekme. Valodniece Anna Vežbicka (*Anna Wierzbicka*), analizējot krievu antroponīmijai raksturīgos saīsinājumus, min trīs tipus: 1) ar palatalizētu beigu patskani: ***Ваня** (Vanja)* no ***Иван** (Ivan)*, ***Катя** (Katja)* no ***Катерина** (Katerina*), 2) ar cietu, nepalata-

[1] Šeit un turpmāk iekavās norādīts respondenta vecums.

lizētu beigu patskani: *Дима (Dima)* no *Дмитрий (Dmitrij)*, *Лида (Lida)* no *Лудия (Lidija*), 3) paplašinātas formas ar pievienotu sufiksu *-š-*: *Гриша (Griša)* no *Григорий (Grigorij)*, *Маша (Maša)* no *Мария (Marija*). A. Vežbicka uzskata, ka palatalizētās formas priekšvārdam semantiski piešķir pamazinājuma, mīkstinājuma, mīlinājuma nokrāsu, nepalatalizētās formas ir neitrāls saīsinājums, bet formas ar sufiksu *-š-* ir kā pārejas posms starp iepriekš minētajām [Вежбицкая 1996: 113–114].

Savukārt poļu valodā saīsināto formu lietojumā vērojamas atšķirības sieviešu un vīriešu personvārdos. Krievu valodas formām ar palatalizētu patskani atbilst poļu sieviešu vārdu formas ar formantu *-(s)ia* (*Stasia* no *Stanisława*, *Ania* no *Anna*). Vīriešu vārdiem biežāk lietotas „cietās" saīsinātas formas ar formantu *-ek*, retāk – palatalizētās ar formantu *-ś* (*Bolek*, *Boleś* (novecojusi forma) no *Bolesław*; *Antek*, *Antoś* no *Antoni*). A. Vežbicka uzskata, ka priekšvārdu formas ar *-ek*, kurās uzrunā zēnus un pieaugušus vīriešus, ir stilistiski neitrāls saīsinājums, bet palatalizētajām formām ar *-ś*, kurās parasti uzrunā mazus zēnus, piemīt pamazinājuma un mīlinājuma nokrāsa. Saīsinājumi ar formantu *-ka* poļu valodā raksturīgi tikai sieviešu priekšvārdos, piemēram, *Janka* no *Janina*, *Bronka* no *Bronisława*, tie semantiski atbilst vīriešu dzimtes formām ar *-ek* [Вежбицкая 1996: 152–158].

Saīsinātas formas jeb **hipokoristikas** tika konstatētas arī Kaunatas pagastā savāktajos piemēros, tostarp krievu antroponīmu sistēmai raksturīgie saīsinājumi, piemēram, *Dzima* < Dmitrijs (17), *Seņa* < Arsēnijs (14), *Vitaļa* < Vitālijs (22), *Ira, Irja* < Irina (17), *Lara* < Ilārija (18), *Lera* < Valērija (41), *Nastja* < Anastasija (18). Piemēri liecina, ka šādus saīsinājumus lieto, uzrunājot gados jaunākas personas. Diezgan ierasts šāds modelis ir arī latgaliešu tradicionālo priekšvārdu saīsinājumos, kas raksturīgi ap 50 gadus veciem respondentiem, piemēram, *Mara* < Marija (57), *Stase* < Staņislava (52), *Stass* < Staņislavs (45), *Vaļa* < Valentīna (51). Atsevišķos gadījumos saīsinājumi šķiet neierasti, piemēram, *Aņa* < Anita (42) (šāds saīsinājums parasti tiek veidots no vārda *Anna*), *Reņa* < Renārs (13) (latgaliešu tradīcijā šāda hipokoristika parasti tiek veidota no sieviešu priekšvārda *Regīna*); *Saņa* < Sanita (18) (krievu antroponīmijā šāds saīsinājums parasti tiek veidots no vīriešu priekšvārda *Aleksandrs*).

„Strupināšanu kā abreviēšanas paveidu izmanto, no vārda (parasti – salikteņa) atmetot tā beigu (apokope), sākuma (separācija // aferēze) vai vidusdaļu (sinkope) un tādējādi radot jaunu leksēmu" [Vulāne 2013: 259]. Neoficiālo priekšvārdu darināšanai Kaunatas materiālā izmantoti visi iepriekš minētie hipokoristiku veidošanas paņēmieni:

1) **aferēze** (vārda sākuma skaņu zudums), piemēram, *Lona* < Ilona (27), *Nāra* < Ināra (48), *Ivita* < *Vivita* (17);
2) **sinkope** (skaņu zudums vārda vidusdaļā), piemēram, *Eļa* < Elīna (16), *Ira* < Irēna (50), Irīna (22); *Joļa* < Jolanta (13), *Lama* < Lauma (21); *Viva* < Vivita (17). Šādos saīsinājumos bieži vien vērojama arī fleksijas maiņa. Tiek izmantotas galvenokārt latviešu valodai raksturīgās vārddarināšanas fleksijas: sieviešu dzimtes galotne *-e*, piemēram, *Ene* < Enija (14), un vīriešu dzimtes galotne *-is*, piemēram, *Osis* < Oskars (23), *Robis* < Roberts (52), *Normis* < Normunds (19);
3) **apokope** (skaņu zudums vārda beigās), piemēram, *Aļi* < Alise (23); *Ēr* < Ērika (17), *Ju* < Jūlija (25); *Os* < Oskars (23); *Riha* < Rihards (27). Šādi vienzilbes vai divzilbju priekšvārdu varianti vairāk raksturīgi jaunākās paaudzes respondentiem.

Līdz ar vārda galotnes zudumu veidojas arī dzimuma identitātes zudums – ja persona tiek nosaukta šādā priekšvārda formā, nezinātājam dažkārt grūti iedomāties, no kāda personvārda (vīriešu vai sieviešu) tā radusies.

Kaunatas pagastā fiksēto neoficiālo priekšvārdu skaitā vērojami arī dažādi **atvasinājumi** gan no pilna priekšvārda, gan no hipokoristikas.

Daudzu tautu antroponīmijā **deminutīvatvsinājumu** lietojumam ir senas saknes. Vispirmām kārtām tie izmantoti, uzrunājot bērnus, ģimenes locekļus, tuvus cilvēkus, tādējādi paužot mīlestību, labestību, simpātiju.

Analizējot Stefānijas Uļanovskas triloģijā „Łotysze Inflant Polskich" (1891, 1892, 1895) minētos Viļānu apkaimes latviešu personvārdus, L. Leikuma nosauc vairākas vīriešu un sieviešu priekšvārdu deminutīvu formas ar sufikstu *-eit-* (kas atbilst latviešu literārās valodas *-īt-*), piemēram, *Juoneits*, *Tekleite*, un sufiksu *-eņ-* (atbilst latviešu literārās valodas sufiksam *-iņ-*), piemēram, *Jākubeņš*, *Aņneņa* [Leikuma 2012: 89]. Savukārt Jezupa Laganovska atmiņās par Krāslavas apkaimē 20. gs. 20.–30. gadu personvārdiem pieminēti saziņā lietoti deminutīvatvasinājumi, galvenokārt no vīriešu personvārdiem ar izskaņām *-uks* (*Aļuks* < *Aleksandrs*, *Geņuks* < *Evgenijs*, *Stasjuks* < *Staņislavs*, *Petruks*, *Pičuks* < *Pīters*, *Ladzjuks* < *Vladislavs*) un *-iks* (*Ontiks* < *Ontons*, *Odiks* < *Odums*, *Robiks* < *Roberts*, *Juriks* < *Juris*) [Laganovskis 1987: 252–255]. Kā redzams no iepriekš minētajiem piemēriem, deminutīvu darināšana ir sena tradīcija, turklāt to pieminējuma konteksts (apdziedāšanas tautasdziesmās, neoficiālā ikdienas saziņā) liecina, ka šādi uzrunāti ne tikai bērni, bet arī pieaugušie.

Kaunatas piemēros netika fiksēti latgaliskajām izloksnēm raksturīgie piedēkļi *-eit-*, *-eņ-*, lai arī raksta autores pieredze liecina, ka ikdienas saziņā latgaliski runājošie šādus priekšvārdu atvasinājumus lieto. Deminutīvatvasinājumi tiek darināti, izmantojot gan latviešu, gan krievu valodai raksturīgus deminutīvu sufiksus. Šādās priekšvārdu formās tiek uzrunātas gan sievietes, gan vīrieši, gan bērni, gan pieaugušie.

Piedēklis ***-iņ-***, kas latviešu valodā ir tipisks deminutīvu (gan sugasvārdu, gan īpašvārdu) piedēklis, funkcionē derivatīvajos formantos ***-iņš***, ***-iņa*** [Vulāne 2013: 227]. Kaunatas pagastā ar šādu sufiksu lietoti vīriešu un sieviešu priekšvārdu atvasinājumi lielākoties no pilna vārda, piemēram, *Aivariņš* (24), *Anniņa* (17), *Dainiņa* (17), *Elmāriņš* (26), *Ilgiņa* (51), *Ilutiņa* (17), *Laimiņa* (23), *Lāsmiņa* (25), *Normundiņš* (16, norāda, ka tā tika dēvēts bērnībā), *Renāriņš* (13), *Sanitiņa* (18), retāk no strupinājuma, piemēram, *Edžiņš* < Edgars (24), *Nāriņa* < Ināra (38).

Piedēklis ***-īt-*** latviešu valodā funkcionē līdzīgi kā *-iņ-*, motivācijai parasti izmantojot otrās vai piektās deklinācijas lietvārdus, tostarp personvārdus, funkcionē formantos ***-ītis***, ***-īte*** [Vulāne 2013: 232–233]. Kaunatas piemēros šādu atvasinājumu skaits ir neliels: *Ilonīte* (44), *Jurītis* (54), *Mārīte* (Marija, 58), *Mārītis* (10).

Sens deminutīvpiedēklis ir ***-uk-***, tas parasti tiek izmantots neoficiālajā saziņā. Par motivētāju var kalpot vīriešu un sieviešu dzimtes īpašvārds [Vulāne 2013: 222]. Kaunatā lietoto neoficiālo priekšvārdu skaitā konstatētas gan sieviešu, gan vīriešu priekšvārdu formas ar formantu ***-uks***, ***-ucis***: *Eņuks* < Enija (14), *Inčuks*, *Iņuks* < Inese (37, 18), *Iluks* < Iluta (19), *Ilžuks* < Ilze (28), *Lāsmuks* < Lāsma (25), *Ilgucis* < Ilga (51), *Lijucis* < Lija (13); *Jančuks* < Jānis (16), *Toļuks* < Anatolijs (55), *Ingucis* < Inguss (55), *Reņuks* < Renārs (13).

Lietuvā veiktie pētījumi apliecina, ka priekšvārdu atvasinājumi tiek darināti gan ar lietuviešu valodas deminutīvu sufiksiem *-el-*, *-yt-*, *-uk-*,*-ul*, *-ut-*, gan ar slāviskas cilmes piedēkļiem *-ašk-*, *-enk-*, *-ock-*, *-ušk-* u. c. [Sinkevičiūtė 2002: 330–331].

Kaunatas piemēru klāstā konstatēts ievērojams skaits atvasinājumu ar slāvu antroponīmiem raksturīgajiem derivatīvajiem formantiem. Vēsturiskā aspektā vīriešu un sieviešu priekšvārdu saīsinājumi ar pievienotu piedēkli ***-k-***, kas funkcionē formantā ***-ka***, piemēram, *Paška*, *Vaņka*, *Maņka*, *Zinka*, tiek uzskatīti par nievājošiem, vulgāriem. Līdz 20. gs. sākumam Krievijā šādi tika uzrunāti zemnieki un zemāko kārtu pārstāvji [Суперанская 1969; Бондалетов 1983 u. c.]. Savukārt A. Vežbicka, analizējot krievu priekšvārdu lietojumu mūsdienās, uzskata, ka atvasinājumi ar *-ka* ir polisēmiski, turklāt nevis ar negatīvu, bet gan ar neitrālu vai pat pozitīvu konotatīvo nozīmi. Proti, pozitīva ekspresīvā nokrāsa, līdzīgi kā deminutīviem, piemīt atvasinājumiem no pilna personvārda, piemēram, *Irinka*, *Tatjanka*. Neitrāli atvasinājumi tiek darināti no hipokoristikām, piemēram, *Lidka*, *Romka*, *Katjka*, *Saška*, formants *-ka* piešķir vārdam ekspresivitāti, antisentimentalitāti, izsaka tuvību, aizbildniecību (uzrunājot bērnus) u. tml. [Вежбицкая 1996: 147–149].

Latviešu antroponīmijā sastopami priekšvārdu saīsinājumi, kam pievienots formants *-ka*, piemēram, *Janka* no *Jānis*, Latgalē *Stas'ka* no *Staņislavs*, *Romka* no *Romualds*; arī Sibīrijas latgaliešu runā konstatētas līdzīgi derivāti, piemēram, *Paška* no *Puovuls*, *Tomka* no *Tamara* [Leikuma 2008: 66].

Kaunatas piemēros formants *-ka* funkcionē atvasinājumos, kam pamatā gan pilns priekšvārds, gan hipokoristika: *Aminka* < Amina (9), *Dzimka* < Dmitrijs (17), *Eļinka* < Elīna (16), *Ilutka* < Iluta (17), *Ingusjka* < Inguss (55), *Janka* < Jānis (16), *Lanka* < Lana (17), *Nas'ka* < Anastasija (18), *Ņikitka* < Ņikita (19), *Stas'ka* < Staņislavs (45), *Pet'ka* < Pēteris (51), *Sanitka* < Sanita (18), *Siņka* < Sintija (18), *Romka* < Roma (17), *Vladka* < Vladislavs (18), *Vivitka* < Vivita (17).

Plašu slāvu antroponīmijai raksturīgu atvasinājumu grupu veido neoficiālie priekšvārdi ar deminutīvu sufiksu ***-ik-***. Formants ***-iks*** raksturīgs gan vīriešu, gan sieviešu neoficiālajiem priekšvārdiem: *Arturiks* < Artūrs (19), *Edziks* < Eduards (24), *Eļinčiks* < Elīna (16), *Ilončiks* < Ilona (26), *Inarčiks* < Ināra (48), *Inesiks* < Inese (18), *Irusiks* < Irina (17), *Juļčiks* < Jūlija (29), Liančiks < *Liāna* (16), *Laimusiks* < Laima (23), *Laumiks* < Lauma (21), *Renciks* < Reanārs (13), *Roliks* < Rolands (18), *Sanciks* < Sanita (18), *Verunčiks* < Vera (18), *Stasiks* < Staņislavs (17), *Toļiks* < Anatolijs (55), *Vikusiks* < Viktorija (18), *Otiks* < Otomārs (18).

Retāk minēti deminutīvi ar formantu ***-očka / -ečka***: *Oksanočka* < Oksana (29), *Lanočka* < Lana (17), *Valečka* < Valentīna (51), *Valeročka* < Valērijs (30).

Nelielā skaitā vērojami arī atvasinājumi ar citiem slāvu valodām raksturīgiem derivatīvajiem formantiem: *Arsenič* < Arsēnijs (14), *Dzimon*, *Dzimič* < Dmitrijs (17), *Nastjana* < Anastasija (18), *Toļans* < Anatolijs (55), *Neļiņka* < Nellija (50), *Aņečka* < Anna (17), *Aņuta*, *Annuška* < Anna (35), *Marusjka* < Marija (54), *Martusjka* < Marta (18), *Irusja* < Irēna (50), *Vivitusja* < Vivita (17), *Sintjuša* < Sintija (18), *Laimusiks* < Laima (23), *Vikusiks* < Viktorija (18), *Verunčiks* < Vera (18).

Savdabīgu grupu veido poļu antroponīmijai raksturīgie atvasinājumi ar formantu ***-cia***. Pēc A. Vežbickas domām, poļu valodā priekšvārdiem ar *-cia* piemīt pozitīva

konotācija, uzrunājot bērnus (galvenokārt meitenes), bet, uzrunājot pieaugušos, tiek pausta necieņa [Вежбицкая 1996: 161–162]. Autores novērojumi liecina, ka vēl 20. gs. beigās latgaliešu sarunvalodā tika lietoti šādi sieviešu priekšvārdu varianti: *Domcja* no *Domicella*, *Geļcja* no *Helēna*, *Moņcja* no *Monika*, kā arī deminutīvu formas *Domceite*, *Geļceite*, *Moņceite*. Kaunatas respondenti norāda dažus līdzīgus variantus, kas gan darināti no latgaliešu antroponīmijai nerakstur̄igiem vīriešu un sieviešu vārdiem: *Emcja* < Elmārs (26), *Iloncja* – Ilona (26).

Kaunatas pagasta personvārdu materiālā konstatēta arī neoficiālo priekšvārdu grupa, ko varētu uzskatīt par **iesaukām** vai **okazionāliem priekšvārdu variantiem**, kas radušies ar oficiālo priekšvārdu saistītu asociāciju (gan ar citiem īpašvārdiem, gan ar apelatīviem); vārdu spēles, aliterācijas rezultātā. Veidojas gan vairāku asociāciju virkne, piemēram, Aija – *Maija – Paija*; Ilona – *Ilončiks – Ponči*ks – *Makaronči*ks; Iluta – *Iruta*, *Ilū-Itū*; Jolanta – *Joļiks – Boļiks*; Toni – *Tostiks – Tostermans – Tūta*; gan atsevišķas asociācijas: Artūrs – *Arčijs*, Jūlija – *Džulia*, Nellija – *Neļķins*, Ņikita – *Naik*, Sarma – *Rasa*. Turklāt daudzos gadījumos vērojama gramatiskās dzimtes maiņa: Daina – *Duncis*, Maruta – *Marcipāns*, Oskars – *Okaboka*, Sanita – *Sančoss*, Santa – *Sandis*, *Sandoss*.

Neoficiālo priekšvārdu rašanās iemesli, funkcionalitāte un vārda nesēja attieksme

Diemžēl anketā netika paredzēti precīzi jautājumi par to, kas un kāpēc dēvē kādu personu neoficiālā priekšvārdā, kāda ir respondenta attieksme pret neoficiālo personvārdu lietošanu. Taču netiešā veidā dažas atbildes uz anketas jautājumu „Vai varat minēt kādu notikumu, situāciju, kurā tiek lietota Jūsu vārda neoficiālā forma?" ļauj gūt nelielu ieskatu šajā problemātikā.

Kā biežākais hipokoristiku lietojuma iemesls ir minēts, ka tāda priekšvārda forma ir īsāka par oficiālo un vieglāk izrunājama (sevišķi bērniem un vecākiem cilvēkiem): *vecmamma nevarēja izrunāt manu vārdu un sauca mani par Dinu* (Diāna, 44); *[..] krustmeita vēl sauc par Samu* (Sarmīte, 52); *visi vienmēr mani uzrunā Nastja, jo tas ir īsāks vārds un to ir ātrāk pateikt* (Anastasija, 16).

Savukārt deminutīvu formas biežāk izmanto vecāki, uzrunājot savus bērnus: *Bērnībā vecāki sauca par Ilguci, bet tagad vienkārši Ilga* (Ilga, 50). *Mani tuvinieki uzrunā mani par Normi, Normiku, bet mani bērnībā sauca par Normundiņu* (Normunds Eduards, 19).

Respondentu atbildēs vērojams, ka dažiem neoficiālais personvārds ir kļuvis tik ierasts, ka lietots pat oficiālos dokumentos: *Daži labi paziņas pat līdz šim laikam domā, ka mans vārds ir „Ņina", tika rakstīti diplomi un apbalvojumi ar „Ņinas" vārdu. [..] Agrāk, nosaucot savu vārdu krieviski, daži uztvēra, ka es esmu Nina (я Янина* nevis *я Нина)* (Janīna, 48). Savukārt citi gadījumi apliecina, ka dažādās situācijās, sociālajās grupās tiek lietoti vairāki priekšvārda neoficiālie varianti: *Tuvinieki parasti sauc vārdā, kolēģi un draugi dod iesaukas vai saīsina vārdu līdz Osi, Osiks, Os* (Oskars, 23). *Draugi sauc Aļi, paziņas – Alise, vecāki – Лиса (lapsa)* (Alise, 23). *Draugi sauc par Edžu, vecāki par Edžiņu* (Edgars, 24 gadi).

Tikai vienā no atbildēm pausta negatīva attieksme pret priekšvārda neoficiālo formu lietošanu: *[..] man nepatīk, kad vārdam pielieto dažādas formas* (Ilga, 50).

Secinājumi

Jebkuram personvārdam – gan oficiālam, gan neoficiālām – piemīt identificējošā funkcija, taču neoficiālo personvārdu funkcijas ir krietni daudzveidīgākas: tie tiek lietoti neformālā komunikācijā, pauž piederību noteiktai sabiedrības grupai (ģimene, draugi, kolēģi) un atklāj personu savstarpējās attiecības, kopienas etnisko identitāti.

Kaunatas pagastā 92 no 120 respondentiem norādījuši, ka tiek uzrunāti neoficiālās priekšvārda formās. Kā biežākais hipokoristiku lietojuma iemesls ir minēts, ka šāda priekšvārda forma ir īsāka par oficiālo un vieglāk izrunājama, to parasti uzrunā lieto ģimenes locekļi, paziņas, kolēģi. Savukārt deminutīvu formas uzrunā biežāk izmanto vecāki, uzrunājot savus bērnus. Respondenti pauž galvenokārt pozitīvu un neitrālu attieksmi pret neoficiālo priekšvārdu lietojumu ikdienas saziņā.

Gan priekšvārdu modes tendences, gan izmantotie neoficiālo variantu darināšanas paņēmieni norāda, ka mūsdienās izzūd Latgales tradicionālā antroponīmu sistēma (tā raksturīga galvenokārt vecākās paaudzes personām). Latgalē tiek lietoti visā Latvijā populāri priekšvārdi, kā arī slāviem raksturīgi personvārdi. Neoficiālo formu veidošanā vērojama dažādu tradīciju, kultūru un valodu mijiedarbe (izteikta slāvu valodu ietekme un globālās tendences).

Ikdienas saziņā priekšvārdi tiek saīsināti, atmetot vārda sākuma (aferēze), vidus (sinkope) vai beigu daļu (apokope). Pēdējā gadījumā galotnes trūkums neitralizē dzimuma aspektu. Tiek darināti atvasinājumi gan no pilna priekšvārda, gan no hipokoristikas, dažkārt rodas priekšvārda motivētas iesaukas, asociatīvas vārdu spēles.

Neoficiālajiem priekšvārdiem piemīt gan neitrāla (retos gadījumos negatīva), gan pozitīva stilistiskā nokrāsa. Hipokoristiskiem vārdiem galvenokārt ir neitrāla konotatīvā nozīme, bet atvasinājumiem ir raksturīgs ne tikai aksioloģisks, emocionālās un stilistisks satura uzslāņojums, bet tie ir arī etnolingvistiskās situācijas raksturotāji.

LITERATŪRA

Ainiala, T. Attitudes to street names in Helsinki. Kostanski, L., Puzey, G. (eds.) *Names and Naming: People, Places, Perceptions and Power*. Bristol: Multilingual Matters, 2016, pp. 106–119.

Ainiala, T., Östman, J. Introduction: socio-onomastics and pragmatics. Ainiala, T., Östman, J. (eds.) *Socio-onomastics: the pragmatics of Names*. Amsterdam: John Benjamins, 2017, pp. 2–18.

Ainiala, T., Saarelma, M., Sjöblom, P. *Names in Focus. An Introduction to Finnish Onomastics*. Helsinki: Finnish Literature Society / SKS, 2012.

Balodis, P. *Ne tikai Bērziņš, Kalniņš, Ozoliņš… Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2018.

Bramwell, E. S. *Naming in society: A cross-cultural study of five communities in Scotland*. PhD thesis. University of Glasgow, 2012. Available: http://theses.gla.ac.uk/3173/1/2011 bramwellphd.pdf

Balode, L. 100 izplatītākie latviešu sieviešu un vīriešu vārdi. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, Nr. 14 (2019), 151.–170. lpp.

Balode, M. *Personvārdu izvēle: meklējot piederību starp latviešu un somu identitātēm etniski jauktajās ģimenēs Somijā*. Maģistra darbs. Rīga: LU, 2011.

Balode, M. Bērnu priekšvārdu izvēle diasporā un to pētīšanas iespējas. Lulle, A., Kļave, E. (red.) *Radot iespējas attīstībai: diasporas bērnu un jauniešu izglītība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 273.–277. lpp.

Bušs, O. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003.

Ernstsone, V. Neoficiālie vārdi jeb iesaukas jauniešu valodā. No: *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums 6. Liepāja: LPA, 2002, 422.–427. lpp.

Jansone, I. 100 populārākie latviešu uzvārdi. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi,* Nr. 14 (2019), 136.–150. lpp.

Kaunatas vidusskolas attīstības plāns 2018.–2021. gadam. Pieejams: http://www.kaunata.lv/Skola.kaunata/files/Skolas%20Attistibas%20plans%202018.-%202021..pdf

Kostanski, L., Puzey, G. (eds.) *Names and Naming: People, Places, Perceptions and Power*. Bristol: Multilingual Matters, 2016.

Laganovskis, J. *Pasaules atklāsme*. Rīga: Liesma, 1987.

Latkovskis, L. *Latgaļu uzvōrdi, palames un dzymtas*. [München]: Latgaļu izdevnīceiba, 1968.

Latkovskis, L. *Latgaļu uzvōrdi, palames un dzymtas*. II. [München]: P/s Latgaļu izdevnīceiba, 1971.

Leikuma, L. Sibīrijas latgaliešu personvārdi laika griežos. *Latvijas Universitātes raksti: Valodniecība*. 2008, 728. sēj., 43.–80. lpp.

Leikuma, L. Stefanejis Uļanovskys trilogejis „Łotysze Inflant Polskich" (1891, 1892, 1895) personu vuordi latgalīšu antroponimikys kontekstā. *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiāli, IV*. Rēzekne: Rēzeknis Augstškola, 2012, 87.–106. lpp.

LNA Latvijas Valsts vēstures arhīvs. *Raduraksti*. 2007–2018. Pieejams: https://www.raduraksti.arhivi.lv/

MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca* (red. I. Zuicena, A. Roze). 2003–2018. Pieejams: http://www.tezaurs.lv/mlvv/

Plāķis, J. *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi*. I–II. Rīga, 1936–1939.

PMLP – Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde. *Statistika – Iedzīvotāju reģistrs*. http://www.pmlp.gov.lv/lv/sakums/statistika/iedzivotaju-registrs/

Siliņa-Piņķe, R. *Priekšvārdi Rīgā 15. gadsimtā pēc ķemerejas reģistra materiāliem*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2009.

Siliņš, K. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1990.

Sinkevičiūtė, D. Lietuvių dvikamienių vardų trumpinimo tendencijos šnekamojoje kalboje. *Baltistica* 37 (2), 2002, 317.–334. pp. Available: http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/728

Sprukte, J. *Vārda došanas tradīcijas Rēzeknes novada Kaunatas pagastā*. Maģistra darbs. Rēzekne: Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 2018 [manuskripts].

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca* (atb. red. V. Skujiņa). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007.

Van Langendonck, W. *Theory and Typology of Proper Names*. Berlin: Muoton de Gruyter, 2007.

Vulāne, A. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013, 190.–299. lpp.

Zuģicka, I. Iesaukas mūsdienu Latgalē. Latviešu valodas aģentūra. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 6. Rīga: Latgales druka, 2011, 108.–127. lpp.

Zuģicka, I. Informal forms of personal names: Nicknames or hypocoristic names. *International Scientific Conference 'Onomastic Investigations'*. Riga, May 10–12, 2018. Abstracts. Riga: Latvian Language Institute of the University of Latvia, 2018, 142. p.

Бондалетов, В. Д. *Русская ономастика*. Москва: Просвещение, 1983.

Вежбицкая, А. *Язык, культура, познание*. Москва: Русские словари, 1996.

Сталтмане, В. Латышская антропонимия. *Фамилии*. Москва: Наука, 1981.

Суперанская, А. В. *Структура имени собственного. Фонология и морфология*. Москва: Наука, 1969.

AVOTI

Sprukte, J. 6. pielikums. Aptauja „Vārda došanas tradīcijas Kaunatas pagastā". *Vārda došanas tradīcijas Rēzeknes novada Kaunatas pagastā*. Maģistra darbs. Rēzekne, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 2018 [manuskripts].

Dite LIEPA
(LU Latviešu valodas institūts)

„Baltijas ceļš" 2019. gada rakstītajās studentu pārdomās: valodas izteiksmes līdzekļu raksturojums

Summary

The Baltic Way in Students' Written Reflections of 2019: the characteristic use of language devices

23 August 2019 marked the 30th anniversary of the day when two million people, demonstrating their unity and longing for freedom, joined hands for 15 minutes, forming a living chain that stretched for 600 kilometres and connected Vilnius, Riga, and Tallinn – the capitals of the Baltic States. Is the youngest generation aware of this event and what have they heard about it? Would such an event be possible nowadays? These are the questions that 2019/2020 autumn term students were prompted to answer, and those answers form the basis for findings and conclusions as to how the youngest generation, who did not experience the most significant event of the Awakening period, view it on its 30th anniversary.

The paper makes use of students' answers from about 200 submissions, focusing on the means students used to express themselves: the stylistic devices they used to characterise their attitude towards the event, their knowledge of history (both handed down from generation to generation and gained in the classroom), as well as the way generational continuity is characterised regarding its role in preserving and strengthening national identity.

Key words: *the Awakening, the Baltic Way, generation, country, identity, language, culture*

*

2019. gada 23. augustā apritēja 30 gadi kopš vērienīgākā un masveidīgākā atmodas gada notikuma, kas Baltijas valstu vēsturē tika saglabāts ar nosaukumu „Baltijas ceļš". Sākoties jaunajam mācību gadam, notikums bija vēl pietiekami labā atmiņā, tāpēc, pētot sabiedrības viedokļus un lingvistiskos stereotipus identitātes aspektā, bija vērtīgi noskaidrot, kā jaunā paaudze, kas Baltijā nozīmīgāko atmodas gadu notikumu nav piedzīvojusi, raksturo to pasākuma jubilejas 30. gadā.

Raksta pamatā ir 2019./2020. mācību gada rudens semestrī (aptuveni 1999.–2001. gadā dzimušo studentu) rakstītie darbi, kas kļuva par pamatu atziņām, pārdomām un secinājumiem.[1] Uzmanība tika pievērsta rakstītā izpausmes veidam: kādiem valodas līdzekļiem (epiteti, metaforas, retoriski jautājumi vai stilistiski neitrāla leksika) studenti raksturoja savu attieksmi par šo notikumu, kādas ir viņu paaudzē ģimenē mantotās un vēstures stundās apgūtās zināšanas. Pārdomu autori atmodas gadus nav pieredzējuši (1989. gadā tie nebija pat dzimuši), tāpēc viņu lingvistisko attieksmi pret atmodas gadu notikumiem ir veidojuši ne tikai sabiedrībā valdošie stereotipi, informatīvā telpa

[1] 105 studenti darbu veica, iepriekš nesagatavojoties (LU Sociālo zinātņu fakultātes Komunikācijas specialitātes I kursa studenti), savukārt pārējie – iepriekš gatavojoties un darbu iesniedzot argumentētas esejas formā (70 Rīgas Stradiņa universitātes II kursa Komunikācijas specialitātes studenti un 25 Latvijas Kultūras akadēmijas Kultūras un mākslas teorijas studiju I kursa studenti).

un ģeopolitiskie procesi, bet arī vēstures zināšanas, personiskā attieksme un vide (mācību iestāde, ģimene). Jaunās paaudzes viedoklis liek apjaust, novērtēt un diskutēt par kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanu un nodošanu nākamajām paaudzēm, par paaudžu pēctecību nacionālās identitātes saglabāšanā un stiprināšanā. Šajā darbā studentiem tika lūgts atbildēt uz vairākiem jautājumiem:

1. Raksturojiet akciju „Baltijas ceļš"! Ko Jūs par šo atmodas gadu notikumu zināt?
2. Kā Jūs raksturotu šo notikumu? (Ko par to mācījāties skolā, ko esat dzirdējuši ģimenē?)
3. Kā Jums šķiet, vai atmodas gadu notikumi ir ietekmējuši Jūsu nacionālo pašapziņu un identitāti?
4. Vai tamlīdzīga masveida akcija būtu iespējama mūsdienās? Vai tādā gadījumā Jūs piedalītos?

Vēsturiska atkāpe: „Baltijas ceļa" raksturojums

1940. gadā Padomju Savienība, iepriekš vienojoties ar nacistisko Vāciju par Eiropas sadali, okupēja Baltijas valstis. Vienošanās par to jeb Molotova-Ribentropa pakts tika parakstīts 1939. gada 23. augustā Maskavā un bija pilnīgi slepens. 1989. gada 23. augustā, piecdesmitajā pakta parakstīšanas gadadienā, visu trīs Baltijas valstu iedzīvotāji pieprasīja atzīt Molotova-Ribentropa pakta parakstīšanas faktu un nekavējoties atjaunot Baltijas valstu neatkarību. Šajā dienā, atsaucoties uz Latvijas Tautas frontes aicinājumu, aptuveni divi miljoni cilvēku sadevās rokās un plkst. 19.00 uz 15 minūtēm izveidoja 600 kilometru garu dzīvo ķēdi, kas savienoja visas trīs Baltijas valstu galvaspilsētas – Viļņu, Rīgu un Tallinu. Pēc ziņu aģentūras „Reuters" sniegtajiem datiem, 1989. gada 23. augusta akcija kopumā pulcēja 700 tūkstošus cilvēku Igaunijā, 500 tūkstošus cilvēku Latvijā un 1 miljonu cilvēku Lietuvā. [Baltijas ceļam 30]

Centrālā atmodas gadu notikuma pieminēšana Baltijas valstīs arī pēc 30 gadiem – 2019. gada 23. augustā – izvērsās vērienīgā pasākumā: Baltijas valstu galvaspilsētās notika vairākas zibakcijas, fotogrāfiju izstādes un plaši piemiņas pasākumi; cilvēki atcerējās notikumus ne tikai galvaspilsētās, bet arī mazpilsētās un pagastu centros, caur kuriem pirms 30 gadiem virzījās „Baltijas ceļš"; ļaužu pulcēšanās notika uz Latvijas – Lietuvas un Latvijas – Igaunijas robežas, domubiedri tikās uz kāda no ceļa posmiem, dziedāja atmodas laika dziesmas, žurnālisti intervēja dalībniekus, paši dalībnieki sumināja un cildināja tā laika līderus. Par atmodas gada vērienīgāko notikumu daudz vēstīja arī plašsaziņas līdzekļi.

„Baltijas ceļa" raksturojums studentu vērtējumā

Atbildot uz pirmo jautājumu *Raksturojiet akciju „Baltijas ceļš"! Ko Jūs par šo atmodas gadu notikumu zināt?*, studenti pārsvarā izmantoja nominālas konstrukcijas. Atbildēs figurē tādi lietvārdi kā *brīvība*, *neatkarība*, *brālība*, *vienlīdzība*, *kopīgs spēks*, *vienprātība*; bieži kopā ar lietvārdiem tiek izmantoti tos raksturojoši adjektīvi: *jaunas cerības*, *vienīgā iespēja*, *iedvesmojošs notikums*, *miermīlīga akcija*, *milzīga kopības un vienotības apziņa*, *maģisks spēks* u. tml. Kopumā „Baltijas ceļš" tiek raksturots gaiši, patriotiski: daudzas no frāzēm rakstu darbos atkārtojas (gan šī iemesla, gan darba ierobežotā apjoma dēļ visas atbildes šajā rakstā nav iekļautas), kas liecina par šādas informācijas iegūšanu dažādos avotos. Izmantotas arī metaforas:

Pagrieziena punkts Baltijas valstu likteņiem.

Sākums uz PSRS sabrukumu. Stipro roku sveiciens brīvībai.

Tiek uzsvērts „Baltijas ceļa" nozīmīgums pasaulē:

Ginesa rekordu grāmatā kā garākā dzīvā ķēde pasaulē.

Miermīlīgas pretošanās fenomens UNESCO starptautiskajā programmā „Pasaules atmiņas" (2009).

Iedvesma un jauni spēki pasaules demokrātiskajām kustībām un pozitīvs piemērs citām pasaules valstīm.

Notikums ar lielu starptautisku publicitāti visu trīs valstu kopējai cīņai.

Atbildot uz otro jautājumu *Kā Jūs pats(i) raksturotu šo notikumu? (Ko par to mācījāties skolā, ko esat dzirdējuši ģimenē?)*, studenti bija atsaukušies uz savas ģimenes pieredzi, taču tā acīmredzot bijusi dažāda, jo atbildēs uz šo jautājumu parādījās arī vienaldzība, neizpratne, piemēram, *mazsvarīgs notikums*, *nekas īpašs*, *nekā tur tāda nebija*, *lai par to runātu*.

Skolā stāstīja maz, mana ģimene nav piedalījusies, nezinu.

Prasīju mājās, ko mamma darīja 23.08., izrādās, sauļojās.

Tas nav nekas vairāk par faktu un gadskaitli.

Neinteresē, kas tas vispār ir un kāpēc par to būtu jārunā.

Par to dzirdēju čipsu reklāmā televīzijā.

Daži aptaujātie, atbildot uz šo jautājumu, apliecināja savu zināšanu un izpratnes trūkumu:

Cilvēki esot stāvējuši ilgi, laikam 24 stundas uz maiņām.

Gājuši demonstrācijā pa visām trim galvaspilsētām.

Cīnījās pret (kodol)karu.

Bloķēja PSRS karaspēka ienākšanu.

Apliecināja kopīgas ciešanas kara laikā, pieminēja Baltijas valstīs kritušos.

Atbildot uz trešo jautājumu *Kā Jums liekas, vai atmodas gadu notikumi ir ietekmējuši Jūsu nacionālo pašapziņu un identitāti?*, vairāk bija jūtamas studentu pārdomas. Arī šajās atbildēs pārsvarā tika izmantota ģimenes pieredze par (ne)piedalīšanos. Lielākā daļa atzina, ka ģimene esot piedalījusies, un izteica nožēlu, ka paši nav piedalījušies, jo „par vēlu esot piedzimuši". Atbildēs bija jūtams lepnums un prieks par savu ģimeni, kas atkal būtu gatava vienoties kopējai rīcībai Latvijas labā:

„Baltijas ceļš" mani motivē palikt Latvijā un neskriet prom meklēt laimi citur.

Neesmu dzimis un audzis Latvijā, bet cienu tās vēsturi un vērtības, kuru dēļ esmu veidojis savu personību un identitāti.

Man ir bijība pret šo notikumu un tās dalībniekiem, prieks par Latviju un latviešiem. Neatkarības atgūšana noteikti ir ietekmējusi manu identitāti.

Dažās atbildēs izteikta nožēla par nepietiekamajām vēstures zināšanām, tādēļ tiek vainotas skolas, arī ģimenes locekļi: *par Latvijas vēsturi tiek runāts nepietiekami, turklāt tikai skolās un teorētiski*; *vairāk jāstāsta, jārunā*; *mēs diemžēl maz zinām*; *nožēloju, ka tik maz zinu, mājās nekad neviens nav stāstījis, tikai tik, cik skolā, un arī tas bija nedaudz*. Pausts arī bēdīgs secinājums, ka *ir uzaugusi vesela paaudze, kurai Latvijas vēsture ir sveša*.

Dažas atbildes liecināja par neieinteresētību iedziļināties šajā jautājumā vai pat tematā:

> *Esmu dzimusi jau brīvā Latvijā, man nav atmiņu par padomju laiku vai par neatkarības atjaunošanu.*
>
> *Man intereses par šo valsti nav; ne es, ne mana ģimene neesam patriotiski noskaņoti.*

Iespējams, tā ir nevēlēšanās iedziļināties, varbūt prasmes trūkums savu viedokli formulēt, tikpat labi šiem rakstītājiem trūkst piederības izjūtas. LU profesore sociolingviste Ina Druviete gan atzīst, ka „brīžiem identitātes jēdzienu ir vieglāk emocionāli izjust nekā racionāli formulēt" [Druviete 2010: 128]. Ja racionālā formulējuma nav, kur palikušas emocijas? „Identitāte tiek atzīta par centrālo elementu ikviena cilvēka apziņā par sevi un savu vietu sabiedrībā. Tā ļauj indivīdam gan uztvert sevi kā atšķirīgu, gan arī veidot grupas identitāti ar citiem indivīdiem" [Druviete 2010: 128].

Grūti atzīt, taču šo jauniešu apziņā Latvijas vēsturei un tradīcijām ir tikai pastarpināta vērtība. „Tradīcijas ir tas, kas iemieso un saglabā vērtības," norāda LU profesore filozofe Maija Kūle. „Mūsdienās nozīmīgākā funkcija ir tradīciju līdzdalība identitātes meklējumos, ne tikai estētisks prieks par kultūras formu turpināšanos, sadzīvisks apmierinājums par paaudžu kopā būšanu un dzīves stabilitāti. Tautas pastāvēšana ir saistīta ar saknēm, kas, citiem vārdiem sakot, ir tradīcijas. [..] No apzīmējuma *saknes* atvasināts raksturojums par cilvēka piederību tautai, zemei, valstij – iesakņotība. Tas nozīmē, ka identitātē svarīga ir piederības izjūta" [Kūle 2016: 243].

Atbilde uz ceturto jautājumu *Vai tamlīdzīga masveida akcija būtu iespējama mūsdienās? Vai tādā gadījumā Jūs piedalītos?* studentos rosināja vilkt paralēles starp pašu notikumu un pašreizējo laiku. Pārsvarā ir uzskati, ka šāds notikums mūsdienās vairs nebūtu iespējams. Kā iemesli tiek minētas citas jauniešu intereses, īsa vēsturiska atmiņa, pašsaprotama neatkarība, brīvība un labklājība, kopīgu mērķu, sakņu izjūtas trūkums un tradīciju zudums. Pavīd pa kādai tēlainai metaforai:

> *Vai būtu jābūt kādam sprunguļa galā piesietam kūkas gabaliņam, kaut kam taustāmam, lai cilvēki rīkotos?*
>
> *Ir laikmets, kurā dominē citas vērtības. Ir jauns, multijēdzienu gadsimts, vairs nav tīras nācijas un tīras identitātes, jo ātrāk latvieši to sapratīs, jo labāk.*
>
> *Nav tīras idenitātes, lai brauc iekšā ķīnieši un prec latviešu meitas!*

Jaunieši kritiski vērtē savu paaudzi raksturojošas īpašības: tiek minēts pašu slinkums, vēstures ne(pār)zināšana, turklāt tas tiek pārmests nevis cittautiešiem, bet pašiem latviešiem, kuriem nav intereses par savas valsts vēsturi un saknēm. Līdzīgi tiek pārmests sabiedrības vienotības un spilgtu politisko līderu trūkums. Sava kritikas deva tiek ne

tikai vienaudžiem, bet arī ģimenei un no ekonomiskās krīzes nogurušajai, apātiskajai sabiedrībai. Studentu atbildēs dominē retoriski jautājumi. Tas liecina, ka nepārprotamas un tiešas atbildes uz šo jautājumu nav, taču ir vēlme iedziļināties un to izprast:

> *Nezinu, vai piedalītos, jaunieši sadalītos puse pret pusi: ir patrioti, ir vienaldzīgie.*
>
> *Jauniešiem trūkst līdzjūtības, empātijas, zinātkāres, varbūt kāda aizkustinoša pieredzes stāsta, kas pilnībā mainītu personas skatījumu uz kādreiz notiekošo.*
>
> *Nevaru atbildēt, tad man jāsāk domāt: vai es varētu krist par savu valsti vai dzīvotu zem sveša karoga?*
>
> *Man – tipiskam 21. gadsimta cilvēkam, kas pārlieku daudz laika tērē, veroties telefona ekrānā, kas vairāk sapņo par pasaules apceļošanu, nevis sakņu nostiprināšanu dzimtenē, kas par tādām vērtībām kā patriotisms aizdomājas reti, būtu ļoti grūti atrast motivāciju kaut ko tādu darīt.*

Secinājumi jeb Kurp „Baltijas ceļš" mūs ir aizvedis?

Kopumā pārdomas par paaudžu pēctecību nacionālās identitātes saglabāšanā ir patriotiskas un liek domāt pozitīvi, ka ar jaunās paaudzes piederības izjūtu savai valstij viss ir kārtībā. Paustās domas caurstrāvoja arī atbildības sajūta, jo tieši „mēs esam un būsim tie, kuriem jāturpina veidot sava valsts, un X stundā tieši mēs būsim tie, kuriem būs jārīkojas, lai arī mūsu bērni varētu dzīvot savā valstī – Latvijā!". Tomēr aptuveni 10% atbilžu (no 200 darbiem) liecina, ka sava daļa vienaldzības vai nihilisma ir jūtama. Negatīvākā atziņa, kuru nācās lasīt, bija nožēla par atmodu kopumā: pašreizējā emigrācija un darba meklējumi Eiropas valstīs ir „Baltijas ceļa" nopelns! Taču tāda atbilde bija tikai viena. Vai minētie 10% ir darvas piliens medus mucā? Bet varbūt tas vairs nav piliens un ir pietiekams pamats satraukumam? M. Kūle atzīst: „Divdesmit piecos gados Latvijas valsts ir atjaunota, privatizācija tikpat kā pabeigta, tautsaimniecība pārstrukturēta kapitālistiskā garā. Tikai kaut kas cits nav sasniegts. Nav pietiekamas garaspēka jaudas, kas vestu uz priekšu – tā ir kopīgu ideālu-vērtību-mērķu kopība. [..] Kopš Latvijas valsts atjaunošanas valstiskajai audzināšanai, mācībām par vērtībām, morāli, pilsoņa cienīgu dzīvi nav tikusi pievērsta vajadzīgā uzmanība" [Kūle 2016: 24]. Jāpiekrīt, ka sabiedrībā vairāk dominē naudas un mantas kults. To metonīmiski norādījis arī lietuviešu publicists Arvīds Jozaitis: „Rīgas ielu duna izmet trīs vārdus – mērķis, nauda, svētki" [Jozaitis 2014: 61]. Ja ģimene nav nākusi talkā, vājākajiem patēriņa kulta pasaulē savu identitāti ir grūti izveidot un apzināties.

Savukārt pārējie redz un saprot situāciju, viņi nav vienaldzīgi pret padomju laika atstāto mantojumu: tā ir pagātnes rūgtā garša un vecāku, vecvecāku pārdzīvotais, viņu sāpes un ciešanas padomju režīmā. Tiek norādītas problēmas, ar kurām pēc neatkarības atjaunošanas valsts nav tikusi galā: neglītie un nabadzīgie Rīgas sērijveida nami, latviešiem pazemojošais 9. maijs ar Georga lentītēm, krievu valodas zināšanu pieprasīšana darba tirgū, iedzīvotāju sašķeltība. Tiek kritizēta pašu pilsoņu savtīgā attieksme pret valsti, kas traucē Latvijas izaugsmei un ekonomiskajai augšupejai. Domājot ārpus Latvijas par Baltijas valstu drošību, to aizsardzībai tiek piedāvāta ideja veidot kopīgus bruņotus spēkus, savukārt vienotības atjaunošanai jāveic kopīgi pasākumi pret Baltijas jūras piesārņojumu. Un vēl – ir aicinājums izbeigt greizsirdības afēras pret saviem

kaimiņiem, kad viņiem veicas: „Mēs visi esam balti. Esam balti un skaisti. Un, lai arī sīki, mūsu darbi pasaulē runā skaļi." Šajā frāzē radoši izmantots homonīms *balti*, poētiski zem baltu vienotības karoga baltos iekļaujot arī somugrus igauņus.

Vairākas kopīgas solidaritātes idejas skar Eiropas vai pat pasaules mērogu: lai atkal saliedētu lietuviešus, latviešus un igauņus, tiek piedāvāts rīkot starpvalstu akcijas pret Pasaules okeāna piesārņojumu, globālo sasilšanu, pasaules klimata pārmaiņām, atkritumu nešķirošanu, vardarbību, diskrimināciju un – jebkuru citu netaisnību pasaulē. Tas liecina par iespējamu tautu kopības izjūtu, kas nav zudusi. „Indivīdi tradīcijas var tikai atbalstīt, turpināt, interpretēt pa jaunam vai noliegt, taču, lai pastāvētu tradīcija, nepieciešama kopība. [..] Filozofija māca, ka tradīciju jēga ir jāapliecina arvien no jauna. Ja tas netiek darīts, jēga zūd" [Kūle 2016: 246]. Vai tas nozīmē, ka „Baltijas ceļam" kā vienojošam tautu elementam nākotnē varētu būt jauns saturs? Iespējams. „Vērtības tiek pārņemtas ar atlasi, kas balstās mūsdienu izjūtā" [Kūle 2016: 251].

Savukārt pašas nācijas vienotībai jāmeklē citas saliedētības iespējas. Dzejnieks un publicists J. Vādons uzskata, ka „latviskumam kā nācijas satvaram jāmeklē jauns, iekļaujošs saturs" [Vādons 2019: 68]. „Atzīt un kopt kopēju identitāti, ciktāl tā mūs saliedē un spēcina īstenot vienotas intereses, kurās mēs esam uzticīgi arī atvērtībai un demokrātijai. [..] Nerīkoties baiļu vai izpatikšanas vārdā, bet apzinoties iespējas un spēku" [Vādons 2019: 70]. Taču ar pagātnes saitēm nepārliecinātos un identitātes meklējumos klīstošos jauniešus nepiesaistīsi. Par nonākšanu pagātnes valgos brīdina profesore M. Kūle: „Tas neatbilst modernitātes izjūtām. [..] Var nonākt stagnāta un reptiļa lomā. Patiesībā mūsdienās vārds *tradīcija* vairs nav topā. Modē nav jauni termini, piemēram, ilgtspējīgs (kaut tradicionālais jau tieši ir tas ilgtspējīgais)" [Kūle 2016: 245]. Tieši tāpēc jaunieši savās atbildēs aicina veidot jaunus atceres pasākumus, radīt jaunas dziesmas un beigt gulēt uz veciem lauriem. Taču kādam būtu jābūt pārmaiņu jaunajam saturam?

Eiki Bergs, Tartu Universitātes profesors, vērtējot atmodas gadu ideālus un pašreizējo situāciju, brīdina: „Igauņu valoda un kultūra valsts izveidē ir kalpojušas kā būtiskas robežlīnijas un elementi. Tā kā opozīcijai pret svešu varu ir liela nozīme, lai spētu cilvēkus saliedēt vienota identitātes jēdziena vārdā, nacionālās identitātes idejas ir daudz vieglāk apstrīdēt pēc tam, kad šāda opozīcija ir zaudējusi savu aktualitāti. Piemēram, kultūrai un valodai 90. gadu sākumā bija lielāka loma, turpretī pašlaik tās sāk zaudēt savu nozīmi ikdienas retorikā un identitātes politikā. Tomēr Igaunija joprojām tiek īpaši izcelta kā vienīgā vieta pasaulē, kur runā igauņu valodā, līdz ar to par valsti nepieciešams īpaši rūpēties un pasargāt to no svešu kultūru ietekmes" [Berg 2002: 112]. Bažas par iespējamo latviešu piekāpšanos un pielāgošanos Eiropas multijēdzienu priekšā apliecina arī valodnieces I. Druvietes vārdi: „[..] tomēr uz Eiropas un ekonomiskās labklājības altāra nedrīkstētu neapdomīgi ziedot vērtības, kas pašos pamatos nedrīkstētu tikt apšaubītas – Latvijas valstiskumu un latviešu valodu" [Druviete 2011: 103].

Savukārt, atbildot uz jautājumu *Kurp „Baltijas ceļš" mūs ir aizvedis?*, ar lepnumu jāatzīst, ka tas joprojām caurvij mūsu valstis gan tiešā, gan pārnestā nozīmē. Viena no atmodas gadu Tautas frontes līderiem S. Kalniete saka: „Baltijas ceļš nav zaudējis savu simbolisko nozīmi. Šodien Baltijas ceļš ir pārvērties par leģendu, ar kuru samērojama Baltijas valstu un tautu atgriešanās Eiropā un pasaulē. Un šī atgriešanās nav vajadzīga

tikai mums. Tā ir vajadzīga Eiropai, tās stabilitātei un nākotnei. Lai nekad vairs Eiropu nesadalītu dzelzs priekškars un nevajātu bailes no saviem kaimiņiem" [Kalniete 2000: 198]. Svarīgi, lai to nekad neaizmirstu un atcerētos nākamās paaudzes, kas dzīvos Latvijā.

LITERATŪRA

Baltijas ceļam 30: īsi un konkrēti par akcijas vēsturi. (2019) [b. aut.] Pieejams: https://www.tvnet.lv/6756115/baltijas-celam-30-isi-un-konkreti-par-akcijas-vesturi

Berg, E. *Local Resistance, National Identity and Global Swings in Post-Soviet Estonia*. 2002. Available: https://www.researchgate.net/publication/232893382_Local_Resistance_ National_ Identity_and_Global_Swings_in_Post-Soviet_Estonia

Druviete, I. Latviešu valoda kā valsts valoda: simbols, saziņas līdzeklis vai valstiskuma pamats. *Latvija un latviskais. Nācija un valsts idejās, tēlos un simbolos*. Rīga: Zinātne, 2010, 123.–153. lpp.

Druviete, I. Valsts valodas integratīvā un ekonomiskā vērtība. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 15 (2). Liepāja: 2011, 97.–106. lpp.

Jozaitis, A. *Rīga – cita civilizācija*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2014. 432 lpp.

Kalniete, S. *Es lauzu, tu lauzi, mēs lauzām, viņi lūza*. Rīga: Jumava, 2000. 480 lpp.

Kūle, M. *Jābūtības vārdi. Etīdes par zināšanām un vērtībām mūsdienu Latvijā*. Rīga: Zinātne, 2016. 425 lpp.

Vādons, J. No mūriem uz darbnīcu. *Domuzīme*, 2019, Nr. 1, 65.–70. lpp.

Laimdota LOČMELE
(University of Latvia)

Lexical Bundles in the Judgments of the Court of Justice of the European Union

Summary

Lexical Bundles in the Judgments of the Court of Justice of the European Union

This article addresses the topic of English language research in the European Union. European formal discourse, including the case law of the Court of Justice of the European Union (CJEU), is characterized by the specific content and form of the texts. The aim of this study is to investigate lexical bundles in CJEU judgments and to draw conclusions about their structure and functions, as well as to evaluate their significance in legal English courses for law students. This study focuses on lexical bundles, their frequency in CJEU judgments, structure and functions. The study shows that CJEU judgments consist of such word combinations that can be further studied and used for pedagogical purposes, to create glossaries and exercises for learning the language of the EU's official discourse. As a result of the research, micro-glossaries and exercises for learning English within the legal English course have been created.

Key words: *corpus linguistics, EU English, judgments of the CJEU, lexical bundles, n-grams*

Kopsavilkums

Biežas lietojamības vārdu savienojumi Eiropas Savienības Tiesas spriedumos

Rakstā aktualizēta Eiropas Savienības angļu valodas izpēte. Eiropas oficiālo diskursu, ieskaitot Eiropas Savienības Tiesas (EST) judikatūras spriedumus, raksturo šo tekstu specifiskais saturs un forma. Pētījuma mērķis ir raksturot biežas lietojamības vārdu savienojumus EST spriedumos, izdarīt secinājumus par to struktūru un funkcijām, kā arī izvērtēt to nozīmi juridiskās angļu valodas kursos tiesību zinātņu studentiem. Pētījums rāda, ka EST spriedumi sastāv no tādiem vārdu savienojumiem, kurus tālāk var pētīt un izmantot pedagoģiskiem nolūkiem – lai veidotu glosārijus un vingrinājumus ES oficiālā diskursa valodas apguvei. Pētījuma rezultātā izveidoti mikro glosāriji un vingrinājumi angļu valodas apguvei juridiskās angļu valodas kursa ietvaros.

Atslēgas vārdi: *korpuslingvistika, Eiropas Savienības angļu valoda, Eiropas Savienības Tiesas spriedumi, biežas lietojamības vārdu savienojumi, n-grammas*

*

This study is a part of a research of the European Union English (EU English) used in European legal discourse, in particular in the case law judgments of the Court of Justice of the European Union (CJEU). The specific character of the judgments is determined by both the contents and the form of these texts, where the structure and layout are especially significant. The judgments have a unique narrative structure, which affects the reception of these texts [Ločmele 2017]. Meanwhile they are hybrid texts with a complicated linguistic form [Ločmele 2018]. The present paper deals with the use of English as a *lingua franca* in the European Union official discourse and attempts to study the English of the CJEU judgments for ESP teaching and learning purposes.

The aim of this paper is to investigate lexical bundles in the judgments and make conclusions about their structure and functions, and the importance of lexical bundles in language courses on English for EU law. Research shows that in the written EU discourse lexical bundles are used frequently, which means that EU texts consist of formulaic patterns [Jablonkai 2010].

The EU language policy provides that all official documents should be accessible in the 24 official languages of the EU. In practice, documents are initially drafted in one or several working languages of the EU. The CJEU drafts its judgments in French. English is one of the five pivot languages, used as an intermediary language for translation between other official languages for more effective translation of official documents, English is also the working language of many EU institutions. English was introduced as a vehicular language in the 1970s because of its increasing influence in international communication in Europe [Truchot 2002: 16–17]. The enlargement of the EU in 1995 and especially in 2004 increased the importance of English because it was the language of communication for the new EU member states. In addition, English is the language of power. Besides,*"what gives English its status … is not so much its utilitarian function as the prestige attached to it and the social role attributed to it"* [Truchot 2002:18–21].

There exists an opinion that after the UK has left, the European Union must formally adopt its own form of English as its official working language,which *"will finally give all Europeans an official working language that is nobody's mother tongue"* [Dikov 2018]. *"It will give the EU a chance … to make widely understood some of the terms and notions that are specifically EU / European but are nowhere to be found in British or American English"* [Ibid.]. Even if at some time, the UK might return in the EU, *"nobody in Europe will go back to British English as the norm because the European English language will already be in place, and will remain so"* [Ibid.]. Thus, acquisition of the EU English skills is a part of the preparation of future EU professionals who will come from different native linguistic backgrounds. Teaching and learning aids will be needed to ensure correct English language usage in the EU official discourse. To create such teaching/learning materials for EU English courses, research in the official EU written discourse is necessary. For this purpose, the present paper focuses on words and phrases in the judgments of the CJEU.

Lexical phrases or bundles are the basic building blocks for constructing spoken and written discourse. In *The Longman Grammar of Spoken and Written English* [Biber, Johansson, Leech, Conrad, & Finegan 1999] they are defined as *"frequently recurring sequences of words irrespective of the nature of any links between them"* [Biber et al. 1999: 990]. *"To qualify as a lexical bundle, a word combination must frequently recur in a register"*, where *recurrent* means appearing at least ten times per million words in a register [Ibid. 992]. Biber et al. (1999) consider that the occurrences must be spread across at least five different texts in the register. The sequences of three or more words that show a statistical tendency to co-occur are called *extended collocations* and are structurally complex, usually incomplete, not fixed [Biber & Conrad 1999: 183]. Other terms that are used to describe these lexical units are *prefabricated patterns* [Biber 2006: 133], n-grams, and *combinations of collocation and colligation*

[Stubbs 2007: 163]. Deeper studies of lexical bundles are connected with written and spoken registers of academic texts [Biber & Conrad 1999].

Studies on lexical bundles for language teaching, which mainly consist of the comparison of student writing and professional writing in academic disciplines, have been done by Cortes (2004, 2006) in history and biology and describe some tasks for language teaching for more awareness of these expressions as a step towards more professional communication in the discipline. Neely & Cortes (2009) look at how language is used in classroom to apply the findings to design new pedagogical materials. Lexical bundles in written English EU discourse have been studied by Trebits (2008, 2009a and 2009b). Jablonkai (2009) has carried out a more comprehensive study of written English EU discourse. Research of official EU texts reveals that *"language instruction for future EU professionals should include teaching materials that are informed by the analysis of official English EU documents"* [Jablonkai 2010: 255]. Research has found that the number of lexical bundles in EU texts (EU legal texts, legislative preparatory documents, documents related to EU funds, and other documents issued by EU institutions) is six times greater than in academic prose, about 10 times greater than in fiction, almost 20 times greater than in news texts [Jablonkai 2010: 258]. It may be concluded that the language of EU documents is extremely formulaic.

In Biber et al.(1999) lexical bundles in conversation and academic prose are investigated and it is found that even though most of them do not represent complete structural units, they still can be grouped into categories [Ibid. 1001–1024]. There are 14 most recurrent categories found in conversation and 12 categories in academic prose. In English EU documents, the structural types of lexical bundles are described by Jablonkai (2010) pointing out three main categories: lexical bundles that include verb phrase fragments, those that include dependent clause fragments, and lexical bundles that include noun phrase and prepositional phrase fragments. The functional types of lexical bundles in English EU documents also fall into three categories: lexical bundles expressing stance – attitude or assessment (desire, obligation, degrees of certainty); discourse organisers specifying the relationships between parts of texts, e.g. to introduce or clarify a topic; and referential.

The aim of this study is to explore the role and structure of lexical bundles in the judgments of the CJEU and use the findings to consider their relevance for the course of Legal English. A small corpus of five judgments, which are directly connected with the language course, are selected and the lexical bundles of three to six words are identified and analysed. The research questions are: what lexical bundles are found in the judgments of the judgments of the CJEU; what are the basic features of the found lexical bundles; and what teaching/learning ideas can be formulated based on the findings of the study.

In this study, three to six-word bundles are selected to retrieve as many lexical bundles as possible, taken into account that EU legal terms often consist of large lexical units, phrases consisting of many words, e.g. *powers conferred by public law, fulfil its obligations under Article 48, freedom of movement for workers within the Community*, etc. Such phrases prevail over single words and are more important, precise, and functional, taken into account that judgments are drafted from multi-

word building blocks, bulky lexical units to facilitate translation of judgments from and into the official languages of the EU.

The three to six-word lexical items were identified by a software n-gram and p-frame (open-slot n-gram) generation tool Anthony (2019). High frequency items were selected from the automatically found lexical bundles. The following criteria were applied, taking into account that the selected corpus is small. Firstly, the three to six-word items must occur at least four times per one selected judgment text; secondly, the five to six-word items must occur at least two times per text. According to the first criterion, the most frequent lexical bundles directly related to specific EU legal lexicon are selected. The second criterion enables to retrieve the bulkiest lexical items found in the selected texts. Thus, from the lists of automatically generated n-grams, those units were selected that occurred most often and consisted of more words.

The following table summarises the number of words, the total number of lexical bundles, the number of lexical bundles occurring at least four times per text, as well as the number of longer (five to six words) units, and the number of items selected for the micro-glossaries.

CELEX	**Number of words**	**Total number of lexical bundles (three – six words)**	**Number of lexical bundles occurring at least four times per judgment**	**Number of lexical bundles (five – six words)**	**Number of lexical bundles selected for the micro-glossary**
61979J0149 Commission v Belgium	1741	810	83	345	53
61984J0307 Commission v France	2600	804	181	319	73
61981J0053 Levin v Secretary of State for Justice (preliminary ruling)	3635	1202	323	492	62
61973J0152 Sotgiu v German Federal Post Office (preliminary ruling)	2577	1364	200	614	84
61975J0118 Watson &Belmann (preliminary ruling)	2473	967	53	407	66

The n-grams which were closest to the theme of the judgment were manually selected to create a micro-glossary for each judgment and at least one lexical exercise was created for each of the five judgments under analysis. As a result, five micro-glossaries and five lexical exercises were made.

The structural and functional analysis of the identified lexical bundles was carried out. Three main structural types of lexical bundles were found: firstly, lexical bundles that include verb phrase fragments (e.g. *fulfil its obligations under Article 48*) – 19%

of the total number of automatically found items; secondly, lexical bundles that include dependent clause fragments (e.g. *to which the*) – 9%; thirdly, lexical bundles that include noun phrase and prepositional phrase fragments (e.g. *the posts at issue, within the meaning of Article 48*) – 72%. The found proportion was considered when the micro-glossaries were created for each judgment.

As described by Biber et al. (2004), lexical bundles have three main discourse functions: firstly, stance, attitude, or assessment, e.g. desire, obligation, degrees of certainty; secondly, discourse organisers used to ensure the relationships between parts of texts and serve, e.g. to introduce or clarify a topic; and, thirdly, referential or involving reference to events or states of affairs.

In the judgments of the CJEU, the functions of the found lexical bundles were different. Along with the stance, referential, and discourse organizing functions, the nominal function must be pointed out as the one encountered most often in the selected texts. The nominal function, which is connected with naming objects, institutions, places, actions, etc., is found in 68% of all cases. This function is connected with the lengthy and official style of the judgments, e.g. *interests of local authorities such as, nature of the duties and responsibilities*; the names of institutions and member states, e.g. *Commission and the Kingdom of Belgium*; titles of legal acts, e.g. *Article 48 (4) of the Treaty*; legal terms, e.g. *freedom of movement for workers*. Another function of lexical bundles well represented in the studied texts is the referential function – 28% of the units fall within this type. Some examples of these are as follows: *as far as*, *referred to the reports lodged*, *in the light of the*, *of the posts at issue* and others. Stance was expressed by 3.5% of the found units, for instance, *it must be*, *must be connected with*, *such as municipalities must be assimilated* and others. The fewest in number, only 0.5%, were discourse organizers, e.g. *in the first place, in the second place*.

The present study focuses on lexical bundles in the judgments of the CJEU. The study demonstrates that these texts consist of formulaic patterns. In comparison to previous studies of EU documents, the conclusions have to be made that the judgments of the CJEU make use of a high number of bundles with noun phrases and prepositional phrases. Case law uses noun phrase bundles relating to agents, documents, and actions, as well as many extended prepositional phrases that function as framing attributes. Judgments abound in noun phrase bundles and there are many verb phrase bundles with deontic and referential functions.

From the pedagogical perspective, better understanding of how language chunks function in specific texts (judgments) may help teachers to create consciousness-raising and practice tasks to enable students to learn the linguistic "building blocks" of their speciality. It is important that the students are familiar with the basic bundles that can help them read and understand authentic texts. It is clear that further research into the formulaic and therefore difficult language of judgments of the CJEU is needed to study the features of the language and to find ways how such knowledge can be used in teaching the English language.

LITERATURE

Anthony, L. AntGram (Version 1.2.2) [Computer Software]. Tokyo, Japan: Waseda University. Available: https://www.laurenceanthony.net/software, 2019.

Biber, D. *University Language*. Amsterdam: John Benjamin, 2006, pp. 133–175.

Biber, D., & Conrad, S. Lexical bundles in conversation and academic prose. H. Hasselgard & S. Oksefjell (Eds.), *Out of corpora*. Amsterdam: Rodopi, 1999, pp. 181–190.

Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Longman, 1999.

Biber, D., Conrad, S., & Cortes, V. If you look at: Lexical bundles in university teaching and textbooks. *Applied Linguistics*, 25(3), 2004, pp. 371–405.

Cortes, V. Lexical bundles in published and student disciplinary writing: Examples from history and biology. *English for Specific Purposes*, 23(4), 2004, pp. 397–423.

Cortes, V. Teaching lexical bundles in the disciplines: An example from a writing intensive history class. *Linguistics and Education*, 17(4), 2006, pp. 391–406.

Dikov, I. *EU Must Adopt 'EU English' as Its Official Working Language after Brexit. Here's Why*. Available: https://www.european-views.com/2018/07/eu-must-adopt-eu-english-as-its-official-working-language-after-brexit-heres-why/, 2018.

Jablonkai, R. In the light of: A corpus-based analysis of two EU-related registers. *Working Papers in Language Pedagogy*. 2009. Available: http://langped.elte.hu/W3Jablonkai.pdf

Jablonkai, R. English in the context of European integration: A corpus-driven analysis of lexical bundles in English EU documents. *Science Direct, English for Specific Purposes* 29 (2010), pp. 253–267.

Ločmele, L. European Union legal texts as narratives in the course of Legal English for bachelors of law at Latvia University. *The Word: Aspects of Research, conference proceedings* 21 (1/2), Liepāja, 2017, pp. 232–241.

Ločmele, L. Judgments of the Court of Justice of the European Union as hybrid texts. *The Word: Aspects of Research, conference proceedings* 22 (1/2), Liepāja, 2018, pp. 241–249.

Neely, E., and Cortes, V. A little bit about: analysing and teaching lexical bundles in academic lectures. *Language Value*, 1(1), 2009, pp. 17–38.

Stubbs, M. Quantitative data on multiword sequences in English: The case of the word *world*. M. Hoey, M. Mahlberg, M. Stubbs & W. Teubert (Eds.), *Text, Discourse and Corpora*. London: Continuum, 2007, pp. 163–190.

Trebits, A. English lexis in the documents of the European Union: A corpus-based exploratory study. *Working Papers in Language Pedagogy*. 2008. Available: http://langped.elte.hu/Wopalpindex.htm

Trebits, A. Conjunctive cohesion in English language EU documents: A corpus-based analysis and its implications. *English for Specific Purposes*, 28 (3), 2009a, pp. 199–210.

Trebits, A. The most frequent phrasal verbs in English language EU documents: A corpus-based analysis and its implications. *System*, 37(3), 2009b, pp. 470–481.

Truchot, C. *Key Aspects of the Use of English in Europe*. Strasbourg: Council of Europe, 2002, pp. 15–21.

Ilga MIGLA
(LU Latviešu valodas institūts)

Ģeogrāfiskie nosaukumi un frazeoloģismi

Summary
Geographical Names and Idioms

Idioms are documenters of cultural history in language. This is particularly evident when looking at the historical, economic, geographical events and idioms. Researchers [Fleischer 1982: 101; Földes 1996; Windberger-Heidenkummer 2017: 639] suggest that personal names are more common in idioms. But idioms with a place name [Földes 1996b] also play an important role in any language.

The purpose of this article is to find out what and how many geographical names (country and city names) are found in Latvian idioms. The article summarizes the use of such idioms in Latvian dictionaries (explanatory and idiom dictionaries) and in the modern Latvian language. To clarify the use of idioms in modern Latvian, several Internet resources are reviewed.

There was no tradition of Latvian lexicography to include proper nouns as entry words in the dictionary, so idioms with geographical names are fixed in other entries. Due to the unlimited size of the electronic dictionary, proper nouns (personal names and place names) can be included as entry words in the dictionary. There are currently 12 idioms with a geographical name in the Latvian dictionaries. Lexicographers are cautious about adding new idioms to the dictionary. Most of idioms (10) have parallels in European languages; two are related to Latvian folklore. Sometimes the lexical-stylistic description of idioms in previously published dictionaries must be considered.

Key words: *idioms with a place name (geographical name), printed dictionary, electronic dictionary, idioms common to European language, idioms known only in Latvian, lexical-stylistic description of idioms*

*

Frazeoloģismos parādās ne tikai kādai tautai raksturīgas, bet arī vairāku tautu kopīgas iezīmes, jo tie ietver tautas kultūras atmiņu un universālo kultūras fenomenu [Földes 2007: 432]. Sava „vecuma" un nemainīguma dēļ frazeoloģismi ir kultūras vēstures dokumentētāji valodā. Īpaši skaidri tas redzams, skatot vēsturiskos, saimnieciskos, ģeogrāfiskos u. c. notikumus un frazeoloģismus. Tādēļ saprotams, ka frazeoloģisma komponentu vidū sastopami īpašvārdi [Palm 1997: 38–40] – personvārdi (antroponīmi) un vietvārdi (toponīmi). Vietvārdiem (topogrāfiskajiem un ģeogrāfiskajiem nosaukumiem) raksturīgas vairākas apakšgrupas – pilsētu un valstu nosaukumi, upju nosaukumi u. c.

Pētījumi [Fleischer 1982: 101; Földes 1996a; Windberger-Heidenkummer 2017: 639] liecina, ka frazeoloģismos biežāk sastopami personvārdi. Nozīmīgu vietu ikvienā valodā ieņem arī frazeoloģismi ar kādu vietvārda [Földes 1996b; Fleischer 1996: 147] komponentu. To apliecina E. Pīrainenas projekta rezultāts, salīdzinot dažādu Eiropas tautu frazeoloģismus [Dobrovolskij, Piirainen 1997: 168–177].

Raksta mērķis ir noskaidrot, kādi un cik daudzi valstu un pilsētu nosaukumi sastopami latviešu valodas frazeoloģismos. Apskatā iekļauti arī sakāmvārdi un parunas,

jo tie lielākoties ir frazeoloģiski veidojumi [Kokare 1980: 5]. Analīzei izmantotas dažādas vārdnīcas – frazeoloģijas vārdnīca, skaidrojošās vārdnīcas, kā arī latviešu valodas parēmiju korpuss un cita rakstura avoti. Lai precizētu frazeoloģismu lietojumu mūsdienu latviešu valodā, apskatīti vairāki interneta resursi.

I Valstis, pasaules daļas

Anglija

Vietvārds *Anglija* nav fiksēts frazeoloģismos, kuri iekļauti vārdnīcās. Savukārt jaunākajās interneta publikācijās minēta alūzija vai citāts no bērnu skaitāmpanta par Angliju (521 reizi Google pārlūkprogrammā), piemērojot to pašreizējai politiskajai situācijai. Anglijai izstājoties no Eiropas Savienības, skaitāmpants ieguvis jaunu – pārnestu nozīmi. Žurnālisti to min dažādos variantos, pārsvarā citējot daļu no skaitāmpanta rakstu virsrakstos:

> *Anglija ir aizslēgta, un tās atslēg' nolauzta! Viens, divi, trīs – nu tu esi brīvs!* [Veinberga$_e$ 2019]
>
> *Anglija ir aizslēgta, atslēga ir nolauzta...* [eLiesma 2019]

Citāts labi noder, komentējot situāciju Rīgas Domē, kur no darba spiests atkāpties vicemērs Andris Ameriks:

> *Viena maza turku pupa ceļoja uz Angliju, Anglija bij aizslēgta, atslēga bij nolauzta; Viens, divi, trīs, nu Ameriks ir brīvs!..* [Delfi. komentāri, 2018]

Savukārt Jūlijs Aldersons [Aldersons 2005: 12] min izteicienu *aizver acis un domā par Angliju* – tradicionāls padoms, ko dod angliski runājošās valstīs sievietēm, kuras baidās no intīmas tuvības, vai humoristisks uzmundrinājums jebkuram cilvēkam, kam jāveic nepatīkams, bet neizbēgams uzdevums. Izteiciens mūsdienās lietots, lai atgādinātu vēsturisko situāciju:

> *Pietiek atcerēties kādas angļu karalienes vārdus, teiktus meitai pirms kāzu nakts: „Aizver acis un domā par Angliju" (šķiet, tā bija atbilde uz meitas jautājumu: „kā viņai rīkoties kāzu naktī").* [Mammām un tētiem, 2010]

Arī par ne tik senu pagātni Lielbritānijā minēts izteiciens:

> *Kad princim Čārlzam vajadzēja precēties ar Diānu, bija skaidrs, ka no laulībām nekas labs nav gaidāms. Ar savām bažām viņš vērsās pie ģimenes, taču monarhijai bija nepieciešams turpinājums un neviens sarunās neielaidās. Vienīgi viņa māsa Anna deva padomu – aizver acis un domā par Angliju.* [Pētersone 2018]

Runājot par vēlēšanām Latvijā un vēlētāju grūto izvēli, politoloģes dotais padoms virsrakstā kalpo kā alūzija par Angliju – tas ir nepatīkams pienākums, kas jāpilda: *Ilzes Ostrovskas padoms pirms vēlēšanām: Aizver acis un domā par Latviju.* [Pētersone 2018]

Amerika

Šīs pasaules daļas nosaukums vairāk iesakņojies latviešu frazeoloģijā atšķirībā no *Anglijas* nosaukuma. Frazeoloģismi ar leksēmu *Amerika* aizgūti no citām valodām: *atklāt (jaunu) Ameriku* 'izdarīt jaunus atklājumus, pateikt ko jaunu' [Aldersons 2005:

24; LLVV I 1972: 374; LFV 2000: 77; LVV 2006: 112; MLVV$_e$; Tēzaurs$_e$], *atklāt Ameriku no jauna (otrreiz)* ‘patstāvīgi izzināt kaut ko sen zināmu, klāstīt vispārzināmas patiesības’ [LFV 2000: 77]. Mūsdienās atklāt ko jaunu iespējams arī Liepājā, mitinoties viesnīcā ar zīmīgu nosaukumu „Kolumbs”:

> *25 mājīgus un komfortablus numuriņus, kuru telpiskums, atmosfēra, iekārtojums un augstais tīrības līmenis ļaus Jums sasniegt ne tikai ikdienā nospraustos mērķus, bet iespējams atklāt jaunu Ameriku.* [viesunamiem.lv]

Frazeoloģisms *Amerikas onkulis* [Aldersons 2005: 16] pazīstams daudzu Eiropas tautu frazeoloģijā, jo 18. un 19. gs. literatūrā un dramaturģijā šis tēls bija populārs. Pagaidām latviešu skaidrojošajās vārdnīcās frazeoloģisms nav iekļauts. Interneta resursos tas lietots reti – 10 lietojumu pārnestajā nozīmē:

> *Nevajadzētu aizmirst, ka salūtu neapmaksā bagāts Amerikas onkulis, bet tas viss tiek apmaksāts ar taviem un tantuka no Pāces, un onkuliša no Ozolaines nodokļiem.* [Bauskas Dzīve$_e$ 2020]

Amerika minēta frazeoloģismā *Amerika amerikāņiem* [Aldersons 2005: 16], sauklis kļuva populārs 1823. gadā, kad ASV prezidents Dž. Monro publicēja galvenos principus, uz kuriem, pēc viņa domām, jābalstās valsts politikai. Laika gaitā pasaulē izskanēja līdzīgi saukļi: Āfriku afrikāņiem, Bavāriju bavāriešiem u. tml. [Duden 12: 38]. Latviešu valodā sauklis minēts tikai rakstos par Monro doktrīnu.

Eiropa

Leksēma *Eiropa* lietota izteicienā *logs uz Eiropu* [Aldersons 2005: 113]. Frazeoloģisms nav minēts vārdnīcās, bet fiksēts interneta avotos. Latvijas uzņēmumu datubāze rāda, ka pastāv sabiedriska organizācija „Logs uz Eiropu” [Lursoft IT 2003], bet šajā gadījumā organizācija tiešām vērsta uz Rietumeiropas vērtību apzināšanu (demokrātija, līdztiesība utt.) un ievērošanu.

Ēģipte

Frazeoloģisma *Ēģiptes mocības* ‘kaut kas ļoti apgrūtinošs, neciešams, nepanesams’ [LFV 2000: 730; Aldersons 2004: 36] cilme rodama Bībeles stāstā. Vārdnīcā frazeoloģisms raksturots kā novecojis. Tas fiksēts tikai pāris daiļdarbos. Interneta materiālos frazeoloģisms nav konstatēts.

Frazeoloģisms *Ēģiptes tumsība* ‘absolūta, necaurredzama tumsa’ [Aldersons 2004: 36] reģistrēts tikai vienā avotā un internetā nav sastopams.

II Pilsētas

Frazeoloģismos minēti gan starptautisku pilsētu nosaukumi, gan dažas Latvijas pilsētas.

Bābele

Vietvārds *Bābele* latviešu valodā minēts divos frazeoloģismos – *jaunā Bābele* ‘saka par milzīgu, pārapdzīvotu industriālu pilsētu’ [Aldersons 2004: 53] un *kā pie Bābeles (torņa)* ‘saka, ja ir liela burzma, troksnis, ja daudzi runā reizē, arī dažādās valodās’ [LFV 2000: 116; MLVV$_e$; Tēzaurs$_e$]. Frazeoloģisms *jaunā Bābele* internetā minēta 200 reizes, bet salīdzinājums *kā pie Bābeles (torņa)* vairāk kā 1700 lapās.

Jērika

Bībeles stāsts par to, ka ebreji sešas dienas staigājuši apkārt pilsētai, skaļi kliedzot un pūšot taures, lai sagrautu Jērikas mūri, saglabājies salīdzinājumā *kā Jērikas bazūne* ‘saka par ļoti skaļu, nepatīkamu balsi, lielu troksni’ [Aldersons 2004: 57], citviet salīdzinājums fiksēts ar vairākiem leksiskajiem variantiem *kā pastardienas (pastarās tiesas, Jērikas) bazūne* [LFV 2000: 129]. Lai arī salīdzinājumu lietojums internetā ir neliels (35 reizes), daiļliteratūrā tas sastopams biežāk. Atsevišķi avoti uzrāda retāk minētu frazeoloģisma variantu – *Jērikas stabules*:

> *Viens piemērs – jaunā nodokļu sistēma, par kuras nepieciešamību tika zvanīti finanšu zvani un pūstas Jērikas stabules visu pērno gadu. Jau uzreiz pēc gadu mijas mūsu finanšu galvenā persona apņēmīgi solījās: labosim visas reformas ieviešanā radušās nepilnības.* [Procesilatvija]

Neapole

J. Aldersons min izteicienu *ieraudzīt Neapoli un mirt* ‘saka par kvēlu vēlēšanos kaut kur pabūt, par katru cenu kaut ko ieraudzīt’ [Aldersons 2005:75], skaidrojot, ka izteiciens, iespējams, radies aiz pārpratuma, jo latīņu variantā jāraksta un jātulko citādāk, proti, *videre Napoli et Mori* – ‘ieraudzīt Neapoli un Morī’. Interneta resursi liecina, ka tas mūsdienās minēts tikai divas reizes. Izteiciens *ieraudzīt Parīzi un mirt* fiksēts 408 mājaslapās. Līdzās tradicionālajam izteicienam sastopami arī jauni varianti, piem.:

> *Jūnija sākumā nejauši manā galvā top arī bloga nosaukums „Redzēt Romu un mirt”. Paskaidrojumam – mirt netaisos, bet tieši ar domu par Romu* [..] *ir tā, kas mani turējusi pie dzīvības šos pēdējos mēnešus darbā ar ntajām virsstundām un pēdējām nervu šūnu paliekām.* [Ruta 2017]

Dažreiz pārfrazētais frazeoloģisms tiek paplašināts: *Ieraudzīt Parīzi un mirt? Es izvēlos ieraudzīt Korsiku un palikt tur dzīvot.* [Bilika 2009]

Roma

Par sakāmvārda *visi ceļi ved uz Romu* izcelsmi nav skaidru ziņu. Ir uzskats, ka Roma kā reģiona centrs bija sasniedzams pa daudziem satiksmes ceļiem, un tā ir atsauce uz Romas forumā Cēzara Augusta laikā uzslieto zeltīto marmora kolonnu, no kuras tika mērīti visi impērijas attālumi. Taču, visdrīzāk, tas ir nedaudz garāks šīs pašas domas formulējums Alēna no Lilles darbā „*LiberParabolarum*” [Bankovskis 2020]. Vārdnīcās nav fiksēts sakāmvārds, lai gan tas vairāk kā 11 000 reižu minēts Google pārlūkprogrammā.

Tikai vienā vārdnīcā reģistrēts frazeoloģisms *Romas klubs* [Tēzaurs$_e$]. Tas droši vien tāpēc, ka 1968. gadā izveidotā starptautiskā organizācija zaudējusi savu popularitāti un ietekmi.

Siāma

Siāma (Taizemē) iegājusi vēsturē ar vārdkopu *Siāmas dvīņi* ‘dvīņi, kas iedzimtas kroplības dēļ, kādā ķermeņa daļā saauguši kopā’ [Aldersons 2004: 123; MLVV$_e$]. Jaunākie avoti (interneta resursi, Tēzaurs$_e$) apliecina, ka valodā lieto salīdzinājumu *kā Siāmas dvīņi* ‘saka par kaut ko ļoti līdzīgu, nedalāmi saistītu, nešķiramu’:

> *Dabas brīnumu – divus sārtus ābolus, kas cieši kopā saauguši kā Siāmas dvīņi, – uz „Dzirksteles" redakciju atnesa Valērijs Preimanis un Jānis Razgalis*. [Odumiņa 2009]

Kā redzams no materiāla, tikai $MLVV_e$ rādīta vārdkopa, bet salīdzinājuma forma nav iekļauta vārdnīcā.

Sodoma un Gomora

Pilsētas minētas Bībelē; iedzīvotāju dzīvesveida dēļ šīm pilsētām tika uzsūtīta uguns no debesīm, un tās tika pārvērstas pelnos. Frazeoloģisms *Sodoma un Gomora* 'netiklības, izvirtības perēklis, neiedomājams haoss, nekārtība' [LFV 2000: 1176] vārdnīcā raksturots kā novecojis. Savukārt tēzaurā tā rādīta kā stabila vārdkopa ar pārnestu nozīmi.

Troja

Frazeoloģisma *Trojas zirgs* 'viltība, mānīga rīcība' [Aldersons 2004: 134] saknes meklējamas grieķu mitoloģijā. Mūsdienās tas vairumam cilvēku atpazīstams kā datortermins [Kļavinska 2015: 98–99]. $MLVV_e$ *Trojas zirgs* rādīts kā vārdu savienojums, kas semantiski saistīts ar vairākām vārda nozīmēm, skaidrojot pirmām kārtām vēsturisko vārdkopas nozīmes izveidošanos un pēc tam rādot pārnestās nozīmes (bez norādījuma, ka tā ir pārnestā nozīme!) un datorikas termina skaidrojumu. Citā elektroniskajā vārdnīcā [$Tēzaurs_e$] bez vēsturiskā skaidrojuma tā minēta kā vārdkopa ar pārnestu nozīmi.

Rīga

Līdzās citu valstu pilsētu nosaukumiem frazeoloģismos minētas dažas Latvijas pilsētas. Visbiežāk vārdnīcās sastopami frazeoloģismi ar vietvārdu *Rīga* – 4. Vārdnīcā pie frazeoloģisma *gudrs kā Rīga* 'ļoti gudrs' [LFV 2000: 1014] dota norāde, ka tas novecojis, jo pārsvarā saglabājies un lietots folkloras materiālos [Kokare 1957: 227].

Savukārt *redzēt Rīgu* 'saka par rezultātu, ja kāds ar mēli pieskaras aukstam, reti karstam metāla priekšmetam' [LFV 2000: 1014] lietots gan dažādos daiļdarbos, gan atsevišķās interneta lapās.

Salīdzinājums *izskrien kā vilks caur Rīgu* 'saka, ja kas notiek lielā steigā, ja kas laimīgi izdodas' [LLVV VIII 1996: 484; LFV 2000: 1364; $Tēzaurs_e$] minēts tikai atsevišķos daiļdarbos, un, neraugoties uz to, tēzaurā dota norāde – frazeoloģismu lieto sarunvalodā (!). Acīmredzot norāde nekritiski „pārceļojusi" no LLVV.

Sakāmvārda *ar muti Rīgā, ar darbiem – aizkrāsnē* [LLVV V 1984: 302; $Tēzaurs_e$] 61 000 fiksējumu Google pārlūkprogrammā apliecina – tas reģistrēts bieži un dažādos variantos.

Tukums

Savdabīgi, ka vārdnīcās reģistrēts tikai viens frazeoloģisms, kurā minēts kādas mazākas pilsētas nosaukums – salīdzinājums *kā Tukuma ziepnieks* 'saka par viegli sakaitināmu, ļoti dusmīgu, spītīgu cilvēku' [LFV 2000: 1408], un tas joprojām sastopams interneta lapās.

Secinājumi

Apkopojot datus par frazeoloģismiem, kuros ietilpst kāds ģeogrāfisks nosaukums, un to uzņemšanu/neuzņemšanu skaidrojošajās vārdnīcās un LFV, jāsecina:

- papīra formāta vārdnīcās nepastāvēja tradīcija iekļaut vārdnīcas šķirklī īpašvārdus, tādēļ frazeoloģismi ar vietvārdiem fiksēti pie citiem šķirkļu vārdiem;
- elektroniskās vārdnīcas neierobežotā apjoma dēļ ļauj iekļaut īpašvārdus (personvārdus un vietvārdus) kā šķirkļa vārdus;
- pašreiz vārdnīcās fiksēti 12 frazeoloģismi ar kādu ģeogrāfisku nosaukumu;
- kritiski jāizvērtē katra frazeoloģisma uzņemšana vārdnīcā, skatot tā lietojumu korpusa un interneta lapās. Leksikogrāfiem jāņem vērā, ka frazeoloģisma lietojuma biežums laika gaitā mainās, nevajadzētu automātiski iekļaut frazeoloģismus no vienas vārdnīcas nākamajā;
- lielākajai daļai frazeoloģismu ir paralēles Eiropas valodās, tie sakņojas Bībeles stāstos, sengrieķu mitoloģijā, Eiropas kultūras un vēstures notikumos, tikai divi frazeoloģismi saistīti ar latviešu folkloru;
- jāizvērtē frazeoloģisma leksiski stilistiskais un emocionāli ekspresīvais raksturojums senāk publicētajās vārdnīcās; tas var būt mainījies.

LITERATŪRA

Aldersons, J. *Kāpēc mēs tā sakām?* Populāru izteicienu un jēdzienu skaidrojumi. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004.

Aldersons, J. *Kāpēc mēs tā sakām?* 2. daļa. Populāru izteicienu un jēdzienu skaidrojumi. Rīga: Zvaigzne ABC, 2005.

Bankovskis 2020 – Bankovskis, P. *Visi ceļi*. Pieejams: https://www.rigaslaiks.lv/agora/visi-celi-17549

Bauskas Dzīve$_e$2020 – *Par salūtu maksā ne tikai pilsētnieki*. Pieejams: https://www. bauskasdzive.lv/laikraksta-arhivs/par-salutu-maksa-ne-tikai-pilsetnieki-183144

Bilika 2009 – Bilika, S. *Ieraudzīt Parīzi un mirt?* Pieejams: http://celoju.draugiem.lv/celojums/1780770/ieraudzit-parizi-un-mirt-es-izvelos-ieraudzit-korsiku-un-palikt-tur-dzivot

Delfi.komentāri – *„Lāča pakalpojums" Nilam*. Delfi, komentāri, 2018. Pieejams: https://www.delfi.lv/news/national/politics/laca-pakalpojums-nilam-cilveki-socialajos-tiklos-apspriez-amerika-atkapsanos.d?id=50674031

Dobrovolskij, D., Piirainen, E. *Symbole in Sprache und Kultur. Studien zur Phraseologie aus kultursemiotischer Perspektive. Lexicology*, Vol. 4, Nr. 1, 1997, pp. 168–177.

Duden 12 – Duden. *Zitate und Aussprüche*, 12. Mannheim etc.: Dudenverlag, 2002.

eLiesma 2019 – *Anglija ir aizslēgta, atslēga ir nolauzta…* Pieejams: https://www.eliesma.lv/anglija-ir-aizslegta-atslega-ir-nolauzta

Fleischer, W. *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1982.

Fleischer, W. Phraseologische, terminologische und onymische Wortgruppen als Nominationseinheiten. Knobloch, Cl., Schaeder, B. (Hg.): *Nomination – fachsprachlich und gemeinsprachlich*. Opladen, 1996, pp. 147–170.

Földes, Cs. Eine besondere Strukturgruppe: Eigennamen im Bestand deutscher Verbidiome. *Korhonen, J. (Hg.). Studien zur Phraseologie des Deutschen und des Finnischen (= Studien zur Phraseologie und Parömiologie 10)*. Bochum, 1996a, S. 245–256.

Földes, Cs. Ortsnamen als phraseologische Strukturkomponenten im Deutschen. Debus, Fr.; Seibicke, W. (Hg.). *Reader zur Namenkunde, Bd. 3/1: Toponymie (= Germanistische Linguistik 129/130)*. Hildesheim u.a. 1996b, S. 219–232.

Földes, Cs. Phraseme mit spezifischer Struktur. *Phraseologie: ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Hrsg. H. Berger. Berlin: Walter de Gruyter, 2007, S. 425–435.

Kļavinska, A. Vietvārdi baltu frazeoloģijā: starptautiska, nacionāla un lokāla rakstura kultūras zīmes. *Via Latgalica*, VII, 2015. Redaktore I. Šuplinska. Rēzekne, 2015, 92.–105. lpp.

Kokare, E. *Latviešu sakāmvārdi un parunas*. Rīga: LVI, 1957.

Kokare, E. *Latviešu un lietuviešu sakāmvārdu paralēles*. Rīga: Zinātne, 1980.

LFV – Laua, A., Ezeriņa, A., Veinberga, S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2000.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1.–8. sēj.* Atb. red. L. Ceplītis, M. Stengrevica. Rīga: Zinātne, 1972–1996. Pieejams: http://www.tezaurs.lv/llvv

Lursoft IT 2003 – *Uzņēmumu datu bāzes*. Pieejams: https://company.lursoft.lv/logs-uz-eiropu/40008052551

LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*. Redaktores: D. Guļevska, I. Rozenštrauha, D. Šnē. Rīga: Avots, 2006.

Mammām un tētiem, 2010 – *Par attiecībām un attiecību analītiķi*. Pieejams: https://www.mammamuntetiem.lv/emuars/15048/par-attiecibam-un-attiecibu-analitiki/

MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. LU Latviešu valodas institūts. Red. Dr. philol. I. Zuicena. Pieejams: http://www.tezaurs.lv/mlvv

Odumiņa 2009 – Odumiņa, D. *Atrod jumīti ābelē*. Pieejams: https://www.dzirkstele.lv/kultura-un-izklaide/interesanti/atrod-jumiti-abele-21243

Palm, C. *Phraseologie: eine Einführung*. Tübingen: Narr, 1997.

Pētersone 2018 – *Ilzes Ostrovskas padoms pirms vēlēšanām…* Pieejams: https://www.la.lv/aizver-acis-un-doma-par-latviju

Procesilatvija – *Noturēties 90 dienas*. Pieejams: https://procesilatvija.lv/lv/mans-viedoklis/notureties-90-dienas/

Ruta 2017 – Ruta raksta. *Redzēt Romu un mirt*. Pieejams: https://rutamedina.wordpress.com/2017/06/17/redzet-romu-un-mirt/

Tēzaurs$_e$ – *Tēzaurs*. Vārdnīcu sast. A. Spektors. Mākslīgā intelekta laboratorija, 2009–2020. Pieejams: https://tezaurs.lv/

Veinberga$_e$ 2019 – Veinberga, S. *Anglija ir aizslēgta un tās atslēg' nolauzta!* Pieejams: https://sandraveinberga.com/2019/03/

viesunamiem.lv – *Viesu nams Kolumbs*. Pieejams: https://viesunamiem.lv/kolumbs

Windberger-Heidenkummer, E. Zwischen linguistischen Welten: Onymische Phraseme als Phraseologismen und Eigennamen. *Namenkundliche Informationen*, 109/110 (2017), S. 639–668. Available: https://ul.qucosa.de/api/qucosa%3A31722/attachment/ATT-0/

Veronika RUŽA, Irita SAUKĀNE
(Daugavpils Universitāte)

Preses tekstu virsraksti kā laika zīmes

Summary
Headlines in Press as Time Signs

Press texts have always been in the spotlight of several researchers from different fields. They perform the dual function: providing current information, texts inform, influence and entertain the readers and time companions, but for the next generations they help to form or deepen the view about the past times.

The important part of any text is its headline or title of a text, because it is the first thing that readers notice. As title is the first thing the readers pay attention to, in the Soviet times it had to be effective and ideologically correct.

There were studied headlines of Daugavpils district newspaper *Avangards* (1962–1995) and the ones that were published in the newspaper *Sibīrijas Cīņa* (1918, 1920–1936) in Omsk, emphasizing how the headlines reflect the features of the epoch. The research material covers the 1920s as well as 1960–80s.

In the Union of Soviet Socialist Republics of the twenties to thirties of the 1920–30s, several newspapers were published in Latvian, because since the second half of the 19th century a significant number of Latvians had settled in Russia for various reasons.

References to the epoch in newspaper *Sibīrijas Cīņa* headlines are contained in various ways: there are headlines that directly mention the socio-political developments, realities; the other headlines reveal wordings popular in Soviet journalism, they express assessment, and a worldview determined by Marxist ideology.

The Daugavpils district newspaper *Avangards* mostly informed about the current issues in rural life, paying less attention to general political issues and events abroad. The newspaper is dominated by news about agricultural developments in Daugavpils district, usually about seasonal work. Headlines often contain pathos about rural life and work achievements. Patriotic, partisan, encouraging slogans are often used in the headlines.

Key words: *headlines, press, time signs, Soviet period*

*

Plašsaziņas līdzekļu, jo īpaši preses izdevumu, teksti vienmēr ir bijuši dažādu nozaru pētnieku – valodnieku, vēsturnieku, sociologu, sociālantropologu u. c. – uzmanības lokā. Tie ir interesanti kā sava laikmeta strāvojumu, uzskatu, valodas, arī gaumes raksturotāji. Preses teksti veic duālu funkciju: sniedzot informāciju par aktuālo, tie informē, ietekmē, izglīto un izklaidē lasītājus, laikabiedrus, bet nākamajām paaudzēm tie zināmā mērā palīdz veidot vai arī padziļināt priekšstatu par pagātni, var teikt – iepazīstina ar citu realitāti.

20. gs. Latvijā iznākušie preses izdevumi ir pētīti dažādos aspektos; ieskatam minēti tikai daži darbi, kā rakstu krājums *Latvijas preses vēsture: diskursi un identitātes* (Rīga, 2010) un D. Liepas monogrāfija *Latvijas preses valoda* (Rīga, 2011). Ne tik plaši ir pētīta Latvijas rajonu prese un ārpus Latvijas izdotie laikraksti.

Šajā rakstā ir analizēti latviešu padomju preses tekstu virsraksti Daugavpils rajona laikrakstā *Avangards* (1962–1995) un Omskā izdotajā avīzē *Sibīrijas Cīņa* (1918, 1920–1936), akcentējot to, kā virsraksti atspoguļo laikmeta iezīmes. Pētāmais materiāls aptver dažādus laika posmus – 20. gs. divdesmitos, kā arī 20. gs. sešdesmitos – astoņdesmitos gadus.

Rajonu prese pārsvarā informēja par aktuālo pilsētu un lauku dzīvē, ne tik daudz uzmanības pievēršot vispārpolitiskiem jautājumiem un notikumiem ārzemēs. No Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā (turpmāk – PSRS) latviešu valodā iznākušajiem lielajiem laikrakstiem (līdz 1938. g.), kā *Krievijas Cīņa*, *Komunāru Cīņa*, *Sibīrijas Cīņa*, tieši šīs avīzes 1. lpp. bija norāde – *populārs ilustrēts latkolonistu nedēļas laikraksts*.

Kā zināms, kopš 19. gs. otrās puses ievērojams skaits latviešu labākas dzīves – darba vai savas zemes – meklējumos, arī nolūkā iegūt augstāko izglītību bija apmetušies Krievijā. Vēsturnieks Aivars Beika norāda:

> *Pēc 1926. gada 27. decembrī notikušās Vissavienības tautas skaitīšanas PSRS bija saskaitīti 151 410 latvieši, to vidū 9707 latgalieši [..]. Pēc oficiālajiem datiem, 90 177 latvieši dzīvoja laukos, bet 61 233 – pilsētās. Viskompaktāk latvieši dzīvoja Ļeņingradas guberņā – 18346, Pleskavas guberņā – 10 583, Baltkrievijā – 14 061, Sibīrijā – 35 069. No pilsētām: Ļeņingradā – 12 046, Maskavā – 10 167, Omskā – 849, Smoļenskā – 739 un pārējās vēl mazāk* [lpra.vip.lv].

Dzīvojot svešumā, liela daļa latviešu vēlējās nezaudēt savu identitāti un valodu, iespēju robežās veidot un uzturēt latvisko kultūras telpu. Tika dibinātas skolas, paš-darbības kolektīvi, iznāca grāmatas un laikraksti.

Padomju preses izdevumiem, respektīvi, informācijas pasniegšanas veidam, izklāsta valodai bija savas iezīmes, ko noteica politiskā situācija valstī: vienas – Komunistiskās partijas – politiskās varas monopols, tās vadošā loma sabiedrības dzīvē, vārda brīvības aizliegums, arī cenzūras kontrole.

Virsraksts – teksta nosaukums – ir pirmais, ko pamana lasītāji, un bieži vien tieši virsraksta formulējums raisa vai arī nespēj raisīt interesi, vēlmi iepazīties ar raksta saturu. Valodnieciskajā literatūrā ir izteikti apsvērumi par to, kādiem kritērijiem būtu jāatbilst labam virsrakstam:

> *[..] publicistikā virsrakstiem jābūt intriģējošiem, jāpiesaista lasītāju uzmanība, taču tiem jāsasaucas ar raksta saturu un loģiski no tā jāizriet, tiem jāpalīdz uzsvērt un līdz ar to arī uztvert raksta galveno domu resp. tā virzību uz mērķi* [Nītiņa 1984: 158].

Prese, tās valoda vienmēr ir un arī ir bijusi spēcīgs sabiedrības ietekmēšanas līdzeklis, īpaši totalitārā valstī. Tā kā lasītāji vispirms pievērš uzmanību tieši raksta nosaukumam, padomju laikā tam vajadzēja būt iedarbīgam, ideoloģiski pareizam. *Ar virsrakstu iespējams manipulēt, lasītājos izraisīt tādu vai citādu reakciju*, ir akcentējusi D. Liepa [Liepa 2013: 143].

Plašsaziņas līdzekļu pētnieki M. Kozlova un A. Hohlovs norāda, ka 20. gs. divdesmitajos gados PSRS tika izdots daudz avīžu un žurnālu nacionālajās valodās. *Propagandas mašīna nevienu neatstāja bez ievērības. 1925. gadā valstī iznāca 589 avīzes.*

Apriņķos vajadzēja izdot populāras politiskas avīzes zemniekiem [Козлова, Хохлов 2006: 72–73].

Pievērsīsim uzmanību laikraksta *Sibīrijas Cīņa* (2 lapas, t. i., 4 lpp.) 1926. gada numuriem. Ir norāde, ka tas ir *Kr(ievijas) Kompart(ijas) Sibirijas Apgabalkomitejas Latsekcijas izdevums*. Metiens: gada sākumā – 1800 eksemplāri un kopš marta līdz gada beigām – 2000 eksemplāri. Lielformāta avīze ir pietiekami viegli pārskatāma, tajā ir dažādas rubrikas; rakstā no tām minētas tikai dažas, plašākās. *Pa vienu nedēļu*, vēlāk nosaukums ir *Ārzemes* (tas precīzāk norāda uz saturu) – tajā sniegta informācija par notikumiem citās valstīs. Daļa virsrakstu ir precīzi un neitrāli, piemēram, *Kas ir Polijas jaunais prezidents?*; *Kā Kaijo grib pārvarēt Francijas finansiālo katastrofu* (Kaijo – Francijas finanšu ministrs); *Vācijā būs jauna valdība*; *Kasis Griņus Lietuvas valsts prezidents* u. c. Tomēr pārsvarā jau pašu notikumu atlasē skaidri manāma šķiriska ievirze un virsrakstos bez informatīvās slodzes saskatāmi ideoloģiski aizmetņi. Ir virkne rakstu par šķiru cīņu Anglijā: *Angļu strādniecības protests*; *Kapitālisti turas – ogļrači nepadodas*; *Kalnstrādnieki nav salaužami*; *Uz dzīvību un nāvi*; *Ar bada kaulaino roku…* Informācija par Ķīnu: *Reakcija Ķīnā saimnieko*; *Ķīnas kontrrevolūcija strādā*. Interesi raisa Latvijas notikumu atspoguļojums – var lasīt par divu diplomātisko kurjeru noslepkavošanu: *Latvijas politiskie bandīti darbā*; *Diplomātisko kurjeru slepkavas*, par citiem jautājumiem: *Līguma sarunas ar Baltijas valstiņām*. Šādos virsrakstu formulējumos saskatāma autora un redakcijas pozīcija, aksioloģisks marķējums.

Rubrikā *Lauksaimniecība* ir daudz izglītojošu rakstu, virsraksti labi atklāj to saturu, nav tendenciozi: *Ganības jārīko uz laba tīruma*; *Lopu ādas kopšana*; *Vērtīga mašīna* (par kartupeļu rokamo mašīnu); *Kā jārīkojas ar kaņepēm*; *Gaisa novērošanas stacija* (tekstā minēta meteoroloģiskā stacija); *Norādījumi lauksaimniecības pulciņiem*; *Vasaras programa lauksaimniecības pulciņiem* (par skolēnu iesaistīšanos lauku darbos).

Rubrika *Latvju kolonijas*, arī *Latkolonijas,* vēsta par ikdienas dzīves notikumiem, tomēr vienlaikus atklāj divdesmitajiem gadiem raksturīgas norises: *Pašu spēkiem jārada lasāmmāja* (t. i., bibliotēka); *Jāorganizē šūniņa* (t. i., komjaunatnes vietējā nodaļa); *Turīgie neļauj organizēties* un arī *Kā Lejas Bulankas latvieši un vācieši Jāņus svētīja*; *Karojam ar vilkiem*.

Neko neizsaka un lasītāju neorientē uz saturu tādi virsraksti kā *Neatpaliekam no citiem* (par ziedojumiem skolas telpu paplašināšanai) – te jāzina, ka padomju propaganda vienmēr uzsvēra, cik slikti un nepieņemami ir „atpalikt" jebkurā jomā. *Jāraujas dūšīgāk* (par kādas lasāmmājas darba organizēšanu). Virsraksts ietver norādi, ka padomju cilvēkiem vienmēr jābūt aktīviem, jāstrādā labi. *Tad ta padomes priekšsēdētājs!* Pirmie divi vārdi vedina domāt par negatīvu priekšsēdētāja darba vērtējumu.

Laikraksts kopumā informē par plašu jautājumu loku (visi raksti nav iedalīti noteiktās rubrikās): *Vispārējā ļaužu skaitīšana*; *Partijas skolas izlaidums*; *Atsauksme par ceļojošo skolu* (par pasākumu pieaugušajiem, proti, lektors apmeklē dažādas vietas, veic izglītojošu darbu); *Kā darbojas kolektīvā lauksaimniecība*; *„Latvju Strēlnieks" atkal spārnos!* Virsrakstā minēts lidmašīnas nosaukums – lidmašīnu *Maskavas latvju darbaļaudis nodeva Rep(ubliku) Savienības Gaisa Flotei*. Būtībā – „darbaļaudīm" obligātā kārtā bija jāziedo lidmašīnas būvei.

Norādes uz laikmetu virsrakstos ir ietvertas dažādos veidos. Ir virsraksti, kuros tieši nosauktas savam laikam raksturīgas sabiedriski politiskās norises, reālijas, kā

Norādījumi lauksaimniecības pulciņiem; *Kā darbojas kolektīvā lauksaimniecība* u. c. Citi virsraksti atklāj padomju žurnālistikā iecienītus formulējumus, tajos izteikts vērtējums, marksistiskās ideoloģijas noteikts pasaules redzējums: *Kapitālisti turas – ogļrači nepadodas*; *Neatpaliekam no citiem* u. c. Un ir virsraksti, kuri neitrāli informē par sava laika notikumiem: *Vācijā būs jauna valdība*; *Kā Lejas Bulankas latvieši un vācieši Jāņus svētīja*; *Izlaidums Rižkovas skolā* u. c.

Salīdzinājumam ir pētīti virsraksti Daugavpils rajona laikrakstā *Avangards* (iznāca no 1962. līdz 1992. g. latviešu un krievu valodā). Aplūkotie 1962., 1973., 1985. g. numuri nav izvēlēti nejauši: 1962. g. – pirmais šī laikraksta iznākšanas gads, 1985. g. tāpēc, ka Baltijas valstīs jau iezīmējās politiskās sistēmas sabrukums, tas sev līdzi nesa pārmaiņas visās jomās, tostarp presē, kas aktīvi atspoguļoja sabiedrībā notiekošos procesus. 1973. g. – viens gads laikraksta iznākšanas periodā.

Tā kā laikraksts *Avangards* ir Daugavpils rajona laikraksts (pilsētai tai laikā bija laikraksts *Krasnoje Znamja*, kurš iznāca tikai krievu valodā), neapšaubāmi, ka saturs bija saistīts ar laukiem, lauksaimniecību, lauku ļaužu darbu, dzīvi un atpūtu.

Laikrakstā dominē ziņas par norisēm lauksaimniecībā Daugavpils rajonā. No virsrakstiem var uzzināt par sezonas darbiem: *Āboliņš sazārdots*; *Viss siens novākts un savests šķūņos*; *Ražu kaldina ziemā*; *Stādām kartupeļus*; *Zirņi sadīguši*; *Tehniku izremontēsim laikus* u. c.

Bieži virsrakstos izskan patoss par lauku dzīvi, darba sasniegumiem, kas vienmēr bija saistīti ar padomju propagandu un arī plānošanas sistēmu (tās bija piecgades starp partijas kongresiem, bija arī gada plāni), sabiedrisko iekārtu: *Karogs par uzvaru*; *Visi objekti – pirms termiņa*; *Paveikts deviņu mēnešu plāns*; *Kas labākā? – Jurova!*; *„Birzēs" cīnās par 100 tonnām*; *Viņu devīze – pirms termiņa*; *Nokavētais jāatgūst*; *Godam kalpo Dzimtenei*; *Lai sokas darbi lielajā draugu saimē* (domātas – citas Padomju zemes tautas); *Tev, Dzimtene!*; *Brāļi Vasiļonoki saistības izpildīja ar uzvaru*; *Deputātu paraugs*; *Visdrosmīgākās*; *Saruna Kremlī*. Padomju iekārtā darba sasniegumu slavināšana, nereti pārspīlēta, bija ļoti raksturīga.

Virsrakstus bieži formulēja kā patriotiskus, partijiskus saukļus rosinājuma teikumu formā: *Tev, Dzimtene!*; *Uz komunismu!*

Atrodami virsraksti, kuros parādās negācijas, nopēlums, aizrādījumi, aicinājumi novērst nepilnības, uzmundrinoši saukļi: *Nostiprināt kārtību un disciplīnu*; *Saukti pie atbildības*; *Stingri ievērot kolhozu dzīves likumu*; *Nokavētais jāatgūst*; *Kontroles trūkuma sekas*; *Soda par huligānismu*; *Esi devis vārdu – turi to!*

Tajā laika periodā bija tāda kontrolējošā institūcija kā Tautas kontrole, kuras pārziņā bija darba kvalitātes un disciplīnas uzraudzīšana. Šīs institūcijas darbības rezultāti regulāri parādījās laikrakstā *Avangards*, par to liecina arī virsraksti: *Tautas kontrole*; *Tautas kontrolē*; *Kontroles objekts – lopkopības fermas* u. c.

Lasot virsrakstus, var secināt, kuras lauksaimniecības un lopkopības nozares attiecīgajā laika posmā rajonā bija attīstītas: *Cūku nobarošanas meistari*; *Lopkopju sacensības rezultāti*; *Vissavienības seminārs mehanizatoriem*; *Labākie lopkopji*; *Tā strādā mūsu slaucējas*; *Skangalu ziemas mieži.*

Protams, padomju iekārta iespaidoja arī valodu, īpaši leksiku. Daļa šai laikā lietotās leksikas, terminu, terminoloģisku vārdu savienojumu, abreviatūru, metaforu utt. mūsdienās jau dēvējami par historismiem un šodienas jaunajai paaudzei vairs nav zināmi

un saprotami: *Viņi strādā komunistiski*; *Komjauniešu jauniešu namam*; *PSKP CK nedēļa laikraksta „Ekonomičeskaja gazeta" redakcijā*; *Darbaļaužu svētku demonstrācija*; *Uz komunismu!*; *Celtnieki – Oktobrim!*; *Ziņojums par PSKP Centrālās Komitejas Plēnuma sasaukšanu*; *Dekrēts par PSRS Augstākās Padomes sasaukšanu*; *Plašā Padomjzeme*; *Iedegās Iļjiča spuldzītes*; *Mūsu tautas milicija*; *Cīņā par Kvalitātes zīmi*; *Darba Slavas karogs – par godu sacensības pirmrindniekiem*; *Tautas kontrolē*; *Lauku ļaužu kaujinieciskais uzdevums*. Vienlaikus šī leksikas daļa, kas ir spilgta partijiskā stila iezīme, glabā vēstures liecības.

Virsrakstos atrodami arī tam laikam raksturīgi kolhozu un sovhozu, ciema padomju, atsevišķu vietu (piemēram, lielo lopkopības kompleksu) nosaukumi – *Sovhozā „Mirnij"*; *„Kalupē"*; *Kolhozā „Ausma" slikti gatavojas lopu ziemošanai*; *Pie P. Stučkas padomju saimniecības dārzkopjiem*; *Kolhozā „Udarņik"*; *Silenes sovhozā*; *Uz „Dzirksteli" pēc pieredzes*; *„Iskras" kantoris jaunās telpās*; *Sovhozā „Lukna"*; *„Birzēs" cīnās par 100 tonnām*. Vienlaicīgi ar simboliskajiem nosaukumiem diferencētājvārdi saglabā dažādu struktūru iedalījuma nosaukumus: kolhozs, sovhozs, padomju saimniecība, ciema padome, lopkopības komplekss, ferma, kantoris u. c.

Skatot rubrikas laikrakstā *Avangards*, jāuzsver, ka visu 30 tā izdošanas gadu laikā bija rubrika *Sports*. Savukārt 1985. g. izdevumos jau parādās rubrika *Ārzemēs*, līdz tam dominēja Padomjzemes notikumu apskati – rubrika *Padomju Dzimtenē* (1985. g. bieži vienā laikraksta numurā ir abas šīs rubrikas).

Samērā skopi virsrakstos parādās liecības par kultūras un mākslas pasākumiem: *Aplausi aktieriem*; *Seni grāmatu attēli* (grāmatu izdošanas pētnieka Alekseja Apiņa raksts); *Jauna latviešu mākslas filma*; *Tikšanās ar dzejniekiem* (Dzejas dienu atskaņas); *Koncertzālēs un teātros*; *Draudzības svētki*.

Tātad preses izdevumu publikāciju virsraksti glabā dažādas attiecīgā laika zīmes: leksiku, kas apzīmē vēstures reālijas, liecības par izglītības un kultūras dzīvi, politisko, ekonomisko un sabiedrisko notikumu, teritoriālā iedalījuma liecības, nosaukumus u. c.

Daļa virsrakstu ir labi saprotama tikai PSRS dzīvojušajiem, jo tie atklāj vien padomju sabiedrībai pazīstamas reālijas, kas ir izzudušas līdz ar sociālisma sistēmas sabrukumu.

Lai gan abi laikraksti iznākuši ar lielu laika distanci un dažādās toreizējās Padomju Savienības vietās, tos vieno komunistiskās partijas varas monopola noteiktā žurnālistu darbība, notikumu pasniegšanas veids un izklāsts padomju presē atbilstoši ideoloģiskajām nostādnēm, kas laika gaitā maz mainījās.

Tā kā virsraksta pamatuzdevums ir ieinteresēt lasītāju, ievadīt publikācijas saturā, jau abu laikrakstu virsrakstos spilgti atklājas laikmeta gars, tas un vienpartijas sistēmas diktāts ietekmē aprakstāmo notikumu veidu. *Sibīrijas Cīņa* vairāk uzmanības pievērš ārzemju notikumu attēlojumam nekā laikraksts *Avangards*. *Sibīrijas Cīņā* ir atrodama plaša, vispusīga informācija par dažādām norisēm toreizējās Padomju Savienības teritorijā, netiek aizmirsti arī notikumi Latvijā. Laikrakstā *Avangards* dominē informācija par norisēm Daugavpils rajona lauksaimniecībā, par ko liecina gan virsrakstos izmantotā leksika, gan pieminētie notikumi, personas, vietas.

Abu laikrakstu virsrakstos nereti saskatāms patoss par padomju iekārtu, lasāmi virsraksti, kuros skan tikai tukši, saturiski nepiepildīti saukļi.

Abu laikrakstu virsrakstos atrodami attiecīgo laiku raksturojoši saīsinājumi, abreviatūras, termini.

LITERATŪRA

Beika, A. *Latvieši Padomju Savienībā – komunistiskā genocīda upuri (1929–1939)*. Pieejams: http://lpra.vip.lv/beika99.htm

Latvijas preses vēsture: diskursi un identitātes. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2010. 156 lpp.

Liepa, D. *Latvijas preses valoda*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2011. 296 lpp.

Liepa, D. Virsrakstu lietojums preses tekstos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 17(1). Liepāja: LiePA, 2013, 143.–152. lpp.

Nītiņa, D. Piezīmes par TV raidījumu un preses valodu. *Latviešu valodas un kultūras jautājumi*. 19. laidiens. Rīga: Avots, 1984, 157.–164. lpp.

Козлова, М. М., Хохлов, А. В. *История отечественных средств массовой информации*. Санкт-Петербург: издательство Политехнического университета, 2006. 90 с.

AVOTI

Sibīrijas Cīņa. 1926. gads.

Avangards. 1962., 1973., 1985. gads.

Solveiga SUŠINSKIENĖ
(Šiauliai University)

The Contribution of Nominalizations to the Informational-Pragmatic Cohesion of Political Discourse

Summary

The Contribution of Nominalizations to the Informational-Pragmatic Cohesion of Political Discourse

Text is functionally integrated sentences. The text consists of three levels: semantic, syntactic, and informational-pragmatic. The logico-semantic and informational-pragmatic integration is the coherence of the text and the realization of the coherence by linguistic means is the cohesion of the text. On the surface structure level, the sense relations between the text-sentences must be realized using appropriate structural signals. These signals form four groups: grammatical, lexico-grammatical, lexico-syntactic, and lexical. Nominalization is one of the types of lexico-grammatical cohesion. It abbreviates text and makes it more effective. The paper aims to analyse the textual functions of nominalizations. The attention is focused on informational-pragmatic functions of nominalizations in political discourse. The analysis is based on a corpus of 200 examples drawn from on-line British newspaper *The Guardian*. Having analysed the sentences, the conclusion was drawn that nominalizations may function with explicit and implicit propositions. Nominalizations with explicit proposition were not so frequent as nominalizations with implicit proposition. The text is not only a logico-semantic unity; it is also an informational-pragmatic unity by which we mean that each sentence carries Given (Theme) or New (Rheme) information. Nominalizations can function both as Themes and Rhemes. Thematic nominalizations were less frequent than Rhematic nominalizations.

Key words*: political discourse, nominalization, cohesion, coherence, Theme, Rheme*

Santrauka

Nominalizacijų vaidmuo politinio diskurso informacinėje-pragmatinėje kohezijoje

Tekstas – tai funkcionaliai integruoti sakiniai. Šių sakinių integracija yra trejopa: loginė-semantinė, struktūrinė ir informacinė-pragmatinė. Loginė-semantinė ir informacinė-pragmatinė integracija yra teksto koherencija, kuri realizuojama pasitelkus lingvistines priemones. Šis reiškinys vadinamas teksto kohezija (rišlumu). Į tekstą įeinantys sakiniai turi būti integruoti struktūriškai: lingvistinės priemonės privalo skaitytojui padėti geriau įžvelgti loginius ryšius. Teksto kohezija realizuojama keturių kategorijų priemonėmis: gramatinėmis, leksinėmis-gramatinėmis, leksinėmis-sintaksinėmis ir leksinėmis. Nominalizacija yra vienas iš leksinių-gramatinių kohezijos tipų. Ji suteikia galimybę sutrumpinti tekstą ir padaryti jį veiksmingesnį. Straipsnio tikslas – išnagrinėti nominalizacijų tekstines funkcijas. Dėmesys sutelkiamas į informacines-pragmatines nominalizacijų funkcijas politiniame diskurse. Darbe remiamasi 200 pavyzdžiais, kurie rinkti iš britų internetinio laikraščio *the Guardian*. Nominalizacijos funkcionuoja su eksplicitine ir implicitine pamatine propozicija. Nominalizacijos su eksplicitine pamatine propozicija vartojamos rečiau, palyginti su nominalizacijomis, kurių pamatinė propozicija yra implicitinė. Ištyrus pavyzdžius paaiškėjo, kad visi sakiniai ar prasminiai elementai siejami su žinoma (tema) arba nauja (rema) informacija. Nominalizacijos gali funkcionuoti ir kaip temos, ir kaip remos. Nustatyta,

kad tematinių nominalizacijų yra mažiau nei rematinių. Ištyrus nominalizacijas keliais aspektais galima daryti išvadą, kad jos yra itin svarbios kuriant tekstą.

Prasminiai žodžiai: *politinis diskursas, nominalizacija, kohezija, koherencija, tema, rema*

*

Introduction

The term *discourse* frequently occurs in many different subjects: sociology, linguistics, philosophy, psychology, etc. Linguists' perception of the term *discourse* is different. According to Brown and Yule [2003: 1] the function of a certain text can be a distinguishing feature of diverse discourses. Furthermore, it is *"an extended piece of text, which has some form of internal organization, coherence or cohesion"* [Mills 2004: 8]. Therefore, there are various kinds of discourses in communication. In addition, each of it has its own features and its particular vocabulary.

The nature of the term *political discourse* is reflexive and questionable. Political discourse has been described as *"a complex study of human activity"* [Chilton and Schäffner 1997: 207]. According to Schäffner [1996], language plays an important role in the process of manifesting a political will, since any political action deals with it. The study of political discourse covers a broad range of subjects: *"bilateral and multilateral treaties, speeches made during electioneering campaign or at debate, editorial or commentaries in newspapers, a press conference with the politician or a politician's memoirs"* [Schäffner 1996: 202]. Shäffner [2004: 117] indicated that *"politics cannot be conducted without language."* Therefore, the general idea either of discourse or political discourse is that language is structured according to different patterns when people take part in different domains of social life. Mihas [2005: 126] stated that political discourse has to do with the narrative interpretation of events and ideas, which determine criteria and contexts for comparing and evaluating political systems. Meanwhile, Crystal [2003] argued that the language of politicians, especially when they are speaking in public, is an interesting mixture of old and new: it displays much of ritual phraseology and consciousness of precedent which we associate with religion or law; and it makes use of many of the rhetorical and dramatic techniques which we associate with advertising or the media. Van Dijk [2001] characterized political discourse not just as genre, but as a class of genres defined by social domain, namely that of politics. Johnson and Johnson [2000] distinguished four main objectives of the usage of political discourse. They are the following: 1) to elucidate citizens' awareness of the issue, 2) to help citizens reach their best reasoned judgment as to which course of action will solve a problem, 3) to motivate citizens' involvement in the political procedures, and finally 4) to prepare the next generation to take part in social activities.

To cite Shäffner [1996: 202], *"In linguistic literature political language has been used to either denote the use of language in the context of politics, i.e. a specific language use with the purpose of achieving a specific politically motivated function, or it has been to denote the specific political vocabulary, i.e. words and phrases that refer to extralinguistic phenomena in the domain of politics"*. Therefore, it can be stated that political discourse has a clear and central purpose, which is revealed through its influential and instructive language. Nominalization as a linguistic item is widely used in political

discourse. It can be summarized that political discourse deals with the special language choice, which is employed for a certain political effect.

Nominalizations are usually connected with texts that require language economy and high information density. They contribute to the semantic and textual functions of a text making it comprehensive, meaningful, and concise. Nominalization as a cohesive device is widely used in various types of written discourses including mass media.

The focus of the present research is on the textual informational-pragmatic cohesion of nominalizations. First, an attempt will be made to root nominalizations within the framework of text cohesive devices. In what follows, the contribution of nominalizations to the informational-pragmatic cohesion of English political discourse will be discussed. Nominalization is generally defined as a process by which the verb or adjective is converted into the corresponding noun (e.g. *depart – departure, negotiate – negotiation, arrive – arrival*, etc.). Nominalizations are a feature of much written English. Nominalization as a process is used to *"create technical taxonomies; it helps the writer to relate one process to another and thus create chains of reasoning"* [Halliday 1988: 195]. Last but not least, nominalization contributes to language economy. As the process of nominalization only affects the semantic structure of the sentence, it seems quite logical to treat the nominalization and the sentence as related through the same semantic structure, or the same underlying proposition. Nominalization is a process whereby the proposition (the semantic, or the underlying structure of the sentence) is made to function as a noun.

The analysis is based on a corpus of selected examples (200 verb-based and adjective-based nominalizations) drawn from British newspaper *The Guardian* (https://www.theguardian.com/uk) in the period from 1 January 2019 to 1 January 2020. The articles focusing on Brexit were selected for the analysis. The term *Brexit*, coined in 2012, used initially in print and social media in the UK is now internationally widespread. It is a blend of *British* + *exit*, which expresses the meaning of 'Britain exiting from the EU', and linguistically expresses a process which undergoes the process of nominalization and ends in nominal meaning. However, in this paper not a single word *Brexit* but its broader co-text (i.e. the linguistic environment) will be analysed.

The text as a unit of functionally integrated sentences achieved through nominalization

At the deep level, the text is a unit of functionally integrated propositions, which are linguistically realized as clauses and clauses are realized in the text as sentences. Sentences are the final stage of the process (the "end product"). The process of nominalization occurs at the text level; nominalizations derived from their respective propositions may represent all of the proposition or its part, the actual form of a nominalization being determined by language economy and stylistic considerations.

Functionally, the text is similar to the sentence: it is the largest unit of communication. Similar to the sentence, the text consists of three levels: semantic (logical), syntactic, and informational-pragmatic. The semantico-syntactic level is the deep level of the text and the informational-pragmatic level is the surface level of the text. At the semantico-syntactic level, the text is composed of propositions, while at the informational-pragmatic level the text is composed of sentences. The sentences used in the

text are integrated logically-semantically and informationally-pragmatically. The logico-semantic and informtional-pragmatic integration is the coherence of the text and the realization of the coherence by linguistic means is the cohesion of the text. Therefore, the text has both: coherence and cohesion.

The coherence of the text is generally realized by linguistic devices, which help the reader to see the logico-semantic ties better. Consider the following sentences:

> *Johnson did not call* ***the election*** *because he lacked a parliamentary majority for Brexit. A Commons vote on 22 October showed that there was such a majority. But there was no majority for the unconditional* ***departure*** *from Europe that Johnson stands for, and which the rightwing of his party* ***demands.*** ***This election*** *is intended to create that majority and to weaponise the Conservatives as the leave party, on Johnson's terms.*

The above sentences are integrated, or mutually connected, the connection being effected through meaning, the processes of *election, departure, demand* are realized by the nominalizations. This example presents a clear illustration of the way a connected text is produced. The text can be conceived of as a linear process.

As has already been pointed out, the text-sentences must also be informationally and pragmatically integrated so that they may express a message: one of the constituents of the text-opening sentence or the sentence as a whole is turned into the Theme of the text-developing sentence. Consider:

> *Polls open in 'most important general* ***election*** *in a generation'*
>
> *The polls have opened for the general* ***election*** *after a six-week campaign dominated by Brexit, the NHS, claims of bias and accusations the prime minister was ducking media scrutiny.*

The usefulness of nominalizations lies in the fact that they make it possible to visualize the process as an entity, which can carry out the same functions (semantic, syntactic, and informational-pragmatic) as concrete nouns. By 'packing' the informatikon of a proposition into a nominal form, the writer can abbreviate the text, improve it stylistically.

The logical principles of the organization of the connected text: Thematic and Rhematic nominalizations

As already indicated, the text is not only a logico-semantic unity; it is also an informational-pragmatic unity by which we mean that each sentence carries Given or New information which is used by the writer as the basis for ordering the elements in the sentence: out of Given elements the writer selects the Theme (the starting point of departure) and out of New elements he/she selects the Rheme (the part of the sentence expressing information relating to the Theme, i.e., the most important information). As any sentence constituent, nominalizations can function both as Themes and Rhemes.

We communicate in sequences of propositions. The message as an act of communication typically consists of several propositions, which in the text function as sentences. The proposition as a message, or the text sentences, must be structured as a minor message, i.e., it must contain the Theme, the point of departure, and the Rheme. The most important part of a sentence is the Rheme. The Rheme is 'responsible' for the new

information. Daneš [1974: 111] stated that the property of being new has two independent aspects: (1) new in the sense of not being mentioned in the preceding context, (2) new in the sense of being related as Rheme to a Theme to which it has not yet been related. The Rheme connects with the Theme and forms communicative 'tension'. According to Sgall [1972], such notions as topic/comment (Theme/Rheme) can be accounted for as the topic/comment (Theme/Rheme) hierarchy, i.e., as the ordering of the degrees of communication dynamism.

Therefore, the Theme is generally defined as a part of a sentence seen corresponding to what the sentence as a whole, when used in a particular co-text, is about. It can also be defined as an element having the lowest degree of communicative dynamism. The Theme of a sentence relates back to the preceding sentence and thus creates a link with the succeeding sentence. A sentence culminates in the informationlly most important element.

The consideration of the co-text in which the nominalizations functioned as Themes demonstrated that Thematic nominalizations were not always directly related to the presence of a process expressed by a finite form of the verb in the previous text. In the corpus under investigation, more often than not, the underlying source was missing. To put in other terms, Thematic nominalizations formed the implicit chains. Being relatively independent of their underlying propositions, nominalization with implicit propositions enjoyed greater pragmatic freedom. Consider:

> ***Negotiations*** *on the UK's post-Brexit relationship with the EU will start on 3 March, the Guardian has learned.*
>
> *But* ***the UK government statement*** *on negotiating objectives appears to spurn the agreement Johnson signed with EU leaders last October.*

The text can be conceived of as a linear process whereby part of the meaning of the text-opening sentence is realized in the text-developing sentence:

> *Both sides say they will be ready to discuss the UK's participation in EU programmes, such as research and the Erasmus student exchange. The two sides also agree that* ***these discussions*** *can only take place once the EU has agreed its next seven-year budget (2021–27) – a politically fraught task that shows no sign of imminent resolution among the EU's 27 member states.*

The sentences of the above text are integrated, or mutually connected, the connection being effected through meaning, the process of *discussion*, which in the text-opening sentence is realized by the finite form *discuss* and in the text-developing sentence is realized by the nominalization of the verb *discuss*.

In the corpus examined, nominalizations used with explicit propositions mostly occurred as Themes, when they were usually directly related to the presence of a process expressed by a finite form of the verb found in the title of a newspaper article:

> *What has been removed?*
>
> ***The removal*** *of clauses pledging alignment with the EU on workers' rights. The government on Thursday promised in the Queen's speech that workers' rights would instead be "protected and enhanced" under an employment bill.*

Therefore, the Thematic organization of the clauses is a means of developing a connected text: the Theme provides the background for the most informative part of the message, i.e., the Rheme. As nominalizations present the repetition of the verbal information, they conveyed Given information. Given nominalizations generally functioned as Themes.

Similar to Thematic nominalizations, Rhematic nominalizations present two types as well: Rhematic nominalizations occurring with respective underlying propositions and Rhematic nominalizations occurring without respective underlying propositions. Pragmatically the second situation (with an implicit underlying proposition) is more convenient since nominalizations, being unbounded by the co-text, enjoy more freedom than nominalizations with an explicit source. It is interesting as well as important to observe that the expected form of a nominalization may not appear in the text at all, its palce being taken by such words as *this statement, this claim, this belief*, etc. These words are capable of embodying the information of the underlying proposition as a whole. Of the two types of Rhematic nominalizations, the more common were nominalizations occurring without respective propositions, i.e., Rhematic nominalizations expressing implicitly Given information. Consider:

> *The polls have opened for **the general election** after a six-week campaign dominated by Brexit, the NHS, claims of bias and **accusations** the prime minister was ducking media **scrutiny**.*
>
> *Johnson hosted his own rally not far away from his rival in the Olympic Park in east London, making his message all about **his determination** to carry out Brexit.*
>
> *Johnson criss-crossed England and Wales on Wednesday, taking part in a series of carefully staged business **visits** and photo **calls**, aimed at underlining **his determination** to press ahead with Brexit.*
>
> *If Labour denies Johnson a majority, it will vindicate **Corbyn's decision** – controversial among many senior figures in his party – to back the prime **minister's demand** for a snap poll at the third time of asking.*

The above implicit nominalizations prove that nominalizations serve as the lexico-grammatical ways of linking up sentences when they form a cohesive tie with its implicit source, i.e., when a finite form of the verb is not given and in order to abbreviate the text and make it more economical the writer uses nominalizations.

Conclusions

The text is not a simple collection of sentences. The sentences used in the text are integrated logico-semantically, structurally, and informationally-pragmatically. The logico-semantic and informational-pragmatic integration constitutes the coherence of the text and the realization of the coherence by linguistic means, the cohesion of the text. Nominalizations played a significant role in producing the text. Two types of nominalizations were used: nominalizations with an implicit underlying source (proposition) and nominalizations with an explicit underlying source (proposition). The first type of nominalizations was much more frequent in the corpus under investigation: it accounted for 97 per cent of all analysed examples, whilst the second type of nominalizations was quite rare: it accounted only for 3 per cent of all analysed examples.

Furthermore, the text is a message, where text sentences express Thematic (Given) and Rhematic (New) information. Being part of the text means that nominalizations take an active part in producing a text as a message. In the corpus under investigation, Rhematic nominalizations dominated over Thematic nominalizations.

Nominalizations present nominalized processes. Nominalizations serve as one of the lexico-grammatical ways of linking up sentences when they form a cohesive tie within its source. We nominalize them for two reasons: 1) language economy and 2) pragmatic. Whichever reason is taken into consideration, the result is the same, i.e., the use of a nominalization helps to reduce the text. More detached, depersonalized, static, compact, abstract, and implicit the text is meant to be, the more nominalizations are used by a journalist. Furthermore, the precise lexical choice is a measure of information density. Another advantage offered by the process of nominalization consists of allowing the writer to create concise noun phrases, which can be made to perform the various different syntactical functions required in mass media texts.

The motivation of the occurrence of nominalizations without an explicit source was language economy. The absence of an explicit verbal source is interpreted by the reader as a device of economy: the missing verbal source is restored in thought whenever the text is read.

LITERATURE

Brown, G. and Yule, G. *Discourse Analysis*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Chilton, P. and Schäffner, C. *Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse*. The Netherlands: John Benjamins, 2002.

Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Daneš, F. Functional Sentence Perspective and the Organization of the Text. Daneš, F. (ed.). *Papers on Functional Sentence Perspective*. The Hague: Mouton, 1974, pp. 106–128.

Johnson, David W. and Johnson, Roger, T. Civil Political Discourse in a Democracy: The Contribution of Psychology. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 2000, 6(4), pp. 291–317.

Halliday, M.A.K. New Developments in Systemic Linguistics. London; New York: Pinter, 1988.

Mihas, E. Non-Literal Language in Political Discourse. *LSO Working Papers in Linguistics 5: Proceedings of WIGL*. Madison: University of Wisconsin, 2005, pp. 124–139.

Mills, S. *Discourse*. London: Routledge, 2004.

Schäffner, Ch. Editorial: Political Speeches and Discourse Analysis. *Current Issues in Language and Society*, 1996, pp. 201–204.

Schäffner, Ch. Political Discourse Analysis from the Point of View of Translation Studies. *Journal of Language and Politics*, 2004, 3(1), pp. 117–150.

Sgall, P. Topic, Focus, and the Ordering of Elements of Semantic Representations. *Philologica Pragnensia*, 1972, 15(1), pp. 1–14.

Van Dijk, T. A. 2001. *Political Discourse and Ideology*, 2001. Available: http://www.discourses.org/OldArticles/Political%20Discourse%20and%20Ideology.pdf

Silga SVIĶE
(Ventspils Augstskola)

Latviskie augu nosaukumi terminu vārdnīcā un valodas lietojumā: aptaujas datu analīze

Summary

Latvian Plant Names in the Terminological Dictionary and Language Usage: survey data analysis

This article is a part of a larger study on the methodology of developing a specialised translating dictionary. In order to make the use of specialised translating dictionaries more varied, e.g. in translation, research, or as an extensive source of information, they must contain a balanced material of information that would be useful for all potential users of the dictionary – all interested parties the activities of which are linked to the use of the terms of this field.

An electronic dictionary – a mobile application prototype "New Botanical Dictionary. Terms in Latvian-Latin-English-Russian-German" – was designed as a result of a project implemented under the internal project tender "Development of Scientific Activity" of Ventspils University of Applied Sciences. During the implementation of the project, a survey was conducted on plant names in Latvian, obtaining replies of 272 respondents. The aim of the survey is to clarify the actual usage of 5 different plant names in Latvian according to their images in order to use the data obtained in the survey for developing the entry structure of the specialised translating dictionary, such as through including the so-called non-terminological yet popular plant names. This article describes the results of the survey and provides solutions to the design of entry structure.

Key words: *plant names, special dictionary, survey, data analysis*

*

Ievads

Zinātnes valodas būtiska daļa ir termini; to apkopošanai un analīzei ir liela nozīme konkrētas nozares apguvē, informācijas uzkrāšanā un tālāknodošanā. Nozares terminu apkopojuma rezultāts ir speciālā attiecīgās nozares terminu vārdnīca, kas ir noderīga ne tikai attiecīgās nozares speciālistiem, bet arī citiem interesentiem, piemēram, skolotājiem, tulkotājiem, žurnālistiem. Lai speciālā attiecīgās nozares terminu vārdnīca būtu noderīga pēc iespējas plašākam lietotāju lokam, būtisks ir tās saturs, kā arī izraudzītie marķējumi un skaidrojumi tajā iekļautā valodas materiāla izpratnei.

Šī pētījuma praktiskās analīzes materiāls balstās speciālās tulkojošās vārdnīcas „Jaunā botāniskā vārdnīca. Termini latviešu-latīņu-angļu-krievu-vācu valodā" (JBV) izstrādes projektā veiktās aptaujas datos. JBV tapusi Ventspils Augstskolas iekšējā projektu konkursa „Zinātniskās darbības attīstība Ventspils Augstskolā" īstenotajos projektos 2017. un 2018. gada nogalē. Potenciālie botāniskās vārdnīcas lietotāji uzskata, ka vārdnīcā jāiekļauj ne tikai terminoloģiskie augu nosaukumi, bet tai ir arī jāsniedz ieskats plašajā augu nosaukumu sinonīmijā, jāpiedāvā cita papildinformācija, piemēram, ekvivalentu izruna, kā arī jāsniedz informācija par augiem, to kopšanu un izmantošanu. [Sviķe 2018: 228–241] Par projektā tapušo vārdnīcu un dažādiem ar šīs

terminu vārdnīcas izstrādi saistītiem jautājumiem, problēmām un to risinājumiem var lasīt vairākās publikācijās, piemēram, Sviķe 2017; Sviķe 2018; Sviķe, Stalažs 2019; Sviķe, Šķirmante 2019.

Šajā rakstā sniegts ieskats latvisko augu nosaukumu tipoloģijā, kā arī aplūkots jautājums par latvisko augu nosaukumu iekļaušanu un atspoguļošanu izstrādātās elektroniskās vārdnīcas šķirkļos, kas balstīts aptaujas par faktisko augu nosaukumu lietojumu datu analīzē.

Šķirkļa vārdu atlases teorētiskās pamatnostādnes

Šķirkļa vārdu atlases kritērijus vispārīgajām tulkojošajām vārdnīcām, kā arī speciālās leksikas atlases problemātiku pētījuši Berila T. Sjū Atkinsa, Maikls Randels [Atkins, Rundell 2008], Henings Bergenholcs [Bergenholtz 1994], Laura Karpinska [2006], Tamāšs Magai [Magay 1984], Marije Vahkova [Vachkova 2011] u. c. Ja leksikogrāfam apstrādājams plašs botānikas, zooloģijas, medicīnas vai citu līdzīga mēroga jomu valodas materiāls, tiek piedāvāts izmantot dažādas terminu datubāzes, kas nepārtraukti atjaunojamas un papildināmas [Magay 1984: 223; Vachkova 2011: 31].

Ņemot vērā to, ka botānikas speciālās leksikas lielai un būtiskai daļai – augu nosaukumiem – ir divējāda „daba", jo saskaras vispārīgais un speciālais rakurss, leksikogrāfam ir jārisina arī jautājums par sinonīmisko nosaukumu iekļaušanu vai neiekļaušanu vārdnīcā. Piemēram, vārdi *ābele*, *egle* un *roze* ir augu nosaukumi un arī sarunvalodā bieži lietoti vārdi. Augu nosaukumi aplūkojami kā termini, kuriem ir latīniskie nosaukumi – īpaša terminu kategorija, kas nodrošina zinātniskās terminoloģijas starptautisku saprotamību [Šulcs 2003: 6]. Aplūkojot šos vārdus no speciālās leksikas viedokļa un no botānikas taksonomijas aspekta, vārds *ābele* ir rožu dzimtas (lat. *Rosaceae*) ābeļu ģints (lat. *Malus*) terminoloģisks nosaukums. Vārds *egle* ir priežu dzimtas (lat. *Pinales*) priežu ģints (lat. *Pinus*) terminoloģisks nosaukums, bet vārds *roze* ir rožu dzimtas (lat. *Rosaceae*) rožu ģints (lat. *Rosa*) terminoloģisks nosaukums, ar ko apzīmē šīs ģints augu. Tādējādi redzams augu nosaukumu divdabīgums: vispārīgais aspekts, jo šie vārdi ir vispārzināmu augu nosaukumi, kurus lietojot cilvēki nedomā botānikas taksonomijas kategorijās, un speciālais aspekts, jo šie vārdi pilda arī termina funkcijas botānikas zinātnes nozarē; tie ir terminoloģiskie augu nosaukumi, kas apzīmē augus ar noteiktām pazīmēm. Šī pazīmju kopa ir definēta taksonu (ģints, sugas utt.) pirmparakstā, ko izveidojis speciālists un piešķīris tai apzīmējumu – latīnisko nosaukumu [Šulcs 2003: 6].

Lai gan speciālajās tulkojošajās vārdnīcās un nozares speciālistu apkopotajos augu nosaukumu sarakstos lielākoties tiek iekļauti tikai terminoloģiskie augu nosaukumi (piemēram, Galenieks 1950, Terminoloģija 9 1973, Latvijas daba 1998), tomēr jau minētās leksikogrāfiskās aptaujas dati liecina, ka potenciālie jaunās botāniskās vārdnīcas lietotāji vēlas plašāk un dažādām lietošanas situācijām izmantojamu vārdnīcu. Interneta sniegto iespēju pieejamība jau tagad ļauj izveidot dažādus jauna tipa informācijas rīkus, piemēram, tā saucamās terminoloģisko zināšanu bāzes (*terminological knowledge bases*) [Fuertes-Olivera, Tarp 2014: 204], kā, piemēram, *EcoLexicon* (*http://ecolexicon.ugr.es*), kas sniedz plašākas iespējas tulkotājiem un citiem interesentiem, kas saskaras ar attiecīgās nozares terminoloģiju. Šādu rīku izstrāde latviešu valodā vēl ir tikai

nākotnes izaicinājums, kamēr arvien vairāk vārdnīcu „pārceļas" uz elektronisko vidi, kas sniedz daudz plašākas risinājumu iespējas. Arī šajā pētījumā ir runa par elektronisko vārdnīcu, kuras izstrādē, vadoties pēc potenciālo lietotāju vēlmēm, ir meklēti jauninājumi.

Analizējot speciālās divvalodu tulkojošās vārdnīcas, S. Nīlsens leksikogrāfiskās atlases darbību kopumu iedala piecos posmos: metodes izvēle, nozares izvēle, datu jeb informācijas materiāla atlase vārdnīcas darba valodās, šķirkļa vārdu atlase no avotvalodas datu materiāla un šķirkļa vārdu atlase no mērķvalodas datu materiāla [Nielsen 1994: 130]. Savstarpējo saikni šajos posmos S. Nīlsens raksturo šādi: ekvivalentu atlase ir atkarīga no šķirkļa vārdu atlases, kas savukārt atkarīga no datu jeb informācijas materiāla atlases utt. Datu jeb informācijas materiāla atlasē abās vai visās vārdnīcas darba valodās būtiski ir konsultēties ar nozares speciālistiem [Fuertes-Olivera, Tarp 2014: 200–205]. JBV latviskos augu nosaukumu atlasei izmantots S. Sviķes promocijas darbā izstrādātais augu nosaukumu pamatsaraksts [Sviķe 2016], kas ir augu (referentu) kopas atlase. Sadarbībā ar botānikas jomas terminologiem veikta referentu kopai atbilstīgo latvisko augu nosaukumu apkopošana un ekvivalentu atlase vārdnīcā sastatītajās valodās. Šī raksta turpmākajā sadaļā ir aprakstīts darbs ar latviskajiem augu nosaukumiem, bet citu valodu ekvivalentu atlases jautājums tiks skatīts atsevišķā publikācijā.

Augu nosaukumu tipi

Latvisko augu nosaukumu vienkāršots dalījums ir t. s. terminoloģiskajos un neterminoloģiskajos nosaukumos. Ja speciālajās vārdnīcās lielākoties iekļauti terminoloģiskie Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) Botānikas terminoloģijas apakškomisijas apstiprinātie nosaukumi, tad cita aina varētu būt plašsaziņas līdzekļos un neterminoloģiska rakstura darbos. Precīzu datu ieguvei būtu nepieciešama plašu korpusu datu analīze. Šī pētījuma vārdnīcas izstrādes darba grupas konsultācijās secināts, ka pastāv šādas latvisko augu nosaukumu grupas:

1) terminoloģiskie nosaukumi, kurus apstiprinājusi LZA Botānikas terminoloģijas apakškomisija. Šos nosaukumus plaši lieto profesionāļi un nespeciālisti, piemēram, *rasenes (Drosera)*, *laimiņi (Sedum)*, *parastā pīpene (Leucanthemum vulgare)*. Šie terminoloģiskie nosaukumi vienam augam var būt arī vairāki; tad tie ir sinonīmiski lietoti terminoloģiskie augu nosaukumi, piemēram, *amaranti* un *kaķastes (Amaranthus)*;
2) ierobežota lietojuma terminoloģiskie nosaukumi, kurus apstiprinājusi LZA Botānikas terminoloģijas apakškomisija, bet citu neterminoloģisko nosaukumu ietekmes dēļ tos reti lieto profesionāļi, un vēl mazāk tos lieto nespeciālisti, piemēram, *margrietiņa* kā augu sugas *Leucanthemum vulgare* latviskais nosaukums. Jāatzīmē, ka *margrietiņa* nav iekļauts ne Agronomijas terminu vārdnīcā (Terminoloģija 9, 1973), ne enciklopēdijā „Latvijas daba" (Latvijas daba 1998);
3) plaši zināmi neterminoloģiskie augu nosaukumi, kas ir terminoloģisko nosaukumu sinonīmi, piemēram, *līdakastes* kā auga *Sansevieria* (sansevjēras) nosaukums, *Alpu vijolītes* kā auga *Cyclamen* (ciklamenas) nosaukums, *saulespuķes* kā auga *Helianthus* (saulgriezes) nosaukums;

4) reģionālie neterminoloģiskie nosaukumi (nosaukumu varianti), piemēram, vārdnīcu konsolidētajā vietnē *www.tezaurs.lv* minēts, ka *tulpjkoks* ir apvidvārds, savukārt ar šo nosaukumu apzīmētā auga *Liriodendron* latviskais nosaukums, kas dots enciklopēdijas „Latvijas daba" 6. sējumā (1998), ir *tulpjukoks*;
5) nepareizie jeb neīstie augu nosaukumi, kas ieviesušies kļūdaina tulkojuma, nepietiekamu speciālo zināšanu vai citu iemeslu dēļ.

Latvisko augu nosaukumu faktiskā lietojuma aptaujas nepieciešamību nosaka galvenokārt otrajā un trešajā tipā iepriekš raksturotie nosaukumi. Iecere ir iekļaut vārdnīcā arī šo tipu nosaukumus, pievienojot tiem atbilstošus marķējumus. Šajā pētījumā veiktā aptauja un iegūtie respondentu dati raksturoti tālāk tekstā.

Aptaujas datu analīze

Aptaujas anketu *Google* veidlapās veido pieci jautājumi par piecu augu sugu nosaukumiem; tās mērķis ir noskaidrot faktisko situāciju augu nosaukumu lietošanā. Izveidotajā aptaujā ir apkopoti pieci attēli un šāds teksts: *Uzrakstiet, kā sauc attēlā redzamo augu latviešu valodā. Ja jums ir zināmi vairāki šī auga nosaukumi, tad pirmo rakstiet to, kurš, pēc jūsu domām, ir terminoloģiskais nosaukums, bet aiz tā – visus citus t. s. neterminoloģiskos attēlotā auga nosaukumus*. Respondentiem lūgts neizmantot papildu resursus nosaukumu meklēšanā un rakstīt tikai sev zināmo informāciju aptaujas aizpildīšanas brīdī. Aptaujas 1. attēlā attēlots augs *Convallaria majalis – parastā kreimene* jeb tautā saukta par *maijpuķīti*, 2. attēlā attēlots augs *Leucanthemum vulgare – parastā pīpene* jeb tautā saukta par *margrietiņu*, 3. attēlā – augs *Cyclamen hederifolium*, kura latviskais nosaukums ir *efejlapu ciklamena* jeb tautā saukta par *Alpu vijolīti*, 4. attēlā – augs *Iris sibirica*, kura latviskais nosaukums ir *Sibīrijas skalbe*, ko bieži dēvē arī par *Sibīrijas īrisu*, bet 5. attēlā – augs *Gypsophila elegans*, kura latviskais nosaukums ir *gleznā ģipsene* jeb tautā saukta par *plīvurpuķi*.

Sagatavotā aptaujas anketa tika izplatīta sociālo tīklu vietnēs *Facebook*, *draugiem.lv*, kā arī saite uz aptauju tika nosūtīta e-pastā dažādu interešu un profesiju pārstāvjiem, tostarp dabaszinātņu nozaru pedagogiem un studentiem, tulkošanas studiju pasniedzējiem un studentiem, dažādām speciālajām domubiedru grupām: dārzkopjiem, floristiem u. c. Aptauja veikta 2018. gada septembrī, aptaujā piedalījās 272 respondenti.

Respondentu atbildes apkopotas 1. tabulā, kur atbildes sakārtotas biežuma secībā, sākot ar anketās biežāk minētajiem variantiem. Aiz augu nosaukumiem iekavās norādīts respondentu atbilžu skaits.

Aptaujas anketas 1. attēlā attēloto *parasto kreimeni* (*Convallaria majalis*) 35% respondentu nodēvējuši par *maijpuķīti*, kas ir t. s. tautas valodā plaši lietots šī auga nosaukums. 2. vietā pēc biežuma jeb 26% respondentu atbilžu šis augs nosaukts par *maijpuķīti*, bet kā otrs šī auga nosaukums minēts – *kreimene*. Nedaudz mazāk – 22% respondentu minējuši nosaukumus *kreimene*, *maijpuķīte*.

Par 2. attēlā attēloto augu *Leucanthemum vulgare* neviens no respondentiem nav atbildējis „nezinu", kas liecina, ka Latvijas nacionālais augs *parastā pīpene* respondentiem ir zināms. Lai gan jāatzīst, ka aptaujas anketās norādīti arī dažādi nepareizi šī auga nosaukumi (sk. 1. tabulu). Visvairāk atbilžu (31%) bija ar nosaukumu *margrietiņa*, kam seko *margrietiņa*, *pīpene* (29%), bet 3. vietā pēc biežuma (21% respondentu atbilžu) ir minēts – *pīpene*, *margrietiņa*.

1. tabula

Augu nosaukumu lietojums: aptaujas dati

Aptaujas anketā attēlotais augs	Respondentu atbildes un atbilžu skaits
1. parastā kreimene	maijpuķīte (97), maijpuķīte, kreimene (71), kreimene, maijpuķīte (62), kreimene (19), parastā kreimene, maijpuķīte (7), Convallaria majalis, maijpuķīte, kreimene (2), citi, piemēram, landišs, kreimule, nezinu (14)
2. parastā pīpene	margrietiņa (86), margrietiņa, pīpene (81), pīpene, margrietiņa (58), pīpene (17), parastā pīpene, margrietiņa (6), parastā pīpene (2), baltā pīpene, margrietiņa (2), margrieta (2), kumelīte (2), citi, piemēram, sierene, grieta, baltā puķe (14), nezinu (2)
3. efejlapu ciklamena	Alpu vijolīte (94), ciklamena, Alpu vijolīte (90), Alpu vijolīte, ciklamena (37), nezinu (20), ciklamena (10), ciklamene (8), vijolīte (3), efejlapu ciklamena, Alpu vijolīte (2), citi, piemēram, naktsvijole, orhideja (8)
4. Sibīrijas skalbe	īrisi (135), Sibīrijas īriss (45), īriss, skalbe (28), skalbe, īriss (17), nezinu (12), Sibīrijas īriss, skalbe (10), sīkziedu īriss (5), zilais īriss (5), skalbe (2), citi, piemēram, dārza īriss, purva īriss, kalmes (13)
5. gleznā ģipsene	nezinu (82), plīvurpuķe (55), ģipsene, plīvurpuķe (46), ģipsene (38), plīvurpuķe, ģipsene (20), ģipsene, migliņa (6), migliņa (5), Gypsophila, ģipsene, plīvurpuķe (2), ģipsene, šleijers (2), šleijers (2), citi, piemēram, šleijerkrauts, sniedziņš (14)

Aptuveni trešdaļa respondentu jeb 34% 3. attēlā attēlotajam augam *Cyclamen hederifolium* anketās ierakstījuši nosaukumu *Alpu vijolīte*, kam ar ļoti līdzīgu atbilžu skaitu (33%) seko variants – *ciklamena*, *Alpu vijolīte*, bet 3. vietā pēc biežuma (13%) anketās minēti nosaukumi *Alpu vijolīte*, *ciklamena*.

Pirmajā vietā pēc biežuma jeb 49% respondentu atbilžu 4. attēlā attēlotais augs *Iris sibirica* nosaukts par *īrisu*, kam seko atbilde – *Sibīrijas īriss* (16%), bet 3. biežākais atbilžu variants – *īriss, skalbe* (10% respondentu atbildēs).

Aptaujas anketas 5. attēlā attēlotajam augam *Gypsophila elegans* 29% respondentu nav zinājuši nosaukumu, bet aptuveni 20% norāda nosaukumu *plīvurpuķe*, kam seko atbildes, kurās minēti nosaukumi *ģipsene*, *plīvurpuķe* (16% atbilžu). Tabulā norādītie respondentu atbilžu varianti „citi" attiecas uz atsevišķās anketās norādītajiem dažādiem citiem, tostarp nepareiziem un kļūdainiem, augu nosaukumiem.

Veiktās aptaujas datu analīze ļauj secināt, ka auga neterminoloģiskie nosaukumi (*maijpuķīte* vs. *parastā kreimene*, *margrietiņa* vs. *parastā pīpene*, *plīvurpuķe* vs. *gleznā ģipsene*) respondentu atbildēs tiek minēti biežāk nekā terminoloģiskie, tādēļ arī šie nosaukumi iekļauti jaunajā speciālajā terminu vārdnīcā, pievienojot attiecīgu norādi – saīsinājumu „*pop.*" no vārda *populārs*. Līdzīga pieeja bijusi jau Augusta Malvesa (1931)

vārdnīcā „Techniska vārdnīca būvvielām, būvdarbiem un konstrukcijām ar pielikumu ģeometrijai un mēchanikai". Jāuzsver, ka pieeja iekļaut arī neterminoloģiskos, bet populārus augu nosaukumus ir īstenota ar nolūku. Tādējādi arī terminu vārdnīca var būt izmantojama dažādiem lietošanas mērķiem, jo ne vienmēr tulkošanā jāizmanto oficiālais jeb terminoloģiskais nosaukums, piemēram, tulkojot daiļdarbu. Konsekventi lietojot vārdnīcā atrunātos marķējumus, vārdnīcas lietotājam skaidri tiek dotas norādes par attiecīgo vārdnīcā iekļautā nosaukuma tipu. Auga *Iris sibirica* no latīņu valodas aizgūtais ģints nosaukums *īrisi* aptaujas anketās ir izkonkurējis latviskās cilmes nosaukumu *skalbes*. Mazāk zināmi augi, par kādu varētu uzskatīt arī *Gypsophila elegans*, respondentu atbildēs bieži ir nosaukti nepareizi, kas liecina par to, ka šāda nozares terminu vārdnīca varētu sniegt ieguldījumu korektā auga nosaukuma popularizēšanā. Tabulā apkopotie dati liecina, ka tikai ļoti neliela respondentu daļa atbildēs norāda attiecīgās augu sugas pilno nosaukumu, ko veido divi vārdi. Aptaujas anketās lielākoties minēti tikai augu ģinšu nosaukumi.

Nobeigums

Šī speciālās terminu vārdnīcas izstrādes pētījuma daļa papildina pētījumus praktiskajā leksikogrāfijā, kam ir cieša saikne ar tulkošanu, jo vārdnīcas ir viens no tulkotāja darba instrumentiem. Pētījums par aptauju atklāj nepieciešamo informāciju, lai pieņemtu lēmumu par veiksmīgāko terminu vārdnīcas šķirkļa struktūras risinājumu. Jau paveiktais pētījums turpmāk izvēršams, līdzīgi analizējot arī vēl citus augu un citu organismu nosaukumus. Precīzāku datu ieguvei nepieciešamas ļoti plašas aptaujas, veicama arī citu avotu analīze un apstrādājami tekstu korpusu dati. Raksta autores turpmāko pētījumu temati būs arī citu botāniskajā vārdnīcā sastatīto valodu augu nosaukumu analīze un metodoloģijas aprakstu attiecīgo nosaukumu izvēlē.

LITERATŪRA

Atkins, B. T. S., Rundell, M. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Bergenholtz, H. Fachsprache und Gemeinsprache: Lemmaselektion im Fachwörterbuch. B. Schaeder, H. Bergenholtz (Hrsg.). *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Narr, 1992, S. 285–304.

Fuertes-Olivera, P. A., Tarp, S. *Theory and Practice of Specialised Online Dicionaries. Lexicography versus Terminography*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2014.

Galenieks, P. *Botaniskā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1950.

Karpinska, L. English-Latvian Lexicographic Practice: Some Typical Structural Features, Problems and Possible Innovations. *EURALEX 2006 Proceedings*. Available: https://euralex.org/publications/english-latvian-lexicographic-practice-some-typical-structural-features-problems-and-possible-innovations/

Latvijas daba. 6. sēj. G. Kavacs (atb. red.). Rīga: Preses nams, 1998.

Magay, T. Technical or General: Problems of Vocabulary Selection in a Medium-Size Billingual Dictionary. R. R. K. Hartmann (Hrsg.). *LEXeter'83 Proceedings. Paper from the international Conference on Lexicography at Exeter, 9–12 September 1983*. Tübingen: Niemeyer, 1984, S. 221–225.

Malvess, A. *Techniska vārdnīca būvvielām, būvdarbiem un konstrukcijām ar pielikumu ģeometrijai un mēchanikai.* [Rīga]: [b.i.], 1931.

Sviķe, S. *Speciālā leksika vispārīgajās divvalodu tulkojošajās vārdnīcās: augu nosaukumi.* Promocijas darba kopsavilkums. Ventspils: Ventspils Augstskola, 2016.

Sviķe, S. A New Dictionary of Botanical Terms: an Insight into the Compilation Project of the Dictionary. J. Titko (ed.). *Emerging Trends in Economics, Culture and Humanities (etECH2017). Conference Proceedings*. Rīga: Ekonomikas un kultūras augstskola, 2017, pp. 22–30.

Sviķe, S. A New Dictionary of Botanical Terms: Data Analysis of a Lexicographic Survey. *Economics World*. Volume 6 (3). May – June 2018, New York: David Publishing Company, 2018, pp. 228–241.

Sviķe, S., Stalažs, A. „Jaunās botāniskās vārdnīcas" mikrostruktūra: tradicionālais, mainīgais un inovatīvais. G. Smiltniece, L. Lauze (atb. red.). *Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums 23 (1/2)*. Liepāja: LiePA, 2019, 418.–429. lpp.

Sviķe, S., Šķirmante, K. Practice of Smart LSP Lexicography: The Case of a New Botanical Dictionary with Latvian as a Basic Language. I. Kosem, T. Zingano Kuhn, M. Correia, J. P. Ferreria, M. Jansen, I. Pereira, J. Kallas, M. Jakubíček, S. Krek & C. Tiberius (eds.). *Electronic lexicography in the 21st century. Proceedings of the eLex 2019 conference.* 1–3 October 2019, Sintra, Portugal, Brno: Lexical Computing CZ, s.r.o., 2019, pp. 1–17.

Šulcs, V. Latviešu valodas augu nosaukumu atbilstība nosaukumam latīņu valodā. *Latvijas veģetācija 7*. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 5.–13. lpp.

Terminoloģija 9. Agronomijas terminu vārdnīca. R. Purviņa (red.). Rīga: Zinātne, 1973.

Vachkova, M. *Das große akademische Wörterbuch Deutsch-Tschechisch. Ein erster Werkstattbericht*. Frankfurt am Main u. a.: Peter Lang, 2011.

Vilma ŠAUDIŅA
(Daugavpils Universitāte)

Lašu izloksnes sociolingvistiskā situācija[1]

Summary
Sociolinguistic Situation in Laši Subdialect

The paper deals with the sociolinguistic situation in Selonian Laši subdialect in south-eastern Latvia. Particular attention is paid to migration processes, language contacts, as well as the sources that allow considering linguistic changes. The paper presents the results of the comparative analysis of sources, considers sociolinguistic changes recorded in the sources.

Taking into account the migration processes, linguistic contacts, the ethnic composition of the population, as well as the influence of the literary language, Laši subdialect in the border area could to some extent be described as *subdialect with a literary language adstratum* or as *locally specific subsystem of the literary language*. The comparison with the situation in the 21st century shows that similar processes are partially taking place also nowadays, but now they are more closely connected with changes in economic and cultural environment.

The sociolinguistic situation of Latvia's south-eastern Laši subdialect has been affected also by the numerous administrative-territorial reforms, but it has been particularly affected by the migration of the population (both in past and nowadays). Restructuring and decline in economy and deteriorating economic situation experienced in the border areas have led to the today's wave of migration, thus reducing the population and changing the ethno-linguistic situation, which, in its turn, results in certain linguistic changes.

Key words: *Laši subdialect*, *sociolinguistic situation, migration processes, language contacts*, *linguistic changes*

*

Pārmaiņas mūsdienās ir skārušas ne tikai literāro, bet arī izlokšņu lingvistisko sistēmu. Straujās pārmaiņas ekonomiskajā, politiskajā un sociālajā sfērā ietekmē arī izlokšņu lingvistisko ainavu. Lašu izloksne ir viena no perifērajām dienvidaustrumu sēliskajām izloksnēm[2], kurā sociolingvistiskos procesus lielā mērā ir ietekmējusi arī tās ģeolingvistiskā situācija. Pierobežas izloksnes, t. sk. arī Lašu izloksne, izsenis bijušas saskarē ar citām valodām, jo izlokšņu valodas lietojuma telpa nonākusi saskarē ar vairāku citu valodu lietojuma areālu pierobežā, multietniskums vērojams arī pašas izloksnes teritorijā. Tā, piemēram, 20. gs. vidū Lašu pagastā dzīvojuši poļi, krievi, latvieši, lietuvieši, katoļi (latgalieši) [FK 1947][3].

Sociolingvistiskās situācijas apzināšana noteiktā areālā, kā zināms, ietver veselu virkni procesu un aspektu (vēsturisko, politisko, administratīvo, ekonomisko, sociālo, demogrāfisko (t. sk. iedzīvotāju skaita) un migrācijas procesu, izglītības un valodu

[1] Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda" (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

[2] Par Sēlijas dienvidaustrumu izloksnēm [sk. arī Šaudiņa 2008: 418–423; Šaudiņa 2009: 208–214].

[3] Sal. tautskaites datus 1897. gadā – Ilūkstes apr. dienvidaustrumos 8 pagastos nevienai tautībai nav vairākuma, 3 tautību robežas, konfesiju dažādība [Tautskaite 1905: 60, 62].

lietojuma, etnisko grupu tradīciju un kultūras orientāciju izpēti, konfesionālās piederības u. c. aspektu analīzi).

Rakstā uzmanība galvenokārt ir pievērsta migrācijas procesiem, valodu kontaktiem, kā arī materiāliem, kas ļauj aplūkot lingvistiskās pārmaiņas pētāmajā areālā noteiktā laika posmā; iekļauti apkopoto materiālu salīdzināmās izpētes rezultāti, kas atklāj Lašu izloksnes sociolingvistiskās un kultūrvides pārmaiņas 20. gs. un 21. gs. sākumā. Šo uzdevumu veikšanai izmantota deskriptīvi analītiskā un salīdzinošā pieeja. Jāpiebilst, ka arī pati latviešu izlokšņu sistēmas izveide ir ekstralingvistisko faktoru balstīta, proti, muižām pakļautajos pagastos teritoriālais ierobežojums un savstarpējo kontaktu trūkums noveda pie norobežošanās arī lingvistiskā ziņā un atšķirīgu izlokšņu izveidošanās.

Pētāmās Lašu izloksnes teritorija[4] ilgu laiku ietilpa Ilūkstes apriņķī (1819–1949), vēlāko administratīvi teritoriālo reformu gaitā tā ir bijusi Grīvas un Ilūkstes rajonu sastāvā; tad, turpinoties centralizācijas procesiem, 1962. gadā Ilūkstes rajons tika pievienots Daugavpils rajonam; tam paralēli norisinājās arī mazāku administratīvo vienību apvienošana, pārdale u. tml. (LVK 12574.–12581. sl.; LPE 32–33).

Atjaunotajā Latvijas Republikā 1990. gadā ciema padomes tika pārdēvētas par pagastiem, bet jau 21. gs. sākumā sāka veidoties jaunas administratīvas vienības – novadi, un jau 2003. gadā izveidojās Ilūkstes novads[5], kurā ietilpa arī Lašu izloksnes teritorija, bet administratīvajā iedalījumā tā tagad ir Šēderes pagasta sastāvdaļa (LP 2001)[6]; tajā ietilpst arī Raudas izloksnes teritorija (sk. Ilūkstes novada karti).

[4] Tradicionāli izloksnes areāls atbilst pagasta teritorijai 1939. gadā, taču ne visos gadījumos izlokšņu robežas ir identificējamas ar attiecīgo pagastu robežām. Latviešu izlokšņu izveidē vislielākā nozīme ir bijusi ekonomiskiem un politiskiem apstākļiem [Rudzīte 2005: 17].

[5] Sk. www.ilukste.lv/

[6] Lašu pagasta teritorija ir iekļauta ne tikai Šēderes, bet arī Eglaines un Pilskalnes pagastos. Sk. LP 2001, 2002.

Neapšaubāmi, ka šādas administratīvi teritoriālās pārmaiņas, robežu pārbīdes atstāj iespaidu arī uz lingvistisko situāciju, tomēr Lašu izloksnē šīs pārmaiņas ir cieši saistītas arī ar etnisko situāciju.

Tautas skaitīšanas dati Latvijas Republikā 20. gs. 20.–30. gados rāda, ka šajā areālā tolaik ir bijis ļoti jaukts iedzīvotāju nacionālais sastāvs. Tā, piemēram, 1930. gadā visvairāk latviešu ir bijis Raudas pagastā (31%), poļu visvairāk ir bijis Kurcuma pagastā (32%), vismazāk Silenes pagastā (3%), krievu iedzīvotāju visvairāk Skrudalienas pagastā (48%), vismazāk Kaplavas pagastā (9%). Latviskākā toreiz bija Lašu un Raudas pagastu teritorija. Līdzīga situācija ir arī 21. gs.: tagadējā Šēderes pagastā latviešu skaits ir ap 64%. Pārējos šī areāla pagastos no 11–24%; te procentuāli lielāks ir krievu (pat vairāk nekā 50%), poļu (15–25%) un baltkrievu skaits (no 8% līdz 26%) (LVK 12574.–12581. sl.).

Kā norādījis akadēmiķis J. Stradiņš, Sēliju izsenis raksturojusi multikonfesionalitāte un ciešā saistība ar Lietuvu, ciešāka nekā jebkurā citā Latvijas daļā [Stradiņš 2010]. Tomēr mūsdienās Lietuvas pierobežas pagastos lietuviešu skaits ir krietni sarucis (piemēram, Šēderes pagastā 2%, Medumu pagastā ap 6%)[7].

Lašu izloksnes teritoriju (tāpat kā citu dienvidaustrumu izlokšņu teritoriju) ļoti būtiski ir ietekmējusi arī migrācija. 19. gs. 2. pusē to ir fiksējis A. Bīlenšteins, proti, ka Ilūkstes apkaimes latvieši, kuri dzīvoja starp lietuviešiem, nav seno sēļu pēcteči, tie ir ienācēji pēc 1850. gada (piemēram, Vecgrīnvaldē un Jaungrīnvaldē (bij. Lašu izloksnes teritorija – V. Š.), Šarlotē un Raudā no Vidzemes) [Bielenstein 1892: 567][8], migrācija turpinājās 20. gs. un turpinās arī tagad. Tikai cēloņi ir atšķirīgi: 20. gs. tie bija pasaules kari, bēgļu gaitas, deportācijas, savukārt 21. gs. migrāciju un līdz ar to arī iedzīvotāju sastāvu un skaitu dienvidaustrumu izloksnēs lielā mērā ietekmē ekonomiskie apstākļi. To, kā migrācija ietekmējusi lingvistisko situāciju pētāmajā areālā, rāda jau *Latviešu valodas dialektu atlanta* avotu raksturojums. No LDA izlokšņu vācēju un teicēju apraksta izriet, ka atlantā iekļautais leksiskais materiāls dienvidaustrumu sēliskajās izloksnēs galvenokārt ir vākts 1960., 1961. gadā. Izlokšņu materiāla pārbaude notikusi 1972.–1989. gadā, bez pārbaudes ir palikusi virkne dienvidaustrumu sēlisko izlokšņu, tai skaitā arī Lašu izloksne. Iemesls tam – pēc Otrā pasaules kara nav atrasti izlokšņu pratēji, jo laika gaitā ir mainījies iedzīvotāju sastāvs[9].

Kontaktu paplašināšanās, kas aizsākās 20. gs. 20. un 30. gados, aktivizējoties dažādu novadu iedzīvotāju valodiskajai mijiedarbei un pastiprinoties literārās (kopnacionālās) valodas ietekmei, kā arī pārmaiņas politikā un ekonomikā, kultūras un izglītības jomā veicināja daļēju izlokšņu īpatnību zudumu. Izloksnes kļūst līdzīgākas,

---

[7] 20. gs. 20.–30. gados bija arī Latvijas lietuviešu apvienības Kurcuma, Lašu, Laucesas, Raudas nodaļas [sk. www.biographien.lv/Biedribas pagastos.html].

[8] Sal., Eglainē (Lašu pagasta daļa) iedzīvotāji pamatā ir ienācēji, krievi vecticībnieki no Lietuvas, latvieši no Vidzemes, lietuvieši ienākuši nesen (LU Latvijas Vēstures institūta Etnogrāfijas materiālu krātuves 1967. gada ekspedīcijas dati). Pirmā pasaules kara laikā ap 80% iedzīvotāju no Eglaines pagasta dodas bēgļu gaitās uz Krieviju.

[9] Daļā dienvidaustrumu sēlisko izlokšņu, kā to rāda LDA materiāli, šie procesi ir norisinājušies jau 20. gs. (vai pat agrāk).

atšķirīgais zūd, un to mijiedarbes ietekmē vienas izloksnes īpatnības pāriet citās izloksnēs. Notiek izlokšņu nivelēšanās. To var attiecināt arī uz Lašu izloksni, tomēr dienvidaustrumu sēliskās izloksnes vairāk ir skāruši dažādu valodu kontakti, jo šīs izloksnes ir baltu un slāvu valodu kontaktzonā. Būtībā Lašu (arī Laucesas, Silenes, Sventes u. c.) izloksnēs nav latviešu izlokšņu dialektoloģijas tradicionālajā izpratnē.

A. Baņģiere un O. Bušs atzīst, ka mūsdienās, notiekot atkāpšanās procesam no teritoriālajiem ierobežojumiem, kam par iemeslu ir arī izlokšņu literarizēšanās, šo procesu raksturo trīs posmi: *tīrā izloksne* (literārās valodas adstrāts parādās dažu izloksnes pārstāvju valodā); *izloksne ar literārās valodas adstrātu* (resp., izloksnes sistēmas sastāvdaļa) un *literārā valoda ar izloksnes substrātu* (lokāli specifiska literārās valodas apakšsistēma, kurā saglabājas izloksnes substrāts) [Baņģiere, Bušs 1998: 43]. Ņemot vērā pētāmā areāla migrācijas procesus, lingvistiskos kontaktus pierobežā, iedzīvotāju etnisko sastāvu un arī literārās valodas ietekmi, Lašu izloksne un arī lielākā daļa izlokšņu šai areālā zināmā mērā atbilst iepriekšminētajam trešajam posmam – lokāli specifiska literārās valodas apakšsistēma. Kaut arī te nav latviešu izlokšņu dialektoloģijas tradicionālajā izpratnē, tomēr tiek lietots literārās valodas paveids. M. Rudzīte norāda: „Izloksnes vietā nestājas tīra literārā valoda, zināmā mērā saglabājas intonācijas[10], šaurās un platās *e*, *ē* skaņas lietojuma paradumi" [Rudzīte 2005: 17].

Arī lietuviešu dialektologi atzīst, ka tradicionālās izloksnes zūd, rodas jauni veidojumi, paplašinās to lietuviešu valodas teritoriālo veidojumu skaits, kuri ir ārpus izlokšņu sistēmas [GK 2012: 29].

Cik noturīga ir dienvidaustrumu sēlisko izlokšņu sistēma? Mūsdienās tās vairs nevar raksturot kā stipras izloksnes, kas saglabājušas fonētiskās, gramatiskās, leksiskās īpatnības; par vāju izloksni atzīstama Lašu izloksne, kas daļēji saglabājusi leksiskās, arī fonētiskās (prosodiskās) īpatnības.

Lašu izloksni un arī pārējo dienvidaustrumu sēlisko izlokšņu sociolingvistisko situāciju ir ietekmējušas daudzās administratīvi teritoriālās reformas, bet īpaši to ir ietekmējusi iedzīvotāju migrācija (gan senākos laika posmos, gan mūsdienās). Saimnieciskās darbības pārstrukturēšanās un apsīkums, kas izjūtams pierobežā, un ekonomiskās situācijas pasliktināšanās izraisījusi mūsdienu migrācijas vilni, tādējādi samazinot iedzīvotāju skaitu un mainot arī etnoligvistisko situāciju pierobežā, kas iezīmē noteiktas lingvistiskas pārmaiņas un arī izlokšņu tālākas nivelēšanās procesus pētāmajā areālā.

[10] Jāpiebilst, ka dienvidaustrumu sēliskajās izloksnēs intonatīvo sistēmu ir skārušas pārmaiņas (vērojama intonāciju opozīcijas nivelēšanās). Sk. Sarkanis 1993; sal. Breidaks 2007: 253.

LITERATŪRA

Baņģiere, A., Bušs, O. Dažas pārdomas par literāro adstrātu izloksnes tekstā. *Linguistica Lettica*, 2. Latviešu valodas institūta žurnāls. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998, 43.–48. lpp.

Bielenstein, A. *Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*. St. Petersburg, 1892.

Breidaks, A. Влияние прибалтийско-финских языков на латгальские говоры Лудзенского района Латвийской ССР. *Darbu izlase*. 2. sējums. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Daugavpils Universitāte, 2007.

LVK – *Latviešu konversācijas vārdnīca*. VII sēj. Rīga, 1931–1932.

LPE – *Latvijas padomju enciklopēdija*. V sēj. 2. d. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984.

LP – *Latvijas pagasti*. Enciklopēdija. Rīga: A/S Preses nams, 2001, 2002.

LDA – *Latviešu valodas dialektu atlants*. Leksika. Rīga: Zinātne, 1999.

Rudzīte, M. *Darbi latviešu dialektoloģijā*. Atb. red. L. Leikuma, A. Andronovs. Rīga: LU, 2005.

Sarkanis, A. *Latviešu valodas Augšzemes sēlisko izlokšņu prosodija un vokālisms: Eksperimentālie pētījumi*. Disertācija humanitāro zinātņu doktora grāda iegūšanai. Viļņa, 1993. 169 lpp. (Manuskripts).

Stradiņš, J. Sēlija un tās reģionālās identitātes meklējumi. *LZA Vēstis. A daļa*. 64. sēj., 2010. g. 5./6. nr.

Šaudiņa, V. Latvijas dienvidaustrumizlokšņu etnolingvistiskās attieksmes. *Latgale kā kultūras pierobeža*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2008, 418.–423. lpp.

Šaudiņa, V. Ethno-Linguistic Relations of the Southeastern Subdialects of Latvia. *Comparative Studies. Latgale as a Culture Borderzone*. Vol. II (1). Daugavpils: Daugavpils University Academic Press "Saule", 2009, 208.–214. lpp.

GK – Visada darbų sūkuryje. *Gimtoji kalba*. 2012 rugsėjis, Nr. 9, 26–31 p. (A. Leskauskaites intervija ar D. Mikulėnieni).

Tautskaite 1897 – *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 года. Курляндская губерния. 1905*.

www.biographien.lv/Biedribas pagastos.html

www.ilukste.lv/

Ilze ŠTRAUSA
(LU Latviešu valodas institūts)

Tu un tavs vārds[1]

Summary
You and Your Name

The article analyses personal motivations behind picking 46 given names. As 34.8 % of the analyzed cases revealed at least two significant factors in choosing a given name, 65 motivations were gathered.

Respondents (people living in Dobele, Tērvete, and Auce districts) answered to questions about their motivation for choosing certain given names through interviews. Most respondents had previously showed interest in how and why they had been given their name.

Most often the choice of a given name was determined by the following factors:

- intuitive idea of how the name will sound, which often comes from a relatively random impulse while browsing the calendar (*Ilmārs*, *Amanda*),
- positive association of the name with a person among the acquaintances (*Ilona*, *Guna*),
- association of the name with a literary (artistic) character (*Gundega*, *Lelde*).

Other factors have also influenced the choice of the name: association of the name with a popular person (*Asnate*, *Ivo*), similar names in the family (*Zita*, *Gunita*), popularity of the name (*Dace*, *Sintija*) or lack of popularity (*Modra*), relative Latvian roots of the name (*Mārtiņš*, *Ieva*), semantics of the name (*Raitis*, *Antra*), presence of the name in the calendar (*Krista*), various events, experiences (*Skaidrīte*, *Lana*) or random choice (*Kristīne*).

Key words: *onomastics, study of personal names, proper name, anthroponym, given name, motivation*

*

Ikvienam no mums ir vismaz viens vārds[2], daudzi no tiem ierakstīti arī kalendārā, un gandrīz vienmēr ir kāds iemesls, kāpēc jaundzimušajam izraudzīts tieši šis vārds. Kā norādījis latviešu personvārdu pētnieks Klāvs Siliņš, latviešu interese par saviem personvārdiem sākās ar tautas atmodas laikmetu [Siliņš 1982: 137], savukārt bijusī ilggadējā Tieslietu ministrijas Dzimtsarakstu departamenta direktore Ārija Iklāva atzinusi, ka personvārdu, starp tiem arī kalendārvārdu, jautājums latviešiem vienmēr ir bijis aktuāls: „Saudzīgi sakot, pasaulē nav otras tik jūsmīgas personvārdu veidotājnācijas kā latvieši. Spēcīgāk sakot, latvieši uz personvārdiem patiešām ir traki." [Iklāva, Liepa 2016: 178] Lai gan šāds apgalvojums tomēr uzskatāms par pārspīlējamu, neno-

---

[1] Pētījums izstrādāts Valsts pētījumu programmas „Latviešu valoda" apakšprojektā „Onomastika".

[2] Rakstā termini *vārds*, *personvārds*, *priekšvārds*, arī *kalendārvārds* uzskatīti kā absolūtie sinonīmi, lietojot tos ar nozīmi *cilvēka vārds, ko jaundzimušajam dod pēc dzimšanas un ko ieraksta dzimšanas pamatdokumentā* [VPSV 2007: 311]. Savukārt terminam *personvārds* tātad lietota tā sašaurinātā nozīme, proti, ar to saprotot vienīgi vārdu, resp., priekšvārdu, pretstatā uzvārdam vai tēvvārdam (sal. personvārds, antroponīms – *īpašvārds, kas nosauc kādu cilvēku – vārds, uzvārds, tēvavārds, iesauka u. tml.* [VPSV 2007: 296]).

liedzams ir fakts, ka personvārdi, to īpašnieku skaits[3] un izvēles motivācijas ir temats, kas interesē ne vien valodniekus, bet arī daudzus attiecīgo personvārdu īpašniekus.

2019. gadā šā raksta autore ik nedēļu uzrunāja vismaz vienu Dobeles, Tērvetes vai Auces novada iedzīvotāju, kurš pats vai kura bērns attiecīgajā nedēļā svinēja vārdadienu, jautājot, kāpēc izraudzīts tieši šis vārds, kurš to izvēlējies un kā pašam vārda īpašniekam tas patīk, lai personvārdu stāstus publicētu reģionālajā laikrakstā „Zemgale"[4]. Raksta ierobežotā apjoma dēļ šoreiz uzmanība pievērsta tikai personvārdu motivācijai, turklāt vienīgi tai, ko snieguši paši personvārdu īpašnieki. Tā kā analizētais materiāls nav plašs (46 respondentu atbildes), vairākkārt vērojami sporādiski gadījumi.

Svarīgi piebilst, ka atbildes gūtas intervējot (klātienē, telefonsarunā vai sarakstoties kādā no sociālajiem tīkliem), nevis anketējot[5]. Būtiski arī, ka respondenti šajās publikācijās nebija anonīmi un zināja, ka viņu atbildes tiks publicētas laikrakstā. Acīmredzot tieši tāpēc stāsti ir daudz krāšņāki, plašāki, emocionālāki, vairāk pārdomāti, kas ne vienmēr ļauj tos iedalīt kādā konkrētā izvēles motivācijas grupā, nezaudējot tā nozīmi un unikalitāti. Piemēram:

> *„Mamma stāstīja, ka laikā, kad viņa bija Sibīrijā, izmantoja šo vārdu kā segvārdu, kad satikās ar manu tēvu, jo satikties jau nedrīkstēja. Rakstīja lapiņas, ko slepus nodeva un parakstīja ar vārdu Malda. Tā arī nolēma – ja būs meita, to nosauks par* ***Maldu***[6]*."*
>
> *„Vārdu man iedeva tētis, kurš jaunības gados ļoti daudz ceļoja. Kādā no šādām reizēm viņš Rīgā iekāpa vilcienā, kas devās uz Maskavu. Dažas stacijas tālāk vilcienā iekāpa arī kāda izskatīga, tumsnēja meitene ar gariem matiem un noslēpumainu skatienu. Viņi kopā aizvadīja neaizmirstamu nakti, un nākamajā rītā meitene no vilciena izkāpa. Viss, ko mans tētis par viņu zināja, bija vārds – Monta.*
>
> *Esmu mammas un tēta pirmais kopīgais bērns. Kad mamma uzzināja, ka gaida bērniņu, tētis, ilgi nevilcinoties, piedāvāja meitai dot vārdu* ***Monta****, atklāti izstāstot iemeslu. Viņš atzinās, ka pievilcīgo meiteni ar īpatnējo vārdu tā arī nav spējis aizmirst. Mamma nebija greizsirdīga, tieši otrādi – viņai stāsts ļoti patika, tāpat kā vārds, kas tobrīd skaitījās ļoti rets."*

Lai gan K. Siliņš norādījis, ka bērnu vārdu izvēlē visām tautām galvenie motīvi ir nemainīgi (vārdu tradīcija, tautības piederība, reliģija, ģimenes tradīcijas, politiski apsvērumi, literatūras ietekme, vārda labskanība, vides ietekme, vārda oriģinalitāte,

---

[3] Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde vairāku gadu garumā ik nedēļu sagatavo informāciju medijiem par attiecīgās nedēļas vārdadienu gaviļnieku skaitu Latvijā, un daudzi teju ik gadu arī pievērš uzmanību tam, cik vārdabrāļu vai vārdamāsu viņiem Latvijā ir.

[4] Šajās publikācijās allaž norādīts arī attiecīgās nedēļas vārdadienu gaviļnieku skaits Latvijā (pēc Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes sniegtajām ziņām) un dots ieskats Centrālās statistikas pārvaldes topā „100 populārākie personvārdi 100 gados" (https://vardi.csb.gov.lv) [skat., piemēram, Štrausa 2019(a): 7; Štrausa 2019(b): 8].

[5] Salīdzināšanai var skatīt arī vairākas šā raksta autores publikācijas [skat., piemēram, Štrausa 2010; Štrausa 2018; Štrausa 2019], kur atbildes par personvārdu motivāciju gūtas anketējot.

[6] Stāstos par personvārdu izvēli treknrakstā izcelts respondenta vārds.

vārda vienreizība un vārda mode)[7], viņš arī uzsver, ka pat katrā ģimenē ir sava gaume un savi ieskati [Siliņš 1990: 22, 23]. Dot bērnam absurdu vārdu nozīmē uzlikt viņam kaklā akmeni [Smith 1970: 22], tāpēc vārda izvēlei jābūt rūpīgam vecāku lēmumam (kā atzinis Ojārs Bušs, vārds ir vecāku dāvana bērnam, turklāt viena no nozīmīgākajām, visilgāk lietojamām [Bušs 2003: 12]). Bērna vārda devēji, dodot vārdu, pauž savas vēlmes saistībā ar bērnu – ko viņi vēlas bērnam sniegt un no kā izvairīties [Aldrin 2011: 254], turklāt, dodot bērnam vārdu, tiek piešķirta arī sociālā identitāte, jo tieši pēc vārda turpmāk sabiedrībā viņš tiks atpazīts [Alford 1988: 15].

Analizējot respondentu atbildes par viņu personvārdu izvēles motivāciju, vispirms jāteic, ka nereti (34,8% analizēto gadījumu) vārda izvēli noteikuši vairāki (vismaz divi) faktori (tātad ir 46 vārdi, bet 65 motivācijas). Piemēram:

> *„Kā mamma teica, vārds nebija ilgi jādomā, jo gribējusi spēcīgu latviešu vārdu. Un* ***Mārtiņš*** *tam pilnībā atbilda. Protams, laukos ir nozīme tam, vai tavā vecumā nav daudz vārdabrāļu. Tobrīd nebija neviena, bet pēc manas piedzimšanas pēkšņi saradās vēl vairāki Mārtiņi."*

Analizētajā materiālā par „spēcīgu latviešu vārdu" vai „latvisku vārdu" runā trīs respondenti (*Mārtiņš*, *Liene* un *Ieva*), lai gan no lingvoģenētiskā viedokļa[8] vienīgi *Ievas* sakarā līdzās senebreju vārdam *havvā* 'dzīvības devēja' personvārda lietojumu ietekmē arī saistījums ar latviešu *ieva* [skat. Bušs 2003: 53; par šo trīs vārdu cilmi skat. arī Siliņš 1990: 233, 214, 157]. Dzintra Hirša gan atzīst, ka tādus citvalodu izcelsmes personvārdus, kas ir tik veiksmīgi adaptēti, latviskoti vai atveidoti, ka lielākā daļa sabiedrības šos vārdus vairs nesaista ar svešvalodisko cilmi un dažkārt šī svešvalodiskā cilme nav vairs atpazīstama pat pētniekiem, var saukt par latviešu personvārdiem, resp., par citvalodu izcelsmes latviešu personvārdiem [Hirša 2004: 411; skat. arī Bušs 2004: 422].

Stāstos vairākkārt parādās informācija par vairākiem potenciālajiem vārdiem, kā arī tas, kāpēc vārda devēji nav izraudzījušies iecerēto vārdu un kā nonākts līdz izšķirošajai izvēlei, piemēram:

> *„Izraugoties man vārdu, tētim favorīts bija Kristīne, bet mammai – Patrīcija, arī Sabīne. Lai būtu godīgi, vecāki lozēja. Uzvarēja* ***Kristīne****. Vārda izvēlē viens no noteicošajiem faktoriem bija arī tā brīža mode, jo Kristīne tolaik*

[7] Salīdzinājumam angļu personvārdu pētnieka Leslija Danklina minētie personvārdu izvēles motīvi: mode; asociācija ar sociālo slāni; labskanība; bērna dzimums (angļu valodā ir vairāki vārdi, kas var būt gan vīriešu, gan sieviešu, tāpēc priekšroka tiek dota tiem, kuri skaidri norāda uz dzimumu); vecāku reliģiskie uzskati; personīgās asociācijas; vārda cilme; literatūras, mūzikas, kino ietekme; asociatīvais raksturojums; dzimšanas vieta un laiks; ar bērna dzimšanas brīdi saistīti notikumi; tautība; jaundzimušā ārējais izskats; iniciāļi; vārda saskaņojums ar uzvārdu; citu ģimenes locekļu – brāļu un māsu – vārdi; ģimenes tradīcija; vārda cienīgums; vārda oriģinalitāte [Dunkling 1993].

[8] Kā zināms, sabiedrība ļoti bieži par „latviskiem" vai „īstajiem latviešu vārdiem" kļūdaini sauc tādus, kas ir tradicionāli un pierasti, taču izcelsmes ziņā nebūt nav latviski [Strelēvica-Ošiņa 2018: 300, 301] – vārdus, kas skaniski un gramatiski ir latviskoti, bet pieder pie visai kristīgajai pasaulei kopīgā personvārdu pamatrepertuāra, kura lielāko daļu veido sengrieķu, senebreju, latīņu un ģermāņu cilmes vārdi [Bušs 2003: 15].

bija viens no populārākajiem vārdiem. Tētim mana vārda izvēlē lielu lomu spēlēja arī filmas „Purva bridējs" Kristīne. Bet Ērihs Marija Remarks un viņa „Trīs draugi" bija iedvesmas avots mammas izraudzītajam favorītvārdam – Patrīcija. Viņai ļoti patika Patrīcijas mīļvārdiņš – Patiņa."

Reizēm respondenti, stāstot par sava vārda izvēles motivāciju, min arī citu ģimenes locekļu vārdus un atklāj, kāpēc izvēlēti tieši tie, piemēram, ***Ievas*** stāsts:

„Manu vārdu izvēlējās mamma. Lai gan citi varianti nemaz neesot bijuši. Arī tētim tas ļoti patika, tādēļ domstarpību nebija. Pie mammas šis vārds „atnāca", jo simbolizē gan skaisti ziedošas, smaržīgas ievas pavasara skurbumā, gan ziemas saulgriežus, kad svinama vārdadiena un viss atkal ir balts. Mamma min arī tādas īpašības kā tīrs, dabisks, latvisks un mīļš. Viņa smej, ka visas Ievas ir skaistas meitenes. Mana meita ir Jasmīna – arī baltā, smaržīgā zieda vārdā nosaukta. Tā nu mēs esam divi balti ziediņi!"

Vecāki saviem bērniem cenšas dot vārdus, kas pašiem vislabāk patīk [Zemzare 1969: 7]. Tāpēc intuitīvs priekšstats par vārda labskanīgumu (ko varētu formulēt ar vienu vārdu – patīk) (*Aivis*, *Dagnija*, *Ieva*, *Ilmārs*, *Ina*, *Irita*, *Sanita*), kas nereti iet roku rokā ar vēl vienu motivāciju – relatīvi nejaušu impulsu, kurš gūts, pārlūkojot kalendāru (*Agnese*, *Amanda*, *Jana*), ir populārākais veids, kā izvēlēti respondentu vārdi. Piemēram:

„Sākumā mammai bija doma par citu vārdu – Margarita, bet tētis tam nepiekrita. Tad mamma rūpīgāk šķirstīja kalendāru un ieraudzīja vārdu ***Agnese****, kas uzrunāja un iepatikās. Par citiem vārdiem vairs nedomāja."*

„Manu vārdu izdomāja mamma, jo tas vienkārši iepatikās. Kad viņa to pateica manam tētim, arī viņam vārds uzreiz iepatikās. Teica, ka esot jauks, skanīgs un mīlīgs. Kad piedzimu, abiem šķita, ka noteikti izskatos pēc ***Dagnijas****."*

Arī *Janas* vārda izvēlē lomu spēlējis kalendārs, taču šis stāsts ir atšķirīgs:

„Pēc mammas stāstītā, uzreiz es pie vārda netiku. Pārbraucot mājās no slimnīcas, kur mani jau gaidīja vecākais brālis un vecāmamma, visi trīs domāja, kādu vārdu man dot, lai gan gala lēmums, protams, bija mammai. Tā kā pie kopsaucēja nenonāca, mamma paņēma kalendāru un teica: „Gribu tādu īsu vārdu, spēlējam spēli „stop"!" Tad nu brālim tika uzticēts atbildīgais darbs teikt „stop". Kad mamma kalendāru šķirstīja jau trešo reizi, izskanēja „stop". Tobrīd bija atvērta lapa, kurā rakstīts 15. decembris. Tā es tiku pie vārda ***Jana*** *– vienkārša un īsa, kā mamma bija vēlējusies."*

Mūsdienu apstākļos personvārda izvēli bieži vien nosaka sekundāras asociācijas, t. i., nevis šī vārda etimoloģiskā nozīme, bet gan doma par kādu cilvēku, kuru sauc attiecīgajā vārdā [Bušs 2003: 11]. Personvārda saistība ar pozitīvi vērtētu cilvēku no paziņu loka analizētajā materiālā ir otrs populārākais faktors bērna vārda izvēlē (*Aija*, *Anastasija*, *Daiga*, *Guna*, *Ilona*, *Ilona*, *Kristīne*, *Monta*, *Sigita*). Vārda izvēlē lomu var būt spēlējis gan šī zināmā cilvēka raksturs, gan izskats, piemēram:

„Tajā laikā, kad es dzimu, Augstkalnes vai Bukaišu pusē esot bijusi zootehniķe Ilona, kura bijusi enerģijas pārpilna un ar „lieliem apgriezieniem". Vecāki

nolēmuši, ka šādas īpašības grib arī savai meitai, tāpēc nosauca mani par ***Ilonu****."*

„Savulaik mana mamma strādāja kādā uzņēmumā, kur praksē nāca meitenes. Vienai no viņām, kuru sauca Guna, esot bijusi ļoti gara bize, kas sniegusies līdz ceļiem. Un tad mana mamma esot nolēmusi – ja viņai būs meita, arī viņu nosauks par ***Gunu****."*

„Man vecāki iedeva vārdu ***Daiga*** *par godu tēva brāļa sievai, kura bija ļoti skaista, slaida, apburoša sieviete."*

Divu bērnu (*Mārtiņš*, *Zane*) vārda devēji raudzījuši arī, lai šāda vārda īpašnieku nav radu vai tuvāko paziņu lokā.

Lai arī citkārt secināts, ka ir visai populāri nosaukt bērnus vecvecāku vai vecvecvecāku vārdos [skat., piemēram, Štrausa 2010: 157; Štrausa 2019: 434], turklāt vārdu mode uzplūst viļņiem, vairāki no tiem kļūst ļoti aktīvi, bet pēc zināma laika atkal noklust, lai atkal pēc gadu virknes atdzīvotos [Zemzare 1969: 7], šoreiz analizētajā materiālā tikai vienai meitenei dots vecvecmāmiņas vārds, bet nav neviena respondenta, kurš nosaukts par godu vecvecākiem:

„Vecāki nolēma man dot vārdu ***Katrīna*** *par godu manai vecvecmāmiņai, kuru arī sauca Katrīna. Redzot viņas spēcīgo raksturu un sīksto dabu, vecāki vēlējās, lai arī man piemistu šīs īpašības."*

Savukārt trešā populārākā grupa analizētajā materiālā ir personvārdi, kas izraudzīti, ierosmi gūstot no kāda literāra vai mākslas darba, te iekļaujot arī filmas un dziesmas. Šāda motivācija personvārda izvēlē bijusi septiņu meiteņu vārddošanas gadījumos:

„Man vārdu izvēlējās vecmāmiņa, kura bija izlasījusi teju visas Garkalnes bibliotēkas grāmatas un kurai tik ļoti bija iepatikusies princese ***Gundega*** *no Annas Brigaderes lugas „Princese Gundega un karalis Brusubārda", ka šo vārdu deva arī savai mazmeitai."*

„Vārdu man izvēlējās tētis. Viņš bija iesaukts vācu leģionā, un senāk tik populārā leģionāru dziesma par mīļoto, dārgo latvju meiteni ***Dzintru*** *viņam bija tik mīļa, ka mani bērnībā bieži ņēma klēpī un to dziedāja."*

„Tētim mana vārda izvēlē lielu lomu spēlēja arī filmas „Purva bridējs" ***Kristīne****."*

*„Piedzimu gadā, kad par „Mikrofona" gada dziesmu kļuva Raimonda Paula „****Lana****"."*

„Manu vārdu izvēlējās mamma, jo bija tajā laikā noskatījusies ar latviskiem mītiem apvītu izrādi „Spēlēju, dancoju", kas veidota pēc Raiņa lugas motīviem un kur galvenajās lomās ir ***Lelde*** *un Tots."*

Divos gadījumos gan nav zināms konkrēts mākslas darbs, kas bijis iedvesmas avots bērna personvārda izvēlei:

„Kad vēl nebiju dzimusi, mamma izlasīja kādu skandināvu autora grāmatu, kur bija meitene ***Ulla****. Viņai vārds ļoti iepatikās."*

„Vārdu ***Sabīne*** *izvēlējās mamma, to izdzirdot kādā filmā. Tas viņai iepatikās."*

Vārds var būt izraudzīts arī par godu kādam slavenam cilvēkam, kurš paticis vārda devējam. Analizētajā materiālā šāda motivācija parādās trīs reizes:

> *„Mammai ļoti patika modes mākslinieces un modele* ***Asnate*** *Smeltere."*
>
> *„Mamma vārdu „aizņēmās" no igauņu dziedātāja* ***Ivo*** *Linnas."*
>
> *„Vecmāmiņa revolucionāri uzstāja, ka man vajag stipru vārdu –* ***Iveta****. Tā sauca arī vienu no Franču revolūcijas drosmīgajām cīnītājām."*

Zināma loma bērna vārda izvēlē vairākos gadījumos bijusi arī kādam konkrētam burtam. Lūkots, lai ģimenē visiem bērniem vārdi sāktos ar vienu burtu (*Aigars*, *Astrīda* un *Agnese*; *Līga* un *Liene*; *Dagnija*, *Dainis* un *Dace*) vai lai tie sakristu pat visiem ģimenes locekļiem (*Irita*), tātad vairākos gadījumos tā jau ir arī ģimenes tradīcija, piemēram:

> *„Tā kā man ir vecāka māsa, kurai tika dots vārds Līga, vecāki nolēma, ka arī otras meitas vārdam jāsākas ar burtu „L". Un viņiem abiem ļoti, ļoti patika vārds* ***Liene****."*
>
> *„Ģimenē mums visiem vārdi sākas ar „I" – mamma Inta, tētis Ivars, brālis Ingars un es –* ***Irita****."*

Vārdu saskaņošana ģimenē var izpausties dažādi. Piemēram, skaniska līdzība ar kāda cita ģimenes locekļa vārdu: *„Lai arī daudziem šķiet, ka man vārds dots, iedvesmojoties no tā laika tik populārās indiešu filmas „***Zita** *un Gita", tā tomēr nav. Šo vārdu izvēlējās mamma, jo viņa gribēja, lai tas būtu līdzīgs manas vecākās māsas Ditas vārdam."*

Īpaši tas vērojams dvīņu gadījumā: *„Kad vecāki uzzināja, ka gaida dvīņus, sākumā domāja, ka būs dēls un meita. Bet piedzima divas meitas. Ome bija izdomājusi, ka mazmeitu sauks Sigita. Vecmāte teikusi, ka abu meiteņu vārdiņiem jābūt vienādām beigām un vienādam zilbju skaitam. Tad nu omīte un vecmāte Gredzena prātojušas un izdomājušas, ka ar vārdu Sigita labi saskanētu vārds* ***Gunita****. Tā arī abas ar māsu tikām pie šiem vārdiem."*

Savukārt kāda respondente pie sava vārda tikusi, jo tas ir skaniski līdzīgs tēta vārdam: *„Memme, kā saucām tēta mammu, teikusi – ja jau tētis ir Voldemārs, lai meita ir* ***Valda****."*

Bet *Līgas* vārda izvēli noteicis fakts, ka ģimenē jau ir dēls Jānis: *„Tā kā man ir trīs gadus vecāks brālis Jānis, kam vārds ielikts par godu vectēvam, mamma un tētis bija vienisprātis un nolēma – ja dēls ir Jānis, tad meitai jābūt* ***Līgai****."*

Vārda popularitāte (tā laika modes tendences) vai, gluži pretēji, nepopularitāte arī ir viena no vārda izvēles motivācijām. Kā savulaik populārus vārdus saviem bērniem izvēlējušies *Skaidrītes*, *Daces*, *Sintijas*, *Kristīnes*, *Initas* vecāki (tas bijis vai nu noteicošais, vai tikai viens no faktoriem). Piemēram:

> *„1981. gadā, kad dzimu, tas bija populārs. Vidusskolā klasē bijām piecas* ***Sintijas*** *un vēl viena Sindija."*
>
> *„Vārda izvēlē viens no noteicošajiem faktoriem bija arī tā brīža mode, jo* ***Kristīne*** *tolaik bija viens no populārākajiem vārdiem."*

Viens respondents (*Ivo*) min, ka viņa vārda izvēlē kā viens no noteicošajiem faktoriem bijis, lai vārds ir moderns, savukārt *Modras* vārda izvēlē būtiski bijis, lai vārds būtu gana rets.

Vārda semantika, iespējams, (respondenti par to nav pilnīgi pārliecināti) noteikusi divu vārdu izvēli:

> *„Vārda [**Antra**] izvēli varbūt noteica arī tas, ka esmu otrais bērns ģimenē, lai gan šaubos, ka ar lietuviešu valodas vārdu „antra" šeit būtu kāds sakars."*
>
> *„**Raitis** visu dara raiti."*

Kā atzinis Māris Baltiņš, personvārdu izvēli latviešu sabiedrībā pēdējo gadsimtu laikā noteikuši daudzi apstākļi, no kuriem nebūt ne mazākā nozīme bijusi arī vārda esamībai kalendārā un kalendārvārda datumam [Baltiņš 2016: 165]. Kā apliecinājums tam arī respondentes *Kristas* stāsts:

> *„Vecāki sākumā man gribēja dot vārdu Kristiāna, taču togad tas nebija kalendārā, un tētis stingri noteica, ka bērnam jāliek tāds vārds, lai būtu vārdadiena. Otrs variants bija Sintija, taču tad vārdadiena būtu nākamajā dienā pēc manas dzimšanas dienas, arī tad sanāktu, ka vieni svētki faktiski ir atņemti, tāpēc nonāca pie trešā varianta – **Kristas**, kas tomēr līdzinājās pirmajai izvēlei – vārdam Kristiāna."*

Savdabīgs ir *Inas* stāsts, kur atklājas, kā var gadīties, ja tikai pēc bērna reģistrācijas un oficiālas vārda došanas ielūkojas kalendārā, lai noskaidrotu, kad bērnam svinama vārdadiena: *„Es piedzimu 10. maijā. Dzimšanas diena un vārdadiena man sanāk cieši līdzās – tikai ar vienas dienas starpību. Vecākiem bija trīs varianti, kā bērniņu sauks – **Ina**, Una vai Ilze. Tikai pie oficiālās reģistrācijas mamma ierakstīja – Ina. Un tikai tad nolēma paskatīties, kad bērnam ir vārdadiena. Izrādījās, ka togad tā bija jau pagājusi. Tā nu es tagad smejos, ka esmu „apdalīta". Mana pirmā vārdadiena pagāja, kad biju jau piedzimusi, bet bez vārdiņa, nevienam arī nebija ne jausmas, ka mani tā sauks. Tāpēc sanāk, ka man par vienu vārdadienu mazāk nekā citiem."*

Tieši vecāka gadagājuma ļaudis dažkārt atklāj, ka viņi tikuši pie vārda, kas sākotnēji nemaz nebija plānots, jo, dodoties bērnu reģistrēt, tēvs pa ceļam izvēlēto vārdu aizmirst vai pēkšņi maina domas par bērnam dodamo vārdu. Arī analizētajā materiālā ir viens šāds stāsts:

> *„Tēvs devās uz baznīcu mani reģistrēt. Tolaik bijām tērvetnieki, tēvam no mājām „Tukumieši" līdz Kalnamuižas baznīcai bija jāiet labs gabals. Bija nolemts, ka man jābūt Edītei, bet jādod arī otrs vārds – Skaidrīte. Kamēr tēvs gāja to gaisa gabalu – kādus četrus kilometrus –, viņš vārdu Edīte aizmirsa. Laimīgā kārtā vēl atcerējās vārdu Skaidrīte. Tā es kļuvu par **Skaidrīti**, un šis man ir vienīgais vārds. Es esmu priecīga par šo vārdu, var jau būt, ka Edīte arī nebūtu slikta izvēle."*

Savukārt *Lana* pie sava vārda tikusi vēl interesantākā un sarežģītākā ceļā: *„Sākotnēji vecāki bija domājuši dot man vārdu Inga, tas pat bija jau ierakstīts dzimšanas apliecībā, bet viņu plānus izjauca mana vecāmāte, kura nomainīja ierakstu pret **Lana**. Mana vecāmāte tajā laikā bija kolhoza priekšsēdētāja, viņas birojs atradās vienā ēkā*

ar dzimtsarakstu biroju, tāpēc viņa, vecākiem neko nesakot, iespējams, izmainīja manu likteni. Liels bija manu vecāku pārsteigums, kad saņēma manu dzimšanas apliecību."

Vecāki, ieraugot mazuli, var arī nolemt, ka izvēlētais vārds viņam tomēr nepiestāv. Tā tas bijis arī *Ventai*: *„Ģimene nevarēja vienoties, kā mani sauks. Bija domāts – ja piedzims meita, būs Maija. Bet, ieraugot mani, mammai licies, ka izraudzītais vārds man nepiestāv. Ja būtu dēls, sauktu viņu par Venti. Laikam tāpēc tētis nolēma man dot vārdu* ***Venta.****"*

Ja vecākiem atšķirīgi uzskati, kā bērnu saukt, vai ir vairāki varianti vārdu izvēlē, notiek lozēšana (*Kristīne*, *Modra*) vai ģimenes locekļu balsošana (*Asnate*).

Jāatzīst, ka lielākā daļa respondentu par sava personvārda izvēles motivāciju bija interesējušies jau paši, tāpēc to varēja uzreiz atklāt (vien retais to saviem vārda devējiem vaicāja pēc šā jautājuma izdzirdēšanas), kas nozīmē, ka temats ir aktuāls un interesi raisošs, turklāt, lai arī dažādos pētījumos galvenie personvārdu izvēles motivācijas faktori ir līdzīgi, katrs stāsts ir īpašs, kas ļauj pamanīt arī dažādas nianses.

LITERATŪRA

Aldrin, E. The Choice of First Names as a Social Resource and Act of Identity among Multilingual Families in Contemporary Sweden. *Namnval och social handling. Val av förnamn och samtal om förnamn bland föräldrar i Göteborg 2007–2009*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, 2011, pp. 86–92.

Alford, D. R. *Naming and Identity: A Cross-Cultural Study of Personal naming Practices*. New Haven, Connecticut: HRAF Press, 1988.

Baltiņš, M. Par personvārdiem, vārdadienām un vārdu ievietošanu kalendārā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.* Nr. 11. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2016, 165.–177. lpp.

Bušs, O. Daži „eksotismi" mūsdienu visjaunāko latviešu personvārdu sistēmā. *Tavs vārdadienu kalendārs 2005, 2006, 2007.* Rīga: Nordik, 2004, 422.–424. lpp.

Bušs, O. *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2003.

Dunkling, L. *The Guiness Book of Names*. UK: Guiness Publishing, 1993.

Hirša, Dz. Dažas pārdomas par 20. gs. populārākajiem personvārdiem. *Tavs vārdadienu kalendārs 2005, 2006, 2007.* Rīga: Nordik, 2004, 409.–417. lpp.

Iklāva, Ā., Liepa, D. Kas Daiļprātiņam kopīgs ar Dārdzīti? *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.* Nr. 11. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2016, 178.–191. lpp.

Siliņš, K. Latviešu kalendārvārdi. *Latviešu valodas kultūras jautājumi.* 17. laidiens. Rīga: Avots, 1982, 136.–141. lpp.

Siliņš, K. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1990.

Smith, C. E. *The Story of Our Names*. Detroit: Gale Research Company Book Tower, 1970.

Strelēvica-Ošiņa, D. Personvārdi latviešu sabiedrībā: pārpratumi, emocijas un ētika. *Nacionālās identitātes sociolingvistiskie aspekti. Rakstu krājums / Sociolinguistic Aspects of National Identity*. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2018, 297.–318. lpp.

Štrausa, I. Kādas klases skolēnu priekšvārdi uz latviešu antroponīmiskās sistēmas fona. *Linguistica Lettica*, 19. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2010, 148.–165. lpp.

Štrausa, I. Kāpēc tevi tā sauc? *Vārds un tā pētīšanas aspekti.* 23 (1/2). Liepāja: LiePA, 2019, 430.–439. lpp.

Štrausa, I. Normunds un Ruta – šonedēļ populārākie. *Zemgale*. 2019(a), 2. augusts, 7. lpp.

Štrausa, I. Olga un Vladislavs – šonedēļ populārākie. *Zemgale*. 2019(b), 9. augusts, 8. lpp.

Štrausa, I. Tērvetes un Apes novadā reģistrēto jaundzimušo personvārdi pēdējā desmitgadē (2006–2015). *Onomastica Lettica*. 5. laidiens. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2018, 210.–231. lpp.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnī*ca. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Valsts valodas aģentūra, 2007.

Zemzare, D. Kādus vārdus bērniem visbiežāk izvēlamies. *Padomju Ceļš*, 1969, 29. novembris, 7. lpp.

Dzintra ŠULCE
(Liepājas Universitāte)

Speciālās leksikas lietojums lauksaimniecības, meža un veterinārās zinātnes tekstos

Summary

The Use of Special Vocabulary in Texts of Agriculture, Forestry, and Veterinary Science

A corpus of 384 scientific articles in agriculture, forestry, and veterinary science industry has been gathered (total number of words is 558,965; the average number of words per text is 1,456). This material not only allows making some conclusions about the problems regarding scientific language use in these disciplines but also gives insight into the overall research of scientific texts. Altogether texts are analysed from 21 journals and proceedings from 2008 until 2018.

Special vocabulary has a significant representation in the texts of every particular discipline – they are terms, different names and abbreviations, many of them are in original writing (for example, plant and animal breeds, tree species, names of diseases and substances, and symbols). Special vocabulary (word-groups) are closely related to the language of a certain discipline, e.g. *augu sabiedrība*, *augu aizsardzība*, *augu aizsardzības līdzekļi*, *barības deva*, *materiāli un metodes*, *ražas novākšana*, *rezultāti un diskusija*, *slimību attīstība*, *sugu sastāvs*, *šķirnes govis*, *veģetācijas periods*. The most common elements in those word-groups are *augs* and *augsne*.

A dictionary of terminology is essential for working with these specialised texts. Unfortunately, such comprehensive dictionaries are not available in subsectors related to agriculture. One that is available is *Angļu-latviešu lauksaimniecības terminu vārdnīca* (2000), although it is not sufficient.

There are terms currently being reviewed and approved by groups working on agricultural terminology for 5 subsectors, in which terms are created as translations from English, sometimes providing translations in Latin, French, or German, with some comments, only the last term being in Latvian. Such a structure is useful for translation of European Union documents, but is impractical in Latvia's situation. A limited amount of special vocabulary can be found in the academic database *AkadTerm,* but it is not complete. Only a little of material related agriculture is included in it.

Specialists emphasize that, over the years, significant problems in terminology have occurred in multiple scientific disciplines. Agriculture has different subdivisions, and the range of their terms is extensive. Often terms from other disciplines are added to agricultural terms and misused in agricultural publications. Nowadays it would be useful to assess the special vocabulary items by adding indexes of use for every term, e.g. officially approved, under consultations, commonly used, out of date, etc. This is extensive work that requires a large amount of time and requires funding that is currently unavailable.

Key words: *agriculture, forestry, veterinary science texts, special vocabulary, terms, subordinate word-group*

*

Jebkura pētnieciskā procesa likumsakarīgs apkopojums ir publikācija, kurā ir iespējams raksturot darba novitāti un tā zinātnisko vērtību, kā arī dot rekomendācijas turpmākajiem pētījumiem. Publikācija savu patieso nozīmi spēj atklāt tikai tad, kad zinātniskā darba rezultāti tiek publicēti tādā izdevumā vai formā, kurā tie kļūst pieejami plašam speciālistu lokam. Tas ir iespējams, ja darbs tiek publicēts vispāratzītā zinātniskā

izdevumā vai arī informācija tiek izplatīta elektroniskā veidā [Zenkevičs 2003: 18]. Gatavojot zinātnisko publikāciju, svarīgi ir ievērot šādiem darbiem izvirzītās prasības, un galvenais nosacījums te ir saistīts ar korektu valodas lietojumu, turklāt specifiskā – zinātniskā veidā.

Šī raksta mērķis ir analizēt zinātniskā stila īpatnības vienā konkrētā zinātņu nozarē, t. i., lauksaimniecības, meža un veterinārās zinātnes tekstos, pievēršot uzmanību tieši speciālās leksikas lietojumam, kā arī raksturot problēmas nozares terminoloģijā kopumā.

Tā kā ar zinātnes valodu saistītās problēmas pašlaik tiek apzinātas arī projektā „Latviešu zinātnes valoda intralingvālā aspektā", tad par šī pētījuma pamatu ir izmantoti tieši minētajā projektā apkopotie zinātniskie raksti. Darbs pie tekstu korpusa izveides tika uzsākts 2018. gada decembrī un turpināsies līdz 2020. gada beigām. Zinātnes valodas korpusa pamatu veido zinātniskie teksti interneta vidē [2008–2018]. Pašlaik ir apkopoti gandrīz 3,5 miljoni vārdu atbilstošajās zinātņu nozarēs un to apakšnozarēs: 1) dabaszinātnes, 2) inženierzinātnes un tehnoloģijas, 3) medicīnas un veselības zinātnes, 4) lauksaimniecības, meža un veterinārās zinātnes, 5) sociālās zinātnes, 6) humanitārās un mākslas zinātnes [MK noteikumi Nr. 49. *Latvijas Vēstnesis*, 25.01.2018].

Lauksaimniecības, meža un veterināro zinātņu nozarē (apakšnozares: 1) lauksaimniecības un zivsaimniecības zinātnes, mežzinātne, 2) dzīvnieku un piena lopkopības zinātne, 3) veterinārmedicīnas zinātne, 4) lauksaimniecības biotehnoloģija, 5) citas lauksaimniecības, meža un veterināro zinātņu nozaru zinātnes) ir apzināti 384 zinātniskie raksti (kopējais vārdu skaits ir 558 965; vidējais vārdu skaits tekstā ir 1 456 vārdi). Apkopotais materiāls ļauj spriest ne tikai par zinātnes valodas lietojuma problēmām nozarē, bet sniedz ieskatu arī zinātnisko tekstu izpētē kopumā. Pavisam ir analizēti teksti no 21 zinātnisko rakstu krājuma [sk. avotu sarakstu].

Analizētais materiāls liecina, ka tekstu struktūra katrā zinātnes nozarē un arī izteiksmes līdzekļi, visticamāk, ir dibināti attiecīgo disciplīnu tradīcijās ilgākā laika periodā. Tas spilgti izpaužas arī lauksaimniecības, meža un veterināro zinātņu tekstos, kuros liela nozīme ir dažādu izmēģinājumos izmantoto materiālu, attiecīgās vietas un metodikas raksturojumam, meteoroloģisko apstākļu (piemēram, gaisa vidējā temperatūra, nokrišņu daudzums u. tml.), laika perioda, aprēķinu un mērījumu aprakstam. Precizitātes un pārskatāmības dēļ tekstos tiek iekļautas dažādas tabulas, diagrammas, fotoattēli un zīmējumi [sk. rakstus avotu sarakstā]. Pavisam cita struktūra ir vērojama, piemēram, sociālo zinātņu vai humanitāro un mākslas zinātņu tekstos.

Zinātniskos tekstus var analizēt no dažādiem aspektiem. Nenoliedzami, īpaši nozīmīgi ir pētījuma gaitā iegūtie rezultāti un secinājumi kādā zinātņu nozarē, taču tos drīkstētu apšaubīt tikai kompetenti eksperti savā jomā. Valodnieku uzdevums ir pavisam cits, mēs varam dot ieskatu tekstu lingvistiskajā raksturojumā gan to struktūras ziņā, gan akcentējot citus būtiskus aspektus.

Droši var apgalvot, ka katras konkrētās nozares specifikas dēļ tekstos liels īpatsvars ir speciālajai leksikai, kas ir *„ierobežota lietojuma vārdi, kas tematiski saistīti ar kādu zinātnes, tehnikas, mākslas vai tautsaimniecības nozari, ar cilvēku nodarbošanos kādā nozarē. Speciālajā leksikā ietilpst gan zinātniski termini, gan profesionālismi. Daļa no speciālās leksikas ietilpst vispārlietojamā leksikā"* [VPSV 2007: 370]. Ar lauksaimniecības, meža un veterināro zinātņu nozari saistītajos tekstos ir sastopami gan termini,

gan profesionālismi, gan dažādi specifiski nosaukumi un abreviatūras, no kurām liela daļa ir lietotas oriģinālrakstībā (visbiežāk latīņu valodā), piemēram:

> *„Lielākais skaits tiesu veterinārmedicīnas ekspertīžu, kas nozīmētas Veterinārmedicīnas fakultātē 2010.–2012. gada laikā, veiktas mājdzīvniekiem – 23 suņiem (Canis familiaris) un 15 kaķiem (Felis catus), kā arī divām aitām (Ovis aries). Tiesu veterinārmedicīnas ekspertīzes medījamiem dzīvniekiem veiktas 11 gadījumos – četru meža cūku (Sus scrofa), trīs stirnu (Capreolus capreolus), divu aļņu (Alces alces), viena staltbrieža (Cervus elaphus) un viena jenotsuņa (Nyctereutes procyonoides) veterinārmedicīniskai izmeklēšanai. Ekspertīzei nosūtīti arī savvaļas nemedījamie putni – viens kaijas dzimtas putns (Laridae), viens mājas balodis (Columba domestica), viens paugurknābja gulbis (Cygnus olor), kā arī viens ziemeļu gulbis (Cygnus cygnus), kas ir pieskaitāms pie īpaši aizsargājamas putnu sugas (MK noteikumi Nr. 396, 2000).”* [Bērziņa 2012: http://llufb.llu.lv/conference/animal-health-food/2012/Latvia-Animal-health-foodhygiene-proceedings-2012.pdf]

Kaut arī šādu rakstību reglamentē starptautiskā tradīcija (piemēram, augu un lopu šķirnes, koku sugas, slimību, vielu nosaukumi un simboli), tomēr ar to lietojumu nevajadzētu pārspīlēt, jo šāda rakstība dažkārt traucē satura uztverei. Turklāt, kā liecina izpētītais materiāls, to noformējumā ne vienmēr ir ievērota konsekvence pat viena zinātnisko rakstu krājuma robežās, piemēram:

> *„Augļu koku audzētāji saskaras ar zaudējumiem, ko rada augļu bojāšanās audzēšanas un uzglabāšanas laikā. Daudzviet pasaulē augļu glabātavās izplatītākās ābolu un bumbieru slimības ir pelēkā puve (ier. Botrytis cinerea Pers.), zilais pelējums (ier. Penicillium spp.), augļu parastā puve (ier. Monilinia spp.), Sphaeropsis puve (ier. Sphaeropsis pyriputrescens C. L. Xiao & J. D. Rogers), Phacidiopycnis puve (ier. Phacidiopycnis pyri (Fuckel) Weindlm.) un vēršacs puve (ier. Neofabraea spp.).”* [Vēvere, Moročko-Bičevska 2018: http://www.lf.llu.lv/sites/lf/files/files/lapas/_LLU_Razas_svetki_Vecauce_ 2018.pdf]

Izteiksmes īsuma un valodas līdzekļu ekonomijas nolūkos zinātniskajos tekstos bieži tiek lietotas abreviatūras, t. i., salikto nosaukumu saīsinājumu pieraksts ar lielajiem burtiem. Tekstā, pirmo reizi minot mazpazīstamu abreviatūru, vispirms noteikti ir jādod pilnais nosaukums, piemēram:

> *„Integrētās augu aizsardzības (IAA) jēdziens definēts jau pagājuša gadsimta 50. gados, bet pēc tam attīstīts un formulēts atbilstoši šīs zinātņu nozares attīstībai. Literatūrā atrodamas vairāk nekā 60 IAA definīcijas, saglabājot tās pamatideju līdz mūsdienām.”* [Turka 2012: http://llufb.llu.lv/conference/LLU-partika-lopbariba-skiedra-energija2012/proceedings_LLU_partika_lopbariba_energija2012.pdf]
>
> *„Dažādās pasaules valstīs zinātnieki veic plašus pētījumus un piedāvā arvien modernākus risinājumus. Viens no tādiem ir precīzā lauksaimniecība (PL).”* [Alberts, Brūns, Grīnbergs, Kreišmane, Tikuma 2012: http://llufb.llu.lv/conference/LLU-partika-lopbariba-skiedra-energija2012/proceedings_LLU_partika_lopbariba_energija2012.pdf]

Diemžēl ieteikumi par svešu abreviatūru lietojumu ne vienmēr tiek ņemti vērā, un pilnais nosaukums tekstā vispār netiek dots, piemēram:

> *„Subakūtās spurekļa acidozes (SARA) diagnostika un tās cēloņu noskaidrošana govju ganāmpulkos ir viens no pētījumiem Valsts pētījumu programmas AGROBIORES projektā No. 2014.10-4/VPP-7/5."* [Liepa, Šematoviča 2017: http://llufb.llu.lv/conference/animal-health-food/2010/Latvia-Animal-health-foodhygiene-proceedings-2010.pdf]

Ar nozares valodu cieši ir saistītas speciālās vārdkopas, kuru meklēšanai tika izmantota konkordances programma *AntConc*, par atslēgvārdiem izvēloties tādus iespējamos leksiskos līdzekļus no nozares tekstiem, kuri ir raksturīgi tieši lauksaimniecības, meža un veterināro zinātņu nozarei, piemēram, *augu sabiedrība*, *augu aizsardzība*, *augu aizsardzības līdzekļi*, *augsnes apstrāde*, *barības deva*, *materiāli un metodes*, *ražas novākšana*, *rezultāti un diskusija*, *slimību attīstība*, *sugu sastāvs*, *šķirnes govis*, *veģetācijas periods*. Biežāk sastopamie elementi vārdkopās ir *augs* un *augsne*.

Zinātnes valodas problēmas, ieskaitot arī speciālās leksikas lietojumu, vispusīgi tika aplūkotas Latvijas Universitātes 77. starptautiskās zinātniskās konferences sekcijā „Zinātnes valoda" 2019. gada 29. martā. Kā diskusijā norādīja Māris Baltiņš, mums ir diezgan zema vārdnīcu lietošanas kultūra. Ja cilvēks vēlas profesionāli strādāt, viņam tomēr vajadzētu padomāt par kādas pietiekami apjomīgas terminoloģijas vārdnīcas iegādi savā nozarē. Diemžēl vārdnīcās reti kurš ieskatās. Bieži vien rakstītājam ir vēlme, lai kāds cits noskaidro jautājumus viņa vietā. Taču katram cilvēkam ir jāuzņemas zināma pašatbildība par paša rakstīto [Zinātnes valoda 2019: 29]. Par šādas atbildības trūkumu liecina kaut vai konstatētās kļūdas vispārzināmu terminu pareizrakstībā, piemēram:

> *„Audos tika konstatēti mazāki bojājumi, nelietojot oregonīnu, tie bija lielāki. Kopumā pētījumā in vivo tika konstatēta oregonīna efektivitāte oksidatīvā stresa izraisītu pataloģiju* [pareizi jāraksta patoloģiju; pasvītrojumi mani – *Dz. Š.*] *gadījumā."* [Teliševa, Dižbite, Krasiļņikova 2013: http://www.kki.lv/old/dokumenti/VPP_NatRes_Rakstu_Krajums.pdf]
>
> *„Šaurs naga leņķis un zems papēdis palielina slodzi uz dziļajām pirksta saliecēju stiegrām un ar to saistīto navikulāro kaulu, radot lielāku pataloģiju* [pareizi jāraksta patoloģiju; pasvītrojumi mani – *Dz. Š.*] *risku šajā apvidū."* [Orbidāne, Kļaviņa, Veidemane, Jonkus 2017: http://llufb.llu.lv/conference/animal-health-food/2010/Latvia-Animal-health-foodhygiene-proceedings-2010.pdf]

Pētāmā materiāla robežās ir konstatēti arī nekorekti oriģinālrakstības piemēri, kuri zinātniskajā stilā vispār nav pieļaujami, īpaši tas sakāms par personu vārdu un uzvārdu rakstību, turklāt dažos gadījumos uzvārdus lietojot pat bez vārda vai iniciāļa, piemēram:

> *„Autori Denoix un Pailloux apraksta par stiepšanās vingrinājumu efektivitāti zirgiem. Stiepšanās vingrinājumi uzlabo dzīvnieka stāju, kustības un uzlabo koordināciju."* [Alksne, Ilgaža 2012: http://llufb.llu.lv/conference/animal-health-food/2012/Latvia-Animal-health-foodhygiene-proceedings-2012.pdf]

Diezgan droši var apgalvot, ka terminoloģija ir viena no tām nozarēm, kura mūsdienās attīstās visstraujāk, par to liecina arī liels skaits izdoto terminu vārdnīcu konkrētās zinātņu nozarēs. Diemžēl ar lauksaimniecību saistītajās apakšnozarēs trūkst šādas visaptverošas vārdnīcas. Savulaik izdotā „Lauksaimniecības enciklopēdija" 4 sējumos [1962–1971] ir novecojusi, Tulkošanas un terminoloģijas centrs ir sagatavojis tulkojošo „Angļu-latviešu lauksaimniecības terminu vārdnīcu" [2000], kura galvenokārt noder darbā ar Eiropas Savienības tiesību aktiem. Interesentiem ir pieejama arī „Populārā dabas enciklopēdija" [Kavacs 2007].

Protams, nepieciešamības gadījumā speciālisti var izmantot lauksaimniecības terminoloģijas darba grupās izskatītos un apstiprinātos terminus 5 apakšnozarēs, taču to saturu vajadzētu vērtēt kritiski:

Augkopības terminu saraksts. [https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/augkopibas_terminu_saraksts.pdf]

Zivsaimniecības terminu saraksts. [https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/zivsaimniecibas_terminu_saraksts.pdf]

Augu aizsardzības terminu saraksts. [https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/augu_aizsardzibas_terminu_saraksts.pdf]

Meža nozares termini. [https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/meza_nozares_terminu_saraksts.pdf]

Lopkopības un veterinārijas terminu saraksts. [https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/lopkopibas_un_veterinarijas_terminu_saraksts.pdf]

Termini šajos sarakstos ir veidoti kā tulkojums no angļu valodas, dažreiz ir dots arī latīniskais nosaukums, tulkojums franču un vācu valodā, bet tikai pats pēdējais ir termins latviešu valodā. Var nojaust, ka šāda struktūra (pirmais ir termins angļu valodā) ir īpaši nepieciešama tajos gadījumos, ja ir jātulko Eiropas Savienības tiesību akti un dokumenti. Šķiet, ka tieši tādam nolūkam ir veidoti ar lauksaimniecību saistīto terminu saraksti.

Protams, rodas jautājumi: kā var izmantot šo sarakstu, ja nezina terminu angļu valodā? Varbūt lietotājs zina tikai neprecīzu terminu? Vai ir lietderīga tieši tāda struktūra Latvijas situācijā? Visticamāk, šādā veidā terminus var izmantot tikai zinātnieki (speciālisti savā nozarē), bet ko darīt vienkāršam lauku cilvēkam-praktiķim, kurš strādā savā saimniecībā, bet tomēr interesējas par šiem jautājumiem, jo grib kaut ko no jaunākajiem pētījumiem izmantot savā darbā. Droši vien praktiķu vajadzībām būtu jāgatavo jauni terminu krājumi, taču tas ir milzīgs darba lauks, un, kā apgalvo nozares speciālists Arturs Stalažs, lauksaimniecības nozarē šobrīd trūkst tādu pētnieku, kuri būtu gatavi uzņemties tik nopietnu darbu. Ar lauksaimniecības terminoloģiju neviena komisija reāli nav strādājusi jau diezgan ilgi [No sarakstes ar A. Stalažu 17.01.2020.].

Valsts valodas centra apkopoto terminu sarakstos ir tādi, kuros ir ievērota Latvijas situācijai pieņemama terminu secība, t. i., vispirms ir dots termins latviešu valodā, bet tikai pēc tam tulkojums angļu valodā, piemēram, *Revīziju pamattermini* [Valsts kontroles sagatavotais terminoloģijas saraksts, kas saskaņots ar Valsts valodas centra 21.09.2016 vēstuli Nr. 1-4.2/256: https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/Reviziju_pamattermini.pdf], *Farmācijas terminu saraksts* [https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/farmacia.pdf].

Tikpat neskaidrs ir jautājums par nosaukumiem latīņu valodā. Pat pavirši pārskatot terminu sarakstus, var redzēt, ka attiecīgā sadaļa diemžēl ir tukša, piemēram, *Augu aizsardzības terminu sarakstā* no 179 terminiem tikai vienam ir dota atbilsme latīņu valodā – *kartupeļu vēzis*. Pārbaudot kaut vai „Svešvārdu vārdnīcā", var konstatēt, ka lielākā daļa terminu ir veidoti no latīņu valodas, piemēram, vīruss – lat. *virus* 'inde' [SV 2008: 979], herbicīds – lat. *herba* 'augs' + *cida* 'nonāvēt' [SV 2008: 314].

Lopkopības un veterinārijas terminu sarakstā no 407 terminiem nosaukums latīņu valodā ir dots 5 terminiem, bet nav atbilsmes, piemēram, serums – lat. *serum* 'sūkalas' [SV 2008: 803], fermenti – lat. *fermentum* 'ieraugs' [SV 2008: 252], bruceloze – lat. *brucella* 'baktērija' [SV 2008: 132].

Daļēji kaut ko no speciālās leksikas var atrast akadēmiskajā terminu datubāzē *AkadTerm*, taču tā ir nepilnīga. Tajā ir iekļauti šādi ar lauksaimniecības nozari saistīti izdevumi: *Augu aizsardzība. LZA TK terminoloģija 3*. [1960], *Agronomijas terminu vārdnīca* [1973], *Lauksaimniecības tehnikas terminu vārdnīca* [1974], *Konsultants. Palīglīdzeklis valodas praksē. 8. laidiens. Dabas aizsardzības termini* [1989], *Mežtehnikas, mežsaimniecības un kokrūpniecības terminu vārdnīca* [1998], *Mežzinātnes termini un to definīcijas* [2007] [termini.lza.lv/term.php. Skatīts 21.01.2020.]. Diemžēl sarakstā nav iekļauta tāda nozīmīga vārdnīca kā „Angļu-latviešu lauksaimniecības terminu vārdnīca" [2000].

Daži izdevumi ir atrodami krievu valodā, piemēram, *Научные и народные названия растений и грибов* [Бугаев 2010], *Ботанический словарь. Русско-английско-немецко-французско-латинский* [Давыдов 2013], *Сельскохозяйственный энциклопедический словарь* [1989].

Ar pašreizējo situāciju ir grūti samierināties, jo, kā atzīmēja A. Stalažs, zinātnes nemitīgā attīstība un izaicinājumi pieprasa daudz straujāku rīcību. Šobrīd ļoti būtisks jautājums ir nosaukumu sistēmām neatbilstošie nosaukumi, kas savulaik apstiprināti Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijā kā „oficiālie termini". Diemžēl organismu gadījumā pretstatā daudzu citu jomu terminiem literatūra noveco, un ir nepieciešams visu laiku uzturēt atjaunināt terminu sistēmu. Reālā situācija ir pavisam cita, piemēram, daudzām dzīvnieku sugām ir piešķirti latviskoti citu valodu vietējie nosaukumi. Tā rezultātā nosaukumu sistēmās ieviests juceklis [Stalažs 2019: 22]. Turklāt lauksaimniecības nozarē ir dažādi virzieni, un līdz ar to terminu klāsts ir īpaši plašs. Nereti pie lauksaimniecības terminiem pieskaita arī citu nozaru terminus, lauksaimniecības izdevumos tos dažreiz lietojot nepareizi.

Līdzīgas domas, raksturojot terminu izstrādi, ir paudis arī terminoloģijas speciālists Juris Baldunčiks:

> *„Jau LZA Terminoloģijas komisijas terminu bāzē bija ļoti liela dažādība. Tikai zinošs cilvēks, lietpratējs varēja atrast, izprast un pareizi izvēlēties precīzāko terminu. Pirms dažiem gadiem tika runāts, ka visu esošo materiālu vajadzētu izvērtēt, katram terminam pievienot lietojuma indeksu (oficiāli apstiprināts, konsultācija, praksē sastopams, novecojis u. tml.). Laikam tik lielu finansējumu nedabūs, un viss paliks pa pusei kārtots."* [No sarakstes ar J. Baldunčiku 19.01.2020.]

Nobeigumā var secināt, ka lauksaimniecības, meža un veterinārās nozares tekstu kvalitatīvā sagatavošanā un publicēšanā ir nepieciešamas ne tikai speciālās vārdnīcas, bet noderīgi ir arī citi pieejamie resursi. Tie ir jebkāda veida, formas un satura informācijas avoti, kas saistīti ar nozares speciālo leksiku gan zinātniskajās publikācijās, gan mācību līdzekļos, dažādās enciklopēdijās, rokasgrāmatās un citos izdevumos. Par problemātiskajiem jautājumiem nozarē var spriest tīri teorētiski un vispārīgi, taču daudz svarīgāk tos ir skatīt konkrētās zinātņu nozares kontekstā, jo tieši attiecīgās nozares speciālisti ir tie, kuri var kompetenti spriest gan par zinātnes nozares saturu, gan par aktuālajām problēmām nozarē. Pozitīvi vērtējams fakts, ka tieši attiecīgo nozaru speciālisti ir tie, kuri arvien biežāk pamatoti pauž savu viedokli un satraukumu par to, kas notiek attiecīgajā zinātņu nozarē [Šulce 2019b: 23]. Nozares terminoloģijas sakārtošanā īpaši nozīmīgs ir kompetentu nozares speciālistu un valodnieku kopdarbs, kas būtu realizējams turpmākajā perspektīvā.

Saliedētas komandas darbs ir akūti nepieciešams nozīmīgu zinātnisku publikāciju tapšanā; līdz ar to noteikti ir jāpalielina gan izdevniecību, gan pašu autoru, gan recenzentu un redaktoru atbildība. Vienmēr ir svarīgi pārliecināties, kāda ir redaktoru un recenzentu kompetence aplūkojamo jautājumu kontekstā [Šulce 2019a: 22].

Raksts ir sagatavots publicēšanai ar Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu projekta „Latviešu zinātnes valoda intralingvālā aspektā" finansiālu atbalstu (projekta Nr. lzp-2018/2-0131).

LITERATŪRA

Angļu-latviešu lauksaimniecības terminu vārdnīca. Rīga: Tulkošanas un terminoloģijas centrs, 2000. 238 lpp.

Kavacs, G. *Populārā dabas enciklopēdija.* Rīga: Jumava, 2007. 573 lpp.

Lauksaimniecības enciklopēdija. 1. sēj. Rīga: LVI, 1962. 848 lpp.

Lauksaimniecības enciklopēdija. 2. sēj. Rīga: Liesma, 1966. 830 lpp.

Lauksaimniecības enciklopēdija. 3. sēj. Rīga: Liesma, 1969. 738 lpp.

Lauksaimniecības enciklopēdija. 4. sēj. Rīga: Liesma, 1971. 838 lpp.

MK noteikumi Nr. 49 – Ministru kabineta noteikumi Nr. 49. *Latvijas Vēstnesis*, 25.01.2018.

SV – *Svešvārdu vārdnīca.* Rīga: Avots, 2008. 1023 lpp.

Šulce, Dz. Zinātnes valoda – ieskats problemātikā. *Scriptus Manet 9*. Liepāja: LiePA, 2019a, 16.–26. lpp.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. V. Skujiņa (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007. 623 lpp.

Zenkevičs, H. Ieskats zinātnisko izdevumu un publikāciju kvalitātē. *Konferences „Zinātnes valoda" materiāli*. Rīga: Rasa ABC, 2003, 18.–21. lpp.

Бугаев, И. *Научные и народные названия растений и грибов*. Томск: ТМЛ-Пресс, 2010. 688 с.

Давыдов, Н. *Ботанический словарь. Русско-английско-немецко-французско-латинский*. Москва: Книга по Требованию, 2013. 335 с.

Сельскохозяйственный энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1989. 656 с.

INTERNETA RESURSI

AkadTerm. Pieejams: http://termini.lza.lv/term.php

Augkopības terminu saraksts. Pieejams: https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/augkopibas_terminu_saraksts.pdf

Augu aizsardzības terminu saraksts. Pieejams: https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/augu_aizsardzibas_terminu_saraksts.pdf

Farmācijas terminu saraksts. Pieejams: https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/farmacia.pdf

Lopkopības un veterinārijas terminu saraksts. Pieejams: https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/lopkopibas_un_veterinarijas_terminu_saraksts.pdf

Meža nozares terminu saraksts. Pieejams: https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/meza_nozares_terminu_saraksts.pdf

Revīziju pamattermini. Pieejams: https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/Reviziju_pamattermini.pdf

Stalažs, A. Zinātnes straujā attīstība un izaicinājumi organismu nosaukumterminoloģijā – aktuālās problēmas terminoloģijā un „oficiālo terminu" vieta terminu sistēmās. *Zinātnes valoda: konferences materiāli,* 2019. gada 29. martā. Atbildīgā redaktore Agnese Dubova. Liepāja, Ventspils: Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, LiePA, 2019, 20.–22. lpp. Pieejams: https://dom.lndb.lv/data/obj/800391.html

Šulce, Dz. Zinātniskuma princips kā būtisks kvalitātes kritērijs zinātnes valodā. *Zinātnes valoda: konferences materiāli,* 2019. gada 29. martā. Atbildīgā redaktore Agnese Dubova. Liepāja, Ventspils: Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, LiePA, 2019b, 23.–25. lpp. Pieejams: https://dom.lndb.lv/data/obj/800391.html

Zinātnes valoda: konferences materiāli, 2019. gada 29. martā. Atbildīgā redaktore Agnese Dubova. Liepāja, Ventspils: Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, LiePA, 2019. 64 lpp. Pieejams: https://dom.lndb.lv/data/obj/800391.html

Zivsaimniecības terminu saraksts. Pieejams: https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/zivsaimniecibas_terminu_saraksts.pdf

AVOTI

Latvijas Veģetācija 18, 2009. Rīga: Latvijas Universitātes Bioloģijas institūts, 2009. Pieejams: http://www.silava.lv/userfiles/file/Latvijas%20Vegetacija/Lat_Veg_18_2009.pdf

Latvijas Veģetācija 21, 2010. Rīga: Latvijas Universitātes Bioloģijas institūts, 2010. Pieejams: http://www.silava.lv/userfiles/file/Latvijas%20Vegetacija/Lat_Veg_21_2010.pdf

Latvijas Veģetācija 22, 2012. Rīga: Latvijas Universitātes Bioloģijas institūts, 2012. Pieejams: http://www.silava.lv/userfiles/file/Latvijas%20Vegetacija/Lat_Veg_22_2012.pdf

Latvijas Veģetācija 24, 2015. Salaspils: Latvijas Valsts mežzinātnes institūts „Silava", 2015. Pieejams: http://www.silava.lv/userfiles/file/Latvijas%20Vegetacija/Lat_Veg_24/4_Laivins_Latvijas_Vegetacija_24_2015.pdf

Latvijas Veģetācija 25, 2016. Salaspils: Latvijas Valsts mežzinātnes institūts „Silava", 2016. Pieejams: http://www.silava.lv/userfiles/file/Latvijas%20Vegetacija/Lat%20Veg%2025_www.pdf

Latvijas Veģetācija 26, 2017. Salaspils: Latvijas Valsts mežzinātnes institūts „Silava", 2017. Pieejams: http://www.silava.lv/userfiles/file/Latvijas%20Vegetacija/Lat%20Veg%2026/Lat%20Veg%2026_www.pdf

Latvijas Veģetācija 28, 2018. Salaspils: Latvijas Valsts mežzinātnes institūts „Silava", 2018. Pieejams: http://www.silava.lv/userfiles/file/Latvijas%20Vegetacija/Lat%20Veg%2028/28_Lat_Veg_www.pdf

Līdzsvarota lauksaimniecība 2018. Zinātniski praktiskās konferences RAKSTI. Jelgava: LLU, 2018. Pieejams: http://llufb.llu.lv/conference/lidzsvar_lauksaim/2018/Latvia-lidzsvarota-lauksaimniec_rakstu_krajums_2018.pdf

Līdzsvarota lauksaimniecība 2017. Zinātniski praktiskās konferences RAKSTI. Jelgava: LLU, 2017. Pieejams: http://llufb.llu.lv/conference/lidzsvar_lauksaim/2017/Latvia-lidzsvarota-lauksaimnieciba2017.pdf

Līdzsvarota lauksaimniecība 2015. Zinātniski praktiskās konferences RAKSTI. Jelgava: LLU, 2015. Pieejams: http://llufb.llu.lv/conference/lidzsvar_lauksaim/2015/Latvia-Lidzsvarota-lauksaimnieciba2015.pdf

Mežzinātne 2015. Salaspils: Latvijas Valsts mežzinātnes institūts „Silava", 2015. Pieejams: http://www.silava.lv/Mezzinatne/lejupieladei.aspx#29_2015

Ražas svētki „Vecauce – 2018". Latvijai – 100, Lauksaimniecības izglītībai – 155. Zinātniskā semināra rakstu krājums. Jelgava: LLU, 2018. Pieejams: http://www.lf.llu.lv/sites/lf/files/files/lapas/_LLU_Razas_svetki_Vecauce_2018.pdf

Ražas svētki „Vecauce – 2017". Lauksaimniecības zinātne simtgades gaidās. Zinātniskā semināra rakstu krājums. Jelgava: LLU, 2017. Pieejams: http://llufb.llu.lv/conference/LLU-Vecauce/2017/LLU_Razas_svetki_Vecauce2017.pdf

Ražas svētki „Vecauce – 2016". Lauksaimniecības zinātne nozares attīstībai. Zinātniskā semināra rakstu krājums. Jelgava: LLU, 2016. Pieejams: http://llufb.llu.lv/conference/LLU-Vecauce/2016/LLU_Razas_svetki_Vecauce2016.pdf

Ražas svētki „Vecauce – 2015". Lauksaimniecības zinātne reorganizācijas laikā. Zinātniskā semināra rakstu krājums. Jelgava: LLU, 2015. Pieejams: http://llufb.llu.lv/conference/LLU-Vecauce/2015/LLU_Razas_svetki_Vecauce2015.pdf

Ražas svētki „Vecauce – 2014". Lauksaimniecības zinātne jaunajā plānošanas periodā. Zinātniskā semināra rakstu krājums. Jelgava: LLU, 2014. Pieejams: http://llufb.llu.lv/conference/LLU-Vecauce/2014/LLU_Razas_svetki_Vecauce2014.pdf

Ražas svētki „Vecauce – 2013". Lauksaimniecības augstākajai izglītībai Latvijā – 150. Zinātniskā semināra rakstu krājums. Jelgava: LLU, 2013. Pieejams: http://llufb.llu.lv/conference/LLU-Vecauce/2013/Razas_svetki_Vecauce2013.pdf

Veterinārmedicīnas raksti 2017. Dzīvnieki. Veselība. Pārtikas higiēna. Konferences „Veterinārmedicīnas zinātnes un prakses aktualitātes" RAKSTI. Jelgava: LLU, 2017. Pieejams: http://llufb.llu.lv/conference/animal-health-food/2017/VMFraksti2017.pdf

Veterinārmedicīnas raksti 2012. Dzīvnieki. Veselība. Pārtikas higiēna. Konferences „Veterinārmedicīnas zinātnes un prakses aktualitātes" RAKSTI. Jelgava: LLU, 2012. Pieejams: http://llufb.llu.lv/conference/animal-health-food/2012/Latvia-Animal-health-foodhygiene-proceedings-2012.pdf

Veterinārmedicīnas raksti 2010. Dzīvnieki. Veselība. Pārtikas higiēna. Starptautiskās zinātniskās konferences RAKSTI. Jelgava: LLU, 2010. Pieejams: http://llufb.llu.lv/conference/animal-health-food/2010/Latvia-Animal-health-foodhygiene-proceedings-2010.pdf

Vietējo resursu (zemes dziļu, meža, pārtikas un transporta) ilgtspējīga izmantošana – jauni produkti un tehnoloģijas (NatRes). Rīga: Latvijas Valsts koksnes ķīmijas institūts, 2013. Pieejams: http://www.kki.lv/old/dokumenti/VPP_NatRes_Rakstu_Krajums.pdf

Инесе ЗУГИЦКАЯ, Светлана ПОЛКОВНИКОВА, Ингуна ТЕЙЛАНЕ
(Даугавпилсский университет)

Прозвища, образованные от прецедентных имен, в центральной части Латгалии

Summary

Nicknames Made of Precedent Names in the Central Part of Latgale

In contemporary linguistics, the study of anthroponyms, including nicknames, remains topical and significant. Nicknames as second nomination entities are marked by their own pragmatic functions, the role whereof is especially great in the process of everyday communication. The use of nicknames creates a specific situation of communication and arouses unusual pragmatic effects.

The present research is dedicated to a group of nicknames based on a precedent name. It must be noted that the given group as to its quantity is small (about 120 lexical units), nevertheless it is heterogeneous as to motivations and national and cultural connotations. These nicknames are based on various associative relations between the object of nomination and precedent name (i.e. its image). The analysis shows that such nicknames often denote the human's appearance, more seldom – peculiarities of conduct or biographical facts, e.g. ***Luočpliess*** *m* strong, enduring, with firm character (like the hero of the epic); ***Ļeņins*** *m* – looking like the leader of Russian revolution V. I. Lenin; ***Mauzeduns*** *m* – looking like the leader of the Communist Party of China, Mao Zedong; ***Čaplins*** *m* – looking like Chaplin, cracking jokes a lot; ***Jēzus Kristus*** *m* – walks barefoot, with long loose hair, once came to the enterprise "Preiļu siers" and fell on his knees; ***Misters Bīns*** *f* – a car similar to that of Mister Bean.

For a more detailed analysis, the group of nicknames is divided into subgroups, as the lexical units are juxtaposed as to the spheres of the precedent names and diverse semantic features. The nicknames illustrating diverse transformations of the precedent name are of special interest, e.g. loss of iconic traits and engrafting new semantic elements.

Key words: *anthroponym, nickname, precedent name, semantic, connotation*

*

Исследование имени собственного как особой лингвистической категории по-прежнему привлекает внимание ученых. Повышенный интерес вызывают наименования вторичной номинации, в частности, прозвища. Г. Ю. Сызранова верно замечает, что изучение антропонимов вторичной номинации является важным, «поскольку такие имена собственные (прозвища) не зависят ни от какой официальной регистрации, рождение новых имен и забвение старых осуществляется довольно легко и быстро, без каких-либо трудностей» [Сызранова 2013: 46].

Прозвища обладают своими отличительными чертами и широким прагматическим потенциалом. Чаще всего прозвища встречаются в сфере повседневной коммуникации, где общение носит неофициальный, непринужденный характер, что проявляется и в употреблении особых наименований лица. По словам М. В. Голомидовой, стимул, который направляет процесс именования лица, связан с желанием назвать по-новому, по-другому, преодолеть невыразительность, стертость имеющегося имени, намеренно заменить стандартное, установленное

и неэкспрессивное имя на вторичное, характеризующее, прозвищное [Голомидова 1998: 37].

С. Ю. Потапова, исследуя функционирование неофициальных наименований лица в немецком языке, опирается на работу В. Д. Девкина (2001), который основные причины вторичной номинации лица связывает со следующими мотивами: 1) попыткой закрепить результат своего познания объекта, своего отношения к нему; 2) стремлением к более краткому обозначению именуемого лица; 3) желанием придать имени большую выразительность и образность; 4) необходимостью усиления идентифицирующей функции имени при тезоименности; 5) стремлением придать имени характеризующую функцию и усилить различительность; 6) желанием создать иронический эффект; 7) попыткой придать имени эмоциональность и экспрессивность [Потапова 2004: 13].

В латвийской лингвистике анализ возникновения прозвищ, особенностей их употребления имеет давнюю традицию. Латышские прозвища в деривационном, семантическом, функциональном и др. аспектах изучались такими лингвистами, как К. Латковский, К. Силиньш, В. Эрнстсоне, И. Штрауса, П. Балодис, И. Зугицкая и др.

Анализируемый в данной работе фактологический материал обобщен по волостям, расположенным в центральной части Латгалии, поэтому упомянутый регион называется Центральной Латгалией. Опыт исследования антропонимов показывает, что люди, тесно связанные друг с другом общим местом проживания, нередко характеризуются вторичным именем, а именно, прозвищем. Эмпирический материал прозвищ Центральной Латгалии наглядно иллюстрирует некоторые тенденции возникновения антропонимов вторичной номинации, одна из которых связана с образованием прозвищ от прецедентных имен. Материалом для анализа послужили около 120 прозвищ, мотив образования которых опирается на различные ассоциативные связи между объектом номинации и прецедентным именем (т. е. его образом).

В лингвистике многие вопросы прецедентности до сих пор остаются спорными и нерешенными. В. Л. Латышева пишет: «Прецедентные феномены, будучи актуальными в когнитивном (познавательном и эмоциональном) плане, регулярно воспроизводимыми в речи представителей того или иного национального лингвокультурного сообщества на протяжении многих поколений, являются культурно специфическими знаками коммуникации» [Латышева 2011: 297]. Одним из актуальных вопросов исследования прецедентности является типология прецедентных имен. Е. А. Флейшер полагает, что за основу разграничения прецедентных имен целесообразно брать их сферы-источники. Обобщив многочисленные дефиниции прецедентных имен и их классификации, Е. А. Флейшер сферы-источники прецедентных имен предлагает разделить на две большие группы: текстовые и социально-исторические, которые, в свою очередь, можно классифицировать более детально [Флейшер 2014: 83–84]. Конечно, такое разделение сфер-источников прецедентного имени в некоторой степени имеет условный характер, тем не менее предложенный подход кажется вполне приемлемым для анализа данного лингвистического материала.

Таким образом, рассматривая образование прозвищ с точки зрения сферы-источника прецедентного имени, можно наблюдать две тенденции. Во-первых, это прозвища, мотивированные прецедентными именами, сферой-источником которых являются различного рода тексты, а именно, кино, литература, религия, фольклор и т. д.

Обычно такие прозвища в структуре своего значения содержат антропоморфную сему, которая в комбинации с рядом дифференциальных сем указывает на наличие общего признака или комплекса признаков между носителем прозвища и производящей базой, т. е. прецедентным именем. Чаще всего в семантике подобных прозвищ актуализирован один мотивирующий признак, эксплицирующий особенности поведения или характера объекта номинации, например, **Aiša** ж. *внешне похожа на латвийскую певицу Айю Андрееву, сценическое имя которой Аиша* Pr.; **Budulajs** м. *телосложением похож на главного героя Будулая в русском художественном фильме «Цыган»* Gal.; **Buratīno** ж. *с длинным носом* Stab.; **Dons Kihots** м. *высокого роста* Rēz.; **Gulivers** м. *высокого роста* Ruš.; **Marimar** ж. *волосами похожа на главную героиню сериала «Маримар»* Rieb.; **Mauglis** м. *темноволосый, внешне похож на героя художественного фильма «Маугли»* Pel.; **Štirlics** м. *со стройной походкой, солидный, на основе сходства с образом главного героя из советского сериала «Семнадцать мгновений весны»* Rudz.; **Tarzans** м. *сильный и умелый* Stab.

Как правило, значение прозвища представлено в виде компаративной конструкции, которую образуют различные качественные семы и семы, эксплицирующие сравнительную семантику ‘быть похожим на кого-л.’ или ‘иметь сходство с кем-л.’. В данном случае мотивом для образования ассоциативной связи между прозвищем и производящей базой является общий категориальный признак ‘внешний облик человека’. Н. Вамси и Д. Харкорт в своей книге, посвященной психологии внешности, отмечают: «Наша внешность предоставляет нам действенные средства отражения наших индивидуальных особенностей и их оценки другими людьми. Это первая информация, которая доступна органам восприятия и которая постоянно находится на виду во время социального взаимодействия» [Вамси, Харкорт 2009: 23]. Бесспорно, внешний облик человека ввиду своей наглядности является важным отличительным признаком, выделяющим конкретного человека из ряда других. Следует заметить, что при восприятии внешнего облика человека прослеживается и эмоциональный аспект, так как внешний облик человека находится в тесной взаимосвязи с личностными свойствами человека, а также способностью производить благоприятное или неблагоприятное впечатление на окружающих.

Конечно, прозвища, семантика которых характеризуется минимальной детализацией, мотив наименования раскрывают весьма обобщенно, что не позволяет в полной мере судить о том, какие конкретные признаки носителя прецедентного имени легли в основу образования прозвища. Например, **Boldriks** м. *похож на героя Болдрика в ТВ сериале «Черная гадюка»* Nautr.; **Hobita** ж. *внешне похожа на героя Голлума в художественном фильме «Властелин колец»* Rēz.; **Onslovs** м. *похож на героя Онслова в английском сериале «Соблюдая приличия»* Stab.; **Petručo** м. *похож на героя какого-то сериала* Rieb.; **Šarapovs** м. *внешне похож на героя в русском художественном фильме «Место встречи изменить нельзя»* Gal. В данном случае конк-

ретные отличительные признаки являются имплицитными и свою актуализацию получают в реальной речевой ситуации. Чтобы адекватно понимать подобные прозвища и выражаемую ими информацию, адресат должен обладать широкими фоновыми знаниями, иметь представление о тех образах, которые лежат в основе антропонима. Если культурная компетенция говорящих не совпадает, прозвище либо допускает различные толкования, либо теряет свой исконный смысл.

Отдельно следует рассмотреть прозвища, образованные от прецедентных имен и концептуализирующие человека по функциональному признаку. Например, **Adamsu ģimene** сем. *у всех членов семьи своеобразное, странное, отличающееся от других, поведение* Rēz.; **Donalds** м. *в детстве очень нравился герой анимационного фильма «Дональд Дак»* Rudz.; **Čole** ж. *когда была маленькой, смотрела сериал, в котором была мама Чоли. Ей нравилась исполнительница этой роли* Rudz.; **Miks** м. *в детстве смотрел мультфильм про мышку Мики* Līv. В некоторых примерах ассоциативная связь между прозвищем и производящей базой имеет косвенный характер, поскольку мотив образования антропонима напрямую не соотносится с признаками носителя прецедентного имени, ср.: ‘иметь склонность к чему-либо’ (например, смотреть сериал с полюбившимся героем).

Восприятие внешнего облика человека и опыт его индивидуальной, неповторимой интерпретации наглядно иллюстрируют антропонимы, источником которых выступают прецедентные имена, связанные с анимационными фильмами. Персонажами данного жанра кино являются животные или мистические существа, и прозвище оказывается результатом метафорического переноса, при котором черты животного ассоциативно соотносятся с образом человека, например, **Čeburaška** м. *большая голова, похож на мультипликационного героя Чебурашку* Rudz. Наглядная и недвусмысленная образность таких прозвищ создается зооморфными семами, которые одновременно с денотативными признаками объекта актуализируют и определенные коннотации. Бесспорно, в речи такое прозвище способно производить яркое эмоционально-экспрессивное впечатление.

Следует заметить, что прозвища данной подгруппы нередко характеризуются отсутствием семантической детализации, ср.: **Džerijs** ж. *напоминает мышь в анимационном фильме «Том и Джери»* Rieb.; **Goblins** м. *внешне похож на героя Гоблина из комикса «Человек-паук»* Puša; **Pifs** м. *внешне похож на собачку Пифа* Gal.; **Šreks** м. *похож на Шрека из анимационного фильма* Pr.; **Toms** ж. *напоминает кота из мультфильма «Том и Джери»* Rieb. Ассоциативная связь между носителем прозвища и производящей базой возникает на основе общего категориального признака ‘внешний вид’, на что указывают зооморфные и компаративные семы в структуре значения прозвища. Зооморфные семы позволяют наглядно представить соотносимые объекты – носителя прозвища и носителя прецедентного имени, а также актуализировать разнообразные эмоционально-оценочные коннотации. Оценочные семы в структуре значения подобных прозвищ являются доминирующими – отражают степень внешней привлекательности или непривлекательности человека и личностного отношения к нему.

Реже антропоним характеризуется полисемантичностью, когда в значении прозвища осмысливаются несколько денотативных мотивирующих признаков, например, **Čaplins** м. *походкой похож на Чаплина, много шутит* Stab.; **Puhs** м. *круг-*

ленький, после еды обычно говорит «пух» Pel.; **Terminators** ж. *страшная и большая, любит командовать* Pr. Следовательно, прозвища с диффузной семантикой иллюстрируют вариативность мотивирующих признаков, что усиливает образность и выразительность антропонима.

Отдельно следует рассмотреть группу прозвищ, образованных от прецедентных имен, связанных с фактами латышской культуры. Чаще всего источником прецедентного имени служат известные литературные или фольклорные тексты, которые нередко и экранизировались. Подобные языковые единицы обладают широким культурным фоном, который известен практически всем представителям данного национально-культурного сообщества. Например, **Luočpliess** м. *сильный, выносливый, с твердым характером* Stab.; **Bigi** ж. *похожа на актрису, которая исполняла роль Биги в фильме «Дитя человеческое»* Rudz.; **Boņuks** м. *небольшого роста, в детстве носил похожую шапку, как главный герой Бонюк в фильме «Дитя человеческое»* Gal.; **Valna Kolpi** гр. *два брата, которые любят выпить* Rudz.; **Švauksts** м. *в основной школе в постановке «Времена землемеров» исполнял роль Шваукста* Smelt. Прозвища этой группы имеют различные мотивирующие признаки – как внешнего, так и функционального характера. Ввиду яркой национально-культурной маркированности и неповторимой образности в речевой ситуации данные прозвища создают особый коммуникативно-прагматический эффект.

Во-вторых, прозвища могут быть образованы от прецедентных имен, связанных с социально-историческим контекстом. Подобные прецедентные имена являются наименованиями известных социально-исторических деятелей, представителей сферы шоу-бизнеса, культуры, искусства и т. д. Чаще всего в качестве производящей базы таких прозвищ выступает биологический признак или биографический факт прецедентной личности. Например, **Cēzars** м. *маленького роста* Gal.; **Hruščovs** м. *небольшого роста, полный. Похож на руководителя Коммунистической партии и правительства Советского Союза Хрущева* Sīļ.; **Jeļcins** м. *внешне похож на первого президента России Б. Ельцина* Gal.; **Mauzeduns** м. *чертами лица похож на лидера Коммунистической партии Китая Мао Цзэдуна* Stab.; **Pušķins** м. *укладкой волос похож на русского писателя А. Пушкина* Gal.; **Ņikuļins** м. *нравилось шутить. Характером похож на известного русского актера Никулина* Gal.; **Šumahers** м. *любит быстро ездить* Gal.; **Tereškova** ж. *в колхозе была первой женщиной шофером* Nautr.; **Ulmanis** м. *похож на первого премьер-министра Латвии. Всегда при наряде* Rudz. Практически все антропонимы данной микрогруппы являются наименованиями дифференциальной семантики, в большинстве случаев указывающие на категориальный признак ‘внешний вид человека’.

Иногда связь между прозвищем и производящей основой носит косвенный характер, так как прозвище не содержит семантики сравнения или подобия, например, **Gagarins** м. *в молодости упал с мотоцикла в день, когда Юрий Гагарин полетел в космос* Stab.; **Pepe** м. *прозвал сосед, так как была футболка с такой надписью* Gal. Бесспорно, прозвища, основанные на ряде как прямых, так и косвенно мотивированных характеристиках прецедентного имени, являются весьма впечатляющими.

В анализируемом материале представлено несколько примеров омонимичных прозвищ, которые наглядно показывают, как отличные признаки концепту-

ализируются в одном и том же наименовании. Например, **Ļeņins**[1] м. *похож на руководителя Российской революции В. И. Ленина* Rudz.; **Ļeņins**[2] м. *«заключил» договор со школой на 18 лет. Долго учился* Gal.; **Ļeņins**[3] м. *лысина как у руководителя Российской революции В. И. Ленина, часто вспоминает и прославляет эту личность* Rog.; **Staļins**[1] м. *внешне и усами похож на политика и диктатора И. Сталина* Gal., Stab.; **Staļins**[2] м. *во времена колхозов был начальником участка, заставлял рабочих выполнять различные поручения* Upm.; **Ķencis**[1] м. *в постановке романа «Времена землемеров» исполнял роль Кенциса* Līv.; **Ķencis**[2] м. *любил много говорить* Nautr.; **Karmelita**[1] ж. *часто меняет спутников жизни, поведение напоминает героиню из сериала «Кармелита»* Nautr.; **Karmelita**[2] ж. *очень любит смотреть мексиканские сериалы* Rēz.; **Tarzāns**[1] м. *из-за физического сходства. Бегал кросс* Nautr.; **Tarzans**[2] м. *сильный и ловкий* Stab.; **Bambuča**[1] м. *смуглый и похож на мужчину, который раньше рекламировал напиток «Fanta»* Stab.; **Bambuča**[2] м. *под влиянием рекламы в речи часто использовал выражение «Bambuča»* Puša.

В основу образования омонимичных прозвищ может быть положен один и тот же признак, только с разной степенью семантической детализации, или отличные признаки. Например, у одного антропонима наблюдается тесная ассоциативная связь с биографическим фактом носителя прецедентного имени, у другого, в свою очередь, с внешними чертами личности. Семантическая конкретность прозвища достигается за счет трансформации прецедентного имени, а именно утраты одних характеристик и приращении других. Омонимичные прозвища показывают, как в сознании говорящих дифференциальные признаки прецедентного имени переосмысляются, становятся индивидуальными, создавая оригинальные образы и нередко актуализируя диаметрально противоположные коннотации.

Количественно небольшую группу составляют прозвища, образованные от прецедентных имен, связанных с явлениями или объектами общественно-культурной жизни людей. Например, **Čipendeils** м. *на одном торжественном мероприятии так разгорячился, что, танцуя, разделся* Gal.; **Lambada** ж. *любила танцевать латиноамериканский танец «Ламбада»* Stab.; **Amons** м. *служил в ОМОН* Rudz.; **Bams** м. *участвовал в строительстве Байкало-Амурской магистрали* Stab.; **Bārbija** ж. *одевается как Барби* Rēz.; **Bibisi** ж. *очень любознательная женщина. Всегда все знает, что происходит в волости* Gal.; **Eriksons** м. *нравятся мобильные телефоны этой фирмы. Часто упоминает это название в разговоре* Stab.; **Golfiks** м. *принадлежит авто VW GOLF* Smelt.; **Librese** ж. *несерьезная, легкомысленная* Sauna; **Snikers** м. *работая в лесу, носил комбинезон с надписью «Snikers»* Gal. Нередко в семантической структуре прозвища выделяются различного рода квантитативные семы-интенсификаторы, усиливающие эмоционально-экспрессивную окраску и прагматическую нагрузку антропонима, например, ‘очень’, ‘часто’, ‘нравиться’ и др. В результате переосмысления прецедентного имени антропоним приобретает окраску шутливости, несерьезности, ироничности.

Спорадически в качестве мотива образования прозвища выступают атрибуты носителя прецедентного имени. Атрибуты образуют периферию прецедентного имени, вместе с тем они значимы с точки зрения характеристики постоянных, неизменно связываемых с прецедентной личностью элементов. Периферийные признаки прецедентного имени в отличие от ядерных при восприятии антропо-

нима первыми не всплывают в сознании собеседника, тем не менее они придают соответствующему образу наглядность и усиливают образность. Например, **Freiberga** м. *похожая шляпа как у В. Вике-Фрейберги* Sauna; **Misters Bīns** м. *автомобиль как у Мистера Бина* Stab.; **Šuriks** м. *похожие очки как у главного героя Шурика из художественного фильма «Кавказская пленница, или новые приключения Шурика»* Rož. Семантика данных прозвищ достаточно стандартна и представлена в виде сравнительной конструкции.

Констатировано несколько антропонимов, отражающих нетипичную связь между мотивирующим прецедентным именем и прозвищем. Значение этих антропонимов может создавать неверное впечатление о носителе прозвища, так как мотив наименования не вычленяется из семантики производящей базы. Речь идет об антонимических прозвищах, эксплицирующих значение, противоположное семантике прецедентного имени. В данном случае противопоставление как лексико-семантический прием используется с целью создания яркого контраста между объектом (человеком) и его номинацией. Например, **Pokemons** м. *высокого роста, в противоположность покемонам* Sauna; **Sprīdītis** м. *крупного телосложения. Прозвище дано в противоположность литературному Спридитису* Rož. В упомянутых прозвищах признак высокого или маленького роста концептуализирован по принципу контраста, в результате происходит взаимная трансформация исконных признаков прецедентного имени и носителя прозвища.

Проведенный анализ показал, что в большинстве случаев у говорящих попрежнему сохраняется связь между производящей основой (прецедентным именем) и прозвищем. Все же в редких случаях мотив появления прозвища от прецедентного имени остается неясным, поскольку семантика антропонима лишена дифференциальных признаков, ср.: **Cūku Pokemons** м. *под влиянием детского анимационного фильма «Покемоны»* Gal.; **Česters** м. *под влиянием персонажей детского анимационного фильма «Покемоны»* Gal.; **Ūzuls** м. *под влиянием героя Озолса из художественного фильма «Долгая дорога в дюнах»* Gal. В процессе функционирования у таких прозвищ мотив наименования постепенно утрачивается, а следовательно, и прагматические функции самого антропонима. По мнению Г. Ю. Сызрановой, кратковременные имена собственные (различные клички, прозвища), как правило, создаются в каком-то узком кругу лиц, и их смысл полностью ясен только в этой среде, среди тех, кто их создал, поэтому редукция их семантики весьма нежелательна. Если по некоторым причинам у этих имен собственных предполагается редукция семантики, то они тут же заменяются на более актуальные [Сызранова 2013: 46].

В итоге можно сделать вывод о том, что чаще всего прозвища, образованные от прецедентных имен, являются оценочно-характеризующими наименованиями, реже – функциональными. Основными мотивирующими признаками таких прозвищ являются различные ассоциативные связи между внешним обликом носителя прозвища и носителем прецедентного имени; реже мотивом образования антропонима выступает биологические признаки или биографические факты носителя прецедентного имени. Ввиду своей прагматической полифункциональности прозвища являются носителями целого спектра фоновой – национально-культурной – информации, а также разного рода этических и эстетических оценок.

ЛИТЕРАТУРА

Вамси, Н., Харкорт, Д. *Психология внешности* / Пер. с англ. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 256 с.

Голомидова, М.В. *Искусственная номинация в русской ономастике*. Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т., 1998. 232 с.

Латышева, В. Л. Признаки и функции прецедентных феноменов. *Вестник Иркутского государственного технического университета*. № 1(48), 2011, с. 296–300.

Потапова, С. Ю. *Неофициальные именования лица в современном немецком языке*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Москва, 2004. 60 с.

Сызранова, Г. Ю. *Ономастика : учебное пособие*. Тольятти: Издательство ТГУ, 2013. 248 с.

Флейшер, Е. А. *Основы прецедентности имени собственно*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Санкт-Петербург, 2014. 164 с.

СОКРАЩЕННЫЕ И ПОЛНЫЕ НАИМЕНОВАНИЯ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ

Gal. – Galēni	Rēz. – Rēzekne	Ruš. – Rušona
Līv. – Līvāni	Rieb. – Riebiņi	Sīļ. – Sīļukalns
Nautr. – Nautrēni	Rog. – Rogovka	Smelt. – Smelteri
Pel. – Pelēči	Rož. – Rožkalni	Stab. – Stabulnieki
Pr. – Preiļi	Rudz. – Rudzāti	Upm. – Upmala

Juris KASTIŅŠ
(Liepājas Universitāte)

Die lustige Literatur- und Sprachexpertise von Hans Magnus Enzensberger

Summary
The Funny Literature and Language Expertise by Hans Magnus Enzensberger

The article is devoted to the analysis of the book *Eine Experten-Revue in 89 Nummern* by German poet and essayist Hans Magnus Enzensberger, focusing on the structure of the essay. Their 89 "analyses", which are perceived as humorous rather than scientific-analytical, provide interesting facts about various scientific discoveries that have influenced human development or cultural understanding. In addition, Enzensberger employs a peculiar, if not to say "fun" style in his essays, which prove him to be an outstanding virtuoso of language. These include, for example, essays on circus equilibrator Mädir Eugster, which in one breath breaks the balance of its construction, on noise and its meaning in life, where curiosities, funny events and coincidences are mixed in a series of historical facts and semantic explanations of words. The structure of Enzensberger's essay is based on the peculiar principles of the author's "curiosity cabinet". This is confirmed by the "literary" interpretation of the essay on laziness, from the explanation of Oblomov's image to the "laziness" of the ancient Germans.

Enzensberger's essays are not a scientific explanation of events and discoveries, but an ironic interpretation of history, only he possesses "expertise" in a metaphorical sense.

Key words: *essay, essay structure, essay poetics, literary expertise, word semantics*

*

Wissen Sie, wovon das physische und geistige Gleichgewicht der Welt abhängt? Nein? Dann ist es leicht anzunehmen, dass Sie auch nicht wissen, warum und auf welche Weise das Leben laut ist? Welche Verben sind denn nötig, um Sie auf die Geräusche der Tiere aufmerksam zu machen? Wer bellt, kläfft und leider auch winselt? Welche Tiere heulen, knurren, maunzen, miauen, röhren, jaulen, blöken, fauchen, muhen, meckern, wiehern, grunzen, quieken? Geschweige denn von gewissen Amphibien und Vögeln, die quaken, zischen, schlagen, rollen, zwitschern, schackern, schilpen, singen, pfeifen, rufen, flöten, gackern, piepsen, schnattern, krächzen, klappern, trillern? So brauchen Sie dringend einen Experten und eine Expertise, die Ihnen auf eine genau humoristisch-ironische Weise es beibringen würde. Der Experte heißt der nun 90jährige deutsche Dichter und Essayist Hans Magnus Enzensbeger, der im Suhrkamp-Verlag 2019 herausgegebenen Buch „Eine Experten-Revue in 89 Nummern" alle genannten Tatsachen tadellos literarisch und sprachlich Ihnen erklären wird. Was sind das aber für „Expertisen", die der Autor als Verkörperung des „Dämons der Arbeitsteilung" im Einleitungsessay vorstellt? Es ist ein Dialog zwischen einem Unzufriedenen und der Natur, der den Ton des ganzen Buches angibt. „Der Unzufriedene" macht der „Rabenmutter" Natur Vorwürfe, weil der Mensch „nur stolpernd vorankommt", ein Tier ist aber mit seinen Flügeln, Klauen, Tatzen und Flossen sozusagen fit! Endlich formuliert der Unzufriedene das menschliche Problem: *„ Wie kommt es, dass wir uns auf diesem*

Planeten über an deren Lebewesen aufgeschwungen haben, obwohl wir so schwach und hinfällig sind?" [Enzensberger 2019: 12–13]

Die Natur ist bereit, das Geheimnis zulüften. Es ist weder der Geist noch die Vernunft oder sogar keine Religion samt Wissenschaft und Kunst. Es ist der Dämon der Arbeitsteilung, denn eben er garantiert den Menschen, dass jeder einen Platz, eine Nische findet, in der er überleben kann. Der Literaturwissenschaftler Frank Dietschreit fasst es folgenderweise zusammen: *„Aber Arbeitsteilung ist nicht nur gut und schön und dient dem Fortschritt und dem Glück der Menschen, sondern hat auch etwas Dämonisches. „Experten" ...kennen aber oftmals keine Moral und keine Ethik, nutzen ihr Wissen zur Verführung und Vernichtung"* [Dietschreit 2019: 3]. Es gibt einen Henker, setzt Enzensberger die Reihe der „Experten" fort, der seine Kunst des Tötens gut beherrscht, einen Spezialisten für Mausefallen, einen Zahlentheoretiker, der einen Helm als Kopfschutz vervollkommnet usw. Lea Schneider schreibt über dieses schöpferische Prinzip der Essayistik von Enzensberger, dass er *„Seltenes und Kurioses, aus der Zeit Gefallenes und Nebensächliches, das seinen Unterhaltungswert aus der großen Ernsthaftigkeit bezieht",* sammelt. Sie nennt es *„Ordnungsprinzip der Enzensbergerschen Wunderkammer"* – „das Expertentum" [Schneider 2019: 1]. Der große schöpferische literarische „Experte" ist natürlich der Autor selbst, denn nur von seinem Sammelwitz verschiedener seltsamer Realien hängt der Stil der Gattung „Essayistik" ab. Die Poetik der Einfälle von Enzensberger sei eigentlich keine Neuerfindung, bestätigt mit Recht Schneider, denn das sogenannte „Kuriositätenkabinett" in historischer Sicht ist längst bekannt. Man findet in den modernen Medien eine witzige Tatsache, dann sucht man in der elektronischen Enzyklopädie einen anderen Link und geht von diesem Link weiter zum nächsten über. *„In der Fachsprache der Informationswissenschaft heißt dieses Prinzip Serendipität",* erklärt Schneider [Schneider 2019: 1]. Das literarische Verdienst Enzensbergers in der Essayistik besteht darin, dass er Serendipität als poetisches Mittel in seinen „Expertisen" angewendet hat. Eine plötzlich entdeckte Tatsache aus dem Leben eines Künstlers oder Schriftstellers scheint im Augenblick so interessant zu sein, dass sie zur Grundlage einer ganzen „Expertise" werden kann. Es ist jedoch kein Selbstzweck des Dichters, „skurille Passionen", wie Peter Mohr es definiert [Mohr 2019: 1], zu sammeln und den Leser zu schockieren. Er nennt den Schriftsteller und sein poetisches Prinzip der Darstellung der Welt in seinem Werk den „scharfsinnigen Sprachvirtuosen" oder auch *„scharfsinnigen Analytiker und begnadeten Sprachvirtuosen"* [Mohr 2019:1]. Es sei *„eine behutsame Waage zwischen Tiefsinn und Witz",* schlussfolgert der Wissenschaftler, wenn wir erfahren, dass es 6600 Arten von Weberknechten (langbeinigen Insekten) auf dem Erdball gibt. Dem beständigen Literaturkritiker der „Frankfurter Allgemeiner Zeitung" Kai Sina ist es gelungen, eine perfekte Formulierung der Stilistik des Buches von Enzensberger zu geben, indem er schreibt, dass sich in ihm „Gelehrsamkeit und Essayistik, anekdotisches Erzählen und sanfte Komik, Reportage und Intervention" verbinden. *„Skepsis und Kritik sind für dieses Buch viel weniger charakteristisch als Freundlichkeit und Sympathie",* fügt er hinzu [Sina 2019: 1]. Als Muster könnte hier die erste „Expertise" über einen Schweizer Künstler dienen, der aus Toggenburg kommt und Mädir Eugster heißt, denn er würde uns gleich aufklären, was die Welt zusammenhält. Es geht um einen originellen sogenannten Sanddorn-Balanceakt, der Millionen von Zuschauern *„in Trance versetzt"* [Enzensberger 2019: 19]. Eugster

sei *„ein Philosoph des Gleichgewichts, der mit der Schwerkraft spielt“*. Enzensberger erzählt: *„Er beginnt mit einer Vogelfeder. Dann hebt er langsam mit der Hand dreizehn Rippen einer Sanddornpalme vom Boden auf, zuerst die kleinste, die ungefähr 50 Zentimeter misst, dann, der Reihe nach, die anderen, bis zur größten, die mindestens zweieinhalb Meter lang ist, und legt sie alle nacheinander auf seinen Kopf. [...] Am Ende nimmt er das unterste, das kleinste Teil weg, und das ganze schwebende Gerüst stürzt krachzend ein. Die Zuschauer empfinden die Zerstörung des Kunstwerks als Erlösung“* [Enzensberger 2019: 19–20]. Die „Expertise“ hat jedoch ihr philosophisches Resümee, was charakteristisch für Enzensbergers Poetik ist: *„Der Meister zeigt uns, wie unstabil und unwahrscheinlich jeder Gleichgewichtszustand ist. (Das gilt besonders für menschliche Gesellschaft.) Er spottet die Schwerkraft und verharrt wortlos vor den atemlosen Zuschauern“* [Enzensberger 2019: 20]. Aber lassen wir viel leicht die erstaunliche Vielfalt von Enzensbergischen Interessen beiseite und klären wir die Entdeckung von Bierdeckeln oder der Vielzahl der Eulenarten nicht so genau auf und kehren zum schöpferischen Prinzip „Leben ist laut“ zurück, um zu zeigen, wie fein die linguistische Expertise des Dichters sein kann. Dass die Lebewesen bellen, schackern, piepsen und flöten, ist biologisch-akustisch begründet und steht außer Zweifel. Dass aber das Wort „Lärm“ etymologisch ein ganz faszinierendes Panorama uns öffnet, ist etwas essayistisch-expertise-neuartig (in eigener literarischer Interpretation von Enzensberger). *„Das Wort „Lärm“ stammt vom italienischen all arme, „zu den Waffen!“, und ist daher mit Alarm verwandt“*, erklärt er [Enzensberger 2019: 316]. Daraus wird das von Lea Schneider schon bemerkte Prinzip Wiki Walk, das ein Nachschlagen in der Wikipedia verlangt [Schneider 2019: 1]. So begibt sich der Dichter auf lange Reise von Etymologie, Synonymie und sprachlichen Assoziationen. *„„Lärm“*, erklärt er, *„noch bis in die Mitte des 18. Jahrhunderts hinein war […] vor allem ein militärischer Begriff. Das bezeugen Zusammensetzungen wie Lärmplatz (ein Ort, an dem Menschen unter Waffen traten), Lärmschläger und – bläser (Trompeter und Trommler, die für den Appell zum Sammeln sorgten)“* [Enzensberger 2019: 288]. Aber Enzensberger interessierte eher der Begriff „Lärm“ nicht als ein sozio-etymologisches Objekt, sondern als „allgegenwärtiges Phänomen“ der Deutschen. Hier beginnt, bemerkt Sina, eine *„Haltung der interessierten Aufgeschlossenheit“*, worauf das ganze Buch beruht [Sina 2019: 1]. Schneider nennt es *„eine weitgehende Narrenfreiheit“*, die Enzensberger im Alter von 90 Jahren verdient hat [Schneider 2019: 1]. So haben wir einen *Krach* aus dem Althochdeutschen, dann aber *Radau* aus der Berliner Studentensprache des 19. Jahrhunderts. Dann aber folgen solche Sprachschätze wie *Bohei, Bahei, Buhei* aus dem rotwelschen *palhe*. Als andere Synonyme werden *Tamtam, Trara, Tumult, Krakehl, Krawall, Randale* genannt [Enzensberger 2019: 289]. Aber erst jetzt beginnt für den Dichter das begehrte Genießen der Sprachvirtuosität: *„Jubel und Trubel, Klamauk, donnernder Beifall, Getöse, Gedröhn, Gepolter, Gedudel, Gebrüll, Geschmetter, Marktschreier, Heidenlärm, Kindgeschrei, Schlachtruf, Paukenschlag, Megaphon, Dudeln, Geklimper, Sirene, Fliegeralarm, Dampfpfeife, Dudelsack, Rassel, Hupe, Rätsche, Nebel-, Bosch- und Martinshorn, Lautsprecher, Heulboje, Plattenspieler, Glocke, Muezzin, Gong, Dampframme, Muzak, Gegröll, Gezeter, Zeter und Mordio, Getrampel, aus vollem Halse, Crescendo, Fortissimo, Knallfrosch, Knallbonbon, Knallerbse, Böller, Kanonenschlag, Petarde, Schwärmer, Heuler, Peng! Bums! Bimbam! Rückkopplung, Verstärker...“* usw. [Enzensberger 2019:

289]. So entsteht die bekannte „Wunderkammer" von Enzensberger, deren Grundlage, behauptet Schneider, in manchem Sinne an viele Essaybände erinnert, die eine Sammlung von seltsamen Wunderlichkeiten präsentieren. Schneider nennt darunter den Verlag „Das Kulturelle Gedächtnis", der eine Sammlung von historischen Menükarten im Band „Wohl bekam's!" präsentiert. Der Wissenschaftler ist der Meinung, dass Enzensberger die interessantesten „Rosinen" herausgepickt und sie zu einer Art „Meta-Essay" kombiniert hat [Schneider 2019: 2]. Der Essay über den Lärm charakterisiert ein folgendes Modell: Nach dem virtuosen Sprachspiel folgen ironisch gefärbte Überlegungen über Grabesstille und ihre Anhänger, die auf verschiedene Weise den Lärm bekämpfen, was Enzensberger wiederum veranlasst, linguistischeWortketten dem Leser aufzulegen – Schalldämpfer, Wattierungen, Korkpaneelen und Polstertüren. Der entgegengesetzte Pol ist die Anbetung des *Bel* in der Akustik, das die Messtechnik und ihre Fortschritte symbolisiert. Was wird mit dem Menschen und mit dem Gehör der Menscheit, wenn es so weiter geht? Enzensberger findet die Rettung vor dem Lärm in der Entwicklung der Hörtechnik, die dem Menschen der Zukunft erlauben wird, durch einen Knopfdruck *„absolute Stille im Gehirn"* zu schaffen [Enzensberger 2019: 293]. Es soll die „Entsorgung von Krach" als gut verdienendes Geschäft entstehen. *„Dennoch"*, schlussfolgert Sina, *„Skepsis und Kritik sind für dieses Buch viel weniger charakteristisch als Freundlichkeit und Sympathie"* [Sina 2019: 2].

Eigentlich gibt es keine Literatur-Expertise von Enzensberger in seiner „Experten – Revue in 89 Nummern", nur einige Literaturbeispiele werden von ihm ausgenutzt, um die Konzeption des Autors hinsichtlich dieser oder jener sozialen Erscheinung zu illustrieren und zu erklären. Es bezieht sich vor allem auf den *„Spitzenplatz in der Disziplin des Faulenzens"*, wo der Held des Romans von Gontscharow Oblomow im Blickpunkt steht [Enzensberger 2019: 173]. Das weite Feld der Philosophen (Blaise Pascal, Karl Marx u.a. einschließlich) wird in die Essayistik des konzipierten Faulenzens eingezogen. Selbstverständlich kann Enzensberger die politische „Expertise" des Phänomens nicht außer Acht lassen: *„Alle Versuche der kommunistischen Propaganda, die „Oblomowerei"* [was für ein Neologismus!] *auszurotten, sind gescheitert"* [Enzensberger 2019: 173]. *„Die menschliche Trägheit"*, wie der Autor es nennt, ist ein ewiges Existenzmerkmal der Menschheit immer gewesen, was die historischen Werke von Tacitus, Cicero und anderen klar beweisen. „Der strenge Tacitus", zitiert er das 15. Kapitel von seiner *Germania,* „charakterisiert die faulen barbarischen Nachbarn": *„Wenn sie nicht gerade Krieg führen, …verbringen sie ihre freie Zeit mit Nichtstun, mit Schlafen, Essen und Trinken…"* [Enzensberger 2019: 176].

Von der Literaturexpertise geht hier Enzensberger mit Hilfe der Überlegungen der mittelalterlichen Theologen zu der sprachlichen Experten-Revue über, die ihm so beliebt zu sein scheint. Enzensberger findet das Wort Faulpelz schon 1297 im *Schweizerischen Idiotikon* belegt, was dann eine Schimmelschicht bedeutet, die auf verfaulten Lebensmitteln aufblüht. Der Papst Gregor der Große teilt die Faulheit zu den geistlichen Hauptlastern, Thomas von Aquin zählt die Töchter der *acedia*, was auch dem Faulpelz entgegenkommt, stellt Enzensberger fest [Enzensberger 2019: 176–177]. Es sei eine Haltung „gegen Sorge, Mühe oder Anstrengung" usw. *„Ein deutsches Wort ist schwer zu finden"*, zieht das Fazit der Autor. Er endet seine „Faulpelz-Expertise" mit dem Bundessozialhilfegesetz und seiner Definition.

Ist dieser skurille Stil und die bunte Struktur des Essays ernst zu nehmen? Ist das wirklich eine scharfsinnige Analyse oder einfach ein sprachvirtuoses Spiel mit genialer Narrenfreiheit des Geistes? Würde der 90 jährige Heinrich Heine im 21. Jahrhundert auf solche Weise seine Essays schreiben?

Es gibt leider keine Essays-Expertise der Postmoderne mit der Nummer 90.

Wer schreibt sie?

Vielleicht Enzensberger selbst?

LITERATUR

Dietschreit, F. *Experten-Revue Hans Magnus Enzensberger: „Eine Experten-Revue in 89 Nummern“*.Available: http://www.rbb-online.de-rbb kultur.themen-literatur-rezensionen-buch.2019-06-Enzensberger-Eine Experten – Revue in 89 Nummern. Stand vom 03.06.2019. Zugriff: 12.02.2020. Enzensberger, H.M. *Eine Experten-Revue in 89 Nummern*. Berlin: Suhrkamp, 2019. 336 S.

Mohr, P. *Scharfsinniger Sprachvirtuose*. Available: https://literaturkritik.de/enzensberger-eine-experten-revue-in-89-nummern-fallobst,26215/tml/literaturkritik.de.rezensionsforum. Zugriff: 13.11.2019. o.S.

Schneider, L. *Nicht suchen, aber finden.* Available: https://www.Süddeutsche.dekultur/essays-nicht-suchen-aber-finden-1.4537577. Zugriff 13.11.2019. o.S.

Sina, K. *Nur der Laie sagt dazu Rolltreppe*. Frankfurter Allgemeine Zeitung von 11.07.2019. o.S.

Ivars OREHOVS
(Latvijas Universitāte)

Die sprach- und kulturhistorischen Aspekte der deutschverfassten Abhandlung von J. Tschakste *Die Letten und ihre Latwija* (1917)

Summary

The Linguistic and Historico-Cultural Aspects of the Essay Written in German by Jānis Čakste [J. Tschakste] *Die Letten und ihre Latwija* [The Latvians and their Latwija] (1917)

It has been 30 years since the adoption of the Latvian Declaration on the Restoration of Independence on 4 May 1990, but more than 160 years have passed since the birth of the first President of Latvia, Jānis Čakste (1859–1927). In 1917, before the foundation of the independent Latvian state, J. Čakste published a longer essay in German, *Die Letten und ihre Latwija*, in which he presented both the linguistically ethnic and geopolitical history of the Baltic Sea region with international intentions and efforts, and reflected the economic relations in the predominantly Latvian populated area, as well as demonstrated his political conviction.

The aim of the article is to provide an analytically interpretive description of the aspects of the author's linguistic and historico-cultural competence, which was expressed in the narrative in the interethnic environment of the territory and the epoch.

Key words: *President of Latvia, essay in German, linguistically ethnic and geopolitical history, cultural and historical aspects, national political contribution, international recognition*

*

Seit der Zeit der Maßnahmen anlässlich des 100. Gründungsjahres der baltischen Staaten als Republiken im Jahre 2018 hat man in den Jahren 2020/2021 auch eine weitere wichtige staatlich-geschichtliche Zeitgrenzenperiode erreicht – 30 Jahre seit der Wiederherstellung der Unabhängigkeit in den Jahren 1990/91 und 100 Jahre seit der internationalen Anerkennung der Republik Lettland am 26. Januar 1921. Darüber hinaus beging man im September des Jahres 2019 den 160. Jahrestag seit der Geburt des ersten Präsidenten Lettlands J. Tschakste (*Jānis Čakste*; 1859–1927), der auch als ältester von Staatsleitern der drei neu gegründeten Republiken im Jahre 1922 im Alter von 63 Jahren sein Amt antrat.

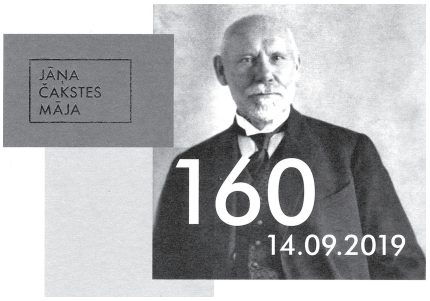

Abbildung 1. **Einladungskarte zum festlichen Empfang anläßlich des 160. Jahrestages seit der Geburt des ersten Präsidenten Lettlands J. Tschakste (*Jānis Čakste*) von Kristīne Čakste und der Familienstiftung „Jāņa Čakstes māja" / 'Das Haus von J. Tschakste'/.**

Abbildung 2. **Das Gymnasium in Mitau (das Gebäude – aufgebaut im Jahre 1722 als Akademie von Peter des I; heute – das Museum für Geschichte und Kunst der Stadt Jelgava), welche J. Tschakste im Jahre 1882 absolvierte, aber an welchem der erste Präsident der Republik Litauen – Antanas Smetona (1874–1944) – von 1893 bis 1896 lernte.** Quelle: https://zudusilatvija.lv/objects/object/9701/

Abbildung 3 (rechts unten). **Das Orthodoxe Theologische Seminar in Riga (das Gebäude – aufgebaut im Jahre 1879; heute – Anatomikum der Rigaer P. Stradiņš Medizinischen Universität), wo der erste Präsident der Republik Estland – Konstantin Päts (1874–1856) – von 1887 bis 1892 lernte.** Quelle: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e4/Riga_seminary.jpg

Es gibt einige Ähnlichkeiten unter den ersten Staatsoberhäuptern der im Laufe der Begebenheiten des Ersten Weltkriegs (1914–1918) und des danach folgenden Befreiungs- bzw. Freiheitskrieges (1918–1920) entstandenen Baltischen Staaten: a) eine Periode der allgemeinbildenden Ausbildung auf dem Territorium des heutigen Lettlands – der Lette J. Tschakste absolvierte im Jahre 1882 und der Litauer Antanas Smetona (1874–1944) besuchte vom Jahre 1893 bis 1896 dasselbe Gymnasium in der Stadt Mitau (heute –

Jelgava), aber der Este Konstantin Päts (1874–1856) lernte an dem Orthodoxen Theologischen Seminar in Rigavom Jahre 1887 bis 1892; b) alle drei studierten Rechtswissenschaft – J. Tschakste – an der Moskauer Universität (1882–1886), A. Smetona – an der Universität in St. Petersburg (1897–1902), K. Päts – an der Universität in Tartu (1894–1898); c) alle drei waren auch gesellschaftlich-politisch und dementsprechend – journalistisch schon vor der Gründung der respektiven unabhängigen Republiken aktiv.

Ein besonderer Unterschied ist in dem Umstand, dass J. Tschakste während seiner national aktiven Karriere noch bevor der Herausbildung der Staatlichkeit Lettlands für die Beachtung einer breiteren internationalen Gemeinschaft auf Deutsch im Jahre 1917 seine Abhandlung unter dem Titel *Die Letten und Ihre Latwija. Eine lettische Stimme* in Stockholm 1917 herausgegeben hat. Historisch belegten Fakten gemäß begab sich J. Tschakste zu Beginn des Jahres 1917 als Vorsitzender des Zentralkomitees für die Versorgung der lettischen Flüchtlinge nach Ausland, um die Idee der lettischen Selbstbestimmung zu propagieren. Es gelang ihm bis nach Stockholm zu reisen, wo er beim Warten auf die Möglichkeit, mit einem Schiff in die Vereinigten Staaten zu reisen, und wo ihn die Nachricht von der Februarrevolution 1917 in Russland erreichte, in der schwedischen Hauptstadt diese Broschüre auf 67 Seiten schrieb und veröffentlichte (z.B: Saeima 2020 -e)[1]. Im letzten Teil seiner vierteiligen Abhandlung, unter dem Titel Die Latwija. 2. Wünsche der Letten', welcher auch als eine programmatische Zusammenfassung dient, schreibt der Verfasser, dass das lettische Volk

> *sein Volkstum wahren will, es will seine Heimat, seine Latwija, ungeschmälert behalten, es will die volle Möglichkeit und Freiheit haben, in seiner Latwija seinen nationalen, kulturellen und ökonomischen Entwicklungsgang selbst zu leiten und zu fördern* [Tschakste 2019: 89].

Die Darlegung des Stoffes vollzieht sich sowohl chronologisch, als auch konsequent strukturell, wo dem schon obenerwähnten abschließenden Teil drei – vorhergehen mit folgenden Titeln der Reihe nach: ‚Die Letten. 1. In der Vergangenheit'; ‚Die Letten. 2. In der Gegenwart'; ‚Die Latwija. 1. Wünsche der „Balten"'. Die inhaltliche Gesamtheit umfasst von der Perspektive der Umstände des I. Weltkrieges des damals werdenden ersten Präsidenten Lettlands ein reiches geschichtlich-anthropologisches, kulturhistorisches und ökonomisch politisches Faktenmaterial zu Bedingungen des lettischen Volkes in der Wechselwirkung mit anderen Einwohnern der territorialen Gebiete – zuallererst Russen, als auch Deutschen des Baltikums, oder „Balten", wie Tschakste sie in seinem Werk nennt, aber auch – mit den Nachbarvölkern.

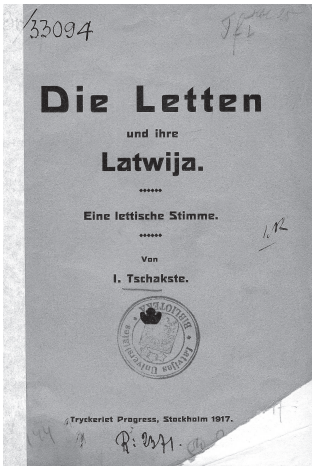

Abbildung 4 (links). **Der Einband der Originalausgabe – Tschakste, J. *Die Letten und Ihre Latwija. Eine lettische Stimme.*** Stockholm: Tryckeriet Progress, 1917. 67 S.

[1] https://www.saeima.lv/lv/par-saeimu/likumdeveju-vesture/janis-cakste

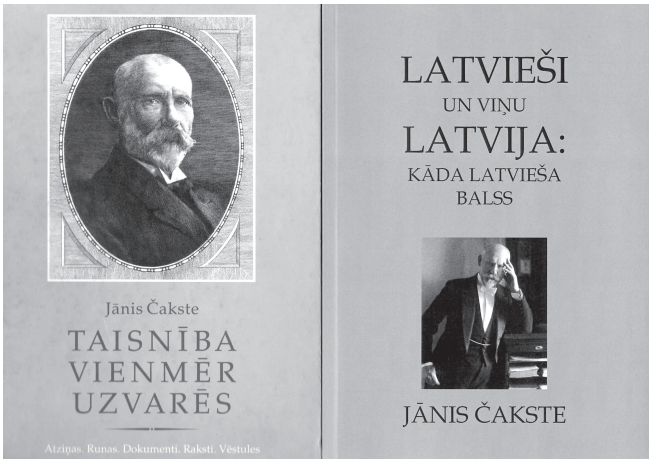

Abbildung 5 (von links nach rechts). **Die Einbände der weiteren Ausgaben, übersetzt ins Lettische – Čakste, J. Latvieši un viņu Latvija.**
Čakste, J. ***Taisnība vienmēr uzvarēs.*** Tulk. no vācu val.: I. Orehovs. Sast.: A. Dimants. Rīga: Jumava, 1999./2009. 127.–158. lpp.;
Čakste, ***J. Latvieši un viņu Latvija.*** Tulk. un tulkotāja priekšvārds: I. Orehovs. Pēcvārds: I. Ījabs. Rīga: Drukātava, 2014. 71 lpp.

Aus sozialwissenschaftlicher Sicht wird die Abhandlung, zum Beispiel, vom lettischen Politikwissenschaftler und Politiker Ivars Ījabs (geb. 1972), als

> *ein Werk* [betrachtet – I.O.], *das Tschakstes politische Ansichten detailliert zeigt und seine Vorstellungen von Lettlands gewünschter politischer Entwicklung in einer bestimmten historischen Situation* [...], *in welcher die Broschüre erstellt wurde;* [..d.h. – I.O.] *die von Tschakste ausgedrückte Idee von der Autonomie Lettlands in Anbetracht der Entwicklungsgeschichte dieser Idee vom späten 19. Jahrhundert bis zu ihrer praktischen Verwirklichung im Jahre 1918* [Ījabs 2014: 62].

Diesem wissenschaftlich bewertenden Gedanken findet sich im abschließenden Teil des Abhandlungstextes eine deutlich programmatische Argumentation von Tschakste:

> *Natürlich opfern die Letten nicht Gut und Blut, um nach dem Kriege wieder unter Vormundschaft zu kommen. Nur eine autonome Verfassung kann sie in Stand setzen, das Zerstörte wiederherzustellen und Neues aufzurichten. Die autonome Latwija wird dann Russlands treuer Vorposten an seiner westlichen Grenze sein, der in dem Schutz dieser Grenze seine eigene Sicherheit finden wird.* [Tschakste 2019: 91]

Die hier vorgestellte Zielorientierung ist als Resultat der analytischen Auseinadersetzung mit der internationalen Lage in der Schreib- und Veröffentlichungszeit der Abhandlung Ende 1916/ Anfang 1917. Die politisch-historische Entwicklung der militärischen Realien in Baltikum hat sich seit dieser Periode, als der Verfasser noch „Hoffnungen auf Autonomie innerhalb eines liberalen und verfassungsmäßigen Russlands

hegte“ [Ījabs 2014: 71], immer mehr zugenommen. Im weiteren Verlauf der Ereignisse, als sich das Ziel der Errichtung eines politisch unabhängigen Staates herauskristallisierte, war J. Tschakste ein aktiver Teilnehmer dessen und wurde dank seiner strategischen Denkfähigkeit, die sich schon in dieser Abhandlung manifestierte, zum Vorsitzenden des ersten Volksrates (1918–1920), später – zum Vorsitzenden der Verfassungsversammlung (1920–1922) und auch zum ersten Staatspräsidenten (1922–1927) der Republik Lettland ausgewählt.

Abbildung 6. **Die zweisprachige (lettisch und deutsch) Jubiläumsausgabe in zwei Bänden – Čakste, J.** ***Latvieši un viņu Latvija. Kāda latvieša balss.***
Tulk. no vācu val.: I. Orehovs. Piekšvārds: K. Čakste.
Ozolnieku nov.: Jāņa Čakstes māja, 2019. 94 lpp.;
Tschakste, J. ***Die Letten und Ihre Latwija. Eine lettische Stimme.***
Ozolnieku nov.: Jāņa Čakstes māja, 2019. 94 S.
Quelle:https://www.fold.lv/2019/11/jana-cakstes-maja-un-gramata-h2e/

Aus kulturhistrorischer Sicht bildet der erste Abhandlungsteil unter dem Titel ‚Die Letten. 1. In der Vergangenheit‘ den ausschlaggebenden Stoff für die Erörterung der betitelten Thematik, während der Teil unter dem Titel ‚Die Letten. 2. In der Gegenwart‘ hauptsächlich das Material mit einer überzeugenden faktologischen Datenreihe zu verschiedenen Aspekten der wirtschaftlichen Lage, darunter –Demographie, Industrie, Landwirtschaft, Handel und Ausbildung, beinhaltet. Das alles bezeugt die Vielseitigkeit der Kenntnisse des Verfassers und damit auch ein hohes Verantwortungsniveau, um die internationale Leserschaft mit der Lage und dem Vorhaben einer europäischen nationalen Einheit bekannt zu machen.

Wie schon oben gesagt, beginnt Tschakste seine Erörterung der Gesamtheit des inhaltlichen Stoffes mit einer anthropo- bzw. ethnologisch und kultureinheitlich bedingten analytischen Umschau der Bewohnerschaft des Areals im nordöstlichen Europa, wo

„die ethnographischen Grenzen des lettischen Volkes und eine selbstständige Entwicklung deutlich markiert wird" [Ījabs 2014: 66]. Die gerade dem ganzen Werk charakteristische Heraussonderungstendenz wird sowohl ethnologisch, als auch geopolitisch im Sinne der ursprünglichen Kerndeutung:

> *Die Gruppe (des lettischen Volkes [..] zusammen mit den alten Preussen und Litauern) hat sich schon sehr früh zuerst von der germanischen und dann von der slavischen Gruppe abgesondert und ihre Wohnsitze am süd-östlichen Gestade des Baltischen Meeres aufgeschlagen. Sie hat auch diesem Meere seinen Namen gegeben, den ‚balts' heisst: weiss, also Baltisches Meer bedeutet „ Weisses Meer"*. [Tschakste 2019: 11]

Eine gewisse linguistisch bedingte Kompetenz wird bei Bekanntmachung mit den Grundrissen der völkerkundlich-mythologischen Urkeimen der lettischen Stämme fortgesetzt: „Für alle Stämme bildete das gemeinsame Heiligtum in *Rāmawa* (vom lettischen Wort: „rāms" – still, ruhig, also – stiller, ruhiger Ort), wo sich die Opferstätte der Hauptgottheit befand – ein religiöses Zentrum, [..]" – und hier werden vom Verfasser diese geisteswissenschaftlichen Erkenntnisse mit einem zielorientierten sozialwissenschaftlich gesinnten Kommentar ergänzt: „– das ohne politische Macht war oder, vielleicht auch grundsätzlich, sich allen politischen Einflussen enthielt" [Tschakste 2019: 12].

Die von Tschakste eingeschlagene Heraussonderungstendenz des spezifisch nationaleigenartigen wird auch programmatisch zielstrebig mit einer interpretations-analytisch vergleichenden Orientierung vervollständigt. Dieses äußert sich, z.B., bei der kurzen sprachgeschichtlichen Charakteristik:

> *Die Sprache der altpreussisch-litauisch-lettischen Gruppe weist wohl verwandtschaftliche Beziehungen sowohl zu den germanischen, als auch zu den slavischen Gruppen auf, ist aber sonst durchaus selbstständig, mit eigenem reichen Wortschatz, und ganz eigenartigen Formenbildungen; sie ist eine wertvolle Quelle für die vergleichende Sprachforschung*. [Tschakste 2019: 12 f.]

Bemerkbar ist auch eine vergleichende Beurteilung der ethnologisch-anthropologischen Besonderheiten der obenerwähnten Gruppe:

> *Während der Volkstypus sich mehr dem germanischen nähert – hoher Wuchs, kraftvolle Gestalt, meist dunkelblond, blaue oder graue Augen – weist der Charakter manche Anklänge an das slavische auf, ist aber nicht so weich wie dieser, ausdauernder, unternehmender*. [Tschakste 2019: 13]

Im darauffolgenden Text handelt sich um eine zusammenfassende Charakteristik der historischen Schicksalswege der einzelnen „Zweige" [Tschakste 2019: 13] dieser ‚altpreussisch-litauisch-lettischen Gruppe'. Nach der Vorstellung der historischen Wendepunkte der ‚alten Preussen' wird die nach der im 12. Jahrhundert begonnene „deutsche Eroberung [..], unterstüzt durch Kreuzfahrerscharen" [Tschakste 2019: 13] geopolitische Lage deren als „gewaltsam assimiliert" und „einen Bestandteil der heutigen Preussen" [Tschakste 2019: 13] bildend bezeichnet, wobei „zahlreiche Namen von Flüssen, Seen und Ortschaften im heutigen Preussen altpreussischen Ursprungs, nur verstümmelt, sind" [Tschakste 2019: 13 f.].

Die „stammvervandten Litauer“ [Tschakste 2019: 15] gelten für Tschakste, im Gegenteil, als ein gewisses Vorbild, weil die dank der bestandenen

> *zahlreichen Kämpfen mit ihren Nachbarn, darunter auch mit dem Deutschen Orden, sich schliesslich im Jahre 1509 politisch mit den Polen vereinigten, aber sie haben sich in nationaler Hinsicht bis auf den heutigen Tag selbstständig erhalten, trotz aller Versuche, sie zu assimilieren oder zu entnationalisieren* [Tschakste 2019: 14].

Tschakste schlussfolgert die Litauer betreffend, dass trotz einer Reihe „widerwärtiger politischen Zustände (Teilungen des polnisch-litauischen Staates 1772–1795 und dann auch 1815) hat dieses Volk ungerechte Verfolgungen ruhig und fest ertragen“, und „die in kurzer Zeit erreichten Erfolge seiner kulturellen Entwicklung zeugen von seiner ungebrochenen Kraft und inneren Veranlagung zu weiterem Fortschritt“ [Tschakste 2019: 14].

Der weitere textuelle Inhalt im Abhandlungsteil über ‚die Letten in der Vergangenheit‘ verkörpert eine chronologisch und programmatisch positionierte Auseinandersetzung mit den historischen Vorgängen seit der Ankunft der „Bremer Kaufleute“ [Tschakste 2019: 17] und der Gründung des „Schwertbrüder-Ordens“ [Tschakste 2019: 18] an der Schwelle des 12./13. Jahrhunderts in Anbetracht der obenerwähnten Vergleichung, dass die geopolitische Lage und die damit verbundene sozialpolitische un kulturelle Freiheit auf dem hauptsächlich von Letten, aber auch von finnisch-ugrischen Liven, die ihrerseits, ähnlich wie die ‚alten Preussen‘ – „von den Deutschen allmählich vernichtet [wurden – I.O.], der Rest ging in die Letten über“ [Tschakste 2019: 15], bewohnten Gebiete des Baltikums als eine labile Mittellage einnimmt. Das heißt – die Letten müssen dem vernichtenden Schicksal der ‚alten Preussen‘ entfliehen, um sich möglichenfalls der standfestigeren Lage der Litauer anzunähern. Als eine günstigere Periode und auch als ein gewisses Vorbild betreffs der nationalen Selbstbehauptung wird dabei die schwedische Herrschaft auf dem finnischen Boden (13. Jahrhundert – 1809), ebenso – in gewisser Hinsicht die autonome Lage des Großfürstentums Finnland im Zarrenreich Russland (bis 1917) hervorgehoben, aber auch – für Reformen günstige schwedische Zeit“ [Tschakste 2019: 29] in Livland (1621–1710), welche, z.B., in den 80er Jahren des 17. Jahrhunderts mit den Bestrebungen der Einführung bei den kirchlichen Gemeinden einer allgemeinen Grundschulausbildung kam.

Abbildung 7. **Jānis Čakste (J. Tschakste) Gedenkmuseum „Auči“ – das Gebiet Ozolnieki, die Gemeinde Salgale – auch als die Heimstatt der Familienstiftung „Jāņa Čakstes māja” /‚Das Haus von J. Tschakste‘/.** Quelle: http://jelgava.pilseta24.lv/zina?slug=jana-cakstes-memorialais-muzejs-auci-a5b190805b

Abbildung 8. **Die Inneneinrichtung des Gedenkmuseums, ausgeführt vom Designbüro „H2E".** Quelle: https://cakstesmaja.com/?page_id=21

Die erörterten sprach- und kulturhistorischen Aspekte zeugen sowohl von der Kompetenz des Autors in diesen Fragen, sagen wir, der kulturpolitischen Geschichte Lettlands und der gesamten Ostseeregion, als auch von der gezielten Verwendung dieser und anderer Tatsachen, um auf Deutsch als einer damals zwischenstaatlich und zwischen den Menschen verbreiteten Sprache einen nationalen politischen Beitrag im internationalen Raum zu leisten.

LITERATUR

Čakste, J. Latvieši un viņu Latvija. Čakste, J. *Taisnība vienmēr uzvarēs.* Tulk. no vācu val.: I. Orehovs. Sast.: A. Dimants. Rīga: Jumava, 1999./2009, 127.–158. lpp.

Čakste, *J. Latvieši un viņu Latvija: Kāda latvieša balss.*Tulk. un tulkotāja priekšvārds: I. Orehovs. Pēcvārds: I. Ījabs. Rīga: Drukātava, 2014. 71 lpp.

Čakste, *J. Latvieši un viņu Latvija. Kāda latvieša balss.*Tulk. no vācu val.: I. Orehovs. Piekšvārds: K. Čakste. Ozolnieku nov.: Jāņa Čakstes māja, 2019. 94 lpp.

Tschakste, J. *Die Letten und Ihre Latwija. Eine lettische Stimme.* Ozolnieku nov.: Jāņa Čakstes māja, 2019. 94 S.

Tschakste, J. *Die Letten und Ihre Latwija. Eine lettische Stimme.* Stockholm: Tryckeriet Progress, 1917. 67 S.

Familienstiftung „Jāņa Čakstes māja" /‚Das Haus von J. Tschakste'/ *–e*. Available: http://cakstesmaja.com/?page_id=21

Nacionālā enciklopēdija *–e*. Dimants, A. *Jānis Čakste.* Available: https://enciklopedija.lv/skirklis/50778

Saeima *–e. Jānis Čakste.* Available: https://www.saeima.lv/lv/par-saeimu/likumdeveju-vesture/janis-cakste

Natalja POLAKOVA
(Latvijas Universitāte)

A. Čaks' „Poēma par ormani" („Die Dichtung vom Fuhrmann") im Kontext der europäischen Großstadtliteratur der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts

Summary

A. Čaks' "Poēma par ormani" ("Poem about the Cabby") in the Context of European Urban Literature at the Beginning of the 20th Century

The article is dedicated to Aleksandrs Čaks, who is the first distinct Latvian author belonging to urbanism. Čaks' "Poem about the Cabby" (1930) is notable for its urban setting and modernity which relates his work to the context of European literature.

The concept of the *flâneur* is important in academic discussions of the phenomenon of modernity. W. Benjamin described the *flâneur* as an essential figure of the modern urban spectator, an amateur detective and investigator of the city. He is an emblematic archetype of urban, modern experience and has a key role in understanding, participating in, and portraying the city. Čaks' *flâneur* bears the features of an aesthete and dandy. His outsider's position exemplifies the *flâneur's* active participation in and fascination with street life while displaying a critical attitude towards the uniformity, speed, and anonymity of modern life in the city.

Key words: *Aleksandrs Čaks, Latvian urban literature, Flâneurism, Modernism, visuality*

*

Aleksandrs Čaks Großstadtlyrik wird zu einer Modellstudie der europäischen Moderne, in dem er die neue industrielle Wirklichkeit literarisch-ästhetisch zu bewältigen sucht. Čaks praktiziert eine Ästhetik und Poetik der europäischen Avantgarde, deren Grundaxiom die Kategorie des Urbanen ist (Sabina Becker) Ähnlich wie andere europäische Metropolen Anfang des 20. Jahrhunderts war Riga von der Tendenz zur Beschleunigung von Transport und Kommunikation geprägt sowie in Gestalt vielfältiger Sinnesreize ein Schmelztiegel verschiedener Kulturen und Medien. Čaks, der im Jahr 1901 geboren wurde, hat die entscheidenden industriellen Umwandlungen in Lettland nicht nur miterlebt, sondern sie auch in seiner Lyrik dargestellt. In Čaks Texten finden sich zentrale Kennzeichen der Literatur der Moderne – der Verzicht auf ein chronologisch und kausal angelegtes Erzählen, welches auf die Geschichte und auf die innere Befindlichkeit einer einzelnen Figur ausgerichtet ist. Die Stadt wird als Text, als ein Textraum versinnbildlicht, als ein Komplex aus äußerst heterogenen Elementen.

A. Čaks und Ch. Baudelaire

Die Modernisierungsprozesse in der Gesellschaft haben Beobachtertypen hervorgebracht, die sich dem beschleunigten Tempo der modernen Lebenswelt und den neuartigen Daseinsformen anzupassen suchten. Im europäischen kulturellen Raum um 1900 treten die Figuren des Vagabunden, des Lumpensammlers, des Dandys, des Flaneurs in Erscheinung. Allen diesen Varianten ist gemeinsam, dass sie eine marginale Position einnehmen und gleichzeitig einen kritischen Blick wagen. Der gewählte instabile Standort

bewirkt dabei „eine merkliche Dezentrierung der Blickrichtungen, eine vordergründig unsystematisch erscheinende Wahrnehmung und Analyse, die nichtdestoweniger erhellende Aufschlüsse über die zentralen Wechselbeziehungen im gesellschaftlichen Gesamtgefüge zu geben vermag“ [Simonis 2008: 11]. Simonis spricht in diesem Zusammenhang von der Ausbildung einer eigenständigen Kulturpoetik sui generis in den Texten der literarischen Moderne, „die in ihrer analytischen Orientierung mit dem Blick und dem besonderen Habitus des vagabundierenden Beobachters korrespondiert. Neben der Perspektive von Außen, der externen Beobachtung, ist es insbesondere der wandernde, scheinbar ziellose schweifende Blick des Vagabunden, der ihn zu einer Leitfigur moderner Gesellschaftsanalyse, zu einem pespektivistischen Kristallisationspunkt prädesteniert.“ [ebenda:12]

Seit Charles Baudelaire ist die Erfahrung der Moderne tiefgreifend geprägt von der Wahrnehmung des Vorübergehenden, der Zufälligkeit und der Fragmentarisierung. Čaks' Gedicht *„Geständnis“ („Atzīšanās”)* hat dieselbe Modernität, die für Baudelaire charakteristisch ist. Čaks adaptiert im Sinne Baudelaires auf genaueste die fragmentarische Modalität der urbanen Wahrnehmungen. Zwischen *„Geständnis“* und Baudelaires Sonett *„A un passant“* aus der Sammung *„Les fleurs du mal“* ergeben sich aufgrund der urbanen Ortswahl und der Anonymität der Begegnung deutliche Übereinstimmungen. Bedeutsam ist hier die Evokation eines flüchtigen Augenblicks der Begegnung mit einer Frau inmitten der Großstadtmenge. Es wären im *„Geständnis“* solche invariante Merkmale wie der Blickwechsel, Gefühlsverwirrung, Weiterschreiten der Person zu benennen.

Nach Baudelaires Muster inszeniert Čaks die Liebe als transitorische Erotik, er schöpft poetische Inspiration aus dem Alltäglichen, indem er es ästhetisiert. Auf der Ebene der Topoi sind weitere Übereinstimmungen mit Baudelaires Gedicht auffällig: Gewühl der Boulewards, Bettler, irrendes Ich, die Sehnsucht.

Čaks als Flaneur

Für Čaks' Flaneur, d.h. für das moderne, dezentrierte Individuum, das mit der Großstadt Riga konfrontiert ist, ist die Haltung des unbeteiligten Zuschauens charakteristisch. Der Dichter nutzt Flanerie als eine neue Möglichkeit der Auseinandersetzung mit dem Tempo und der Chaotik der Großstadt, als Mittel ihrer mobilen Bewältigung. Das hohe Tempo des Wechsels der Sinnesreize sowie die Simultanität der Ereignisse in einer Metropole führen dazu, dass der Flanierende die Wirklichkeit nicht als eine Ganzheit, sondern in Teilen, Augenblicken und Details, sehr skizzenhaft und zufällig wahrnehmen kann. Die innere Erlebniszeit gewinnt Vorrang vor der äußeren. Der Flaneur inszeniert die großstädtische Existenz, indem er den Alltag ästhetisiert. Diese ästhetische Erfahrung unterscheidet ihn vom Spaziergänger.

Der Text *„Die Dichtung vom Fuhrmann“* stellt erzähltechnisch eine Montage dar, die aus verschiedenen äußerst heterogenen Elementen zusammengestellt ist. Die formale Brüchigkeit des Textes entspricht hier der Brüchigkeit der modernen Wahrnehmung. Der fragmentarische Charakter der Darstellung manifestiert sich bei Čaks im raschen Wechsel der Orte, und deren Beschreibungen, Assoziationen, Erinnerungen, die für den Autor gleichbedeutend sind. Die Dichtung fängt mit einer Beschreibung Rigas im Herbst an:

Ahornblättern röten den Asphalt.
Pfützen versteifen Silber am Morgen.
Und die Blumenverkäuferinnen, die alten
Haben statt Blumen – herbstliche Sorgen. [Čaks 1983: 50]

Die Beobachtung, das Schauen selbst wird hier zum Thema. Die Literarisierung der eigenen Beobachtung thematisiert die Krise des Subjekts und seiner Identität sowie die veränderten Strategien der Anpassung an die Modernisierungsprozesse.

Stundenlang brüte ich über einer einzigen Kaffeetasse –
Froh, dass Fliegen den Hinterkopf nicht mehr plagen.
Ein Blick erfasst das Fräulein, dort, bei der Kasse,
Der nächste folgt Wolken, die Schwärze von Tusche tragen.
Zuweilen senkt sanfte Musik sich von oben,
Das Parfüm der käuflichen Damen weht vorbei;
Aller verzwickter Gedanken bin ich enthoben,
Was bis zum Abend geschieht, ist mir einerlei. [ebenda:50]

Die Flanerie ist hier gleichermaßen als Sujet wie als Erzählform zugegen. Auffällig ist eine souveräne Subjektivität der Einfälle und Bilder. Die einzelnen Details sind austauschbar und kombinierbar und werden von dem Empfänger nur protokolliert, seine Eindrücke bleiben fragmentarisch und lösen einander ständig ab.

Čaks' Flaneur ist intellektuell und gewinnt seine Reflexionen aus kleinen Beobachtungen. Er lässt sich sehen, aber sieht auch, wenngleich mit leichter Gleichgültigkei, die Simmel in seinem Aufsatz *„Die Großstadt und Geistesleben"* als Blasiertheit definiert. Die Reflexion der eigenen Beobachtung und die Reflexion der Darstellung gewinnen an Bedeutung.

Literarische Synästhesie bei Čaks

Einen wichtigen Aspekt der Darstellung in der *„Dichtung vom Fuhrmann"* bildet die visuelle Wahrnehmung. Visuelle Eindrücke werden mit anderen Sinnesdaten kombiniert. Die Erfahrung des Raumes Großstadt wird dabei durch visuelle, auditive sowie ölfaktorische Wahrnehmungen vermittelt. Man kann von der literarischen Synästhesie bei Čaks sprechen, die alle Sinneswahrnehmungen einbezieht. Es ist jedoch auffälig, dass in Čaks Text vor allem die Beschreibung der visuellen Wahrnehmung dominiert, die durch andere lediglich nur ergänzt wird. So wird die visuelle Wahrnehmung bei Čaks zum Kernpunkt der Beschreibung und kann als maßgebliche Voraussetzung zur Erzeugung literarischer Visualität gelten. Čaks Text kennzeichnet sich durch multisensorische Wahrnehmungssensibilität, die dem erzählten Raum eine sinnliche Mehrdimensionalität von großer Intensität und Unmittelbarkeit verleiht. Die Thematisierung des Sehens, des Beobachtens bzw. Betrachtens ist weiteres Verfahren der Vermittlung der Visualität. Auffällig ist die szenische, fast kinematographische Qualität von Čaks Texten, die seine Werke so modern macht.

Inszenierung der großstädtischen Existenz/Selbststilisierung

Čaks' Flaneur kennzeichnet sich durch die typische Müßiggänger Position, die eine der wichtigsten Voraussetzungen der dichterischen Kreativität ist. Die klassische Flanerie

bedeutet eine Suche nach Amüsement und Zerstreuung, eine marginale Reaktionsform eines Bohemiens auf die blitzschnelle Bilderfolge und Reizvielfalt der Großstadt. Die Isoliertheit des Subjekts, die Distanziertheit seiner Beobachtung sind Mittel die nivellierte Identität eines Großstädters wiederzugewinnen. Man kann in Bezug auf Čaks von der ästhetisierenden Flanerie sprechen, die eine Form der Inszenierung der großstädtischer Existenz darstellt und deren Anliegen dieÄsthetisierung des Alltags ist. In der „Dichtung vom Fuhrmann" stilisiert sich Čaks zum Dandy:

Am Abend
Auf der Mitauschen Chaussee
Im Frack nach neuester Mode
Stolziere ich frech und begehrend, he,
Mit Augen wie Kugeln zum Schiessen auf Frauen
Im Knopfloch statt der Kartoffelstaude die Aster,
Ich – der Dichtungsmeister.
Den teueren Zylinder auf Kopfes Mitte,
Nachdem der Lackschuh die Gosse überschritten,
Rufe ich nur jenes einzige Wort:
Her, Fuhrmann! [Čaks 1983: 52]

In den nachfolgenden Strophen vollzieht sich der Wechsel der Erzählperspektive. Die Perspektive des Fahrenden hat jedoch keine erzähltechnischen Konsequenzen, es vollzieht sich keine Beschleunigung des Erzählens. Bei einer subjektiven Auseinandersetzung mit der Großstadt gerät das Subjekt selbst in den Mittelpunkt der Darstellung. Bei Čaks zerfällt die Großstadterfahrung in ein jeweils individuelles und fast beliebiges Erlebnis Großstadt, das sich mimetisch nur in einer äußerst subjektiven Perspektive darstellen lässt:

Durch die von Menschen wimmelnden Strassen
Fahre ich stolz in der Droschke mit goldgelbem Samt,
Lege ein Bein übers andere
Und singe gemütlich: Tam-taram-tamt [...] [ebenda: 53]

Text strukturierende Opposition: Automobil vs Fuhrmann

Die Großstadt als Sinnbild moderner Technisierungsprozesse wird in Čaks' Texten negativ aufgefasst. In diesem Punkt steht Čaks auch im Kontext der europäischen Großstadtliteratur Anfang des 20. Jahrhunderts, wo Großstadt als ein Ort der Gefahr, der Feindlichkeit und des Verlorenseins, der Anonymität, Armut, Einsamkeit usw. dargestellt wird. Nach Silvio Vietta ist jedoch die Negativität der Großstadterfahrung, die sich in solchen Begriffen wie Entwurzelung, Sinnentzug, amorphe Bedrohung und Angst manifestiert, geradezu die Voraussetzung der schöpferischen Produktivität und Texterzeugung der Moderne: „Typisch modern ist so eben die Dekonstruktion, sondern auch die Positivität der schöpferischen Selbstbehauptung, die Identitätsfindung des Ich und die Konstruktivität des Textes." [Vietta 1992: 306]

Doch hier ist die Kalkstrasse schon zu Ende.
Von mir leuchtet alles im grellen Licht.
Glitzernder Asphalt grinst.
Wie fliessendes Zinn.
Und Leuchtreklame blau-rot
Benimmt mir den Sinn.
Macht nichts.
Von mir – verlockend und verlangend –
Wie eine große Natter
Liegt der Bouleward. Freiheitsbouleward,
Parade des Geldes und der frisierten Linden [ebenda: 55].

Őel auf dem Bouleward über die Pfützen verbreitet wie Jod.
Benzin herrscht wie die eklige Kokotte,
Und leider mit Jahren
Finden wir Lindenblühtenduft
Nur in Bauermädchenhaaren [ebenda: 56].

Aleksandrs Čaks verkörpert eine mobile Wahrnehmungskonzeption, deren Suche aus der unglücklichen Gegenwart fort in eine erinnerte glückliche Vergangenheit strebt. Diese Konzeption des Flaneurs steht damit in der Tradition der Moderne: sentimentalisch blickt das entfremdete Subjekt auf die verlorene Jugend als Ort erfüllter Gegenwart. Am deutlichsten tritt dieses Thema in der Gegenüberstellung der Motive Auto vs Fuhrmann zutage. Der Fuhrmann verkörpert die glückliche Vergangenheit. Čaks' Flaneur wählt gezielt die langsame Fahrt mit dem Fuhrmann als positiv besetztes Gegenbild:

Auto,
Jedem sein Auto,
Blauen Benzinrauch,
Gequick wie ein Schwein auch
Missmutig hastiges, lässt es nur los.
Wie können die Dichter diese Plage
Ertragen? [Čaks 1983: 52]

Eine Million Autos ist der Grund,
Das du einsam frierst in deiner Ecke. (…)
Und des Autos grell lackierter Schein
Lockt die Mädchen, sowie auch die Jungen.
Schneller, schärfer muss das Tempo sein,
Hast wird auch uns Alten aufgezwungen [ebenda: 61].

Mit dem Auto ist hier vor allem die Erfahrung der beschleunigten Zeit verbunden. Čaks' Subjekt sieht sich den Modernisierungsprozessen vőllig ausgeliefert: Die beschwipste Zeit hat alles wie Staub weggefegt, Schellengeläute ist gänzlich von Autogesängen belegt. [ebenda: 54]

Ich fühle mich wie ein Greis,
Meine Zeit ist vergangen [ebenda: 55].

Dichter und Fuhrmann
Passen so gut zueinander:
Aussterben müssen ja beide,
Vom Auto überkommen [ebenda: 56].

Čaks' Flaneur erweist sich in der *„Die Dichtung vom Fuhrmann"* als ein an der modernen Entwicklung teilhabender und dennoch von ihr kritisch distanzierter Beobachter. Seine Texte widerspiegeln programmatisch den Aspekt des Fremdwerdens der eigenen Kultur im Lichte des technologischen wie gesellschaftlichen Modernisierungsprozesses. Die Beziehung zwischen Subjekt und Raum werden auf literarischer Ebene in erheblichem Maße mit Hilfe von Projektionen als Entfremdung realisiert.

LITERATUR

Lettische Lyrik ausgewählt und ins Deutsche übertragen von Edith Zuzena-Metuzala. Memmingen: Maximilian Dietrich Verlag 1983, S. 50–63.

Simonis, A. Perspektiven einer Poetik der Vagabondage. *Vom ästhetischen Blick zur ‚bricolage'. Zur Entstehung der modernen Kulturpoetik bei Georg Simmel und Walter Benjamin*. In: *Unterwegs. Zur Poetik des Vagabundentums*. Hrsg. Richard Brittnacher und Magnus Klaue. Köln, Weimar: Böhlau 2008, S. 9–26.

Vietta, S. *Die literarische Moderne: Eine problemgeschichtliche Darstellung der deutschsprachigen Literatur von Hölderlin bis Thomas Bernhard*. Metzler Verlag 1992.

• • • • •

Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”
Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Vienības iela 13, Daugavpils, LV–5401, Latvija